వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

యోగోపనిశత్

అద్వయతారకోపనిషత్

పూర్ణమదః ￼ ఇతి శాన్తిః

తారకయోగాధికారః

అథాతోఽద్వయతారకోపనిషదం వ్యాఖ్యాస్యామో యతయే జితేన్ద్రియాయ శమాదిషడగుణపూర్ణాయ ॥ ౧ ॥

ఉపనిషద్బ్రహ్మయోగివిరచితం వివరణమ్

ఓం శ్రీమద్విశ్వాధిష్ఠానపరమహంససద్గురురామచన్ద్రాయ నమః

ద్వైతాసంభవవిజ్ఞానసంసిద్ధాద్వయతారకమ్ ।
తారకబ్రహ్మేతి గీతం వన్దే శ్రీరామవైభవమ్ ॥

ఇహ ఖలు శుక్లయజుర్వేదప్రవిభక్తేయమద్వయతారకోపనిషత్ రాజయోగసర్వస్వం ప్రకటయన్తీ బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా దృశ్యతే । అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే । అత్ర యథోక్తాధికార్యుద్దేశేన శ్రుతయః తారకయోగముపదిశన్తీత్యాహ- అథేతి । అథ కర్మోపాసనాకాణ్డద్వయనిరూపణానన్తరం, యతః తేన పురుషార్థాసిద్ధిః అతః

ప్. ౨) తదర్థం యత్ర స్వాతిరేకేణ ద్వయం న విద్యతే తత్ అద్వయం బ్రహ్మ, తన్మాత్రబోధినీ విద్యా తారకోపనిషత్, తాం శ్రుతయో వయం వ్యాఖ్యాస్యామః। కస్మా అధికారిణ ఇత్యత ఆహ- యతయ ఇతి। స్వాశ్రమధర్మానుష్ఠానపూర్వకం దేశికముఖతో వేదాన్తశ్రవణం తతో యుక్తిభిః శ్రుత్యవిరుద్ధాభిః మననం చ కృత్వా నిదిధ్యాసనాయ యతత ఇతి యతిః। అజితేన్ద్రియస్య యతిత్వం కుత ఇత్యత ఆహ- జితేన్ద్రియాయేతి। జితేన్ద్రియస్య యతిత్వోపపత్తేః। అరిషడ్వర్గాక్రాన్తస్య జితేన్ద్రియతా కుత ఇత్యత ఆహ- శమాదిషడ్గుణపూర్ణాయేతి। సామాదిషడ్గుణసంపత్తేః అరిషడ్వర్గోపరతిపూర్వకత్వాత్। ఏవం సాధనవతే శ్రుతయః తారకయోగముపదిశన్తీత్యర్థః॥ ౧॥

యోగోపాయతత్ఫలమ్

చిత్స్వరూపోఽహమితి సదా భావయన్ సమ్యజ్ నిమీలితాక్షః కించిదున్మీలితాక్షో వా అన్తర్దృష్ట్యా భ్రూదహరాదుపరి సచ్చిదానన్దతేజఃకూటరూపం పరం బ్రహ్మావలోకయన్ తద్రూపో భవతి॥ ౨॥

ఏవం నిదిధ్యాసనోపాయతత్ఫలమాహ- చిదితి। యోగీ స్వాన్తః చిద్రూపోఽస్మీతి భావయన్ అర్ధోన్మీలితలోచనః భ్రూమధ్యాదౌ సచ్చిదానన్దమాత్రం బ్రహ్మాహమస్మీత్యాలోకయన్ తద్రూపః తారకరూపో భవతి॥ ౨॥

తారకస్వరూపమ్

గర్భజన్మజరామరణసంసారమహద్భయాత్ సంసారయతి, తస్మాత్ తారకమితి। జీవేశ్వరౌ మాయికావితి విజ్ఞాయ సర్వవిశేషం నేతి నేతీతి విహాయ యదవశిష్యతే తదద్వయం బ్రహ్మ॥ 3॥

కిం తారకమిత్యత ఆహ � గర్భేతి। జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయేత్ సదా యతిః ఇతి శ్రుతిసిద్ధజ్యోతిర్లిఙ్గస్య ప్రత్యగ్రూపత్వేన

ప్. 3) స్వాజ్ఞవికల్పితగర్భవాసాదిసంసారతారకత్వాత్ తారకం ప్రత్యగాత్మేత్యర్థః । జీవేశభేదే సతి ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మభావః కుత ఇత్యాశఙ్క్య, తయోర్భేదస్య మాయికత్వేన మిథ్యాత్వాత్ తతో యచ్ఛిష్యతే, తదేవ బ్రహ్మేత్యాహ- జీవేతి ॥ 3 ॥

తక్ష్యత్రయానుసంధానవిధిః

తత్సిద్ధ్యై లక్ష్యత్రయానుసంధానం కర్తవ్యమ్ ॥ ౪ ॥

తదధిగమోపాయః కథమిత్యత ఆహ- తత్సిద్ధ్యా ఇతి ॥ ౪ ॥

అన్తర్లక్ష్యలక్షణమ్

దేహమధ్యే బ్రహ్మనాడీ సుషుమ్నా సూర్యరూపిణీ పూర్ణచన్ద్రామా వర్తతే । సా తు మూలాధారాదారభ్య బ్రహ్మరన్ధ్రగామినీ భవతి । తన్మధ్యే తటిత్కోటిసమానకాన్త్యా మృణాలసూత్రవత్ సూక్ష్మాఙ్గీ కుణ్డలినీతి ప్రసిద్ధాస్తి । తాం దృష్ట్వా మనసైవ నరః సర్వపాపవినాశద్వారా ముక్తో భవతి । ఫాలోర్ధ్వగలలాటవిశేషమణ్డలే నిరన్తరం తేజస్తారకయోగవిస్ఫురణేన పశ్యతి చేత్ సిద్ధో భవతి । తర్జన్యగ్రోన్మీలితకర్ణరన్ధ్రద్వయే తత్ర ఫూత్కారశబ్దో జాయతే । తత్ర స్థితే మనసి చక్షుర్మధ్యగతనీలజ్యోతిఃస్థలం విలోక్య అన్తర్దృష్ట్యా నిరతిశయసుఖం ప్రాప్నోతి । ఏవం హృదయే పశ్యతి । ఏవమన్తర్లక్ష్యలక్షణం ముముక్షుభిరుపాస్యమ్ ॥ ౫ ॥

అన్తర్బాహ్యమధ్యభేదేన లక్ష్యం త్రివిధమ్ । తత్ర అన్తర్లక్ష్యలక్షణం తదభ్యాసఫలం చాహ- దేహేతి । యదా కుణ్డలినీ ప్రాణదృష్టిమనోఽగ్నిభిః మూలాధారత్రికోణాగ్రాలంకారసుషుమ్నాధోవక్త్రం

ప్. ౪) త్రికోణాగ్రాలంకారసుషుమ్నాధోవక్త్రం విభిద్య తన్మధ్యే ప్రవిశతి తదా బాహ్యాన్తః- ప్రపఞ్చవిస్మరణపూర్వకం మున్యన్తఃకరణం నిర్వికల్పబ్రహ్మపదం భజతి । మునిః నిర్వికల్పజ్ఞానాత్ వికల్పాత్ ముక్తో భవతీత్యర్థః । తత్సిద్ధ్యుపాయః క ఇత్యత ఆహ- ఫాలేతి ।

తద్గతసుఖానుభవోపాయం వదన్ అన్తర్లక్ష్యమ్ ఉపసంహరతి- తర్జనీతి | సుఖం ప్రాప్నోతి | న కేవలం కర్ణరన్ధ్రద్వయే; ఏవం హృదయే || ౫ ||

బహిర్లక్ష్యలక్షణమ్

అథ బహిర్లక్ష్యలక్షణమ్ | నాసికాగ్రే చతుర్భిః షడ్భిరష్టభిః దశభిః ద్వాదశభిః క్రమాత్ అఙ్గులాన్తే నీలద్యుతిశ్యామత్వసదృగ్రక్తభఙ్గీస్ఫురత్పీతవర్ణద్వయోపేతం వ్యోమ యది పశ్యతి స తు యోగీ భవతి | చలదృష్ట్యా వ్యోమభాగవీక్షితుః పురుషస్య దృష్ట్యగ్రే జ్యోతిర్మయూఖా వర్తన్తే | తద్దర్శనేన యోగీ భవతి | తప్తకాఞ్చనసంకాశజ్యోతిర్మయూఖా అపాఙ్గాన్తే భూమౌ వా పశ్యతి తద్దృష్టిః స్థిరా భవతి | శీర్షోపరి ద్వాదశాఙ్గులసమీక్షితుః అమృతత్వం భవతి | యత్ర కుత్ర స్థితస్య శిరసి వ్యోమజ్యోతిర్దృష్టం చేత్ స తు యోగీ భవతి || ౬ ||

బహిర్లక్ష్యలక్షణమాహ- అథేతి | యోగీ భవతి ఇత్యాదికృత్స్నోపనిషత్ ప్రాయశో మణ్డలబ్రాహ్మణోపనిషద్వ్యాఖ్యానేన వ్యాఖ్యాతం స్యాదితి మన్తవ్యమ్ || ౬ ||

మధ్యలక్ష్యలక్షణమ్

అథ మధ్యలక్ష్యలక్షణం ప్రాతశ్చిత్రాదివర్ణాఖణ్డసూర్యచక్రవత్ వహ్నిజ్వాలావలీవత్ తద్విహీనాన్తరిక్షవత్ పశ్యతి | తదాకారాకారితయా

ప్. ౫) అవతిష్ఠతి | తద్భూయోదర్శనేన గుణరహితాకాశం భవతి | విస్ఫురత్తారకాకారదీప్యమానగాఢతమోపమం పరమాకాశం భవతి | కాలానలసమద్యోతమానం మహాకాశం భవతి | సర్వోత్కృష్టపరమద్యుతిప్రద్యోతమానం తత్త్వాకాశం భవతి | కోటిసూర్యప్రకాశవైభవసంకాశం సూర్యాకాశం భవతి | ఏవం బాహ్యాభ్యన్తరస్థవ్యోమపఞ్చకం తారకలక్ష్యమ్ | తద్దర్శీ విముక్తఫలస్తాదృగ్వ్యోమసమానో భవతి | తస్మాత్ తారక ఏవ లక్ష్యం అమనస్కఫలప్రదం భవతి || ౭ ||

అన్తర్బాహ్యలక్ష్యస్వరూపముక్త్వా మధ్యలక్ష్యస్వరూపమాహ- అథేతి । తద్దర్శీ విముక్తస్వాజ్ఞానతత్కార్యఫలః । యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౭ ॥

దివిధం తారకమ్

తత్ తారకం ద్వివిధం పూర్వార్ధం తారకమ్ ఉత్తరార్ధమ్ అమనస్కం చేతి ।

తదేష శ్లోకో భవతి-

తద్యోగం చ ద్విధా విద్ధి పూర్వోత్తరవిధానతః ।

పూర్వం తు తారకం విద్యాదమనస్కం తదుత్తరమ్ ॥ ౮ ॥

ఇతి ।

తారకయోగసిద్ధిః

అక్ష్యన్తస్తారయోః చన్ద్రసూర్యప్రతిఫలనం భవతి । తారకాభ్యాం సూర్యచన్ద్రమణ్డలదర్శనం బ్రహ్మాణ్డమివ పిణ్డాణ్డశిరోమధ్యస్థాకాశే రవీన్దుమణ్డలద్వితయమస్తీతి నిశ్చిత్య తారకాభ్యాం తద్దర్శనమ్ । అత్రాపి ఉభయైక్యదృష్ట్యా మనోయుక్తం ధ్యాయేత్, తద్యోగాభావే ఇన్ద్రియప్రవృత్తేరనవకాశాత్ । తస్మాత్ అన్తర్దృష్ట్యా తారక ఏవానుసంధేయః ॥ ౯ ॥

బ్రహ్మాణ్డవత్ పిణ్డాణ్డేఽపి రవీన్దూ విద్యేతే ఇతి నిశ్చిత్య తారకాభ్యాం తద్రైక్యదర్శనతః తారకయోగసిద్ధిః భవేదిత్యాహ- అక్షీతి । అయోగీ యథా బ్రహ్మాణ్డస్థచన్ద్రసూర్యౌ మనఃసహకృతతారకాభ్యాం పశ్యతి తథా యోగీ స్వమస్తకాకాశవిభాతరవీన్దుద్వయం మనఃసహకృతతారాభ్యామవలోకయేదిత్యర్థః । రూపదర్శనస్య చక్షురధీనత్వాత్ కిం మనసేత్యత ఆహ- తదితి । మనసి అన్యత్ర వ్యాపృతే రూపాదిగ్రహణశక్తిః చక్షురాదేః నాస్తీత్యత్ర అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శనమ్, అన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషమ్ ఇత్యాదిశ్రుతేః । యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౯ ॥

మూర్తామూర్తభేదేన ద్వివిధమనుసంధేయమ్

తత్ తారకం ద్వివిధం, మూర్తితారకమ్ అమూర్తితారకం చేతి | యత్ ఇన్ద్రియాన్తం తత్ మూర్తిమత్ | యత్ భ్రూయుగాతీతం తత్ అమూర్తిమత్ | సర్వత్ర అన్తఃపదార్థవివేచనే మనోయుక్తాభ్యాస ఇష్యతే | తారకాభ్యాం తదూర్ధ్వస్థసత్త్వదర్శనాత్ మనోయుక్తేన అన్తరీక్షణేన సచ్చిదానన్దస్వరూపం బ్రహ్మైవ | తస్మాత్ శుక్లతేజోమయం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్ | తద్బ్రహ్మ మనఃసహకారిచక్షుషా అన్తర్దృష్ట్యా వేద్యం భవతి | ఏవమూర్తితారకమపి | మనోయుక్తేన చక్షుషైవ దహరాదికం వేద్యం భవతి, రూపగ్రహణప్రయోజనస్య మనశ్చక్షురధీనత్వాత్ బాహ్యవదాన్తరేఽపి ఆత్మమనశ్చక్షుఃఅసంయోగేనైవ రూపగ్రహణకార్యోదయాత్ | తస్మాత్ మనోయుక్తా అన్తర్దృష్టిః తారకప్రకాశాయ భవతి || ౧౦ ||

యదనుసంధేయం తత్ కతివిధమ్ ఇత్యత్ర తత్తారకమ్ | బాహ్యపదార్థవివేచనవత్ అన్తఃపదార్థవివేచనమపి మనశ్చక్షురధీనమిత్యాహ- సర్వత్రేతి | తదూర్ధ్వస్థసత్త్వదర్శనాత్; భ్రూమధ్యోర్ధ్వవిలసితోత్తరతారకలక్ష్యదర్శనాత్ | కేనైతద్దర్శనీయమిత్యత్ర మనోయుక్తేనేతి | బ్రహ్మైవ ఉత్తరతారకలక్ష్యమిత్యనుసంధేయమ్ | యస్మాదేవం తస్మాత్ | భ్రూమధ్యాదిస్థలవిలసితశుక్లతేజసో మనఃకల్పితత్వేఽపి బ్రహ్మణః సర్వవ్యాపకత్వేన తత్రాపి విద్యమానత్వాత్ తదేవ బ్రహ్మేతి అభిమతిద్రఢిమ్నా లీనే తత్ర మనసి కల్పకసాపేక్షకల్పనావైరల్యే నిర్వికల్పకం బ్రహ్మైవ అవశిష్యత ఇత్యర్థః | యత్తేజో మనః-కల్పితం తద్బ్రహ్మ | యస్మాదేవం తస్మాత్ || ౧౦ ||

తారకయోగస్వరూపమ్

భ్రూయుగమధ్యబిలే దృష్టిం తద్ద్వారా ఊర్ధ్వస్థితతేజ ఆవిర్భూతం తారకయోగో భవతి | తేన సహ మనోయుక్తం తారకం సుసంయోజ్య ప్రయత్నేన భ్రూయుగ్మం సావధానతయా కించిదూర్ధ్వముత్క్షేపయేత్ | ఇతి పూర్వతారకయోగః | ఉత్తరం తు అమూర్తిమత్ అమనస్కమిత్యుచ్యతే | తాలుమూలోర్ధ్వభాగే మహాన్ జ్యోతిర్మయూఖో వర్తతే | తత్ యోగిభిర్ధ్యేయమ్ | తస్మాత్ అణిమాదిసిద్ధిర్భవతి || ౧౧ ||

కోఽయం తారకయోగ ఇత్యత్ర భ్రూయుగమధ్యబిలే తత్రత్యాజ్ఞాచక్రే దృష్టియుగ్మం సంనివేశ్య, సావధానతయా విలోకయన్, ధ్యేయమ్, తజ్జ్యోతిః బ్రహ్మేతి యోగిభిశ్చిన్త్యమిత్యర్థః। తతః కిం భవతీత్యత్ర తస్మాదితి ॥ ౧౧ ॥

శాంభవీ ముద్రా

అన్తర్బాహ్యలక్ష్యే దృష్టౌ నిమేషోన్మేషవర్జితాయాం సత్యాం శాంభవీ ముద్రా భవతి। తన్ముద్రారూఢజ్ఞానినివాసాత్ భూమిః పవిత్రా భవతి।

తద్దృష్ట్యా సర్వే లోకాః పవిత్రా భవన్తి। తాదృశపరమయోగిపూజా యస్య లభ్యతే సోఽపి ముక్తో భవతి ॥ ౧౨ ॥

యత్ యోగిభిః ధ్యేయముక్తం పర్యవసానే తదేవ శామ్భవీ ముద్రా భవతీత్యాహ- అన్తరితి। ముద్రా భవతి ఇత్యత్ర-

అన్తర్లక్ష్యం బహిర్దృష్టిర్నిమేషోన్మేషవర్జితా।

ఏషా సా శాంభవీ ముద్రా సర్వతన్త్రేషు గోపితా॥

ఇతి శ్రుతేః। తన్ముద్రారూఢయోగినం స్తౌతి- తదితి। పవిత్రా భవతి ఇత్యత్ర స్వపాదన్యాసమాత్రేణ పావయన్ వసుధాతలమ్ ఇతి స్వరూపదర్శనోక్తేః। పవిత్రా భవన్తి-

ఖేచరా భూచరాః సర్వే బ్రహ్మవిద్దృష్టిగోచరాః।

సద్య ఏవ విముచ్యన్తే కోటిజన్మార్జితైరఘైః॥

ఇతి శ్రుతేః॥ ౧౨ ॥

అన్తర్లక్ష్యవికల్పాః

అన్తర్లక్ష్యజ్వలజ్జ్యోతిఃస్వరూపం భవతి। పరమగురూపదేశేన సహస్రారజ్వలజ్జ్యోతిర్వా బుద్ధిగుహానిహితచిజ్జ్యోతిర్వా షోడశాన్తస్థతురీయచైతన్యం వా అన్తర్లక్ష్యం భవతి। తద్దర్శనం సదాచార్యమూలమ్ ॥ ౧౩ ॥

అన్తర్లక్ష్యం వికల్ప్య నిర్ధారయతి- పరమేతి। ఉక్తవికల్పానామేకార్థపర్యవసాయిత్వాత్ తద్దర్శనమూలం కిమిత్యత్ర- తద్దర్శనమితి ॥ ౧౩ ॥

ఆచార్యలక్షణమ్

ఆచార్యో వేదసంపన్నో విష్ణుభక్తో విమత్సరః।
యోగజ్ఞో యోగనిష్ఠశ్చ సదా యోగాత్మకః శుచిః ॥ ౧౪ ॥

గురుభక్తిసమాయుక్తః పురుషజ్ఞో విశేషతః।
ఏవం లక్షణసంపన్నో గురురిత్యభిధీయతే ॥ ౧౫ ॥

గుశబ్దస్త్వన్ధకారః స్యాద్ రుశబ్దస్తన్నిరోధకః।
అన్ధకారనిరోధిత్వాద్ గురురిత్యభిధీయతే ॥ ౧౬ ॥

గురురేవ పరం బ్రహ్మ గురురేవ పరా గతిః।
గురురేవ పరా విద్యా గురురేవ పరాయణమ్ ॥ ౧౭ ॥

గురురేవ పరా కాష్ఠా గురురేవ పరం ధనమ్।
యస్మాత్ తదుపదేష్టాసౌ తస్మాద్ గురుతరో గురుః ॥ ౧౮ ॥

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

ఇతి ।

ఆచార్యలక్షణముక్త్వా గురుశబ్దార్థమాహ- గుశబ్దస్త్వితి ॥ ౧౪-౧౮ ॥

గ్రన్థాభ్యాసఫలమ్

యః సకృదుచ్చారయతి తస్య సంసారమోచనం భవతి । సర్వజన్మకృతం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి । సర్వాన్ కామానవాప్నోతి । సర్వపురుషార్థసిద్ధిర్భవతి । య ఏవం వేద । ఇత్యుపనిషత్ ॥ ౧౯ ॥

గ్రన్థతదర్థపఠనానుసంధానఫలమాహ- య ఇతి । కామాకామధియాం పఠనఫలం సర్వకామాప్తిః పరమపురుషార్థాప్తిశ్చ । ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః అద్వయతారకోపనిషత్సమాప్త్యర్థః ॥ ౧౯ ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।

అద్వయోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితేశ్వరగోచరా ।

అద్వయోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థోఽశీతిరితీరితః ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే త్రిపఞ్చాశత్సంఖ్యాపూరకమ్ అద్వయత్తారకోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

ఓం శ్రీమద్విశ్వాధిష్ఠానపరమహంససద్గురురామచన్ద్రార్పణమస్తు

అమృతనాదోపనిషత్

సహ నావవతు ఇతి శాన్తిః

శ్రవణాద్యుపాయః

శాస్త్రాణ్యధీత్య మేధావీ అభ్యస్య చ పునః పునః।
పరమం బ్రహ్మ విజ్ఞాయ ఉల్కావత్తాన్యథోత్సృజేత్॥౧॥

వివరణమ్

ఓం శ్రీమద్విశ్వాధిష్ఠానపరమహంససద్గురురామచన్ద్రాయ నమః

అమృతనాదోపనిషత్ప్రతిపాద్యం పరాక్షరమ్।
త్రైపదానన్దసామ్రాజ్యం హృది మే భాతు సంతతమ్॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయమమృతనాదోపనిషత్। కఠవల్ల్యాదిసమమ్ ఉపోద్ధాతాదికమ్। షడఙ్గయోగప్రకాశనాత్మకోపనిషదోఽల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। ఆదౌ తావత్- విశుద్ధచిత్తానాం శ్రవణాద్యుపాయాదేవ పురుషార్థసిద్ధిః, మాలినచిత్తానాం బ్రహ్మోపాసనావిశిష్టషడఙ్గయోగాభ్యాసద్వారకజ్ఞానేన పురుషార్థసిద్ధిః అస్యాముపనిషది ప్రతిపాద్యతే। తత్రాదౌ ముఖ్యాధికారిణాం శ్రవణాద్యుపాయమాహ- శాస్త్రాణీతి। ముముక్షూన్ ప్రతి సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి అనుశాసనం కుర్వన్తీతి శాస్త్రాణి ఈశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషత్సంజ్ఞకాని శ్రుతార్థధారణాసమర్థో మేధావో బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠదేశికముఖాత్ యథావత్ అధీత్య యావత్ సంశయాదిపఞ్చదోషనివృత్తిః పునః పునః తావత్ అభ్యస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని నైరన్తర్యేణ కృత్వా తత్సంజాతసమ్యగ్జ్ఞానేన స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతం యత్ర పర్యవస్యతి అపహ్నవం భజతి తత్ పరమం తన్మాత్రతయా ఉపబృంహణాత్ బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి విజ్ఞాయ తజ్జ్ఞానసమకాలం విద్వాన్ తద్భావమేత్య తన్మాత్రతయావశిష్యతే। యతః శాస్త్రాభ్యాసః ఏవంప్రభావవాన్, అతో బ్రహ్మభావాపత్త్యనన్తరమపి శాస్త్రాభ్యాస ఏవ అప్రమాదేన కర్తవ్య ఇత్యత ఆహ- ఉల్కావదితి। యథా ఉల్కాప్రకాశతో ద్రవ్యమాలోక్య ఉల్కాం పరిత్యజతి తథా బ్రహ్మభావాపత్త్యనన్తరం తత్సాధనాని తాని శాస్త్రాణి తత్ప్రభవజ్ఞానం చాపి అథోత్సృజేత్ ఇత్యత్ర-

ఉల్కాహస్తో యథా కశ్చిద్ ద్రవ్యమాలోక్య తాం త్యజేత్ ।
జ్ఞానేన జ్ఞేయమాలోక్య పశ్చాత్ జ్ఞానం పరిత్యజేత్ ॥

ఇతి,

ఆత్మానమాత్మనా సాక్షాద్ బ్రహ్మ బుద్ధ్వా సునిశ్చలమ్ ।
దేహజాత్యాదిసంబన్ధాన్ వర్ణాశ్రమసమన్వితాన్ ॥
వేదశాస్త్రపురాణాని పదపాంసుమివ స్యజేత్ ॥
ఇతి చ శ్రుతిః ॥ ౧ ॥

ప్రణవోపాసనా

ఓంకారరథమారుహ్య విష్ణుం కృత్వాథ సారథిమ్ ।
బ్రహ్మలోకపదాన్వేషీ రుద్రారాధనతత్పరః ॥ ౨ ॥

తావద్రథేన గన్తవ్యం యావద్రథపథి స్థితః ।
స్థాత్వా రథపథిస్థానం రథముత్సృజ్య గచ్ఛతి ॥ 3 ॥

మాత్రాలిఙ్గపదం త్యక్త్వా శబ్దవ్యఞ్జనవర్జితమ్ ।
అస్వరేణ మకారేణ పదం సూక్ష్మం హి గచ్ఛతి ॥ ౪ ॥

ప్రథమమన్త్రేణోత్తమాధికారిణాం కృతార్థతామభిధాయ మధ్యమమన్దాధికారిణాం తత్పదారోహాయ ప్రణవవాచ్యార్థోపాసనాం షడఙ్గయోగం చాహ- ఓంకారేతి । రథస్థానీయమోంకారం ఆరుహ్య కాంస్యఘణ్టానినాదవత్ ప్రణవోచ్చారణపూర్వకం తదర్థానుసంధానం కృత్వా రథసారథిం బుద్ధితత్త్వం విష్ణుం వ్యాపకం

ప్రణవార్థేశ్వరాకారాకారితం కృత్వా। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి ఇతి శ్రుతేః। బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః నిర్విశేషపరమాత్మా తద్రూపతయా పద్యత ఇతి బ్రహ్మలోకపదం స్వమాత్రతయా అన్వేష్టుమిచ్ఛతీతి బ్రహ్మలోకపాదాన్వేషీ తదుపాయత్వేన రుద్రారాధనతత్పరో భవేత్। స్వాతిరిక్తత్వేన పరాగ్భావమాపన్నస్వావిద్యాపదతత్కార్యభూతరుజం ద్రావయతీతి రుద్రః ప్రత్యగాత్మా తదా రాధనం వ్యష్టిసమష్ట్యన్తఃకరణవృత్తిసహస్ర-భావాభావప్రకాశకప్రత్యగస్మీత్యనుసంధానం తదేకనిష్ఠత్వం తత్పరత్వమిత్యర్థః। ఆదౌ ఓంకారార్థేశ్వరానుచిన్తనం, తదాకారాకారితాన్తఃకరణం ప్రసన్నం సత్ నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రావస్థితిమీహతే, తదుపాయత్వేన ప్రత్యగనుసంధానం, తతః ప్రత్యగ్పరాగ్భావసాపేక్షప్రత్యగ్భావం విహాయ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా అవశిష్యత ఇతి భావః॥ ౨॥ బ్రహ్మభావాపత్తావపి సదా ప్రణవానుసంధానం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ- తావదితి। యావద్రథపథి ప్రణవానుసంధానవర్త్మని స్థితస్తిష్ఠతి తావద్రథేన గన్తవ్యం ఓంకారోచ్చారణపూర్వకమ్ అర్థానుసంధానం కర్తవ్యమ్। ఏవం రథపథిస్థానం రథపథేన యత్ గన్తవ్యస్థానం నిర్విశేషం బ్రహ్మ తత్ర తన్మాత్రావశేషతయా స్థాత్వా స్థిత్వా తతః రథేన గన్తవ్యప్రదేశస్య ప్రాప్తత్వాత్ ఓంకారరథముత్సృజ్య తత్త్రాప్యతుర్యతుర్యస్థానం గచ్ఛతి తుర్యతుర్యో భవతీత్యర్థః॥ ౩॥ తుర్యతుర్యాధిగమోపాయమాహ- మాత్రేతి। సర్వవ్యవహారహేత్వకారాదయః స్వరాః శబ్దాః, కకారాదీని వ్యఞ్జనాని, తైః వర్జితం శబ్దవ్యఞ్జనాత్మకపఞ్చాశద్వర్ణవ్యవహార్యప్రపఞ్చకలనావిరలం యత్ మాత్రాలిఙ్గపదమ్ అకారాదిమాత్రాతదధ్యక్షవిశ్వవిరాడోత్రాదిరూపం త్యక్త్వా స్వాతిరేకేణ కించిన్నాస్తీతి నిశ్చిత్య అథ అస్వరేణ మకారేణ మకారార్థేశ్వరభావేన నిరావృతక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిసంపత్త్యా యత్ సూక్ష్మం హి

పదం విరాజతే తత్ సూక్ష్మపదం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి గచ్ఛతి మాత్రాలిఙ్గశబ్దవ్యఞ్జనకలనాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రతయా మునిః అవశిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౪॥

ప్రత్యాహారలక్షణమ్

శబ్దాదివిషయాన్ పఞ్చ మనశ్చైవాతిచఞ్చలమ్।

చిన్తయేదాత్మనో రశ్మీన్ ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే॥ ౫॥

మన్దాధికారిచిత్తశుద్ధిహేతుషడఙ్గయోగముపదిశతి। తత్ర ప్రత్యాహారస్వరూపమాహ- శబ్దాదీతి। యద్యచ్ఛృణోతి కర్ణాభ్యాం తత్తదాత్మేతి భావయేత్ ఇత్యాదిశ్రుత్యనురోధేన

శ్రోత్రాదిగ్రాహ్యపఞ్చశబ్దాదివిషయాన్ స్వాత్మనో రశ్మీన్ స్వాత్మవికల్పితత్వేన స్వరూపభూతాన్ | మనశ్చేతి చశబ్దతః సవిషయాన్తః- కరణచతుష్టయం గృహ్యతే | తత్తు అతిచఞ్చలమ్; క్షణవికారిత్వాత్ | తదప్యాత్మనో రూపం చిన్తయేత్ స్వాత్మాతిరిక్తవిషయతః ప్రత్యాహరేదితి యోఽర్థోఽభిహితః సః ప్రత్యాహార ఉచ్యతే || ౫ ||

షడఙ్గయోగః

ప్రత్యాహారస్తథా ధ్యానం ప్రాణాయామోఽథ ధారణా |

తర్కశ్చైవ సమాధిశ్చ షడఙ్గో యోగ ఉచ్యతే || ౬ ||

యోగషడఙ్గాని గణయతి- ప్రత్యాహార ఇతి | స్పష్టోఽర్థః || ౬ ||

ప్రాణాయామాదిఫలమ్

యథా పర్వతధాతూనాం దహ్యన్తే ధమతా మలాః |

తథేన్ద్రియకృతా దోషా దహ్యన్తే ప్రాణధారణాత్ || ౭ ||

ప్. ౧౫) ప్రాణాయామైర్దహేద్దోషాన్ ధారణాభిశ్చ కిల్బిషమ్ |

కిల్బిషం హి క్షయం నీత్వా రుచిరం చైవ చిన్తయేత్ || ౮ ||

ప్రాణాయామాదిఫలప్రదర్శనపూర్వకం ప్రాణాయామాదిప్రకారమాహ- యథేతి | యథా ధమతా ధమనాభివర్ధితవహ్నినా పర్వతధాతూనాం మలాః మలాని దహ్యన్తే తథా ప్రాణధారణాత్ దశేన్ద్రియకృతా దోషా దహ్యన్తే || ౭ || యత ఏవమతః ప్రాణాయామైః లిఙ్గదేహాశ్రయదోషాన్ దహేత్ | తథా ధారణాభిశ్చ అన్తఃకరణగతకిల్బిషం దహేత్ | ఏవమన్తఃకరణజకిల్బిషమ్ అశుద్ధిం క్షయం నీత్వా రుచిరం కిల్బిషక్షయాధికరణం చైవ హీతిశబ్దాత్ సర్వవృత్తికుమ్భకం మనఃప్రాణవృత్తిస్తమ్భనం చిన్తయేత్ || ౮ ||

త్రివిధప్రాణాయామః

రుచిరం రేచకం చైవ వాయోరాకర్షణం తథా।
ప్రాణాయామాస్త్రయః ప్రోక్తా రేచపూరకకుమ్భకాః ॥ ౯ ॥

త్రివిధప్రాణాయామమాహ- రుచిరమితి। కుమ్భకరేచకపూరకభేదేన ప్రాణాయామాః త్రయః ప్రోక్తాః। అత్ర రుచిరశబ్దః కుమ్భకవాచీ, రేచకపూరకసహపఠితత్వాత్ ॥ ౯ ॥

ప్రాణాయామలక్షణమ్

సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ।
త్రిః పఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే ॥ ౧౦ ॥

ప్రాణాయామస్వరూపమాహ- సవ్యాహృతిమితి। కుమ్భకావస్థాయాం ఓం భూః ఇత్యాదిప్రణవసంపుటితసప్తవ్యాహృతిభిః పరోరజసే సావదోమ్ ఇతి శిరసా చ

సహ గాయత్రీం త్రిః పఠేత్ త్రివారం మనసా ఉచ్చరేదితి యోఽర్థోఽభిహితః స ప్రాణాయామ ఉచ్యతే ॥ ౧౦ ॥

రేచకలక్షణమ్

ఉత్క్షిప్య వాయుమాకాశే శూన్యం కృత్వా నిరాత్మకమ్।
శూన్యభావే నియుఞ్జీయాద్రేచకస్యేతి లక్షణమ్ ॥ ౧౧ ॥

రేచకలక్షణమాహ- ఉత్క్షిప్యేతి | బాహ్యాకాశే వాయుముత్క్షిప్య తైలధారావత్ మన్దం మన్దం విరేచ్య అన్తః నిరాత్మకం వాయుం శూన్యం కృత్వా శూన్యభావే నియుఞ్జీయాత్ ఇతి యత్తత్ రేచకస్య లక్షణమ్ || ౧౧ ||

పూరకలక్షణమ్

వక్త్రేణోత్పలనాలేన తోయమాకర్షయేన్నరః |

ఏవం వాయుర్గ్రహీతవ్యః పూరకస్యేతి లక్షణమ్ || ౧౨ ||

పూరకలక్షణమాహ- వక్త్రేణేతి | యథా నరో వక్త్రేణ వక్త్రస్థోత్పలనాలేన వా తోయమ్ ఆకర్షయేత్ ఏవమిడయా పిఙ్గలయా శీతల్యా వా వాయుః గ్రహీతవ్యః ఇతి యత్తత్ పూరకస్య లక్షణమ్ || ౧౨ ||

కుమ్భకలక్షణమ్

నోచ్ఛ్వసేన్న చ నిశ్వాసేన్నైవ గాత్రాణి చాలయేత్ |

ఏవం భావం నియుఞ్జీయాత్ కుమ్భకస్యేతి లక్షణమ్ || ౧౩ ||

అన్ధవత్ పశ్య రూపాణి శబ్దం బధిరవచ్ఛృణు |

కాష్ఠవత్ పశ్య వై దేహం ప్రశాన్తస్యేతి లక్షణమ్ || ౧౪ ||

కుమ్భకలక్షణమాహ- నోచ్ఛ్వసేదితి | సిద్ధాద్యాసనమాస్థాయ నిశ్చలగాత్రో యోగీ రేచకపూరకవ్యాపారమకృత్వా ఏవం వాయుస్తమ్భనభావం నియుఞ్జ్యాదితి యత్తత్ కుమ్భకలక్షణమ్ || ౧౩ || కుమ్భకవేలాయామ్ అన్ధబధిరవత్ రూపశబ్దాదివ్యాపృతివిరలో భూయాదితి ప్రశాన్తలక్షణమాహ- అన్ధవదితి | అన్ధబధిరగ్రహణం శిష్టేన్ద్రియవైకల్యోపలక్షణార్థం; యథా అన్ధాదిః రూపాదిగ్రహణం న కరోతి తథా అవికలేన్ద్రియోఽపి రూపాదీన్ అన్ధాదివత్ పశ్య స్వదేహం కాష్ఠవత్ పశ్యేతి యత్తత్ ప్రశాన్తస్య లక్షణమ్ | యోగీ సర్వేన్ద్రియవ్యాపృతివిరలో భవేదిత్యర్థః || ౧౪ ||

ధారణాలక్షణమ్

మనః సంకల్పకం ధ్యాత్వా సంక్షిప్యాత్మని బుద్ధిమాన్ ।
ధారయిత్వా తథాత్మానం ధారణా పరికీర్తితా ॥ ౧౫ ॥

ధారణాలక్షణమాహ- మన ఇతి । బుద్ధిమాన్ యోగీ సంకల్పాత్మకం మనః తద్వృత్తిజాతం సంక్షిప్య అథ నిఃసంకల్పకం ధ్యాత్వా ఆత్మని నిర్వికల్పకే ప్రత్యగ్భావపరిణతే మనసి తథావిధం పరమాత్మానం ధారయిత్వా యా ప్రత్యక్పరైక్యస్థితిః సేయం ధారణేతి పరికీర్తితా ॥ ౧౫ ॥

తర్కలక్షణమ్

ఆగమస్యావిరోధేన ఊహనం తర్క ఉచ్యతే ।

తర్కలక్షణమాహ- ఆగమస్యేతి । శ్రుత్యనుగృహీతోహనమేవ తర్క ఇత్యభిధీయతే ॥

సమాధిలక్షణమ్

సమం మన్యేత యం లబ్ధ్వా స సమాధిః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౬ ॥

సమాధిలక్షణమాహ- సమమితి । బ్రహ్మాహమ్, అహమేవ బ్రహ్మ ఇతి యం పరమాత్మానం మత్వా స్వవికల్పితప్రపఞ్చజాతం సమమ్ ఆత్మానమేవ మన్యేత స సమాధిరితి శ్రుతిభిః పరికీర్తితః ॥ ౧౬ ॥

సమాధిసిద్ధ్యుపాయః

భూమౌ దర్భాసనే రమ్యే సర్వదోషవివర్జితే ।
కృత్వా మనోమయీం రక్షాం జప్త్వా వై రథమణ్డలే ॥ ౧౭ ॥

పద్మకం స్వస్తికం వాపి భద్రాసనమథాపి వా ।
బద్ధ్వా యోగాసనం సమ్యగుత్తరాభిముఖః స్థితః ॥ ౧౮ ॥

నాసికాపుటమఙ్గుల్యా పిధాయైకేన మారుతమ్ ।
ఆకృష్య ధారయేదగ్నిం శబ్దమేవ విచిన్తయేత్ ॥ ౧౯ ॥

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ ఓమిత్యేతన్న రేచయేత్ ।
దివ్యమన్త్రేణ బహుధా కుర్యాన్మలవిముక్తయే ॥ ౨౦ ॥

పశ్చాద్ ధ్యాయీత పూర్వోక్తక్రమశో మన్త్రవిద్ బుధః ।
స్థూలాదిస్థూలసూక్ష్మం చ నాభేరూర్ధ్వముపక్రమః ॥ ౨౧ ॥

తిర్యగూర్ధ్వమధోదృష్టిం విహాయ చ మహామతిః ।
స్థిరస్థాయీ వినిష్కమ్పః సదా యోగం సమభ్యసేత్ ॥ ౨౨ ॥

తాలమాత్రావినిష్కమ్పో ధారణాయోజనం తథా ।
ద్వాదశమాత్రో యోగస్తు కాలతో నియమః స్మృతః ॥ ౨౩ ॥

అఘోషమవ్యఞ్జనమస్వరం చ అతాలుకణ్ఠోష్ఠమనాసికం చ యత్ ।
అరేఫజాతముభయోష్మవర్జితం యదక్షరం న క్షరతే కథంచిత్ ॥ ౨౪ ॥

ఏతాదృశసమాధిసిద్ధ్యుపాయమాహ- భూమావితి । విశుద్ధభూమౌ; దర్భాసనగ్రహణం చేలాజినోపలక్షణార్థమ్; కుశాజినచేలమృద్వాసనే సర్వదోషరహితే తత్సంస్కారార్థం భూశుద్ధిభూతశుద్ధ్యాదిమనోమయీం రక్షాం కృత్వా తదాసనముపస్పృశ్య రథమణ్డలే ప్రణవవ్యాహృతిసౌరాష్టాక్షరే యథాశక్తి జప్త్వా ॥ ౧౭ ॥ తతస్తదాసనే యథావిధ్యుపవిశ్య అథ పద్మస్వస్తికభద్రయోగాసనేష్వన్యతమాసనమాస్థాయ సమ్యక్ ఉత్తరాభిముఖతయా ఆసీనః సన్ ॥ ౧౮ ॥ నాసికాపుటమ్ ఏకేన సాఙ్గులికరేణ పిధాయ మారుతమాకృష్య మూలాధారత్రికోణే అగ్నిం ధారయేత్; ధారయన్ శబ్దమ్ ఓంకారమేవ విచిన్తయేత్ ॥ ౧౯ ॥ కిం తత్ । ఓమిత్యేకాక్షరమితి । ఓంకారానుసంధానవిచ్ఛితిం న కుర్యాత్ । స్వాన్తఃకరణస్థమలవిముక్తయే బహుధా దివ్యమన్త్రేణ జపం కుర్యాత్ ॥ ౨౦ ॥ ఏవం మన్త్రవిత్ బుధః పశ్చాత్ పూర్వోక్తక్రమశః ధ్యాయీత । ధ్యానక్రమనియమ ఉచ్యతే- స్థూలాదీతి । స్వావిద్యాపదస్థూలాద్యశారో-పాపవాదాధికరణవిరాట్సూత్రబీజతుర్యరూపేణ తత్త్వవిభక్తస్థూలం సూక్ష్మం చాధిష్ఠాయ । చశబ్దాత్ బీజతుర్యాంశమప్యధిష్ఠాయేతి ద్యోత్యతే । విరాడాదయో భవన్తి (?) స్వనాభేరూర్ధ్వం విద్యమానహృదయాదిషు విరాడాదిధ్యానస్య ఉపక్రమః కర్తవ్యః ॥ ౨౧ ॥ విరాడాదిధ్యానోపక్రమానన్తరం మహామతిః యోగీ స్వధ్యేయస్వరూపాతిరిక్తతిర్యగూర్ధ్వమధోదృష్టిం విహాయ । చశబ్దాత్ తదేకనిష్ఠో భూత్వేతి ద్యోత్యతే । పూర్వోక్తపద్మాసనే స్థిరస్థాయీ భూత్వా స్వాభిలషితలక్ష్యానుసంధానతో వినిష్కమ్పః లక్ష్యైకతానచిత్తః సన్ సదా విరాడాదిరహమస్మీత్యనుసంధానరూపం

యోగం సమభ్యసేత్ ॥ ౨౨ ॥ కుమ్భకమాత్రానియమస్తు హటశాబ్యాదితాలమాత్రావినిష్కమ్పః కాలః అష్టమాత్రాత్మకః సప్తమాత్రాత్మకో వా యథా లోకే ప్రథితః తథా కుమ్భకే శ్వాసధారణాయోజనం కార్యమ్ । తథా సంపూర్ణకుమ్భకే కాలతో ద్వాదశమాత్రాత్మకో యోగస్తు నియమేన స్మృతః । అత్రత్యద్వాదశమాత్రాకాలస్తు సహజోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసకాలమానేన షణ్ణవతిమాత్రాత్మకః స్మృతః । ఏతావత్కాలకుమ్భకే స్వరూపం ధ్యాయతః తదక్షరసాక్షాత్కారో భవతీత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ కిం తదక్షరం ఘోషాదివర్ణాత్మకం ? ఇత్యత ఆహ- అఘోషమితి । హశో ఘోషాః తద్రహితమ్ అఘోషమ్ । వ్యఞ్జనం కకారాదిః తద్రహితమ్ అవ్యఞ్జనమ్ । తథాకారాదిస్వరవిరలమ్ అస్వరం చ యత్ తాలుకణ్ఠోష్ఠనాసికాస్థానే అభివ్యజ్యతే తద్రహితమ్ । అరేఫజాతమ్ అన్తః- స్థకలనావిరలం శషసహాద్యుభయోష్మవర్జితం కథంచిదపి యన్న క్షరతే తదేవాక్షరం యోగిప్రత్యక్షముపలభ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

యోగస్య నిత్యకర్తవ్యతా

యేనాసౌ పశ్యతే మార్గం ప్రాణస్తేనాభిగచ్ఛతి ।

అతస్తమభ్యసేన్నిత్యం యన్మార్గగమనాయ వై || ౨౫ ||

యతః స్వప్రాప్య[ప్తి]మార్గదర్శనహేతుః యోగః, అతస్తమేవ సదా అభ్యసేదిత్యాహ- యేనేతి | అసౌ యోగీ యేన యోగేన స్వప్రాప్యమార్గం పశ్యతే పశ్యతి, ప్రాణస్తు దృజ్మనోఽగ్నిభిః సహ తేనైవ మార్గేణ అభిగచ్ఛతి | యత ఏవమ్ అతః యత్పదప్రాపకమార్గగమనాయైవ తమేవ యోగమప్రమాదేన అభ్యసేత్ || ౨౫ ||

సప్త స్వప్రాప్తిద్వారాణి

హృద్ద్వారం వాయుద్వారం చ మూర్ద్ధద్వారమథాపరమ్ |

మోక్షద్వారం బిలం చైవ సుషిరం మణ్డలం విదుః || ౨౬ ||

స్వప్రాప్య[ప్తి]ద్వారాణి కతివిధానీత్యత ఆహ- హృద్ద్వారమితి | హృద్ద్వారం విరాట్ప్రాపకం విరాజో హృదయాశ్రితబ్రహ్మణ్డోపధికత్వాత్ | వాయుద్వారం సూత్రప్రాపక, వాయోః సూత్రరూపత్వాత్, వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రమ్ ఇతి శ్రుతేః | మూర్ద్ధద్వారం బీజేశ్వరప్రాపకం, తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి ఇతి శ్రుతేః | అథాపరం కిమిత్యుక్తే మోక్షద్వారం అర్ధమాత్రాత్మకం ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మప్రాపకం, తదవగతేరర్ధమాత్రాద్వారకత్వాత్ | మోక్షద్వారం త్రిధా భిద్యతే | తత్ కథమ్ ? అర్ధమాత్రాస్థూలాంశాత్మకం బిలం, తస్య తుర్యవైరాజప్రాపకత్వాత్ | అర్ధమాత్రాసూక్ష్మాంశాత్మకం సుషిరం, తుర్యసూత్రప్రాపకత్వాత్ | అర్ధమాత్రాబీజాంశాత్మకం మణ్డలం, తుర్యబీజప్రాపకత్వాత్ | చశబ్దాత్ పరేతి విఖ్యాతకైవల్యద్వారమస్తీతి ద్యోత్యతే, తస్య నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రగమకత్వాత్ | ఏవం సప్తధా స్వాత్మాప్తిద్వారాణి సన్తీతి బ్రహ్మవిద్వరీయాంసో విదుః జానన్తీత్యర్థః || ౨౬ ||

భయాదీనాం త్యాగః

భయం క్రోధమథాలస్యమ్ అతిస్వప్నాతిజాగరమ్ |

అత్యాహారమనాహారం నిత్యం యోగీ వివర్జయేత్ || ౨౭ ||

భయక్రోధాదివిఘ్నబాహుల్యే సతి కథమేవం సిద్ధిః స్యాదిత్యాశఙ్క్య భయాదిత్యాగతః తత్సిద్ధిః స్యాదిత్యాహ- భయమితి । నిర్భయాదిదర్శనేన భయాదివృత్తిత్యాగయోగో భవతీత్యత్ర-

యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు ।

యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా ॥

ఇతి స్మృతిః ॥ ౨౭ ॥

అభ్యాసఫలమ్

అనేన విధినా సమ్యఙ్ నిత్యమభ్యస్యతే క్రమాత్ ।

స్వయముత్పద్యతే జ్ఞానం త్రిభిర్మాసైర్న సంశయః ॥ ౨౮ ॥

చతుర్భిః పశ్యతే దేవాన్ పఞ్చభిర్వితతః క్రమః ।

ఇచ్ఛయాప్నోతి కైవల్యం షష్ఠే మాసి న సంశయః ॥ ౨౯ ॥

ఏవమభ్యాసం కుర్వతః అవాన్తరఫలం ముఖ్యఫలం చాహ- అనేనేతి । భూమౌ దర్భాసనే రమ్యే ఇతి యదుక్తమ్ అనేన విధినా అభ్యాసం కుర్వతః త్రిభిః మాసైః స్వయమేవ ఉపదేశమన్తరా బ్రహ్మజ్ఞానమ్ ఉత్పద్యతే ॥ ౨౮ ॥ మాసచతుష్టయాభ్యాసాత్ ఇన్ద్రాదిదేవాన్ పశ్యతే పశ్యతి । మాసపఞ్చకాభ్యాసతో వితతః క్రమో విరాడాదిః దృశ్యతే । షణ్మాసాభ్యాసతో యదృ[ది]చ్ఛయా కైవల్యమ్ ఆప్నోతీత్యత్ర న హి సంశయః అస్తీత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥

యోగచిన్త్యమ్

పార్థివః పఞ్చమాత్రస్తు చతుర్మాత్రస్తు వారుణః ।

ఆగ్నేయస్తు త్రిమాత్రోఽసౌ వాయవ్యస్తు ద్విమాత్రకః ॥ ౩౦ ॥

ఏకమాత్రస్తథాకాశో హ్యమాత్రం తు విచిన్తయేత్ ।

యోగేన యచ్చిన్త్యం తదాహ- పార్థివ ఇతి ॥ ౩౦ ॥ పార్థివాద్యాకాశాన్తమ్ ఏకైకగుణాపకర్షతః సూక్ష్మత్వం ప్రత్యక్త్వం వ్యాపకత్వమ్ । ఇత్థం మాత్రావిశిష్టభూతభౌతికజాతాపహ్నవసిద్ధమ్ అమాత్రం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి విచిన్తయేదిత్యర్థః ॥

చిన్తనాప్రకారః

సంధిం కృత్వా తు మనసా చిన్తయేదాత్మనాత్మని ॥ ౩౧ ॥

త్రింశత్సార్ధాఙ్గులః ప్రాణో యత్ర ప్రాణైః ప్రతిష్ఠితః ।

ఏష ప్రాణ ఇతి ఖ్యాతో బాహ్యప్రాణస్య గోచరః ॥ ౩౨ ॥

తచ్చిన్తనాప్రకారమాహ సధిమితి ॥ ౩౧ ॥ అర్ధాఙ్గులాధికత్రింశదఙ్గులగతిః ప్రాణో యత్ర హృదయాకాశే వాగాదిభిః ప్రాణైః సహ ప్రతిష్ఠితః యోఽయం బాహ్యప్రాణస్య ఆధిదైవికస్య గోచరో విషయో భవతి, ఏష ఏవ ఆధ్యాత్మికప్రాణ ఇతి విఖ్యాతో భవతి । స యత్ర హృదయాకాశే ప్రత్యగ్భూస్యే స్వోపజీవ్యకరణగ్రామేణ సహ విలీయతే, తద్విలయాధికరణం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ తస్మిన్ బ్రహ్మాత్మని బ్రహ్మాకారపరిణతమనసా తద్భాసకప్రత్యగాత్మనా సంధిమైక్యం కృత్వా ప్రత్యక్పరభేదసాపేక్షతదైక్యగతసవిశేషాంశాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి విచిన్తయేత్ ॥ ౩౨ ॥

శ్వాసప్రమాణమ్

అశీతిశ్చ శతం చైవ సహస్రాణి త్రయోదశ ।

లక్షశ్చైకోననిశ్వాసః అహోరాత్రప్రమాణతః ॥ ౩౩ ॥

అహోరాత్రనిర్వర్త్యశ్వాసప్రమాణమాహ- అశీతిశ్చేతి।
ద్వ్యశీత్యధికశతోత్తరసహస్రలక్షసంఖ్యావిశిష్టనిశ్వాసాదిః అహోరాత్రప్రమాణతో గణ్యతే।
శ్రుత్యన్తరే తు షట్సంఖ్యా హ్యోరాత్రయోః ఏకవింశతిసహస్రాణి షట్చతాన్యధికాని
భవన్తీత్యామ్నాతమ్। ప్రకారద్వయప్రతిభాతసంఖ్యాభేదస్తు బాల్యాదిశరీరతారతమ్యత
ఉపపద్యతే। సుఖం తిష్ఠతో దృఢగాత్రస్య శ్వాసగతిః స్తిమితా విభాతి, ఏతద్విపరీతస్య
విపరీతం భవతీతి ఉభయమపి సంగచ్ఛతే, నహి విరోధోఽస్తీత్యర్థః॥ ౩౩॥

ప్రాణాదీనాం స్థానాని

ప్రాణ ఆద్యో హృది స్థానే అపానస్తు పునర్గుదే।

సమానో నాభిదేశే తు ఉదానః కణ్ఠమాశ్రితః॥ ౩౪॥

వ్యానః సర్వేషు చాఙ్గేషు వ్యాప్య తిష్ఠతి సర్వదా।

ఏవం శ్వాసకృత్ప్రాణాదిస్థానాన్యాహ- ప్రాణ ఇతి॥ ౩౪॥

తేషాం వర్ణభేదాః

అథ వర్ణాస్తు పఞ్చానాం ప్రాణాదీనామనుక్రమాత్॥ ౩౫॥

రక్తవర్ణో మణిప్రఖ్యః ప్రాణవాయుః ప్రకీర్తితః।

అపానస్తస్య మధ్యే తు ఇన్ద్రకోపసమప్రభః॥ ౩౬॥

సమానస్తు ద్వయోర్మధ్యే గోక్షీరధవలప్రభః।

ఆపాణ్డర ఉదానశ్చ వ్యానో హ్యర్చిసమప్రభః॥ ౩౭॥

ప్రాణాద్యాకృతివర్ణభేదమాహ- అథేతి || ३७-२ ||

పరమఫలమ్

యస్యేదం మణ్డలం భిత్త్వా మారుతో యాతి మూర్ధని |
యత్ర యత్ర మ్రియేద్వాపి న స భూయోఽభిజాయతే |
న స భూయోఽభిజాయత ఇత్యుపనిషత్ || ३८ ||

షడఙ్గయోగాభ్యాసపరమఫలం ప్రకటయన్ ఉపసంహరతి- యస్యేతి | యస్య ముముక్షోః యోగినో మారుతః ప్రాణాదిః ఇద స్వాధిష్ఠేయహృదయాది మణ్డలమ్ అభ్యాసబలేన భిత్త్వా మూర్ధని సహస్రారే విద్యమానం తుర్యం తుర్యతుర్యం వా స్వమాత్రమిత్యేతి సోఽయం తాదృశపరిపక్వయోగీ తీర్థే శ్వపచగృహే వా ఇత్యాదిశ్రుత్యనురోధేన యత్ర యత్ర జీవన్ తిష్ఠేత్ మ్రియేద్వాపి సోఽయం న హి భూయోఽభిజాయతే బ్రహ్మవేదనసమకాలం బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః | ఆవృత్తిః ఆదరార్థా | ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః అమృతనాదోపనిషత్సమాప్త్యర్థః || ३८ ||

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |
లిఖితం స్యాద్వివరణం నాదోపనిషదః స్ఫుటమ్ |
ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థః షష్ట్యుత్తరం శతమ్ ||

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే ఏకవింశతింసంఖ్యాపూరకమ్ అమృతనాదోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

అమృతబిన్దూపనిషత్

సహ నావవతు-ఇతి శాన్తిః

మన ఏవ బన్ధమోక్షయోః కారణమ్

మనో హి ద్వివిధం ప్రోక్తం శుద్ధం చాశుద్ధమేవ చ ।
అశుద్ధం కామసంకల్పం శుద్ధం కామవివర్జితమ్ ॥ ౧ ॥

మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః ।
బన్ధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతమ్ ॥ ౨ ॥

వివరణమ్

అమృతబిన్దూపనిషద్వేద్యం యత్ పరమామృతమ్ ।
తదేవ హి త్రిపాద్రామచన్ద్రాఖ్యం నః పరా గతిః ॥

అథ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయమమృతబిన్దూపనిషత్ । తస్యా ఉపోద్ఘాతాదిసంగతిః కఠవల్ల్యాదిసమా । ఇయమ్ ఆఖ్యాయికాం వినా అవాన్తరరూపేణ ప్రవృత్తా । అల్పగ్రన్థతోఽస్యా వివరణమారభ్యతే । మన ఇతి । స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రా-జ్ఞదృష్టిః యత్ స్వాతిరిక్తమస్తీతి మననం కరోతి, తదేవ మనో మాయాతత్త్వమ్ । హిశబ్దేన త్రిగుణాత్మకమనసో నిష్ప్రతియోగికాభావరూపత్వం ద్యోత్యతే । స్వాజ్ఞదృష్టిసత్యవద్వికల్పితమనో ద్వివిధమితి

శాస్త్రతః ప్రోక్తమ్ । కింరూపేణ ద్వివిధమిత్యత్ర తత్సత్త్వాంశః శుద్ధం చ తద్రజస్తమోంఽశః అశుద్ధమేవ చ । పదద్వయం శ్రుతిరేవ వ్యాకరోతి అశుద్ధమితి । కామసంకల్పవిశిష్టమ్ అశుద్ధమ్ అవిద్యాంశత్వాత్, కామసామాన్యవివర్జితం శుద్ధం విద్యాంశత్వాత్ ॥ ౧ ॥ బన్ధమోక్షహేతుః మన ఏవేత్యాహ- మన ఏవేతి । సంకల్పాదివృత్తిమన్మనో బన్ధహేతుః, నిఃసంకల్పం మనో ముక్తిహేతురిత్యర్థః ॥ ౨ ॥

మనోనిరోధో మోక్షోపాయః

యతో నిర్విషయస్యాస్య మనసో ముక్తిరిష్యతే |
అతో నిర్విషయం నిత్యం మనః కార్యం ముముక్షుణా || ౩ ||

నిరస్తవిషయాసఙ్గం సంనిరుద్ధం మనో హృది |
యదా యాత్యాత్మనోఽభావం తదా తత్పరమం పదమ్ || ౪ ||

తావదేవ నిరోద్ధవ్యం యావద్ధృది గతం క్షయమ్ |
ఏతజ్జ్ఞానం చ ధ్యానం చ శేషో న్యాయశ్చ విస్తరః || ౫ ||

యతో నిర్విషయమనసో ముక్తిహేతుత్వమ్ అతో ముముక్షుణా మనో నిర్విషయం కార్యమిత్యాహ- యత ఇతి || ౩ || అమనీభావ ఏవ మోక్ష ఇత్యాహ- నిరస్తేతి | యస్య మనసో బ్రహ్మధ్యానతో విషయాసఙ్గో నిరస్తః, తత్ నిరస్తవిషయాసఙ్గం మనో హృది సంనిరుద్ధం సత్ యదా యస్మిన్ కాలే ఆత్మనః స్వస్య అభావమ్ అమనీభావం యాతి తదా తస్మిన్ కాలే యత్ సర్వాపహ్నవసిద్ధపదం తత్ పరమం పదం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే || ౪ || మనస్తత్కార్యాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మేతి యత్ తదేవ జ్ఞానమితి సర్వవేదాన్తపరమతాత్పర్యమిత్యాహ- తావదితి | యావద్ధృది కామాదివృత్తిమత్ మనః క్షయం గతం తావదేవ మనో నిరోద్ధవ్యమ్ | యత్ మనస్తత్కార్యాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి జానాతి తదేతత్ నిర్విశేషజ్ఞానం ధ్యానం చ | శబ్దద్వయతః నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా బ్రహ్మ జ్ఞాతుం ధ్యాతుం

శక్యతే ఇతి ద్యోత్యతే | స్వాతిరేకేణ జ్ఞాతుం ధ్యాతుం కిమన్యదస్తి, బ్రహ్మమాత్రస్యైవ నిష్ప్రతియోగికత్వాత్ | తదతిరేకేణ శేషో న్యాయశ్చ విస్తరః, వాచారమ్భణమాత్రత్వాత్; వాచారమ్భణం వికారో నామధేయమ్ ఇతి శ్రుతేః || ౫ ||

బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రహ్మభావప్రాప్తిః

నైవ చిన్త్యం న చాచిన్త్యం న చిన్త్యం చిన్త్యమేవ చ ।

పక్షపాతవినిర్ముక్తం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా ॥ ౬ ॥

బ్రహ్మయాథాత్మ్యవిదః తద్భావాపత్తిమాహ- నైవేతి । స్వాతిరేకేణ ఏతత్ నైవ చిన్త్యం స్వమాత్రత్వాత్ । స్వమాత్రతయా న చాచిన్త్యం, సవిశేషతయా న చిన్త్యం, స్వయమేవేతి చిన్త్యమేవ తత్ । నైవ చిన్త్యమిత్యాదిపక్షే పతతీతి పక్షపాతం తద్వినిర్ముక్తం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి యదా వేద, తదా వేదనసమకాలం బ్రహ్మ సంపద్యతే బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥

సవేశేషబ్రహ్మానుసంధానేన నిర్విశేషబ్రహ్మాధిగమః

స్వరేణ సంధయేద్యోగమస్వరం భావయేత్ పరమ్ ।

అస్వరేణానుభావేన నాభావో భావ ఇష్యతే ॥ ౭ ॥

తదేవ నిష్కలం బ్రహ్మ నిర్వికల్పం నిరఞ్జనమ్ ।

తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మ సంపద్యతే ధ్రువమ్ ॥ ౮ ॥

నిర్వికల్పమనన్తం చ హేతుదృష్టాన్తవర్జితమ్ ।

అప్రమేయమనాదిం చ యజ్జ్ఞాత్వా ముచ్యతే బుధః ॥ ౯ ॥

న నిరోధో న చోత్పత్తిర్న బద్ధో న చ సాధకః ।

న ముముక్షుర్న వై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా ॥ ౧౦ ॥

సవిశేషబ్రహ్మోపాసనయా నిర్విశేషబ్రహ్మాధిగమః స్యాదిత్యాహ- స్వరేణేతి । ఓంకారస్వరేణ ఆదావపరబ్రహ్మయోగం సంధయేత్ సవిశేషేశ్వరోఽస్మీత్యనుసంధానం కుర్యాత్ । సవిశేషబ్రహ్మప్రసాదాత్ పరమ్ అస్వరం నిర్విశేషం బ్రహ్మ భావయేత్ । అస్వరేణ నిర్విశేషబ్రహ్మణా అనుభావేన అనుభవేన అస్వరం పరం బ్రహ్మైవ భావయేదితి

పూర్వేణాన్వయః । స్వరాభావోఽస్వర ఇతి చేన్న; అస్వరస్య నిర్విశేషబ్రహ్మతయా భావరూపత్వాత్ । న హి భావః కదాప్యభావః ఇష్యతే ॥ ౭ ॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ యదేవ అస్వరం తదేవ ప్రాణాదినామాన్తషోడశకలావైలక్షణ్యేన ఉపబృంహణాత్ నిష్కలం బ్రహ్మ స్వవికల్పితవికల్పాసంభవాత్ నిర్వికల్పం స్వాజ్ఞానార్థస్వాతిరిక్తవైరల్యాత్ నిరఞ్జనం యత్ తత్ బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా తజ్జ్ఞానసమకాలం ధ్రువం నిర్విశేషం బ్రహ్మ సంపద్యతే ॥ ౮ ॥ ఉక్తార్థమేవ భఙ్గ్యన్తరేణాహ- నిర్వికల్పమితి । జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తచతుష్పఞ్చదశవికల్పాః యత్ర స్వావశేషతయా పర్యవస్యన్తి తత్ నిర్వికల్పమ్ । నిర్వికల్పస్య సూక్ష్మత్వేనాన్తవత్త్వం స్యాదిత్యత ఆహ- అనన్తం చేతి । త్రివిధపరిచ్ఛేదవైరల్యాత్; దేశతః కాలతో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితం బ్రహ్మ ఇతి శ్రుతేః । చశబ్దో నిష్ప్రతియోగికానన్త్యద్యోతకః । ఉక్తార్థే కో హేతుః, దృష్టాన్తో వా కః, ఇత్యత ఆహ- హేతుదృష్టాన్తవర్జితమితి । స్వసిద్ధౌ స్వాతిరిక్తహేత్వభావాత్ స్వస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేన దృష్టాన్తాసంభవాచ్చ । యత ఏవమ్, అతః తత్ అప్రమేయమ్; వేదాన్తేతరప్రమాణాసహత్వాత్ । అప్రమేయత్వేఽపి తదాదిమత్ స్యాత్ ఇత్యత ఆహ- అనాదిం చేతి । నిష్ప్రతియోగికసన్మాత్రస్య ఉత్పత్త్యాదేరసంభవాత్ । చశబ్దతః స్వాతిరిక్తస్యాప్యజత్వం ద్యోత్యతే, పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్ బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి ఇతి శ్రుతేః । యత్ ఏవం జ్ఞాత్వా బుధో విద్వాన్ జ్ఞానసమకాలం స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమతో ముచ్యతే, తత్ స్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥

ఉత్పత్తిప్రలయబన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాదర్శనాత్ కథం స్వమాత్రసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య అస్యాః స్వావిద్యావికల్పితత్వేన కారణతుల్యత్వాత్ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రసిద్ధిః నిరఙ్కుశా ఇత్యాహ- న నిరోధ ఇతి । నిరోధః ప్రలయః, ఉత్పత్తిః జాతిః, బద్ధః సంసారీ, మోక్షసాధకః ప్రమాతా, స్వాజ్ఞానతత్కార్యాత్ మోక్తుమిచ్ఛుః ముముక్షుః, సంఛిన్నసంసృతిపాశో ముక్తః ఇత్యాదికల్పనా యతః స్వాతిరిక్తాస్తితాప్రభవా అత స్వాతిరిక్తసామాన్యస్య శశవిషాణవదవస్తుత్వేనావిద్యకత్వాత్ స్వాతిరిక్తోత్పత్తిప్రలయాదిః నిష్ప్రతియోగికాభావరూపః ఇత్యత్ర మాయావిద్యాజ్ఞానవిశ్వాభావాన్తఃకరణాదయః బ్రహ్మాతిరిక్తపర్యాయాః అత్యన్తాభావరూపిణః ఇతి పరమాక్షరోక్తేః నిరోధాది న స్వమాత్రే అస్తి ఇత్యేషైవ పరమార్థతా । అతో నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రసిద్ధిః నిరఙ్కుశేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥

ఆత్మాన ఏకత్వమ్

ఏక ఏవాత్మా మన్తవ్యో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు ।

స్థానత్రయవ్యతీతస్య పునర్జన్మ న విద్యతే ॥ ౧౧ ॥

ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః ।

ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్ ॥ ౧౨ ॥

అవస్థాభేదానురోధేన తదధ్యక్షభేదః స్యాదిత్యత ఆహ- ఏక ఇతి । చతుశ్చతుర్ధాభిన్నజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు విశ్వవిశ్వాద్యనుజ్ఞైకరసావికల్పాన్తభేదేన యో విభాగః సోఽయమ్ ఆత్మా ఏక ఏవ ఇతి మన్తవ్యః, ఘటశరావాద్యనుగతవ్యోమైకత్వవత్ జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవస్థానుగతవిశ్వవిశ్వాదిచిత ఏకత్వాత్ । ఏవం చతుశ్చతుర్ధాభిన్నస్థానత్రయవ్యతీతస్య తుర్యావస్థారూఢస్య విశ్వవిశ్వాదిరూపేణ పునర్జన్మ న విద్యతే తథా జన్మహేతుస్వాజ్ఞానవైరల్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ కథం పునరాత్మనః ఏకత్వమిత్యత్ర సదృష్టాన్తమేకత్వమాహ- ఏక ఇతి । పఞ్చభూతభౌతికవ్యవస్థిత ఆత్మా ఏక ఏవ హి స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యనురోధేన నభోజలబిమ్బప్రతిబిమ్బభావమాపన్నచన్ద్రవత్ శివజీవభేదేన ఏకధా బహుధేవ దృశ్యతే, వస్తుత ఆత్మన ఏకత్వాత్ ॥ ౧౨ ॥

ఆత్మనో జన్మనాశరాహిత్యమ్

ఘటసంవృతమాకాశం నీయమానే ఘటే యథా ।

ఘటో లీయేత నాకాశః తద్వజ్జీవో నభోపమః ॥ ౧౩ ॥

ఘటవద్వివిధాకారం భిద్యమానం పునః పునః ।

తద్భేదే చ న జానాతి స జానాతి చ నిత్యశః ॥ ౧౪ ॥

సర్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మనః తత్సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం స్థితినాశౌ స్యాతామిత్యత ఆహ- ఘటేతి । ఘటసంవృతం ఘటావచ్ఛిన్నాకాశమ్ అన్యేన ఘటే నీయమానే యథా ఘటావచ్ఛిన్నాకాశం నీతమివ భాతి, న వస్తుతః; ఆకాశస్యాచలత్వాత్, యదా ఘటో లీయేత న హి తదవచ్ఛిన్నాకాశో లీనో భవతి తథా తద్వత్ నభోపమో జీవః స్వోపాధిచలననాశాభ్యాం జీవో న చలతి న నశ్యతి చేత్యర్థః; జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియతే ఇతి శ్రుతేః ॥ ౧౩ ॥ స్వోపాధిసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం ఆత్మా దృశ్యతే న దృశ్యతే ఇతి యో జానాతి స ఏవ ఆత్మయాథాత్మ్యం జానాతీత్యాహ- ఘటవదితి । యథా ఘటాదిః వివిధాకారః తద్వత్

తదవచ్ఛిన్నాకాశమపి పునః పునః ఉద్భూతఘటాదిరూపం వివిధాకారమివ దృశ్యతే। తద్ఘటాదీనాం భేదే ధ్వంసే లోకస్తదవచ్ఛిన్నాకాశభేదం యథా న జానాతి అఖణ్డాకాశమేవ పశ్యతి, తద్యాథాత్మ్యజ్ఞస్తు ఘటాద్యుపాధిసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం నిత్యశోఽఖణ్డాకాశమేవ జానాతి॥ ౧౪॥

నిరుపాధికాత్మదర్శనమ్

శబ్దమాయావృతో నైవ తమసా యాతి పుష్కరే।

భిన్నే తమసి చైకత్వమేక ఏవానుపశ్యతి॥ ౧౫॥

తథా స్వాజ్ఞదృష్టిరుపాధ్యనుకారినానాత్మభేదం పశ్యతి, ఉపాధ్యపాయే తద్భేదం న పశ్యతి। పరమార్థమతిస్తూపాధిసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం నిరుపాధికమాత్మానమేకమేవానుపశ్యతీత్యాహ- శబ్దేతి। శబ్దార్థప్రపఞ్చహేతుభూతా శబ్దమాయా, యద్వా అర్థశూన్యతయా శబ్దమాత్రరూపిణీ వాచారమ్భణాత్మికా అఘటితఘటనాపటీయసీ మాయా, తయావృతో జన్తుః తమసా అన్ధకారేణ ఆవృతజన్తువత్ పుష్కరే పరమపావనే స్వాత్మని నైవ యాతి। ప్రదీపాదినా అన్ధకారభేదవత్ స్వజ్ఞానేన స్వాజ్ఞానతమసి భిన్నే, చకారాత్ తద్వాసనాయాం నష్టాయాం, ప్రత్యక్పరచితోః ఏకత్వమ్ ఏక ఏవానుపశ్యతి। యద్వా- స్వాజ్ఞస్తు శబ్దమాయావృతః సన్ పుష్కరే తమసావృతజన్తువత్ సర్వభూతప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానం నైవ యాతి। స్వజ్ఞస్తు స్వాజ్ఞానతమసి భిన్నే పుష్కరేపరమాత్మని సర్వభూతప్రత్యగేకత్వమనుపశ్యతి। పరమార్థదృష్టిస్తు ప్రత్యక్పరవిభాగైక్యాసహబ్రహ్మతత్త్వం నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి పశ్యతి॥ ౧౫॥

శబ్దబ్రహ్మధ్యానేన పరబ్రహ్మాధిగమః

శబ్దాక్షరం పరం బ్రహ్మ తస్మిన్ క్షీణే యదక్షరమ్।

తద్విద్వానక్షరం ధ్యాయేద్యదీచ్ఛేచ్ఛాన్తిమాత్మనః॥ ౧౬॥

ద్వే విద్యే వేదితవ్యే తు శబ్దబ్రహ్మ పరం చ యత్।

శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ ౧౭ ॥

గ్రన్థమభ్యస్య మేధావీ జ్ఞానవిజ్ఞానతత్పరః ।

పలాలమివ ధాన్యార్థీ త్యజేద్ గ్రన్థమశేషతః ॥ ౧౮ ॥

నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రావగత్యుపాయమాహ- శబ్దేతి । నిర్విశేషబ్రహ్మప్త్యుపాయత్వేన యత్ ప్రసిద్ధం శబ్దాక్షరమ్ ఓం ఇత్యేతదక్షరం పరం బ్రహ్మాలమ్బనం తదర్థజ్ఞానతః తస్మిన్ సావయవే శబ్దాక్షరే క్షీణే విలయం ప్రపన్నే సతి యత్ శబ్దాక్షరవిలయాధికరణమ్ అక్షరం న క్షరతి తదేతత్ ఆధేయాధారాత్మకక్షరాక్షరగత హేయాంశాపహ్నవసిద్ధం పరమాక్షరం యది విద్వానాత్మనః స్వాతిరిక్తక్షరాక్షరప్రపఞ్చశాన్తిమ్ ఇచ్ఛేత్ తదా తదక్షరం

అహమస్మీతి ధ్యాయేత్ ॥ ౧౬ ॥ శబ్దబ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానతః శబ్దప్రపఞ్చనిరసనపూర్వకం తదర్థబ్రహ్మాధిగమో భవతీత్యాహ- ద్వే ఇతి । శబ్దబ్రహ్మ పరబ్రహ్మేతి యత్ బ్రహ్మ ద్వివిధం తచ్ఛబ్దపరబ్రహ్మగోచరే ద్వే విద్యే వేదితవ్యే సగుణనిర్గుణబ్రహ్మయాథాత్మ్యే జ్ఞాతవ్యే । తుశబ్దోఽవధారణార్థః । తయోరుపాయోపేయాత్మకత్వాత్ తత్రోపాయభూతే శబ్దబ్రహ్మణి సవిశేషబ్రహ్మణి నిష్ణాతో మునిః- ప్రణవవాచ్యబ్రహ్మానుసంధానతః నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానముదేతి- తజ్జ్ఞానోదయసమకాలం స్వాతిరిక్తసర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి । తన్మాత్రతయా విద్వానవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ బ్రహ్మాధిగమేఽపి తద్ధేతుగ్రన్థాభ్యాసః కర్తవ్య ఇత్యత ఆహ- గ్రన్థమితి । సాధనచతుష్టయసంపన్నో విద్వాన్ యావత్ బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానం నోదేతి తావత్ తజ్జ్ఞానవిజ్ఞానతత్పరః సన్ సర్వవేదాన్తగ్రన్థజాతమభ్యస్య సంశయాదిపఞ్చదోషశాన్త్యన్తం గురుముఖాత్ శ్రవణం కృత్వా అథ మనననిదిధ్యాసనప్రభవసమ్యగ్జ్ఞానేన యది జాయతే తదా ధాన్యార్థీ పలాలమివ గ్రన్థజాతమశేషతః త్యజేత్, ప్రయోజనాభావాత్ । న హి సరిత్పారం ప్రవిష్టస్య నౌకాపేక్షాస్తి, తథేత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥

సర్వభూతప్రత్యగాత్మనః ఏకత్వమ్

గవామనేకవర్ణానాం క్షీరస్యాప్యేకవర్ణతా ।

క్షీరవత్ పశ్యతే జ్ఞానం లిఙ్గినస్తు గవాం యథా ॥ ౧౯ ॥

ఘృతమివ పయసి నిగూఢం భూతే భూతే చ వసతి విజ్ఞానమ్ ।

సతతం మనసి మన్థయితవ్యం మనోమన్థానభూతేన ॥ ౨౦ ॥

నానాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నప్రతీచో నానాత్వం స్యాదిత్యత ఆహ- గవామితి । నానావర్ణవిశిష్టగోక్షీరం యథా ఏకరూపం తథా నానాలిఙ్గ్యనుగతప్రత్యగ్జ్ఞానమేకరూపమ్ ।

తుశబ్దోఽవధారణార్థః ॥ ౧౯ ॥ ఏవం సర్వభూతప్రతీచః ఏకత్వం కిం న భాతీత్యత ఆహ- ఘృతమివేతి । యథా పయసి నిగూఢం ఘృతం మథనాదినా ఆవిర్భవతి తథా భూతే భూతే సర్వభూతాన్తఃకరణే తద్వృత్తిభావాభావప్రకాశకమపి విజ్ఞానం ప్రత్యక్త్వం స్వాజ్ఞదృష్టినిగూఢతయా వసతి । చశబ్దో నిఃసంసయార్థః । ప్రత్యగభిముఖీభూతే మనసి మన్థానభూతేన ప్రత్యగ్భావమాపన్నేన మనసా మన్థయితవ్యమ్ । ఏవం సంతతమననాత్ పరాక్సాపేక్షప్రత్యక్పరవిభాగైక్యగత హేయాంశాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మమాత్రం నిష్ప్రతియోగికతయా ఆవిర్భవతీత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

తత్సాక్షాత్కారసాధనం ధ్యానమ్

జ్ఞాననేత్రం సమాధాయ చోద్ధరేద్వహ్నివత్ పరమ్ ।

నిష్కలం నిశ్చలం శాన్తం తద్ బ్రహ్మాహమితి స్మృతమ్ ॥ ౨౧ ॥

సర్వభూతాధివాసం యద్భూతేషు చ వసత్యపి ।

సర్వానుగ్రాహకత్వేన తదస్మ్యహం వాసుదేవః ॥ ౨౨ ॥

తదస్మ్యహం వాసుదేవ ఇత్యుపనిషత్ ॥

సర్వభూతనిగూఢం బ్రహ్మ కథం సాక్షాత్కర్తుం శక్యమిత్యత ఆహ- జ్ఞానేతి । సర్వాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రగోచరజ్ఞానమేవ నేత్రం జ్ఞాననేత్రమన్తఃకరణే సమాధాయ విన్యస్య- చశబ్దాత్ జ్ఞానేతరసాధనాసిద్ధత్వం ద్యోత్యతే- దార్వోః మథనావిర్భూతవహ్నివత్ నిష్ప్రతియోగికం పరం బ్రహ్మ ఉద్ధరేత్ । ప్రాణాదికలాసు సతీషు కథం నిష్ప్రతియోగికతా

ఇత్యత ఆహ- నిష్కలమితి । బ్రహ్మమాత్రసిద్ధేః
ప్రాణాదినామాన్తషోడశకలాపహ్నవపూర్వకత్వాత్ । పూర్ణత్వాత్ నిశ్చలం స్వాతిరిక్తశాన్తం
యదవశిష్యతే తత్ నిష్కలమిత్యాదిపదత్రయవిశిష్టం బ్రహ్మేతి స్మృతం, బ్రహ్మ
స్వమాత్రమితి పర్యవసన్నమిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రస్య
అర్ధమాత్రాభాగత్రయావష్టమ్భతః సర్వాత్మ్యం వస్తుతః స్వమాత్రసిద్ధిం ప్రకటయన్
ఉపసంహరతి- సర్వేతి । యత్ సర్వభూతానామధివాసః స్థానమ్ అధిష్ఠానత్వాత్,
యదన్తర్యామ్యాత్మనాపి భూతేషు చ వసతి, యత్ సర్వానుగ్రాహకత్వేన
కూటస్థచిన్మాత్రతయా అవశిష్యతే తదస్మ్యహం వాసుదేవః తత్పరవాసుదేవాఖ్యం బ్రహ్మాస్మి ।
యః స్వాతిరిక్తాధివసనాద్వాసుః స చాసౌ
అధిష్ఠేయసాపేక్షాధిష్ఠానగతహేయాంశాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతి-యోగికబ్రహ్మమాత్రతయా
దీవ్యత ఇతి దేవః పరమాత్మా స్వమాత్రమవశిష్యత ఇతి ఫలితోఽర్థః । ఆవృత్తిరాదరార్థా ।
ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః ప్రకృతోపనిషత్సమాప్త్యర్థః ॥ ౨౨ ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।

లిఖితం స్యాద్వివరణం బిన్దూపనిషదః స్ఫుటమ్ ।

ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్త్రింశాధికం శతమ్ ।

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే వింశతిసంఖ్యాపూరకమ్
అమృతబిన్దూపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

క్షురికోపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

యోగాధికారః

క్షురికాం సంప్రవక్ష్యామి ధారణాం యోగసిద్ధయే ।

యాం ప్రాప్య న పునర్జన్మ యోగయుక్తస్య జాయతే ॥ ౧ ॥

వేదతత్త్వార్థవిహితం యథోక్తం హి స్వయంభువా।

వివరణమ్

కైవల్యనాడికాన్తస్థపరాభూమివరాసనమ్।
క్షురికోపనిషద్యోగభాసురం రామమాశ్రయే॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదాన్తర్గతేయం క్షురికోపనిషత్ జ్ఞానప్రతిబన్ధకనిరసనయోగశాస్త్రరూపిణీ ప్రవృత్తా। తస్యాః ఉపోద్ధాతాది కఠవల్లీవదూహ్యమ్। ఉక్తలక్షణలక్షితాయాః అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। శ్రుతిరేవ యథోక్తాధికారిణ ఉద్ధిశ్య స్వచ్ఛన్దం ప్రవృత్తేతి యత్ తద్విద్యాస్తుత్యర్థమ్। కేయం శ్రుతిరిత్యత ఆహ- క్షురికామితి। యే యథోక్తయోగసాధనసంపన్నాః తాన్ ప్రతి స్వాజ్ఞానహృదయగ్రన్థిచ్ఛేదనపట్వీం క్షురికామివ శస్త్రరూపాం ధారణాం బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి భావనాలక్షణాం సమ్యక్ ప్రవక్ష్యామి। కిమర్థమ్ ? బ్రహ్మమాత్రానుసంధానం

యోగః తత్సిద్ధయే తదవగతయ ఇత్యర్థః। యామ్ ఉక్తలక్షణలక్షితాం ధారణాం ప్రాప్య యోగయుక్తస్య మునేః న పునర్జన్మ జాయతే జనిమృతికలనా న హి భవతి తామేవ సంప్రవక్ష్యామీతి పూర్వేణాన్వయః॥ ౧ ॥ కిం తద్యోగలక్షణం, కేనోక్తం, కిం తత్సాధనజాతమ్, ఇత్యత ఆహ- వేదేతి। స్వయమేవ భవతీతి స్వయంభూః తేన స్వయంభువా బ్రహ్మణా పరమేశ్వరేణ యోగశిఖాదౌ బ్రహ్మాణం ప్రతి యథోక్తం తత్ వేదతత్త్వార్థవిహితం సర్వవేదాన్తసంమతమిత్యర్థః॥

ఆసనప్రాణాయామౌ

నిఃశబ్దం దేశమాస్థాయ తత్రాసనమవస్థితః॥ ౨ ॥

కూర్మోఽఙ్గానీవ సంహృత్య మనో హృది నిరుధ్య చ।

మాత్రాద్వాదశయోగేన ప్రణవేన శనైః శనైః || ३ ||

పూరయేత్ సర్వమాత్మానం సర్వద్వారం నిరుధ్య చ |
ఉరోముఖకటిగ్రీవం కిఞ్చిద్ధృదయమున్నతమ్ || ४ ||

ప్రాణాన్ సంసారయేత్ తస్మిన్ నాసాభ్యన్తరచారిణః |
భూత్వా తత్రాయతప్రాణః శనైరుచ్ఛ్వాసముచ్ఛ్వసేత్ || ५ ||

తథావిధయోగసిద్ధయే సాధనాన్యుపదిశతి- నిఃశబ్దమితి | యో నిర్వికల్పకయోగార్థీ సోఽయం జనసంబాధరాహిత్యాత్ నిఃశబ్దం దేశమాస్థాయ తత్ర రహస్యప్రదేశే సిద్ధపద్మాద్యాసనమ్ అవస్థితః సన్ || २ || శ్రోత్రాదీనీన్ద్రియాణి కూర్మోఽఙ్గానీవ సంహృత్య స్వహృది మనో నిరుధ్య | చశబ్దాత్ ప్రాణేన్ద్రియద్వారసంకల్పవిరలం మనః కృత్వేతి ద్యోత్యతే |

జానూ ప్రదక్షిణీకృత్య న ద్రుతం న విలమ్బితమ్ |
అఙ్గులీస్ఫోటనం కుర్యాత్ సా మాత్రా పరికీర్తితా ||

ఇతి శ్రుతిసిద్ధకాలరూపమాత్రాద్వాదశయోగేన చతుర్మాత్రప్రణవేన శనైః శనైః || ३ || సర్వమాత్మానం స్వశరీరం వాయునా పూరయేత్ | వాయునిర్గమనద్వారేషు సత్సు కథం వాయుధారణా స్యాదిత్యత్ర అపానాదిసర్వద్వారం నిరుధ్య | చశబ్దాత్ పూరితం వాయుమ్ అష్టచత్వారింశన్మాత్రాకాలం కుమ్భయేదితి ద్యోత్యతే | ఏవం ధారణాం కృత్వా యథావత్ రేచయేత్ ఇత్యాహ- ఉర ఇతి | సిద్ధాద్యాసనస్థితో యోగీ ఉరశ్చ ముఖం చ కటిశ్చ గ్రీవా చ ఉరోముఖకటిగ్రీవమితి | ప్రాణ్యఙ్గత్వాత్ ఏకవద్భావః | హృదయం చ కించిత్ ఉన్నతం విధాయ || ४ || ఏవం యథోక్తకాలమ్ ఆయతప్రాణో భూత్వా శనైః శనైః ఉచ్ఛ్వాసమ్ ఉచ్ఛ్వసేత్ చతుర్వింశతిమాత్రాకాలం పూరితం వాయుం రేచయేత్ | ఇడయా వాయుమాపూర్య కుమ్భయిత్వా పిఙ్గలయా విరేచ్య పునః పిఙ్గలయా ఆపూర్య కుమ్భయిత్వా ఇడయా విరేచయేత్ | ఏవం ప్రతిదినం చతుష్కాలమ్ అశీతిప్రాణాయామం కుర్యాత్ ఇతి భావః || ५ ||

ప్రత్యాహారః

స్థిరమాత్మదృఢం కృత్వా అఙ్గుష్ఠేన సమాహితః ।
ద్వే గుల్ఫే తు ప్రకుర్వీత జఙ్ఘే చైవ త్రయస్త్రయః ॥ ౬ ॥

ద్వే జానునీ తథోరూ ద్వే గుదే శిశ్నే త్రయస్త్రయః ।
పాయోరాయతనం తత్ర నాభిదేశే సమాశ్రయేత్ ॥ ౭ ॥

తత్ర నాడీ సుషుమ్నా తు నాడీభిర్దశభిర్వృతా ।
తత్ర రక్తా చ పీతా చ కృష్ణా తామ్రా విలోహితా ॥ ౮ ॥

అతిసూక్ష్మా చ తన్వీ చ శుక్లాం నాడీం సమాశ్రయేత్ ।
తత్ర సంచారయేత్ ప్రాణాన్ ఊర్ణనాభీవ తన్తునా ॥ ౯ ॥

తతో రక్తోత్పలాభాసం హృదయాయతనం మహత్ ।
దహరం పుణ్డరీకం తద్ వేదాన్తేషు నిగద్యతే ॥ ౧౦ ॥

తద్భిత్త్వా కణ్ఠమాయాతి తన్నాడీం పూరయేదితి ।

ఆసనప్రాణాయామలక్షణముక్త్వా ప్రత్యాహారలక్షణమాహ- స్థిరమితి । ఏవం ప్రాణాభ్యాసపాటవాత్ యోగీ సిద్ధం పద్మాసనం వా ఆస్థాయ సమాహితేన్ద్రియో భూత్వా కనిష్ఠికానామికాభ్యాం సహాఙ్గుష్ఠేన నాసికాపుటం నిరుధ్య హృదయే స్థిరం యథా భవతి తథా స్వాత్మమనఃప్రాణం దృఢం కృత్వా కేవలకుమ్భకమాస్థాయ । అథ ద్వే గుల్ఫే వర్తేతే తత్ర వాయుం సమారోప్య ధారణాం కుర్వీత । తుశబ్దతః పాదాఙ్గులీష్వపి వాయుమారోపయేదితి ద్యోత్యతే । తతో జఙ్ఘే జఙ్ఘాప్రదేశే చైవ త్రయస్త్రయ ఇత్యావృత్తిః ఆదరార్థా । పాదాఙ్గులీగుల్ఫజఙ్ఘేషు త్రయస్త్రయ ఇతి ద్వితీయార్థే ప్రథమా- త్రిసంఖ్యాకాన్ దృష్టిమనఃప్రాణాన్ క్రమేణ ఆరోప్య తతస్తతః ప్రత్యాహరేత్ ॥ ౬ ॥ తథా ద్వే జానునీ ఊరూ ద్వే

గుదే శిశ్నే చ త్రయస్త్రయో దృష్టిమనఃప్రాణాన్ ప్రత్యాహరేత్ । జానూరుమూలాధారస్వాధిష్ఠానేషు తత్ర తత్ర కుమ్భిత్వా ప్రత్యాహృత్య అథ పాయోః మూలాధారాదేః యదాయతనం ఆశ్రయః తత్ర నాభిదేశే మణిపూరకే దృష్టిమనఃప్రాణాన్ సమారోప్య తజ్జయపర్యన్తం సమాశ్రయేత్ ॥ ౭ ॥ తత్ర మణిపూరకాశ్రయనాడీకన్దే ఇడాపిఙ్గలాదినాడీభిః దశభిః వృతా సతీ సుషుమ్నా నామ కాచన బ్రహ్మనాడీ వర్తతే । తత్రైవ నాడీకన్దే రక్తా, చశబ్దాత్ కపిశా, పీతా చశబ్దాత్ పిఙ్గలా, కృష్ణా, తామ్రా, విలోహితా । పాణ్డురాదివర్ణవిశిష్టా ఇదా- పిఙ్గలా- గాన్ధారా- వరుణేత్యాదిదశనాడీతతిః ॥ ౮ ॥ సూక్ష్మా చ తన్వీ చ । చశబ్దద్వయతః ద్వాసప్తతిసహస్రసంఖ్యాః ప్రధాననాడ్యః సన్తీతి ద్యోత్యతే । సర్వాసు నాడీషు యా ప్రధానభూతా శుక్లవర్ణోజ్జ్వలా తాం శుక్లాం సుషుమ్నానాడీం సమాశ్రయేత్ । తత్ర దృఙ్మనఃప్రాణాన్ ప్రత్యాహరేత్ ఇత్యాహ- తత్రేతి । యథా ఊర్ణనాభిః తన్తునా సంచరతి తథా తత్ర సుషుమ్నాయాం దృగాదీన్ సంక్రమేత్ ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ తతః సుషుమ్నామార్గాత్ రక్తోత్పలాభాసం హృదయాయతనం నాడ్యపేక్షయా మహత్ । దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ ఇత్యాదివేదాన్తేషు యత్ దహరం పుణ్డరీకం నిగద్యతే తత్ర సుషుమ్నానాలార్పితహృదయే దృగాదీన్ త్రీనపి ప్రత్యాహరేత్ ॥ ౧౦ ॥ తతః తత్ హృదయపఙ్కజం భిత్త్వా దృగాదిః కణ్ఠం తద్గతవిశుద్ధిచక్రం యాతి । తత్ర ప్రత్యాహృత్య, తతో భ్రూమధ్యమ్ ఆజ్ఞాచక్రం తతః సహస్రారచక్రం చ పూరయేత్ ప్రత్యాహరేత్ । ఇతి శబ్దః ప్రత్యాహారసమాప్త్యర్థః ॥

ధారణాధ్యానసమాధయః

మనసస్తు పరం గుహ్యం సుతీక్ష్ణం బుద్ధినిర్మలమ్ ॥ ౧౧ ॥

పదస్యోపరి యన్మర్మ తద్రూపం నామ చిన్తయేత్ ।
మనోధారేణ తీక్ష్ణేన యోగమాశ్రిత్య నిత్యశః ॥ ౧౨ ॥

ఇన్ద్రవజ్రమితి ప్రోక్తం మర్మజఙ్ఘానుకృన్తనమ్ ।
తద్ధ్యానవలయోగేన ధారణాభిర్నికృన్తయేత్ ॥ ౧౩ ॥

ఊర్వోర్మధ్యే తు సంస్థాప్య మర్మప్రాణవిమోచనమ్ ।
చతురభ్యస్య యోగేన ఛిన్దేదనభిశఙ్కితః ॥ ౧౪ ॥

తతః కణ్ఠాన్తరే యోగీ సమూహేన్నాడిసంచయే ।
ఏకోత్తరం నాడిశతం తాసాం మధ్యే పరా స్థితా ॥ ౧౫ ॥

సుషుమ్నా తు పరే లీనా విరజా బ్రహ్మరూపిణీ ।
ఇడా తిష్ఠతి వామేన పిఙ్గలా దక్షిణేన తు ॥ ౧౬ ॥

తయోర్మధ్యే పరం స్థానం యస్తం వేద స వేదవిత్ ।
ద్వాసప్తతిసహస్రాణి ప్రతినాడీషు తైతిలమ్ ॥ ౧౭ ॥

ఛిద్యతే ధ్యానయోగేన సుషుమ్నైకా న ఛిద్యతే ।
యోగనిర్మలసారేణ క్షురేణానలవర్చసా ॥ ౧౮ ॥

ఛిన్దేన్నాడీశతం ధీరః ప్రభవాదిహ జన్మని ।
జాతీపుష్పసమం యోగీ యదా పశ్యతి తైతిలమ్ ॥ ౧౯ ॥

ఏవం శుభాశుభైర్భావైః సా నాడీనాం విభావయేత్ ।
తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే పునర్జన్మవివర్జితాః ॥ ౨౦ ॥

తతో ధారణాధ్యానసమాధిలక్షణమాహ- మనస ఇతి । మనసః అన్తఃకరణవృత్తిసహస్రాత్ పరమ్ । తుశబ్దో మనస్తత్కార్యస్య వస్తుతోऽసంభవార్థః । గుహ్యమ్, అనధికారిణో గోపనీయత్వాత్ । సుతీక్ష్ణం, స్వాజ్ఞానతత్కార్యతన్తుఛేదనసుతీక్ష్ణస్వజ్ఞానశస్త్రవత్త్వాత్ । బుద్ధినిర్మలం, నిర్మలబుద్ధివేద్యత్వాత్ ॥ ౧౧ ॥ విశ్వవిరాడోత్రాదిపాదజాతస్య ఉపరి యన్మర్మ విశ్వాద్యసంభవప్రబోధసిద్ధసీమ తద్రూపం నామ తదస్మీతి చిన్తయేత్ ధారయేత్ । ఏవం బ్రహ్మధారణం స్వాజ్ఞానగ్రన్థిఛేదకం స్యాదిత్యాహ- మన ఇతి । ఏవం నిత్యశః సదా తీక్ష్ణేన మనోధారేణ బ్రహ్మతిరిక్తం న కించిదస్తీతి మనోధారణారూపశస్త్రేణ, స్వాజ్ఞానం భ్రమం ఛిన్దేత్ ఇత్యన్వయః ॥ ౧౨ ॥ యత్ స్వాజ్ఞానపర్వతభేదేన ఇన్ద్రవజ్రమితి ప్రోక్తం

స్వాతిరిక్తమర్మాద్యవయవకృన్తనం తథావిధయోగం సుషుమ్నాభేదనలక్షణం ఆశ్రిత్య తద్బ్రహ్మాహమస్మీతి ధ్యానబలయోగేన తద్విశిష్టపదాఙ్గుష్ఠాదిసహస్రారాన్తధారణాభిః స్వాతిరిక్తం భ్రమం నికృన్తయేత్ || ౧౩ || యది పునః స్వాతిరిక్తభ్రమ ఉదేతి తదా స్వావిద్యాపదస్య ఊర్వోః వ్యష్టిసమష్ట్యోః తదారోపాపవాదాధారవిశ్వవిరాట్తుర్యయోః యత్ మధ్యమ్ అవికల్పం తస్మిన్ మధ్యే దృఙ్మనఃప్రాణాన్ సంస్థాప్య ధారణాం కృత్వా | తుశబ్దః అవధారణార్థః | యథోక్తయోగేన స్థూలాదిచతురంశాఢ్యస్వావిద్యాపదతత్కార్యం మర్మ | తదారోపాపవాదాధారః ప్రాణో విశ్వవిరాడోత్రాదిః తన్మోచనం చతురభ్యస్య మర్మప్రాణస్థూలాదిచతురంశాపవాదం కృత్వా తదపవాదాధికరణం

బ్రహ్మాస్మీతి ధారణాబలేన అనభిశఙ్కితః సన్ యోగీ యోగాన్తరాయం ఛిన్ద్యాత్ || ౧౪ || తతః కిమిత్యత ఆహ- తత ఇతి | యతః నాడీసంచయశుద్ధిం వినా యోగసిద్ధిః న భవతి తతః కారణాత్ యోగీ స్వకణ్ఠాన్తరే విలసన్నాడీసంచయే ప్రాణవాయుం సమ్యక్ ఊహేత్, కేవలకుమ్భకోపాయతో నాడీసంచయశుద్ధిం కుర్యాత్ | ప్రధాననాడయః కా ఇత్యత ఆహ- ఏకేతి | స్వదేహమధ్యే ఏకోత్తరమ్ ఇడాదిప్రధాననాడీశతం విద్యతే | తాసాం మధ్యే స్థిరా సుషుమ్నా నాడీ పరా సర్వోత్కృష్టా || ౧౫ || సేయం సుషుమ్నా తు పరే బ్రహ్మణి లీనా; బ్రహ్మసూత్రవాత్ | విరజా, రజస్తమోవికారవైరల్యాత్ | బ్రహ్మరూపిణీ, బ్రహ్మలోకాప్తిహేతుత్వాత్ | సుషుమ్నాజ్ఞానఫలమాహ- ఇడేతి | సుషుమ్నాయా వామభాగేన, సప్తమ్యర్థే తృతీయా, సుషుమ్నావామదక్షిణపార్శ్వయోః ఇడా పిఙ్గలా చ తిష్ఠతి || ౧౬ || తయోర్మధ్యే సుషుమ్నాయాం పరముత్కృష్టం బ్రహ్మస్థానం వర్తతే | తం తత్రత్యపరమాత్మానం ప్రత్యగభేదేన యో వేద స మునిః వేదార్థబ్రహ్మవిత్ భవతి | యథోక్తధ్యానయోగేన సుషుమ్నేతరనాడీషు ప్రాణగతిః ఛిద్యతే, సుషుమ్నాప్రాణగతిస్తు న ఛిద్యత ఇత్యాహ- ద్వాసప్తతీతి || ప్రధాననాడ్యస్తు ద్వాసప్తతిసహస్రాణి భవన్తి | తత్ర సుషుమ్నా-నాడ్యన్తర్గతకైవల్యనాడికాన్తఃస్థనిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రధ్యానయోగేన ప్రతినాడీషు ప్రాణవాయోస్తైతిలం గతాగతలక్షణమ్ || ౧౭ || ఛిద్యతే విచ్ఛిద్యతే | తదానీం సుషుమ్నా ఏకా సుషుమ్నామధ్యగకైవల్యనాడికాయాం దృఙ్మనఃప్రాణవృత్తిః న ఛిద్యతే ఆబ్రహ్మకల్పం న నశ్యతి, న బహిః నిర్గచ్ఛతి, కల్పాన్తే విరూపవిలయం భజతి | అత ఏవ కైవల్యనాడీప్రవిష్టదృగ్వాయుమనోవృత్తిమన్మునికలేబరమ్ ఆబ్రహ్మకల్పం తిష్ఠతీత్యత్ర భగవద్వచనం మానమ-

మత్తత్త్వవేత్తుః కరణాలిరాదౌ కైవల్యనాడ్యన్తర చిత్రమేత్య |

ఆబ్రహ్మకల్పం విలయం భజన్ సన్ కాయేన కైవల్యమవాప్య తిష్ఠేత్ ||

ఇతి। యతః ఏవమ్ అతో ధీరో యోగీ యోగః తత్త్వజ్ఞానం తథావిధయోగ ఏవ నిర్మలసారః సూక్ష్మధారారూపః తేన యోగనిర్మలసారేణ క్షురేణ అనలవర్చసా ॥ ౧౮ ॥ ఇహ అస్మిన్నేవ జన్మని ప్రభవాత్ బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి భావనాబలాత్ నాడీశతం తద్గతప్రాణప్రచరాన్ ఛిన్ద్యాత్ కైవల్యనాడ్యామేవ

దృఙ్మనఃప్రాణప్రచారం కుర్యాత్ ఇతి భావః। కైవల్యతదితరనాడీవాయుప్రచారాప్రచారతో యోగీ కృతకృత్యో భవతీత్యాహ- జాతీతి। యథోక్తసాధనసంపన్నో యోగీ జాతీపుష్పపరిమలావినాభావవత్ యదా కైవల్యనాడ్యాం దృఙ్మనఃప్రాణత్రైతిలం స్థైర్యం పశ్యతి తదా విదేహముక్తో భవతి, గమనం త్రైతిలం స్థైర్యమ్ ఇతి కోశాత్ ॥ ౧౯ ॥ ఏవం యదా సుషుమ్నాన్తఃస్థకైవల్యనాడీతరనాడీనాం యా దృఙ్మనఃప్రాణగతిః సేయం స్వర్గనరకగమనాగమనలక్షణైః శుభాశుభైః భావైః యుక్తేతి విభావయేత్। అపునర్భవగతిప్రదా ఇయం సుషుమ్నా నాడీ, కైవల్యగతిప్రదా ఇయం సుషుమ్నాన్తర్గతకైవల్యనాడీ, తదితరరమాదినాడీతతిః శుభఫలస్వర్గాదిప్రాపికా, అరమాదినాడీతతిః అశుభఫలనరకాదిప్రాపికా, తదితరనాడ్యస్తు నానావిచిత్రరోగాదిగతిప్రాపికా ఇత్యత్ర రమా పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతి అరమా పాపేన పాపమ్ ఇచ్ఛయా యత్ స్మరతి తదభిసంపద్యతే అపునర్భవాయాకోశం భినత్తి ఇత్యాది మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి ఇత్యాది శ్రుతేః। యతః ఇతరనాడీవాయుప్రచారః శుభాశుభహేతుః అతో యోగాభ్యాసేన తద్గతినిరోధం కృత్వా సుషుమ్నాదినాడ్యామేవ వాయుప్రచారం భావయేత్। ఏవం భావనాఫలమాహ- తదితి। ఏవం సుషుమ్నాదౌ ప్రాణమారోప్య తద్బ్రహ్మాహమస్మీతి ధియా భావితా ఏవం భావనయా తే పునర్జన్మవివర్జితాః సన్తః తదేవ బ్రహ్మ ప్రపద్యన్తే ॥ ౨౦ ॥

యోగసాధనం తదధికారీ చ

తపోవిజితచిత్తస్తు నిఃశబ్దం దేశమాస్థితః।

నిఃసఙ్గః సాఙ్గయోగజ్ఞో నిరపేక్షః శనైః శనైః ॥ ౨౧ ॥

తద్యోగసాధనం అధికారిణం చ నిరూపయతి- తప ఇతి। స్వాశ్రమాచారసహకృతయోగాభ్యాసతపసా విజితచిత్తస్తు యోగీ నిర్వికల్పకసమాధ్యర్థం జనసమ్బాధరాహిత్యాత్ నిఃశబ్దం దేశమాస్థితః స్వాన్తర్బహిఃకలనానిఃసఙ్గః సాఙ్గయోగజ్ఞః అష్టాఙ్గయోగతత్త్వవిత్ స్వాతిరిక్తనిరపేక్షః సన్ శనైః శనైః వికల్పజాతం హిత్వా నిర్వికల్పకసమాధినిష్ఠో భవేత్ ఇతి వాక్యశేషః ॥ ౨౧ ॥

సమాధిఫలమ్

పాశాంశ్ఛిత్త్వా యథా హంసో నిర్విశఙ్కం ఖముత్పతేత్ ।
ఛిన్నపాశస్తథా జీవః సంసారం తరతే సదా ॥ ౨౨ ॥

యథా నిర్వాణకాలే తు దీపో దగ్ధ్వా లయం బ్రజేత్ ।
తథా సర్వాణి కర్మాణి యోగీ దగ్ధ్వా లయం వ్రజేత్ ॥ ౨3 ॥

ప్రాణాయామసుతీక్ష్ణేన మాత్రాధారేణ యోగవిత్ ।
వైరాగ్యోపలఘృష్టేన చ్ఛిత్త్వా తన్తుం న బధ్యతే ॥ ౨౪ ॥
ఇత్యుపనిషట్ ॥

సదృష్టాన్తం సమాధిఫలమాహ- పాశానితి । యథా హంసః స్వతుణ్డేన స్వపాదబన్ధనమానససరోరుహకమలపాశాన్ ఛిత్త్వా నిర్విశఙ్కం యథా భవతి తథా ఖముత్పతేత్ తథా యోగీ జీవః సదా యోగాభ్యాసతీక్ష్ణఖడ్గేన సంఛిన్నసంసృతిపాశః సన్ సంసారం తరతే ॥ ౨౨ ॥ కిం చ- యథా దీపో నిర్వాణకాలే స్వాశ్రయవర్త్యాదికం దగ్ధ్వా స్వయోనౌ లయం శాన్తిం బ్రజేత్ తథా యోగీ స్వావారకబ్రహ్మమాత్రావరణసర్వకర్మజాలం దగ్ధ్వా స్వాతిరిక్తలయమపహ్నవం బ్రజేత్ ॥ ౨3 ॥ ఉక్తోపనిషదర్థముపసంహరతి- ప్రాణేతి । యథోక్తయోగవిత్ మునిః ప్రాణాయామాదిసాధనసుతీక్ష్ణేన సమ్యక్తీవ్రతరవైరాగ్యయోపలఘృష్టేన అర్ధమాత్రాధారేణ స్వజ్ఞానశస్త్రేణ స్వజ్ఞానతన్తుం ఛిత్త్వా న పునః బధ్యతే స్వాజ్ఞానేన । స్వజ్ఞానేన తన్తుచ్ఛేదనసమకాలం యోగీ స్వమాత్రమవశిష్యతే । ఇతిశబ్దో నిఃసంశయార్థః । ఉపనిషచ్ఛబ్దః ప్రకృతోపనిషత్పరిసమాప్త్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।
లిఖితం స్యాద్వివరణం క్షురికాయాః స్ఫుటం లఘు ।
క్షురికోపనిషద్వ్యాఖ్యా వింశత్యధిశతం స్మృతా ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే ఏకత్రింశత్సంఖ్యాపూరకం క్షురికోపనిషద్వివరణం సంపూరణమ్

తేజోబిన్దూపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

నిర్విశేషతేజోబిన్దుస్వరూపమ్

తేజోబిన్దుపరం ధ్యానం విశ్వాత్మహృది సంస్థితమ్ ।
అణువం శాంభవం శాన్తం స్థూలసూక్ష్మపరం చ యత్ ॥ ౧ ॥

దుఃఖాఢ్యం చ దురారాధ్యం దుష్ప్రేక్ష్యం ముక్తమవ్యయమ్ ।
దుర్లభం తత్స్వయం ధ్యానం మునీనాం చ మనీషిణామ్ ॥ ౨ ॥

వివరణమ్

యత్రాచిన్మాత్రకలనా యాత్యపహ్నవమఞ్జసా ।
తచ్చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ భవామ్యహమ్ ॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం తేజోబిన్దూపనిషత్ స్వాతిరిక్తఖణ్డాచిన్మాత్రాపహ్నవసిద్ధాఖణ్డానన్దచిన్మాత్రరూపా-వస్థానలక్షణవికలేబర కైవల్యార్థబోధినీ విజృమ్భతే। అస్యా ఉపోద్ఘాతాదికం కఠవల్ల్యాదిసమమ్। అస్యా బ్రహ్మమాత్రానుభవప్రకాశికాయాః తేజోబిన్దూపనిషదః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే।

వక్ష్యమాణశివస్కన్ద ఋభునిదాఘప్రశ్నప్రతివచనాఖ్యాయికా తు విద్యాస్తుత్యర్థా। అత్రాదౌ తావత్ ప్రథమాధ్యాయే ప్రశ్నప్రతివచనకలనాం వినా శ్రుతిః స్వయమేవ యథోక్తాధికారిభ్యః పఞ్చదశాఙ్గయోగసాధనసిద్ధం నిర్విశేషబ్రహ్మతత్త్వముపదిశతి- తేజోబిన్ద్వితి। యే స్వాత్మయాథాత్మ్యమననేచ్ఛవో మునయః తేషాం మునీనాం నిర్విశేషబ్రహ్మధ్యానే యేషాం మనీషా విద్యతే తేషాం మనీషిణాం చ స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యధ్వాన్తాపహ్నవసిద్ధం నిప్ప్రతియోగికస్వమాత్రతేజోబిన్దుస్వరూపం తత్పరం తద్విషయకం ధ్యానం వక్ష్యామీతి శేషః। ధ్యేయం కీదృశమ్ ? ఇత్యత ఆహ- విశ్వేతి। స్వాజ్ఞైః స్వాతిరేకేణాస్తీతి విశ్వసనీయం విశ్వం స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతమేవ యస్యాత్మా శరీరం సోఽయం విశ్వాత్మా విరాట్, తస్య హృత్కమలే తద్వృత్తిసహస్రావభసకతయా స్థితమ్। నిరాధారమ్ అవిద్యాపదం కథం తిష్ఠేత్ ఇత్యత ఆహ- అణ్.వితి। అణు అవిద్యాపదసర్వస్వమ్ ఆదికూర్మాదిరూపేణ అన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధిష్ఠానరూపేణ వా వహతీతి అణువమ్। స్వాపేక్షయా అస్య పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ అణుత్వమ్। శమ్ అస్మాత్ భవతీతి శంభుః ప్రత్యక్, తద్విషయకసుఖస్య తదధీనత్వాత్। తద్యాథాత్మ్యం నిర్విశేషం బ్రహ్మ శాంభవమ్। వస్తుతః విశ్వవిరాడాదికలనాశాన్తమ్। స్వాజ్ఞదృష్ట్యా స్థూలసూక్ష్మాదిప్రపఞ్చకలనాప్రసక్తౌ యత్తదారోపాపవాదాధికరణం తత్ స్థూలసూక్ష్మాదిప్రపఞ్చాత్ పరం విలక్షణమిత్యర్థః। చ శబ్దాత్ తుర్యభాగాదపి వైలక్షణ్యం ద్యోత్యతే ॥ ౧ ॥ తస్య స్వాజ్ఞదృష్టిగ్రహణారాధనాశక్యతయా దుఃఖాఢ్యం దురారాధ్యం దుష్ప్రేక్ష్యం చ। స్వజ్ఞదృష్ట్యా తత్సర్వకలనాముక్తమ్, అత ఏవ అవ్యయం వ్యయహేతుస్వాతిరిక్తభ్రమాసంభవాత్। శ్రుత్యాచార్యప్రసాదం వినా తత్స్వరూపం తద్విషయకధ్యానం వా స్వయం స్వతో దుర్లభం, శ్రుత్యాచార్యప్రసాదతః తదవగన్తుం సులభమేవేత్యర్థః ॥ ౨ ॥

నిర్విశేషబ్రహ్మావగతిసాధనాని

యతాహారో జితక్రోధో జితసఙ్గో జితేన్ద్రియః।

నిర్ద్వన్ద్వో నిరహంకారో నిరాశీరపరిగ్రహః ॥ 3 ॥

అగమ్యాగమకర్తారో గమ్యాగమనమానసాః ।

ముఖే త్రీణి చ విన్దన్తి త్రిధామా హంస ఉచ్యతే ॥ ४ ॥

పరం గుహ్యతమం విద్ధి హ్యస్తతన్ద్రీ నిరాశ్రయః ।

సోమరూపకలా సూక్ష్మా విష్ణోస్తత్ పరమం పదమ్ ॥ ५ ॥

ఉత్తమాధికారిణాం తదవగతిః భవత్యేవ । మన్దమధ్యమానాం తదవగతిః కథమిత్యత్ర సాధనాన్యుపదిశతి- యతేతి । హే స్వాజ్ఞలోక, యది త్వం మదుపదేశప్రభవస్వజ్ఞానతః స్వపదం ప్రాప్తుమిహసే తదా మదుక్తసాధనసంపన్నో భూత్వా విష్ణోస్తత్ పరమం పదం యాస్యసీత్యన్వయః ।

ఆహారస్య చ భాగౌ ద్వౌ తృతీయముదకస్య చ ।

వాయోః సంచరణార్థాయ చతుర్థమవశేషయేత్ ॥

ఇతి యేనాహారో యతో నియతః స త్వమాదౌ యతాహారో భవ, ఆహారశుద్ధౌ తత్త్వశుద్ధిః ఇత్యాది శ్రుతేః । కామాలాభజః క్రోధో యేన జితః స త్వం జితక్రోధో భవ । స్వవికల్పితేన్ద్రియేన్ద్రియార్థేషు సఙ్గో యేన జితః స త్వం జితసఙ్గో జితేన్ద్రియవర్గో భవ । శీతోష్ణాదిద్వన్ద్వో యస్మాన్నిర్గతః స త్వం నిర్ద్వన్ద్వో భవ । శరీరత్రయే అహంకారో యస్మాన్నిర్గతః స త్వం నిరహంకారో భవ । స్వాతిరిక్తవిషయ భోగానశితుమిచ్ఛా ఆశీః యస్మాన్నిర్గతా స త్వం నిరాశీః భవ । ప్రాణమాత్రధారణానుకూలపరిగ్రహేతరపరిగ్రహో యేనాగృహీతః స త్వమ్ అపరిగ్రహో భవ ॥ ३ ॥ స్వజ్ఞైకదేశినో యత్పదం విన్దన్తి తత్పదమాదావుపాస్స్వేత్యాహ- అగమ్యేతి । కేవలస్వాజ్ఞ[జ్ఞా]గమ్యే స్వావిద్యాపదారోపాధికరణే విశ్వవిరాడోత్రాదౌ తద్భావాభావితధియా అగమనం కుర్వన్తీతి అగమ్యాగమకర్తారః, స్వాజ్ఞదృష్టిగమ్యే స్వావిద్యాపదతత్కార్యే యేషాం మానసం గమనం న భజతి తే హి గమ్యాగమనమానసాః

శబలబ్రహ్మశరణాః స్వజ్ఞైకదేశినః । నేత్రస్థం జాగరితం విద్యాత్ దక్షిణాక్షిముఖే విశ్వః ఇతి శ్రుతిసిద్ధే ముఖే జాగ్రజ్జాగ్రదాదౌ వ్యష్టిసమష్టితదుభయైక్యాధికరణతయా విశ్వవిశ్వాదివిరాడ్విరాడాద్యోత్రోత్రాదిభేదేన త్రీణి త్రీణి రూపాణి, చశబ్దాత్ తత్తత్తుర్యరూపాణ్యపి, స్వాభేదేన విన్దన్తి జానన్తి । ఏవం త్రీణి ధామాని యస్య సోఽయం

త్రిధామా హంస ఉచ్యతే । స్వజ్ఞానతః స్వభజత్వాత్మానం హన్తీతి హంసః పరమేశ్వర ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ తమేతం హంసం సోఽహమిత్యుపాస్య తత్ప్రసాదతో హి అస్త్రా తన్త్రీ జామితా యస్య సః త్వమ్ అస్తతన్త్రీ సన్ స్వాత్మేతరాశ్రయాభావాత్ నిరాశ్రయో భూత్వా యన్మయోచ్యతే తత్సర్వాపవాదాధికరణతయా జాగ్రజ్జాగ్రదాదికలనాయాః పరమ్ అనధికారిణే అవక్తవ్యత్వాత్ గుహ్యతం బ్రహ్మ అధిష్ఠేయసాపేక్షాధిష్ఠానతాపాయే నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి విద్ధి జానీహి । కిం తదిత్యత ఆహ- సోమేతి । ఉమయా స్వవిద్యయా సహితమునిసమ్యగ్జ్ఞానవిదితా కలా చిన్మాత్రరూపిణీ సోమరూపకలా నిర్విశేషతయా సూక్ష్మా, సైవ, స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితవ్యాప్యప్రసక్తౌ, వ్యాపకభావమాపన్నస్య విష్ణోః సమ్యగ్జ్ఞదృష్ట్యా వ్యాప్యవ్యాపకతాపహ్నవసిద్ధం యత్ తత్ పరమం నిష్ప్రతియోగికనిరతిశయం తన్మాత్రతయా పద్యత ఇతి పదం స్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥

పరవస్తున ఏవ సవిశేషత్వాదిభావాః

త్రివక్త్రం త్రిగుణం స్థానం త్రిధాతుం రూపవర్జితమ్ ।
నిశ్చలం నిర్వికల్పం చ నిరాకారం నిరాశ్రయమ్ ॥ ౬ ॥

ఉపాధిరహితం స్థానం వాఙ్మనోఽతీతగోచరమ్ ।
స్వభావం భావసంగ్రాహ్యమసంఘాతం పదాచ్యుతమ్ ॥ ౭ ॥

అనానానన్దనాతీతం దుష్ప్రేక్ష్యం ముక్తమవ్యయమ్ ।
చిన్త్యమేవంవినిర్ముక్తం శాశ్వతం ధ్రువమచ్యుతమ్ ॥ ౮ ॥

తద్బ్రహ్మణస్తదధ్యాత్మం తద్విష్ణోస్తత్పరాయణమ్ ।
అచిన్త్యం చిన్మయాత్మానం యద్వ్యోమ పరమం స్థితమ్ ॥ ౯ ॥

అశూన్యం శూన్యభావం తు శూన్యాతీతం హృది స్థితమ్ ।
న ధ్యానం చ న చ ధ్యాతా న ధ్యేయో ధ్యేయ ఏవ చ ॥ ౧౦ ॥

సర్వం చ న పరం శూన్యం న పరం న పరాత్పరమ్ ।
అచిన్త్యమప్రబుద్ధం చ న సత్యం న పరం విదుః ॥ ౧౧ ॥

మునీనాం సంప్రయుక్తం చ న దేవా న పరం విదుః ।
లోభం మోహం భయం దర్పం కామం క్రోధం చ కిల్బిషమ్ ॥ ౧౨ ॥

శీతోష్ణే క్షుత్పిపాసే చ సంకల్పకవికల్పకమ్ ।
న బ్రహ్మకులదర్పం చ న ముక్తిగ్రన్థిసంచయమ్ ॥ ౧౩ ॥

న భయం న సుఖం దుఃఖం తథా మానావమానయోః ।
ఏతద్భావవినిర్ముక్తం తద్గ్రాహ్యం బ్రహ్మ తత్పరమ్ ॥ ౧౪ ॥

తదేవ స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా సవిశేషతాం తత్ప్రతియోగికనిర్విశేషతాం, పరమార్థదృష్ట్యా నిష్ప్రతియోగికనిర్వికల్పతాం చ భజతీవ భాతీత్యాహ- త్రివక్త్రమితి । విశ్వతైజసప్రాజ్ఞభేదేన త్రివక్త్రం, విరాట్సూత్రాదిభేదేన త్రిగుణం, స్థానం ముక్తప్రాప్యత్వాత్, ఓత్రనుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాభేదేన బ్రహ్మవిష్ణ్వీశభేదేన వా త్రిధాతుం, వస్తుత ఉక్తత్రివక్త్రాదిస్వరూపవివర్జితం, చలవికల్పాకృత్యాశ్రయవైరల్యాత్

నిశ్చలం నిర్వికల్పం చ నిరాకారం నిరాశ్రయమ్ ॥ ౬ ॥ ఉపాధిరహితం నిరుపాధికత్వాత్ । స్థానమ్ ఉక్తార్థమ్ । వాఙ్మనోఽతీతతురీయతయా గోచరమ్ । స్వయమేవ భవతీతి స్వభావమ్ । భావరూపేణైవ సమ్యగ్గ్రాహ్యం సన్మాత్రత్వాత్ । అసంఘాతం కరణగ్రామబాహ్యత్వాత్ । స్వస్వభావాదచ్యుతమ్ ॥ ౭ ॥ నానానన్దనో జీవః స న భవతీతి అనానానన్దనః సాక్షీ తద్భావాదప్యతీతమ్ । దుష్ప్రేక్ష్యం ముక్తమవ్యయమ్ ఇతి పదత్రయం వ్యాఖ్యాతమ్ । సదా అవ్యయతయా చిన్త్యమ్ । చిన్తితస్య సవిశేషప్రసక్తౌ ఏవంవినిర్ముక్తమ్, కేనాప్యచిన్త్యత్వాత్ । అశాశ్వతవిశ్వాభావాత్ శాశ్వతమ్ । అధ్రువమాయాపాయాత్ ధ్రువమ్ । సర్వప్రకారేణాపి చ్యుత్యభావాత్ అచ్యుతమ్ ॥ ౮ ॥ యదేవంభూతం తద్బ్రహ్మణః స్వరూపమ్ । తత్ ప్రత్యగ్రూపేణ సర్వాత్మానం విరాజమధికృత్య భవతీతి అధ్యాత్మమ్ । తదేవ విష్ణోః

స్వరూపమపి। తదేవ తత్పరాయణం ముక్తప్రాప్యనారాయణత్వాత్। నిర్విశేషాత్మనా అచిన్త్యమ్। అన్తఃకరణాభావాత్। చిన్మయాత్మానమ్ ఇతి, విభక్తిలిఙ్గచ్యత్యయః ఛాన్దసః, చిన్మయాత్మకమ్। యద్వ్యోమ చిదాకాశత్వాత్। పరమం వ్యాఖ్యాతమ్। స్థితం సత్తామాత్రత్వాత్ ॥ ౯ ॥ అత ఏవ అశూన్యమ్। పూర్ణత్వాత్ స్వాతిరిక్తశూన్యభావమ్। తుశబ్దోఽవధారణార్థః। శూన్యభావమాపన్నస్వాతిరిక్తాదప్యతీతం నిష్ప్రతియోగికత్వాత్। ప్రత్యగాదిరూపేణ హృది స్థితమ్। తస్య ప్రత్యక్త్వే త్రిపుటీ స్యాదిత్యత ఆహ- నేతి। స్వాతిరేకేణ న ధ్యానం చ న చ ధ్యాతా న ధ్యేయః। స్వావశేషతయా ధ్యేయ ఏవ చ ॥ ౧౦ ॥ స్వాతిరేకేణ యది సర్వం ప్రసక్తం తదా న చ సర్వమ్ అస్తి। యది స్యాత్ తదా స్వస్మాత్ పరం శూన్యమ్। అత ఏవ న పరమ్ అస్తి। సాపేక్షపరాత్ పరమ్ అపి స్వయం న భవతి। స్వాతిరేకేణ చిన్తితుం బోద్ధుం ద్రష్టుమ్ అశక్యతయా మునయః అచిన్త్యమప్రబుద్ధం చ న సత్యం న పరం విదుః ॥ ౧౧ ॥ యత్పరమ్ అతిరిక్తం నేతి నునీనామ్- తృతీయార్థే షష్ఠీ- మునిభిః యత్ సంప్రయుక్తమ్ అవధృతం తత్ర దేవాః సూక్ష్మబుద్ధ్యోఽపి తతః పరమ్ అస్తీతి న విదుః। లోభమిత్యాదౌ లిఙ్గవ్యత్యయో ద్రష్టవ్యః। న హి తత్ర లోభమోహాద్యన్తఃకరణవృత్తయః శీతోష్ణాదిద్వన్ద్వం క్షుత్పిపాసాదిషడూర్మయః సంకల్పవికల్పాదిమానసవృత్తయః బ్రహ్మాదికులప్రసూతోఽస్మీతి దర్పశ్చ బన్ధమోక్షాదిగ్రన్థిసంచయశ్చ మానావమానవృత్తయో వా విద్యన్తే। యత్ ఏతత్ సర్వభావవినిర్ముక్తం

స్వాతిరిక్తసామాన్యాపహ్నవసిద్ధం తత్ బ్రహ్మ। బ్రహ్మ తత్పరం స్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౧౨- ౧౪ ॥

పరబ్రహ్మావగతిసాధనం పఞ్చదశాఙ్గయోగః

యమో హి నియమస్త్యాగో మౌనం దేశశ్చ కాలతః।

ఆసనం మూలబన్ధశ్చ దేహసామ్యం చ దృక్స్థితిః ॥ ౧౫ ॥

ప్రాణసంయమనం చైవ ప్రత్యాహారశ్చ ధారణా।

ఆత్మధ్యానం సమాధిశ్చ ప్రోక్తాన్యఙ్గాని వై క్రమాత్ ॥ ౧౬ ॥

యద్యేవం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికం తదా తదవగత్యుపాయవైరల్యమాశఙ్క్య యది తే తదవగతీచ్ఛా విద్యతే తదా తదవగతిసాధనతయా పఞ్చదశాఙ్గయోగ ఉచ్యతే- యమోహీతి। ఇత్థం పఞ్చదశయోగాఙ్గాని సూత్రితాని ॥ ౧౪-౧౬ ॥

పఞ్చదశాఙ్గానాం లక్షణాని

సర్వం బ్రహ్మేతి వై జ్ఞానాదిన్ద్రియగ్రామసంయమః।
యమోఽయమితి సంప్రోక్తోఽభ్యసనీయో ముహుర్ముహుః ॥ ౧౭ ॥

సజాతీయప్రవాహశ్చ విజాతీయతిరస్కృతిః।
నియమో హి పరానన్దో నియమాత్ క్రియతే బుధైః ॥ ౧౮ ॥

త్యాగః ప్రపఞ్చరూపస్య సచ్చిదాత్మావలోకనత్।
త్యాగో హి మహతాం పూజ్యః సద్యో మోక్షప్రదాయకః ॥ ౧౯ ॥

యస్మాద్వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ।
యన్మౌనం యోగిభిర్గమ్యం తద్భవేత్ సర్వదా జడైః ॥ ౨౦ ॥

వాచో యస్మాన్నివర్తన్తే తద్వక్తుం కేన శక్యతే।
ప్రపఞ్చో యది వక్తవ్యః సోఽపి శబ్దవివర్జితః ॥ ౨౧ ॥

ఇతి వా తద్భవేన్మౌనం సర్వం సహజసంజ్ఞితమ్।
గిరా మౌనం తు బాలానామయుక్తం బ్రహ్మవాదినామ్ ॥ ౨౨ ॥

ఆదావన్తే చ మధ్యే చ జనో యస్మిన్న విద్యతే।

యేనేదం సతతం వ్యాప్తం స దేశో విజనః స్మృతః || ౨౩ ||

కల్పనా సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదీనాం నిమేషతః |
కాలశబ్దేన నిర్దిష్టం హ్యఖణ్డానన్దమద్వయమ్ || ౨౪ ||

సుఖేనైవ భవేద్యస్మిన్నజస్రం బ్రహ్మచిన్తనమ్ |
ఆసనం తద్విజానీయాదన్యత్ సుఖవినాశనమ్ || ౨౫ ||

సిద్ధయే సర్వభూతాది విశ్వాధిష్ఠానమద్వయమ్ |
తస్మిన్ సిద్ధిం గతాః సిద్ధాస్తత్సిద్ధాసనముచ్యతే || ౨౬ ||

యన్మూలం సర్వలోకానాం యన్మూలం చిత్తబన్ధనమ్ |
మూలబన్ధః సదా సేవ్యో యోగ్యోఽసౌ రాజయోగినామ్ || ౨౭ ||

అఙ్గానాం సమతాం విద్యాత్ సమే బ్రహ్మణి లీయతే |
నో చేన్నైవ సమానత్వమృజుత్వం శుష్కవృక్షవత్ || ౨౮ ||

దృష్టిం జ్ఞానమయీం కృత్వా పశ్యేద్బ్రహ్మమయం జగత్ |
సా దృష్టిః పరమోదారా న నాసాగ్రావలోకినీ || ౨౯ ||

ద్రష్టృదర్శనదృశ్యానాం విరామో యత్ర వా భవేత్ |
దృష్టిస్తత్రైవ కర్తవ్యా న నాసాగ్రావలోకినీ || ౩౦ ||

చిత్తాదిసర్వభావేషు బ్రహ్మత్వేనైవ భావనాత్ |
నిరోధః సర్వవృత్తీనాం ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే || ౩౧ ||

నిషేధనం ప్రపఞ్చస్య రేచకాఖ్యః సమీరితః ।
బ్రహ్మైవాస్మీతి యా వృత్తిః పూరకో వాయురుచ్యతే ॥ ౩౨ ॥

తతస్తద్వృత్తినైశ్చల్యం కుమ్భకం ప్రాణసంయమః ।
అయం చాపి ప్రబుద్ధానామజ్ఞానాం ఘ్రాణపీడనమ్ ॥ ౩౩ ॥

విషయేష్వాత్మతాం దృష్ట్వా మనసశ్చిత్తరఞ్జకమ్ ।
ప్రత్యాహారః స విజ్ఞేయోఽభ్యసనీయో ముహుర్ముహుః ॥ ౩౪ ॥

యత్ర యత్ర మనో యాతి బ్రహ్మణస్తత్ర దర్శనాత్ ।
మనసా ధారణం చైవ ధారణా సా పరా మతా ॥ ౩౫ ॥

బ్రహ్మైవాస్మీతి సద్వృత్త్యా నిరాలమ్బతయా స్థితిః ।
ధ్యానశబ్దేన విఖ్యాతః పరమానన్దదాయకః ॥ ౩౬ ॥

నిర్వికారతయా వృత్త్యా బ్రహ్మాకారతయా పునః ।
వృత్తివిస్మరణం సమ్యక్ సమాధిరభిధీయతే ॥ ౩౭ ॥

సూత్రీభూతపఞ్చదశాఙ్గాని యథాక్రమం శ్రుతిరేవ వ్యాచష్టే । తత్ర యమశబ్దార్థమాహ- సర్వమితి । కరణగ్రామే బ్రహ్మభావ ఏవ యమ ఇత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ నియమశబ్దార్థమాహ- సహజాతీయేతి ।

అఖణ్డచిన్మాత్రాదివృత్తిః సజాతీయా, ఘటపటాదివృత్తిః విజాతీయా ॥ ౧౮ ॥ త్యాగశబ్దం వ్యాకరోతి- త్యాగ ఇతి । సచ్చిదానన్దదృష్టిః అనృతాదిప్రపఞ్చం గ్రసతీత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ మౌనశబ్దార్థం ప్రకటయతి- యస్మాదితి । పక్షాన్తరమ్- వాచ ఇతి । ప్రథమపక్షే జడైః

వాగాదికరణైః స్వస్వవ్యాపృత్యుపరమణం మౌనమిత్యుక్తమ్ | ద్వితీయపక్షే తు స్వాతిరిక్తయోః నిష్ప్రతియోగికభావాభావరూపతయా నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్ | ప్రథమపర్యాయగదితమౌనం తు బాలానాం న హి బ్రహ్మవిదామస్తి || ౨౦-౨౨ || దేశశబ్దార్థం వ్యాకరోతి- ఆదావితి | తాదృశదేశో బ్రహ్మైవేత్యర్థః || ౨౩ || కలాశబ్దార్థమాహ- కల్పనేతి | యదజ్ఞాననిమేషవికల్పితం నిఖిలం తదధికరణం బ్రహ్మ కాలశబ్దవాచ్యమ్ || ౨౪ || ఆసనశబ్దార్థం విశదీకరోతి- సుఖేనేతి | ధ్యానానుకూలం సుఖాసనం సిద్ధసిద్ధిదం బ్రహ్మ సిద్ధాసనం, నహ్యుక్తలక్షణమిత్యర్థః || ౨౫-౨౬ || మూలబన్ధస్వరూపం వ్యక్తీకరోతి- యదితి | సర్వకారణం బ్రహ్మైవ మూలబన్ధః, నత్వాకుఞ్చనాదిః | అయం రాజయోగినాం యోగ్యో న హఠయోగినామిత్యర్థః || ౨౭ || దేహసామ్యశబ్దార్థమాహ- అఙ్గానామితి | స్థూలాదిదేహానాం సమబ్రహ్మణి విలయభావః సమతా న హి స్తమ్భవత్ ఋజుతేత్యర్థః || ౨౮ || దృష్టిస్వరూపమాహ- దృష్టిమితి | స్వాజ్ఞదృష్టిః స్వాతిరిక్తం జగత్ పశ్యతి | సర్వాధికరణదృష్టిః స్వజ్ఞః పరమార్థదృష్టిః బ్రహ్మమాత్రవిత్ | తేన దృశ్యాదిత్రిపుట్యపహ్నవసిద్ధే బ్రహ్మణి స్వమాత్రదృష్టిః కార్యేత్యర్థః || ౨౯-౩౦ || రేచకపూరకకుమ్భకసహితవిద్వత్ప్రాణాయామస్వరూపమాచష్టే- చిత్తాదీతి | సర్వం బ్రహ్మేతి భావనం ప్రాణాయామః | స్వాతిరిక్తం జగత్ నేత్యనుసంధానం రేచకవృత్తిః | తదేవాస్మీతి పూరకవృత్తిః | తద్వృత్తిస్థైర్యం కుమ్భకవృత్తిః | స్వజ్ఞానామేవమ్ | స్వాజ్ఞానాం ఘ్రాణపీడనమేవ ఫలమిత్యర్థః || ౩౧-౩౩ || ప్రత్యాహారస్వరూపమాహ- విషయేష్వితి | విషయసామాన్యబ్రహ్మదృష్టిః ప్రత్యాహారః || ౩౪ || ధారణాస్వరూపమాహ- యత్రేతి | మనఃప్రచారాధికరణం బ్రహ్మేత్యర్థః || ౩౫ || ధ్యానలక్షణమాహ- బ్రహ్మేతి | నిరాలమ్బబ్రహ్మభావనం ధ్యానమ్ || ౩౬ || సమాధిస్వరూపమాహ- నిర్వికరేతి | అఖణ్డాకారవృత్తిః సవికల్పః, తద్వృత్త్యస్మరణం నిర్వికల్పసమాధిరిత్యర్థః || ౩౭ ||

యోగాభ్యాసేన బ్రహ్మభవనమ్

ఇమం చాకృతిమానన్దం తావత్ సాధు సమభ్యసేత్ |

లక్ష్యే యావత్ క్షణాత్ పుంసః ప్రత్యక్త్వం సంభవేత్ స్వయమ్ || ౩౮ ||

తతః సాధననిర్ముక్తః సిద్ధో భవతి యోగిరాట్ |

తత్స్వరూపం భవేత్ తస్యా విషయో మనసో గిరామ్ || ౩౯ ||

ముముక్షుః ఇమమేవ పఞ్చదశావయవయోగం యావద్బ్రహ్మమాత్రతయా స్థితిః తావదభ్యసేత్, తతో బ్రహ్మైవ భవతీత్యాహ- ఇమమితి || ౩౮-౩౯ ||

సమాధివిఘ్నశమనమ్

సమాధౌ క్రియమాణే తు విఘ్నాన్యాయాన్తి వై బలాత్ |

అనుసంధానరాహిత్యమాలస్యం భోగలాలసమ్ || ౪౦ ||

లయస్తమశ్చ విక్షేపస్తేజః స్వేదశ్చ శూన్యతా |

ఏవం హి విఘ్నబాహుల్యం త్యాజ్యం బ్రహ్మవిశారదైః || ౪౧ ||

భావవృత్త్యా హి భావత్వం శూన్యవృత్త్యా హి శూన్యతా |

బ్రహ్మవృత్త్యా హి పూర్ణత్వం తయా పూర్ణత్వమభ్యసేత్ || ౪౨ ||

అనుసంధానరాహిత్యాదిసమాధివిఘ్నే సతి కథం నిర్వికల్పకసమాధిరుదేతి ఇత్యాశఙ్క్య తద్విఘ్నశాన్తితః పూర్ణాఖణ్డసమాధిరుదేతీత్యాహ- సమాధావితి | సమాధ్యభ్యాసయుక్తస్య కదాచిత్కప్రసక్తాననుసంధానాదిశూన్యవృత్త్యన్తవిఘ్నసమూహే ప్రాతిస్వికేన యుగపద్వా అభ్యుదితే అనుసంధానాద్యుపాయతః తద్విఘ్నసమూహం నిర్మూల్య అథ బ్రహ్మైవాహమస్మి ఇత్యఖణ్డాకారవృత్త్యా స్వపూర్ణభావమభ్యసేదిత్యర్థః || ౪౦-౪౨ ||

సమాధినా శుద్ధబ్రహ్మపదప్రాప్తిః

యే హి వృత్తిం విహాయైనాం బ్రహ్మాఖ్యాం పావనీం పరామ్ |

వృథైవ తే తు జీవన్తి పశుభిశ్చ సమా నరాః || ౪౩ ||

యే తు వృత్తిం విజానన్తి జ్ఞాత్వా వై వర్ధయన్తి యే |

తే వై సత్పురుషా ధన్యా వన్ద్యాస్తే భువనత్రయే || ४४ ||

యేషాం వృత్తిః సమా వృద్ధా పరిపక్వా చ సా పునః |
తే వై సద్బ్రహ్మతాం ప్రాప్తా నేతరే శబ్దవాదినః || ४५ ||

కుశలా బ్రహ్మవార్తాయాం వృత్తిహీనాః సురాగిణః |
తేఽప్యజ్ఞానతయా నూనం పునరాయాన్తి యాన్తి చ || ४६ ||

నిమిషార్ధం న తిష్ఠన్తి వృత్తిం జ్ఞానమయీం వినా |
యథా తిష్ఠన్తి బ్రహ్మాద్యాః సనకాద్యాః శుకాదయః || ४७ ||

కారణం యస్య వై కార్యం కారణ తస్య జాయతే |
కారణం తత్త్వతో నశ్యేత్ కార్యాభావే విచారతః || ४८ ||

అథ శుద్ధం భవేద్వస్తు యద్వై వాచామగోచరమ్ |
ఉదేతి శుద్ధచిత్తానాం వృత్తిజ్ఞానమతః పరమ్ || ४९ ||

భావితం తీవ్రయోగేన యద్వస్తు నిశ్చయాత్మకమ్ |
దృశ్యం హ్యదృశ్యతాం నీత్వా బ్రహ్మాకారేణ చిన్తయేత్ || ५० ||

విద్వాన్ నిత్యం సుఖే తిష్ఠేద్ధియా చిద్రసపూర్ణయా || ५१ ||
ఇతి ||

బ్రహ్మాకారవృత్తివిరలాన్ దూషయతి- యే హీతి || ४3 || అఖణ్డాకారవృత్తిమన్త ఏవ బ్రహ్మపదం యాన్తి, తద్విపరీతాః సంసారం భజన్తి | యత ఏవమ్ అతః శ్రీశుకసనకాదివత్

బ్రహ్మోపదేచ్ఛుభిః సమాధిరేవ అభ్యసనీయ ఇత్యాహ- యే త్వితి || ౪౪ - ౪౭ || అఖణ్డాకారవృత్తేః అభ్యాసజన్యత్వాత్ కారణమ్ అభ్యాసః, కర్యమ్ అఖణ్డాకారవృత్తిః, తస్యాః కృతకత్వేనాధ్రువత్వాత్ తయా ధ్రువబ్రహ్మోపత్తిః కథమిత్యాశఙ్క్య యావదేవం విచారో నోదేతి తావదేవమభ్యస్య తతః కార్యం చేత్ కారణం కించిత్ కార్యాభావే న కారణమ్ ఇతి సాపేక్షశ్రుతియుక్తితః కార్యకారణకలనామ్ అపహ్నవం కృత్వా అథ తదపహ్నవసిద్ధం శుద్ధచైతన్యం స్వావశేషతయా విజృమ్భతే ఇత్యాహ- కారణమితి | యస్య ఏవంవాదినః అభ్యాసాఖ్యం కారణమేవ కార్యం భవతి తస్య కారణమేవ జాయతే | కార్యస్య కృతకత్వోక్త్యా కార్యాభావే కార్యం చేదితి సాపేక్షశ్రుతియుక్తితః కారణమేవ నశ్యేత్ | అభ్యాసా- ఖణ్డాకారవృత్త్యుపలక్షితస్వావిద్యాపదతత్కార్యతదారోపాధికరణయోః అపహ్నవతాం గతయోః కార్యకారణకలనావిరలం బ్రహ్మ స్వమాత్రమవశిష్యత ఇతి భావః || ౪౮ || తతః కిమ్ ఇత్యత ఆహ- అథేతి | అథ కార్యకారణత్వవిభ్రమనిరసనానన్తరం యద్వై వాచామగోచరం కరణగ్రామాసంభవప్రబోధసిద్ధం తదేవ వస్తు యత్ స్వాజ్ఞదశాయాం అశుద్ధనానారూపేణ భాతం స్వజ్ఞదశాయాం స్వప్రకృతిమవలమ్బ్యైవ శుద్ధం భవేత్ | వస్తుతస్తు స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి విశుద్ధం వస్తు స్వమాత్రమవశిష్యతే | యది బ్రహ్మ స్వమాత్రం తదవగతిః కథమిత్యత్ర సత్కర్మానుష్ఠానతో విశుద్ధచిత్తానాం తతః పరం వేదాన్తశ్రవణాదిసంజాతాఖణ్డాకారవృత్తిజ్ఞానముదేతి || ౪౯ || తజ్జ్ఞానం తీవ్రయోగేన అఖణ్డనిర్వికల్పసమాధినా తత్త్వజ్ఞానే భావితం సత్ యద్వస్తు నిశ్చయాత్మకం తదేవ భవతి | యస్మాదేవం తస్మాత్ విద్వాన్- స్వాజ్ఞదశాయాం స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతం దృశ్యం భవతి- సమ్యగ్జ్ఞానబలాత్ తత్ అదృశ్యతామ్ అభావరూపతాం నీత్వా బ్రహ్మాకారేణ చిన్తయేత్ || ౫౦ || ఏవం ధియా చిద్రసపూర్ణయా దృశ్యం బ్రహ్మాకారేణ చిన్తిత్వా సుఖే నిత్యానన్దే బ్రహ్మణి స్వావశేషతయా తిష్ఠేత్ || ౫౧ || ఇతి శబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ||

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

సర్వస్య అఖణ్డైకరసత్వమ్

అథ హ కుమారః శివం పప్రచ్ఛాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూప-మనుబ్రూహీతి | స హోవాచ పరమశివః |

అఖణ్డైకరసం దృశ్యమఖణ్డైకరసం జగత్ ।
అఖణ్డైకరసం భావమఖణ్డైకరసః స్వయమ్ ॥ ౧ ॥

అఖణ్డైకరసో మన్త్రః అఖణ్డైకరసా క్రియా ।
అఖణ్డైకరసం జ్ఞానమఖణ్డైకరసం జలమ్ ॥ ౨ ॥

అఖణ్డైకరసా భూమిరఖణ్డైకరసం వియత్ ।
అఖణ్డైకరసం శాస్త్రమఖణ్డైకరసా త్రయీ ॥ ౩ ॥

అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ చాఖణ్డైకరసం వ్రతమ్ ।
అఖణ్డైకరసో జీవః అఖణ్డైకరసో హ్యజః ॥ ౪ ॥

అఖణ్డైకరసో బ్రహ్మ అఖణ్డైకరసో హరిః ।
అఖణ్డైకరసో రుద్ర అఖణ్డైకరసోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౫ ॥

అఖణ్డైకరసో హ్యాత్మా అఖణ్డైకరసో గురుః ।
అఖణ్డైకరసం లక్ష్యమఖణ్డైకరసం మహః ॥ ౬ ॥

అఖణ్డైకరసో దేహ అఖణ్డైకరసం మనః ।
అఖణ్డైకరసం చిత్తమఖణ్డైకరసం సుఖమ్ ॥ ౭ ॥

అఖణ్డైకరసా విద్యా అఖణ్డైకరసోఽవ్యయః ।
అఖణ్డైకరసం నిత్యమఖణ్డైకరసం పరమ్ ॥ ౮ ॥

అఖణ్డైకరసం కించిదఖణ్డైకరసం వరమ్ ।

అఖణ్డైకరసాదన్యన్నాస్తి నాస్తి షడానన ॥ ౯ ॥

అఖణ్డైకరసాన్నాస్తి అఖణ్డైకరసాన్న హి ।
అఖణ్డైకరసాత్ కించిదఖణ్డైకరసాదహమ్ ॥ ౧౦ ॥

అఖణ్డైకరసం స్థూలం సూక్ష్మం చాఖణ్డరూపకమ్ ।
అఖణ్డైకరసం వేద్యమఖణ్డైకరసో భవాన్ ॥ ౧౧ ॥

అఖణ్డైకరసం గుహ్యమఖణ్డైకరసాదికమ్ ।
అఖణ్డైకరసో జ్ఞాతా అఖణ్డైకరసా స్థితిః ॥ ౧౨ ॥

అఖణ్డైకరసా మాతా అఖణ్డైకరసః పితా ।
అఖణ్డైకరసో భ్రాతా అఖణ్డైకరసః పతిః ॥ ౧౩ ॥

అఖణ్డైకరసం సూత్రమఖణ్డైకరసో విరాట్ ।
అఖణ్డైకరసం గాత్రమఖణ్డైకరసం శిరః ॥ ౧౪ ॥

అఖణ్డైకరసం చాన్తరఖణ్డైకరసం బహిః ।
అఖణ్డైకరసం పూర్ణమఖణ్డైకరసామృతమ్ ॥ ౧౫ ॥

అఖణ్డైకరసం గోత్రమఖడైకరసం గృహమ్ ।
అఖణ్డైకరసం గోప్యమఖణ్డైకరసః శశీ ॥ ౧౬ ॥

అఖణ్డైకరసాస్తారా అఖణ్డైకరసో రవిః ।
అఖణ్డైకరసం క్షేత్రమఖణ్డైకరసా క్షమా ॥ ౧౭ ॥

అఖణ్డైకరసః శాన్తః అఖణ్డైకరసో గుణః |
అఖణ్డైకరసః సాక్షీ అఖణ్డైకరసః సుహృత్ || ౧౮ ||

అఖణ్డైకరసో బన్ధురఖణ్డైకరసః సఖా |
అఖణ్డైకరసో రాజా అఖణ్డైకరసం పురమ్ || ౧౯ ||

అఖణ్డైకరసం రాజ్యమఖణ్డైకరసాః ప్రజాః |
అఖణ్డైకరసం తారమఖణ్డైకరసో జపః || ౨౦ ||

అఖణ్డైకరసం ధ్యానమఖణ్డైకరసం పదమ్ |
అఖణ్డైకరసం గ్రాహ్యమఖణ్డైకరసం మహత్ || ౨౧ ||

అఖణ్డైకరసం జ్యోతిరఖణ్డైకరసం ధనమ్ |
అఖణ్డైకరసం భోజ్యమఖణ్డైకరసం హవిః || ౨౨ ||

అఖణ్డైకరసో హోమః అఖణ్డైకరసో జయః |
అఖణ్డైకరసః స్వర్గః అఖణ్డైకరసః స్వయమ్ || ౨౩ ||

స్వాజ్ఞవికల్పితస్వావిద్యాపదతత్కార్యే యద్యత్ దృశ్యతే యద్యత్ శ్రూయతే యద్యత్ స్మర్తయే తత్తత్ ఖణ్డమ్ అచిన్మాత్రం లక్ష్యతే | తదతిరేకేణ కిమ్ అఖణ్డైకరసం కిం వా చిన్మాత్రం విద్యతే ఇతి తదియత్తాబుభుత్సుః కుమారః స్కన్దః జానన్నపి లోకానుగ్రహార్థం అఖణ్డైకరసచిన్మాత్రమనుబ్రూహీతి సర్వజ్ఞం శివం పప్రచ్ఛ | యః తేనైవం పృష్టః పరమశివః స హోవాచేత్యాహ- అథేతి | కిం తత్ ? అఖణ్డైకరసం దృశ్యమిత్యాది || ౧-౨౩ ||

సర్వస్య చిన్మాత్రత్వభావనా

అఖణ్డైకరసం సర్వం చిన్మాత్రమితి భావయేత్ ।
చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం రసమ్ ॥ ౨౪ ॥

భవవర్జితచిన్మాత్రం సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ।
ఇదం చ సర్వం చిన్మాత్రమయం చిన్మాత్రమేవ హి ॥ ౨౫ ॥

ఆత్మభావం చ చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం విదుః ।
సర్వలోకం చ చిన్మాత్రం త్వత్తా మత్తా చ చిన్మయమ్ ॥ ౨౬ ॥

ఆకాశో భూర్జలం వాయురగ్నిర్బ్రహ్మా హరిః శివః ।
యత్కించిద్యన్న కించిచ్చ సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ॥ ౨౭ ॥

అఖణ్డైకరసం సర్వం యద్యచ్చిన్మాత్రమేవ హి ।
భూతం భవ్యం భవిష్యచ్చ సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ॥ ౨౮ ॥

ద్రవ్యం కాలం చ చిన్మాత్రం జ్ఞానం జ్ఞేయం చిదేవ హి ।
జ్ఞాతా చిన్మాత్రరూపశ్చ సర్వం చిన్మయమేవ హి ॥ ౨౯ ॥

సంభాషణం చ చిన్మాత్రం యద్యచ్చిన్మాత్రమేవ హి ।
అసచ్చ సచ్చ చిన్మాత్రమాద్యన్తం చిన్మయం సదా ॥ ౩౦ ॥

ఆదిరన్తశ్చ చిన్మాత్రం గురుశిష్యాది చిన్మయమ్ ।
దృగ్దృశ్యం యది చిన్మాత్రమస్తి చేచ్చిన్మయం సదా ॥ ౩౧ ॥

సర్వాశ్చర్యం చ చిన్మాత్రం దేహశ్చిన్మాత్రమేవ హి ।
లిఙ్గం చ కారణం చైవ చిన్మాత్రాన్న హి విద్యతే ॥ ౩౨ ॥

అహం త్వం చైవ చిన్మాత్రం మూర్తామూర్తాది చిన్మయమ్ ।
పుణ్యం పాపం చ చిన్మాత్రం జీవశ్చిన్మాత్రవిగ్రహః ॥ ౩౩ ॥

చిన్మాత్రాన్నాస్తి సంకల్పశ్చిన్మాత్రాన్నాస్తి వేదనమ్ ।
చిన్మాత్రాన్నాస్తి మన్త్రాది చిన్మాత్రాన్నాస్తి దేవతా ॥ ౩౪ ॥

చిన్మాత్రాన్నాస్తి దిక్పాలశ్చిన్మాత్రాద్వ్యావహారికమ్ ।
చిన్మాత్రాత్ పరమం బ్రహ్మ చిన్మాత్రాన్నాస్తి కోఽపి హి ॥ ౩౫ ॥

చిన్మాత్రాన్నాస్తి మాయా చ చిన్మాత్రాన్నాస్తి పూజనమ్ ।
చిన్మాత్రాన్నాస్తి మన్తవ్యం చిన్మాత్రాన్నాస్తి సత్యకమ్ ॥ ౩౬ ॥

చిన్మాత్రాన్నాస్తి కోశాది చిన్మాత్రాన్నాస్తి వై వసు ।
చిన్మాత్రాన్నాస్తి మౌనం చ చిన్మాత్రాన్నాస్త్యమౌనకమ్ ॥ ౩౭ ॥

చిన్మాత్రాన్నాస్తి వైరాగ్యం సర్వం చిన్మాత్రామేవ హి ।
యచ్చ యావచ్చ చిన్మాత్రం యచ్చ యావచ్చ దృశ్యతే ॥ ౩౮ ॥

యచ్చ యావచ్చ దూరస్థం సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ।
యచ్చ యావచ్చ భూతాది యచ్చ యావచ్చ లక్ష్యతే ॥ ౩౯ ॥

యచ్చ యావచ్చ వేదాన్తాః సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ।

చిన్మాత్రాన్నాస్తి గమనం చిన్మాత్రాన్నాస్తి మోక్షకమ్ ॥ ౪౦ ॥

చిన్మాత్రాన్నాస్తి లక్ష్యం చ సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ।
అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ చిన్మాత్రాన్న హి విద్యతే ॥ ౪౧ ॥

శాస్త్రే మయి త్వయీశే చ హ్యఖణ్డైకరసో భవాన్ ।

స్వాతిరిక్తఖణ్డావిద్యాపదతత్కార్యరసజాతాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి నిష్ప్రతియోగికాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రతయా సదా అవశిష్యత ఇత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తి । తదేవ స్వాజ్ఞదృష్టేః అచిద్రూపదృశ్యజగద్భావాదిఖణ్డరూపేణ స్వాధ్యస్తవైధర్మ్యం సత్యం విభాతి । తథైవం స్వాజ్ఞసమర్పితవైధర్మ్యం కేవలశాస్త్రజన్యజ్ఞానినో వ్యావహారికం ప్రతిభాతి, విజ్ఞానినాం తు ప్రాతిభాసికం, సమ్యగ్జ్ఞానినాం

శూన్యం, తత్త్వజ్ఞానాం తు స్వాజ్ఞసమర్పితదృశ్యజగద్భావాదిఖణ్డవైధర్మ్యజాతం నిష్ప్రతియోగికాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రమేవ విభాతి । స్వాజ్ఞాదిదృష్టిదృష్టవైధర్మ్యజాతం స్వాజ్ఞాదిదృష్టేరేవ, న హి తద్వస్తుస్పర్శి భవితుమర్హతి, వస్తునో నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వాదిత్యత్ర పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమ్- అసదన్యత్ బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి,

సిద్ధాన్తోఽధ్యాత్మశాస్త్రాణాం సర్వాపహ్నవ ఏవ హి ।
నావిద్యాస్తీహ నో మాయా శాన్తం బ్రహ్మేదమక్లమమ్ ॥ ఇత్యాది ।
అక్షరార్పితవైధర్మ్యం సత్యం భాత్యజ్ఞసంతతేః ।
జ్ఞవిజ్ఞసమ్యగ్జ్ఞతత్త్వజ్ఞైర్వైధర్మ్యం యథాక్రమమ్ ॥
జ్ఞేయం భవేత్ దృశ్యమిథ్యాశూన్యచిన్మాత్రభేదతః ।
తత్తద్దృష్టివిపర్యాసః తత్తద్దృష్టేర్న చాత్మనః ॥

ఇత్యాది శ్రుతేః, పరమాక్షరోక్తేశ్చ। అఖణ్డైకరససచిన్మాత్రాత్ న కించిదస్తీతి ఫలితోఽర్థః। అఖణ్డైకరసం భావమ్ ఇత్యాద్యస్మిన్నధ్యాయే వక్ష్యమాణాధ్యాయేషు చ కాలభేదమ్ ఇత్యాది చ లిఙ్గవ్యత్యయః ఛాన్దసః। శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ ౨౪- ౪౧ ॥

విద్యాఫలమ్

ఇత్యేకరూపకతయా యో వా జానాత్యహం త్వితి ॥ ౪౨ ॥

సకృజ్జ్ఞానేన ముక్తిః స్యాత్ సమ్యగ్జ్ఞానే స్వయం గురుః ॥ ౪౩ ॥

ఇతి।

విద్యాఫలముపసంహరతి- ఇతీతి। అఖణ్డైకరసం దృశ్యమ్ ఇత్యారభ్య అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ చిన్మాత్రాన్న హి విద్యతే। శాస్త్రే మయీశే త్వయి చ యోఽఖణ్డైకరసః పరమాత్మా విద్యతే స ఏవ భవాన్ నేతరః ఇత్యన్తమ్ ఏకరూపకతయా యః కోఽపి వా అఖణ్డైకరససచిన్మాత్రమహమేవేతి జానాతి సోఽయమేవం విద్వాన్ సమ్యగ్జ్ఞానే- తృతీయార్థే సప్తమీ- సమ్యగ్జ్ఞానేన గురుః బ్రహ్మవిద్వరీయాన్

వరిష్ఠో వా భూత్వా అవతిష్ఠతే। పునస్తస్యైవ సకృద్విభాతనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానేన వికలేబరముక్తిః స్యాత్। ఇతిశబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ॥ ౪౨-౪౩ ॥

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

ఆత్మనః సచ్చిదానన్దబ్రహ్మత్వానుభవః

కుమారః పితరమాత్మానుభవమనుబ్రూహీతి పప్రచ్ఛ। స హోవాచ భగవాన్ పరమశివః।

పరంబ్రహ్మస్వరూపోఽహం పరమానన్దమస్మ్యహమ్ ।
కేవలం జ్ఞానరూపోఽహం కేవలం పరమోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౧ ॥

కేవలం శాన్తరూపోఽహం కేవలం చిన్మయోఽస్మ్యహమ్ ।
కేవలం నిత్యరూపోఽహం కేవలం శాశ్వతోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౨ ॥

కేవలం సత్త్వరూపోఽహమహం త్యక్త్వాహమస్మ్యహమ్ ।
సర్వహీనస్వరూపోఽహం చిదాకాశమయోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౩ ॥

కేవలం తుర్యరూపోఽస్మి తుర్యాతీయోఽస్మి కేవలః ।
సదా చైతన్యరూపోఽస్మి చిదానన్దమయోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౪ ॥

కేవలాకారరూపోఽస్మి శుద్ధరూపోఽస్మ్యహమ్ సదా ।
కేవలం జ్ఞానరూపోఽస్మి కేవలం ప్రియమస్మ్యహమ్ ॥ ౫ ॥

నిర్వికల్పస్వరూపోఽస్మి నిరీహోఽస్మి నిరామయః ।
సదాసఙ్గస్వరూపోఽస్మి నిర్వికారోఽహమవ్యయః ॥ ౬ ॥

సదైకరసరూపోఽస్మి సదా చిన్మాత్రవిగ్రహః ।
అపరిచ్ఛిన్నరూపోఽస్మి హ్యనన్తానన్దరూపవాన్ ॥ ౭ ॥

సత్పరానన్దరూపోఽస్మి చిత్పరానన్దమస్మ్యహమ్ ।
అన్తరాన్తరరూపోఽహమవాఙ్మనసగోచరః ॥ ౮ ॥

అత్మానన్దస్వరూపోఽహం సత్యానన్దోఽస్మ్యహం సదా।
ఆత్మారామస్వరూపోఽస్మి హ్యహమాత్మా సదాశివః॥ ౯॥

ఆత్మప్రకాశరూపోఽస్మి హ్యాత్మజ్యోతీరసోఽస్మ్యహమ్।
ఆదిమధ్యాన్తహీనోఽస్మి హ్యాకాశసదృశోఽస్మ్యహమ్॥ ౧౦॥

నిత్యశుద్ధచిదానన్దసత్తామాత్రోఽహమవ్యయః।
నిత్యబుద్ధవిశుద్ధైకసచ్చిదానన్దమస్మ్యహమ్॥ ౧౧॥

నిత్యశేషస్వరూపోఽస్మి సర్వాతీతోఽస్మ్యహం సదా।
రూపాతీతస్వరూపోఽస్మి పరమాకాశవిగ్రహః॥ ౧౨॥

భూమానన్దస్వరూపోఽస్మి భాషాహీనోఽస్మ్యహం సదా।
సర్వాధిష్ఠానరూపోఽస్మి సర్వదా చిద్ఘనోఽస్మ్యహమ్॥ ౧౩॥

దేహభావవిహీనోఽస్మి చిన్తాహీనోఽస్మి సర్వదా।
చిత్తవృత్తివిహీనోఽహం చిదాత్మైకరసోఽస్మ్యహమ్॥ ౧౪॥

సర్వదృశ్యవిహీనోఽహం దృగ్రూపోఽస్మ్యహమేవ హి।
సర్వదా పూర్ణరూపోఽస్మి నిత్యతృప్తోఽస్మ్యహం సదా॥ ౧౫॥

అహం బ్రహ్మైవ సర్వం స్యాదహం చైతన్యమేవ హి।
అహమేవాహమేవాస్మి భూమాకారస్వరూపవాన్॥ ౧౬॥

అహమేవ మహానాత్మా హ్యహమేవ పరాత్పరః।

అహమన్యవదాభామి హ్యహమేవ శరీరవత్ || ౧౭ ||

అహం శిష్యవదాభామి హ్యహం లోకత్రయాశ్రయః |
అహం కాలత్రయాతీతః అహం వేదైరుపాసితః || ౧౮ ||

అహం శాస్త్రేణ నిర్ణీతః అహం చిత్తే వ్యవస్థితః |
మత్త్యక్తం నాస్తి కించిద్వా మత్త్యక్తం పృథివీ తు వా || ౧౯ ||

మాయాతిరిక్తం యద్యద్వా తత్తన్నాస్తీతి నిశ్చను |
అహం బ్రహ్మాస్మి సిద్ధోఽస్మి నిత్యశుద్ధోఽస్మ్యహం సదా || ౨౦ ||

నిర్గుణః కేవలాత్మాస్మి నిరాకారోఽస్మ్యహం సదా |
కేవలం బ్రహ్మమాత్రోఽస్మి హ్యజరోఽస్మ్యమరోఽస్మ్యహమ్ || ౨౧ ||

స్వయమేవ స్వయం భామి స్వయమేవ సదాత్మకః |
స్వయమేవాత్మని స్వస్థః స్వయమేవ పరా గతిః || ౨౨ ||

స్వయమేవ స్వయం భుఙ్క్తే స్వయమేవ స్వయం రమే |
స్వయమేవ స్వయంజ్యోతిః స్వయమేవ స్వయంమహః || ౨౩ ||

స్వస్యాత్మని స్వయం రంస్యే స్వాత్మన్యేవ విలోకయే |
స్వాత్మన్యేవ సుఖాసీనః స్వాత్మమాత్రావశేషకః || ౨౪ ||

స్వచైతన్యే స్వయం స్థాస్యే స్వాత్మరాజ్యే సుఖే రమే |
స్వాత్మసింహాసనే స్థిత్వా స్వాత్మనోఽన్యన్న చిన్తయే || ౨౫ ||

చిద్రూపమాత్రం బ్రహ్మైవ సచ్చిదానన్దమద్వయమ్ ।
ఆనన్దఘన ఏవాహమహం బ్రహ్మాస్మి కేవలమ్ ॥ ౨౬ ॥

సర్వదా సర్వశూన్యోఽహం సర్వాత్మానన్దవాహనమ్ ।
నిత్య నన్దస్వరూపోఽహమాత్మాకాశోఽస్మి సర్వదా ॥ ౨౭ ॥

అహమేవ హృదాకాశే చిదాదిత్యస్వరూపవాన్ ।
ఆత్మనాత్మని తృప్తోఽస్మి హ్యరూపోఽస్మ్యహమవ్యయః ॥ ౨౮ ॥

ఏకసంఖ్యావిముక్తోఽస్మి నిత్యముక్తస్వరూపవాన్ ।
ఆకాశాదపి సూక్ష్మోఽహమాద్యన్తాభావవాహనమ్ ॥ ౨౯ ॥

సర్వప్రకాశరూపోఽస్మి పరావరసుఖోఽస్మ్యహమ్ ।
సత్తామాత్రస్వరూపోఽహం శుద్ధమోక్షస్వరూపవాన్ ॥ ౩౦ ॥

సత్యానన్దస్వరూపోఽహం జ్ఞానానన్దఘనోఽస్మ్యహమ్ ।
విజ్ఞానమాత్రరూపోఽహం సచ్చిదానన్దలక్షణః ॥ ౩౧ ॥

బ్రహ్మమాత్రమిదం సర్వం బ్రహ్మణోఽన్యత్ర కించన ।
తదేవాహం సదానన్దం బ్రహ్మైవాహం సనాతనమ్ ॥ ౩౨ ॥

త్వమిత్యేతత్తదిత్యేతన్మత్తోఽన్యన్నాస్తి కించన ।
చిచ్చైతన్యస్వరూపోఽహమహమేవ పరః శివః ॥ ౩౩ ॥

అతిభావస్వరూపోఽహమహమేవ సుఖాత్మకః |
సాక్ష్యవస్తువిహీనత్వాత్ సాక్షిత్వం నాస్తి మే సదా || ౩౪ ||

కేవలం బ్రహ్మమాత్రత్వాదహమాత్మా సనాతనః |
అహమేవాదిశేషోఽహమహంశేషోఽహమేవ హి || ౩౫ ||

నామరూపవిముక్తోఽహమహమానన్దవిగ్రహః |
ఇన్ద్రియాభావరూపోఽహం సర్వభావస్వరూపకః || ౩౬ ||

బన్ధముక్తివిహీనోఽహం శాశ్వతానన్దవిగ్రహః |
ఆదిచైతన్యరూపోఽహమఖణ్డైకరసోఽస్మ్యహమ్ || ౩౭ ||

వాఙ్మనోఽగోచరశ్చాహం సర్వత్ర సుఖవాహనమ్ |
సర్వత్ర పూర్ణరూపోఽహం భూమానన్దమయోఽస్మ్యహమ్ || ౩౮ ||

సర్వత్ర తృప్తిరూపోఽహం పరామృతరసోఽస్మ్యహమ్ |
ఏకమేవాద్వితీయం సద్బ్రహ్మైవాహం న సంశయః || ౩౯ ||

సర్వశూన్యస్వరూపోఽహం సకలాగమగోచరః |
ముక్తోఽహం ముక్తరూపోఽహం నిర్వాణసుఖరూపవాన్ || ౪౦ ||

సత్యవిజ్ఞానమాత్రోఽహం సన్మాత్రానన్దవానహమ్ |
తురీయాతీతరూపోఽహం నిర్వికల్పస్వరూపవాన్ || ౪౧ ||

సర్వదా హ్యజరూపోఽహం నీరాగోఽస్మి నిరఞ్జనః |

అహం శుద్ధోఽస్మి బుద్ధోఽస్మి నిత్యోఽస్మి ప్రభురస్మ్యహమ్ ॥ ౪౨ ॥

ఓంకారార్థస్వరూపోఽస్మి నిష్కలఙ్కమయోఽస్మ్యహమ్ ।

ఏవం స్వపితృముఖతః కుమారః అఖణ్డైకరసచిన్మాత్రేయత్తాం శ్రుత్వా తత్ర స్వానుభవం పృచ్ఛతీత్యాహ- కుమార ఇతి । తత్ప్రశ్నమఙ్గీకృత్య అఖణ్డైకరసచిన్మాత్రానుభవం స్వాజ్ఞవికల్పితాత్ సర్వస్మాత్ పరం విలక్షణం యత్ సమ్యక్ బృంహయతి విజృమ్భతే తత్ పరం బ్రహ్మ తత్స్వరూపోఽహమ్ । పరమానన్దమితి లిఙ్గవ్యత్యయః,

పరమానన్దోఽస్మ్యహమిత్యర్థః । కించ- కేవలమిత్యాది । ప్రత్యక్ప్రకాశత్వాత్ జ్ఞానరూపః । సర్వోత్కృష్టత్వాత్ పరమః ॥ ౧ ॥ క్రూరస్వాతిరిక్తాభావాత్ శాన్తః । అనిత్యాపాయాత్ నిత్యః । నిరంతనత్వాత్ శాశ్వతః ॥ ౨ ॥ ఈశ్వరత్వాత్ సత్త్వరూపః । పరాక్సాపేక్షప్రత్యగహంభావం త్యక్త్వా శిష్టాహంభావోఽస్మి । సర్వం బ్రహ్మేత్యత్ర సర్వాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రమస్మి । చిదాకాశమయః చిదాకాశస్వరూపః ॥ ౩ ॥ తుర్యః ప్రత్యక్ । తదతీతః పరః । అశేషవిశేషాభావాత్ కేవలః ॥ ౪-౫ ॥ వికల్పాసహత్వాత్ నిర్వికల్పః । అన్తఃకరణాభావాత్ నిరీహః । భవరోగహానాత్ నిరామయః । ఉపాధిసత్త్వేఽపి అసఙ్గః । వికారాభావాత్ నిర్వికారః । స్వతః పరతో వా వ్యయాభావాత్ అవ్యయః ॥ ౬ ॥ అపరిచ్ఛిన్నః త్రివిధపరిచ్ఛేదాభావాత్ । అనన్తానన్దః అపరిమితానన్దరూపత్వాత్ ॥ ౭ ॥ సచ్చిత్పరానన్దరూపః సచ్చిత్పరానన్దరూపత్వాత్ । సర్వాన్తరః ప్రత్యక్ తస్మాదప్యన్తరః పరః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపత్వాత్ । వాఙ్మనసాదికరణగ్రామాగోచరః ॥ ౮ ॥ సత్యాత్మానన్దరూపః । ప్రత్యగాదిరూపేణ సర్వాత్మసు రమత ఇతి ఆత్మారామః ॥ ౯ ॥ స్వోత్పత్తిస్థితిలయాభావాత్ ఆదిమధ్యాన్తహీనః । నిరవయవత్వాత్ ఆకాశసదృశః ॥ ౧౦ ॥ సత్తాసామాన్యత్వాత్ సత్తామాత్రః ॥ ౧౧ ॥ సర్వావశేషరూపత్వాత్ నిత్యశేషః ॥ ౧౨ ॥ అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాత్ భూమానన్దః । వాగాదికరణాభావాత్ భాషాహీనః ॥ ౧౩-౧౪ ॥ ద్రశ్యాసంభవతో దృఙ్మాత్రః ॥ ౧౫-౧౬ ॥ స్వాజ్ఞదృష్టేః అహమన్యవత్ గురుశిష్యవత్ భాతోఽస్మి । వేదశాస్త్రైః ఉపాస్యో నిర్ణీతోఽస్మి ॥ ౧౭-౧౮ ॥ శిష్టం స్పష్టమ్ । మయా అవ్యాప్తం వ్యతిరిక్తం వా నాస్తీతి జానీహీత్యాహ- మత్త్యక్తమితి ॥ ౧౯ ॥ కించ- అహమితి ॥ ౨౦ ॥ కేవలం బ్రహ్మమాత్రోఽస్మి నిష్ప్రతియోగికత్వాత్ ॥ ౨౧ ॥ యతః స్వయమేవేదం సర్వమ్ అతః స్వస్మాదన్యత్ న చిన్తయే ఇత్యాహ- స్వయమేవేతి ॥ ౨౨ ॥ భుజ్యే ఇత్యత్ర పురుషవ్యత్యయః, భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః ॥ ౨౩-౨౫ ॥ యచ్చిద్రూపమాత్రం తదేవాహమస్మీత్యాహ- చిదితి ॥ ౨౬ ॥ సర్వశూన్యోఽహం సర్వదా సర్వాసంభవాత్ ॥ ౨౭ ॥

అహమేవ చిదాదిత్యస్వరూపవాన్
సర్వప్రాణిహృద్గతకామాదివృత్తిసహస్రభాసకచిత్సూర్యత్వాత్ || ౨౮ || ఏకసంఖ్యావిముక్తః
అసంఖ్యేయత్వాత్ | ఆద్యన్తాభావవాన్ సంభూతిప్రలయాభావాత్ || ౨౯ || పరావరసుఖః
ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మానన్దత్వాత్ | శుద్ధమోక్షస్వరూపవాన్ స్వస్య స్వాతిరిక్తభ్రమమోక్షసిద్ధత్వాత్
|| ౩౦-౩౧ || యతః అన్యత్ న విద్యతే తదేవాహమిత్యాహ- బ్రహ్మమాత్రమితి || ౩౨ ||
త్వంతదిత్యాదిశబ్దవాచ్యం మదతిరిక్తం నాస్తీత్యాహ- త్వమితి || ౩౩ || అతిభావస్వరూపః
సర్వభావాతీతత్వాత్ | సాక్షిత్వం- సాక్ష్యసాపేక్షసాక్షితాయాః సవిశేషత్వాత్
తద్విరలోఽస్మీత్యర్థః || ౩౪ || ఆదిశేషః ధరణీధరత్వాత్ | అహంశేష ఇతి
స్వమాత్రత్వమవశిష్టత్వాత్ || ౩౫-౩౮ || ఏకమేవాద్వితీయం
సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదవైరల్యాత్ || ౩౯ || సకలాగమగోచరః వేదాన్తవేద్యత్వాత్ |
స్వావిద్యాద్వయతో ముక్తః | నిర్వాణసుఖరూపవాన్ విదేహకైవల్యానన్దత్వాత్ || ౪౦-౪౧ ||
బుద్ధః విశుద్ధబోధరూపత్వాత్ || ౪౨ || ఓంకారార్థస్వరూపః తుర్యతుర్యత్వాత్ ||

ఆత్మాని సర్వప్రవిభక్తరూపాభావానుభవః

చిదాకారస్వరూపోఽస్మి నాహమస్మి న సోఽస్మ్యహమ్ || ౪౩ ||

న హి కించిత్స్వరూపోఽస్మి నిర్వ్యాపారస్వరూపవాన్ |

నిరంశోఽస్మి నిరాభాసో న మనో నేన్ద్రియోఽస్మ్యహమ్ || ౪౪ ||

న బుద్ధిర్న వికల్పోఽహం న దేహాదిత్రయోఽస్మ్యహమ్ |

న జాగ్రత్స్వప్నరూపోఽహం న సుషుప్తిస్వరూపవాన్ || ౪౫ ||

న తాపత్రయరూపోఽహం నేషణాత్రయవానహమ్ |

శ్రవణం నాస్తి మే సిద్ధేర్మననం చ చిదాత్మని || ౪౬ ||

సజాతీయం న మే కించిద్విజాతీయం న మే క్వచిత్ |

స్వగతం చ న మే కించిన్న మే భేదత్రయం క్వచిత్ || ౪౭ ||

అహంశబ్దబోధ్యం స్థూలదేహాదిప్రత్యగన్తం, తచ్ఛబ్దబోధ్యం విరాడాదితుర్యాన్తం, తదుభయవిలక్షణత్వాత్ నాహమస్మి న సోఽస్మ్యహమ్ || ४३ || స్వారిరేకేణ కించిత్స్వరూపః | అఖణ్డార్థత్వాత్ నిరంశః | దేహత్రయవిలక్షణత్వాత్ న మన ఇత్యాది || ४४-४५ || స్వస్య స్వతఃసిద్ధత్వేన న హి శ్రవణాదిసాధనాకాఙ్క్షా అస్తీత్యాహ- శ్రవణమిత్యాది | చశబ్దో నిదిధ్యాసనసముచ్చయార్థః || ४६ || న హి సజాతీయాదిభేదత్రయమస్తీత్యాహ- సజాతీయమితి || ४७ ||

స్వేతరస్య సర్వస్య అసత్త్వానుభవః

అసత్యం హి మనోరూపమసత్యం బుద్ధిరూపకమ్ |

అహంకారమసద్ధీతి నిత్యోఽహం శాశ్వతో హ్యజః || ४८ ||

దేహత్రయమసద్విద్ధి కాలత్రయమసత్ సదా |

గుణత్రయమసద్విద్ధి హ్యహం సత్యాత్మకః శుచిః || ४९ ||

శ్రుతం సర్వసద్విద్ధి వేదం సర్వమసత్ సదా |

శాస్త్రం సర్వమసద్విద్ధి హ్యహం సత్యం చిదాత్మకః || ५० ||

మూర్తిత్రయమసద్విద్ధి సర్వభూతమసత్ సదా |

సత్వతత్త్వమసద్విద్ధి హ్యహం భూమా సదాశివః || ५१ ||

గురుశిష్యమసద్విద్ధి గురోర్మన్త్రమసత్ తతః |

యద్ దృశ్యం తదసద్విద్ధి న మాం విద్ధి తథావిధమ్ || ५२ ||

యచ్చిన్త్యం తదసద్విద్ధి యన్న్యాయ్యం తదసత్ సదా |

యద్ధితం తదసద్విద్ధి న మాం విద్ధి తథావిధమ్ || ౫౩ ||

సర్వాన్ ప్రాణీనసద్విద్ధి సర్వాన్ భోగానసత్త్వితి |
దృష్టం శ్రుతమసద్విద్ధి ఓతం ప్రోతమసన్మయమ్ || ౫౪ ||

కార్యాకార్యమసద్విద్ధి నష్టం ప్రాప్తమసన్మయమ్ |
దుఃఖాదుఃఖమసద్విద్ధి సర్వాసర్వమసన్మయమ్ || ౫౫ ||

పూర్ణాపూర్ణమసద్విద్ధి ధర్మాధర్మమసన్మయమ్ |
లాభాలాభావసద్విద్ధి జయాజయమసన్మయమ్ || ౫౬ ||

శబ్దం సర్వమసద్విద్ధి స్పర్శం సర్వమసత్ సదా |
రూపం సర్వమసద్విద్ధి రసం సర్వమసన్మయమ్ || ౫౭ ||

గన్ధం సర్వమసద్విద్ధి సర్వాజ్ఞానమసన్మయమ్ |
అసదేవ సదా సర్వమసదేవ భవోద్భవమ్ || ౫౮ ||

అసదేవ గుణం సర్వం సన్మాత్రమహమేవ హి |

స్వాతిరిక్తసామాన్యం శశవిషాణవదత్యన్తాభావరూపతయా అసదేవ | అహం తు తదపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రభావరూపోఽస్మీత్యాహ- అసత్యం హీతి || ౪౮-౫౮ ||

అహంబ్రహ్మాస్మీత్యాత్మమన్త్రాభ్యాసః

స్వాత్మమన్త్రం సదా పశ్యేత్ స్వాత్మమన్త్రం సదాభ్యసేత్ || ౮౯ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం దృశ్యపాపం వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయమన్యమన్త్రం వినాశయేత్ || ౯౦ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం దేహదోషం వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం జన్మపాపం వినాశయేత్ || ౯౧ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం మృత్యుపాశం వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం ద్వైతదుఃఖం వినాశయేత్ || ౯౨ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం భేదబుద్ధిం వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం చిన్తాదుఃఖం వినాశయేత్ || ౯౩ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం బుద్ధివ్యాధిం వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం చిత్తబన్ధం వినాశయేత్ || ౯౪ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం సర్వవ్యాధీన్ వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం సర్వశోకం వినాశయేత్ || ౯౫ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం క్రమాదీన్ నాశయేత్ క్షణాత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం క్రోధవృత్తిం వినాశయేత్ || ౯౬ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం చిత్తవృత్తిం వినాశయేత్ |
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం సంకల్పాదీన్ వినాశయేత్ || ౯౭ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం కోటిదోషం వినాశయేత్ ।
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం సర్వతన్త్రం వినాశయేత్ ॥ ౬౮ ॥

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయమాత్మాజ్ఞానం వినాశయేత్ ।
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయమాత్మలోక జయప్రదః ॥ ౬౯ ॥

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయమప్రతర్క్యసుఖ ప్రదః ।
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయమజడత్వం ప్రయచ్ఛతి ॥ ౭౦ ॥

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయమనాత్మాసురమర్దనః ।
అహం బ్రహ్మాస్మి వజ్రోఽయమనాత్మాఖ్యగిరీన్ హరేత్ ॥ ౭౧ ॥

అహం బ్రహ్మాస్మి చక్రోఽయమనాత్మత్వాసురాన్ హరేత్ ।
అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం సర్వాంస్తాన్మోక్షయిష్యతి ॥ ౭౨ ॥

అహం బ్రహ్మాస్మి మన్త్రోఽయం జ్ఞానానన్దం ప్రయచ్ఛతి ।
సప్తకోటిమహామన్త్రం జన్మకోటిశతప్రదమ్ ॥ ౭౩ ॥

సర్వమన్త్రాన్ సముత్సృజ్య ఏతన్మన్త్రం సమభ్యసేత్ ।
సద్యో మోక్షమవాప్నోతి నాస్తి సందేహమణ్వపి ॥ ౭౪ ॥

ఇతి ॥

స్వాత్మమన్త్రాభ్యాసస్య బ్రహ్మప్త్యన్తరాయనిరసనద్వారా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపదప్రాపకత్వాత్ యత ఏవమ్ అతః బన్ధమోక్షభ్రమముముక్షుః ఇమమేవ అహం బ్రహ్మాస్మీతి మన్త్రం సదా అభ్యసేదిత్యాహ- స్వాత్మమన్త్రమితి । స్పష్టోఽయమర్థః ॥ ౫౮-౭౪ ॥ ఇతిశబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ॥

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః ॥ 3 ॥

చతుర్థోఽధ్యాయః

జీవన్ముక్తిః- ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మభావాపత్తిః

కుమారః పరమేశ్వరం పప్రచ్ఛ జీవన్ముక్తవిదేహముక్తయోః స్థితిమనుబ్రూహీతి । స హోవాచ పరః శివః ।

చిదాత్మాహం పరాత్మాహం నిర్గుణోఽహం పరాత్పరః ।
ఆత్మమాత్రేణ యస్తిష్ఠేత్ స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ॥ ౧ ॥

దేహత్రయాతిరిక్తోఽహం శుద్ధచైతన్యమస్మ్యహమ్ ।
బ్రహ్మాహమితి యస్యాన్తః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ॥ ౨ ॥

ఆనన్దఘనరూపోఽస్మి పరానన్దఘనోఽస్మ్యహమ్ ।
యస్య దేహాదికం నాస్తి యస్య బ్రహ్మేతి నిశ్చయః ।
పరమానన్దపూర్ణో యః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ॥ 3 ॥

యస్య కించిదహం నాస్తి చిన్మాత్రేణావతిష్ఠతే ।
చైతన్యమాత్రో యస్యాన్తశ్చిన్మాత్రైకస్వరూపవాన్ ॥ ౪ ॥

సర్వత్ర పూర్ణరూపాత్మా సర్వత్రాత్మావశేషకః।
ఆనన్దరతివ్యక్తః పరిపూర్ణశ్చిదాత్మకః॥ ౫॥

శుద్ధచైతన్యరూపాత్మా సర్వసఙ్గవివర్జితః।
నిత్యానన్దః ప్రసన్నాత్మా హ్యన్యచిన్తావివర్జితః॥ ౬॥

కించిదస్తిత్వహీనో యః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే।
న మే చిత్తం న మే బుద్ధిర్నాహంకారో న చేన్ద్రియమ్॥ ౭॥

న మే దేహః కదాచిద్వా న మే ప్రాణాదయః క్వచిత్।
న మే మాయా న మే కామో న మే క్రోధః పరోఽస్మ్యహమ్॥ ౮॥

న మే కించిదిదం వాపి న మే కించిత్ క్వచిజ్జగత్।
న మే దోషో న మే లిఙ్గం న మే చక్షుర్న మే మనః॥ ౯॥

న మే శ్రోత్రం న మే నాసా న మే జిహ్వా న మే కరః।
న మే జాగ్రన్న మే స్వప్నం న మే కారణమణ్వపి॥ ౧౦॥

న మే తురీయమితి యః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే।
ఇదం సర్వం న మే కించిదయం సర్వం న మే క్వచిత్॥ ౧౧॥

న మే కాలో న మే దేశో న మే వస్తు న మే మతిః।
న మే స్నానం న మే సంధ్యా న మే దైవం న మే స్థలమ్॥ ౧౨॥

న మే తీర్థం న మే సేవా న మే జ్ఞానం న మే పదమ్ ।
న మే బన్ధం న మే జన్మ న మే వాక్యం న మే రవిః ॥ ౧౩ ॥

న మే పుణ్యం న మే పాపం న మే కార్యం న మే శుభమ్ ।
న మే జీవ ఇతి స్వాత్మా న మే కించిజ్జగత్త్రయమ్ ॥ ౧౪ ॥

న మే మోక్షో న మే ద్వైతం న మే వేదో న మే విధిః ।
న మేఽన్తికం న మే దూరం న మే బోధో న మే రహః ॥ ౧౫ ॥

న మే గురుర్న మే శిష్యో న మే హీనో న చాధికః ।
న మే బ్రహ్మా న మే విష్ణుర్న మే రుద్రో న చన్ద్రమాః ॥ ౧౬ ॥

న మే పృథ్వీ న మే తోయం న మే వాయుర్న మే వియత్ ।
న మే వహ్నిర్న మే గోత్రం న మే లక్ష్యం న మే భవః ॥ ౧౭ ॥

న మే ధ్యాతా న మే ధ్యేయం న మే ధ్యానం న మే మనుః ।
న మే శీతం న మే చోష్ణం న మే తృష్ణా న మే క్షుధా ॥ ౧౮ ॥

న మే మిత్రం న మే శత్రుర్న మే మోహో న మే జయః ।
న మే పూర్వం న మే పశ్చాన్న మే చోర్ధ్వం న మే దిశః ॥ ౧౯ ॥

న మే వక్తవ్యమల్పం వా న మే శ్రోతవ్యమణ్వపి ।
న మే మన్తవ్యమీషద్వా న మే ధ్యాతవ్యమణ్వపి ॥ ౨౦ ॥

న మే భోక్తవ్యమీషద్వా న మే స్మర్తవ్యమణ్వపి ।

న మే భోగో న మే రాగో న మే యాగో న మే లయః || ౨౧ ||

న మే మౌర్ఖ్యం న మే శాన్తం న మే బన్ధం న మే ప్రియమ్ |
న మే మోదః ప్రమోదో వా న మే స్థూలం న మే కృశమ్ || ౨౨ ||

న మే దీర్ఘం న మే హ్రస్వం న మే వృద్ధిర్న మే క్షయమ్ |
అధ్యారోపాపవాదౌ వా న మే చైకం న మే బహు || ౨౩ ||

న మే ఆన్ధ్యం న మే మాన్ద్యం న మే పట్విదమణ్వపి |
న మే మాంసం న మే రక్తం న మే మేదో న మే హ్యసృక్ || ౨౪ ||

న మే మజ్జా న మేఽస్థిర్వా న మే త్వగ్ధాతుసప్తకమ్ |
న మే శుక్లం న మే రక్తం న మే నీలం న మే పృథక్ || ౨౫ ||

న మే తాపో న మే లోభో ముఖ్యం గౌణం న మే క్వచిత్ |
న మే భ్రాన్తిర్న మే స్థైర్యం న మే గుహ్యం న మే కులమ్ || ౨౬ ||

న మే త్యాజ్యం న మే గ్రాహ్యం న మే హాస్యం న మే నయః |
న మే వ్రతం న మే గ్లానిర్న మే శోష్యం న మే సుఖమ్ || ౨౭ ||

న మే జ్ఞాతా న మే జ్ఞానం న మే జ్ఞేయం న మే స్వయమ్ |
న మే తుభ్యం న మే మహ్యం న మే త్వం చ న మే త్వహమ్ || ౨౮ ||

న మే జరా న మే బాల్యం న మే యౌవనమణ్వపి |
అహం బ్రహ్మాస్మ్యహం బ్రహ్మాస్మ్యహం బ్రహ్మేతి నిశ్చయః || ౨౯ ||

చిదహం చిదహం చేతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ।

బ్రహ్మైవాహం చిదేవాహం పరో వాహం న సంశయః ॥ ౩౦ ॥

స్వయమేవ స్వయం హంసః స్వయమేవ స్వయం స్థితః ।

స్వయమేవ స్వయం పశ్యేత్ స్వాత్మరాజ్యే సుఖే వసేత్ ॥ ౩౧ ॥

స్వాత్మానన్దం స్వయం భోక్ష్యేత్ స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ।

స్వయమేవైకవీరోఽగ్రే స్వయమేవ ప్రభుః స్మృతః ।

స్వస్వరూపే స్వయం స్వప్స్యే స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ॥ ౩౨ ॥

కుమారః స్వపితుః పరమేశ్వరస్య ముఖ్యతః అఖణ్డైకరసచిన్మాత్రజ్ఞానం తదనుభవం చ యథావదవగమ్య తదాన్తరాలికముఖ్యఫలరూపజీవన్ముక్తివిదేహముక్తిస్వరూపమవగన్తు శివం పృచ్ఛతీత్యాహ- కుమార ఇతి । తదఙ్గీకృత్య క్రమేణ జీవన్ముక్తవిదేహముక్తలక్షణం స హోవాచ । తత్ర జీవన్ముక్తలక్షణముచ్యతే- చిదాత్మేతి । పరాగ్భావగ్రాసప్రత్యగ్భావస్థితిః జీవన్ముక్తిః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మభావాపత్తిర్వేతి వక్ష్యమాణజీవన్ముక్తిపర్యాయసముదాయార్థః ॥ ౧-౪ ॥ ఆనన్దాత్మన్యేవ రతిః యస్య సోఽయం ఆనన్దరతిః ॥ ౫ ॥ అన్యచిన్తావివర్జితః స్వాన్యస్య మృగ్యత్వాత్ ॥ ౬-౯ ॥ దేహత్రయవైలక్షణ్యవదవస్థాచతుష్టయవైలక్షణ్యమాహ- న మే జాగ్రదితి ॥ ౧౦-౧౪ ॥ నే మే విధిః న నిషేధోఽపీత్యర్థః ॥ ౧౫-౩౧ ॥ స్వయమేవ ప్రభుః ఈశ్వరత్వాత్ । చిదాత్మాహం పరాత్మాహమ్ ఇత్యేతావతా గ్రన్థేన బ్రహ్మవిదాదిచతుర్భేదభిన్నజీవన్ముక్తలక్షణమభిహితమ్ । ప్రాయశః ఇయం తేజోబిన్దూపనిషత్ విధ్యాదివిదేహముక్త్యన్తమహావాక్యరత్నావలీప్రభాలోచనే ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా వ్యాఖ్యాతా నేహ పునః పదశో వ్యాఖ్యాయతే గ్రన్థవిస్తరభయాదితి ॥ ౩౨ ॥

విదేహముక్తిః- నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రబ్రహ్మమాత్రావస్థానమ్

బ్రహ్మభూతః ప్రశాన్తాత్మా బ్రహ్మానన్దమయః సుఖీ ।

స్వచ్ఛరూపో మహామౌనీ వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ॥ 33 ॥

సర్వాత్మా సమరూపాత్మా శుద్ధాత్మా త్వహముత్థితః ।
ఏకవర్జిత ఏకాత్మా సర్వాత్మా స్వాత్మమాత్రకః ॥ ౩౪ ॥

అజాత్మా చామృతాత్మాహం స్వయమాత్మాహమవ్యయః ।
లక్ష్యాత్మా లలితాత్మాహం తూష్ణీమాత్మస్వభావవాన్ ॥ ౩౫ ॥

ఆనన్దాత్మా ప్రియో హ్యాత్మా మోక్షాత్మా బన్ధవర్జితః ।
బ్రహ్మైవాహం చిదేవాహమేవం వాపి న చిన్త్యతే ॥ ౩౬ ॥

చిన్మాత్రేణైవ యస్తిష్ఠేద్వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ॥ ౩౭ ॥

నిశ్చయం చ పరిత్యజ్య అహం బ్రహ్మేతి నిశ్చయమ్ ।
ఆనన్దభరితస్వాన్తో వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ॥ ౩౮ ॥

సర్వమస్తీతి నాస్తీతి నిశ్చయం త్యజ్య తిష్ఠతి ।
అహం బ్రహ్మాస్మి నాస్మీతి సచ్చిదానన్దమాత్రకః ॥ ౩౯ ॥

కించిత్ క్వచిత్ కదాచిచ్చ ఆత్మానం న స్పృశత్యసౌ ।
తూష్ణీమేవం స్థితస్తూష్ణీం తూష్ణీం సత్యం న కించన ॥ ౪౦ ॥

పరమాత్మా గుణాతీతః సర్వాత్మా భూతభావనః ।
కాలభేదం వస్తుభేదం దేశభేదం స్వభేదకమ్ ॥ ౪౧ ॥

కించిద్భేదం న తస్యాస్తి కించిద్వాపి న విద్యతే ।

అహం త్వం తదిదం సోఽయం కాలాత్మా కాలహీనకః ॥ ౪౨ ॥

శూన్యాత్మా సూక్ష్మరూపాత్మా విశ్వాత్మా విశ్వహీనకః ।
దేవాత్మా దేవహీనాత్మా మేయాత్మా మేయవర్జితః ॥ ౪౩ ॥

సర్వత్ర జడహీనాత్మా సర్వేషామన్తరాత్మకః ।
సర్వసంకల్పహీనాత్మా చిన్మాత్రోఽస్మీతి సర్వదా ॥ ౪౪ ॥

కేవలః పరమాత్మాహం కేవలో జ్ఞానవిగ్రహః ।
సత్తామాత్రస్వరూపాత్మా నాన్యత్ కించిజ్జగద్భయమ్ ॥ ౪౫ ॥

జీవేశ్వరేతి వాక్ క్వేతి వేదశాస్త్రాద్యహం త్వితి ।
ఇదం చైతన్యమేవేతి అహం చైతన్యమిత్యపి ॥ ౪౬ ॥

ఇతి నిశ్చయశూన్యో యో వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ।
చైతన్యమాత్రసంసిద్ధస్వాత్మారామః సుఖాసనః ॥ ౪౭ ॥

అపరిచ్ఛిన్నరూపాత్మా అణుస్థూలాదివర్జితః ।
తుర్యతుర్యః పరానన్దో వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ॥ ౪౮ ॥

నామరూపవిహీనాత్మా పరసంవిత్సుఖాత్మకః ।
తురీయాతీతరూపాత్మా శుభాశుభవివర్జితః ॥ ౪౯ ॥

యోగాత్మా యోగయుక్తాత్మా బన్ధముక్తివివర్జితః ।
గుణాగుణవిహీనాత్మా దేశకాలాదివర్జితః ॥ ౫౦ ॥

సాక్ష్యసాక్షిత్వహీనాత్మా కించిత్కించిన్న కించన।
యస్య ప్రపఞ్చమానం న బ్రహ్మాకారమపీహ న॥ ౫౧॥

స్వస్వరూపే స్వయంజ్యోతిః స్వస్వరూపే స్వయంరతిః।
వాచామగోచరానన్దో వాఙ్మనోఽగోచరః స్వయమ్॥ ౫౨॥

అతీతాతీతభావో యో వైదేహీ ముక్త ఏవ సః।
చిత్తవృత్తేరతీతో యశ్చిత్తవృత్త్యవభాసకః॥ ౫౩॥

సర్వవృత్తివిహీనాత్మా వైదేహీ ముక్త ఏవ సః।
తస్మిన్ కాలే విదేహీతి దేహస్మరణవర్జితః॥ ౫౪॥

ఈషన్మాత్రం స్మృతం చేద్యస్తదా సర్వసమన్వితః।
పరైరదృష్టబాహ్యాత్మా పరమానన్దచిద్ఘనః॥ ౫౫॥

పరైరదృష్టబాహ్యాత్మా సర్వవేదాన్తగోచరః।
బ్రహ్మామృతరసాస్వాదో బ్రహ్మామృతరసాయనః॥ ౫౬॥

బ్రహ్మామృతరసాసక్తో బ్రహ్మామృతరసః స్వయమ్।
బ్రహ్మామృతరసే మగ్నో బ్రహ్మానన్దశివార్చనః॥ ౫౭॥

బ్రహ్మామృతరసే తృప్తో బ్రహ్మానన్దానుభావకః।
బ్రహ్మానన్దశివానన్దో బ్రహ్మానన్దరసప్రభః॥ ౫౮॥

బ్రహ్మానన్దపరం జ్యోతిర్బ్రహ్మానన్దనిరన్తరః |
బ్రహ్మానన్దరసాన్నాదో బ్రహ్మానన్దకుటుమ్బకః || ౫౯ ||

బ్రహ్మానన్దరసారూఢో బ్రహ్మానన్దైకచిద్ఘనః |
బ్రహ్మానన్దసోద్వాహో బ్రహ్మానన్దసంభరః || ౬౦ ||

బ్రహ్మానన్దజనైర్యుక్తో బ్రహ్మానన్దాత్మని స్థితః |
ఆత్మరూపమిదం సర్వమాత్మనోఽన్యత్ర కించన || ౬౧ ||

సర్వమాత్మాహమాత్మాస్మి పరమాత్మా పరాత్మకః |
నిత్యానన్దస్వరూపాత్మా వైదేహీ ముక్త ఏవ సః || ౬౨ ||

పూర్ణరూపో మహానాత్మా ప్రీతాత్మా శాశ్వతాత్మకః |
సర్వాన్తర్యామిరూపాత్మా నిర్మలాత్మా నిరాత్మకః || ౬౩ ||

నిర్వికారస్వరూపాత్మా శుద్ధాత్మా శాన్తరూపకః |
శాన్తాశాన్తస్వరూపాత్మా నైకాత్మత్వవివర్జితః || ౬౪ ||

జీవాత్మపరమాత్మేతి చిన్తాసర్వస్వవర్జితః |
ముక్తాముక్తస్వరూపాత్మా ముక్తాముక్తవివర్జితః || ౬౫ ||

బన్ధమోక్షస్వరూపాత్మా బన్ధమోక్షవివర్జితః |
ద్వైతాద్వైతస్వరూపాత్మా ద్వైతాద్వైతవివర్జితః || ౬౬ ||

సర్వాసర్వస్వరూపాత్మా సర్వాసర్వవివర్జితః |

మోదప్రమోదరూపాత్మా మోదాదివినివర్జితః ॥ ౬౭ ॥

సర్వసంకల్పహీనాత్మా వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ।
నిష్కలాత్మా నిర్మలాత్మా బుద్ధాత్మా పురుషాత్మకః ॥ ౬౮ ॥

ఆనన్దాదివిహీనాత్మా అమృతాత్మామృతాత్మకః ।
కాలత్రయస్వరూపాత్మా కాలత్రయవివర్జితః ॥ ౬౯ ॥

అఖిలాత్మా హ్యమేయాత్మా మానాత్మా మానవర్జితః ।
నిత్యప్రత్యక్షరూపాత్మా నిత్యప్రత్యక్షనిర్ణితః ॥ ౭౦ ॥

అన్యహీనస్వభావాత్మా అన్యహీనస్వయంప్రభః ।
విద్యావిద్యాదిమేయాత్మా విద్యావిద్యాదివర్జితః ॥ ౭౧ ॥

నిత్యానిత్యవిహీనాత్మా ఇహాముత్రవివర్జితః ।
శమాదిషట్కశూన్యాత్మా ముముక్షుత్వాదివర్జితః ॥ ౭౨ ॥

స్థూలదేహవిహీనాత్మా సూక్ష్మదేహవివర్జితః ।
కారణాదివిహీనాత్మా తురీయాదివివర్జితః ॥ ౭౩ ॥

అన్నకోశవిహీనాత్మా ప్రాణకోశవివర్జితః ।
మనఃకోశవిహీనాత్మా విజ్ఞానాదివివర్జితః ॥ ౭౪ ॥

ఆనన్దకోశహీనాత్మా పఞ్చకోశవివర్జితః ।
నిర్వికల్పస్వరూపాత్మా సవికల్పవివర్జితః ॥ ౭౫ ॥

దృశ్యానువిద్ధహీనాత్మా శబ్దవిద్ధవివర్జితః ।
సదా సమాధిశూన్యాత్మా ఆదిమధ్యాన్తవర్జితః ॥ ౭౬ ॥

ప్రజ్ఞానవావయహీనాత్మా అహంబ్రహ్మాస్మివర్జితః ।
తత్త్వమస్యాదిహీనాత్మా అయమాత్మేత్యభావకః ॥ ౭౭ ॥

ఓంకారవాచ్యహీనాత్మా సర్వవాచ్యవివర్జితః ।
అవస్థాత్రయహీనాత్మా అక్షరాత్మా చిదాత్మకః ॥ ౭౮ ॥

ఆత్మజ్ఞేయాదిహీనాత్మా యత్కించిదిదమాత్మకః ।
భానాభానవిహీనాత్మా వైదేహీ ముక్త ఏవ సః ॥ ౭౯ ॥

స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతకలనాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి తన్మాత్రావస్థానం విదేహముక్తలక్షణమ్ । తదిహ ప్రపఞ్చ్యతే- బ్రహ్మభూత ఇత్యాదినా । బ్రహ్మభూతః బ్రహ్మమాత్రతయా అవస్థితత్వాత్ । ప్రశాన్తాత్మా ప్రశాన్తదేహత్రయాభిమతిత్వాత్ । బ్రహ్మానన్దమయః ఆనన్దస్వరూపః నిష్ప్రతియోగికభూమానన్దమాత్ర ఇత్యర్థః । స్వచ్ఛరూపః పూర్ణబోధస్వరూపత్వాత్ । మహామౌనీ స్వమాత్రతయా తూష్ణీమవస్థితత్వాత్ । దేహత్రయోపలక్షితస్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతే ఆత్మాత్మీయాభిమతిమూలభూతా విగతాశ్చ తే దేహాశ్చ విదేహాః, విదేహా ఏవ వైదేహాః, తే అస్య సన్తీతి వైదేహీ । తద్రూపేణ వ్యపదిష్టస్య బద్ధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ- ముక్త ఇతి । స్వాతిరిక్తం యత్ర ముక్తమ్ అపహ్నవతాం గతం సోఽయం వైదేహీ ముక్త ఏవేత్యత్ర-

యస్మిన్ వ్యష్టిసమష్ట్యాఖ్యస్థూలదేహాదివాసనా ।
విరూపవిలయం యాతి స విదేహో మహామునిః ॥
సర్వాపహ్నవసంసిద్ధబ్రహ్మమాత్రం స ఏవ హి ।
అకల్పవిద్వరిష్ఠోఽయమితి సర్వత్ర గీయతే ॥

ఇతి స్మృతిః మానమ్ । ఏవమేవ విదేహముక్తిశ్రుతయో బోద్ధవ్యాః ॥ ౩౩ ॥ కించ- సర్వాత్మేతి । స్వాత్మమాత్రకః నిష్ప్రతియోగికైకరూపత్వాత్ ॥ ౩౪ ॥ లక్ష్యాత్మా స్వావశేషతయా లక్షితత్వాత్ । లలితాత్మా కేవలనిర్విశేషత్వాత్ । తూష్ణీమాత్మస్వభావవాన్ మహామౌనఫలరూపత్వాత్ ॥ ౩౫ ॥ న చిన్త్యతే తథావిధచిన్తాయా అపి విద్యావృత్తిత్వేన అపహ్నోతవ్యత్వాత్ ॥ ౩౬ ॥ స్వాతిరిక్తమస్తీతి, చశబ్దాత్ నాస్తీతి, నిశ్చయం చేతి ॥ ౩౭-౩౯ ॥ యత్ర స్వాజ్ఞజాతం సంసరతి తత్ర జ్ఞానీ విజ్ఞానీ వా సర్వోదాసీనతయా ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగోచరాఖణ్డాకారవృత్తిపరవశో భూత్వా ఏవం తూష్ణీమాస్తే । యద్యేవమ్ అఖణ్డాకారవృత్తిమపి అసహమానో యోగీ సమ్యగ్జ్ఞానీ నిర్వికల్పకసమాధిపరవశో భూత్వా క్వచిత్కాలం తూష్ణీం స్థితో భవతి । తూష్ణీం సత్యం న కించన ఇత్యత్ర- సరూపవిలయసిద్ధనిర్వికల్పసమాధితః కాదాచిత్కవ్యుత్థానమప్యసహ-మానః తత్త్వజ్ఞానీ సుషుమ్నానాడ్యన్తర్గతకైవల్యనాడికోజ్జ్వలచ్ఛిదా-కాశే స్వాన్తర్బహిర్భావితస్వావిద్యాద్వయతత్కార్యవికల్పజాతాపహ్నవ-సిద్ధనిష్ప్రతియోగికనిర్వికల్పబ్రహ్మమాత్రతయా తూష్ణీంస్వభావేనావశిష్యతే ఇతి యత్ తదేవ సత్యం సన్మాత్రావస్థానలక్షణవిదేహకైవల్యం తత్ర న కించన స్వాతిరిక్తమస్తి నాస్తీతి విభ్రమోఽస్తి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే సన్మాత్రమసదన్యత్ ఇత్యాది శ్రుతేః ॥ ౪౦-౪౧ ॥ భేద ఇతి వక్తవ్యే భేదమితి విభక్తివ్యత్యయః ॥ ౪౨-౪౫ ॥ జీవేశ్వరావితి వక్తవ్యే జీవేశ్వరేతి సంబుద్ధిః, వేదశాస్త్రాణీతి వక్తవ్యే వేదశాస్త్రా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయః ॥ ౪౬-౪౭ ॥ తుర్యతుర్యః అవికల్పావికల్పరూపత్వాత్ ॥ ౪౮-౪౯ ॥

గుణాగుణవిహీనాత్మా త్రిగుణవత్తత్సాపేక్షనిర్గుణస్యాపి సవిశేషత్వాత్ । మిథః సాపేక్షసగుణనిర్గుణతావిరలనిష్ప్రతియోగికనిర్గుణాత్మాయమిత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ సాక్ష్యసాక్షినిరూపితసవిశేషజాతం కించిత్ కించిదపి న కించన ॥ ౫౧-౬౦ ॥ విదేహముక్తేః పురా యద్యదన్నాదికమ్ ఆస్వాదితం యద్యదుద్వాహాదికుటుమ్బభరణశివపూజాది కృతం తత్తత్ సర్వమ్ ఇదానీం బ్రహ్మానన్ద ఏవ భవతి, విదేహముక్తస్య స్వాతిరిక్తకలనాతత్ప్రవృత్తినివృత్తివ్యాపృత్యపహ్నవసిద్ధత్వాత్ । విదేహముక్తాతిరేకేణ న కించిదస్తీత్యాహ- ఆత్మరూపమితి ॥ ౬౧-౬౨ ॥ నిరాత్మకః ఈశ్వరసాక్షిచిన్మాత్రత్వాత్ ॥ ౬౩-౬౬ ॥ సర్వాసర్వవివర్జితః సాపేక్షబన్ధమోక్షద్వైతాద్వైతాదేః సవిశేషత్వాత్ నిష్ప్రతియోగికాద్వైతాత్మాయమిత్యర్థః ॥ ౬౭-౬౯ ॥ నిత్యప్రత్యక్షనిర్ణితః స్వాజ్ఞాదిభిః స్వస్వదృష్ట్యనురోధేన నిర్ణీత ఇత్యర్థః ॥ ౭౦-౭౩ ॥ చతుర్మహావాక్యవాచ్యలక్ష్యతా స్యాదిత్యత ఆహ- ప్రజ్ఞానేతి ॥ ౭౭-౮౧ ॥

స్వాత్మనిష్ఠావిధిః

ఆత్మానమేవ వీక్షస్వ ఆత్మానం బోధయ స్వకమ్ ।
స్వమాత్మానం స్వయం భుఙ్క్ష్వ స్వస్థో భవ షడానన ॥ ౮౦ ॥

స్వమాత్మని స్వయం తృప్తః స్వమాత్మానం స్వయం చర ।
ఆత్మానమేవ మోదస్వ వైదేహీ ముక్తికో భవ ॥ ౮౧ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః కుమారశివాఖ్యాయికాసమాప్త్యర్థః ॥ ౮౨ ॥

ఇతి చతుర్థోఽధ్యాయః ॥ ౪ ॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః

స్వాత్మయాథాత్మ్యమ్

నిదాఘో నామ వై మునిః పప్రచ్ఛ ఋభుం భగవన్తమాత్మానాత్మవివేకమనుబ్రూహీతి । స హోవాచ భగవాన్ ఋభుః ।

సర్వవాచోఽబధిర్బ్రహ్మ సర్వచిన్తావధిర్గురుః ।
సర్వకారణకార్యాత్మా కార్యకారణవర్జితః ॥ ౧ ॥

సర్వసంకల్పరహితః సర్వనాదమయః శివః ।
సర్వవర్జితచిన్మాత్రః సర్వానన్దమయః పరః ॥ ౨ ॥

సర్వతేజఃప్రకాశాత్మా నాదానన్దమయాత్మకః।
సర్వానుభవనిర్ముక్తః సర్వధ్యానవివర్జితః॥ ౩॥

సర్వనాదకలాతీత ఏష ఆత్మాహమవ్యయః।
ఆత్మానాత్మవివేకాదిభేదాభేదవివర్జితః॥ ౪॥

శాన్తాశాన్తాదిహీనాత్మా నాదాన్తర్జ్యోతిరూపకః।
మహావాక్యార్థతో దూరో బ్రహ్మాస్మీత్యతిదూరతః॥ ౫॥

తచ్ఛబ్దవర్జ్యస్త్వంశబ్దహీనో వాక్యార్థవర్జితః।
క్షరాక్షరవిహీనో యో నాదాన్తర్జ్యోతిరేవ సః॥ ౬॥

అఖణ్డైకరసో వాహమానన్దోఽస్మీతి వర్జితః।
సర్వాతీతస్వభావాత్మా నాదాన్తర్జ్యోతిరేవ సః॥ ౭॥

ఆత్మేతి శబ్దహీనో య ఆత్మశబ్దార్థవర్జితః।
సచ్చిదానన్దహీనో య ఏషైవాత్మా సనాతనః॥ ౮॥

స నిర్దేష్టుమశక్యో యో వేదవాక్యైరగమ్యగః।
యస్య కించిద్బహిర్నాస్తి కించిదన్తః కియన్న చ॥ ౯॥

యస్య లిఙ్గం ప్రపఞ్చం వా బ్రహ్మైవాత్మా న సంశయః।
నాస్తి యస్య శరీరం వా జీవో వా భూతభౌతికః॥ ౧౦॥

నామరూపాదికం నాస్తి భోజ్యం వా భోగభుక్ చ వా ।

సద్వాసద్వా స్థితిర్వాపి యస్య నాస్తి క్షరాక్షరమ్ ॥ ౧౧ ॥

గుణం వా విగుణం వాపి స మ ఆత్మా న సంశయః ।

యస్య వాచ్యం వాచకం వా శ్రావణం మననం చ వా ॥ ౧౨ ॥

గురుశిష్యాదిభేదం వా దేవలోకాః సురాసురాః ।

యత్ర ధర్మమధర్మం వా శుద్ధం వాశుద్ధమణ్వపి ॥ ౧3 ॥

యత్ర కాలమకాలం వా నిశ్చయః సంశయో న హి ।

యత్ర మన్త్రమమన్త్రం వా విద్యావిద్యే న విద్యతే ॥ ౧౪ ॥

ద్రష్టృదర్శనదృశ్యం వా ఈషన్మాత్రం కలాత్మకమ్ ।

కుమారేణ సాకమ్ ఋభుర్నామ బ్రహ్మమానసపుత్రః సోఽపి శివముఖతః అఖణ్డైకరసచిన్మాత్రజ్ఞానతదనుభవతదాన్తరాలిక-ముఖ్యఫలాత్మకజీవన్ముక్తివిదేహముక్త్యోః ఇయత్తామవగమ్య కృతకృత్యపదం గతః ఖలు । తం కదాచిత్ నిదాఘో నామ మునిః సమస్తవేదశాస్త్రపురాణేతిహాసాదిషు ఆత్మానాత్మానౌ స్త ఇతి శ్రూయతే తయోః ఇయత్తాజిజ్ఞాసయా పృష్టవానిత్యాహ శ్రుతిః- నిదాఘ ఇతి । తత్రప్రశ్నమఙ్గీకృత్య

స హోవాచ । కిం తత్ ఇత్యత్ర సర్వవాచ ఇతి । సర్వవాచోఽవధిః అశబ్దత్వాత్ । సర్వచిన్తావధిః ప్రతీచశ్చిన్తాదివృత్తిగ్రాసత్వాత్ । స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా సర్వకారణకార్యాత్మా ॥ ౧ ॥ సర్వనాదమయః నాదతజ్జవేదశాస్త్రసిద్ధాన్తార్థత్వాత్ । స్వాజ్ఞసమర్పితసర్వవర్జితచిన్మాత్రః ॥ ౨ ॥ స్వానుభూతిధ్యానాదివిషయస్య సవిశేషతా స్యాదిత్యత ఆహ- సర్వేతి ॥ 3-౪ ॥ తత్త్వంపదవాక్యార్థ ఆత్మేత్యత ఆహ- మహావాక్యేతి ॥ ౫ ॥ క్షరాక్షరవిహీనః క్షరాక్షరకలనావిరలపరమాక్షరత్వాత్ ॥ ౬-౮ ॥ పరమాత్మనో వ్యావిద్ధనానాపదవాక్యార్థత్వేన మహావాక్యాత్మసచ్చిదానన్దశబ్దతద్వాచ్యార్థవర్జితత్వాత్ స నిర్దేష్టుమితి । కర్మకాణ్డగోచరవేదవాక్యైః సాక్షాదగమ్యతాం గచ్ఛతీతి అగమ్యగః ॥ ౯-౧౪ ॥

అనాత్మనః సర్వస్య మిథ్యాత్వమ్

అనాత్మేతి ప్రసఙ్గో వా అనాత్మేతి మనోఽపి వా ॥ ౧౫ ॥

అనాత్మేతి జగద్వాపి నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను ।
సర్వసంకల్పశూన్యత్వాత్ సర్వకార్యవివర్జనాత్ ॥ ౧౬ ॥

కేవలం బ్రహ్మమాత్రత్వాత్ నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను ।
దేహత్రయవిహీనత్వాత్ కాలత్రయవివర్జనాత్ ॥ ౧౭ ॥

జీవత్రయగుణాభావాత్ తాపత్రయవివర్జనాత్ ।
లోకత్రయవిహీనత్వాత్ సర్వమాత్మేతి శాసనాత్ ॥ ౧౮ ॥

చిత్తాభావాచ్చిన్తనీయం దేహాభావాజ్జరా న చ ।
పాదాభావాద్ గతిర్నాస్తి హస్తాభావాత్ క్రియా న చ ॥ ౧౯ ॥

మృత్యుర్నాస్తి జనాభావాద్ బుద్ధ్యభావాత్ సుఖాదికమ్ ।
ధర్మో నాస్తి శుచిర్నాస్తి సత్యం నాస్తి భయం న చ ॥ ౨౦ ॥

అక్షరోచ్చారణం నాస్తి గురుశిష్యాది నాస్త్యపి ।
ఏకాభావే ద్వితీయం న న ద్వితీయే న చైకతా ॥ ౨౧ ॥

సత్యత్వమస్తి చేత్ కించిదసత్త్వం న చ సంభవేత్ ।
అసత్యత్వం యది భవేత్ సత్యత్వం న ఘటిష్యతి ॥ ౨౨ ॥

శుభం యద్యశుభం విద్ధి అశుభాచ్ఛుభమిష్యతే ।
భయం యద్యభయం విద్ధి హ్యభయాద్భయమాపతేత్ ॥ ౨౩ ॥

బన్ధత్వమస్తి చేన్మోక్షో బన్ధాభావే క్వ మోక్షతా ।
మరణం యది చేజ్జన్మ జన్మాభావే మృతిర్న చ ॥ ౨౪ ॥

త్వమిత్యపి భవేచ్చాహం త్వం నో చేదహమేవ న ।
ఇదం యది తదేవాస్తి తదభావాదిదం న చ ॥ ౨౫ ॥

అస్తీతి చేన్నాస్తి తదా నాస్తి చేదస్తి కించన ।
కార్యం చేత్ కారణం కించిత్ కార్యాభావే న కారణమ్ ॥ ౨౬ ॥

ద్వైతం యది తదాద్వైతం ద్వైతాభావేఽద్వయం న చ ।
దృశ్యం యది దృగప్యస్తి దృశ్యాభావే దృగేవ న ॥ ౨౭ ॥

అన్తర్యది బహిః సత్యమన్తాభావే బహిర్న చ ।
పూర్ణత్వమస్తి చేత్ కించిదపూర్ణత్వం ప్రసజ్యతే ॥ ౨౮ ॥

తస్మాదేతత్ క్వచిన్నాస్తి త్వం చాహం వా ఇమే ఇదమ్ ।
నాస్తి దృష్టాన్తికం సత్యే నాస్తి దార్ష్టాన్తికం హ్యజే ॥ ౨౯ ॥

పరం బ్రహ్మాహమస్మీతి స్మరణస్య మనో న హి ।
బ్రహ్మమాత్రం జగదిదం బ్రహ్మమాత్రం త్వమప్యహమ్ ॥ ౩౦ ॥

చిన్మాత్రం కేవలం చాహం నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను।
ఇదం ప్రపఞ్చం నాస్త్యేవ నోత్పన్నం నో స్థితం క్వచిత్ ॥ ౩౧ ॥

చిత్తం ప్రపఞ్చమిత్యాహుర్నాస్తి నాస్త్యేవ సర్వదా।
న ప్రపఞ్చం న చిత్తాది నాహంకారో న జీవకః ॥ ౩౨ ॥

మాయాకార్యాదికం నాస్తి మాయా నాస్తి భయం న హి।
కర్తా నాస్తి క్రియా నాస్తి శ్రవణం మననం న హి ॥ ౩౩ ॥

సమాధిద్వితయం నాస్తి మాతృమానాది నాస్తి హి।
అజ్ఞానం చాపి నాస్త్యేవ హ్యవివేకం కదాచన ॥ ౩౪ ॥

అనుబన్ధచతుష్కం న సంబన్ధత్రయమేవ న।
న గఙ్గా న గయా సేతుర్న భూతం నాన్యదస్తి హి ॥ ౩౫ ॥

న భూమిర్న జలం నాగ్నిర్న వాయుర్న చ ఖం క్వచిత్।
న దేవా న చ దిక్పాలా న వేదా న గురుః క్వచిత్ ॥ ౩౬ ॥

న దూరం నాన్తికం నాలం న మధ్యం న క్వచిత్ స్థితమ్।
నాద్వైతం ద్వైతసత్యం వా హ్యసత్యం వా ఇదం న చ ॥ ౩౭ ॥

బన్ధమోక్షాదికం నాస్తి సద్వాసద్వా సుఖాది వా।
జాతిర్నాస్తి గతిర్నాస్తి వర్ణో నాస్తి చ లౌకికమ్ ॥ ౩౮ ॥

సర్వం బ్రహ్మేతి నాస్త్యేవ బ్రహ్మేత్యపి చ నాస్తి హి।

చిదిత్యేవేతి నాస్త్యేవ చిదహంభాషణం న హి || ౩౯ ||

అహం బ్రహ్మాస్మి నాస్త్యేవ నిత్యశుద్ధోఽస్మి న క్వచిత్ |
వాచా యదుచ్యతే కించిన్మనసా మనుతే క్వచిత్ || ౪౦ ||

బుద్ధ్యా నిశ్చినుతే నాస్తి చిత్తేన జ్ఞాయతే న హి |
యోగియోగాదికం నాస్తి సదా సర్వం సదా న చ || ౪౧ ||

అహోరాత్రాదికం నాస్తి స్నానధ్యానాదికం న హి |
భ్రాన్తిరభ్రాన్తి నాస్త్యేవ నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను || ౪౨ ||

వేదం శాస్త్రం పురాణం చ కార్యం కారణమీశ్వరః |
లోకో భూతం జనస్త్వైక్యం సర్వం మిథ్యా న సంశయః || ౪౩ ||

బన్ధో మోక్షః సుఖం దుఃఖం ధ్యానం చిత్తం సురాసురాః |
గౌణం ముఖ్యం పరం చాన్యత్ సర్వం మిథ్యా న సంశయః || ౪౪ ||

వాచా వదతి యత్ కించిత్ సంకల్పైః కల్ప్యతే చ యత్ |
మనసా చిన్త్యతే యద్యత్ సర్వం మిథ్యా న సంశయః || ౪౫ ||

బుద్ధ్యా నిశ్చీయతే యద్యచ్చిత్తే నిశ్చీయతే క్వచిత్ |
శాస్త్రైః ప్రపఞ్చ్యతే యద్యన్నేత్రేణైవ నిరీక్ష్యతే || ౪౬ ||

శ్రోత్రాభ్యాం శ్రూయతే యద్యదన్యత్ సద్భావమేవ చ |
నేత్రం శ్రోత్రం గాత్రమేవ మిథ్యేతి చ సునిశ్చితమ్ || ౪౭ ||

ఇదమిత్యేవ నిర్దిష్టమయమిత్యేవ కల్ప్యతే ।
త్వమహం తదిదం సోఽహమన్యత్ సద్భావమేవ చ ॥ ౪౮ ॥

యద్యత్ సంభావ్యతే లోకే సర్వసంకల్పసంభ్రమః ।
సర్వాధ్యాసం సర్వగోప్యం సర్వభోగప్రభేదకమ్ ॥ ౪౯ ॥

సర్వదోషప్రభేదాశ్చ నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను ।
మదీయం చ త్వదీయం చ మమేతి చ తవేతి చ ॥ ౫౦ ॥

మహ్యం తుభ్యం మయేత్యాది తత్ సర్వం వితథం భవేత్ ।
రక్షకో విష్ణురిత్యాది బ్రహ్మా సృష్టేస్తు కారణమ్ ॥ ౫౧ ॥

సంహారే రుద్ర ఇత్యేవం సర్వం మిథ్యేతి నిశ్చిను ।
స్నానం జపస్తపో హోమః స్వాధ్యాయో దేవపూజనమ్ ॥ ౫౨ ॥

మన్త్రం తన్త్రం చ సత్సఙ్గో గుణదోషవిజృమ్భణమ్ ।
అన్తఃకరణసద్భావః అవిద్యాయాశ్చ సంభవః ॥ ౫౩ ॥

అనేకకోటిబ్రహ్మాణ్డం సర్వం మిథ్యేతి నిశ్చిను ।
సర్వదేశికవాక్యోక్తిర్యేన కేనాపి నిశ్చితమ్ ॥ ౫౪ ॥

దృశ్యతే జగతి యద్యద్యద్యజ్జగతి వీక్ష్యతే ।
వర్తతే జగతి యద్యత్ సర్వం మిథ్యేతి నిశ్చిను ॥ ౫౫ ॥

యేన కేనాక్షరేణోక్తం యేన కేన వినిర్ణితమ్ ।

యేన కేనాపి గదితం యేన కేనాపి మోదితమ్ ॥ ౫౬ ॥

యేన కేనాపి యద్దత్తం యేన కేనాపి యత్ కృతమ్ ।

యత్ర యత్ర శుభం కర్మ యత్ర యత్ర చ దుష్కృతమ్ ॥ ౫౭ ॥

యద్యత్ కరోషి సత్యేన సర్వం మిథ్యేతి నిశ్చిను ।

నిదాఘేన ఆత్మానాత్మయాథాత్మ్యమనుబ్రూహీతి యత్ పృష్టం తత్ర స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతాపహ్నవసిద్ధోఽయమాత్మేత్యాత్మయా-థాత్మ్యమభిహితమ్ । అథానాత్మయాథాత్మ్యముచ్యతే- అనాత్మేతి । అనాత్మా అస్తి నాస్తీతి వార్తాపి న విద్యతే । అవిద్యారూపేణ అవిద్యాభావేఽపి తత్కార్యమనోరూపేణ జాగ్రద్రూపేణ వా అవిద్యా స్యాదిత్యత ఆహ- అనాత్మేతి ॥ ౧౫ ॥ మనఃకార్యజగద్వాపి న విద్యతే । యస్మాదేవం తస్మాత్ కార్యకారణాత్మనా యేన కేనాపి వా హే నిదాఘ నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను నిశ్చయవాన్ భవ, నావిద్యాస్తీహ నో మాయా ఇతి, అవిద్యామానైవావిద్యా వస్తుతత్త్వవిచారిణామ్ ఇతి,

నాత్మభావేన నానేదం న స్వేనాపి కథంచన ।

న పృథజ్ నాపృథక్ కించిదితి తత్త్వవిదో విదుః ॥

ఇతి శ్రుతిస్మృతిగౌడపాదాచార్యోక్తేః । జగన్మనోఽనాత్మాసంభవే హేతుత్రయమాచష్టే- సర్వేతి । సర్వసంకల్పశూన్యత్వాత్ సంకల్పాదివృత్తిసహస్రజుష్టమానసాభావాత్ । సర్వకార్యవివర్జనాత్ మనఃకార్యజగదభావాత్ ॥ ౧౬ ॥ బ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేన మనస్తత్కార్యహేత్వనాత్మాపహ్నవసిద్ధత్వాత్ నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిను । ఇతశ్చ అనాత్మాసంభవే హేతూనుపన్యస్యతి- దేహేతి ॥ ౧౭-౨౦ ॥ యద్యత్ సాపేక్షం తత్తత్ సవిశేషం అనాత్మత్వాత్ । యద్యత్ అనాత్మా న భవతి తత్తత్ సవిశేషమపి న భవతి యథా నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి శ్రుతియుక్తితః స్వవికల్పితానాత్మాపహ్నవసిద్ధాత్మమాత్రసిద్ధయే సాపేక్షశ్రుతివాక్యాన్యుపన్యస్యతి- ఏకాభావ ఇతి ॥ ౨౧-౨౭ ॥ అన్తాభావే, విసర్గలోపః, అన్తరభావే ॥ ౨౮-౩౦ ॥ కథం పునః అనాత్మా నాతీత్యుచ్యతే సంభూతిస్థితిప్రలయవదనాత్మప్రపఞ్చదర్శనాదిత్యత ఆహ- ఇదమితి ॥ అయం ప్రపఞ్చః

ఇతి వక్తవ్యే ఇదం ప్రపఞ్చ ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయః || ౩౧-౩౬ || నాలం [న ఆలం] దూరాన్తికయోః అన్తరాలమిత్యర్థః | మిథః సాపేక్షతయా నాద్వైతమ్ || ౩౭-౪౧ || భ్రాన్తిః అతస్మిన్ తద్భావః, అభ్రాన్తిః తస్మిన్ తద్భావః, భ్రాన్త్యాదిగతభావస్య తూలాన్తఃకరణావిద్యాకార్యత్వేన కారణతుల్యత్వాత్ అభ్రాన్తి నాస్తీత్యత్ర విసర్గలోప ఇతి కేచిత్ | తత్పక్షే- భ్రాన్తిరభ్రాన్తి

నాస్త్యేవ ఇతి పాఠః || ౪౨ || స్వాజ్ఞదృష్ట్యా యద్యత్ వికల్పితం స్వజ్ఞస్తు తత్తత్ మిథ్యేతి మన్యతే ఇత్యాహ- వేదమిత్యాదినా | వేదమ్ ఇతి విభక్తివ్యత్యయః || ౪౩-౫౭ ||

అహంవస్తునః పరమాత్మత్వమ్

త్వమేవ పరమాత్మాసి త్వమేవ పరమో గురుః || ౫౮ ||

త్వమేవాకాశరూపోఽసి సాక్షిహీనోఽసి సర్వదా |
త్వమేవ సర్వభావోఽసి త్వం బ్రహ్మాసి న సంశయః || ౫౯ ||

కాలహీనోఽసి కాలోఽసి సదా బ్రహ్మాసి చిద్ఘనః |
సర్వతః స్వస్వరూపోఽసి చైతన్యఘనవానసి || ౬౦ ||

సత్యోఽసి సిద్ధోఽసి సనాతనోఽసి ముక్తోఽసి మోక్షోఽసి ముదామృతోఽసి |
దేవోఽసి శాన్తోఽసి నిరామయోఽసి బ్రహ్మాసి పూర్ణోఽసి పరాత్పరోఽసి || ౬౧ ||

సమోఽసి సచ్చాసి సనాతనోఽసి సత్యాదివాక్యైః ప్రతిబోధితోఽసి |
సర్వాఙ్గహీనోఽసి సదా స్థితోఽసి బ్రహ్మేన్ద్రరుద్రాదివిభావితోఽసి || ౬౨ ||

సర్వప్రపఞ్చభ్రమవర్జితోఽసి సర్వేషు భూతేషు చ భాసితోఽసి |
సర్వత్ర సంకల్పవివర్జితోఽసి సర్వాగమాన్తార్థవిభావితోఽసి || ౬౩ ||

సర్వత్ర సంతోషసుఖాసనోఽసి సర్వత్ర గత్యాదివివర్జితోఽసి ।
సర్వత్ర లక్ష్యాదివివర్జితోఽసి ధ్యాతోఽసి విష్ణ్వాదిసురైరజస్రమ్ ॥ ౬౪ ॥

చిదాకారస్వరూపోఽసి చిన్మాత్రోఽసి నిరఙ్కుశః ।
ఆత్మన్యేవ స్థితోఽసి త్వం సర్వశూన్యోఽసి నిర్గుణః ॥ ౬౫ ॥

ఆనన్దోఽసి పరోఽసి త్వమేక ఏవాద్వితీయకః ।
చిద్ఘనానన్దరూపోఽసి పరిపూర్ణస్వరూపకః ॥ ౬౬ ॥

సదసి త్వమసి జ్ఞోఽసి సోఽసి జానాసి వీక్షసి ।
సచ్చిదానన్దరూపోఽసి వాసుదేవోఽసి వై ప్రభుః ॥ ౬౭ ॥

అమృతోఽసి విభుశ్చాసి చఞ్చలో హ్యచలో హ్యసి ।
సర్వోఽసి సర్వహీనోఽసి శాన్తాశాన్తవివర్జితః ॥ ౬౮ ॥

సత్తామాత్రప్రకాశోఽసి సత్తాసామాన్యకో హ్యసి ।
నిత్యసిద్ధిస్వరూపోఽసి సర్వసిద్ధివివర్జితః ॥ ౬౯ ॥

ఈషన్మాత్రవిశూన్యోఽసి అణుమాత్రవివర్జితః ।
అస్తిత్వవర్జితోఽసి త్వం నాస్తిత్వాదివివర్జితః ॥ ౭౦ ॥

లక్ష్యలక్షణహీనోఽసి నిర్వికారో నిరామయః ।
సర్వనాదాన్తరోఽసి త్వం కలాకాష్ఠావివర్జితః ॥ ౭౧ ॥

బ్రహ్మవిష్ణ్వీశహీనోఽసి స్వస్వరూపం ప్రపశ్యసి ।
స్వస్వరూపావశేషోఽసి స్వానన్దాబ్ధౌ నిమజ్జసి ॥ ౭౨ ॥

స్వాత్మరాజ్యే స్వమేవాసి స్వయంభావవివర్జితః ।
శిష్టపూర్ణస్వరూపోఽసి స్వస్మాత్ కించిన్న పశ్యసి ॥ ౭౩ ॥

స్వస్వరూపాన్న చలసి స్వస్వరూపేణ జృమ్భసి ।
స్వస్వరూపాదనన్యోఽసి హ్యహమేవాసి నిశ్చిను ॥ ౭౪ ॥

వేదం శాస్త్రమ్ ఇత్యారభ్య ఏతావతా గ్రన్థేన సర్వం మిథ్యేత్యవధృతం; కిమహం మిథ్యాన్తఃపాతీ ఇత్యాశఙ్కమానమాలక్ష్య మిథ్యాధారో నిరాధారో వా పరమాత్మా త్వమసీత్యాహ- త్వమేవేతి । భగవదాత్మనా బ్రహ్మవిద్యాచార్యత్వాత్ ॥ ౫౮-౭౪ ॥

అవిద్యాతత్కార్యప్రపఞ్చస్య నిష్ప్రతియోగికాభావరూపత్వమ్

ఇదం ప్రపఞ్చం యత్ కించిద్యద్యజ్జగతి విద్యతే ।
దృశ్యరూపం చ దృగ్రూపం సర్వం శశవిషాణవత్ ॥ ౭౫ ॥

భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ ।
అహంకారశ్చ తేజశ్చ లోకం భువనమణ్డలమ్ ॥ ౭౬ ॥

నాశం జన్మ చ సత్యం చ పుణ్యపాపజయాదికమ్ ।
రాగః కామః క్రోధలోభౌ ధ్యానం ధ్యేయం గుణం పరమ్ ॥ ౭౭ ॥

గురుశిష్యోపదేశాదిరాదిరన్తం శమం శుభమ్ ।

భూతం భవ్యం వర్తమానం లక్ష్యం లక్షణమద్వయమ్ ॥ ౭౮ ॥

శమో విచారః సంతోషో భోక్తృభోజ్యాదిరూపకమ్ ।
యమాద్యష్టాఙ్గయోగం చ గమనాగమనాత్మకమ్ ॥ ౭౯ ॥

ఆదిమధ్యాన్తరఙ్గం చ గ్రాహ్యం త్యాజ్యం హరిః శివః ।
ఇన్ద్రియాణి మనశ్చైవ అవస్థాత్రితయం తథా ॥ ౮౦ ॥

చతుర్వింశతితత్త్వం చ సాధనానాం చతుష్టయమ్ ।
సజాతీయం విజాతీయం లోకా భూరాదయః క్రమాత్ ॥ ౮౧ ॥

సర్వవర్ణాశ్రమాచారం మన్త్రతన్త్రాదిసంగ్రహమ్ ।
విద్యావిద్యాదిరూపం చ సర్వవేదం జడాజడమ్ ॥ ౮౨ ॥

బన్ధమోక్షవిభాగం చ జ్ఞానవిజ్ఞానరూపకమ్ ।
బోధాబోధస్వరూప వా ద్వైతాద్వైతాదిభాషణమ్ ॥ ౮౩ ॥

సర్వవేదాన్తసిద్ధాన్తం సర్వశాస్త్రార్థనిర్ణయమ్ ।
అనేకజీవసద్భావమేకజీవాద్వినిర్ణయమ్ ॥ ౮౪ ॥

యద్యద్ధ్యాయతి చిత్తేన యద్యత్ సంకల్ప్యతే క్వచిత్ ।
బుద్ధ్యా నిశ్చీయతే యద్యద్గురుణా సంశృణోతి యత్ ॥ ౮౫ ॥

యద్యద్వాచా వ్యాకరోతి యద్యదాచార్యభాషణమ్ ।
యద్యత్ స్వరేన్ద్రియైర్భావ్యం యద్యన్మీమాంస్యతే పృథక్ ॥ ౮౬ ॥

యద్యన్న్యాయేన నిర్ణీతం మహద్భిర్వేదపారగైః ।
శివో క్ష[హ]రతి లోకాన్ వై విష్ణుః పాతి జగత్త్రయమ్ ॥ ౮౭ ॥

బ్రహ్మ సృజతి లోకాన్ వై ఏవమాదిక్రియాదికమ్ ।
యద్యదస్తి పురాణేషు యద్యద్వేదేషు నిర్ణయమ్ ॥ ౮౮ ॥

సర్వోపనిషదాం భావం సర్వం శశవిషాణవత్ ।

హే స్వామిన్ భవదనుగ్రహమహిమ్నా శిష్టపూర్ణస్వరూపోఽస్మీత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తి । పురా అనుభూతస్వాన్తర్బాహ్యవిజృమ్భితదృగ్దృశ్యకలనాన్వితవ్యష్టిసమష్టివిభాగేద్ధస్వావిద్యాపదతత్కార్యప్రపఞ్చస్య

కా గతిః ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం స్వాజ్ఞదృష్ట్యా సత్యత్వేన స్వజ్ఞదృష్ట్యా మిథ్యాత్వేన అనుభూతోఽపి పరమార్థదృష్ట్యా శశవిషాణవత్ నిష్ప్రతియోగికాభావరూప ఏవేత్యాహ- ఇదమితి ॥ ౭౫ ॥ స్వాతిరిక్తాపహ్నవః ఉక్తః । పునరపహ్నోతవ్యవిషయాభావాత్ । ఉత్తరగ్రన్థారమ్భః కిమర్థమ్ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం, సత్యమపహ్నవవిషయో న విద్యతే తస్య శశవిషాణవత్ అవస్తుత్వాత్ । తథాపి ఇదం ప్రపఞ్చమ్ ఇత్యాది సర్వం శశవిషాణవత్ ఇత్యన్తశ్రుతివృత్త్యర్థతయా ఉత్తరగ్రన్థారమ్భో యుజ్యతే ఇత్యాహ- భూమిరిత్యాది ॥ ౭౬-౮౩ ॥ తూలాన్తఃకరణావిద్యాయా యదనేకత్వం తదనేకజీవసద్భావప్రయోజకమ్, ఆదిశబ్దేన ఏకత్వానేకత్వహేత్వవిద్యాద్వయస్య వ్యావహారికాదిదృష్ట్యా మిథ్యాత్వమ్ ॥ ౮౪-౮౮ ॥ పరమార్థదృష్ట్యా బ్రహ్మాతిరిక్తస్య శశవిషాణవత్ అవస్తుత్వం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః ॥

సంకల్పాదిరూపం మన ఏవ సర్వానర్థహేతుః

దేహోఽహమితి సంకల్పం తదన్తఃకరణం స్మృతమ్ ॥ ౮౯ ॥

దేహోఽహమితి సంకల్పో మహత్సంసార ఉచ్యతే ।

దేహోఽహమితి సంకల్పం తద్బన్ధమితి చోచ్యతే ॥ ౯౦ ॥

దేహోఽహమితి సంకల్పం తద్దుఃఖమితి చోచ్యతే ।
దేహోఽహమితి యజ్జ్ఞానం తదేవ నరకం స్మృతమ్ ॥ ౯౧ ॥

దేహోఽహమితి సంకల్పం జగత్ సర్వమితీర్యతే ।
దేహోఽహమితి సంకల్పో హృదయగ్రన్థిరీరితః ॥ ౯౨ ॥

దేహోఽహమితి యజ్జ్ఞానం తదేవాజ్ఞానముచ్యతే ।
దేహోఽహమితి యజ్జ్ఞానం తదసద్భావమేవ చ ॥ ౯౩ ॥

దేహోఽహమితి యా బుద్ధిః సా చావిద్యేతి భణ్యతే ।
దేహోఽహమితి యజ్జ్ఞానం తదేవ ద్వైతముచ్యతే ॥ ౯౪ ॥

దేహోఽహమితి సంకల్పః సత్యజీవః స ఏవ హి ।
దేహోఽహమితి యజ్జ్ఞానం పరిచ్ఛిన్నమితీరితమ్ ॥ ౯౫ ॥

దేహోఽహమితి సంకల్పో మహాపాపమితి స్ఫుటమ్ ।
దేహోఽహమితి యా బుద్ధిస్తృష్ణా దోషామయః కిల ।
యత్కించిదపి సంకల్పం తాపత్రయమితీరితమ్ ॥ ౯౬ ॥

కామం క్రోధం బన్ధనం సర్వదుఃఖం విశ్వం దోషం కాలనానాస్వరూపమ్ ।
యత్కించేదం సర్వసంకల్పజాలం తత్కించేదం మానసం సోమ్య విద్ధి ॥ ౯౭ ॥

మన ఏవ జగత్ సర్వం మన ఏవ మహారిపుః ।

మన ఏవ హి సంసారో మన ఏవ జగత్త్రయమ్ ॥ ౯౮ ॥

మన ఏవ మహద్దుఃఖం మన ఏవ జరాదికమ్ ।
మన ఏవ హి కాలం చ మన ఏవ మలం తథా ॥ ౯౯ ॥

మన ఏవ హి సంకల్పో మన ఏవ హి జీవకః ।
మన ఏవ హి చిత్తం చ మనోఽహంకార ఏవ చ ॥ ౧౦౦ ॥

మన ఏవ మహబన్ధం మనోఽన్తఃకరణం చ తత్ ।
మన ఏవ హి భూమిశ్చ మన ఏవ హి తోయకమ్ ॥ ౧౦౧ ॥

మన ఏవ హి తేజశ్చ మన ఏవ మరున్మహాన్ ।
మన ఏవ హి చాకాశం మన ఏవ హి శబ్దకమ్ ॥ ౧౦౨ ॥

ప్. ౧౦౦) స్పర్శం రూపం రసం గన్ధం కోశాః పఞ్చ మనోభవాః ।
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాది మనోమయమితీరితమ్ ॥ ౧౦౩ ॥

దిక్పాలా వసవో రుద్రా ఆదిత్యాశ్చ మనోమయాః ।
దృశ్యం జడం ద్వన్ద్వజాతమజ్ఞానం మానసం స్మృతమ్ ॥ ౧౦౪ ॥

సంకల్పమేవ యత్కించిత్ తత్తన్నాస్తీతి నిశ్చిను ।
నాస్తి నాస్తి జగత్ సర్వం గురుశిష్యాదికం న హి ॥ ౧౦౫ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తస్వాతిరిక్తానర్థనిదానం కిమ్ ఇత్యాశఙ్క్య సర్వానర్థహేతుః సంకల్ప ఏవేత్యాహ- దేహ ఇతి | సంకల్పమిత్యాది విభక్తివ్యత్యయః || ౮౫-౯౬ || సంకల్పమూలం కిమిత్యత్ర కామమ్ ఇత్యాది || ౯౭-౧౦౪ || స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతం మన ఏవేత్యర్థః | ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః || ౧౦౫ ||

ఇతి పఞ్చమోఽధ్యాయః || ౫ ||

షష్ఠోఽధ్యాయః

సర్వస్య సచ్చిదానన్దత్వమ్

ఋభుః-

సర్వం సచ్చిన్మయం విద్ధి సర్వం సచ్చిన్మయం తతమ్ |
సచ్చిదానన్దమద్వైతం సచ్చిదానన్దమవ్యయమ్ || ౧ ||

సచ్చిదానన్దమాత్రం హి సచ్చిదానన్దమన్యకమ్ |
సచ్చిదానన్దరూపోఽహం సచ్చిదానన్దమేవ ఖమ్ || ౨ ||

సచ్చిదానన్దమేవ త్వం సచ్చిదానన్దకోఽస్మ్యహమ్ |

ప్. ౧౦౧) యద్యత్ స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితం నామరూపవికల్పజాలం తత్తత్ స్వజ్ఞదృష్ట్యా సచ్చిదానన్దమయమ్ | పరమార్థదృష్ట్యా బ్రహ్మమాత్రాతిరిక్తప్రసక్తిరేవ నాస్తి | యది స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా అస్తి నాస్తీతి ప్రసక్తం తదా తత్ అసదేవ | స్వాతిరిక్తాసదపహ్నవసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే ఇత్యేతత్ప్రపఞ్చనాయ షష్ఠాధ్యాయ ఆరభ్యతే- ఋభురితి || ౧-౨ ||

సర్వస్య బ్రహ్మత్వమ్

న మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తసంఘాతకా అమీ || ३ ||

న త్వం నాహం న చాన్యం వా సర్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ |
న వాక్యం న పదం వేదం నాక్షరం న జడం క్వచిత్ || ४ ||

న మధ్యం నాది నాన్తం వా న సత్యం న నిబన్ధనమ్ |
న దుఃఖం న సుఖం భావం న మయా ప్రకృతిస్తథా || ५ ||

న దేహం న ముఖం ఘ్రాణం న జిహ్వా న చ తాలునీ |
న దన్తోష్ఠౌ లలాటం చ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసా ఏవ చ || ६ ||

న స్వేదమస్థి మాంసం చ న రక్తం న చ మూత్రకమ్ |
న దూరం నాన్తికం నాఙ్గం నోదరం న కిరీటకమ్ || ७ ||

న హస్తపాదచలనం న శాస్త్రం న చ శాసనమ్ |
న వేత్తా వేదనం వేద్యం న జాగ్రత్స్వప్నసుప్తయః || ८ ||

తుర్యాతీతం న మే కించిత్ సర్వం సచ్చిన్మయం తతమ్ |
నాధ్యాత్మికం నాధిభూతం నాధిదైవం న మాయికమ్ || ९ ||

న విశ్వస్తైజసః ప్రాజ్ఞో విరాట్సూత్రాత్మకేశ్వరాః |
న గమాగమచేష్టా చ న నష్టం న ప్రయోజనమ్ || १० ||

ప్. ౧౦౨) త్యాజ్యం గ్రాహ్యం న దూష్యం వా హ్యమేధ్యామేధ్యకం తథా।
న పీనం న కృశం క్లేదం న కాలం దేశభాషణమ్ ॥ ౧౧ ॥

న సర్వం న భయం ద్వైతం న వృక్షతృణపర్వతాః।
న ధ్యానం యోగసంసిద్ధిర్న బ్రహ్మక్షత్రవైశ్యకమ్ ॥ ౧౨ ॥

న పక్షీ న మృగో నాఙ్గీ న లోభో మోహ ఏవ చ।
న మదో న చ మాత్సర్యం కామక్రోధాదయస్తథా ॥ ౧౩ ॥

న స్త్రీశూద్రవిడాలాది భక్ష్యభోజ్యాదికం చ యత్।
న ప్రౌఢహీనౌ నాస్తిక్యం న వార్తావసరోఽస్తి హి ॥ ౧౪ ॥

న లౌకికో న లోకో వా న వ్యాపారో న మూఢతా।
న భోక్తా భోజనం భోజ్యం న మాతృమానమేయకమ్ ॥ ౧౫ ॥

న శత్రుమిత్రపుత్రాదిర్న మాతా న పితా స్వసా।
న జన్మ న మృతిర్వృద్ధిర్న దేహోఽహమితి భ్రమః ॥ ౧౬ ॥

న శూన్యం నాపి చాశూన్యం నాన్తఃకరణసంసృతిః।
న రాత్రిర్న దివా నక్తం న బ్రహ్మా న హరిః శివః ॥ ౧౭ ॥

న వారపక్షమాసాది వత్సరం న చ చఞ్చలమ్।
న బ్రహ్మలోకో వైకుణ్ఠం న కైలాసో న చాన్యకః ॥ ౧౮ ॥

న స్వర్గం న చ దేవేన్ద్రో నాగ్నిలోకో న చాగ్నికః।

న యమో యమలోకో వా న లోకా లోకపాలకాః ॥ ౧౯ ॥

న భూర్భువఃస్వ స్త్రైలోక్యం న పాతాలం న భూతలమ్ ।
నావిద్యా న చ విద్యా చ న మాయా ప్రకృతిర్జడా ॥ ౨౦ ॥

ప్. ౧౦౩) న స్థిరం క్షణికం నాశం న గతిర్న చ ధావనమ్ ।
న ధ్యాతవ్యం న మే స్నానం న మన్త్రో న జపః క్వచిత్ ॥ ౨౧ ॥

న పదార్థం న పూజార్హం నాభిషేకం న చార్చనమ్ ।
న పుష్పం న ఫలం పత్రం గన్ధపుష్పాది ధూపకమ్ ॥ ౨౨ ॥

న స్తోత్రం న నమస్కారో న ప్రదక్షిణమణ్వపి ।
న ప్రార్థనా పృథగ్భావో న హవిర్నాగ్నివన్దనమ్ ॥ ౨౩ ॥

న హోమో న చ కర్మాణి న దుర్వాక్యం సుభాషణమ్ ।
న గాయత్రీ న వా సంధిర్న మనస్యం న దుఃస్థితిః ॥ ౨౪ ॥

న దురాశా న దుష్టాత్మా న చణ్డాలో న పౌల్కసః ।
న దుఃసహం దురాలాపం న కిరాతో న కైతవమ్ ॥ ౨౫ ॥

న పక్షపాతం పక్షం వా న విభూషణతస్కరౌ ।
న చ డమ్భో డామ్భికో వా న హీనో నాధికో నరః ॥ ౨౬ ॥

నైకం ద్వయం త్రయం తుర్యం న మహత్త్వం న చాల్పతా ।
న పూర్ణం న పరిచ్ఛిన్నం న కాశీ న వ్రతం తపః ॥ ౨౭ ॥

న గోత్రం న కులం సూత్రం న విభుత్వం న శూన్యతా।
న స్త్రీ న యోషిన్నో వృద్ధా న కన్యా న వితన్తుతా ॥ ౨౮ ॥

న సూతకం న జాతం వా నాన్తర్ముఖసువిభ్రమః।
న మహావాక్యమైక్యం వా నాణిమాదివిభూతయః ॥ ౨౯ ॥

సర్వం చైతన్యమాత్రత్వాత్ సర్వదోషః సదా న హి।
సర్వం సన్మాత్రరూపత్వాత్ సచ్చిదానన్దమాత్రకమ్ ॥ ౩౦ ॥

బ్రహ్మైవ సర్వం నాన్యోఽస్తి తదహం తదహం తథా।
తదేవాహం తదేవాహం బ్రహ్మైవాహం సనాతనమ్ ॥ ౩౧ ॥

బ్రహ్మైవాహం న సంసారీ బ్రహ్మైవాహం న మే మనః।
బ్రహ్మైవాహం న మే బుద్ధిర్బ్రహ్మైవాహం న చేన్ద్రియమ్ ॥ ౩౨ ॥

బ్రహ్మైవాహం న దేహోఽహం బ్రహ్మైవాహం న గోచరః।
బ్రహ్మైవాహం న జీవోఽహం బ్రహ్మైవాహం న భేదభూః ॥ ౩౩ ॥

బ్రహ్మైవాహం జడో నాహమహం బ్రహ్మ న మే మృతిః।
బ్రహ్మైవాహం న చ ప్రాణో బ్రహ్మైవాహం పరాత్పరః ॥ ౩౪ ॥

ఇదమ్ బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మ సత్యం బ్రహ్మ ప్రభుర్హి సః।
కాలో బ్రహ్మ కలా బ్రహ్మ సుఖం బ్రహ్మ స్వయంప్రభమ్ ॥ ౩౫ ॥

ఏకం బ్రహ్మ ద్వయం బ్రహ్మ మోహో బ్రహ్మ శమాదికమ్ ।
దోషో బ్రహ్మ గుణో బ్రహ్మ దమః శాన్తం విభుః ప్రభుః ॥ ౩౬ ॥

లోకో బ్రహ్మ గురుర్బ్రహ్మ శిష్యో బ్రహ్మ సదాశివః ।
పూర్వం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మ శుద్ధం బ్రహ్మ శుభాశుభమ్ ॥ ౩౭ ॥

జీవ ఏవ సదా బ్రహ్మ సచ్చిదానన్దమస్మ్యహమ్ ।
సర్వం బ్రహ్మమయం ప్రోక్తం సర్వం బ్రహ్మమయం జగత్ ॥ ౩౮ ॥

స్వయం బ్రహ్మ న సందేహః స్వస్మాదన్యన్న కించన ।
సర్వమాత్మైవ శుద్ధాత్మా సర్వం చిన్మాత్రమద్వయమ్ ॥ ౩౯ ॥

నిత్యనిర్మలరూపాత్మా హ్యాత్మనోఽన్యన్న కించన ।

సచ్చిదానన్దబ్రహ్మాతిరేకేణ న మన ఇత్యాది ॥ ౩-౨౯ ॥ న మనోబుద్ధ్యహంకార ఇత్యారభ్య అణిమాదివిభూతయః ఇత్యన్తం యద్యత్

స్వాజ్ఞదృష్ట్యారోపితం స్వజ్ఞదృష్ట్యా బ్రహ్మాతిరిక్తం నేత్యపోదితం చ తత్తత్ సర్వమిత్యాది ॥ ౩౦-౩౯ ॥

బ్రహ్మణః నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వమ్

అణుమాత్రలసద్రూపమణుమాత్రమిదం జగత్ ॥ ౪౦ ॥

అణుమాత్రం శరీరం వా హ్యణుమాత్రమసత్యకమ్ ।

అణుమాత్రమచిన్త్యం వా చిన్త్యం వా హ్యణుమాత్రకమ్ ॥ ४१ ॥

బ్రహ్మైవ సర్వం చిన్మాత్రం బ్రహ్మమాత్రం జగత్త్రయమ్ ।
ఆనన్దం పరమానన్దమన్యత్ కించిన్న కించన ॥ ४२ ॥

చైతన్యమాత్రమోంకారం బ్రహ్మైవ సకలం స్వయమ్ ।
అహమేవ జగత్ సర్వమహమేవ పరం పదమ్ ॥ ४३ ॥

అహమేవ గుణాతీతః అహమేవ పరాత్పరః ।
అహమేవ పరం బ్రహ్మ అహమేవ గురోర్గురుః ॥ ४४ ॥

అహమేవాఖిలాధార అహమేవ సుఖాత్సుఖమ్ ।
ఆత్మనోఽన్యజ్జగన్నాస్తి ఆత్మనోఽన్యత్ సుఖం న చ ॥ ४५ ॥

ఆత్మనోఽన్యా గతిర్నాస్తి సర్వమాత్మమయం జగత్ ।
ఆత్మనోఽన్యన్నహి క్వాపి ఆత్మనోఽన్యత్ తృణం న హి ॥ ४६ ॥

ఆత్మనోఽన్యత్ తుషం నాస్తి సర్వమాత్మయం జగత్ ।
బ్రహ్మమాత్రమిదం సర్వం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి ॥ ४७ ॥

బ్రహ్మమాత్రం శ్రుతం సర్వం స్వయం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ।
బ్రహ్మమాత్రం వృతం సర్వం బ్రహ్మమాత్రం రసం సుఖమ్ ॥ ४८ ॥

ప్. ౧౦౬) బ్రహ్మమాత్రం చిదాకాశం సచ్చిదానన్దమద్వయమ్ ।
బ్రహ్మణోఽన్యతరన్నాస్తి బ్రహ్మణోఽన్యజ్జగన్న చ ॥ ४९ ॥

బ్రహ్మణోఽన్యదహం నాస్తి బ్రహ్మణోఽన్యత్ ఫలం న హి ।
బ్రహ్మణోఽన్యత్తృణం నాస్తి బ్రహ్మణోఽన్యత్ పదం న హి ॥ ౫౦ ॥

బ్రహ్మణోఽన్యద్గురుర్నాస్తి బ్రహ్మణోఽన్యదసద్వపుః ।
బ్రహ్మణోఽన్యన్న చాహంతా త్వత్తేదన్తే న హి క్వచిత్ ॥ ౫౧ ॥

స్వయం బ్రహ్మాత్మకం విద్ధి స్వస్మాదన్యన్న కించన ।
యత్కించిద్ దృశ్యతే లోకే యత్కించిద్భాష్యతే జనైః ॥ ౫౨ ॥

యత్కించిద్ భుజ్యతే క్వాపి తత్ సర్వమసదేవ హి ।
కర్తృభేదం క్రియాభేదం గుణభేదం రసాదికమ్ ॥ ౫౩ ॥

లిఙ్గభేదమిదం సర్వమసదేవ సదా సుఖమ్ ।
కాలభేదం దేశభేదం వస్తుభేదం జయాజయమ్ ॥ ౫౪ ॥

యద్యద్భేదం చ తత్ సర్వమసదేవ హి కేవలమ్ ।
అసదన్తఃకరణకమసదేవేన్ద్రియాదికమ్ ॥ ౫౫ ॥

అసత్ ప్రాణాదికం సర్వం సంఘాతమసదాత్మకమ్ ।
అసత్యం పఞ్చకోశాఖ్యమసత్యం పఞ్చ దేవతాః ॥ ౫౬ ॥

అసత్యం షడ్వికారాది అసత్యమరివర్గకమ్ ।
అసత్యం షడృతుశ్చైవ అసత్యం షడ్రసస్తథా ॥ ౫౭ ॥

సచ్చిదానన్దమాత్రోఽహమనుత్పన్నమిదం జగత్ ।
ఆత్మైవాహం పరం సత్యం నాన్యాః సంసారదృష్టయః ॥ ౫౮ ॥

సత్యమానన్దరూపోఽహం చిద్ఘనానన్దవిగ్రహః ।
అహమేవ పరానన్దః అహమేవ పరాత్పరః ॥ ౫౯ ॥

జ్ఞానాకారమిదం సర్వం జ్ఞానానన్దోఽహమద్వయః ।
సర్వప్రకాశరూపోఽహం సర్వాభావస్వరూపకః ॥ ౬౦ ॥

అహమేవ సదా భామీత్యేవంరూపం కుతోఽప్యసత్ ।
త్వమిత్యేవం పరం బ్రహ్మ చిన్మయానన్దరూపవాన్ ॥ ౬౧ ॥

చిదాకారం చిదాకాశం చిదేవ పరమం సుఖమ్ ।
ఆత్మైవాహమసన్నాహం కూటస్థోఽహం గురుః పరః ॥ ౬౨ ॥

సచ్చిదానన్దమాత్రోఽహమనుత్పన్నమిదం జగత్ ।
కాలం నాస్తి జగన్నాస్తి మాయాప్రకృతిరేవ న ॥ ౬౩ ॥

అహమేవ హరిః సాక్షాదహమేవ సదాశివః ।
శుద్ధచైతన్యభావోఽహం శుద్ధసత్త్వానుభావనః ॥ ౬౪ ॥

అద్వయానన్దమాత్రోఽహం చిద్ఘనైకరసోఽస్మ్యహమ్ ।
సర్వం బ్రహ్మైవ సతతం సర్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ॥ ౬౫ ॥

సర్వం బ్రహ్మైవ సతతం సర్వం బ్రహ్మైవ చేతనమ్ ।

సర్వాన్తర్యామిరూపోఽహం సర్వసాక్షిత్వలక్షణః || ౬౬ ||

పరమాత్మా పరం జ్యోతిః పరం ధామ పరా గతిః |
సర్వవేదాన్తసారోఽహం సర్వశాస్త్రసునిశ్చితః || ౬౭ ||

యోగానన్దస్వరూపోఽహం ముఖ్యానన్దమహోదయః |
సర్వజ్ఞానప్రకాశోఽస్మి ముఖ్యవిజ్ఞానవిగ్రహః || ౬౮ ||

తుర్యాతుర్యప్రకాశోఽస్మి తుర్యాతుర్యాదివర్జితః |
చిదక్షరోఽహం సత్యోఽహం వాసుదేవోఽజరోఽమరః || ౬౯ ||

అహం బ్రహ్మ చిదాకాశం నిత్యం బ్రహ్మ నిరఞ్జనమ్ |
శుద్ధం బుద్ధం సదాముక్తమనామకమరూపకమ్ || ౭౦ ||

సచ్చిదానన్దరూపోఽహమనుత్పన్నమిదం జగత్ |
సత్యాసత్యం జగన్నాస్తి సంకల్పకలనాదికమ్ || ౭౧ ||

నిత్యానన్దమయం బ్రహ్మ కేవలం సర్వదా స్వయమ్ |
అనన్తమవ్యయం శాన్తమేకరూపమనామయమ్ || ౭౨ ||

స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితబ్రహ్మాతిరిక్తజగతః పరిచ్ఛిన్నతాం తదధిష్ఠానబ్రహ్మణః త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యతాం వస్తుతో బ్రహ్మాతిరిక్తసామాన్యస్య అపహ్నవతాం బ్రహ్మణో నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతాం చాహ- అణుమాత్రేతి || ౪౦-౪౬ || జగత్ స్వాజ్ఞ-వికల్పితాసత్ప్రపఞ్చాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమిత్యాహ-బ్రహ్మమాత్రమిదమితి || ౪౭ || ఉక్తార్థమేవ ప్రపఞ్చయతి- బ్రహ్మమాత్రం శ్రుతమ్ ఇత్యాదినా || ౪౮-౭౧ || కేవలం బ్రహ్మ కీదృశమ్ ఇత్యత ఆహ- అనన్తమితి || ౭౨ ||

స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చస్యాసత్త్వమ్

మత్తోఽన్యదస్తి చేన్మిథ్యా యథా మరుమరీచికా।
వన్ధ్యాకుమారవచనే భీతిశ్చేదస్తి కించన॥ ౭౩॥

శశశృఙ్గేణ నాగేన్ద్రో మృతశ్చేజ్జగదస్తి తత్।
మృగతృష్ణాజలం పీత్వా తృప్తశ్చేదస్త్విదం జగత్॥ ౭౪॥

నరశృఙ్గేణ నష్టశ్చేత్ కశ్చిదస్త్విదమేవ హి।
గన్ధర్వనగరే సత్యే జగద్భవతి సర్వదా॥ ౭౫॥

గగనే నీలిమాసత్యే జగత్ సత్యం భవిష్యతి।
శుక్తికారజతం సత్యం భూషణం చేజ్జగద్భవేత్॥ ౭౬॥

రజ్జుసర్పేణ దష్టశ్చేన్నరో భవతు సంసృతిః।
జాతరూపేణ బాణేన జ్వాలాగ్నౌ నాశితే జగత్॥ ౭౭॥

విన్ధ్యాటవ్యాం పాయసాన్నమస్తి చేజ్జగదుద్భవః।
రమ్భాస్తమ్భేన కాష్ఠేన పాకే సిద్ధే జగద్భవేత్॥ ౭౮॥

సద్యఃకుమారికారూపైః పాకే సిద్ధే జగద్భవేత్।
చిత్రస్థదీపైస్తమసో నాశశ్చేదస్త్విదం జగత్॥ ౭౯॥

మాసాత్ పూర్వం మృతో మర్త్యో హ్యాగతశ్చేజ్జగద్భవేత్।

తక్రం క్షీరస్వరూపం చేత్ క్వచిన్నిత్యం జగద్భవేత్ ॥ ౮౦ ॥

గోస్తనాదుద్భవం క్షీరం పునరారోపణే జగత్ ।
భూరజోఽబ్ధౌ సముత్పన్నే జగద్భవతు సర్వదా ॥ ౮౧ ॥

కూర్మరోమ్నా గజే బద్ధే జగదస్తు తదోత్కటే ।
నాలస్థతన్తునా మేరుశ్చాలితశ్చేజ్జగద్భవేత్ ॥ ౮౨ ॥

తరఙ్గమాలయా సిన్ధుర్బద్ధశ్చేదస్త్విదం జగత్ ।
అగ్నేరధశ్చేజ్జ్వలనం జగద్భవతు సర్వదా ॥ ౮౩ ॥

జ్వాలావహ్నిః శీతలశ్చేదస్తిరూపమిదం జగత్ ।
జ్వాలాగ్నిమణ్డలే పద్మవృద్ధిశ్చేజ్జగదస్త్విదమ్ ॥ ౮౪ ॥

మహచ్ఛైలేన్ద్రనీలం వా సంభవేచ్చేదిదం జగత్ ।
మేరురాగత్య పద్మాక్షే స్థితశ్చేతస్త్విదం జగత్ ॥ ౮౫ ॥

నిగిరిశ్చేద్భృఙ్గసూనుర్మేరుశ్చలవదస్త్విదమ్ ।
మశకేన హతే సింహే జగత్ సత్యం తదాస్తు తే ॥ ౮౬ ॥

అణుకోటరవిస్తీర్ణే త్రైలోక్యం చేజ్జగద్భవేత్ ।
తృణానలశ్చ నిత్యశ్చేత్ క్షణికం యజ్జగద్భవేత్ ॥ ౮౭ ॥

స్వప్నదృష్టం చ యద్వస్తు జాగరే చేజ్జగద్భవః ।
నదీవేగో నిశ్చలశ్చేత్ కేనాపీదం భవేజ్జగత్ ॥ ౮౮ ॥

క్షుధితస్యాగ్నిభోజ్యశ్చేన్నిమిషం కల్పితం భవేత్ ।
జాత్యన్ధై రత్నవిషయః సుజ్ఞాతశ్చేజ్జగత్ సదా ॥ ౮౯ ॥

నపుంసకకుమారస్య స్త్రీసుఖం చేద్భవేజ్జగత్ ।
నిర్మితః శశశృఙ్గేణ రథశ్చేజ్జగదస్తి తత్ ॥ ౯౦ ॥

సద్యోజాతా తు యా కన్యా భోగయోగ్యా భవేజ్జగత్ ।
వన్ధ్యా గర్భాప్తతత్సౌఖ్యం జ్ఞాతా చేదస్త్విదం జగత్ ॥ ౯౧ ॥

కాకో వా హంసవద్గచ్ఛేజ్జగద్భవతు నిశ్చలమ్ ।
మహాఖరో వా సింహేన యుధ్యతే చేజ్జగత్స్థితిః ॥ ౯౨ ॥

మహాఖరో గజగతిం గతశ్చేజ్జగదస్తు తత్ ।
సంపూర్ణచన్ద్రసూర్యశ్చేజ్జగద్భాతు స్వయం జడమ్ ॥ ౯౩ ॥

చన్ద్రసూర్యాదికౌ త్యక్త్వా రాహుశ్చేద్ దృశ్యతే జగత్ ।
భృష్టబీజసముత్పన్నవృద్ధిశ్చేజ్జగదస్తు సత్ ॥ ౯౪ ॥

దరిద్రో ధనికానాం చ సుఖం భుఙ్క్తే తదా జగత్ ।
శునాం వీర్యేణ సింహస్తు జితో యది జగత్తదా ॥ ౯౫ ॥

జ్ఞానినో హృదయం మూఢైర్జ్ఞాతం చేత్ కల్పనం తదా ।
శ్వానేన సాగరే పీతే నిఃశేషేణ మనో భవేత్ ॥ ౯౬ ॥

శుద్ధాకాశో మనుష్యేషు పతితశ్చేత్తదా జగత్ ।
భూమౌ వా పతితం వ్యోమ వ్యోమపుష్పం సుగన్ధకమ్ ॥ ౯౭ ॥

శుద్ధాకాశే వనే జాతే చలితే తు సదా జగత్ ।
కేవలే దర్పణే నాస్తి ప్రతిబిమ్బం తదా జగత్ ॥ ౯౮ ॥

అజకుక్షౌ జగన్నాస్తి హ్యాత్మకుక్షౌ జగన్న హి ।
సర్వథా భేదకలనం ద్వైతాద్వైతం న విద్యతే ॥ ౯౯ ॥

మాయాకార్యమిదం భేదమస్తి చేద్బ్రహ్మభావనమ్ ।
దేహోఽహమితి దుఃఖం చేద్బ్రహ్మాహమితి నిశ్చయః ॥ ౧౦౦ ॥

హృదయగ్రన్థిరస్తిత్వే ఛేదనే బ్రహ్మచక్రకమ్ ।
సంశయే సమనుప్రాప్తే బ్రహ్మనిశ్చయమాప్నుయాత్ ॥ ౧౦౧ ॥

అనాత్మరూపచోరశ్చేదాత్మరత్నస్య రక్షణమ్ ।
నిత్యానన్దమయం బ్రహ్మ కేవలం సర్వదా స్వయమ్ ॥ ౧౦౨ ॥

పరిచ్ఛిత్తివ్యయకలనానేకత్వప్రసక్తౌ అనన్తమిత్యాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టం న వస్తుతః తదస్తి । యది మదతిరేకేణ అనన్తమిత్యాదివిశేషణమస్తీతి భ్రాన్తిః

తదా తదసదేవేత్యాహ- మత్త ఇతి । కథం పునః స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చస్య అత్యన్తాసత్త్వం, ఘటోఽస్తి పటోఽస్తి ఇత్యాద్యనేకధా ప్రతీయమానత్వాత్, ఇత్యాశఙ్కాయాం అస్త్యస్తీతి ప్రతీతేః సన్మాత్రత్వేన నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రత్వాత్ తత్ర స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చాసంభవే బన్ధ్యాకుమారవచనే భీతిశ్చేదస్త్విదం జగత్ ఇత్యాద్యనేకదృష్టాన్తేన విశ్వసత్త్వం విడమ్బయన్ విశ్వాసత్త్వం ప్రకటయతి- వన్ధ్యేత్యాదినా ॥ ౭౩-౭౮ ॥ అస్త్విదం జగత్

పరమార్థదృష్ట్యేత్యర్థః ॥ ౭౯-౮౫ ॥ పర్యన్తపర్వతో నిగిరిః ॥ ౮౬-౮౮ ॥ అగ్నిభోజ్యః, విసర్గలోపః ॥ ౮౯-౯౦ ॥ సద్యఃకుమారికా, సద్యోజాతా తు యా కన్యా, ఇత్యత్ర పునరుక్తిః స్యాదితి చేత్ న; శబ్దభేదవత్ అర్థభేదసంభవాత్ । తత్ కథమిత్యత్ర సద్యఃకుమారికారూపైః వైద్యశాస్త్రఖ్యాతౌషధివిశేషైః ఇన్ధనైః పాకే సిద్ధే ఇత్యుక్త్యా పాకసాధనేన్ధనవిశేషో ద్యోత్యతే, కుమారికాయా జలపూరితత్వేన నిత్యక్లిన్నత్వాత్, తస్యా గాఢాగ్నిమధ్యపాతితత్వేఽప్యగ్నిశాన్తికరత్వాత్ న పునర్వచః, తయా పాకాసంభవాత్ ॥ ౯౧-౯౮ ॥ యదేవమపహ్నోతవ్యం వ్యష్ట్యాదికలనావిశిష్టం జగత్ తత్ర సమష్టిజగదజకుక్షౌ వ్యష్టిజగజ్జీవకుక్షౌ వర్తతే, నహ్యభావపదమర్హతీత్యాశఙ్క్య కాలత్రయేఽపి న విద్యత ఇత్యాహ- అజేతి । స్వాజ్ఞస్వజ్ఞదృష్టివిభాతద్వైతాద్వైతవృత్తేరపి పరమార్థదృష్ట్యాసంభవాత్ స్వమాత్రే స్వాతిరిక్తకలనా నాస్త్యేవేత్యర్థః ॥ ౯౯ ॥ తథాపి బ్రహ్మానుసంధానమజస్రం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ- మాయేతి । భేదః స్వాజ్ఞదృష్ట్యా అస్తి చేత్ స్వజ్ఞదృష్ట్యా ఇదం జగత్ న భవతి కిం తు బ్రహ్మైవేదమితి బ్రహ్మభావనం కర్తవ్యం, న హి పరమార్థదృష్టేః తదుభయమస్తీత్యర్థః । తథా దేహోఽహమితి ॥ ౧౦౦-౧౦౧ ॥ వస్తుతః నిత్యానన్దమయం బ్రహ్మ కేవలం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమిత్యర్థః ॥ ౧౦౨ ॥

అహం బ్రహ్మేతి భావనావిధిః

ఏవమాదిసుదృష్టాన్తైః సాధితం బ్రహ్మమాత్రకమ్ ।

బ్రహ్మైవ సర్వభవనం భువనం నామ సంత్యజ ॥ ౧౦౩ ॥

అహం బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య అహంభావం పరిత్యజ ।

సర్వమేవ లయం యాతి సుప్తహస్తస్థపుష్పవత్ ॥ ౧౦౪ ॥

న దేహో న చ కర్మాణి సర్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ।

న భూతం న చ కార్యం చ న చావస్థాచతుష్టయమ్ ॥ ౧౦౫ ॥

లక్షణాత్రయవిజ్ఞానం సర్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ।

సర్వవ్యాపారముత్సృజ్య హ్యహం బ్రహ్మేతి భావయ ॥ ౧౦౬ ॥

అహం బ్రహ్మ న సందేహో హ్యహం బ్రహ్మ చిదాత్మకమ్ ।

సచ్చిదానన్దమాత్రోఽహమితి నిశ్చిత్య తత్త్యజ ॥ ౧౦౭ ॥

ఏవమాది ఇతి । అస్యాముపనిషది-

చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం రసమ్ ।

సర్వవర్జితచిన్మాత్రం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి ॥

ఇత్యాదిశ్రుత్యా యోఽర్థోఽభిహితః స్వాతిరిక్తసర్వాపహ్నవసిద్ధం స్వమాత్రమితి తమేతమర్థం దుర్విజ్ఞేయం మన్యమానా శ్రుతిః స్వాజ్ఞానం యథాయథా స్వాతిరిక్తాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానముదేతి తథాతథా భూయోభూయః ప్రసఙ్గమాపాద్యాపాద్య స్వప్రకటితసిద్ధాన్తార్థమేవ ఆదౌ తేజోబిన్దుపరమ్ ఇత్యారభ్య పఞ్చదశాఙ్గజ్ఞానయోగసహితమవాన్తరవాక్యేన అఖణ్డశుద్ధచైతన్యయాథాత్మ్యం ప్రతిపాద్య, స్వాజ్ఞదృష్ట్యా దృశ్యజడజగద్గతభావాదిస్వర్గాన్తఖణ్డతాప్రసక్తౌ కుమారశివసంవాదరూపేణ అఖణ్డైకరసం దృశ్యమ్ ఇత్యాది అఖణ్డైకరసం సర్వమ్ ఇత్యన్తేన అఖణ్డైకరసః స్వయమ్ ఇతి ప్రకటయిత్వా, అథ పునరిదమయమిత్యాదిశబ్దవాచ్యభావానామచిన్మాత్రత్వప్రసక్తౌ యత్కించిద్యన్న కించిచ్చ సర్వం చిన్మాత్రమేవ హి ఇత్యాదినా నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రస్వరూపమభిధాయ, బ్రహ్మద్వయప్రసక్తౌ అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ చిన్మాత్రాన్న హి భిద్యతే ఇత్యఖణ్డైకరసచిన్మాత్రయోరేకార్థపర్యవసానత్వముక్త్వా, అథ పరం బ్రహ్మస్వరూపోఽహమ్ ఇత్యారభ్య స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చాసత్త్వప్రకటనపూర్వకం స్వానుభవం ప్రకాశయిత్వా, అహం బ్రహ్మాస్మీతిమన్త్రమాహాత్మ్యప్రశంసాపూర్వకం ముముక్షుకోటిగ్రాహ్యతాం ప్రతిపాద్య, తదాన్తరాలికముఖ్యఫలప్రకటనవ్యాజేన చిదాత్మాహం పరాత్మాహమ్ ఇత్యుపక్రమ్య

స్వస్వరూపే స్వయం స్వప్స్యే స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ఇత్యన్తేన నిర్విశేషజ్ఞానాన్తరాలికఫలజీవన్ముక్తిమ్, బ్రహ్మభూతః ప్రశాన్తాత్మా ఇత్యుపక్రమ్య స్వాత్మానమేవ మోదస్వ వైదేహీ ముక్తిగో భవ ఇత్యన్తేన బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానముఖ్యఫలం తన్మాత్రావస్థానలక్షణవిదేహముక్తిం చ ప్రకటయిత్వా, పునరాఖ్యాయికాన్తరమవలమ్బ్య సర్వవాచోఽవధిర్బ్రహ్మ ఇత్యాదినా స్వాత్మయాథాత్మ్యమ్, అనాత్మేతి ప్రసఙ్గో వా ఇత్యాదినా

అనాత్మయాథాత్మ్యం చ ప్రతిపాద్య ఆత్మానాత్మేత్యుక్త్యా తయోరేకత్వానేకత్వప్రసక్తసవేశేషతాం ఏకాభావే ద్వితీయం న ఇత్యాదిసాపేక్షశ్రుతియుక్తిభిః శిథిలయిత్వా, క్వచిత్ క్వచిత్ స్వాతిరిక్తయోః ఆత్మానాత్మనోః శబ్దభేదేన అర్థభేదేన చ స్వమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికభావరూపత్వం స్వాతిరిక్తసామాన్యస్య ఇదం ప్రపఞ్చం నాస్త్యేవ ఇత్యాదినా వన్ధ్యాకుమారవచనే భీతిశ్చేత్ ఇత్యాదిస్వాతిరిక్తజగదత్యన్తాసంభవదృష్టాన్తేన చ శశవిషాణవత్ అత్యన్తాభావరూపతాం చ విభక్తిలిఙ్గపురుషవ్యత్యయమప్యనాదరేణ విస్మృత్యేవ మహతా వేగేన యత ఇయం శ్రుతిః జామితామన్తరేణ ప్రవృత్తా అతోఽస్మిన్ వేదాన్తశాస్త్రసముదాయే న హి పునరుక్తిశఙ్కా సేద్ధుం పారయతి । స్వాఙ్గాదిమాత్రభావమాపన్నాయాః శ్రుతేః స్వసంతానస్వాతిరిక్తమస్తి నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రావశేషలక్షణ-వికలేబరకైవల్యసామ్రాజ్యపట్టాభిషేచనకర్మవ్యగ్రత్వాత్ సద్భిరత్ర న కోఽపి దోషః స్మర్తవ్యః । ప్రకృతే తు యద్యజ్ఞోఽసి తదా ఆదౌ బ్రహ్మైవ సర్వభవనం సర్వాధికరణం విచిన్తయ । తతః స్వాధిష్ఠేయనిరూపితమధిష్ఠానభ్రమమపి భువనం సంత్యజ ॥ ౧౦౩ ॥ సర్వమ్ అహం బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య తత్రత్యాహంభావం పరిత్యజ్య । యద్యేవముద్యోగవానసి తదా యద్యత్ స్వవికల్పితం తత్తత్ సర్వమేవ ॥ ౧౦౪ ॥ తదానీం న దేహ ఇత్యాది ॥ ౧౦౫ ॥ జహదాది లక్షణా । ఆదౌ సర్వవ్యాపారమ్ ॥ ౧౦౬ ॥ తన్నిశ్చయమపి సంత్యజ, తద్వృత్తేరపి స్వాతిరిక్తతయా త్యాజ్యత్వాత్ । తథా చోక్తమ్-

తస్మిన్ కాలే విదేహోఽతిదేహస్మరణవర్జితః ।

ఈషన్మాత్రం స్మృతం చేద్యస్తదా సర్వసమన్వితః ॥

ఇతి ॥ ౧౦౭ ॥

శాస్త్రసంప్రదాయవిధిః

శాంకరీయం మహాశాస్త్రం న దేయం యస్య కస్యచిత్ ।

నాస్తికాయ కృతఘ్నాయ దుర్వృత్తాయ దురాత్మనే ॥ ౧౦౮ ॥

గురుభక్తివిశుద్ధాన్తఃకరణాయ మహాత్మనే ।

సమ్యక్ పరీక్ష్య దాతవ్యం మాసం షాణ్మాసవత్సరమ్ ॥ ౧౦౯ ॥

సర్వోపనిషదభ్యాసం దూరతస్త్యజ్య సాదరమ్ ।
తేజోబిన్దూపనిషదమభ్యసేత్ సర్వదా ముదా ॥ ౧౧౦ ॥

సకృదభ్యాసమాత్రేణ బ్రహ్మైవ భవతి స్వయమ్ ।
బ్రహ్మైవ భవతి స్వయమిత్యుపనిషత్ ॥ ౧౧౧ ॥

శాస్త్రసంప్రదాయార్థం ప్రకటయన్ ఉపసంహరతి- శాంకరీయమితి । కస్య వా న దేయం కస్య వా దేయం ఇత్యత ఆహ- నాస్తీతి ॥ ౧౦౮-౧౧౦ ॥ ఏవం గురుముఖాత్ లబ్ధవిద్యో ముముక్షుః సర్వోపనిషదభ్యాసం [త్యజేత్] । సర్వం పరిత్యజ్య ఏతదభ్యాసేన కిమిత్యత ఆహ- సకృదితి । సకృచ్ఛ్రవణపఠనమాత్రతో విద్వాన్ సర్వాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః । ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః తేజోబిన్దూపనిషత్సమాప్త్యర్థః ॥ ౧౧౧ ॥

ఇతి షష్ఠోఽధ్యాయః ॥ ౬ ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।
లిఖితం స్యాద్వివరణం తేజోబిన్దోః స్ఫుటం లఘు ॥
తేజోబిన్దూపనిషదో వ్యాఖ్యానగ్రన్థవిస్తరః ।
చతుష్పఞ్చాశదధికశతానాం సప్తకం స్మృతః ॥

ఇతీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే సప్తత్రింశత్సంఖ్యాపూరకం తేజోబిన్దూపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

త్రిశిఖిబ్రాహ్మణోపనిషత్

పూర్ణమదః- ఇతి శాన్తిః

బ్రాహ్మణభాగః

ఆత్మబ్రహ్మవిషయే ప్రశ్నాః

త్రిశిఖీ బ్రాహ్మణ ఆదిత్యలోకం జగామ । తం గత్వోవాచ । భగవన్ కిం
దేహః కిం ప్రాణః కిం కారణం కిమాత్మా ॥ ౧ ॥

వివరణమ్

యోగజ్ఞానైకసంసిద్ధశివతత్త్వతయోజ్జ్వలమ్ ।
ప్రతియోగివినిర్ముక్తం పరం బ్రహ్మ భవామ్యహమ్ ॥

ఇహ ఖలు శుక్లయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం త్రిశిఖిబ్రాహ్మణోపనిషత్ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా తదుపాయాష్టాఙ్గయోగప్రపఞ్చప్రకాశినీ విజృమ్భతే । తస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే । త్రిశిఖిబ్రాహ్మణాదిత్యప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా । కేయమాఖ్యాయికా ఇత్యత ఆహ- త్రిశిఖీతి । నామతః త్రిశిఖీ, బ్రహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మణః, సనాతనో నామ మునిః, ఆదిత్యలోకాసనమ్ ఆదిత్యం విధివత్ ఉపసంగమ్య దేహప్రాణాదికం తత్కారణం కిం, స్వయం వా కీదృశ ఇతి పప్రచ్ఛ ॥ ౧ ॥

సర్వస్య శివత్వమ్

స హోవాచ సర్వమిదం శివ ఏవ విజానీహ | కిం తు నిత్యః శుద్ధో
నిరఞ్జనో విభురద్వయానన్దః శివ ఏకః స్వేన భాసేదం సర్వం సృష్ట్వా
తప్తాయఃపిణ్డవత్ ఐక్యం భిన్నవత్ అవభాసతే | తద్భాసకం కిమితి చేత్-
ఉచ్యతే | సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్ అవిద్యాశబలం బ్రహ్మ || ౨ ||

తత్రప్రశ్నమ్ అఙ్గీకృత్య తం హోవాచ భగవాన్ | కిమితి ?
సర్వమిదమిత్యాది | త్వయా కిం దేహ ఇత్యాది యత్ పృష్టం తత్ శివ ఏవేతి
విజానీహి, సర్వస్య శివాజ్ఞానవికల్పితత్వాత్ | వికల్పాధికరణత్వే
అనిత్యత్వాది స్యాత్ ఇత్యత్ర ఆహ- కిం త్వితి | స్వాజ్ఞస్వవికల్పితవికల్పజాలం
అనిత్యత్వాదిదోషదుష్టమేవ | కిన్తు తద్వికల్పనాధారో
నిత్యత్వాదివిశేషణవిశిష్టః అద్వైతాత్మా శివ ఏక ఏవ, న కదాపి
ద్వైతభావముపైతీత్యర్థః | వికల్పజాతం కేన వికల్పితం సదేకతాం
గతం, తద్భాసకం కిమ్ ఇత్యాశఙ్కాయాం య ఏకః శివః స స్వేన
తేజసా సర్వమిదం సృష్ట్వా తేన తప్తాయఃపిణ్డవత్ ఏకీభూయ
తద్వైలక్షణ్యేనాపి భాసత ఇత్యాహ- స్వేనేతి | ఐక్యం ప్రాప్య
స్వాజ్ఞదృష్ట్యా భిన్నవత్ అవభాసతే | కిం తదిత్యత్ర కిం దేహ ఇత్యాది
త్రిశిఖిప్రశ్నప్రతివచనే సర్వమిదం శివ ఏవేతి యత్ ప్రతిజ్ఞాతం తత్ర
స్వవికల్పితకార్యాపేక్షయా స్వస్య కారణత్వం స్వాతిరిక్తావ్యక్తాదేః
కార్యత్వం చ విశదీకరోతి- సదితి | సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి
స్వావిద్యాయోగాత్ శబలత్వం స్వేన రూపేణ బ్రహ్మత్వం సిద్ధమిత్యర్థః || ౨ ||

బ్రహ్మణః అఖిలజగదుత్పత్తిః

బ్రహ్మణోఽవ్యక్తమ్ | అవ్యక్తాన్మహత్ | మహతోఽహంకారః | అహంకారాత్
పఞ్చతన్మాత్రాణి | పఞ్చతన్మాత్రేభ్యః పఞ్చమహాభూతాని |
పఞ్చమహాభూతేభ్యోఽఖిలం జగత్ || 3 ||

కేవలబ్రహ్మణః కల్పనానధికరణత్వేన
నిష్ప్రతియోగికనిర్వికల్పత్వాత్ తత్ తిష్ఠతు, శబలబ్రహ్మణః కిం
వికల్పితమ్ ఇత్యత ఆహ- బ్రహ్మణోఽవ్యక్తమితి | తతః కిమ్ ఇత్యత్ర
గుణసామ్యభావమాపన్నావ్యక్తాత్ మహత్ | సత్వభావమాపన్నమహతః
అహంకారః | రజోభావమాపన్నాహంకారాత్ పఞ్చతన్మాత్రాణి |
తమఃప్రధానపఞ్చతన్మాత్రేభ్యః పఞ్చమహాభూతాని,
పఞ్చీకృతానీత్యర్థః |
తమస్తమఃప్రధానత్రిగుణోపసర్జనపఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతేభ్యః
అఖిలం జగత్ || 3 ||

ఏకస్య పిణ్డస్య బహుధా విభాగః

తదఖిలం కిమితి | భూతవికారవిభాగాదితి | ఏకస్మిన్ పిణ్డే కథం
భూతవికారవిభాగ ఇతి | తత్కార్యకారణభేదరూపేణ
అంశతత్త్వవాచకవాచ్యస్థానభేదవిషయదేవతాకోశభేదవిభాగా
భవన్తి || ౪ ||

ఏకస్య పిణ్డాత్మనో జగతః కథమఖిలత్వమ్ ఇత్యత్ర
పఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతవికారవిభాగాదితి | తత్రాప్యాక్షిపతి-

ఏకస్మిన్నితి। తత్ప్రకారమాహ- తదితి। పృథివ్యాదేః ఆకాశకార్యత్వం ఆకాశాదేః పృథివ్యాదికారణత్వమితి తత్తద్భూతకార్యకారణభేదరూపేణ పృథివ్యాదిపఞ్చభూతవిభాగః। ఆకాశాద్యంశశ్రోత్రాదితత్త్వభేదేన తేషామభిధానాభిధేయభేదేన తత్తద్గోలకస్థానభేదేన శబ్దాదివిషయభేదేన దేగాదిదేవతాభేదేన ఆనన్దమాయాదికోశభేదేన చ బహుధా విభాగా భవన్తి। ఏకస్మిన్ అవిద్యాణ్డపిణ్డే భూతభౌతికవికారవిభాగా ఉపపద్యన్త ఇత్యర్థః॥ ४॥

ఆకాశాదీనామంశభేదాః

అథాకాశః అన్తఃకరణమనోబుద్ధిచిత్తాహంకారాః। వాయుః సమానోదానవ్యానపానప్రాణాః। వహ్నిః శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణాః। ఆపః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాః। పృథివీ వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాః ॥ ౫ ॥

ఏవం యత్ సూత్రితం తదర్థం ఆకాశాదిక్రమేణ విశదీకరోతి- అథేత్యాదినా॥ ఆకాశాంశా ఇత్యర్థః। అథ వాయవాద్యంశా ఉచ్యన్తే- వాయురితి॥ ౫ ॥

తేషాం విషయభేదాః

జ్ఞానసంకల్పనిశ్చయానుసంధానాభిమానా ఆకాశకార్యాన్తఃకరణవిషయాః। సమీకరణోన్నయనగ్రహణశ్రపణోచ్ఛ్వాసా వాయుకార్యప్రణాదివిషయాః।

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధా అగ్నికార్యజ్ఞానేన్ద్రియవిషయా అబాశ్రితాః।
వచనాదానగమనవిసర్గానన్దాః పృథివీకార్యకర్మేన్ద్రియవిషయాః।
కర్మజ్ఞానేన్ద్రియవిషయేషు ప్రాణతన్మాత్రవిషయా అన్తర్భూతాః।
మనోబుద్ధ్యోశ్చిత్తాహంకారౌ చాన్తర్భూతౌ ॥ ౬ ॥

అంశభేదానుక్త్వా విషయభేదానాహ- జ్ఞానేతి ॥ ౬ ॥

సూక్ష్మభూతమాత్రాః

అవకాశవిధూతదర్శనపిణ్డీకరణధారణాః సూక్ష్మతమా
జైవతన్మాత్రవిషయాః ॥ ౭ ॥

సూక్ష్మభూతమాత్రా ఉచ్యన్తే- అవకాశేతి ॥ ౭ ॥

ఆధ్యాత్మికాదివిభాగః

ఏవం ద్వాదశాఙ్గాని ఆధ్యాత్మికాన్యాధిభౌతికాన్యాధిదైవికాని।
అత్ర నిశాకరచతుర్ముఖదిగ్వాతార్కవరుణాశ్వ్యగ్నీన్ద్రోపేన్ద్రప్రజాపతియమా
అక్షాధిదేవతారూపైర్ద్వాదశనాడ్యన్తఃప్రవృత్తాః ప్రాణా ఏవాఙ్గాని
అఙ్గజ్ఞానం తదేవ జ్ఞాతేతి ॥ ౮ ॥

అంశాదిభేదేన ఏవమ్ ఇత్యాది। అత్ర ఆత్మానం దేహం భూతజాతం
దేవతాజాతం చ అధికృత్య భవన్తీతి ఆధ్యాత్మికాని ఇత్యాది। తత్ర
ఆధ్యాత్మికాని ఆధిభౌతికాని ఉక్తాని। అత్ర అధిదైవికవివక్షయా
కరణాధిపా ఉచ్యన్తే- అత్రేతి। ఇడాది ద్వాదశనాడీ। యత్

సర్వాఙ్గజ్ఞానమ్ అన్తఃకరణం తదేవ ఉపాధిత్వేన యోఽభిమన్యతే స ఏవ జ్ఞాతా జీవో భవతీత్యర్థః || ౮ ||

జ్ఞాతృవ్యాపారాభివ్యక్తిః

అథ వ్యోమానిలానలజలాన్నానాం పఞ్చీకరణమితి | జ్ఞాతృత్వం సమానయోగేన శ్రోత్రద్వారా శబ్దగుణో వాగధిష్ఠిత ఆకాశే తిష్ఠతి ఆకాశస్తిష్ఠతి | మనో వ్యానయోగేన త్వగ్ద్వారా స్పర్శగుణః పాణ్యధిష్ఠితో వాయౌ తిష్ఠతి వాయుస్తిష్ఠతి | బుద్ధిరుదానయోగేన చతుర్ద్వారా రూపగుణః పాదాధిష్ఠితోఽగ్నౌ తిష్ఠత్యగ్నిస్తిష్ఠతి | చిత్తమపానయోగేన జిహ్వాద్వారా రసగుణ ఉపస్థాధిష్ఠితోఽప్సు తిష్ఠత్యాపస్తిష్ఠన్తి | అహంకారః ప్రాణయోగేన ఘ్రాణద్వారా గన్ధగుణో గుదాధిష్ఠితః పృథివ్యాం తిష్ఠతి పృథివీ తిష్ఠతీత్యేవం వేద || ౯ ||

ఏవమాధ్యాత్మికాదితాపత్రయం నిరూప్య అథ పఞ్చీకరణాభివ్యక్తజ్ఞాతృవ్యాపృతిం వ్యక్తీకరోతి- అథేతి | పఞ్చీకరణమితి పఞ్చీకరణనిష్పన్నం జ్ఞాతుః జ్ఞాతృత్వమిత్యర్థః | వ్యష్టిసమష్టిప్రపఞ్చారోపాధికరణజీవేశ్వరయోః వ్యాపృతిం భూతతత్కార్యానుప్రవేశం చాహ- జ్ఞాతృత్వమితి | జీవేశావవష్టభ్య జ్ఞాతృత్వమ్ ఇత్యాది | ఆకాశస్తిష్ఠతి ఆకాశాదౌ ఆకాశాదిః భూత్వా తిష్ఠతీత్యర్థః | ఏవం వేద య ఏవం పఞ్చభూతతత్కార్యాసఙ్గాన్తర్యామిణం వేద సోఽన్తర్యామీ భవతీతి శేషః || ౯ ||

మన్త్రభాగః

బ్రహ్మణః సకాశాత్ పఞ్చీకరణాన్తా సృష్టిః

అత్రైతే శ్లోకా భవన్తి-

పృథగ్భూతే షోడశ కలాః స్వార్ధభాగాన్ పరాన్ క్రమాత్ |
అన్తఃకరణవ్యానాక్షిరసపాయునభఃక్రమాత్ || ౧ ||

ముఖ్యాన్ పూర్వోత్తరైర్భాగైర్భూతేభూతే చతుశ్చతుః |
పూర్వమాకాశమాశ్రిత్య పృథివ్యాదిషు సంస్థితః || ౨ ||

ముఖ్యా ఊర్ధ్వే పరా జ్ఞేయా నా[అ] పరానుత్తరాన్ విదుః |
ఏవమంశో అభూత్ తస్మాత్ తేభ్యశ్చాంశో అభూత్ తథా || 3 ||

తస్మాదన్యోన్యమాశ్రిత్య హ్యోతం ప్రోతమనుక్రమాత్ |

బ్రాహ్మణేన యోఽర్థోఽభిహితః తమేతమర్థం మన్త్రా
అప్యనువదన్తీత్యాహ- అత్రేతి |
స్వాజ్ఞవికల్పితస్వాతిరిక్తషోడశకలాతత్కార్యజాతాత్ స్వజ్ఞదృష్ట్యా
పృథగ్భూతే నిష్కలే బ్రహ్మణి నిర్బీజే
సకలకలనానిర్వాహకస్వాజ్ఞదృష్ట్యా
ప్రశ్నోపనిషత్పరిపఠితప్రాణాదినామాన్తకలా బీజరూపేణ ఆదౌ వికల్పితాః
సత్యః స్వారోపాధికరణేశ్వరయోగాత్ ఈశ్వరో భూత్వా | అన్తఃకరణశబ్దేన
తత్కారణమ్ ఆకాశముచ్యతే, వ్యానశబ్దేన వాయుః, అక్షిశబ్దేన

అగ్నిః- అక్షః తైజసత్వాత్ రసశబ్దేన ఆపః, పాయుశబ్దేన పృథివీ, ఇత్యేవం నభఃక్రమాత్ ఆకాశాదిక్రమాత్ పరాన్ స్వార్ధభాగాన్ పఞ్చభూతానాం ముఖ్యాన్ అంశాన్ క్రమాత్ తత్తద్భూతే నిక్షిప్య ॥ ౧ ॥ పూర్వోత్తరైః అకాశాదిపృథివ్యన్తైః భాగైః తత్తద్భూతార్ధాంశానాం తత్తద్భూతే నిక్షిప్తత్వాత్ శిష్టార్ధాంశాన్ చతుష్చతుర్ధా విధాయ ఆకాశః స్వాంశేతరార్ధాంశాన్ వాయవాదిభూతచతుష్టయే నిక్షిప్య, తథా వాయుః స్వాంశేతరార్ధాంశాన్ ఆకాశాగ్నిజలపృథివీషు

నిక్షిపేత్యాది సమానమ్ । ఏవం పఞ్చీకృతే సతి పూర్వమ్ ఆకాశమాశ్రిత్య యోంఽశోఽస్తి సోఽయం పఞ్చీకరణానన్తరం పృథివ్యాదిషు సంస్థితో భవతి ॥ ౨ ॥ ఊర్ధ్వే పూర్వం తత్తద్భూతముఖ్యాంశా ఏవ పరాః శ్రేష్ఠాః ఇతి జ్ఞేయాః । పఞ్చీకృతేఽపి వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః ఇతి వైయాసికసూత్రానురోధేన తత్తద్భూతవ్యపదేశాత్ పరత్వం యుజ్యతే । ఉత్తరాన్ ముఖ్యాంశేతరాన్ అంశాన్ అపరాన్ గౌణాన్ వుదుః తద్విద ఇత్యర్ధః । యస్మాత్ ఏవం పఞ్చభూతాంశః అభూత్ తస్మాత్ తేభ్యః ముఖ్యాంశేభ్యః తథా గౌణాంశః అభూత్ । పఞ్చభూతాంశా అభూత్ గౌణాంశా అభూత్ ఇతి పాఠే అభూవన్నిత్యర్థే అభూదితి వచనవ్యత్యయః ॥ ౩ ॥ యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్ అనుక్రమాత్ ఓతం ప్రోతం యథా భవతి తథా పఞ్చభూతేషు ముఖ్యాంశోజ్జ్వలేషు గౌణాంశాః అన్యోన్యమాశ్రిత్య వర్తన్తః ఇత్యర్ధః ॥

చరాచరాత్మకవిశ్వసృష్టిః

పఞ్చభూతమయా భూమిః సా చేతనసమన్వితా ॥ ౪ ॥

తత ఓషధయోఽన్నం చ తతః పిణ్డాశ్చతుర్విధాః |
రసాసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జాశుక్లాని ధాతవః || ౫ ||

కేచిత్ తద్యోగతః పిణ్డా భూతేభ్యః సంభవాః క్వచిత్ |
తస్మిన్నన్నమయః పిణ్డో నాభిమణ్డలసంస్థితః || ౬ ||

అస్య మధ్యేఽస్తి హృదయం సనాలం పద్మకోశవత్ |
సత్త్వాన్తర్వర్తినో దేవాః కర్త్రహంకారచేతనాః || ౭ ||

అస్య బీజ తమఃపిణ్డం మోహరూపం జడం ఘనమ్ |
వర్తతే కణ్ఠమాశ్రిత్య మిశ్రీభూతమిదం జగత్ || ౮ ||

ప్రత్యాగానన్దరూపాత్మా మూర్ధ్ని స్థానే పరంపదే |
అనన్తశక్తిసంయుక్తో జగద్రూపేణ భాసతే || ౯ ||

ఏవం పఞ్చీకృతభూతతః చేతనయుక్తాత్ జాయతే ఇత్యత్ర చరాచరాత్మకం విశ్వం జాయతే ఇత్యాహ- పఞ్చేతి || ౪ || చేతనాధిష్ఠితాత్ తతః, చైతన్యాధిష్ఠితాన్నాత్, జరాయుజాదిభేదేన చతుర్విధాః పిణ్డాః సంజాతాః ఇత్యర్థః | ధాతవోఽప్యన్నాదేవ జాయన్త ఇత్యాహ- రసేతి || ౫ || కేచిదేవ వదన్తీత్యాహ- కేచిదితి | తద్యోగతః శుక్లశోణితయోగతః పిణ్డాః భుక్తాన్నపురుషభూతేభ్యః సంజాతశుక్లశోణితసంభవాః పిణ్డాః ఇతి కేచిదాహుః | సర్వథా అన్నమయా ఇత్యర్థః | అన్నసారః పిణ్డః క్వ ఆసనమర్హతి ఇత్యత ఆహ- తస్మిన్నితి | తస్మిన్ భూతకదమ్బే, తస్య

సర్వప్రాణిజీవననిమిత్తత్వాత్ || ౬ || తన్మధ్యే కిం వర్తతే ఇత్యత ఆహ- అస్యేతి |
అన్నమయస్య | తదాశ్రిత్య కే వర్తన్తే ఇత్యత ఆహ- సత్త్వేతి |
సత్త్వాన్తర్వర్తినః సత్త్వగుణప్రధానాః ఇన్ద్రాదయో బ్రహ్మాదయశ్చ దేవాః
వర్తన్తే | యద్వా- కర్త్రహంకారచేతనాః అన్తఃకరణవిశిష్టాః దేవాః
ఇన్ద్రియాణి విద్యన్తే ఇత్యర్థః || ౭ || హృదయబీజం కిమ్ ఇత్యత ఆహ- అస్యేతి |
ఘనం స్వాజ్ఞానమిత్యర్థః | తత్ కుత్ర వర్తతే ఇత్యత ఆహ- వర్తతే ఇతి |
స్వాజ్ఞానం మనఃస్థానం గలాన్తమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన కణ్ఠం
కణ్ఠాసనం మనః సాశ్రిత్య వర్తతే | తేన స్వాజ్ఞానకబలితమనసా ఇదం
జగత్ మిశ్రీభూతం వ్యాప్తం భవతి || ౮ || జగతః స్వాజ్ఞానమిశ్రితత్వే
జగద్రూపేణ భానం కిమ్ ఇత్యత ఆహ- ప్రత్యగితి | జగతః
స్వాజ్ఞానవ్యాప్తత్వేఽపి తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమ్ ఇతి శ్రుత్యా
స్వాజ్ఞానాస్పృష్టమూర్ధ్ని స్థానే పరంపదే ప్రత్యగానన్దరూపాత్మా
స్థిరాసనో భూత్వా ఈశ్వరాత్మనా అనన్తశక్తియుక్తః సన్ జగద్రూపేణ భాసతే
| యతః ఏవమ్ అతః జగద్రూపేణాపి భానం ప్రత్యగాత్మనిష్ఠం న
స్వాజ్ఞానతత్కార్యజగన్నిష్ఠమిత్యర్థః || ౯ ||

అవస్థాచతుష్టయమ్

సర్వత్ర వర్తతే జాగ్రత్ స్వప్నం జాగ్రతి వర్తతే |
సుషుప్తం చ తురీయం చ నాన్యావస్థాసు కుత్రచిత్ || ౧౦ ||

సర్వదేశేష్వనుస్యూతశ్చతూరూపః శివాత్మకః |
యథా మహాఫలే సర్వే రసాః సర్వప్రవర్తకాః || ౧౧ ||

తథైవాన్నమయే కోశే కోశాస్తిష్ఠన్తి చాన్తరే |
యథా కోశస్తథా జీవో యథా జీవస్తథా శివః || ౧౨ ||

సవికారస్తథా జీవో నిర్వికారస్తథా శివః |
కోశాస్తస్య వికారాస్తే హ్యవస్థాసు ప్రవర్తకాః || ౧౩ ||

యథా రసాశయే ఫేనం మథనాదేవ జాయతే |
మనోనిర్మథనాదేవ వికల్పా బహవస్తథా || ౧౪ ||

జగత్కలనానిర్వర్త్యావస్థాచతుష్టయేయత్తాం
తద్భాసకచిద్ధాతుస్వరూపం చాహ- సర్వత్రేతి | సాక్షిభాస్యప్రపఞ్చే
సర్వత్ర జాగ్రదవస్థా వర్తతే, కరణగ్రామవ్యాపృతేః
స్ఫుటమవగన్తు శక్యత్వాత్ | అన్నమయకోశే ప్రాణాదికోశవత్ జాగ్రతి
స్వప్నాదిత్రయం వర్తతే, నాన్యావస్థాస్విత్యర్థః || ౧౦ ||
జాగ్రదవస్థాయాః స్వప్నాద్యాధారత్వం
స్వారోపాధారేశ్వరనిష్ఠమిత్యాహ- సర్వేతి |
విశ్వవిరాడోత్రాదిద్వితుర్యావికల్పాన్తరూపేణ
వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకజాగ్రదాదిసర్వదేశేష్వనుస్యూతః ప్రత్యగాత్మా సదా
వర్తత ఇత్యర్థః | కథం పునః ప్రతీచః సర్వానుస్యూతత్వమ్ ఇత్యత్ర వికారవత్
కోశజీవదృష్టాన్తేన సర్వానుస్యూతత్వం సాధయతి- యథేతి | యథా
అన్నమయకోశః సర్వకోశాధారో వ్యాపకశ్చ భవతి తథా జీవః యథా
కృత్స్నకోశవికారం ఆత్మాత్మీయాభిమానపూర్వకం వ్యాప్య వర్తతే తథా
తద్వికారాస్పృష్టః సన్ శివోఽపి వర్తతే | జీవశివయోః సవికారనిర్వికారత్వం
కోశాభిమానభావాభావనిష్ఠమ్ || ౧౧-౧౩ || య(క?)స్మాత్

అవస్థాత్రయతద్ధేతుపఞ్చకోశాదివికల్పః సంజాత ఇత్యత్ర-
మథనసంజాతరసాశయఫేనవత్ ఏవం మనోనిర్మథనాత్ జాగ్రదాది విద్యతే
ఇతి। సంకల్పాత్ ఏవమాదిబహవో వికల్పాః జాయన్తే, మనఃసంకల్పాభావే
కిమపి నాస్తీత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥

దక్షిణోత్తరాయణగతిః

కర్మణా వర్తతే కర్మీ తత్త్యాగాఛాన్తిమాప్నుయాత్।
అనయే దక్షిణే ప్రాప్తే ప్రపఞ్చాభిముఖం గతః ॥ ౧౫ ॥

అహంకారాభిమానేన జీవః స్యాద్ధి సదాశివః।
స చావివేకప్రకృతిసంగత్యా తత్ర ముహ్యతే ॥ ౧౬ ॥

నానాయోనిశతం గత్వా శేతేఽసౌ వాసనావశాత్।
విమోక్షాత్ సంచరత్యేవ మత్స్యః కూలద్వయం యథా ॥ ౧౭ ॥

తతః కాలవశాదేవ హ్యాత్మజ్ఞానవివేకతః।
ఉత్తరాభిముఖో భూత్వా స్థానాత్ స్థానాన్తరం క్రమాత్ ॥ ౧౮ ॥

మూర్ధ్న్యాధాయాత్మనః ప్రాణాన్ యోగాభ్యాసం స్థితశ్చరన్।

ఏవం సంకల్పసంజాతనానావిధకర్మణా కర్మీ జీవో
మనఃకల్పితసంసారపాశేన నిరుఛ్వాసం బద్ధః సన్ వర్తతే। యావత్
స్వజ్ఞానేన స్వభావాపత్తిః తావత్ సంసరతి। యదాయం స్వజ్ఞానేన
స్వజ్ఞానతత్కార్యం త్యజతి తదా స్వాతిరిక్తవిభ్రమశాన్తిమాప్నుయాత్। శివస్య

జీవత్వం జీవస్య శివత్వం కథం భవతీత్యాశఙ్క్య అనాత్మని
ఆత్మాభిమానాత్ శివస్య జీవత్వం తదభిమతిత్యాగాత్ జీవస్య శివత్వం చ
స్యాదిత్యాహ- అయన ఇతి |
జ్ఞానగన్ధవికలకామసంకల్పాదిఘటితేష్టాపూర్తాదికర్మణా అయనే
దక్షిణే ప్రాప్తే || ౧౫-౧౭ || కదా జీవః శివో భవతి? స్వభావాప్తౌ
కిం సాధనమ్ ? ఇత్యత ఆహ- తత ఇతి | తతో నిష్కామబుద్ధ్యా
అనుష్ఠితసత్కర్మఫలసమర్పణేశ్వరప్రసాదాత్ ఉత్తరాభిముఖో భూత్వా
తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి ఇత్యాదిస్థానాత్ స్థానాన్తరం ప్రాప్య
శబలబ్రహ్మపదం క్రమాత్ ప్రాప్నోతీత్యర్థః || ౧౮ || కిం కుర్వన్
ఉత్తరాభిముఖో భవతి ఇత్యత ఆహ-మూర్ధ్నీతి | సిద్ధాద్యాసనస్థో యోగీ స్వాత్మనః ప్రాణాన్
సుషుమ్నాద్వారేణ మూర్ధ్ని ఆధాయ సదా ఏవ యోగాభ్యాసం చరన్
యథోక్తకాలే మూర్ధానం భిత్త్వా దేవయానేన పథా బ్రహ్మలోకమేత్య న
పునరావర్తత ఇత్యర్థః ||

సద్యోముక్తిప్రాపకం జ్ఞానమ్

యోగాత్ సంజాయతే జ్ఞానం జ్ఞానాద్యోగః ప్రవర్తతే || ౧౯ ||

యోగజ్ఞానపరో నిత్యం స యోగీ న ప్రణశ్యతి |
వికారస్థం శివం పశ్యేద్వికారశ్చ శివే న తు || ౨౦ ||

యోగప్రకాశకం యోగైర్ధ్యాయేచ్చానన్యభావనః |

కేవలకర్మానుష్ఠానఫలం చాన్ద్రపదం,

కర్మజ్ఞానసముచ్చయానుష్ఠానఫలం తు బ్రహ్మలోకావాప్తిః ఇత్యుక్త్వా సద్యఃకైవల్యప్రాపకనిర్విశేషజ్ఞానం సోపాయమాహ- యోగాదితి | స్వాశ్రమాచారసకృతనిత్యాదిసాధనచతుష్టయవదనుష్ఠితసర్వవేదాన్త -శ్రవణయోగాత్ నిర్విశేషజ్ఞానం సంజాయతే |
యథోక్తమననాభివర్ధితజ్ఞానాత్ యోగో నిదిధ్యాసో బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి సమ్యగ్జ్ఞానం ప్రవర్తతే ప్రాదుర్భవతి || ౧౯ || నిత్యమేవం యోగజ్ఞానపరో యోగీ త్వాజ్ఞవత్ స్వాతిరిక్తాస్తిత్వధియా న కదాపి ప్రణశ్యతి సమ్యగ్జ్ఞానసమకాలం
సర్వాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రభావాపన్నో భవతీత్యర్థః |
సమ్యగ్జ్ఞానోపాయస్తు- సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తసర్వవికారస్థం శివం పశ్యేత్ | ఏవం సర్వం బ్రహ్మేతి బోధే సిద్ధే సర్వవికారజాతం శివే న కించిదస్తీతి విజ్ఞానం జాయతే || ౨౦ || తతో విజ్ఞానయోగీ సర్వవికారాసంభవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమ్ ఇతి అనన్యభావనః సమ్యగ్జ్ఞానీ భూత్వా పరోదితశ్రవణాదియోగైః సంజాతసమ్యగ్జ్ఞానయోగప్రకాశకమ్ ఆత్మానం బ్రహ్మమాత్రం ధ్యాయేత్ | ఏవం ధ్యానాత్మకసమ్యగ్జ్ఞానసమకాలం కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః ||

జ్ఞానోపాయభూతో యోగః

యోగజ్ఞానే న విద్యేతే తస్య భావో న సిధ్యతి || ౨౧ ||

తస్మాదభ్యాసయోగేన మనః ప్రాణాన్ నిరోధయేత్ |
యోగీ నిశితధారేణ క్షురేణైవ నికృన్తయేత్ || ౨౨ ||

శిఖా ప్రాణమయీ వృత్తిర్యమాద్యష్టాఙ్గసాధనైః।

యది శ్రవణాధికారీ న భవతి తస్య స్వప్నేఽపి యోగజ్ఞానే న
విద్యేతే, సమ్యగ్జ్ఞానభావోఽపి న సిధ్యతి ॥ ౨౧ ॥ యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్।
ఏవమ్ అభ్యాసయోగతః బ్రహ్మప్తిప్రతిబన్ధకాజ్ఞానం యోగీ నిశితధారేణ
అభ్యాసయోగక్షురేణైవ నికృన్తయేదితి ॥ ౨౨ ॥ ఏవమ్ అభ్యాసయోగః
కేనోపాయేన జాయతే ఇత్యత ఆహ- శిఖేతి।
వక్ష్యమాణయమాద్యష్టాఙ్గయోగసాధనైః ప్రాణమయీ వృత్తిః
యోగశిఖా అభ్యాసయోగఫలప్రాపికా సంజాయత ఇత్యర్థః॥

కర్మజ్ఞానయోగౌ

జ్ఞానయోగః కర్మయోగ ఇతి యోగో ద్విధా మతః॥ ౨౩ ॥

క్రియాయోగమథేదానీం శృణు బ్రాహ్మణసత్తమ।
అవ్యాకులస్య చిత్తస్య బన్ధనం విషయే క్వచిత్॥ ౨౪ ॥

యత్సంయోగో ద్విజశ్రేష్ఠ స చ ద్వైవిధ్యమశ్నుతే।
కర్మ కర్తవ్యమిత్యేవ విహితేష్వేవ కర్మసు॥ ౨౫ ॥

బన్ధనం మనసో నిత్యం కర్మయోగః స ఉచ్యతే।
యత్తు చిత్తస్య సతతమర్థే శ్రేయసి బన్ధనమ్॥ ౨౬ ॥

ప్. ౧౨౮) జ్ఞానయోగః స విజ్ఞేయః సర్వసిద్ధికరః శివః।

యస్యోక్తలక్షణే యోగే ద్వివిధేఽప్యవ్యయం మనః || ౨౭ ||

స యాతి పరమం శ్రేయో మోక్షలక్షణమఞ్జసా |

జ్ఞానకర్మభేదేన యోగద్వైవిధ్యం తదియత్తామాహ- జ్ఞానేతి ||
౨౩ || తత్ర క్రియాయోగమ్ ఇత్యాది | కిం తత్ ? అవ్యాకులస్య ఇత్యాది || ౨౪ ||
క్రియాయోగస్య కథం ద్వైవిధ్యమ్ ఇత్యత్ర కర్మ కర్తవ్యమ్ ఇత్యాది |
ఈశ్వరారాధనధియా నిష్కామకర్మానుష్ఠానాభినివేశ ఏవ కర్మయోగ
ఇత్యర్థః || ౨౫ || శ్రేయోమార్గాభినివేశ ఏవ జ్ఞానయోగ ఇత్యాహ- యత్త్వితి ||
౨౬ || ఏవం ఉపాయోపేయద్వివిధయోగానుష్ఠానతః శ్రేయో భవతీత్యాహ-
యస్యేతి || ౨౭ ||

నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః అష్టాఙ్గయోగః

దేహేన్ద్రియేషు వైరాగ్యం యమ ఇత్యుచ్యతే బుధైః || ౨౮ ||

అనురక్తిః పరే తత్త్వే సతతం నియమః స్మృతః |
సర్వవస్తున్యుదాసీనభావ ఆసనముత్తమమ్ || ౨౯ ||

జగత్ సర్వమిదం మిథ్యాప్రతీతిః ప్రాణసంయమః |
చిత్తస్యాన్తర్ముఖీభావః ప్రత్యాహారస్తు సత్తమ || ౩౦ ||

చిత్తస్య నిశ్చలీభావో ధారణా ధారణం విదుః |
సోఽహం చిన్మాత్రమేవేతి చిన్తనం ధ్యానముచ్యతే || ౩౧ ||

ధ్యానస్య విస్మృతిః సమ్యక్ సమాధిరభిధీయతే।

పూర్వోక్తనిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానోపాయతయా
సంక్షేపవిస్తరాభ్యామష్టాఙ్గయోగమ్ ఉపదిశతి- దేహేతి ॥ ౨౮-౩౧ ॥

దశవిధయమనియమాః

అహింసా సత్యమస్తేయం బ్రహ్మచర్యం దయార్జవమ్ ॥ ౩౨ ॥

క్షమా ధృతిర్మితాహారః శౌచం చేతి యమా దశ।
తపః సంతుష్టిరాస్తిక్యం దానమారాధనం హరేః ॥ ౩౩ ॥

వేదాన్తశ్రవణం చైవ హ్రీర్మతిశ్చ జపో వ్రతమ్।

ఇతి।

ఉత్తమాధికారిణాం బ్రహ్మజ్ఞానసాధనతయా అష్టాఙ్గయోగో
నిరూపితః। తత్ర యమో దశధా భిద్యతే ఇత్యాహ- అహింసేతి ॥ ౩౨ ॥ తథా
నియమోఽపీత్యాహ- తప ఇతి ॥ ౩౩ ॥

హఠయోగరీత్యాహ ఆసనాని

ఆసనాని తదఙ్గాని స్వతికాదీని వై ద్విజ ॥ ౩౪ ॥

వర్ణ్యతే స్వస్తికం పాదతలయోరుభయోరపి।

పూర్వోత్తరే జానునీ ద్వే కృత్వాసనముదీరితమ్ ॥ ౩౫ ॥

సవ్యే దక్షిణగుల్ఫం తు పృష్ఠపార్శ్వే నియోజయేత్ ।
దక్షిణేఽపి తథా సవ్యం గోముఖం గోముఖం యథా ॥ ౩౬ ॥

ఏకం చరణమన్యస్మిన్నూరావారోప్య నిశ్చలః ।
ఆస్తే యదిదమేనోఘ్నం వీరాసనముదీరితమ్ ॥ ౩౭ ॥

గుదం నియమ్య గుల్ఫాభ్యాం వ్యుత్క్రమేణ సమాహితః ।
యోగాసనం భవేదేతదితి యోగవిదో విదుః ॥ ౩౮ ॥

ఊర్వోరుపరి వై ధత్తే యదా పాదతలే నుమే ।
పద్మాసనం భవేదేతత్ సర్వవ్యాధివిషాపహమ్ ॥ ౩౯ ॥

పద్మాసనం సుసంస్థాప్య తదఙ్గుష్ఠద్వయం పునః ।
వ్యుత్క్రమేణైవ హస్తాభ్యాం బద్ధపద్మాసనం భవేత్ ॥ ౪౦ ॥

పద్మాసనం సుసంస్థాప్య నానూర్వోరన్తరే కరౌ ।
నివేశ్య భూమావాతిష్ఠేద్వ్యోమస్థః కుక్కుటాసనః ॥ ౪౧ ॥

కుక్కుటాసనబన్ధస్థో దోర్భ్యాం సంబధ్య కంధరమ్ ।
శేతే కూర్మవదుత్తాన ఏతదుత్తానకూర్మకమ్ ॥ ౪౨ ॥

పాదాఙ్గుష్ఠౌ తు పాణిభ్యాం గృహీత్వా శ్రవణావధి ।
ధనురాకర్షకాకృష్టం ధనురాసనమీరితమ్ ॥ ౪౩ ॥

సీవనీం గుల్ఫదేశేభ్యో నిపీడ్య వ్యుత్క్రమేణ తు ।
ప్రసార్య జానునోర్హస్తావాసనం సింహరూపకమ్ ॥ ४४ ॥

గుల్ఫౌ చ వృషణస్యాధః సీవిన్యుభయపార్శ్వయోః ।
నివేశ్య భూమౌ హస్తాభ్యాం బద్ధ్వా భద్రాసనం భవేత్ ॥ ४५ ॥

సీవనీపార్శ్వముభయం గుల్ఫాభ్యాం వ్యుత్క్రమేణ తు ।
నిపీడ్యాసనమేతచ్చ ముక్తాసనముదీరితమ్ ॥ ४६ ॥

అవష్టభ్య ధరాం సమ్యక్ తలాభ్యాం హస్తయోర్ద్వయోః ।
కూర్పరౌ నాభిపార్శ్వే తు స్థాపయిత్వా మయూరవత్ ॥ ४७ ॥

సమున్నతశిరఃపాదో మయూరాసనమిష్యతే ।
వామోరుమూలే దక్షాఙ్ఘ్రిం జాన్వోర్వేష్టితపాణినా ॥ ४८ ॥

వామేన వామాఙ్గుష్ఠం తు గృహీతం మత్స్యపీఠకమ్ ।
యోని వామేన సంపీడ్య మేఢ్రాదుపరి దక్షిణమ్ ॥ ४९ ॥

ఋజుకాయః సమాసీనః సిద్ధాసనముదీరితమ్ ।
ప్రసార్య భువి పాదౌ తు దోర్భ్యామఙ్గుష్ఠమాదరాత్ ॥ ५० ॥

జానూపరి లలాటం తు పశ్చిమం తాణముచ్యతే ।
యేన కేన ప్రకారేణ సుఖం ధార్యం చ జాయతే ॥ ५१ ॥

తత్ సుఖాసనమిత్యుక్తమశక్తస్తత్ సమాచరేత్ ।
ఆసనం విజితం యేన జితం తేన జగత్త్రయమ్ ॥ ౫౨ ॥

అథ మధ్యమాధికారిణాం హఠయోగరీత్యా ఆసనాద్యఙ్గాని ఉపదిశతి- ఆసనానీతి ॥ ౩౪ ॥ తత్ర స్వస్తికాసనలక్షణమాహ- వర్ణ్యత ఇతి ॥ ౩౫ ॥ గోముఖాసనలక్షణముచ్యతే- సవ్య ఇతి ॥ ౩౬ ॥ వీరాసనలక్షణమాచష్టే- ఏకమితి ॥ ౩౭ ॥ యోగాసనలక్షణం వ్యనక్తి- बद्धपद्मासनलक्षणं विशदयति- पद्मासनमिति। हस्ताभ्यां बद्ध्वेति यत् तत् बद्धपद्मासनं भवेत्॥ ४० ॥ कुक्कुटासनप्रकारं व्यक्तीकरोति- पद्मेति॥ ४१ ॥ उत्तानकूर्मलक्षणमाह- कुक्कुटेति ॥ ४२ ॥ अनुरासनमाह-पादेति ॥ ४३ ॥ सिंहासनं दर्शयति- सीविनीमिति ॥ ४४ ॥ भद्रासनलक्षणमाह- गुल्फाविति ॥ ४५ ॥ मुक्तासनस्वरूपमाह- सीविनीति ॥ ४६ ॥ मयूरासनप्रकारमाह- अवष्टभ्येति ॥ ४७ ॥ मत्स्यासनलक्षणमाचष्टे- वामेति ॥ ४८ ॥ सिद्धासनलक्षणमाह- अशक्तोपयोग्यासनमाह- येनेति ॥ ५१ ॥ आसनफलमाह- आसनमिति ॥ ५२ ॥

नाडीशुद्धिपूर्वकप्राणायामविधिः

यमैश्च नियमैश्चैव ह्यासनैश्च सुसंयतः ।
नाडीशुद्धिं च कृत्वादौ प्राणायामं समाचरेत् ॥ ५३ ॥

देहमानं स्वाङ्गुलिभिः षण्णवत्यङ्गुलायतम् ।
प्राणः शरीरादधिको द्वादशाङ्गुलमानतः ॥ ५४ ॥

देहस्थमनिलं देहसमुद्भूतेन वह्निना।
न्यूनं समं वा योगेन कुर्वन् ब्रह्मविदिष्यते॥ ५५॥

यमाद्यङ्गत्रयविशिष्टयोगिनोनाडीशुद्धिपूर्वकं
प्राणायामक्रममाह- यमैश्चेति। पूर्वोक्तैः॥ ५३॥
अभ्यासानुकूलदेहप्राणमानं तत्र प्राणाभ्यासफलं चाह-
देहमानमिति॥ ५४-५५॥

अग्निमण्डलस्वरूपम्

देहमध्ये शिखिस्थानं तप्तजाम्बूनदप्रभम्।
त्रिकोणं द्विपदामन्यच्चतुरश्रं चतुष्पदाम्॥ ५६॥

वृत्तं विहङ्गमानां तु षडश्रं सर्पजन्मनाम्।
अष्टाश्रं स्वेदजानां तु तस्मिन् दीपवदुज्ज्वलम्॥ ५७॥

मूलाग्निमण्डलस्वरूपमाह- देहेति॥ ५६॥
तत्तज्जन्त्वग्निमण्डले तस्मिन् उज्ज्वलं वह्निं विद्धीत्यर्थः॥ ५७॥

नाभिस्थानम्

कन्दस्थानं मनुष्याणां देहमध्यं नवाङ्गुलम्।
चतुरङ्गुलमुत्सेधं चतुरङ्गुलमायतम्॥ ५८॥

अण्डाकृति तिरश्चां च द्विजानां च चतुष्पदाम्।
तुन्दमध्यं तदिष्टं वै तन्मध्यं नाभिरिष्यते॥ ५९॥

मनुष्यादि देहमध्यं विशदयति- कन्देति॥ ५८-५९॥

नाडीचक्रे जीवभ्रमणम्

तत्र चक्रं द्वादशारं तेषु विष्ण्वादिमूर्तयः।
अहं तत्र स्थितश्चक्रं भ्रामयामि स्वमायया॥ ६०॥

अरेषु भ्रमते जीवः क्रमेण द्विजसत्तम।
तन्तुपञ्जरमध्यस्था यथा भ्रमति लूतिका॥ ६१॥

प्राणाधिरूढश्चरति जीवस्तेन विना न हि।

तत्रस्थनाडीचक्रं विष्ण्वादिभिरधिष्ठितं सत् वर्तते।
तत्राहमन्तर्याम्यात्मना स्थित्वा तच्चालयामीत्याह- तत्रेति। तत्र
नाभिमध्ये नाडीचक्रम्।

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति।
भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया॥

इति स्मृत्यनुरोधेन अहम् इत्यादि॥ ६०॥ को वा त्वया भ्राम्यते इत्यत आह-
।లూతికా ఉర్ణనాభిః కీటవిశేషః। తథా జీవః చలనమేతీత్యర్థః॥ ౬౧॥

కుణ్డలినీస్థానం తద్వ్యాపారశ్చ

తస్యోర్ధ్వే కుణ్డలీస్థానం నాభేస్తిర్యగథోర్ధ్వతః ॥ ౬౨ ॥

అష్టప్రకృతిరూపా సా చాష్టధా కుణ్డలీకృతా ।
యథావద్వాయుసంచారం జలాన్నాది చ నిత్యశః ॥ ౬౩ ॥

పరితః కన్దపార్శ్వే తు నిరుధ్యైవ సదా స్థితా ।
ముఖేనైవ సమావేష్ట్య బ్రహ్మరన్ధ్రముఖం తథా ॥ ౬౪ ॥

యోగకాలేన మరుతా సాగ్నినా బోధితా సతీ ।
స్ఫురితా హృదయాకాశే నాగరూపా మహోజ్జ్వలా ॥ ౬౫ ॥

తదూర్ధ్వవిలసితకుణ్డలినీస్థానం తద్వ్యాపారం చాహ- తస్యేతి ।
నాడీచక్రస్య తస్య ॥ ౬౨ ॥

భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ ।
అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా ॥

ఇతి స్మృత్యనురోధేన అష్టప్రకృతిరూపా వాయుసంచారం ప్రాణాపానయోరైక్యమిత్యర్థః । భుక్తజలాన్నాది ॥ ౬౩ ॥ కిం కుర్వతీ స్థితేత్యత్ర ముఖేనైవ ఇత్యాది ॥ ౬౪ ॥ సా కదా ఊర్ధ్వం ప్రసరతీత్యత్ర యోగకాలేన ఇత్యాది ॥ ౬౫ ॥

దేహమధ్యస్థనాడీకన్దస్వరూపమ్

అపానాద్ధ్వ్యఙ్గులాదూర్ధ్వమధో మేఢ్రస్య తావతా।
దేహమధ్యం మనుష్యాణాం హృన్మధ్యం తు చతుష్పదామ్ ॥ ౬౬ ॥

ప్. ౧౩౪) ఇతరేషాం తున్దమధ్యం నానానాడీసమావృతమ్।
చతుప్ర్పకారద్వ్యయుతే దేహమధ్యే సుషుమ్నయా ॥ ౬౭ ॥

కన్దమధ్యే స్థితా నాడీ సుషుమ్నా సుప్రతిష్ఠితా।
పద్మసూత్రప్రతీకాశా ఋజురూర్ధ్వప్రవర్తినీ ॥ ౬౮ ॥

బ్రహ్మణో వివరం యావద్విద్యుదాభాసనాలకమ్।
వైష్ణవీ బ్రహ్మనాడీ చ నిర్వాణప్రాప్తిపద్ధతిః ॥ ౬౯ ॥

ఇడా చ పిఙ్గలా చైవ తస్యాః సవ్యేతరే స్థితే।
ఇడా సముత్థితా కన్దాద్వామనాసాపుటావధిః ॥ ౭౦ ॥

పిఙ్గలా చోత్థితా తస్మాద్దక్షనాసాపుటావధిః।
గాన్ధారీ హస్తిజిహ్వా చ ద్వే చాన్యే నాడికే స్థితే ॥ ౭౧ ॥

పురతః పృష్ఠతస్తస్యా వామేతరదృశౌ ప్రతి।
పూషాయశస్వినీనాడ్యౌ తస్మాదేవ సముత్థితే ॥ ౭౨ ॥

సవ్యేతరశ్రుత్యవధి పాయుమూలావలమ్బుసా।
అధోగతా శుభా నాడీ మేఢ్రాన్తావధిరాయతా ॥ ౭౩ ॥

పాదాఙ్గుష్ఠావధిః కన్దాదధోయాతా చ కౌశికీ।
దశప్రకారభూతాస్తాః కథితాః కన్దసంభవాః॥ ౭౪॥

తన్మూలా బహవో నాడ్యః స్థూలాః సూక్ష్మాశ్చ నాడికాః।
ద్వాసప్తతిసహస్రాణి స్థూలాః సూక్ష్మాశ్చ నాడయః॥ ౭౫॥

సంఖ్యాతుం నైవ శక్యన్తే స్థూలమూలాః పృథగ్విధాః।
యథాశ్వత్థదలే సూక్ష్మాః స్థూలాశ్చ వితతాస్తథా॥ ౭౬॥

దేహమధ్యం తదాశ్రయనాడీకన్దస్వరూపమాహ- అపానాదితి॥ ౬౬-౬౭॥ తత్ర కేయం ప్రధాననాడీ? తదాశ్రిత్య కతి నాడ్యో వర్తన్తే? ఇత్యత్రోచ్యతే- కన్దేతి। వీణాదణ్డమాశ్రిత్య ఋజురూర్ధ్వప్రవర్తినీ॥ ౬౮॥ కియత్పర్యన్తమ్ ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తేత్యత్ర బ్రహ్మరన్ధ్రాన్తమిత్యాహ- బ్రహ్మరన్ధ్రం తావత్, మూలాధారమారభ్య బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః। తస్యా నామ నిర్దిశతి- వైష్ణవీతి। విష్ణ్వధిష్ఠితత్వాత్। బ్రహ్మనాడీ బ్రహ్మలోకప్రాపకత్వాత్, తదన్తర్గతకైవల్యనాడీ। నిర్వాణప్రాప్తిపద్ధతిః కైవల్యసృతిత్వాత్॥ ౬౯॥ తదాశ్రయనాడ్యః ఉచ్యన్తే- ఇడా చేతి॥ ౭౦-౭౫॥ అసంఖ్యేయత్వే దృష్టాన్తమాహ- యథేతి॥ ౭౬॥

నాడీచరాః వాయవః

ప్రాణాపానౌ సమానశ్చ ఉదానో వ్యాన ఏవ చ।
నాగః కూర్మశ్చ కృకరో దేవదత్తో ధనంజయః॥ ౭౭॥

చరన్తి దశనాడీషు దశ ప్రాణాదివాయవః |
ప్రాణాదిపఞ్చకం తేషు ప్రధానం తత్ర చ ద్వయమ్ || ౭౮ ||

ప్రాణ ఏవాథవా జ్యేష్ఠో జీవాత్మానం బిభర్తి యః |
ఆస్యనాసికయోర్మధ్యం హృదయం నాభిమణ్డలమ్ || ౭౯ ||

పాదాఙ్గుష్ఠమితి ప్రాణస్థానాని ద్విజసత్తమ |
అపానశ్చరతి బ్రహ్మన్ గుదమేఢ్రోరుజానుషు || ౮౦ ||

సమానః సర్వగాత్రేషు సర్వవ్యాపీ వ్యవస్థితః |
ఉదానః సర్వసంధిస్థః పాదయోర్హస్తయోరపి || ౮౧ ||

వ్యానః శ్రోత్రోరుకట్యాం చ గుల్ఫస్కన్ధగలేషు చ |
నాగాదివాయవః పఞ్చ త్వగస్థ్యాదిషు సంస్థితాః || ౮౨ ||

తున్దస్థం జలమన్నం చ రసాది చ సమీకృతమ్ |
తున్దమధ్యగతః ప్రాణస్తాని కుర్యాత్ పృథక్ పృథక్ || ౮౩ ||

ఇత్యాదిచేష్టనం ప్రాణః కరోతి చ పృథక్ స్థితః |
అపానవాయుర్మూత్రాదేః కరోతి చ విసర్జనమ్ || ౮౪ ||

ప్రాణాపానాదిచేష్టాది వ్యానవాయునా |
ఉజ్జీర్యతే శరీరస్థముదానేన నభస్వతా || ౮౫ ||

పోషణాది శరీరస్య సమానః కురుతే సదా।
ఉద్గారాదిక్రియో నాగః కూర్మోఽక్ష్యాదినిమీలనః॥ ౮౬॥

కృకరః క్షుపయోః కర్తా దత్తో నిద్రాదికర్మకృత్।
మృతగాత్రస్య శోభాది ధనంజయ ఉదాహృతః॥ ౮౭॥

నాడీచరా వాయవః కతిసంఖ్యాకా ఇత్యత్ర ప్రాణాపానౌ ఇత్యాది॥ ౭౭॥
తేషు కః ప్రధాన ఇత్యత ఆహ- ప్రాణాదీతి॥ ౭౮॥ తేషాం స్థానాని
నిర్దిశతి- ఆస్యేతి॥ ౭౯-౮౨॥ ప్రాణాదివ్యాపారమాహ- తున్దస్థమితి
॥ ౮3-౮౬॥ క్షుపయోః నిమేషోన్మేషయోః॥ ౮౭॥

నాడీజ్ఞానపురఃసరా నాడీశుద్ధిః

నాడీభేదం మరుద్భేదం మరుతాం స్థానమేవ చ।
చేష్టాశ్చ వివిధాస్తేషాం జ్ఞాత్వైవం ద్విజసత్తమ్॥ ౮౮॥

శుద్ధౌ యతేత నాడీనాం పూర్వోక్తజ్ఞానసంయుతః।

ఏవం నాడీభేదస్థానాదికం జ్ఞాత్వా తచ్ఛుద్ధ్యర్థం
యతేతేత్యాహ- నాడీతి॥ ౮౮॥

యోగాభ్యాసస్థలం తద్విధిశ్చ

వివిక్తదేశమాస్థాయ సర్వసమ్బన్ధవర్జితః॥ ౮౯॥

యోగాఙ్గద్రవ్యసంపూర్ణం తత్ర దారుమయే శుభే।
ఆసనే కల్పితే దర్భకుశకృష్ణాజినాదిభిః॥ ౯౦॥

తావదాసనముత్సేధే తావద్ద్వయసమాయతే।
ఉపవిశ్యాసనం సమ్యక్ స్వస్తికాది యథారుచి॥ ౯౧॥

యోగస్థలం యోగవిధిం చాహ- వివిక్తేతి॥ ౮౯-౯౧॥

చిన్ముద్రాసహితకేవలకుమ్భకమ్

బద్ధ్వా ప్రాగాసనం విప్ర ఋజుకాయః సమాహితః।
నాసాగ్రన్యస్తనయనో దన్తైర్దన్తానసంస్పృశన్॥ ౯౨॥

రసనాం తాలుని న్యస్య స్వస్థచిత్తో నిరామయః।
ఆకుఞ్చితశిరః కించిన్నిబధ్నన్ యోగముద్రయా॥ ౯౩॥

హస్తౌ యథోక్తవిధినా ప్రాణాయామం సమాచరేత్।

ప్రాణాయామలక్షణం వక్తుం భూమికాం రచయతి-
బద్ధ్వేతి। నాసికాబన్ధనం బన్ధత్రయం వా యోగముద్రేత్యర్థః॥ ౯౨-
కేవలకుమ్భకప్రాణాయామం కుర్యాదిత్యర్థః॥

సహితప్రాణాయామః

రేచనం పూరణం వాయోః శోధనం రేచనం తథా॥ ౯౪॥

చతుర్భిః క్లేశనం వాయోః ప్రాణాయామ ఉదీర్యతే।

సహితప్రాణాయామలక్షణమాహ- రేచనమితి ॥ ౯౪ ॥
ప్రాణాయామారమ్భసమయే శరీరగతదుష్టవాయురేచనం తతః పూరణం
తతః కుమ్భకేన వాయోః శోధనం పునః నిఃశేషతో రేచనమ్, ఏవం
చతుర్భిః పర్యాయైః వాయోః క్లేశనమ్ ఉపక్రమప్రాణాయామః ఉదీర్యతే।
ఏవం ప్రాణాయామత్రయే కృతే సతి అథ యథోక్తప్రాణాయామయోగ్యం శరీరం
భవతీత్యర్థః ॥

నాడీశోధకప్రాణాయామః

హస్తేన దక్షిణేనైవ పీడయేన్నాసికాపుటమ్ ॥ ౯౫ ॥

శనైః శనైరథ బహిః ప్రక్షిపేత్ పిఙ్గలానిలమ్।
ఇడయా వాయుమాపూర్య బ్రహ్మన్ షోడశమాత్రయా ॥ ౯౬ ॥

పూరితం కుమ్భయేత్ పశ్చాచ్చతుఃషష్ట్యా తు మాత్రయా।
ద్వాత్రింశన్మాత్రయా సమ్యగ్ రేచయేత్ పిఙ్గలానిలమ్ ॥ ౯౭ ॥

ఏవం పునః పునః కార్యం వ్యుత్క్రమానుక్రమేణ తు।
సంపూర్ణకుమ్భవద్దేహం కుమ్భయేన్మాతరిశ్వనా ॥ ౯౮ ॥

పూరణాన్నాడయః సర్వాః పూర్యన్తే మాతరిశ్వనా।
ఏవం కృతే సతి బ్రహ్మంశ్చరన్తి దశ వాయవః ॥ ౯౯ ॥

హృదయామ్భోరుహం చాపి వ్యాకోచం భవతి స్ఫుటమ్ ।
తత్ర పశ్యేత్ పరాత్మానం వాసుదేవమకల్మషమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

ప్రాతర్మాధ్యందినే సాయమర్ధరాత్రే చ కుమ్భకాన్ ।
శనైరశీతిపర్యన్తం చతుర్వారం సమభ్యసేత్ ॥ ౧౦౧ ॥

ఏకాహమాత్రం కుర్వాణః సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ।
సంవత్సరత్రయాదూర్ధ్వం ప్రాణాయామపరో నరః ॥ ౧౦౨ ॥

యోగసిద్ధో భవేద్యోగీ వాయుజిద్విజితేన్ద్రియః ।
అల్పాశీ స్వల్పనిద్రశ్చ తేజస్వీ బలవాన్ భవేత్ ॥ ౧౦౩ ॥

అపమృత్యుమపక్రమ్య దీర్ఘమాయురవాప్నుయాత్ ।

నాడీశోధనహేతుతయా అభ్యసనీయప్రాణాయామక్రమ ఉచ్యతే- హస్తేనేతి । అనుక్రమస్తు, ఇడయా ఆపూర్య కుమ్భిత్వా పిఙ్గలయా రేచనమ్ । వ్యుత్క్రమస్తు, పిఙ్గలయా ఆపూర్య కుమ్భిత్వా ఇడయా రేచనమ్ ॥ ౯౫-౯౭ ॥ ఏవమహరహః చతుర్వారం దినైకమాత్రావృద్ధిపూర్వకమ్ అశీతిప్రాణాయామమభ్యసేత్ ఇత్యాహ- సంపూర్ణేతి ॥ ౯౮-౯౯ ॥ వ్యాకోచం వికాసమ్ ॥ ౧౦౦-౧౦౩ ॥

ప్రాణాయామఫలమ్

ప్రస్వేదజననం యస్య ప్రాణాయామేషు సోఽధమః ॥ ౧౦౪ ॥

కమ్పనం వపుషో యస్య ప్రాణాయామేషు మధ్యమః |
ఉత్థానం వపుషో యస్య స ఉత్తమ ఉదాహృతః || ౧౦౫ ||

అధమే వ్యాధిపాపానాం నాశః స్యాన్మధ్యమే పునః |
పాపరోగమహావ్యాధినాశః స్యాదుత్తమే పునః || ౧౦౬ ||

అల్పమూత్రోఽల్పవిష్ఠశ్చ లఘుదేహో మితాశనః |
పట్విన్ద్రియః పటుమతిః కాలత్రయవిదాత్మవాన్ || ౧౦౭ ||

రేచకం పూరకం ముక్త్వా కుమ్భీకరణమేవ యః |
కరోతి త్రిషు కాలేషు నైవ తస్యాస్తి దుర్లభమ్ || ౧౦౮ ||

ప్రథమాభ్యాసకాలే స్వేదకమ్పనోత్థానాదిసిద్ధిం తత్ఫలం చాహ-
వాఞ్ఛితార్థసిద్ధిః స్యాదిత్యాహ- రేచకమితి || ౧౦౮ ||

ప్రాణధారణాద్రోగనాశః

నాభికన్దే చ నాసాగ్రే పాదాఙ్గుష్ఠే చ యత్నవాన్ |
ధారయేన్మనసా ప్రాణాన్ సంధ్యాకాలేషు వా సదా || ౧౦౯ ||

సర్వరోగైర్వినిర్ముక్తో జీవేద్యోగీ గతక్లమః |
కుక్షిరోగవినాశః స్యాన్నాభికన్దేషు ధారణాత్ || ౧౧౦ ||

నాసాగ్రధారణాద్దీర్ఘమాయుః స్యాద్దేహలాఘవః |

బ్రాహ్మే ముహూర్తే సంప్రాప్తే వాయుమాకృష్య జిహ్వయా ॥ ౧౧౧ ॥

పిబతస్త్రిషు మాసేషు వాక్సిద్ధిర్మహతీ భవేత్ ।
అభ్యస్యతుశ్చ షణ్మాసాన్మహారోగవినాశనమ్ ॥ ౧౧౨ ॥

యత్ర యత్ర ధృతో వాయురఙ్గే రోగాదిదూషితే ।
ధారణాదేవ మరుతస్తత్తదారోగ్యమశ్నుతే ॥ ౧౧౩ ॥

యద్యదఙ్గం రోగదూషితం భవతి తత్తదఙ్గవాయుధారణాత్
తత్తద్రోగనివృత్తిద్వారా ఆయుర్వృద్ధిః స్యాదిత్యాహ- నాభీతి ।
కేవలకుమ్భకాభ్యాససిద్ధో యోగీ నాభికన్దే ఇత్యాది ॥ ౧౦౯-౧౧౩ ॥

షణ్ముఖీముద్రయా మనోజయః

మనసో ధారణాదేవ పవనో ధారితో భవేత్ ।
మనసః స్థాపనే హేతురుచ్యతే ద్విజపుఙ్గవ ॥ ౧౧౪ ॥

కరణాని సమాహృత్య విషయేభ్యః సమాహితః ।
అపానమూర్ధ్వమాకృష్యేదుదరోపరి ధారయేత్ ॥ ౧౧౫ ॥

బధ్నన్ కరాభ్యాం శ్రోత్రాదికరణాని యథాతథమ్ ।
యుఞ్జానస్య యథోక్తేన వర్త్మనా స్వవశం మనః ॥ ౧౧౬ ॥

మనోవశాత్ప్రాణవాయుః స్వవశే స్థాప్యతే సదా ।

మనఃప్రాణయోరవినాభావాత్ మనోవశార్థం షణ్ముఖీముద్రాం దర్శయతి- మనస ఇతి || ౧౧౪ || కిం తత్ ? కారణాని ఇత్యాది || ౧౧౫-౧౧౬ || మనోవశతః ప్రాణోఽపి స్వవశో భవతీత్యాహ- మన ఇతి ||

ప్రాణగతిః

నాసికాపుటయోః ప్రాణః పర్యాయేణ ప్రవర్తతే || ౧౧౭ ||

తిస్రశ్చ నాడికాస్తాసు స యావన్తశ్చరత్యయమ్ |
శఙ్ఖినీవివరే యామ్యే ప్రాణః ప్రాణభృతాం సతామ్ || ౧౧౮ ||

తావన్తం చ పునః కాలం సౌమ్యే చరతి సంతతమ్ |

ప్రాణగతిం వివృణోతి- నాసికేతి || ౧౧౭ || మూలాధారమారభ్య భ్రూమధ్యాన్తమిడాపిఙ్గలాదిభేదేన తిస్రశ్చ ఇత్యాది | ఇడాదిభేదేన తిస్రో నాడికాః సన్తి | తాసు సుషుమ్నాయాం ప్రాణగతిః ప్రాణభృతాం మధ్యే సతాం యోగినామేవ భవతి | అయోగినాం తు సోఽయం ప్రాణః శఙ్ఖవత్ అన్తరావర్తత్రయవిశిష్టేయం శఙ్ఖినీ నాసికా తస్యా యామ్యే వివరే పిఙ్గలేతివిశ్రుతదక్షిణనాసాపుటే యావన్తం కాలం చరతి || ౧౧౮ || పునః తావన్తం కాలం సౌమ్యే వామనాసాపుటే చరతి | ఏవం ప్రాణగతిః పిఙ్గలేడయోః సంతతం భవతీత్యర్థః ||

ప్రాణగతిజ్ఞానేన యోగావాప్తిః

ఇత్థం క్రమేణ చరతా వాయునా వాయుజిన్నరః || ౧౧౯ ||

అహశ్చ రాత్రిం పక్షం చ మాసం మత్వాయనాదికమ్ ।
అన్తర్ముఖో విజానీయాత్ కాలభేదం సమాహితః ॥ ౧౨౦ ॥

అఙ్గుష్ఠాది స్వావయవాస్ఫురణాదర్శనైరపి ।
అరిష్టైర్జీవితస్యాపి జానీయాత్ క్షయమాత్మనః ॥ ౧౨౧ ॥

జ్ఞాత్వా యతేత కైవల్యప్రాప్తయే యోగవిత్తమః ।
పాదాఙ్గుష్ఠే కరాఙ్గుష్ఠే స్ఫురణం యస్య నశ్యతి ॥ ౧౨౨ ॥

తస్య సంవత్సరాదూర్ధ్వం జీవితవ్యక్షయో భవేత్ ।
మణిబన్ధే తథా గుల్ఫే స్ఫురణం యస్య నశ్యతి ॥ ౧౨౩ ॥

షణ్మాసావధిరేతస్య జీవితస్య స్థితిర్భవేత్ ।
కూర్పరాస్ఫురణం యస్య తస్య త్రైమాసికీ స్థితిః ॥ ౧౨౪ ॥

కక్షే మేహనపార్శ్వే చ స్ఫురణానుపలమ్భనే ।
మాసావధి జీవితం స్యాత్ తదర్ధం సత్త్వదర్శనే ॥ ౧౨౫ ॥

ఆశ్రితే జఠరే ద్వారే దినాని దశ జీవితమ్ ।
జ్యోతిః ఖద్యోతవద్యస్య తస్య జీవితమ్ ॥ ౧౨౬ ॥

జిహ్వాగ్రాదర్శనే త్రీణి దినాని స్థితిరాత్మనః ।
జ్వాలయా దర్శనే మృత్యుర్ద్విదినే భవతి ధ్రువమ్ ॥ ౧౨౭ ॥

ఏవమాదీన్యరిష్టాని దృష్ట్వాయుఃక్షరకారణమ్ ।
నిఃశ్రేయసాయ యుఞ్జీత జపధ్యానపరాయణః ॥ ౧౨౮ ॥

మనసా పరమాత్మానం ధ్యాత్వా తద్రూపతామియాత్ ।

యద్యేవం వాయుగతిజ్ఞో యోగీ భవతి తదా స్వరశాస్త్రానురోధేన స్వకాలగతిం విదిత్వా ఝటితి మానసం నిఃశ్రేయసాయ యుఞ్జన్ అనాత్మాపహ్నవసిద్ధం పరమాత్మానం స్వమాత్రమితి జ్ఞాత్వా తద్భావాపన్నో భవేదిత్యాహ- ఇత్థమితి ॥ ౧౧౯-౧౨౦ ॥ కాలభేదజ్ఞానోపాయమాహ- అఙ్గుష్ఠాదీత్యాదినా ॥ ౧౨౧ ॥ స్వవాక్యం స్వయమేవ వివృణోతి- పాదాఙ్గుష్ఠ ఇతి ॥ ౧౨౨-౧౨౮ ॥

మర్మస్థానేషు ప్రాణస్య ప్రత్యాహారః

యద్వ్యష్టాదశభేదేషు మర్మస్థానేషు ధారణమ్ ॥ ౧౨౯ ॥

స్థానాత్ స్థానం సమాకృష్య ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే ।
పాదాఙ్గుష్ఠం తథా గుల్ఫం జఙ్ఘామధ్యం తథైవ చ ॥ ౧౩౦ ॥

మధ్యమూర్వోశ్చ మూలం చ పాయుర్హృదయమేవ చ ।
మేహనం దేహమధ్యం చ నాభిం చ గలకూర్పరమ్ ॥ ౧౩౧ ॥

తాలుమూలం చ మూలం చ ఘ్రాణస్యాక్ష్ణోశ్చ మణ్డలమ్ ।
భ్రువోర్మధ్యం లలాటం చ మూలమూర్ధ్వం చ జానునీ ॥ ౧౩౨ ॥

మూలం చ కరయోర్మూలం మహాన్త్యేతాని వై ద్విజ ।

ప్రత్యాహారప్రకారమాహ- యదీతి ॥ ౧౨౯ ॥ కాని మర్మస్థానానీత్యత
ఆహ- పాదాఙ్గుష్ఠమితి । పాదాఙ్గుష్ఠాద్యష్టాదశస్థానేషు
ఆరోహావరోహణక్రమేణ ప్రాణం ప్రత్యాహరేదిత్యర్థః ॥ ౧౩౦-౧౩౨ ॥

ధారణాప్రకారః

పఞ్చభూతమయే దేహే భూతేష్వేతేషు పఞ్చసు ॥ ౧౩౩ ॥

మనసో ధారణం యత్తద్యుక్తస్య చ యమాదిభిః ।
ధారణా సా చ సంసారసాగరోత్తారకారణమ్ ॥ ౧౩౪ ॥

సంక్షేపవిస్తారాభ్యాం ధారణాప్రకారమాహ-
ప్రవిభక్తపఞ్చభూతేషు ॥ ౧౩౩-౧౩౪ ॥

దేహావయవేషు పఞ్చభూతధారణమ్

ఆజానుపాదపర్యన్తం పృథివీస్థానమిష్యతే ।
పీతలా చతురస్రా చ వసుధా వజ్రలాఞ్ఛితా ॥ ౧౩౫ ॥

స్మర్తవ్యా పఞ్చఘటికా తత్రారోప్య ప్రభఞ్జనమ్ ।
అజానుకటిపర్యన్తమపాం స్థానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ ౧౩౬ ॥

అర్ధచన్ద్రసమాకారం శ్వేతమర్జునలాఞ్ఛితమ్ ।

స్మర్తవ్యమమ్బుః శ్వసనమారోప్య దశనాడికా ॥ ౧౩౭ ॥

ఆదేహమధ్యకట్యన్తమగ్నిస్థానముదాహృతమ్ ।
తత్ర సిన్దూరవర్ణోఽగ్నిర్జ్వలనం దశ పఞ్చ చ ॥ ౧౩౮ ॥

స్మర్తవ్యా ఘటికా ప్రాణం కృత్వా కుమ్భే తథేరితమ్ ।
నాభేరుపరి నాసాన్తం వాయుస్థానం తు తత్ర వై ॥ ౧౩౯ ॥

వేదికాకారవద్ధూమ్రో బలవాన్ భూతమారుతః ।
స్మర్తవ్యః కుమ్భకేనైవ ప్రాణమారోప్య మారుతమ్ ॥ ౧౪౦ ॥

ఘటికావింశతిస్తస్మాద్ ఘ్రాణాద్ బ్రహ్మవిలావధి ।
వ్యోమస్థానం నభస్తత్ర భిన్నాఞ్జనసమప్రభమ్ ॥ ౧౪౧ ॥

వ్యోమ్ని మారుతమారోప్య కుమ్భకేనైవ యత్నవాన్ ।

స్వదేహావయవే పృథివ్యాదిపఞ్చభూతధారణం తత్ఫలం చాహ-
పఞ్చభూతభౌతికజయః । తత్ర మృత్యురపి న విద్యతే ఇత్యర్థః ।
ఆబాదిధారణాక్రమమాహ- ఆజాన్వితి ॥ ౧౩౬-౧౪౧ ॥

పృథివ్యాదిషు అనిరుద్ధాదిధ్యానం తత్ఫలం చ

పృథివ్యంశే తు దేహస్య చతుర్బాహుం కిరీటినమ్ ॥ ౧౪౨ ॥

అనిరుద్ధం హరిం యోగీ యతేత భవముక్తయే ।

అబంశే పూరయేద్యోగీ నారాయణముదగ్రధీః ॥ ౧౪౩ ॥

ప్రద్యుమ్నమగ్నౌ వాయవంశే సంకర్షణమతః పరమ్ ।
వ్యోమాంశే పరమాత్మానం వాసుదేవం సదా స్మరేత్ ॥ ౧౪౪ ॥

అచిరాదేవ తత్రాప్తిర్యుఞ్జానస్య న సంశయః ।

ఏవమ్ ఆదౌ పఞ్చభూతధారణాం కృత్వా అథ
పృథివ్యాద్యంశేషు అనిరుద్ధాదీన్ ధ్యాయేదిత్యాహ- పృథివీతి ॥ ౧౪౨-

పరమాత్మధ్యానం తత్ఫలం చ

బద్ధ్వా యోగాసనం పూర్వం హృద్దేశే హృదయాఞ్జలిః ॥ ౧౪౫ ॥

నాసాగ్రన్యస్తనయనో జిహ్వాం కృత్వా న తాలుని ।
దన్తైర్దన్తానసంస్పృశ్య ఊర్ధ్వకాయః సమాహితః ॥ ౧౪౬ ॥

సంయమేచ్చేన్ద్రియగ్రామమాత్మబుద్ధ్యా విశుద్ధయా ।
చిన్తనం వాసుదేవస్య పరస్య పరమాత్మనః ॥ ౧౪౭ ॥

స్వరూపవ్యాప్తరూపస్య ధ్యానం కైవల్యసిద్ధిదమ్ ।
యామమాత్రం వాసుదేవం చిన్తయేత్ కుమ్భకేన యః ॥ ౧౪౮ ॥

సప్తజన్మార్జితం పాపం తస్య నశ్యతి యోగినః ।

పరమాత్మధ్యానోపాయం తత్ఫలం చాహ- బద్ధ్వేతి ॥ ౧౪౫-౧౪౭

॥ ఏవం ధ్యానావాన్తరఫలమాహ- యామమాత్రమితి ॥ ౧౪౮ ॥ పాపం

తదుపలక్షితాగామ్యాదికర్మత్రయమ్ ॥

తురీయాతీతం వాసుదేవచైతన్యమ్

నాభికన్దాత్ సమారభ్య యావద్ధృదయగోచరమ్ ॥ ౧౪౯ ॥

జాగ్రద్వృత్తిం విజానీయాత్ కణ్ఠస్థం స్వప్నవర్తనమ్ ।

సుషుప్తం తాలుమధ్యస్థం తుర్యం భ్రూమధ్యసంస్థితమ్ ॥ ౧౫౦ ॥

తుర్యాతీతం పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మరన్ధ్రే తు లక్షయేత్ ।

జాగ్రద్వృత్తిం సమారభ్య యావద్బ్రహ్మబిలాన్తరమ్ ॥ ౧౫౧ ॥

తత్రాత్మాయం తురీయః స్యాత్ తుర్యాన్తే విష్ణురుచ్యతే ।

వాసుదేవాపేక్షయా తుర్యాతీతం భిన్నమ్ ఇత్యాశఙ్క్య

తుర్యాతీతభూమికాప్రదర్శనపూర్వకం వాసుదేవచైతన్యమేవ

తుర్యాతీతమిత్యాహ- నాభీతి ॥ ౧౪౯ ॥ బ్రహ్మరన్ధ్రాద్యసంభవప్రబోధతః

తుర్యాతీతమేవ విష్ణుతత్త్వం నేతరదిత్యర్థః ॥ ౧౫౦-౧౫౧ ॥

సగుణధ్యానమ్

ధ్యానేనైవ సమాయుక్తో వ్యోమ్ని చాత్యన్తనిర్మలే ॥ ౧౫౨ ॥

సూర్యకోటిద్యుతిధరం నిత్యోదితమధోక్షజమ్ ।
హృదయామ్బురుహాసీనం ధ్యాయేద్వా విశ్వరూపిణమ్ ॥ ౧౫౩ ॥

అనేకాకారఖచితమనేకవదనాన్వితమ్ ।
అనేకభుజసంయుక్తమనేకాయుధమణ్డితమ్ ॥ ౧౫౪ ॥

నానావర్ణధరం దేవం శాన్తముగ్రముదాయుధమ్ ।
అనేకనయనాకీర్ణం సూర్యకోటిసమప్రభమ్ ॥ ౧౫౫ ॥

ధ్యాయతో యోగినః సర్వమనోవృత్తిర్వినశ్యతి ।

సగుణనిర్గుణధ్యానప్రకారమాహ- ధ్యానేనేతి ॥ ౧౫౨ ॥ ధ్యాయేత్ యద్వా విరాజం విశ్వరూపిణమ్ ॥ ౧౫౩ ॥ అనేకాకారఖచితం స్థిరచరాత్మకమిత్యర్థః ॥ ౧౫౪-౧౫౫ ॥ వైరాజపదధ్యానఫలమాహ- పర్యవసన్నత్వాత్ మనో మనస్త్వం విహాయ వైరాజపదమేవ భవతీత్యర్థః ॥

నిర్గుణధ్యానమ్

హృత్పుణ్డరీకమధ్యస్థం చైతన్యజ్యోతిరవ్యయమ్ ॥ ౧౫౬ ॥

కదమ్బగోలకాకారం తుర్యాతీతం పరాత్పరమ్ ।
అనన్తమానన్దమయం చిన్మయం భాస్కరం విభుమ్ ॥ ౧౫౭ ॥

నివాతదీపసదృశమకృత్రిమమణిప్రభమ్ ।
ధ్యాయతో యోగినస్తస్య ముక్తిః కరతలే స్థితా ॥ ౧౫౮ ॥

నిర్గుణధ్యానమాహ- హృదితి । హృత్పుణ్డరీకమధ్యే ప్రత్యగ్రూపేణ తిష్ఠతీతి హృత్పుణ్డరీకమధ్యస్థమ్ । హృత్సంబన్ధాత్ జడత్వప్రసక్తౌ చైతన్యజ్యోతిః । తస్య వాశ్రయనాశాత్ వ్యయప్రసక్తౌ అవ్యయమ్ ॥ ౧౫౬ ॥ కదమ్బగోలకవత్ ఆకారో యస్య సహస్రారస్య తత్ కదమ్బగోలకాకారమ్ । తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన తత్ర ఉపలభ్యమానతురీయస్య తదాకృతీత్వం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః । తదుపాధ్యభావే తదేవ తురీయాతీతం పరాత్ తురీయాదపి పరమ్, అనన్తం పరిచ్ఛేదత్రయాభావాత్, దేశతః కాలతో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితం బ్రహ్మ ఇతి శ్రుతేః । ఆనన్దమయం, పరమానన్దస్వరూపత్వాత్ । చిన్మయం, చిన్మాత్రత్వాత్ । ఖద్యోతాదిసూర్యాన్తభాసామపి భాసకాకారత్వాత్ భాస్కరమ్ । విద్వద్దృష్ట్యా బ్రహ్మమాత్రం భవతీతి విభుమ్ ॥ ౧౫౭ ॥ నివాతదీపసదృశమ్, ఆకాశవదచలత్వాత్ । అకృత్రిమకౌస్తుభాదిమణిప్రభం ప్రకాశమాత్రమిత్యర్థః । య ఏవంవిశేషణవిశిష్టం బ్రహ్మ స్వమాత్రధియా ధ్యాయతి తస్య ఏవ ఏవం ధ్యాయతో యోగినో ముక్తిః విదేహముక్తిః కరే స్థితా, తద్భావాపన్నత్వాదిత్యర్థః ॥ ౧౫౮ ॥

సవిశేషజ్ఞానస్యాపి ముక్తిహేతుత్వమ్

విశ్వరూపస్య దేవస్య రూపం యత్కించిదేవ హి ।
స్థవీయః సూక్ష్మమన్యద్వా పశ్యన్ హృదయపఙ్కజే ॥ ౧౫౯ ॥

ధ్యాయతో యోగినో యస్తు సాక్షాదేవ ప్రాకాశతే ।

అణిమాదిఫలం చైవ సుఖేనైవోపజాయతే ॥ ౧౬౦ ॥

జీవాత్మనః పరస్యాపి యద్యేవముభయోరపి ।
అహమేవ పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మాహమితి సంస్థితిః ॥ ౧౬౧ ॥

సమాధిః స తు విజ్ఞేయః సర్వవృత్తివివర్జితః ।
బ్రహ్మ సంపద్యతే యోగీ న భూయః సంసృతిం వ్రజేత్ ॥ ౧౬౨ ॥

ఏవం విశోధ్య తత్త్వాని యోగీ నిఃస్పృహచేతసా ।
యథా నిరిన్ధనో వహ్నిః స్వయమేవ ప్రశామ్యతి ॥ ౧౬౩ ॥

గ్రాహ్యాభావే మనఃప్రాణో నిశ్చయజ్ఞానసంయుతః ।
శుద్ధతత్త్వే పరే లీనో జీవః సైన్ధవపిణ్డవత్ ॥ ౧౬౪ ॥

మోహజాలకసంఘాతం విశ్వం పశ్యతి స్వప్నవత్ ।
సుషుప్తివద్యశ్చరతి స్వభావపరినిశ్చలః ॥ ౧౬౫ ॥

నిర్వాణపదమాశ్రిత్య యోగీ కైవల్యమశ్నుతే ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

నిర్విశేషజ్ఞానిన ఏవ ముక్తిః న హి సవిశేషజ్ఞానినః ఇత్యాశఙ్క్య
సవిశేషజ్ఞానస్య నిర్విశేషజ్ఞానహేతుతయా తస్యాపి ముక్తిహేతుత్వం
సిద్ధిమిత్యాహ- విశ్వరూపశ్యేతి ॥ ౧౫౯ ॥ అణిమాదిఫలం
సకామస్యేత్యర్థః । యది నిష్కామః తదా తస్య

ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మనిర్వికల్పకసమాధిః స్యాదితి || ౧౬౦ ||
సమాధిలక్షణమప్యాహ- జీవేతి | అబ్రహ్మత్వానాత్మత్వప్రసక్తౌ
తన్నిరసనాయ తయోః ఏకత్వప్రబోధాయ చ వ్యతిహారేణ అహమేవ పరం బ్రహ్మ
బ్రహ్మాహమితి ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపేణ

అవస్థానాసంప్రజ్ఞాతనిర్వికల్పకసమాధిః | ఏవం
నిర్వికల్పకసమాధిబలాత్
పరాకాన్పేక్షప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగతవిశేషాసంభవప్రబోధసిద్ధం
బ్రహ్మ సంపద్యతే || ౧౬౧-౧౬౨ || కేన బ్రహ్మ సంపద్యతే ఇత్యత్ర-
ఏవమితి | స్వాతిరిక్తస్పృహావిరలచేతసా బ్రహ్మ సంపద్యతే ఇత్యర్థః | మన-
విప్రుతియోగికబ్రహ్మమాత్రప్రబోధసమకాలమ్ ఆభాసతో వాపి
కరణగ్రామోఽస్తీతి యది భ్రాన్తిః తదా తచ్ఛాన్తిః భవేదితి
సదృష్టాన్తమాహ- యథేతి | ప్రశామ్యతే శామ్యతి || ౧౬౩ || కుతః ?
స్వాతిరేకేణ గ్రాహ్యాభావే ప్రాణోపాధికః శుద్ధసత్త్వే పరే లీనో జీవః
సలిలసైన్ధవపిణ్డవత్ జీవభావం విహాయ బ్రహ్మీభూతో భవతీత్యర్థః ||
౧౬౪ || యది స్వాతిరిక్తవిశ్వస్ఫూర్తిః స్యాత్ తదా తత్స్ఫూర్తౌ మోహ ఇత్యాది |
తదస్ఫూర్తౌ సుషుప్తివద్యశ్చరతి సః స్వభావపరినిశ్చలః || ౧౬౫ ||
స్వాతిరిక్తవిశ్వస్ఫూర్త్యపహ్నవసిద్ధనిప్రుతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా
అవస్థానం యత్ తత్ నిర్వాణపదమ్ | ఏవం బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానయోగీ
జ్ఞానసమకాలం కైవల్యరూపేణ అవశిష్యతే ఇత్యర్థః | ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః
త్రిశిఖిబ్రాహ్మణోపనిషత్సమాప్త్యర్థః ||

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |
ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితా స్ఫుటతో లఘు ||

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యా షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్ ||

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
చతుశ్చత్వారింశత్సంఖ్యాపూరకం త్రిశిఖిబ్రాహ్మణోపనిషద్వివరణం
సంపూర్ణమ్

దర్శనోపనిషత్

ఆప్యాయన్తు- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమ ఖణ్డః

జీవన్ముక్తిసాధనమ్ అష్టాఙ్గయోగః

దత్తాత్రేయో మహాయోగీ భగవాన్ భూతభావనః |
చతుర్భుజో మహావిష్ణుర్యోగసామ్రాజ్యదీక్షితః || ౧ ||

తస్య శిష్యో మునివరః సాంకృతిర్నామ భక్తిమాన్ |
పప్రచ్ఛ గురుమేకాన్తే ప్రాఞ్జలిర్వినయాన్వితః || ౨ ||

భగవన్ బ్రూఉహి మే యోగం సాష్టాఙ్గం సప్రపఞ్చకమ్ |
యేన విజ్ఞానమాత్రేణ జీవన్ముక్తో భవామ్యహమ్ || 3 ||

సాంకృతే శృణు వక్ష్యామి యోగం సాష్టాఙ్గదర్శనమ్ |

వివరణమ్

యమాద్యష్టాఙ్గయోగేద్ధబ్రహ్మమాత్రప్రబోధతః।
యోగినో యత్పదం యాన్తి తత్కైవల్యపదం భజే॥

ఇహ ఖలు సమావేదప్రవిభక్తేయం దర్శనోపనిషత్ నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానసహకృతయమాద్యష్టాఙ్గయోగప్రకటనవ్యగ్రా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజృమ్భతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే।
సాంకృతిదత్తాత్రేయప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి- దత్తాత్రేయ ఇతి॥ ౧-౨॥ కిమితి ? భగవన్ ఇత్యాది॥ 3॥ సాంకృతినా ఏవం పృష్టో భగవానాహ- సాంకృత ఇతి॥

అష్టాఙ్గోద్దేశః

యమశ్చ నియమశ్చైవ తథైవాసనమేవ చ॥ ౪॥

ప్రాణాయామస్తథా బ్రహ్మన్ ప్రత్యాహారస్తతః పరమ్।
ధారణా చ తథా ధ్యానం సమాధిశ్చాష్టమం మునే॥ ౫॥

అష్టాఙ్గాని కానీయత ఆహ- యమశ్చేతి॥ ౪-౫॥

దశవిధయమః

అహింసా సత్యమస్తేయం బ్రహ్మచర్యం దయార్జవమ్।

క్షమా ధృతిర్మితాహారః శౌచం చేతి యమా దశ ॥ ౬ ॥

దశధా భిన్నయమావయవమాహ- అహింసేతి ॥ ౬ ॥

అహింసా

వేదోక్తేన ప్రకారేణ వినా సత్యం తపోధన ।
కాయేన మనసా వాచా హింసా హింసా న చాన్యథా ॥ ౭ ॥

ఆత్మా సర్వగతోఽచ్ఛేద్యో న గ్రాహ్య ఇతి యా మతిః ।
సా చాహింసా వరా ప్రోక్తా మునే వేదాన్తవేదిభిః ॥ ౮ ॥

ఉపాయోపేయభేదేన అహింసాదిదశయమలక్షణమాహ- వేదేతి ।
వేదోక్తయజ్ఞీయపశ్చాదిహింసా అహింసైవేత్యర్థః ॥ ౭ ॥ యద్వా-
ఆత్మేత్యాది ॥ ౮ ॥

సత్యమ్

చక్షురాదీన్ద్రియైర్దృష్టం శ్రుతం ఘ్రాతం మునీశ్వర ।
తస్యైవోక్తిర్భవేత్ సత్యం విప్ర తన్నాన్యథా భవేత్ ॥ ౯ ॥

సర్వం సత్యం వరం బ్రహ్మ న చాన్యాదితి యా మతిః ।
తచ్చ సత్యం వరం ప్రోక్తం వేదాన్తజ్ఞానపారగైః ॥ ౧౦ ॥

ఉపాయోపేయసత్యలక్షణం తు- చక్షురిత్యాది ॥ ౯-౨౫ ॥

అస్తేయమ్

అన్యదీయే తృణే రత్నే కాఞ్చనే మౌక్తికేఽపి చ।
మనసా వినివృత్తిర్యా తదస్తేయం విదుర్బుధాః॥ ౧౧॥

ఆత్మన్యనాత్మభావేన వ్యవహారవివర్జితమ్।
యత్తదస్తేయమిత్యుక్తమాత్మవిద్భిర్మహామునే॥ ౧౨॥

బ్రహ్మచర్యమ్

కాయేన వాచా మనసా స్త్రీణాం పరివివర్జనమ్।
ఋతౌ భార్యాం తదా స్వస్య బ్రహ్మచర్యం తదుచ్యతే॥ ౧౩॥

బ్రహ్మభావే మనశ్చారం బ్రహ్మచర్యం పరంతప।

దయా

స్వాత్మవత్ సర్వభూతేషు కాయేన మనసా గిరా॥ ౧౪॥

అనుజ్ఞా యా దయా సైవ ప్రోక్తా వేదాన్తవేదిభిః।

ఆర్జవమ్

పుత్రే మిత్రే కలత్రే చ రిపౌ స్వాత్మని సంతతమ్॥ ౧౫॥

ఏకరూపం మునే యత్తదార్జవం ప్రోచ్యతే మయా ।

క్షమా

కాయేన మనసా వాచా శత్రుభిః పరిపీడితే ॥ ౧౬ ॥

బుద్ధిక్షోభనివృత్తిర్యా క్షమా సా మునిపుంగవ ।

ధృతిః

వేదావేద వినిర్మోక్షః సంసారస్య న చాన్యథా ॥ ౧౭ ॥

ఇతి విజ్ఞాననిష్పత్తిర్ధృతిః ప్రోక్తా హి వైదికైః ।
అహమాత్మా న చాన్యోఽస్మీత్యేవమప్రచ్యుతా మతిః ॥ ౧౮ ॥

మితాహారః

అల్పమృష్టాశనాభ్యాం చ చతుర్థాంశావశేషకమ్ ।
తస్మాద్యోగానుగుణ్యేన భోజనం మితభోజనమ్ ॥ ౧౯ ॥

శౌచమ్

స్వదేహమలనిర్మోక్షో మృజ్జలాభ్యాం మహామునే ।
యత్తచ్చౌచం భవేద్బాహ్యం మానసం మననం విదుః ॥ ౨౦ ॥

అహం శుద్ధ ఇతి జ్ఞానం శౌచమాహుర్మనీషిణః।
అత్యన్తమలినో దేహో దేహీ చాత్యన్తనిర్మలః॥ ౨౧॥

ఉభయోరన్తరం జ్ఞాత్వా కస్య శౌచం విధీయతే।
జ్ఞానశౌచం పరిత్యజ్య బాహ్యే యో రమతే నరః॥ ౨౨॥

స మూఢః కాఞ్చనం త్యక్త్వా లోష్టం గృహ్ణాతి సువ్రత।

బ్రహ్మాత్మవేదనవిధిః

జ్ఞానమృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః॥ ౨౩॥

న చాస్తి కించిత్ కర్తవ్యమస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్।
లోకత్రయేఽపి కర్తవ్యం కించిన్నాస్త్యాత్మవేదినామ్॥ ౨౪॥

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన మునేఽహింసాదిసాధనైః।
ఆత్మానమక్షరం బ్రహ్మ విద్ధి జ్ఞానాత్తు వేదనాత్॥ ౨౫॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

ద్వితీయః ఖణ్డః

దశవిధనియమః

తపః సంతోషమాస్తిక్యం దానమీశ్వరపూజనమ్ ।
సిద్ధాన్తశ్రవణం చైవ హ్రీర్మతిశ్చ జపో వ్రతమ్ ॥ ౧ ॥

ఏతే చ నియమాః ప్రోక్తాస్తాన్ వక్ష్యామి క్రమాచ్ఛృణు ।

దశధా భిన్ననియమావయవానాహ- తప ఇతి ॥ ౧ ॥

తపః

వేదోక్తేన ప్రకారేణ కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిభిః ॥ ౨ ॥

శరీరశోషణం యత్తత్తప ఇత్యుచ్యతే బుధైః ।
కో వా మోక్షః కథం కేన సంసారం ప్రతిపన్నవాన్ ॥ ౩ ॥

ఇత్యాలోచనమర్థజ్ఞాస్తపః శంసన్తి పణ్డితాః ।

ఉపాయోపేయభేదేన తప ఆదినియమలక్షణమాహ- వేదేతి ॥ ౨-౧౦ ॥

సంతోషః

యదృచ్ఛాలాభతో నిత్యం ప్రీతిర్యా జాయతే నృణామ్ ॥ ౪ ॥

తత్ సంతోషం విదుః ప్రాజ్ఞాః పరిజ్ఞానైకతత్పరాః ।
బ్రహ్మాదిలోకపర్యన్తాద్విరక్త్యా యల్లభేత్ ప్రియమ్ ॥ ౫ ॥

సర్వత్ర విగతస్నేహః సంతోషం పరమం విదుః।

ఆస్తిక్యమ్

శ్రౌతే స్మార్తే చ విశ్వాసో యత్తదాస్తిక్యముచ్యతే ॥ ౬ ॥

దానమ్

న్యాయార్జితధనం శ్రాన్తే శ్రద్ధయా వైదికే జనే।
అన్యద్వా యత్ ప్రదీయన్తే తద్దానం ప్రోచ్యతే మయా ॥ ౭ ॥

ఈశ్వరపూజనమ్

రాగాద్యపేతం హృదయం వాగదుష్టానృతాదినా।
హింసాదిరహితం కర్మ యత్తదీశ్వరపూజనమ్ ॥ ౮ ॥

సిద్ధాన్తశ్రవణమ్

సత్యం జ్ఞానమనన్తం చ పరానన్దం పరం ధ్రువమ్।
ప్రత్యగిత్యవగన్తవ్యం వేదాన్తశ్రవణం బుధః ॥ ౯ ॥

హ్రీః

వేదలౌకికమార్గేషు కుత్సితం కర్మ యద్భవేత్।

తస్మిన్ భవతి యా లజ్జా హ్రీః సైవేతి ప్రకీర్తితా ॥ ౧౦ ॥

మతిః

వైదికేషు చ సర్వేషు శ్రద్ధా యా సా మతిర్భవేత్ ।
గురుణా చోపదిష్టోఽపి తత్ర సంబన్ధవర్జితః ॥ ౧౧ ॥

వేదవిరుద్ధమార్గః గురుణా ఉపదిష్టోఽపి తత్ర సమ్బన్ధవర్జితః సన్
వేదోక్తానుష్ఠానమేవ కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౧౧- ౧౬ ॥

జపః

వేదోక్తేనైవ మార్గేణ మన్త్రాభ్యాసో జపః స్మృతః ।
కల్పసూత్రే యథా వేదే ధర్మశాస్త్రే పురాణకే ॥ ౧౨ ॥

ఇతిహాసే చ వృత్తిర్యా స జపః ప్రోచ్యతే మయా ।
జపస్తు ద్వివిధః ప్రోక్తో వాచికో మానసస్తథా ॥ ౧౩ ॥

వాచికోపాంశురుచ్చైశ్చ ద్వివిధః పరికీర్తితః ।
మానసో మననధ్యానభేదాత్ ద్వైవిధ్యమాశ్రితః ॥ ౧౪ ॥

ఉచ్చైర్జపాదుపాంశుశ్చ సహస్రగుణముచ్యతే ।
మానసశ్చ తథోపాంశోః సహస్రగుణముచ్యతే ॥ ౧౫ ॥

ఉచ్చైర్జపశ్చ సర్వేషాం యథోక్తఫలదో భవేత్ ।

నీచైః శ్రోత్రేణ చేన్మన్త్రః శ్రుతశ్చేన్నిష్ఫలం భవేత్ ॥ ౧౬ ॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

తృతీయః ఖణ్డః

ఆసనాని నవ

స్వస్తికం గోముఖం పద్మం వీరసింహాసనే తథా ।
భద్రం ముక్తాసనం చైవ మయూరాసనమేవ చ ॥ ౧ ॥

సుఖాసనసమాఖ్యం చ నవమం మునిపుంగవ ।

యమనియమలక్షణముక్త్వా ఆసనలక్షణమాహ- స్వస్తికమితి ॥
౧-౧౪ ॥

స్వస్తికమ్

జానూర్వోరన్తరే కృత్వా సమ్యక్ పాదతలే ఉభే ॥ ౨ ॥

సమగ్రీవశిరఃకాయః స్వస్తికం నిత్యమభ్యసేత్ ।

గోముఖమ్

సవ్యే దక్షిణగుల్ఫం తు పృష్ఠపార్శ్వే నియోజయేత్ ॥ 3 ॥

దక్షిణేఽపి తథా సవ్యం గోముఖం తత్ ప్రచక్షతే ।

పద్మమ్

అఙ్గుష్ఠావధి గృహ్ణీయాద్ధస్తాభ్యాం వ్యుత్క్రమేణ తు ॥ ౪ ॥

ఊర్వోరుపరి విప్రేన్ద్ర కృత్వా పాదతలద్వయమ్ ।
పద్మాసనం భవేత్ ప్రాజ్ఞ సర్వరోగభయాపహమ్ ॥ ౫ ॥

వీరాసనమ్

గుల్ఫౌ చ వృషణస్యాధః సీవిన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్ ।
దక్షిణం సవ్యగుల్ఫేన దక్షిణేన తథేతరత్ ॥ ౬-౧ ॥

హస్తౌ జానౌ సమాస్థాప్య స్వాఙ్గులీంశ్చ ప్రసార్య చ ।
వ్యక్తవక్త్రో నిరీక్షేత నాసాగ్రం సుసమాహితః ॥ ౬-౨ ॥

సింహాసనం భవేదేతత్ పూజితం యోగిభిః సదా ॥ ౬-3 ॥

భద్రాసనమ్

గుల్ఫౌ తు వృషణస్యాధః సీవిన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్ ।
పార్శ్వపాదౌ చ పాణిభ్యాం దృఢం బద్ధ్వా సునిశ్చలమ్ ॥ ౭ ॥

భద్రాసనం భవేదేతద్విషరోగవినాశనమ్ ।

ముక్తాసనమ్

నిపీడ్య సీవినీం సూక్ష్మాం దక్షిణేతరగుల్ఫతః ॥ ౮ ॥

వామం యామ్యేన గుల్ఫేన ముక్తాసనమిదం భవేత్ ।
మేఢ్రాదుపరి నిక్షిప్య సవ్యం గుల్ఫం తతోపరి ॥ ౯ ॥

గుల్ఫాన్తరం చ సంక్షిప్య ముక్తాసనమిదం మునే ।

మయూరాసనమ్

కూర్పరాగ్రే మునిశ్రేష్ఠ నిక్షిపేన్నాభిపార్శ్వయోః ॥ ౧౦ ॥

భూమ్యాం పాణితలద్వన్ద్వం నిక్షిప్యైకాగ్రమానసః ।
సమున్నతశిరఃపాదో దణ్డవద్వ్యోమ్ని సంస్థితః ॥ ౧౧ ॥

మయూరాసనమేతత్ స్యాత్ సర్వపాపప్రణాసనమ్ ।

సుఖాసనమ్

యేన కేన ప్రకారేణ సుఖం ధైర్యం చ జాయతే ॥ ౧౨ ॥

తత్ సుఖాసనమిత్యుక్తమశక్తస్తత్ సమాశ్రయేత్ ।

ఆసనజయఫలమ్

ఆసనం విజితం యేన జితం తేన జగత్త్రయమ్ ॥ ౧౩ ॥

అనేన విధినా యుక్తః ప్రాణాయామం సదా కురు ॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

చతుర్థః ఖణ్డః

దేహప్రమాణమ్

శరీరం తావదేవ స్యాత్ షణ్ణవత్యఙ్గులాత్మకమ్ ।
దేహమధ్యే శిఖిస్థానం తప్తజామ్బూనదప్రభమ్ ॥ ౧ ॥

త్రికోణం మనుజానాం తు సత్యముక్తం హి సాంకృతే ।
గుదాత్తు ద్వ్యఙ్గులాదూర్ధ్వం మేఢ్రాత్తు ద్వ్యఙ్గులాదధః ॥ ౨ ॥

దేహమధ్యం విజానీహి మనుజానాం తు సాంకృతే ।
కన్దస్థానం మునిశ్రేష్ఠ మూలాధారాన్నవాఙ్గులమ్ ॥ ౩ ॥

చతురఙ్గులమాయామవిస్తారం మునిపుంగవ ।
కుక్కుటాణ్డవదాకారం భూషితం తు త్వగాదిభిః ॥ ౪ ॥

తన్మధ్యే నాభిరిత్యుక్తం యోగజ్ఞైర్మునిపుంగవ |

ప్రాణాయామస్య నాడీపుఞ్జదేహప్రాణనిర్వర్త్యత్వేన దేహతత్కార్యేయత్తాపరిజ్ఞానం వినా ప్రాణాయామసిద్ధిః న స్యాదితి దేహనాడీప్రాణేయత్తాం ప్రపఞ్చయతి- శరీరమితి | శిఖిస్థానమ్ అగ్నిస్థానమ్ || ౧-౧౦ ||

నాడీపరిగణనమ్

కన్దమధ్యస్థితా నాడీ సుషుమ్నేతి ప్రకీర్తితా || ౫ ||

తిష్ఠన్తి పరితస్తస్య నాడయో మునిపుంగవ |
ద్విసప్తతిసహస్రాణి తాసాం ముఖ్యాశ్చతుర్దశ || ౬ ||

సుషుమ్నా పిఙ్గలా తద్వదిడా చైవ సరస్వతీ |
పూషా చ వరుణా చైవ హస్తిజిహ్వా యశస్వినీ || ౭ ||

అలమ్బుసా కుహూశ్చైవ విశ్వోదారా పయస్వినీ |
శఙ్ఖినీ చైవ గాన్ధారా ఇతి ముఖ్యాశ్చతుర్దశ || ౮ ||

ఆసాం ముఖ్యతమాస్తిస్రస్తిసృష్వేకోత్తమోత్తమా |
బ్రహ్మనాడీతి సా ప్రోక్తా మునే వేదాన్తవేదిభిః || ౯ ||

పృష్ఠమధ్యస్థితేనాస్థ్నా వీణాదణ్డేన సువ్రత |
సహ మస్తకపర్యన్తం సుషుమ్నా సుప్రతిష్ఠితా || ౧౦ ||

కుణ్డల్యాః స్థానం స్వరూపం చ

నాభికన్దాదధః స్థానం కుణ్డల్యా ద్వ్యఙ్గులం మునే।
అష్టప్రకృతిరూపా స కుణ్డలీ మునిసత్తమః॥ ౧౧॥

యథావద్వాయుచేష్టాం చ జలాన్నాదీని నిత్యశః।
పరితః కన్దపార్శ్వేషు నిరుద్ధ్యైవ సదా స్థితా॥ ౧౨॥

స్వముఖేన సదావేష్ట్య బ్రహ్మరన్ధ్రముఖం మునే।

కుణ్డలినీస్థానం తత్స్వరూపం చాహ- నాభీతి।
పృథివ్యప్తేజోవాయవాకాశమనోబుద్ధ్యహంకారరూపిణ్యః అష్టౌ ప్రకృతయః॥ ౧౧- ౧౨॥

నాడీస్థానాని

సుషుమ్నాయా ఇడా సవ్యే దక్షిణే పిఙ్గలా స్థితా॥ ౧౩॥

సరస్వతీ కుహూశ్చైవ సుషుమ్నాపార్శ్వయోః స్థితే।
గాన్ధారా హస్తిజిహ్వా చ ఇడాయాః పృష్ఠపూర్వయోః॥ ౧౪॥

పూషా యశస్వినీ చైవ పిఙ్గలాపృష్ఠపూర్వయోః।
కుహోశ్చ హస్తిజిహ్వాయా మధ్యే విశ్వోదరా స్థితా॥ ౧౫॥

యశస్విన్యాః కుహోర్మధ్యే వరుణా సుప్రతిష్ఠితా।
పూషాయాశ్చ సరస్వత్యా మధ్యే ప్రోక్తా యశస్వినీ॥ ౧౬॥

గాన్ధారాయాః సరస్వత్యా మధ్యే ప్రోక్తా చ శఙ్ఖినీ।
అలమ్బుసా స్థితా పాయుపర్యన్తం కన్దమధ్యగా॥ ౧౭॥

పూర్వభాగే సుషుమ్నాయా రాకాయాః సంస్థితా కుహూః।
అధశ్చోర్ధ్వం స్థితా నాడీ యామ్యనాసాన్తమిష్యతే॥ ౧౮॥

ఇడా తు సవ్యనాసాన్తం సంస్థితా మునిపుంగవ।
యశస్వినీ చ వామస్య పాదాఙ్గుష్ఠాన్తమిష్యతే॥ ౧౯॥

పూషా వామాక్షిపర్యన్తా పిఙ్గలాయాస్తు పృష్ఠతః।
పయస్వినీ చ యామ్యస్య కర్ణాన్తం ప్రోచ్యతే బుధైః॥ ౨౦॥

సరస్వతీ తథా చోర్ధ్వం గతా జిహ్వా తథా మునే।
హస్తిజిహ్వా తథా సవ్యపాదాఙ్గుష్ఠాన్తమిష్యతే॥ ౨౧॥

శఙ్ఖినీ నామ యా నాడీ సవ్యకర్ణాన్తమిష్యతే।
గాన్ధారా సవ్యనేత్రాన్తా ప్రోక్తా వేదాన్తవేదిభిః॥ ౨౨॥

విశ్వోదరాభిధా నాడీ కన్దమధ్యే వ్యవస్థితా।

సుషుమ్నానాడీపరితః ప్రధాననాడ్యః తిష్ఠన్తీత్యాహ-
సుషుమ్నాయా ఇతి॥ ౧౩-౨౨॥

నాడీషు వాయుసంచారః

ప్రాణోఽపానస్తథా వ్యానః సమానోదాన ఏవ చ ॥ ౨౩ ॥

నాగః కూర్మశ్చ కృకరో దేవదత్తో ధనంజయః ।
ఏతే నాడీషు సర్వాసు చరన్తి దశ వాయవః ॥ ౨౪ ॥

తేషు ప్రాణాదయః పఞ్చ ముఖ్యాః పఞ్చసు సువ్రత ।
ప్రాణసంజ్ఞస్తథాపానః పూజ్యః ప్రాణస్తయోర్మునే ॥ ౨౫ ॥

ఆస్యనాసికయోర్మధ్యే నాభిమధ్యే తథా హృది ।
ప్రాణసంజ్ఞోఽనిలో నిత్యం వర్తతే మునిసత్తమ ॥ ౨౬ ॥

అపానో వర్తతే నిత్యం గుదమధ్యోరుజానుషు ।
ఉదరే సకలే కట్యాం నాభౌ జఙ్ఘే చ సువ్రత ॥ ౨౭ ॥

వ్యానః శ్రోత్రాక్షిమధ్యే చ కకుద్భ్యాం గుల్ఫయోరపి ।
ప్రాణస్థానే గలే చైవ వర్తతే మునిపుంగవ ॥ ౨౮ ॥

ఉదానసంజ్ఞో విజ్ఞేయః పాదయోర్హస్తయోరపి ।
సమానః సర్వదేహేషు వ్యాప్య తిష్ఠత్యసంశయః ॥ ౨౯ ॥

నాగాదివాయవః పఞ్చ త్వగస్థ్యాదిషు సంస్థితాః ।

ఏవముక్తాసు నాడీషు ప్రాణాదయశ్చరన్తీత్యాహ- ప్రాణ ఇతి || ౨౩-

వాయువ్యాపారాః

నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసకాసాశ్చ ప్రాణకర్మ హి సాంకృతే || ३० ||

అపానాఖ్యస్య వాయోస్తు విణ్మూత్రాదివిసర్జనమ్ |
సమానః సర్వసామీప్యం కరోతి మునిపుంగవ || ३౧ ||

ఉదాన ఊర్ధ్వగమనం కరోత్యేవ న సంశయః |
వ్యానో వివాదకృత్ ప్రోక్తో మునే వేదాన్తవేదిభిః || ३౨ ||

ఉద్గారాదిగుణః ప్రోక్తో నాగాఖ్యస్య మహామునే |
ధనంజయస్య శోభాది కర్మ ప్రోక్తం హి సాంకృతే || ३३ ||

నిమీలనాది కూర్మస్య క్షుధా తు కృకరస్య చ |
దేవదత్తస్య విప్రేన్ద్ర తన్ద్రీకర్మ ప్రకీర్తితమ్ || ३౪ ||

ప్రాణాదిదశవాయువ్యాపారానాహ- నిఃశ్వాసేతి || ३०-३౪ ||

నాడీదేవతాః

సుషుమ్నాయాః శివో దేవ ఇడయా దేవతా హరిః |
పిఙ్గలాయా విరిఞ్చః స్యాత్ సరస్వత్యా విరాణ్మునే || ३౫ ||

పూషాధిదేవతా ప్రోక్తో వరుణా వాయుదేవతా।
హస్తిజిహ్వాభిధాయాస్తు వరుణో దేవతా భవేత్॥ ౩౬॥

యశస్విన్యా మునిశ్రేష్ఠ భగవాన్ భాస్కరస్తథా।
అలమ్బుసాయా అబాత్మా వరుణః పరికీర్తితః॥ ౩౭॥

కుహ్వా క్షుద్దేవతా ప్రోక్తా గాన్ధారీ చన్ద్రదేవతా।
శఙ్ఖిన్యాశ్చన్ద్రమాస్తద్వత్ పయస్విన్యాః ప్రజాపతిః॥ ౩౮॥

విశ్వోదరాభిధాయాస్తు భగవాన్ పావకః పతిః।

సుషుమ్నాదిచతుర్దశనాడీదేవతాభేదమాహ- సుషుమ్నాయా ఇతి॥
౩౫-౩౮॥

నాడీషు చన్ద్రసూర్యసంచారః

ఇడాయాం చన్ద్రమా నిత్యం చరత్యేవ మహామునే॥ ౩౯॥

పిఙ్గలాయాం రవిస్తద్వన్మునే వేదవిదాం వర।

సదేడాపిఙ్గలయోశ్చన్ద్రసూర్యౌ చరత ఇత్యాహ- ఇడాయామితి॥ ౩౯॥

నాడీషు సంవత్సరాత్మకప్రాణసూర్యసంచారః

పిఙ్గలాయా ఇడాయాం తు వాయోః సంక్రమణం తు యత్॥ ౪౦॥

తదుత్తరాయణం ప్రోక్తం మునే వేదాన్తవేదిభిః।
ఇడాయాః పిఙ్గలాయాం తు ప్రాణసంక్రమణం మునే॥ ౪౧॥

దక్షిణాయనమిత్యుక్తం పిఙ్గలాయామితి శ్రుతిః।
ఇడాపిఙ్గలయోః సంధిం యదా ప్రాణః సమాగతః॥ ౪౨॥

అమావస్యా తదా ప్రోక్తా దేహే దేహభృతాం వర।
మూలాధారం యదా ప్రాణః ప్రవిష్టః పణ్డితోత్తమ॥ ౪౩॥

తదాద్యం విషువం ప్రోక్తం తాపసైస్తాపసోత్తమ।
ప్రాణసంజ్ఞో మునిశ్రేష్ఠ మూర్ధానం ప్రావిశద్యదా॥ ౪౪॥

తదన్త్యం విషువం ప్రోక్తం తాపసైస్తత్త్వచిన్తకైః।
నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసనం సర్వం మాసానాం సంక్రమో భవేత్॥ ౪౫॥

ఇడయా కుణ్డలీస్థానం యదా ప్రాణః సమాగతః।
సోమగ్రహణమిత్యుక్తం తదా తత్త్వవిదాం వర॥ ౪౬॥

యదా పిఙ్గలయా ప్రాణః కుణ్డలీస్థానమాగతః।
తదా తదా భవేత్ సూర్యగ్రహణం మునిపుఙ్గవ॥ ౪౭॥

సంవత్సరాత్మకప్రాణసూర్యస్య నాడీరాశిసంచారతో
దినపక్షమాసాయనాదిగ్రహణాదిః భవతీత్యాహ- పిఙ్గలాయా ఇతి॥ ౪౦-

అన్తస్తీర్థప్రాశస్త్యమ్

శ్రీపర్వతం శిరఃస్థానే కేదారం తు లలాటకే।
వారాణసీం మహాప్రాజ్ఞ భ్రువోర్ఘ్రాణస్య మధ్యమే ॥ ౪౮ ॥

కురుక్షేత్రం కుచస్థానే ప్రయాగం హృత్సరోరుహే।
చిదమ్బరం తు హృన్మధ్యే ఆధారే కమలాలయమ్ ॥ ౪౯ ॥

ఆత్మతీర్థం సముత్సృజ్య బహిస్తీర్థాని యో వ్రజేత్।
కరస్థం స మహారత్నం త్యక్త్వా కాచం విమార్గతే ॥ ౫౦ ॥

భావతీర్థం పరం తీర్థం ప్రమాణం సర్వకర్మసు।
అన్యథాలిఙ్గ్యతే కాన్తా అన్యథాలిఙ్గ్యతే సుతా ॥ ౫౧ ॥

తీర్థాని తోయపూర్ణాని దేవాన్ కాష్ఠాదినిర్మితాన్।
యోగినో న ప్రపద్యన్తే స్వాత్మప్రత్యయకారణాత్ ॥ ౫౨ ॥

బహిస్తీర్థాత్ పరం తీర్థమన్తస్తీర్థం మహామునే।
ఆత్మతీర్థం మహాతీర్థమన్యత్తీర్థం నిరర్థకమ్ ॥ ౫3 ॥

చిత్తమన్తర్గతం దుష్టం తీర్థస్నానైర్న శుధ్యతి।
శతశోఽపి జలైర్ధౌతం సురాభాణ్డమివాశుచి ॥ ౫౪ ॥

విషువాయనకాలేషు గ్రహణే చాన్తరే సదా।
వారణస్యాదికే స్థానే స్నాత్వా శుద్ధో భవేన్నరః ॥ ౫౫ ॥

జ్ఞానయోగపరాణాం తు పాదప్రక్షాలితం జలమ్ ।
భావశుద్ధ్యర్థమజ్ఞానాం తత్తీర్థం మునిపుఙ్గవ ॥ ౫౬ ॥

మస్తకాద్యాధారాన్తం శ్రీశైలాదిపుణ్యస్థలం భవతీత్యాహ-
శ్రీపర్వతమితి ॥ ౪౮-౪౯ ॥ ఏవం భావనామయమాత్మతీర్థం తదేవ
ముముక్షుభిః సేవ్యమ్ ఇతి స్తౌతి- ఆత్మతీర్థమితి । కాచం- కాచమణిమ్
॥ ౫౦ ॥ దేహాదినిర్వర్త్యసర్వకర్మసు తీర్థబుద్ధిః గరీయసీత్యర్థః । తత్ర
దృష్టాన్తస్తు- అన్యథేతి ॥ ౫౧ ॥ అత ఏవం తీర్థానీతి ॥ ౫౨ ॥ తదేవ
ఆత్మతీర్థమ్ ॥ ౫౩ ॥ బాహ్యతీర్థస్నానేన కోఽపి న శుధ్యతీతి
సదృష్టాన్తమాహ- చిత్తమితి ॥ ౫౪ ॥ న తథా భావతీర్థస్నానేనేత్యాహ-

భ్రూమధ్యాదిస్థానేషు స్వాత్మలక్ష్యానుసంధానతః
శుద్ధాత్మైవ భవతీత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥
ఏవాత్మతీర్థస్నానానధికారో[రీ] తీర్థపాదచరణోదకస్పర్శతః
శుద్ధో భవతీత్యాహ- జ్ఞానేతి ॥ ౫౬ ॥

ఆత్మని శివదృష్టిః

తీర్థే దానే జపే యజ్ఞే కాష్ఠే పాషాణకే సదా ।
శివం పశ్యతి మూఢాత్మా శివే దేహే ప్రతిష్ఠితే ॥ ౫౭ ॥

అన్తఃస్థం మాం పరిత్యజ్య బహిష్ఠం యస్తు సేవతే ।
హస్తస్థం పిణ్డముత్సృజ్య లిహేత్ కూర్పరమాత్మనః ॥ ౫౮ ॥

శివమాత్మని పశ్యన్తి ప్రతిమాసు న యోగినః |
అజ్ఞానాం భావనార్థాయ ప్రతిమాః పరికల్పితాః || ౫౯ ||

స్వాజ్ఞాః స్వాతిరిక్తాత్మానం ద్రష్టుమిచ్ఛన్తి, స్వజ్ఞాః
స్వామాత్మానం పశ్యన్తీత్యాహ- తీర్థ ఇతి || ౫౭-౫౮ || అత ఏవ శివమితి |
అయోగిజనానుకమ్పయా ప్రతిమాపి వికల్పితేత్యాహ- అజ్ఞానామితి || ౫౯ ||

బ్రహ్మదర్శనేన బ్రహ్మభావః

అపూర్వమపరం బ్రహ్మ స్వాత్మానం సత్యమద్వయమ్ |
ప్రజ్ఞానఘనమానన్దం యః పశ్యతి స పశ్యతి || ౬౦ ||

నాడీపుఞ్జం సదాసారం నరభావం మహామునే |
సముత్సృజ్యాత్మనాత్మానమహమిత్యవధారయ || ౬౧ ||

అశరీరం శరీరేషు మహాన్తం విభుమీశ్వరమ్ |
ఆనన్దమక్షరం సాక్షాన్మత్వా ధీరో న శోచతి || ౬౨ ||

విభేదజనకేఽజ్ఞానే నష్టే జ్ఞానబలాత్మనే |
ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కిం కరిష్యతి || ౬౩ ||

నిర్విశేషం బ్రహ్మ యః పశ్యతి స తదేవ భవతీత్యాహ-
అపూర్వమితి | యస్మాత్ పూర్వం కారణం పరం కార్యం వా న విద్యతే తత్
కార్యకారణకలనాశూన్యం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి యః పశ్యతి స
తన్మాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః || ౬౦ || యావచ్చిత్తశుద్ధిః తావత్

నరభావనయా యోగం యుఞ్జీత, తతః శుద్ధావుదితాయాం నరభావం విహాయ బ్రహ్మభావేన వర్తస్వేత్యాహ- నాడీతి || ౬౧ || యః కోఽప్యేవమాత్మానం జానాతి స కృతకృత్యో భవతీత్యాహ- అశరీరమితి || ౬౨ || స్వజ్ఞానజభేదదృష్ట్యపాయే నిర్భేదం బ్రహ్మ ప్రసీదతీత్యాహ- విభేదేతి | వస్తుతః కాలత్రయేఽప్యసంభవభేదః కిం కరిష్యతి ? స్వస్య లబ్ధాత్మకత్వాన్నిర్భేదం బ్రహ్మావశిష్యతే ఇత్యర్థః || ౬3 ||

ఇతి చతుర్థఃఖణ్డః

పఞ్చమః ఖణ్డః

నాడీశోధనమ్

సమ్యక్కథయ మే బ్రహ్మన్ నాడీశుద్ధిం సమాసతః |
యయా శుద్ధ్యా సదా ధ్యాయన్ జీవన్ముక్తో భవామ్యహమ్ || ౧ ||

సాంకృతే శృణు వక్ష్యామి నాడీశుద్ధిం సమాసతః |
విధ్యుక్తకర్మసంయుక్తః కామసంకల్పవర్జితః || ౨ ||

యమాద్యష్టాఙ్గసంయుక్తః శాన్తః సత్యపరాయణః |
స్వాత్మమన్యవస్థితః సమ్యక్ జ్ఞానిభిశ్చ సుశిక్షితః || 3 ||

పర్వతాగ్రే నదీతీరే బిల్వమూలే వనేఽథవా |
మనోరమే శుచౌ దేశే మఠం కృత్వా సమాహితః || ४ ||

ఆరభ్య చాసనం పశ్చాత్ ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోఽపి వా ।
సమగ్రీవశిరఃకాయః సంవృతాస్యః సునిశ్చలః ॥ ౫ ॥

నాసాగ్రే శశభృద్బిమ్బే బిన్దుమధ్యే తురీయకమ్ ।
స్రవన్తమమృతం పశ్యేన్నేత్రాభ్యాం సుసమాహితః ॥ ౬ ॥

ఇడయా ప్రాణమాకృష్య పూరయిత్వోదరస్థితమ్ ।
తతోఽగ్నిం దేహమధ్యస్థం ధ్యాయన్ జ్వాలావలీయుతమ్ ॥ ౭ ॥

బిన్దునాదసమాయుక్తమగ్నిబీజం విచిన్తయేత్ ।
పశ్చాద్విరేచయేత్ సమ్యక్ ప్రాణం పిఙ్గలయా బుధః ॥ ౮ ॥

పునః పిఙ్గలయాపూర్య వహ్నిబీజమనుస్మరేత్ ।
పునర్విరేచయేద్ధీమానిడయైవ శనైః శనైః ॥ ౯ ॥

త్రిచతుర్వాసరం వాథ త్రిచతుర్వారమేవ చ ।
షట్కృత్వో విచరేన్నిత్యం రహస్యేవం త్రిసంధిషు ॥ ౧౦ ॥

నరభావభావితనాడీశుద్ధిబుభుత్సయా పృచ్ఛతీత్యాహ-
సమ్యగితి ॥ ౧ ॥ ప్రశ్నోత్తరం భగవానాహ- సాంకృత ఇతి ॥
కస్తత్ప్రకారః ఇత్యత్ర- విధ్యుక్తేతి ॥ ౨-౫ ॥
స్రవదమృతచన్ద్రబిమ్బం నాసాగ్రే అవలోకయన్ యోగం సమారభేదిత్యర్థః
॥ ౬-౭ ॥ రామితి అగ్నిబీజం ॥ ౮-౯ ॥ ప్రతిదినం త్రిచతుర్వారమ్ ॥ ౧౦-౧౪
॥

నాడీశుద్ధిచిహ్నాని

నాడీశుద్ధిమవాప్నోతి పృథక్చిహ్నోపలక్షితః ।
శరీరలఘుతా దీప్తిర్వహ్నేర్జాఠరవర్తినః ॥ ౧౧ ॥

నాదాభివ్యక్తిరిత్యేతచ్చిహ్నం తత్సిద్ధిసూచకమ్ ।
యావదేతాని సంపశ్యేత్ తావదేవం సమాచరేత్ ॥ ౧౨ ॥

స్వాత్మశుద్ధిః

అథవైతత్ పరిత్యజ్య స్వాత్మశుద్ధిం సమాచరేత్ ।
ఆత్మా శుద్ధః సదా నిత్యః సుఖరూపః స్వయంప్రభః ॥ ౧౩ ॥

అజ్ఞానాన్మలినో భాతి జ్ఞానాచ్ఛుద్ధో విభాత్యయమ్ ।
అజ్ఞానమలపఙ్కం యః క్షాలయేజ్జ్ఞానతోయతః ।
స ఏవ సర్వదా శుద్ధో నాన్యః కర్మరతో హి సః ॥ ౧౪ ॥

ఇతి పఞ్చమః ఖణ్డః

షష్ఠః ఖణ్డః

ప్రాణాయామలక్షణమ్

ప్రాణాయామక్రమం వక్ష్యే సాంకృతే శృణు సాదరమ్ ।
ప్రాణాయామ ఇతి ప్రోక్తో రేచపూరకకుమ్భకైః ॥ ౧ ॥

వర్ణత్రయాత్మకాః ప్రోక్తా రేచపూరకకుమ్భకాః।
స ఏష ప్రణవః ప్రోక్తః ప్రాణాయామశ్చ తన్మయః॥ ౨॥

ఇడయా వాయుమాకృష్య పూరయిత్వోదరస్థితమ్।
శనైః షోడశభిర్మాత్రైరకారం తత్ర సంస్మరేత్॥ ౩॥

పూరితం ధారయేత్ పశ్చాచ్చతుఃషష్ట్యా తు మాత్రయా।
ఉకారమూర్తిమత్రాపి సంస్మరన్ ప్రణవం జపేత్॥ ౪॥

యావద్వా శక్యతే తావద్ధారయేజ్జపతత్పరః।
పూరితం రేచయేత్ పశ్చాన్మకారేణానిలం బుధః॥ ౫॥

శనైః పిఙ్గలయా తత్ర ద్వాత్రింశన్మాత్రయా పునః।
ప్రాణాయామో భవేదేష తతశ్చైవం సమభ్యసేత్॥ ౬॥

పునః పిఙ్గలయాపూర్య మాత్రైః షోడశభిస్తథా।
అకారమూర్తిమత్రాపి స్మరేదేకాగ్రమానసః॥ ౭॥

ధారయేత్ పూరితం విద్వాన్ ప్రణవం సంజపన్ వశీ।
ఉకారమూర్తిం స ధ్యాయన్ చతుఃషష్ట్యా తు మాత్రయా॥ ౮॥

మకారం తు స్మరన్ పశ్చాద్రేచయేదిడయానిలమ్।
ఏవమేవ పునః కుర్యాదిడయాపూర్య బుద్ధిమాన్॥ ౯॥

ఏవం సమభ్యసేన్నిత్యం ప్రాణాయామం మునీశ్వర।
ఏవమభ్యాసతో నిత్యం షణ్మాసాద్ జ్ఞానవాన్ భవేత్॥ ౧౦॥

వత్సరాద్బ్రహ్మవిద్వాన్ స్యాత్ తస్మాన్నిత్యం సమభ్యసేత్।
యోగాభ్యాసరతో నిత్యం స్వధర్మనిరతశ్చ యః॥ ౧౧॥

ప్రాణసంయమనేనైవ జ్ఞానముక్తో భవిష్యతి।

విశేషతః ప్రాణాయామేతి॥ ౧-౧౧॥

పూరకాదిలక్షణమ్

బాహ్యదాపూరణం వాయోరుదరే పూరకో హి సః॥ ౧౨॥

సంపూర్ణకుమ్భవద్వాయోర్ధారణం కుమ్భకో భవేత్।
బహిర్విరేచనం వాయోరుదరాద్రేచకః స్మృతః॥ ౧౩॥

పూరకాదిలక్షణమాహ- బాహ్యేదితి॥ ౧౨-౧౩॥

ప్రాణాయామసిద్ధయః

ప్రస్వేదజనకో యస్తు ప్రాణాయామేషు సోఽధమః।
కమ్పనం మధ్యమం విద్యాదుత్థానం చోత్తమం విదుః॥ ౧౪॥

పూర్వపూర్వం ప్రకుర్వీత యావదుత్థానసంభవః।

సంభవత్యుత్తమే ప్రాజ్ఞః ప్రాణాయామే సుఖీ భవేత్ ॥ ౧౫ ॥

ప్రాణాయామేన చిత్తం తు శుద్ధం భవతి సువ్రత ।
చిత్తే శుద్ధే శుచిః సాక్షాత్ ప్రత్యగ్జ్యోతిర్వ్యవస్థితః ॥ ౧౬ ॥

ప్రాణశ్చిత్తేన సంయుక్తః పరమాత్మని తిష్ఠతి ।
ప్రాణాయామపరస్యాస్య పురుషస్య మహాత్మనః ॥ ౧౭ ॥

దేహశ్చోత్తిష్ఠతే తేన కించిజ్జ్ఞానాద్విముక్తతా ।
రేచకం పూరకం ముక్త్వా కుమ్భకం చిత్యమభ్యసేత్ ॥ ౧౮ ॥

సర్వపాపవినిర్ముక్తః సమ్యగ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్ ।
మనోజవత్వమాప్నోతి పలితాది చ నశ్యతి ॥ ౧౯ ॥

ప్రాణాయామైకనిష్ఠస్య న కించిదపి దుర్లభమ్ ।
తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన ప్రాణాయామాన్ సమభ్యసేత్ ॥ ౨౦ ॥

స్వేదాదిసిద్ధిమాహ- ప్రస్వేదేతి ॥ ౧౪-౧౭ ॥ ఉత్తిష్ఠతే భూతలాత్ ॥ ౧౮-౨౦ ॥

రోగనివర్తకప్రాణాయామభేదాః

వినియోగాన్ ప్రవక్ష్యామి ప్రాణాయామస్య సువ్రత ।
సంధ్యయోర్బ్రాహ్మకాలేఽపి మధ్యాహ్నే వాథవా సదా ॥ ౨౧ ॥

బాహ్యం ప్రాణం సమాకృష్య పూరయిత్వోదరేణ చ।
నాసాగ్రే నాభిమధ్యే చ పాదాఙ్గుష్ఠే చ ధారణాత్ ॥ ౨౨ ॥

సర్వరోగవినిర్ముక్తో జీవేద్వర్షశతం నరః।
నాసాగ్రధారణాద్వాపి జితో భవతి సువ్రత ॥ ౨౩ ॥

సర్వరోగనివృత్తిః స్యాన్నాభిమధ్యే తు ధారణాత్।
శరీరలఘుతా విప్ర పాదాఙ్గుష్ఠనిరోధనాత్ ॥ ౨౪ ॥

జిహ్వయా వాయుమాకృష్య యః పిబేత్ సతతం నరః।
శ్రమదాహవినిర్ముక్తో యోగీ నీరోగతామియాత్ ॥ ౨౫ ॥

జిహ్వయా వాయుమాకృష్య జిహ్వామూలే నిరోధయేత్।
పిబేదమృతమవ్యగ్రం సకలం సుఖమాప్నుయాత్ ॥ ౨౬ ॥

ఇడయా వాయుమాకృష్య భ్రూవోర్మధ్యే నిరోధయేత్।
యః పిబేదమృతం శుద్ధం వ్యాధిభిర్ముచ్యతే హి సః ॥ ౨౭ ॥

ఇడయా వేదతత్త్వజ్ఞ తథా పిఙ్గలయైవ చ।
నాభౌ నిరోధయేత్తేన వ్యాధిభిర్ముచ్యతే నరః ॥ ౨౮ ॥

మాసమాత్రం త్రిసంధ్యాయాం జిహ్వయారోప్య మారుతమ్।
అమృతం చ పిబన్నాభౌ మన్దం మన్దం నిరోధయేత్ ॥ ౨౯ ॥

వాతజాః పిత్తజా దోషా నశ్యన్త్యేవ న సంశయః।

నాసాభ్యాం వాయుమాకృష్య నేత్రద్వన్ద్వే నిరోధయేత్ ॥ ౩౦ ॥

నేత్రరోగా వినశ్యన్తి తథా శ్రోత్రనిరోధనాత్ ।
తథా వాయుం సమారోప్య ధారయేచ్ఛిరసి స్థితమ్ ॥ ౩౧ ॥

శిరోరోగా వినశ్యన్తి సత్యముక్తం హి సాంకృతే ।

యోగసిద్ధ్యన్తరాయరోగనిరాసకాన్ ధారణాభేదానాహ-
వినియోగానితి । బ్రహ్మకాలే బ్రాహ్మే ముహూర్తే ॥ ౨౧-౩౫ ॥

షణ్ముఖీముద్రాభ్యాసాదినా వాయుజయః

స్వస్తికాసనమాస్థాయ సమాహితమనాస్తథా ॥ ౩౨ ॥

అపానమూర్ధ్వముత్థాప్య ప్రణవేన శనైః శనైః ।
హస్తాభ్యాం ధారయేత్ సమ్యక్ కరణాదికరణాని చ ॥ ౩౩ ॥

అఙ్గుష్ఠాభ్యాం మునే శ్రోత్రే తర్జనీభ్యాం తు చక్షుషీ ।
నాసాపుటావస్థాన్యాభ్యాం ప్రచ్ఛాద్య కరణాని వై ॥ ౩౪ ॥

ఆనన్దావిర్భవో యావత్ తావన్మూర్ధని ధారయేత్ ।
ప్రాణః ప్రయాత్యనేనైవ బ్రహ్మరన్ధ్రం మహామునే ॥ ౩౫ ॥

బ్రహ్మరన్ధ్రం గతే వాయౌ నాదశ్చోత్పద్యతేఽనఘ ।
శఙ్ఖధ్వనినిభశ్చాదౌ మధ్యే మేఘధ్వనిర్యథా ॥ ౩౬ ॥

శిరోమధ్యగతే వాయౌ గిరిప్రస్రవణం యథా।
పశ్చాత్ ప్రీతో మహాప్రాజ్ఞ సాక్షాదాత్మోన్ముఖో భవేత్ ॥ ౩౭ ॥

పునస్తజ్జ్ఞాననిష్పత్తిర్యోగాత్ సంసారనిహ్నుతిః।
దక్షిణోత్తరగుల్ఫేన సీవినీం పీడయేత్ స్థిరామ్ ॥ ౩౮ ॥

సవ్యేతరేణ గుల్ఫేన పీడయేద్ బ్ద్ధిమాన్ నరః।
జాన్వోరధః స్థితాం సంధిం స్మృత్వా దేవం త్రియమ్బకమ్ ॥ ౩౯ ॥

వినాయకం చ సంస్మృత్య తథా వాగీశ్వరీం పునః।
లిఙ్గనాలాత్ సమాకృష్య వాయుమప్యగ్రతో మునే ॥ ౪౦ ॥

ప్రణవేన నియుక్తేన బిన్దుయుక్తేన బుద్ధిమాన్।
మూలాధారస్య విప్రేన్ద్ర మధ్యే తం తు నిరోధయేత్ ॥ ౪౧ ॥

నిరుధ్య వాయునా దీప్తో వహ్నిరూహతి కుణ్డలీమ్।
పునః సుషుమ్నయా వాయుర్వహ్నినా సహ గచ్ఛతి ॥ ౪౨ ॥

ఏవమభ్యసతస్తస్య జితో వాయుర్భవేద్ భృశమ్।

ఏవం షణ్ముఖీముద్రాభ్యాసతః బ్రహ్మరన్ధ్రమితి ॥ ౩౬ ॥ యథా తథా చన్ద్రమణ్డలగిరితః అమృతప్రవాహో జాయతే। తేన భ్రూమధ్యస్థజ్యోతిర్లిఙ్గమభిషిచ్య తదమృతాస్వాదనతో యోగీ విమృత్యుః భవతి। తతః పశ్చాత్ ॥ ౩౭-౩౮ ॥ దక్షిణేతరగుల్ఫాభ్యాం సీవినీం

మేఢ్రగుదాన్తరాలస్థనాడీం సంపీడయన్ జాన్వోరధః- స్థితసంధిం
శివలిఙ్గం స్మృత్వా వినాయకం వాగీశ్వరీం చ ధ్యాత్వా తతో
లిఙ్గనాలాదిత్యాది || ౩౯-౪౨ ||

వాయుజయచిహ్నాని

ప్రస్వేదః ప్రథమః పశ్చాత్ కమ్పనం మునిపుఙ్గవ || ౪౩ ||

ఉత్థానం చ శరీరస్య చిహ్నమేతజ్జితేఽనిలే |

వాయుజయసూచకాచిహ్నాన్యాహ- ప్రస్వేద ఇతి || ౪౩-౪౪ ||

వాయుజయేన రోగపాపవినాశవైరాగ్యపూర్వికా జ్ఞానోత్పత్తిః

ఏవమభ్యసతస్తస్య మూలరోగో వినశ్యతి || ౪౪ ||

భగంధరం చ నష్టం స్యాత్ సర్వరోగాశ్చ సాంకృతే |
పాతకాని వినశ్యన్తి క్షుద్రాణి చ మహాన్తి చ || ౪౫ ||

నష్టే పాపే విశుద్ధం స్యాచ్చిత్తదర్పణమద్భుతమ్ |
పునర్బ్రహ్మాదిభోగేభ్యో వైరాగ్యం జాయతే హృది || ౪౬ ||

విరక్తస్య తు సంసారాజ్జ్ఞానం కైవల్యసాధనమ్ |
తేన పాశాపహానిః స్యాత్ జ్ఞాత్వా దేవం సదాశివమ్ || ౪౭ ||

జ్ఞానామృతరసో యేన సకృదాస్వాదితో భవేత్ ।
స సర్వకార్యముత్సృజ్య తత్రైవ పరిధావతి ॥ ౪౮ ॥

జ్ఞానస్వరూపమేవాహుర్జగదేతద్విచక్షణాః ।
అర్థస్వరూపమజ్ఞానాత్ పశ్యన్త్యన్యే కుదృష్టయః ॥ ౪౯ ॥

ఆత్మస్వరూపవిజ్ఞానాదజ్ఞానస్య పరిక్షయః ।
క్షీణేఽజ్ఞానే మహాప్రాజ్ఞ రాగాదీనాం పరిక్షయః ॥ ౫౦ ॥

రాగాద్యసంభవే ప్రాజ్ఞ పుణ్యపాపవిమర్శనమ్ ।
తయోర్నాశే శరీరేణ న పునః సంప్రయుజ్యతే ॥ ౫౧ ॥

విచక్షణాః జ్ఞానినః ॥ ౪౯-౫౦ ॥ విమర్శనం విశోధనం
వినాశనమిత్యర్థః ॥ ౫౧ ॥

ఇతి షష్ఠః ఖణ్డః

సప్తమః ఖణ్డః

ప్రత్యాహారలక్షణమ్, తద్భేదాశ్చ

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ప్రత్యాహారం మహామునే ।
ఇన్ద్రియాణాం విచరతాం విషయేషు స్వభావతః ॥ ౧ ॥

బలాదాహరణం తేషాం ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే ।

యత్ పశ్యతి తు తత్ సర్వం బ్రహ్మ పశ్యన్ సమాహితః || ౨ ||

ప్రత్యాహారో భవేదేష బ్రహ్మవిద్భిః పురోదితః |
యద్యచ్ఛుద్ధమశుద్ధం వా కరోత్యామరణాన్తికమ్ || ౩ ||

తత్ సర్వం బ్రహ్మణే కుర్యాత్ ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే |
అథవా నిత్యకర్మాణి బ్రహ్మారాధనబుద్ధితః || ౪ ||

కామ్యాని చ తథా కుర్యాత్ ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే |
అథవా వాయుమాకృష్య స్థానాత్ స్థానం నిరోధయేత్ || ౫ ||

దన్తమూలాత్ తథా కాణ్ఠే కణ్ఠాదురసి మారుతమ్ |
ఉరోదేశాత్ సమాకృష్య నాభిదేశే నిరోధయేత్ || ౬ ||

నాభిదేశాత్ సమాకృష్య కుణ్డల్యాం తు నిరోధయేత్ |
కుణ్డలీదేశతో విద్వాన్ మూలాధారే నిరోధయేత్ || ౭ ||

అథాపానాత్ కటిద్వన్ద్వే తథోరౌ చ సుమధ్యమే |
తస్మాజ్జానుద్వయే జఙ్ఘే పాదాఙ్గుష్ఠే నిరోధయేత్ || ౮ ||

ప్రత్యాహారోఽయముక్తస్తు ప్రత్యాహారపరైః పురా |

యమనియమాసనప్రాణాయామేయత్తాం ప్రతిపాద్య తతః
ప్రత్యాహారస్వరూపమాహ- అథేతి || ౧-౧౨ ||

ప్రత్యాహారఫలమ్

ఏవమభ్యాసయుక్తస్య పురుషస్య మహాత్మనః ॥ ౯ ॥

సర్వపాపాని నశ్యన్తి భవరోగశ్చ సువ్రత ।

వాయుధారణాత్మకప్రత్యాహారః

నాసాభ్యాం వాయుమాకృష్య నిశ్చలః స్వస్తికాసనః ॥ ౧౦ ॥

పూరయేదనిలం విద్వానాపాదతలమస్తకమ్ ।
పశ్చాత్ పాదద్వయే తద్వత్ మూలాధారే తథైవ చ ॥ ౧౧ ॥

నాభికన్దే చ హృన్మధ్యే కణ్ఠమూలే చ తాలుకే ।
భ్రువోర్మధ్యే లలాటే చ తథా మూర్ధని ధారయేత్ ॥ ౧౨ ॥

వేదాన్తసంమతప్రత్యాహారః

దేహే త్వాత్మమతిం విద్వాన్ సమాకృష్య సమాహితః ।
ఆత్మనాత్మని నిర్ద్వన్ద్వే నిర్వికల్పే నిరోధయేత్ ॥ ౧౩ ॥

ప్రత్యాహారః సమాఖ్యాతః సాక్షాద్వేదాన్తవేదిభిః ।
ఏవమభ్యసతస్తస్య న కించిదపి దుర్లభమ్ ॥ ౧౪ ॥

కిం బహునా- దేహే ఇతి ॥ ౧౩-౧౪ ॥

ఇతి సప్తమః ఖణ్డః

అష్టమః ఖణ్డః

పఞ్చభూతేషు ధారణా

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ధారణాః పఞ్చ సువ్రత ।
దేహమధ్యగతే వ్యోమ్ని బాహ్యాకాశం తు ధారయేత్ ॥ ౧ ॥

ప్రాణే బాహ్యానిలం తద్వత్ జ్వలనే చాగ్నిమౌదరే ।
తోయం తోయాంశకే భూమిం భూమిభాగే మహామునే ॥ ౨ ॥

హయరావలకారాఖ్యం మన్త్రముచ్చారయేత్ క్రమాత్ ।
ధారణైషా పరా ప్రోక్తా సర్వపాపవిశోధినీ ॥ ౩ ॥

జాన్వన్తం పృథివీ హ్యంశో హ్యపాం పాయవన్తముచ్యతే ।
హృదయాంశస్తథాగ్న్యంశో భ్రూమధ్యాన్తోఽనిలాంశకః ॥ ౪ ॥

ఆకాశాంశస్తథా ప్రాజ్ఞ మూర్ధాంశః పరికీర్తితః ।
బ్రహ్మాణం పృథివీభాగే విష్ణుం తోయాంశకే తథా ॥ ౫ ॥

అగ్న్యంశే చ మహేశానమీశ్వరం చానిలాంశకే ।
ఆకాశాంశే మహాప్రజ్ఞ ధారయేత్తు సదాశివమ్ ॥ ౬ ॥

ప్రత్యాహారలక్షణముక్త్వా ధారణాలక్షణమాహ- అథేతి ॥ ౧-

ఆత్మని ధారణా

అథ వా తవ వక్ష్యామి ధారణాం మునిపుంగవ ।
పురుషే సర్వశాస్తారం బోధానన్దమయం శివమ్ ॥ ౭ ॥

ధారయేద్బుద్ధిమాన్ నిత్యం సర్వపాపవిశుద్ధయే ।
బ్రహ్మాదికార్యరూపాణి స్వే స్వే సంహృత్య కారణే ॥ ౮ ॥

సర్వకారణమవ్యక్తమనిరూప్యమచేతనమ్ ।
సాక్షాదాత్మని సంపూర్ణే ధారయేత్ ప్రణవే మనః ।
ఇన్ద్రియాణి సమాహృత్య మనసాత్మని యోజయేత్ ॥ ౯ ॥

పురుషే ప్రతీచి స్వాతిరిక్తసర్వగ్రాసతయా శివం ధారయేత్ । యద్వా-
పురుషే పరమాత్మని సర్వశాస్తారం ప్రత్యఞ్చం ధారయేత్ ॥ ౭-౯ ॥

ఇత్యష్టమః ఖణ్డః

నవమః ఖణ్డః

సవిశేషబ్రహ్మధ్యానమ్

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ధ్యానం సంసారనాశనమ్ ।
ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ సర్వసంసారభేషజమ్ ॥ ౧ ॥

ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపం మహేశ్వరమ్ |
సోఽహమిత్యాదరేణైవ ధ్యాయేద్యోగీశ్వరేశ్వరమ్ || ౨ ||

ధారణాముక్త్వా సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మధ్యానమాహ- అథేతి |
ఋతం కర్మఫలమపరం బ్రహ్మ | సత్యం జ్ఞానఫలం ప్రం బ్రహ్మ ||
౧-౨ ||

నిర్విశేషబ్రహ్మధ్యానమ్

అథ వా సత్యమీశానం జ్ఞానమానన్దమద్వయమ్ |
అత్యర్థమమలం నిత్యమాదిమధ్యాన్తవర్జితమ్ || ౩ ||

తథాస్థూలమనాకాశమసంస్పృశ్యమచాక్షుషమ్ |
న రసం న చ గన్ధాఖ్యమప్రమేయమనూపమమ్ || ౪ ||

ఆత్మానం సచ్చిదానన్దమనన్తం బ్రహ్మ సువ్రత |
అహమస్మీత్యభిధ్యాయేద్ధ్యేహాతీతం విముక్తయే || ౫ ||

అర్థజాతమతీత్య జ్ఞప్తిమాత్రతయా వర్తతే ఇతి అత్యర్థమ్ || ౩ ||
అనాకాశమిత్యాదిపఞ్చవిశేషణతః పఞ్చభూతవైలక్షణ్యముక్తం
భవతి || ౪-౬ ||

ధ్యానఫలమ్

ఏవమభ్యాసయుక్తస్య పురుషస్య మహాత్మనః।
క్రమాద్వేదాన్తవిజ్ఞానం విజాయేత న సంశయః॥ ౬॥

ఇతి నవమః ఖణ్డః

దశమః ఖణ్డః

సమాధిస్వరూపమ్

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సమాధిం భవనాశనమ్।
సమాధిః సంవిదుత్పత్తిః పరజీవైకతాం ప్రతి॥ ౧॥

నిత్యః సర్వగతో హ్యాత్మా కూటస్థో దోషవర్జితః।
ఏకః సన్ భిద్యతే భ్రాన్త్యా మాయయా న స్వరూపతః॥ ౨॥

తస్మాదద్వైతమేవాస్తి న ప్రపఞ్చో న సంసృతిః।
తథాకాశో ఘటాకాశో మఠాకాశ ఇతీరితః॥ ౩॥

తథా భ్రాన్తైర్ద్విధా ప్రోక్తో హ్యాత్మా జీవేశ్వరాత్మనా।
నాహం దేహో న చ ప్రాణో నేన్ద్రియాణి మనో న హి॥ ౪॥

సదా సాక్షిస్వరూపత్వాచ్ఛివ ఏవాస్మి కేవలః।
ఇతి ధీర్యా మునిశ్రేష్ఠ సా సమాధిరిహోచ్యతే॥ ౫॥

ధ్యానప్రకారముక్త్వా సమాధిప్రకారమాహ- అథేతి॥ ౧-౨॥

యస్మాదేవం తస్మాత్ । యథాకాశ ఏవ ఘటాకాశః ॥ 3-౬ ॥

బ్రహ్మమాత్రావశేషః

సోఽహం బ్రహ్మ న సంసారీ న మత్తోఽన్యః కదాచన ।
యథా ఫేనతరఙ్గాది సముద్రాదుత్థితం పునః ॥ ౬ ॥

సముద్రే లీయతే తద్వత్ జగన్మయ్యనులీయతే ।
తస్మాన్మనః పృథఙ్ నాస్తి జగన్మాయా చ నాస్తి హి ॥ ౭ ॥

యస్యైవ పరమాత్మాయం ప్రత్యగ్భూతః ప్రకాశితః ।
స తు యాతి చ పుంభావం స్వయం సాక్షాత్ పరామృతమ్ ॥ ౮ ॥

యదా మనసి చైతన్యం భాతి సర్వత్రగం సదా ।
యోగినోఽవ్యవధానేన తదా సంపద్యతే స్వయమ్ ॥ ౯ ॥

యదా సర్వాణి భూతాని స్వాత్మన్యేవ హి పశ్యతి ।
సర్వభూతేషు చాత్మానం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా ॥ ౧౦ ॥

యదా సర్వాణి భూతాని సమాధిస్థో న పశ్యతి ।
ఏకీభూతః పరేణాసౌ తదా భవతి కేవలః ॥ ౧౧ ॥

యదా పశ్యతి చాత్మానం కేవలం పరమార్థతః ।
మాయామాత్రం జగత్ కృత్స్నం తదా భవతి నిర్వృతిః ॥ ౧౨ ॥

యస్మాదేవం తస్మాత్ మనః మత్తః పృథక్ నాస్తి || ౭ ||

ప్రత్యక్ప్రరచితోరేకత్వాత్ స్వయమ్ ఇత్యాది | స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చే మాయామాత్రపదం

గతే స్వయమేవ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే ఇతి

దర్శనోపనిషత్ఫలితోఽర్థః || ౮-౧౨ ||

ఉపసంహారః

ఏవముక్త్వా స భగవాన్ దత్తాత్రేయో మహామునిః |

సాంకృతిః స్వస్వరూపేణ సుఖమాస్తేఽతినిర్భయః || ౧౩ ||

ఇతి ||

ఆఖ్యాయికాముపసంహరతి- ఏవమితి | ఇతి శబ్దో

దర్శనోపనిషట్పరిసమాప్త్యర్థః || ౧౩ ||

ఇతి దశమః ఖణ్డః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |

దర్శనోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితా బ్రహ్మమాత్రగా ||

దర్శనోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్తు ద్విశతం స్మృతః ||

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే

నవతిసంఖ్యాపూరకం దర్శనోపనిషద్వివరణం సంపూరణమ్

ధ్యానబిన్దూపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

బ్రహ్మధ్యానయోగమహిమా

యది శైలసమం పాపం విస్తీర్ణం బహుయోజనమ్ ।
భిద్యతే ధ్యానయోగేన నాన్యో భేదః కదాచన ॥ ౧ ॥

బీజాక్షరం పరం విన్దు నాదం తస్యోపరి స్థితమ్ ।
సశబ్దశ్చాక్షరే క్షీణే నిఃశబ్దం పరమం పదమ్ ॥ ౨ ॥

అనాహతం తు యచ్ఛబ్దం తస్య శబ్దస్య యత్పరమ్ ।
తత్పరం విన్దతే యస్తు స యోగీ ఛిన్నసంశయః ॥ 3 ॥

వివరణమ్

ధ్యాత్వా యద్బ్రహ్మమాత్రం తే స్వావశేషధియా యయుః ।
యోగతత్త్వజ్ఞానఫలం తత్ స్వమాత్రం విచిన్తయే ॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం ధ్యానబిన్దూపనిషత్
నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నాన్తఃప్రణవార్థప్రకాశినీ
తదుపాయాజపాహంసవిద్యాతదుపాయషడఙ్గయోగప్రకాశినీ చ సతీ
ప్రవృత్తా । తస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే । తస్యాః
ఉపోద్ఘాతాదికం కఠవల్ల్యాదివత్ ఊహ్యమ్ । శ్రుతిరాదౌ తావత్
ధ్యానయోగసామాన్యముఖ్యఫలప్రకటనపూర్వకం

నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూపం ప్రకాశయతి- యదీతి |

యస్య కస్యచిద్యోగినోఽనన్తకోటిజన్మసంచితం విస్తీర్ణం బహుయోజనం యది శైలమసం పాపం దుర్భేదం విద్యతే తదా తదపి వజ్రటఙ్కోపబ్రహ్మధ్యానయోగేన భిద్యతే తిలశశ్చిద్యతే | ఇత్థంభూతధ్యానయోగం వినా కదాచన నాన్యో భేదో భేదకోఽస్తీత్యర్థః || ౧ || ఏవం ధ్యానయోగం ధ్యేయస్వరూపమాహ- బీజేతి | ప్రణవో హి బీజాక్షరం అకారోకారమకారార్ధమాత్రాత్మకం తత్పరం తు బిన్దునాదకలాకలాతీతమ్ | యః ఏవంవిశేషణవిశిష్టః శబ్దప్రపఞ్చః ప్రణవః తస్యోపరి నిర్విశేషతయా యత్ స్థితం తత్ నిఃశబ్దమిత్యర్థః | సశబ్దః ప్రణవః | చశబ్దః తదభిధేయోపలక్షణార్థః | తస్మిన్ శబ్దప్రపఞ్చే స్వాధికరణపరమాక్షరే క్షీణే విలయమపహ్నవం వా గతే సతి తతో యన్నిఃశబ్దం బ్రహ్మ అవశిష్యతే తదేవ పరమం పదం విదేహకైవల్యమిత్యర్థః || ౨ || ఏవంవిదం స్తౌతి- అనాహతమితి | హృజ్జత్వాత్ నిత్యత్వాద్వా అనాహతమ్ | తుశబ్దో నిత్యత్వఖ్యాపనార్థః | తథాచ భాష్యవార్త్తికకరోక్తిః నిత్యో హ్యోంకారః ఇతి, ఓంకారస్య తు నిత్యత్వాత్ నాఙ్గసోత్పత్తిరిష్యతే ఇతి, చ | యచ్ఛబ్దం శబ్దాత్మకప్రణవరూపం విద్యతే తస్య శబ్దస్య యత్ పరం వ్యష్టిసమష్టిసాక్షిరూపం తత్ పరం నిర్విశేషం బ్రహ్మ యస్తు యో వా కో వా స్వామాత్రమితి విన్దతే సః యోగీ ఛిన్నసంశయో విదేహముక్తో భవతి || ३ ||

బ్రహ్మణః సూక్ష్మత్వం సర్వవ్యాపకత్వం చ

వాలాగ్రశతసాహస్రం తస్య భాగస్య భాగినః |

తస్య భాగస్య భాగార్ధం తత్క్షయే తు నిరఞ్జనమ్ ॥ ४ ॥

పుష్పమధ్యే యథా గన్ధః పయోమధ్యే యథా ఘృతమ్ ।
తిలమధ్యే యథా తైలం పాషాణేష్వివ కాఞ్చనమ్ ॥ ५ ॥

ఏవం సర్వాణి భూతాని మణౌ సూత్ర ఇవాత్మని ।
స్థిరబుద్ధిరసంమూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణి స్థితః ॥ ६ ॥

తిలానాం తు యథా తైలం పుష్పే గన్ధ ఇవాశ్రితః ।
పురుషస్య శరీరే తు సబాహ్యాభ్యన్తరే స్థితః ॥ ७ ॥

వృక్షం తు సకలం విద్యాచ్ఛాద్యా తస్యైవ నిష్కలా ।
సకలే నిష్కలే భావే సర్వత్రాత్మా వ్యవస్థితః ॥ ८ ॥

ఇత్థంభూతయోగిగమ్యబ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వేన పరమసూక్ష్మతామాహ- వాలాగ్రేతి । వాలాగ్రం నీవారశూకం దృశ్యాదృశ్యతయా స్థితసుసూక్ష్మం, తస్య శతసాహస్రం లక్షైకాంశసూక్ష్మం జీవచైతన్యం సూక్ష్మం వ్యష్టిప్రపఞ్చవ్యాపకత్వాత్, తస్య జీవచైతన్యగతసూక్ష్మస్య శతసహస్రైకభాగయుక్తమీశ్వరచైతన్యం సూక్ష్మతరం సమష్ట్యణ్డవ్యాపకత్వాత్, తస్యైవం భాగినః ఈశ్వరస్య భాగార్ధం పఞ్చాశత్సహస్రైకభాగరూపం సాక్షిచైతన్యం సూక్ష్మతమం స్వావిద్యాపదతత్కార్యవ్యాపకత్వాత్, సాక్ష్యసాపేక్షసాక్షిచైతన్యగతసవిశేషక్షయే తు

తత్సర్వకలనానిరఞ్జనం అఞ్జనీయస్వాతిరిక్తాసంభవాత్ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః || ౪ || కథం పునః సాక్షిణోఽవిద్యాపదవ్యాపకత్వమిత్యత ఆహ- పుష్పేతి | పుష్పతిలపాషాణేషు గన్ధతైలకాఞ్చనం యథా వ్యాప్య వర్తతే, యథా మణిగణే సూత్రం, తథైవ జీవాత్మనా పురుషస్య శరీరే తు సబాహ్యాభ్యన్తరే స్థితః || ౫-౭ || ఈశ్వరసాక్షాత్మనా వ్రశ్చనం ఛేదనమర్హతీతి వృక్షం తు స్వావిద్యాపదం సకలమితి విద్యాత్ | స్వేన రూపేణావిద్యాపదవృక్షం ఛాదయత్యావృణోతీతి ఛాయా మాయా తు నిష్కలా నిరవయవత్వాత్ | ఇత్థం సకలే నిష్కలే భావే వృక్షఛాయాస్థానీయస్వావిద్యాపదతద్ధేతుమాయాతత్త్వే సర్వత్ర తత్కార్యే చ పరమాత్మా వ్యవస్థితః వ్యాప్య స్థితః, అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః ఇతి శ్రుతేః | యద్వా- సకలే జీవాదిసాక్ష్యన్తే నిష్కలే భావే- ఇత్యత్ర ద్వితీయార్థే సప్తమీ- నిష్కలభావం గతే పురా స్వాజ్ఞదశాయాం సర్వత్ర స్వాతిరిక్తం యదనుభూతం తదాత్మైవ స్వమాత్రం వ్యవస్థితో భవతీత్యర్థః || ౮ ||

ప్రణవస్వరూపమ్

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ ధ్యేయం సర్వం ముముక్షుభిః |
పృథివ్యగ్నిశ్చ ఋగ్వేదో భూరిత్యేవ పితామహః || ౯ ||

అకారే తు లయం ప్రాప్తే ప్రథమే ప్రణవాంశకే |
అన్తరిక్షం యజుర్వాయుర్భువో విష్ణుర్జనార్దనః || ౧౦ ||

ఉకారే తు లయం ప్రాప్తే ద్వితీయే ప్రణవాంశకే।
ద్యౌః సూర్యః సామవేదశ్చ స్వరిత్యేవ మహేశ్వరః॥ ౧౧॥

మకారే తు లయం ప్రాప్తే తృతీయే ప్రణవాంశకే।
అకారః పీతవర్ణః స్యాద్రజోగుణ ఉదీరితః॥ ౧౨॥

ఉకారః సాత్త్వికః శుక్లో మకారః కృష్ణతామసః।
అష్టాఙ్గం చ చతుష్పాదం త్రిస్థానం పఞ్చదైవతమ్॥ ౧౩॥

ఓంకారం యో న జానాతి బ్రాహ్మణో న భవేత్తు సః।

తదర్థం ముముక్షుభిః కిం ధ్యేయమిత్యత ఆహ- ఓమితి। తస్య సర్వాపవాదాధికరణతామాహ- పృథివీతి॥ ౯॥ ప్రాప్తే ఇతి సప్తమీ ప్రథమార్థా। పృథివ్యాదిః ప్రణవప్రథమాంశాకారే విలయం ప్రాప్తో భవతీత్యుక్త్యా సంభూతిస్థితిరపి తత్రేతి ద్యోత్యతే। తథా చ అన్తరీక్షాదిః ద్యౌరాదిశ్చ క్రమేణ ఉకారే మకారే చ సంభూతిస్థితిప్రలయం ప్రాప్నోతీత్యర్థః,

అకారే లీయతే బ్రహ్మ ఉకారే లీయతే హరిః।
మకారే లీయతే రుద్రః ప్రణవో హి పరః స్మృతః॥

ఇత్యాది శ్రుతేః॥ ౧౦-౧౧॥ అకారాదిప్రణవమాత్రాణాం త్రిగుణాన్వితత్వేన పీతాదివర్ణవైశిష్ట్యముచ్యతే- అకార ఇతి॥ ౧౨॥ అఙ్గపాదస్థానదేవతావిశిష్టప్రణవజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం

బ్రాహ్మణానాం బ్రాహ్మణత్వం భవేదిత్యాహ- అష్టాఙ్గమితి।
అకారోకారమకారబిన్దునాదకలాకలాతీతతత్పరభేదేనాష్టావఙ్గాని
యస్య తం, విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయభేదేన వ్యష్టౌ, సమష్టౌ తు
విరాట్సూత్రబీజతుర్యభేదేన, వ్యష్టిసమష్ట్యవిభాగే తు
ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞైకరసావికల్పభేదేన చత్వారః పాదా యస్య తం
చతుష్పాదం, జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయం స్థూలాదిదేహత్రయం
సత్త్వాదిగుణత్రయం క్రియాశక్త్యాది శక్తిత్రయం భూతాదికాలత్రయం వా
యస్య స్థానమావసథం భవతి తం త్రిస్థానం
బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరసదాశివా యదవయవాకారాదిదేవభావం
ప్రపేదిరే తం పఞ్చదైవతమ్ ॥ ౧౩ ॥ ఇత్థం భూతమోంకారం యో జానాతి స
బ్రాహ్మణో బ్రహ్మనిష్ఠో జీవన్ముక్తో భవేత్। య ఏవం న జానాతి స
బ్రాహ్మణో న భవేదిత్యర్థః॥

ప్రణవధ్యానవిధిః

ప్రణవో ధనుః శరో హ్యాత్మా బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యతే ॥ ౧౪ ॥

అప్రమత్తేన వేద్ధవ్యం శరవత్తన్మయో భవేత్।
నివర్తన్తే క్రియాః సర్వాస్తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ॥ ౧౫ ॥

ఓంకారప్రభవా దేవా ఓంకారప్రభవాః స్వరాః।
ఓంకారప్రభవం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥ ౧౬ ॥

హ్రస్వో దహతి పాపాని దీర్ఘః సంపత్ప్రదోఽవ్యయః।

అర్ధమాత్రాసమాయుక్తః ప్రణవో మోక్షదాయకః || ౧౭ ||

తైలధారామివాచ్ఛిన్నం దీర్ఘఘణ్టానినాదవత్ |
అవాచ్యం ప్రణవస్యాగ్రం యస్తం వేద స వేదవిత్ || ౧౮ ||

యత ఏవమన్తఃప్రణవో విశిష్టఫలదః అతః తత్సాధనేన బ్రహ్మ
జానతస్తద్భావాపత్తిః నిరఙ్కుశం భవేదిత్యాహ- ప్రణవ ఇతి |
అష్టమాత్రాత్మకాన్తఃప్రణవ ఏవ ధనురివ ధనుః
శరస్థానీయాన్తఃకరణాధికరణత్వాత్ | శరో హ్యాత్మా మనః
వేగవత్తరత్వాచ్ఛరస్య | కిం లక్ష్యమిత్యత్ర బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యతే
స్వాత్మతయా లక్ష్యమాణత్వాత్ || ౧౪ ||

తదేతల్లక్ష్యమ్ అప్రమత్తేన ఏకాగ్రచిత్తేన వేద్ధవ్యమ్
అన్తఃప్రణవార్థబ్రహ్మైవాస్మీత్యనుసంధానం కర్తవ్యమ్ | ఏవం కృతే
యథా శరో లక్ష్యనిమగ్నో భవతి తథా తన్మయో బ్రహ్మైవ భవేత్ |
సక్రియస్య బ్రహ్మభావాపత్తిః కుత ఇత్యత ఆహ- నివర్తన్త ఇతి || ౧౫ ||
పరావరప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మదర్శనస్య సర్వవ్యాపృతిన్యాసపూర్వకత్వాత్
బ్రహ్మలమ్భనోంకారస్య సర్వారోపాధికరణతామాహ- ఓంకారేతి || ౧౬ ||
హ్రస్వదీర్ఘప్లుతతయా ప్రణవజపఫలమాహ- హ్రస్వ ఇతి | యది హ్రస్వో భవతి
సర్వం పాప్మానం దహతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి | యది దీర్ఘో భవతి
మహతీం శ్రియమాప్నోతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి | యది ప్లుతో భవతి
జ్ఞానవాన్ భవతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి ఇతి శ్రుతేః || ౧౭ ||
ప్రణవాగ్రజ్ఞానఫలమాహ- తైలేతి || ౧౮ ||

ప్రాణాయామపూర్వకం ప్రణవధ్యానమ్

హృత్పద్మకర్ణికామధ్యే స్థిరదీపనిభాకృతిమ్ ।
అఙ్గుష్ఠమాత్రమచలం ధ్యాయేదోంకారమీశ్వరమ్ ॥ ౧౯ ॥

ఇడయా వాయుమాపూర్య పూరయిత్వోదరస్థితమ్ ।
ఓంకారం దేహమధ్యస్థం ధ్యాయేజ్జ్వాలావలీవృతమ్ ॥ ౨౦ ॥

బ్రహ్మా పూరక ఇత్యుక్తో విష్ణుః కుమ్భక ఉచ్యతే ।
రేచో రుద్ర ఇతి ప్రోక్తః ప్రాణాయామస్య దేవతాః ॥ ౨౧ ॥

కథమోంకారో ధ్యేయ ఇత్యత ఆహ- హృదితి ॥ ౧౯ ॥ కిం తూష్ణీం ధ్యాతవ్యమిత్యత ఆహ- ఇడయేతి । మూలాగ్నావగ్నిరూపం ప్రణవం సందధ్యాత్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన మూలాధారత్రికోణే జాజ్వల్యమానతయా ప్రణవార్థేశ్వరం కుమ్భకేఽనుధ్యాయేత్ ॥ ౨౦ ॥
ప్రాణాయామావయవదేవతాస్వరూపమాహ- బ్రహ్మేతి । పూరకాదికాలే బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాన్ ధ్యాయేదిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥

ప్రకారాన్తరేణ ప్రణవధ్యానమ్

ఆత్మానమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిమ్ ।
ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాదేవం పశ్యేన్నిగూఢవత్ ॥ ౨౨ ॥

ఓంకారధ్వనినాదేన వాయోః సంహరణాన్తికమ్ ।
యావద్బలం సమాదధ్యాత్ సమ్యఙ్నాదలయావధి ॥ ౨౩ ॥

గమాగమస్థం గమనాదిశూన్యమోంకారమేకం రవికోటిదీప్తమ్ |
పశ్యన్తి యే సర్వజనాన్తరస్థం హంసాత్మకం తే విరజా భవన్తి || ౨౪ ||

విధాన్తరేశ్వరధ్యానమాహ- ఆత్మానమితి | ఆత్మానమ్
అన్తఃకరణమ్ అధరారణిం కృత్వా ప్రణవముత్తరారణిం
ప్రణవోచ్చారణపూర్వకం ప్రణవార్థబ్రహ్మాహమస్మీతి పౌనః-
పున్యేనానుసంధానం ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసః తస్మాత్
నిగూఢకలశాన్తదీపవత్ ఏవం ఆత్మానమయమహమస్మీతి పశ్యేత్
అవలోకయేదిత్యర్థః || ౨౨ ||
ప్రణవోచ్చారణప్రణవనాదావసానవిద్యోతబ్రహ్మదర్శనఫలమాహ-
ఓంకారేతి |
యావద్బలమోంకారోచ్చారణప్రభవనాదవాయువిలయాధికరణతయా యత్
విభాతి తత్ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా
గమనాగమనలక్షణనాదరూపప్రాణోపాధిస్థమివ భాతమపి
స్వజ్ఞదృష్ట్యా గమనాదిశూన్యం అనన్తకోటిరవిప్రభం సర్వాన్తరం
హంసాత్మకం ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపం యే పశ్యన్తి తే విరజాః
కృతకృత్యా భవన్తీత్యర్థః || ౨౩-౨౪ ||

సవిశేషబ్రహ్మధ్యానమ్

యన్మనస్త్రిజగత్సృష్టిస్థితిప్రలయకర్మకృత్ |
తన్మనో విలయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ || ౨౫ ||

అష్టపత్రం తు హృత్పద్మం ద్వాత్రింశత్కేసరాన్వితమ్ ।
తస్య మధ్యగతో భానుర్భానుమధ్యగతః శశీ ॥ ౨౬ ॥

శశిమధ్యగతో వహ్నిర్వహ్నిమధ్యగతా ప్రభా ।
ప్రభామధ్యగతం పీఠం నానారత్నప్రవేష్టితమ్ ॥ ౨౭ ॥

తస్య మధ్యగతం దేవం వాసుదేవం నిరఞ్జనమ్ ।
శ్రీవత్సకౌస్తుభోరస్కం ముక్తామణివిభూషితమ్ ॥ ౨౮ ॥

శుద్ధస్ఫటికసంకాశం చన్ద్రకోటిసమప్రభమ్ ।
ఏవం ధ్యాయేన్మహావిష్ణుమేవం వా వినయాన్వితః ॥ ౨౯ ॥

బ్రహ్మమాత్రావరణం మనః, తదపహ్నవతో నిష్ప్రతియోగికం బ్రహ్మమాత్రం ప్రకాశత ఇత్యాహ- యదితి ॥ ౨౫ ॥ ఏవం ధ్యాతుమశక్తస్య యథోక్తలక్షణహృత్కమలే సవిశేషబ్రహ్మధ్యానప్రకారమాహ- అష్టపత్రమితి ॥ ౨౬-౨౮ ॥ ఏవం కల్పనాసృష్టమిత్యర్థః । ఏవం ధ్యానం కృతం చేత్ తత్ప్రసాదలబ్ధచిత్తశుద్ధిప్రాప్యజ్ఞానద్వారా కృతకృత్యో భవేత్ । ఏవం కర్తుమలసస్య ఏవం వా వక్ష్యమాణపూరకాదౌ త్రిమూర్తిధ్యానమాహ- ఏవమితి ॥ ౨౯-౩౦ ॥

త్రిమూర్తిధ్యానమ్

అతసీపుష్పసంకాశం నాభిస్థానే ప్రతిష్ఠితమ్ ।
చతుర్భుజం మహావిష్ణుం పూరకేణ విచిన్తయేత్ ॥ ౩౦ ॥

కుమ్భకేన హృది స్థానే చిన్తయేత్ కమలాసనమ్ ।
బ్రహ్మాణం రత్నగౌరాభం చతుర్వక్త్రం పితామహమ్ ॥ ౩౧ ॥

రేచకేన తు విద్యాత్మా లలాటస్థం త్రిలోచనమ్ ।
శుద్ధస్ఫటికసంకాశం నిష్కలం పాపనాశనమ్ ॥ ౩౨ ॥

విద్యాత్మా సగుణవిద్యావిశిష్టోపాసకః । వస్తుతో నిష్కలమ్ ॥ ౩౨ ॥

హృదయే ధ్యానం తత్ఫలం చ

అబ్జపత్రమధఃపుష్పమూర్ధ్వనాలమధోముఖమ్ ।
కదలీపుష్పసంకాశం సర్వవేదమయం శివమ్ ॥ ౩౩ ॥

శతాబ్దం శతపత్రాఢ్యం విప్రకీర్ణాబ్జకర్ణికమ్ ।
తత్రార్కచన్ద్రవహ్నీనాముపర్యుపరి చిన్తయేత్ ॥ ౩౪ ॥

పద్మస్యోద్ఘాటనం కృత్వా సూర్యచన్ద్రాగ్నివర్చసః ।
తస్య హృద్బీజమాహృత్య ఆత్మానం చరతే ధ్రువమ్ ॥ ౩౫ ॥

త్రిస్థానం చ త్రిమార్గం చ త్రిబ్రహ్మ చ త్రయాక్షరమ్ ।
త్రిమాత్రమర్ధమాత్రం వా యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ ౩౬ ॥

తైలధారామివాచ్ఛిన్నం దీర్ఘఘణ్టానినాదవత్ ।
అవాచ్యం ప్రణవస్యాగ్రం యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ ౩౭ ॥

ధ్యానాధారహృదయం విధాన్తరేణ వర్ణయతి- అబ్జేతి || అబ్జమ్ అబ్జాతమ్ అమ్మయం శరీరం పరితః త్రాతయ ఇతి అబ్జపత్రం హృత్కమకం, అధఃపుష్పమ్ అధోభాగకుసుమితత్వాత్, ఊర్ధ్వనాలమధోముఖం లమ్బమానకదలీపుష్పసదృశం, సర్వవేదమయం వేదహేతునాదాధారత్వాత్, అత ఏవ శివమ్ || ౩౩ || శతాబ్దం శతాయుః- పరిమితస్థితిత్వాత్, శతపత్రాఢ్యం శతపత్రకుశేశయోపమత్వాత్, విప్రకీర్ణాబ్జకర్ణికం వికసితపద్మకర్ణికోపమం హృత్కమలం యదస్తి తస్య లమ్బమానసూర్యచన్ద్రాగ్నివర్చసః హృత్పద్మస్య ప్రణవేనోద్ఘాటనం కృత్వా ఊర్ధ్వముఖం విధాయ తత్ర అర్కచన్ద్రవహ్నీనాం మణ్డలం ఉపర్యుపరి చిన్తయేత్ భావయేత్ | తస్య హృత్పద్మస్య హృద్బీజమకారాఖ్యం

తదాహృత్య గృహీత్వా తద్రూపం ధ్రువమాత్మానం సంభావ్య తతస్త్రాకారార్థో విష్ణుశ్చరతే- పదవ్యత్యయః- చరతి || ౩౪-౩౫ || ఏవం చరన్తం హంసమాత్మానం ప్రణవత్వేన చిన్తయతః జీవన్ముక్తతామాహ- త్రిస్థానమితి | అవస్థాత్రయాదిస్థానత్రయం యస్య తం, యద్యాథాత్మ్యవిదః స్వజ్ఞానానురోధేన ధూమార్చిరాదిగతిభేదేన యత్ యాన్తి తం త్రిమార్గం, విశ్వవిరాడోతృబ్రహ్మాదిభేదేన బ్రహ్మత్రయం యదర్థభూతం తం త్రిబ్రహ్మాత్మకం, అకారాదిత్రీణ్యక్షరాణి యదవయవతయోక్తాని తం త్రయాక్షరం, హ్రస్వదీర్ఘప్లుతభేదేన తిస్రో మాత్రా యస్య తం త్రిమాత్రమర్ధమాత్రం వా, యః తం వేద స వేదవిత్ జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః || ౩౬ || ఓంకారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతురీయమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన ప్రణవాగ్రదర్శనఫలమాహ- తైలేతి || ౩౭ ||

బ్రహ్మాయతనే ప్రాణవిలాపనమ్

యథైవోత్పలనాలేన తోయమాకర్షయేన్నరః |
తథైవోత్కర్షయేద్వాయుం యోగీ యోగపథే స్థితః || ౩౮ ||

అర్ధమాత్రాత్మకం కృత్వా కోశభూతం తు పఙ్కజమ్ |
కర్షయేన్నాలమాత్రేణ భ్రూవోర్మధ్యే లయం నయేత్ || ౩౯ ||

భ్రూమధ్యే తు లాలాటే తు నాసికాయాస్తు మూలతః |
జానీయాదమృతస్థానం తద్బ్రహ్మాయతనం మహత్ || ౪౦ ||

పరాగ్వాయుం ప్రత్యఙ్ముఖం నీత్వా బ్రహ్మాయతనే
విలాపయేదిత్యాహ- యథేతి | యథైవ నరః ఉత్పలనాలేన తోయమాకర్షయేత్
తథైవ యోగీ యోగమార్గే తిష్ఠన్ మూలాధారాత్
అపానైక్యమాపన్నప్రాణవాయుమూర్ధ్వమ్ ఉత్కర్షయేత్
సుషుమ్నాయామూర్ధ్వముఖం నయేత్ || ౩౮ || పునః
స్థూలసూక్ష్మబీజభావమాపన్నం దృష్టినోఽగ్నిభిరేకీభూతం
కోశభూతం యత్ హృదయపఙ్కజం వర్తతే తత్ర అర్ధమాత్రాత్మకం కృత్వా
సుషుమ్నామార్గేణ భ్రూవోర్మధ్యేలయం నయేత్ విలయం ప్రాపయేత్ || ౩౯ ||
ప్రాణలయాధికరణం కీదృశమిత్యత ఆహ-

భ్రూమధ్యే త్వితి | భ్రూమధ్యస్య బ్రహ్మోపలబ్ధిస్థానత్వాత్ |
తుశబ్దత్రయతః తస్మాత్ బహిర్నిర్గతమపి తత్రైవ పునః పునః లయం నయేదితి
ద్యోత్యతే || ౪౦ ||

షడఙ్గయోగః

ఆసనం ప్రాణసంరోధః ప్రత్యాహారశ్చ ధారణా ।
ధ్యానం సమాధిరేతాని యోగాఙ్గాని భవన్తి షట్ ॥ ౪౧ ॥

అమృతస్థానే ప్రాణాదిలయస్య సుషుమ్నాద్వారకత్వాత్, నహి సుషుమ్నాప్రవేశః సర్వసాధారణో భవతి, నహి యోగాభ్యాసం వినా సుషుమ్నామార్గః స్ప్రష్టుం శక్యతే, అతస్తదుపాయత్వేన షడఙ్గయోగ ఉచ్యతే- ఆసనమితి ॥ ౪౧ ॥

ఆసనచతుష్టయమ్

ఆసనాని చ తావన్తి యావన్త్యో జీవజాతయః ।
ఏతేషామతులాన్ భేదాన్ విజానాతి మహేశ్వరః ॥ ౪౨ ॥

సిద్ధం భద్రం తథా సింహం పద్మం చేతి చతుష్టయమ్ ।

యోగాసనానామనేకత్వాత్ తత్ర శ్రేష్ఠతయా సిద్ధాద్యాసనచతుష్టయముద్దిశతి- ఆసనానీతి । అసంఖ్యేయతయా దుర్విజ్ఞేయత్వాత్ ఏతేషామితి ॥ ౪౨ ॥ తేషు ముఖ్యాన్యాసనచతుష్టయానీత్యత్ర సిద్ధమ్ ఇతి । తత్రప్రతిపాదకశ్రుతయో లిఖ్యన్తే-

యోనిం వామేన సంపీడ్య మేఢ్రాదుపరి దక్షిణమ్ ।
ఋజుకాయః సమాసీనః సిద్ధాసనమిదం భవేత్ ॥
గుల్ఫౌ తు వృషణస్యాధః సీవిన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్ ।

పార్శ్వపాదౌ చ పాణిభ్యాం దృఢం బధ్వా సునిశ్చలమ్ ।
భద్రాసనం భవేదేతద్విషరోగవినాశనమ్ ।

సీవినీం గుల్ఫదేశాభ్యాం నిపీడ్య వ్యుత్క్రమేణ తు ।
ప్రసార్య జానునోర్హస్తావాసనం సింహరూపకమ్ ॥
ఊర్వోరుపరి వై ధత్తే యదా పాదతలే ఉభే ।
పద్మాసనం భవేదేతత్ సర్వవ్యాధివిషాపహమ్ ॥

ఇతి ॥

యోనిస్థానమ్

ఆధారం ప్రథమం చక్రం స్వాధిష్ఠానం ద్వితీయకమ్ ॥ ४३ ॥

యోనిస్థానం తయోర్మధ్యే కామరూపం నిగద్యతే ।
ఆధారాఖ్యే గుదస్థానే పఙ్కజం యచ్చతుర్దలమ్ ॥ ४४ ॥

తన్మధ్యే ప్రోచ్యతే యోనిః కామాఖ్యా సిద్ధవన్దితా ।
యోనిమధ్యే స్థితం లిఙ్గం పశ్చిమాభిముఖం తథా ॥ ४५ ॥

మస్తకే మణివద్భిన్నం యో జానాతి స యోగవిత్ ।

తతో మూలాధారస్వాధిష్ఠానమధ్యగతవ్యష్టిప్రపఞ్చయోన్యాది-
జ్ఞానఫలం షడాధారస్వరూపం చ విశదయతి- ఆధారమితి ॥ ४३ ॥
మూలాధారస్వాధిష్ఠానమధ్యే యోనిస్థానం వర్తత ఇత్యుక్తమ్ । తత్ర

యోనిః కీదృశీత్యత ఆహ- ఆధారేతి || ४४ || మూలాధారచతుర్దలమధ్యే
వ్యష్టిసంసారప్రవృత్తినివృత్తిహేతుతయా యోగాయోగసిద్ధైరపి వన్దితా
కామరూపిణీ నామ కాచన యోనిః కుణ్డలినీశక్తిః విద్యతే | తస్యాః
సిద్ధాసిద్ధవన్దితత్వం కథమిత్యత్ర- యది హృదయాదూర్ధ్వగామినీ
స్యాత్తదా నివృత్తిమార్గభూషణసిద్ధసేవ్యా భవతి | యదా పునః
స్వస్థానాన్న చలతి తదా ప్రవృత్తిహేతుతయా సంసారిసేవితా భవతీత్యర్థః |
తాదృశయోనిమధ్యే కుణ్డలినీమధ్యప్రదేశే మస్తకభాగే మణివత్
భిన్నం స్వయం ప్రకాశితం పశ్చిమాభిముఖం ప్రత్యగాత్మలిఙ్గం
విద్యతే | ప్రవృత్తినివృత్తిప్రకాశకత్వాత్ తదస్మీతి యో జానాతి స యోగవిత్
ప్రత్యక్పరైక్యజ్ఞో జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః || ४५-४६ ||

మూలాధారాదిచతుశ్చక్రస్వరూపమ్

తప్తచామీకరాకారం తడిల్లేఖేవ విస్ఫురత్ || ४६ ||

చతురస్రముపర్యగ్నేరధో మేఢ్రాత్ ప్రతిష్ఠితమ్ |
స్వశబ్దేన భవేత్ ప్రాణః స్వాధిష్ఠానం తదాశ్రయమ్ || ४७ ||

స్వాధిష్ఠానం తతశ్చక్రం మేఢ్రమేవ నిగద్యతే |
మణివత్తన్తునా యత్ర వాయునా పూరితం వపుః || ४८ ||

తన్నాభిమణ్డలం చక్రం ప్రోచ్యతే మణిపూరకమ్ |
ద్వాదశారమహాచక్రే పుణ్యపాపనియన్త్రితః || ४९ ||

తావజ్జీవో భ్రమత్యేవం యావత్తత్త్వం న విన్దతి ।

తతో మూలాధారస్వరూపమాహ- తప్తేతి ।
మూలాధారచక్రస్యాగ్ని మణ్డలమేఢ్రమధ్యగతత్వాత్ ॥ ౪౬-౪౭ ॥
స్వాధిష్ఠానస్వరూపమాహ- స్వేతి । లిఙ్గమూలే షడ్దలయుక్తం
స్వాధిష్ఠానమిత్యర్థః ॥ ౪౭-౪౮ ॥ మణిపూరకం వ్యుత్పాదయతి- మణివదితి ।
దశదలాన్వితం మణిపూరకమిత్యర్థః । తత అనాహతచక్రం
ద్వాదశదలం షోడశదలం విశుద్ధిచక్రం తదుపరి
చన్ద్రసూర్యమణ్డలం తదుపరి సహస్రారచక్రం విద్యతే ఇతి మన్తవ్యమ్ ॥ ౪౮-
౪౯ ॥ తత్రానాహతచక్రే జీవాత్మస్వరూపమాహ- ద్వాదశేతి । తత్రత్యో జీవో
యావత్ స్వయాథాత్మ్యం న జానాతి తావత్ సంసరతి, స్వజ్ఞానేన నష్టే
జీవస్య బ్రహ్మమాత్రత్వాదిత్యర్థః ॥ ౪౯-౫౦ ॥

నాడీచక్రమ్

ఊర్ధ్వం మేఢ్రాదధో నాభేః కన్దో యోఽస్తి ఖగాణ్డవత్ ॥ ౫౦ ॥

తత్ర నాడ్యః సముత్పన్నాః సహస్రాణి ద్విసప్తతిః ।
తేషు నాడీసహస్రేషు ద్విసప్తతిరుదాహృతా ॥ ౫౧ ॥

ప్రధానాః ప్రాణవాహిన్యో భూయస్తత్ర దశ స్మృతాః ।
ఇడా చ పిఙ్గలా చైవ సుషుమ్నా చ తృతీయకా ॥ ౫౨ ॥

గాన్ధారీ హస్తిజిహ్వా చ పూషా చైవ యశస్వినీ ।

అలమ్బుసా కుహూరత్ర శఙ్ఖినీ దశమీ స్మృతా ॥ ౫౩ ॥

ఏవం నాడీమయం చక్రం విజ్ఞేయం యోగినాం సదా ।
సతతం ప్రాణవాహిన్యః సోమసూర్యాగ్నిదేవతాః ॥ ౫౪ ॥

ఇడాపిఙ్గలాసుషుమ్నాస్తిస్రో నాడ్యః ప్రకీర్తితాః ।
ఇడా వామే స్థితా నాడీ పిఙ్గలా దక్షిణే స్థితా ॥ ౫౫ ॥

సుషుమ్నా మధ్యదేశస్థా ప్రాణమార్గాస్త్రయః స్మృతాః ।

తతో నాడీకన్దస్థానం
తదియత్తామధిదేవతాసహితప్రధాననాడీస్వరూప చాహ- ఊర్ధ్వమితి ॥ ౫౧-౫౩ ॥ యోగినాం, తృతీయార్థే షష్ఠీ, యోగిభిరిత్యర్థః ఏతత్ సర్వం స్పష్టమితి న వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౫౪-౫౬ ॥

ప్రాణాదిదశవాయవః

ప్రాణోఽపానః సమానశ్చోదానో వ్యానస్తథైవ చ ॥ ౫౬ ॥

నాగః కూర్మః కృకరకో దేవదత్తో ధనంజయః ।

ప్రాణాద్యాః పఞ్చ విఖ్యాతా నాగాద్యాః పఞ్చ వాయవః ॥ ౫౭ ॥

ఏతే నాడీసహస్రేషు వర్తన్తే జీవరూపిణః ।

జీవాధిష్ఠేయనాడీచరప్రాణాదిదశవాయునామ నిర్దిశతి- ప్రాణ

ఇతి || ౫౭ || తత్ర ప్రాణాద్యాః పఞ్చ ప్రధానతయా విఖ్యాతాః నాగాద్యా

వాయవస్తు

ఉపప్రాణా ఉచ్యన్తే || ౫౭ || తేషాం జీవరూపేణ నాడీచరత్వం జీవస్య

ప్రాణాపానవశతః యాతాయాతత్వమవిశ్రాన్తమిత్యాహ- ఏత ఇతి || ౫౮ ||

జీవస్య ప్రాణాపానవశత్వమ్

ప్రాణాపానవశో జీవో హ్యధశ్చోర్ధ్వం చ ధావతి || ౫౮ ||

వామదక్షిణమార్గేణ చఞ్చలత్వాన్న దృశ్యతే |

ఆక్షిప్తో భుజదణ్డేన యథోచ్చలతి కన్దుకః || ౫౯ ||

ప్రాణాపానసమాక్షిప్తస్తద్వజ్జీవో న విశ్రమేత్ |

అవిశ్రాన్తత్వే దృష్టాన్తః ఆక్షిప్త ఇతి || ౫౯ ||

యోగకాలే ప్రాణాపానైక్యమ్

అపానాత్ కర్షతి ప్రాణోఽపానః ప్రాణాచ్చ కర్షతి || ౬౦ ||

ఖగరజ్జువదిత్యేతద్యో జానాతి స యోగవిత్ |

యోగకాలే ప్రాణాపానైక్యం తజ్జ్ఞానఫలం చాహ- అపానాదితి |

ప్రాణాదపానాదితి పఞ్చమీ ద్వితీయార్థా || ౬౦ ||

అజపాహంసవిద్యా

హకారేణ బహిర్యాతి సకారేణ విశేత్ పునః ॥ ౬౧ ॥

హంసహంసేత్యముం మన్త్రం జీవో జపతి సర్వదా ।
శతాని షడ్ దివారాత్రం సహస్రాణ్యేకవింశతిః ॥ ౬౨ ॥

ఏతత్సంఖ్యాన్వితం మన్త్రం జీవో జపతి సర్వదా ।
అజపా నామ గాయత్రీ యోగినాం మోక్షదా సదా ॥ ౬౩ ॥

అస్యాః సంకల్పమాత్రేణ నరః పాపైః ప్రముచ్యతే ।
అనయా సదృశీ విద్యా అనయా సదృశో జపః ॥ ౬౪ ॥

అనయా సదృశం పుణ్యం న భూతం న భవిష్యతి ।

అహోరాత్రనిర్వర్త్యోచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసరూపహంసవిద్యాజపాస్వరూప-
మాహ- హకారేణేతి ॥ ౬౧ ॥ ప్రాణాపానవ్యాపారోచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసవ్యాపార
ఏవ హంసమనుః తం హంసహంసేత్యముం మన్త్రమ్ ।
హంసమన్వావర్తనసంఖ్యేయత్త్వామాహ- శతానీతి ॥ ౬౨ ॥ స్వయమజపన్
తూష్ణీం తిష్ఠన్నపి ఏతత్ ఇతి । యా అజపతో జపభావమేతి సేయమ్ అజపా
గాయత్రీ సద్దైవమనుసంధానయోగినాం మోక్షదా భవతి ॥ ౬౩ ॥ యతః ఏవమ్
అతః అస్యాః ఇతి । అజపాం స్తౌతి- అనయేతి ॥ ౬౪ ॥

కుణ్డలినీబోధనేన మోక్షద్వారవిభేదనమ్

యేన మార్గేణ గన్తవ్యం బ్రహ్మస్థానం నిరామయమ్ || ౬౫ ||

ముఖేనాచ్ఛాద్య తద్ద్వారం ప్రసుప్తా పరమేశ్వరీ |
ప్రబుద్ధా వహ్నియోగేన మనసా మరుతా సహ || ౬౬ ||

సూచివద్గుణమాదాయ వ్రజత్యూర్ధ్వం సుషుమ్నయా |
ఉద్ఘాటయేత్ కపాటం తు యథా కుఞ్చికయా హఠాత్ || ౬౭ ||

కుణ్డలిన్యా తథా యోగీ మోక్షద్వారం విభేదయేత్ || ౬౮ ||

కృత్వా సంపుటితౌ కరౌ దృఢతరం బధ్వాథ పద్మాసనం
గాఢం వక్షసి సంనిధాయ చుబుకం ధ్యానం చ తచ్చేతసి |
వారంవారమపానమూర్ధ్వమనిలం ప్రోచ్చారయన్ పూరితం
ముఞ్చన్ ప్రాణముపైతి బోధమతులం శక్తిప్రభావాన్నరః || ౬౯ ||

కుణ్డలినీస్థితిమాహ- యేనేతి | తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన సహస్రారచక్రం బ్రహ్మస్థానం, తత్రైవోపలభ్యతే హి బ్రహ్మ యోగినామ్ | తత్ర స్వాతిరిక్తామయవైరల్యాత్ నిరామయమ్ || ౬౫ || యేన సుషుమ్నామార్గేణ తద్గన్తవ్యం తద్ద్వారం స్వముఖేన ఆచ్ఛాద్య పరమేశ్వరీ కుణ్డలినీ ప్రాణిసామాన్యజఠరే ప్రసుప్తా భవతి | సా కదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యత్ర యోగినః కేవలకుమ్భకావస్థాయాం మూలాధారస్థాగ్నినా మనసా మరుతా చ సహ ప్రబుద్ధా సతీ || ౬౬ || సూక్ష్మసూచివత్ గుణం భోగమాదాయ సుషుమ్నయోర్ధ్వం సహస్రారం వ్రజతి | కుణ్డలిన్యా సుషుమ్నావదనం విభేదయేదిత్యాహ- ఉద్ఘాటయేదితి |

యథా నరో హఠాత్ కుఞ్చికాప్రయత్నేన కవాటముద్ఘాటయేత్ తథైవ యోగీ
కుణ్డలిన్యా మోక్ష హేతుసుషుమ్నాద్వరం విభేదయేదిత్యర్థః || ౬౭-౬౮ ||
సుషుమ్నామాగభేదోపాయమాహ- కృత్వేతి | ఆదౌ యోగీ పద్మాసనం బద్ధ్వా
అథ స్వకరౌ సంపుటితౌ కృత్వా వక్షసి చుబుకం చేతసి
స్వస్వరూపధ్యానం చ సంనిధాయ వారంవారమపానానిలమూర్ధ్వం
ప్రోచ్చారయన్ ఆకుఞ్చయన్ ఏవం పూరితం ప్రాణం సుషుమ్నాయాం ముఞ్చన్
నరో యోగీ సుషుమ్నాం ప్రవిష్టకుణ్డలినీశక్తిప్రభావాత్ నిరూపమమ్
అతులం నిరతిశయం బ్రహ్మహమ్ అహమేవ బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్మబోధముపైతి ||
౬౯ ||

బ్రహ్మచర్యాదినా కుణ్డలినీబోధః

పద్మాసనస్థితో యోగీ నాడీద్వారేషు పూరయన్ |
మారుతం కుమ్భయన్ యస్తు స ముక్తో నాత్ర సంశయః || ౭౦ ||

అఙ్గానాం మర్దనం కృత్వా శ్రమజాతేన వారిణా |
కట్వమ్లలవణత్యాగీ క్షీరపానరతః సుఖీ || ౭౧ ||

బ్రహ్మచారీ మితాహారీ యోగీ యోగపరాయణః |
అబ్దాదూర్ధ్వం భవేత్ సిద్ధో నాత్ర కార్యా విచారణా || ౭౨ ||

కన్దోర్ధ్వకుణ్డలీశక్తిః స యోగీ సిద్ధిభాజనమ్ |

ఏవం సుషుమ్నాకుమ్భకాన్ముక్తో భవతీత్యాహ- పద్మేతి | యస్తు
పునః యోగీ పద్మాసనే స్థిత్వా బాహ్యం వాయుమిడయా ఆకృష్య

నాడీద్వారేషు పూరయన్ పూరితం మారుతం కుమ్భయన్ సుషుమ్నాం ప్రాపయిత్వా యదా యోగీ బ్రహ్మరన్ధ్రం భినత్తి సోఽయం యోగీ తతో బ్రహ్మరన్ధ్రం భిత్త్వా యత్ ప్రాప్యం తత్ ప్రాప్య ముక్తో భవతీత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తీత్యర్థః || ౭౦ || తత్రోపాయమాహ- అఙ్గానామితి | అభ్యాసదశాయామాదౌ ప్రాణాయామకాలే స్వేదో జాయతే | తేన సర్వాఙ్గానాం మర్దనం కృత్వా దృఢకాయో భూత్వా తదానీం కట్వమ్లలవణత్యాగీ క్షీరపానరతః సుఖీ || ౭౧ || ఏవం బ్రహ్మచర్యాదినియమసంపన్నో భూత్వా సంవత్సరాదూర్ధ్వం సిద్ధో భవతి || ౭౨ || యస్య నాడీకన్దోర్ధ్వభాగే సుషుమ్నాయాం కుణ్డలినీశక్తిః స్యాత్ సోఽయం యోగీ యోగసిద్ధిభాజనం భవతి ||

బన్ధత్రయమ్

అపానప్రాణయోరైక్యం క్షయాన్మూత్రపురీషయోః || ౭౩ ||

యువా భవతి వృద్ధోఽపి సతతం మూలబన్ధనాత్ |
పార్ష్ణిభాగేన సంపీడ్య యోనిమాకుఞ్చయేద్గుదమ్ || ౭౪ ||

అపానమూర్ధ్వముత్కృష్య మూలబన్ధోఽయముచ్యతే |
ఉడ్యాణం కురుతే యస్మాదవిశ్రాన్తమహాఖగః || ౭౫ ||

ఉడ్డియాణం తదేవ స్యాత్తత్ర బన్ధో విధీయతే |
ఉదరే పశ్చిమం తాణం నాభేరూర్ధ్వం తు కారయేత్ || ౭౬ ||

ఉడ్డియాణోఽప్యథం బన్ధో మృత్యుమాతఙ్గకేసరీ |

బధ్నాతి హి శిరోజాతమధోగామినభోజలమ్ || ౭౭ ||

తతో జాలంధరో బన్ధః కణ్ఠదుఃఖౌఘనాశనః |
జాలంధరే కృతే బన్ధే కణ్ఠసంకోచలక్షణే || ౭౮ ||

తదఙ్గత్వేన బన్ధత్రయం తత్ఫలం చాచష్టే- అపానేతి || ౭౩-౭౫ ||
ఉదరసంకోచనం పశ్చిమం తాణమిత్యర్థః || ౭౬ ||
అయముడ్డియాణబన్ధః శిరోనభోజాతం సహస్రారనభోవిద్యమానం
సర్వరోగాకారం కఫజలం బధ్నాతి శుష్కం కరోతీత్యర్థః || ౭౭-౭౮ ||

ఖేచరీముద్రాభ్యాసః

న పీయూషం పతత్యగ్నౌ న చ వాయుః ప్రధావతి |
కపాలకుహరే జిహ్వా ప్రవిష్టా విపరీతగా || ౭౯ ||

భ్రువోరన్తర్గతా దృష్టిర్ముద్రా భవతి ఖేచరీ |
న రోగో మరణం తస్య న నిద్రా న క్షుధా తృషా || ౮౦ ||

న చ మూర్చ్ఛా భవేత్తస్య యో ముద్రాం వేత్తి ఖేచరీమ్ |
పీడ్యతే న చ రోగేణ లిప్యతే న చ కర్మణా || ౮౧ ||

బధ్యతే న చ కాలేన యస్య ముద్రాస్తి ఖేచరీ |
చిత్తం చరతి ఖే యస్మాజ్జిహ్వా భవతి ఖేగతా || ౮౨ ||

తేనైషా ఖేచరీ నామ ముద్రా సిద్ధనమస్కృతా |

యోగాఙ్గతయా బన్ధత్రయముక్త్వాథ ఖేచరీముద్రాం
తదభ్యాససిద్ధఫలం చాహ- కపాలేతి || ౭౯ || తదభ్యాసాన్తరాలికఫలం
తు న రోగ ఇతి || ౮౦-౮౨ ||

ఖేచర్యభ్యాసేన వజ్రోలిసిద్ధిః

ఖేచర్యా ముద్రయా యస్య వివరం లమ్బికోర్ధ్వతః || ౮౩ ||

బిన్దుః క్షరతి యో యస్య కామిన్యాలిఙ్గితస్య చ |
యావద్బిన్దుః స్థితో దేహే తావన్మృత్యుభయం కుతః || ౮౪ ||

యావద్బద్ధా నభోముద్రా తావద్బిన్దుర్న గచ్ఛతి |
గలితోఽపి యదా బిన్దుః సంప్రాప్తో యోనిమణ్డలే || ౮౫ ||

వ్రజత్యూర్ధ్వం హఠాచ్ఛక్త్యా నిబద్ధో యోనిముద్రయా |

ఖేచరీముద్రారూఢస్య జీవనహేతుబిన్దుస్థైర్యం వజ్రోలిసిద్ధిరపి
భవతీత్యాహ- ఖేచర్యేతి | ఖేచర్యా ముద్రయా యస్య జిహ్వా లమ్బికాయాః
అన్తర్జిహ్వాయా ఊర్ధ్వతః తద్వివరం ప్రవిశతి || ౮౩ ||
యచ్ఛబ్దస్తచ్ఛబ్దార్థః | అప్యర్థః చకారః | కామిన్యాలిఙ్గితస్యాపి
యస్య తస్య నైవ బిన్దుః శుక్లం క్షరతి | యావద్బిన్దుస్థైర్యం జాయతే
తావత్తస్య మృత్యుభయం కుతః సంభవతి || ౮౪ || యావత్ఖేచరీముద్రా
బద్ధా భవేత్ తావద్బిన్దుః న గచ్ఛతి | యదా గలితోఽపి బిన్దుః యోనిమణ్డలే
సంప్రాప్తోఽపి || ౮౫ || తదా వజ్రోలిసంస్కృతయోనిముద్రయా హటాచ్ఛక్త్యా

ఊర్ధ్వం వ్రజతి ||

ద్వివిధబిన్ద్వైక్యబోధతో జీవన్ముక్తత్వమ్

స ఏవ ద్వివిధో బిన్దుః పాణ్డరో లోహితస్తథా || ౮౬ ||

పాణ్డరం శుక్లమిత్యహుర్లోహితాఖ్యం మహారజః |
విద్రుమద్రుమసంకాశం యోనిస్థానే స్థితం రజః || ౮౭ ||

శశిస్థానే వసేద్బిన్దుస్తయోరైక్యం సుదుర్లభమ్ |
బిన్దుః శివో రజః శక్తిర్బిన్దురిన్దూ రజో రవిః || ౮౮ ||

ఉభయోః సంగమాదేవ ప్రాప్యతే పరమం వపుః |
వాయునా శక్తిచాలేన ప్రేరితం ఖే యథా రజః || ౮౯ ||

రవిణైకత్వమాయాతి భవేద్దివ్యవపుస్తదా |
శుక్లం చన్ద్రేణ సంయుక్తం రజః సూర్యసమన్వితమ్ || ౯౦ ||

ద్వయోః సమరసీభావం యో జానాతి స యోగవిత్ |

విన్ద్వోర్ద్వైవిధ్యం తయోరైక్యప్రబోధతో జీవన్ముక్తత్వం చాహ- స ఏవేతి || ౮౬ || మూలాధారస్థం యోనిస్థానం తత్ర రజో దేవీతత్త్వం జీవాఖ్యం వా భవతి || ౮౭ || భ్రూమధ్యసహస్రారమధ్యం శశిస్థానం, తత్ర బిన్దుః శివతత్త్వం వసతి | తయోః శివశక్త్యోః జీవపరయోర్వా ఐక్యం యోగినో వినా యస్య కస్యాపి దుర్లభం భవేత్ || ౮౮-౯౦ ||

శుక్లరజోరూపభ్రూసహస్రారమధ్యస్థసోమసూర్యైక్యం యో జానాతి స యోగవిత్ బ్రహ్మవిత్ భవతీత్యర్థః ॥

మహాముద్రాభ్యాసః

శోధనం మలజాలానాం ఘటనం చన్ద్రసూర్యయోః ॥ ౯౧ ॥

రసానాం శోషణం సమ్యజ్ మహాముద్రాభిధీయతే ॥ ౯౨ ॥

వక్షోన్యస్తహనుర్నిపీడ్య సుషిరం యోనేశ్చ వామాఙ్ఘ్రిణా
హస్యాభ్యామనుధారయన్ ప్రవితతం పాదం తథా దక్షిణమ్ ।
ఆపూర్య శ్వసనేన కుక్షియుగలం బధ్వా శనై రేచయే-
దేషా పాతకనాశినీ నను మహాముద్రా నృణాం ప్రోచ్యతే ॥ ౯౩ ॥

మహాముద్రాలక్షణముచ్యతే- శోధనమితి । నానాసాధనసిద్ధ-రేచకపూరకకుమ్భకాత్మకప్రాణాయామశుద్ధోదకేన నాడీగతమలజాతశోధనం చన్ద్రసూర్యయోరైక్యం వాతపిత్తాదిరసానాం శోషణం చ యయా భవతి సేయం మహాముద్రేత్యభిధీయతే ॥ ౯౧-౯౨ ॥
మహాముద్రాభ్యాసమాహ- వక్ష ఇతి । ఆదౌ యోగీ జాలన్ధరబన్ధమారోప్య వామాఙ్ఘ్రిణా యోనిసుషిరం నిపీడ్య ప్రసారితదక్షిణపాదం హస్తాభ్యాం ధారయన్ కుక్షియుగలం శ్వసనేనాపూర్య కుమ్భయిత్వాథ శనైరిడయా రేచయేత్ । సైషా రీతిః సర్వపాతకనాశినీ నృణాం యోగినాం యోగవిఘ్ననాశినీ మహాముద్రేతి ప్రోచ్యతే ॥ ఏవం ప్రాణాయామ ఉక్తః ।
అనాత్మదేహాదిగతాహంభావ [వస్య] ప్రతీచి ప్రత్యాహరణం ప్రత్యాహారః

। ప్రత్యగేవ

బ్రహ్మేతి నిశ్చయో ధారణా భవతి । అహం బ్రహ్మాస్మి
బ్రహ్మైవాహమస్మి ఇతి దృఢభావనా ధ్యానమ్ ।
ధ్యానాదిత్రిపుటీవికల్పలయో నిర్వికల్పసమాధిః । షడఙ్గో యోగ ఉచ్యతే ఇతి
ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ తదనురోధేన ప్రతివచనాభావేఽప్యేవం ప్రత్యాహారాది
ఊహ్యమిత్యర్థః ॥ ౯౩ ॥

హృదయే ఆత్మసాక్షాత్కారః

అథాత్మనిర్ణయం వ్యాఖ్యాస్యే- హృది స్థానే అష్టదలపద్మం వర్తతే
తన్మధ్యే రేఖావలయం కృత్వా జీవాత్మరూపం జ్యోతీరూపమణుమాత్రం
వర్తతే । తస్మిన్ సర్వం ప్రతిష్ఠితం భవతి సర్వం జానాతి సర్వం కరోతి
సర్వమేతచ్చరితమహం కర్తాహం భోక్తా సుఖీ దుఃఖీ కాణః ఖఞ్జో
బధిరో మూకః కృశః స్థూలోఽనేన ప్రకారేణ స్వతన్త్రవాదేన వర్తతే ॥ ౯౩-
౧ ॥ పూర్వదలే విశ్రమతే పూర్వదలం శ్వేతవర్ణం తదా భక్తిపురఃసరం
ధర్మే మతిర్భవతి ॥ ౯౩-౨ ॥ యదాగ్నేయదలే విశ్రమతే తదాగ్నేయదలం
రక్తవర్ణం తదా నిద్రాలస్యమతిర్భవతి ॥ ౯౩-౩ ॥ యదా దక్షిణదలే
విశ్రమతే తద్దక్షిణదలం కృష్ణవర్ణం తదా ద్వేషకోపమతిర్భవతి ॥ ౯౩-
౪ ॥ యదా నైర్-ఋతదలే విశ్రమతే తన్నైర్-ఋతదలం నీలవర్ణం తదా
పాపకర్మహింసామతిర్భవతి ॥ ౯౩-౫ ॥ యదా పశ్చిమదలే విశ్రమతే
తత్పశ్చిమదలం స్ఫటికవర్ణం తదా క్రీడావినోదమతిర్భవతి ॥ ౯౩-౬ ॥
యదా వాయవ్యదలే విశ్రమతే వాయవ్యదలం మాణిక్యవర్ణం తదా
గమనచాలనవైరాగ్యమతిర్భవతి ॥ ౯౩-౭ ॥ యదోత్తరదలే విశ్రమతే

తదుత్తరదలం పీతవర్ణం తదా సుఖశృఙ్గారమతిర్భవతి || ౯౩-౮ ||
యదేశానదలే విశ్రమతే తదీశానదలం వైడూర్యవర్ణం

తదా దానాదికృపామతిర్భవతి || ౯౩-౯ || యదా సంధిసంధిషు
మతిర్భవవి తదా వాతపిత్తశ్లేష్మమహావ్యాధిప్రకోపో భవతి || ౯౩-౧౦ ||
యదా మధ్యే తిష్ఠతి తదా సర్వం జానాతి గాయతి నృత్యతి పఠత్యానన్దం
కరోతి || ౯౩-౧౧ || యదా నేత్రశ్రమో భవతి శ్రమనిర్హరణార్థం
ప్రథమరేఖావలయం కృత్వా మధ్యే నిమజ్జనం కురుతే ప్రథమరేఖా
బన్ధూకపుష్పవర్ణం తదా నిద్రావస్థా భవతి | నిద్రావస్థామధ్యే
స్వప్నావస్థా భవతి | స్వప్నావస్థామధ్యే దృష్టం
శ్రుతమనుమానసంభవవార్తా ఇత్యాదికల్పనాం కరోతి తదాదిశ్రమో
భవతి || ౯౩-౧౨ || శ్రమనిర్హరణార్థం ద్వితీయరేఖా వలయం కృత్వా మధ్యే
నిమజ్జనం కురుతే ద్వితీయరేఖా ఇన్ద్రకోపవర్ణం తదా సుషుప్త్యవస్థా
భవతి సుషుప్తౌ కేవలపరమేశ్వరసంబన్ధినీ బుద్ధిర్భవతి
నిత్యబోధస్వరూపా భవతి పశ్చాత్ పరమేశ్వరరూపేణ ప్రాప్తిర్భవతి || ౯౩-
౧౩ || తృతీయరేఖా వలయం కృత్వా మధ్యే నిమజ్జనం కురుతే తృతీయరేఖా
పద్మరాగవర్ణం తదా తురీయావస్థా భవతి తురీయే
కేవలపరమాత్మసంబన్ధినీ మతిర్భవతి నిత్యబోధస్వరూపో భవతి తదా

శనైః శనైరుపరమేద్ బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా |
ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కించిదపి చిన్తయేత్ || ౯౩-౧౪ ||

తదా ప్రాణాపానయోరైక్యం కృత్వా సర్వం విశ్వమాత్మస్వరూపేణ
లక్ష్యం ధారయతి యదా తురీయాతీతావస్థా తదా సర్వేషామానన్దస్వరూపో

భవతి ద్వన్ద్వాతీతో భవతి యావద్దేహధారణా వర్తతే తావత్తిష్ఠతి
పశ్చాత్ పరమాత్మస్వరూపేణ

ప్రాప్తిర్భవతి ఇత్యనేన ప్రకారేణ మోక్షో
భవతీదమేవాత్మదర్శనోపాయం భవతి || ౬౩-౧౫ ||

సచుష్పుథసమాయుక్తమహాద్వారగవాయునా |
సహస్థితత్రికోణోర్ధ్వగమనే దృశ్యతేఽచ్యుతః || ౬౪ ||

ధ్యేయనిర్ణయః కథం స్యాదిత్యాశఙ్క్య సోపాయం
పరమాత్మనిర్ణయమాచష్టే- అథేతి | అథ యథోక్తాధికారిలాభానన్తరం
ఆత్మయాథాత్మ్యం సోపాయం వ్యాఖ్యాస్య ఇతి పరమదయావతీ శ్రుతిః
ఏవమాహ- హృదీతి | హృదయాష్టదలమధ్యే రేఖావలయం కృత్వా
వృత్తాకారం విభావ్య తన్మధ్యే ప్రాణాధారం హంసజ్యోతీరూపమ్
జీవాత్మరూపం అణుమాత్రం వర్తతే | య ఏవం వర్తతే తస్మిన్ సర్వం
ప్రతిష్ఠితం భవతి తస్య సర్వాధికరణత్వాత్ | స హి సర్వం జానాతి సర్వం
కరోతి యత్ కర్తవ్యం తత్ కృతమేవ సర్వమ్ అహం కర్తా ఇత్యాద్యభిమానీ సన్
వర్తత ఇత్యర్థః || ౬౩-౧ || తస్య పూర్వాదిదలయోగతో ధర్మాదివృత్తిమత్త్వమాహ-
పూర్వేతి | సోఽయం జీవాఖ్యోఽహం హంసః యదా పూర్వదలే || ౬౩-౨-౬౩-౧౩ ||
యత్ ఏవం అతః పూర్వదలాదిద్వితీయరేఖాన్తం విహాయ
తృతీయరేఖామవలమ్బ్య తుర్యస్వరూపం
తుర్యాదివిశ్వాన్తగతహేయాంశాపహ్నవసిద్ధం తుర్యాతీతం బ్రహ్మ
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి తన్మాత్రతయాఽవశిష్టో భవతీత్యాహ- తదా
శనైః శనైరితి || ౬౩-౧౪ || యది స్వాతిరిక్తవృత్త్యుదయో భవతి తదా

ప్రాణాపానయోరైక్యమిత్యాది। సర్వం విశ్వమాత్మస్వరూపేణ లక్ష్యం ధారయతి, విశ్వగతహేయాంశాఅప్నావసిద్ధబ్రహ్మణః స్వావశేషతయా లక్షితత్వాత్। యద్రైవమవస్థా లక్ష్యతే తదా సేయం తురీయావస్థా। యావద్దేహధారణా ప్రాప్తిర్భవతి- యావత్ప్రాప్తిభాసికతయాపి దేహోఽస్మీతి జ్ఞానం తావజ్జీవన్ముక్తిదశామవలమ్బ్య పశ్చాత్ స్వాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి ప్రబోధానన్తరం పరమాత్మైవ భవతీత్యర్థః। జీవతాయా అనేన ప్రకారేణ మోక్షో భవతి। ఇదమేవాత్మదర్శనోపాయం నేతరదిత్యర్థః॥ ౬౩-౧౫॥
మన్దానామాత్మదర్శనోపాయమాహ- చతుష్పథేతి। చతుష్పథో

జాలంధరబన్ధః తేన సమాయుక్తం మహాద్వారం సుషుమ్నారన్ధ్రం గచ్ఛతీతి మహాద్వారగః స చాసౌ వాయుశ్చేతి మహాద్వారగవాయుః తేన మహాద్వారగవాయునా సహ స్థితమూలాధారత్రికోణస్యోర్ధ్వమూలాధారగమనో మూలాధారస్థసుషుమ్నాయాం దృక్ప్రాణాగ్నిమనఃకుణ్డలినీప్రవేశమాత్రేణ స్వమాత్రాచ్యుతః పరమాత్మా దృశ్యతే సాక్షాత్క్రియతే ఇత్యర్థః॥ ౬౪॥

నాదానుసంధానతః ఆత్మదర్శనమ్

పూర్వోక్తత్రికోణస్థానాదుపరి పృథివ్యాదిపఞ్చవర్ణకం ధ్యేయమ్।
ప్రాణాదిపఞ్చవాయుశ్చ బీజం వర్ణం చ స్థానకమ్।
యకారం ప్రాణబీజం చ నీలజీమూతసంనిభమ్।
రకారమగ్నిబీజం చ అపానాదిత్యసంనిభమ్॥ ౬౫॥

లకారం పృథివీరూపం వ్యానం బన్ధూకసంనిభమ్ ।
వకారం జీవబీజం చ ఉదానం శఙ్ఖవర్ణకమ్ ॥ ౯౬ ॥

హకారం వియత్స్వరూపం చ సమానం స్ఫటికప్రభమ్ ।
హృన్నాభినాసికాకణ్ఠపాదాఙ్గుష్ఠాదిసంస్థితః ॥ ౯౭ ॥

ద్విసప్తతిసహస్రాణి నాడీమార్గేషు వర్తతే ।
అష్టావింశతికోటీషు రోమకూపేషు సంస్థితః ॥ ౯౮ ॥

సమానప్రాణ ఏకస్తు జీవః స ఏక ఏవ హి ।
రేచకాదిత్రయం కుర్యాద్ దృఢచిత్తం సమాహితః ॥ ౯౯ ॥

శనైః సమస్తమాకృష్య హృత్సరోరుహకోటరే ।
ప్రాణాపానౌ చ బద్ధ్వా తు ప్రణవేన సముచ్చరేత్ ॥ ౧౦౦ ॥

ప్. ౨౧౧) కణ్ఠసంకోచనం కృత్వా లిఙ్గసంకోచనం తథా ।
మూలాధారాత్ సుషుమ్నా చ బిసతన్తునిభా శుభా ॥ ౧౦౧ ॥

అమూర్తో వర్తతే నాదో వీణాదణ్డసముత్థితః ।
శఙ్ఖనాదాదిభిశ్చైవ మధ్యమేవ ధ్వనిర్యథా ॥ ౧౦౨ ॥

వ్యోమరన్ధ్రగతో నాదో మాయూరం నాదమేవ చ ।
కపాలకుహరే మధ్యే చతుర్ద్వారస్య మధ్యమే ॥ ౧౦౩ ॥

తదాత్మా రాజతే తత్ర యథా వ్యోమ్ని దివాకరః ।
కోదణ్డద్వయమధ్యే తు బ్రహ్మరన్ధ్రేషు శక్తిచ ॥ ౧౦౪ ॥

స్వాత్మానం పురుషం పశ్యేన్మనస్తత్ర లయం గతమ్ ।
రత్నాని జ్యోతిస్నినాదం తు బిన్దు మాహేశ్వరం పదమ్ ॥ ౧౦౫ ॥

య ఏవం వేద పురుషః స కైవల్యం సమశ్నుతే ॥ ౧౦౬ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

ఏవమకృతసాక్షాత్కారాణాం నాదానుసంధానోపాయతః తత్పదాప్తిం ప్రకటయన్నుపసంహరతి- పూర్వేతి ॥ ధ్యేయమ్- కిం తత్ ? ప్రాణాది । యద్యేవమపక్వచిత్తః కశ్చిత్ తేన పూర్వోక్తమూలాధారత్రికోణాగ్నిమణ్డలాదుపరి ప్రాణాదివాయుజాతం పృథివ్యాదిపఞ్చవర్ణయుక్తం ధ్యేయమ్ । యకారాదిబీజం నీలజీమూతాదివర్ణం హృదయాదిస్థానవిశిష్టం ధ్యేయమితి పూర్వేణాన్వయః । ఆదౌ హృది యకారం ప్రాణబీజం విద్యాత్ నీలజీమూతతుల్యవర్ణవిశిష్టం ప్రాణం జానీయాదిత్యధ్యాహార్యమ్ । గుదే రేఫమగ్నిబీజమపానమాదిత్యసంనిభం విద్యాత్ ॥ ౯౫ ॥ పృథివీబీజం లకారం బన్ధూకసంనిభం వ్యానం కృత్స్నశరీరవ్యాపకం విద్యాత్ । కణ్ఠదేశే వకారం జీవబీజముదానం శఙ్ఖవర్ణవిశిష్టం విద్యాత్ ॥ ౯౬ ॥ హకారం వియద్బీజం సమానం నాభ్యాసనం స్ఫటికప్రభం చ విద్యాత్ । ఏవం ప్రాణపఞ్చకం

హృన్నాభినాసికాకణ్ఠపాదాఙ్గుష్ఠాదిషు సంస్థితం విద్యాత్ ॥

౯౭ ॥ తత్ర సమానవాయుస్తు ద్విసప్తతిసహస్రనాడీమార్గేషు సదా సంచరన్

వర్తతే అష్టావింశతికోటిరోమకూపేషు వ్యాప్య స్థితో భవతి ॥ ౯౮ ॥

విచార్యమాణే ఏకస్తు- తుశబ్దోఽవధారణార్థః-

సమానాదిప్రాణాన్తవాయుభేదః ఏక ఏవ । య ఏవం పఞ్చప్రాణాధారః

సోఽయం జీవ ఏక ఏవ । హిశబ్దః ప్రసిద్ధిద్యోతకః । ఏవం జ్ఞాత్వా తతః

పరం రేచకాది ఇతి । ఏవం యథోక్తపఞ్చప్రాణారూఢజీవస్వరూపం

జ్ఞాత్వా తతో దృఢచిత్తో యోగీ సమాహితో భూత్వా

రేచకాద్యవయవత్రయవిశిష్టప్రాణాయామత్రయం కుర్యాత్ ॥ ౯౯ ॥ శనైః

స్వాన్తఃకరణవృత్తిసహస్రం హృత్సరోరుహకోటరే సమాకృష్య తత్రైవ

ప్రాణాపానౌ చ బద్ధ్వా ప్రణవేన తు ప్రణవేనైవ

ప్రణవేనాజ్ఞాసహస్రారచక్రం ప్రత్యుచ్చరేత్ ఊర్ధ్వం నయేత్ ॥ ౧౦౦ ॥

తదుపాయతయా కణ్ఠలిఙ్గసంకోచనగ్రహణం

బన్ధత్రయోపలక్షణార్థమ్ । తథా బన్ధ త్రయం కృత్వా మూలాధారాత్

మూలాధారమారభ్య పద్మతన్తునిభా శుభా సుషుమ్నా- చశబ్దాత్

తదన్తఃకైవల్యనాడీ చ- ప్రతిష్ఠితా భవతీతి ద్యోత్యతే ॥ ౧౦౧ ॥ తత్ర

సుషుమ్నాశ్రయవీణాదణ్డే సముత్థితః సన్ అమూర్తో నాదో వర్తతే । అత ఏవ

వీణాదణ్డమధ్యమేవ నాదోత్పత్తిస్థానం యథా

శఙ్ఖనాదాదిభిశ్చైవ ॥ ౧౦౨ ॥ హృద్వ్యోమరన్ధ్రగతో నాదోఽభివ్యక్తో

భవతి । యదాయం నాదో మాయూరం నాదమేవానుకరోతి తదా

ఇడాపిఙ్గలాసుషుమ్నా ఘణ్టికాభేదేన చతుర్ద్వారస్య మధ్యమే

కపాలకుహరమధ్యే ॥ ౧౦౩ ॥ తత్ర యదా వ్యోమ్ని దివాకరః తథా పరమాత్మా

రాజతే సమ్యగభివ్యక్తో భవతి । యత్ర మన-

ఉపలక్షితదృష్టివాయవగ్నికుణ్డల్యాదికం లయం గతం తత్ర

మూలాధారాదిబ్రహ్మోపలబ్ధిరన్ధ్రేషు కోదణ్డద్వయమధ్యే తు-

తుశ్చార్థః- యథాశక్తి యథాబలమ్ || ౧౦౪ || స్వాత్మానం పురుషం పశ్యేత్ |

కింవిశేషణవిశిష్టమిత్యత్ర, వజ్రదణ్డసముద్భూతాః

మణయశ్చైకవింశతిః ఇతి శ్రుత్యనురోధేన

విశ్వతుర్యమిత్యారభ్యావికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తాని

ఏకవింశతితురీయరత్నాని తేషాం జ్యోతిస్సు జ్యోతిష్మదధికరణం

జాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్పఞ్చదశవికల్పం న దదాతీతి నదం తదేవ

నాదం తుర్యతుర్యం బిన్దు నిర్విశేషరూపం మహాంశ్చాసౌ

నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయావస్థాతుమీశ్వరశ్చేతి మహేశ్వరః

తద్భావో మాహేశ్వరం స్వమాత్రతయా పద్మతే ఇతి పదం విద్వాన్ పశ్యేదితి

పూర్వేణాన్వయః || ౧౦౫ || విద్యాఫలం వదన్నుపసంహరతి- య

ఇతి | విద్వాన్ వేదనసమకాలం కైవల్యరూపేణ అవశిష్యతే ఇత్యత్ర

బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి ఇతి జ్ఞానసమకాలమేవ

బ్రహ్మమాత్రభావాపత్తిశ్రుతేః | ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దోఽయం

ధ్యానబిన్దూపనిషత్సమాప్త్యర్థః || ౧౦౬ ||

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |

లిఖితం స్యాద్వివరణం ధ్యానబిన్ద్వోః స్ఫుటం లఘు ||

ధ్యానబిన్దువివరణం త్రింశదధిశతత్రయమ్ ||

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే

ఏకోనచత్వారింశత్సంఖ్యాపూరకం ధ్యానబిన్దూపనిషద్వివరణం

సంపూర్ణమ్

నాదబిన్దూపనిషత్

వాఙ్మే మనసి- ఇతి శాన్తిః

వైరాజప్రణవస్వరూపమ్

అకారో దక్షిణః పక్ష ఉకారస్తూత్తరః స్మృతః ।
మకారం పుచ్ఛమిత్యాహురర్ధమాత్రా తు మస్తకమ్ ॥ ౧ ॥

పాదాదికం గుణాస్తస్య శరీరం తత్త్వముచ్యతే ।
ధర్మోఽస్య దక్షిణశ్చక్షురధర్మో యోఽపరః స్మృతః ॥ ౨ ॥

భూర్లోకః పాదయోస్తస్య భువర్లోకస్తు జానుని ।
సువర్లోకః కటీదేశే నాభిదేశే మహర్జగత్ ॥ ౩ ॥

జనోలోకస్తు హృద్దేశే కణ్ఠే లోకస్తపస్తతః ।
భ్రువోర్లలాటమధ్యే తు సత్యలోకో వ్యవస్థితః ॥ ౪ ॥

వివరణమ్

వైరాజాత్మోపాసనయా సంజాతజ్ఞానవహ్నినా ।
దగ్ధ్వా కర్మత్రయం యోగీ యత్పదం యాతి తద్భజే ॥

ఇహ ఖలు ఋగ్వేదప్రవిభక్తేయం నాదబిన్దూపనిషత్

విరాట్ప్రణవప్రకటనపూర్వకం తద్గతసవిశేషబ్రహ్మవిదాం
స్వాత్మజ్ఞానానురోధేన సవిశేషబ్రహ్మాప్తిమభిధాయ
నిర్విశేషబ్రహ్మయాథాత్మ్యప్రకటనపూర్వకం

తజ్జ్ఞానాన్నాదోపాయసాధనసంపన్నానాం
కర్మత్రయభఙ్గప్రభా[భ]వవికలేబరకైవల్యం ప్రకటయన్తీ విజృమ్భతే
స్వయమవాన్తరరూపేణ । అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే । ఋతిస్తు-
అకార ఇత్యాదినా । అన్తర్విరాట్ప్రణవావేకీకృత్య ద్వాదశమాత్రాత్మకో
మహావైరాజప్రణవ ఉచ్యతే । తద్భావాపత్తయే మహావిరాజః
సుపర్ణతయోక్తిః । సుపర్ణభావమాపన్నమహావిరాజః
స్థూలప్రపఞ్చాభిధాయకోఽయమకారో దక్షిణః పక్షః ।
తస్యోత్తరపక్షస్తు సూక్ష్మప్రపఞ్చాభిధాయక ఉకారః స్మృతః । తస్య
పుచ్ఛం బీజప్రపఞ్చాభిధాయకం మకారమితి బ్రహ్మవిద ఆహుః ।
అర్ధమాత్రా తు తన్మస్తకభావం గతేత్యామనన్తి ॥ ౧ ॥ తస్య పాదాదికం
సత్త్వాదిగుణా భవన్తి । తస్య విశిష్టావయవసంపన్నం శరీరం తు
వారాహోపనిషదుక్తషణ్ణవతితత్త్వజాతముచ్యతే । అస్య దక్షిణోత్తరచక్షుషీ
ధర్మాధర్మౌ భవతః । దక్షిణశ్చక్షురితి లిఙ్గవ్యత్యయః ॥ ౨ ॥ తస్య
పాదజానుకటినాభిహృదయకణ్ఠభ్రూమధ్యేషు భూరాదిసప్తలోకాః
ప్రతిష్ఠితా ఇత్యర్థః । పాదయోరితి దప్తమీద్వివచనమ్ ॥ 3-౪ ॥

వైరాజవిద్యాఫలమ్

సహస్రార్ణమతీ వాత్ర మన్త్ర ఏష ప్రదర్శితః ।
ఏవమేతాం సమారూఢో సంహయోగవిచక్షణః ॥ ౫ ॥

న భిద్యతే కర్మచారైః పాపకోటిశతైరపి|

ఏవంవిశేషణవిశిష్టో వైరాజప్రణవ ఉక్త ఇత్యాహ- సహస్రేతి|
సహస్రార్ణమి[ర్ణమతీ]తి లిఙ్గవ్యత్యయః|ప్రణవాద్య[ద్యా]వయవాకారస్య
సహస్రావయవత్వం శ్రూయతే, అకారః సహస్రావయవాన్వితః ఇతి|అత్ర అస్మిన్
మహావేరాజప్రణవాత్మని
సహస్రార్ణాఖ్యావయవవిశిష్టాకారాన్వితోఽయమేష ఓంకారో మన్త్రః
అభిధానతయా స్థిత ఇతి శ్రుతిభిః ప్రదర్శిత ఇత్యర్థః|వాశబ్దః
అవధారణే|ఇత్థం
వక్ష్యమాణద్వాదశమాత్రాత్మకప్రణవార్థమహావిరాడస్మి
ఇత్యనుసంధానం హంసయోగః, తద్వతః పాపాద్యభేదతామాహ- ఏవమితి|
స్వతత్త్వజ్ఞానేన స్వాతిరిక్తకలనాం హన్తీతి హంసః|స ఏవాస్మీత్యనుసంధానం హంసయోగః|తద్విచక్షణః
తదభిజ్ఞో యోగీ||౫||ఏవముక్తలక్షణాం మహావైరాజవిద్యాం
సమారూఢో యదా తదనుసంధానపరో భవతి తదా స్వకృతకర్మచారైః
కర్మప్రభవైః పాపకోటిశతైరపి న కదాపి భిద్యతే- ఇతి
వక్ష్యమాణవిద్యాఫలం దర్శయతి||

ప్రణవస్య ప్రధానమాత్రాచతుష్టయస్వరూపమ్

ఆగ్నేయీ ప్రథమా మాత్రా వాయవ్యేషా తథా పరా||౬||

భానుమణ్డలసంకాశా భవేన్మాత్రా తథోత్తరా|
పరమా చార్ధమాత్రా యా వారుణీం తాం విదుర్బుధాః||౭||

కాలత్రయేఽపి యత్రేమా మాత్రా నూనం ప్రతిష్ఠితాః।
ఏష ఓంకార ఆఖ్యాతో ధారణాభిర్నిబోధత ॥ ౮ ॥

ప్రధానమాత్రాచతుష్టయస్వరూపమాహ- ఆగ్నేయీతి। అగ్నిః
వైశ్వానరః తత్సంబన్ధినీ ఆగ్నేయీ వైరాజ్యకారాభిధానా ప్రథమా
మాత్రా భవతి। తథా వాయుశబ్దేన సూత్రాత్మోచ్యతే, వాయుర్వై గౌతమ
తత్సూత్రమ్ ఇతి శ్రుతేః। తత్సంబన్ధినీ వాయవీ ఏషా పరా ఉకారరూపిణీ
ద్వితీయా మాత్రా భవతి ॥ ౬ ॥ భానుమణ్డలవత్ సమ్యక్ కాశత ఇతి బీజాత్మా
భానుమణ్డలసంకాశః తదభిధానమకారాత్మికా
భానుమణ్డలసంకాశా పరా తృతీయమాత్రా భవేత్। యా చ పునః
మాత్రాత్రయాపేక్షయా అర్ధమాత్రా పరమా సర్వోత్కృష్టా భవతి బుధాః
తామేతాం స్వవికల్పితభేదజాతం స్వేన రూపేణ వారయతి వ్యాప్నోతీతి
వరుణః తుర్యః తద్రూపిణీం వారుణీం చతుర్థమాత్రాత్మికాం విదుః ॥ ౭ ॥
యత్ర ప్రణవే భూతాదికాలత్రయేఽపి ఇమాః మాత్రాః ప్రతిష్ఠితాః ఏషః
ఓంకారః ఏవం శ్రుతిభిరాఖ్యాతో భవతి। హే స్వాజ్ఞలోకాః యూయం
వక్ష్యమాణఘటికాపఞ్చకకాలాత్మకఘోషిణ్యాదిమాత్రా
ధారణాభిః నిబోధత జానథేత్యర్థః (?) ॥ ౮ ॥

ప్రణవస్య వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకద్వాదశమాత్రాభేదవివరణమ్

ఘోషిణీ ప్రథమా మాత్రా విద్యున్మాత్రా తథా పరా।
పతఙ్గినీ తృతీయా స్యాచ్చతుర్థీ వాయువేగినీ ॥ ౯ ॥

పఞ్చమీ నామధేయా తు షష్ఠీ చైన్ద్ర్యభిధీయతే।
సప్తమీ వైష్ణవీ నామ అష్టమీ శాంకరీతి చ ॥ ౧౦ ॥

నవమీ మహతీ నామ ధృతిస్తు దశమీ మతా।
ఏకాదశీ భవేన్నారీ బ్రాహ్మీ తు ద్వాదశీ పరా ॥ ౧౧ ॥

వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకద్వాదశమాత్రాభేదం వివృణోతి- ఘోషిణీతి ॥
౯ ॥ అన్తఃప్రణవమాత్రా అకారాద్యాః పఞ్చబ్రహ్మవాచకా జ్ఞేయాః ॥ ౧౦ ॥
సమష్ట్యకారాద్యా[అ]ణ్డవిరాడాదివాచకా భవన్తి ॥ ౧౧ ॥

ఉపాసకానాం తత్తన్మాత్రాకాలోత్క్రమణఫలమ్

ప్రథమాయాం తు మాత్రాయాం యది ప్రాణైర్వియుజ్యతే।
భరతే వర్షరాజాసౌ సార్వభౌమః ప్రజాయతే ॥ ౧౨ ॥

ద్వితీయాయాం సముత్క్రాన్తో భవేద్యక్షో మహాత్మవాన్।
విద్యాధరస్తృతీయాయాం గాన్ధర్వస్తు చతుర్థికా ॥ ౧౩ ॥

పఞ్చమ్యామథ మాత్రాయాం యది ప్రాణైర్వియుజ్యతే।
ఉషితః సహ దేవత్వం సోమలోకే మహీయతే ॥ ౧౪ ॥

షష్ఠ్యామిన్ద్రస్య సాయుజ్యం సప్తమ్యాం వైష్ణవం పదమ్।
అష్టభ్యాం వ్రజతే రుద్రం పశూనాం చ పతిం తథా ॥ ౧౫ ॥

నవమ్యాం తు మహర్లోకం దశమ్యాం తు జనం వ్రజేత్।

ఏకాదశ్యాం తపోలోకం ద్వాదశ్యాం బ్రహ్మ శాశ్వతమ్ ॥ ౧౬ ॥

షష్టిఘటికాస్వేవం ద్వాదశమాత్రాదృష్టిం కృత్వా ఉపాసనాం
కుర్వతః తత్తన్మాత్రాకాలోత్క్రమణఫలమాహ- ప్రథమాయామితి ।
చతుర్ముఖదైవత్య ఘోషిణ్యాఖ్యాకారాభిధానోదయాదిపఞ్చఘటికా-
కాలపరిమితాయాం ప్రథమాయాం తు మాత్రాయాం యద్యేవముపాసకః
ప్రాణైః వియుజ్యతే సోఽసౌ యోగీ భరతే వర్షే రాజా సార్వభౌమః సన్
ప్రజాయతే ॥ ౧౨ ॥ తథా చ ద్వితీయాయామ్ । సప్తమ్యర్థే చతుర్థికేతి ।
ప్రథమపర్యాయవదేకాదశపర్యాయోఽప్యూహ్యః ॥ ౧౩-౧౬ ॥

నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూపం, తజ్జ్ఞానఫల చ

తతః పరతరం శుద్ధం వ్యాపకం నిర్మలం శివమ్ ।
సదోదితం పరం బ్రహ్మ జ్యోతిషాముదయో యతః ॥ ౧౭ ॥

అతీన్ద్రియం గుణాతీతం మనో లీనం యదా భవేత్ ।
అనూపమం శివం శాన్తం యోగయుక్తః సదా విశేత్ ॥ ౧౮ ॥

తద్యుక్తస్తన్మయో జన్తుః శనైర్ముఞ్చేత్ కులే చిరమ్ ।
సంస్థితో యోగచారేణ సర్వసఙ్గవివర్జితః ॥ ౧౯ ॥

తతో విలీనపాశోఽసౌ విమలః కమలాప్రభుః ।
తేనైవ బ్రహ్మభావేన పరమానన్దమశ్నుతే ॥ ౨౦ ॥

సవిశేషబ్రహ్మవిదామేవం ఫలతారతమ్యముక్త్వా

నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూపం తజ్జ్ఞానఫలం చాహ- తత ఇతి। తతః- అకారో దక్షిణః పక్షః ఇత్యారభ్య మహావైరాజాభిధానం సవిశేషం బ్రహ్మ తదుపాసకానాం తత్ఫలం చాభిహితం, తతః పరతరం మహావైరాజగత హేయాంశాపహ్నవసిద్ధమ్

అత ఏవ శుద్ధమ్, స్వాజ్ఞదృష్ట్యా వ్యాప్యమలాశివప్రసక్తౌ వ్యాపకం నిర్మలం శివమ్, యతః సూర్యాదిజ్యోతిషాముదయో భవతి తదేతత్ బ్రహ్మ సదోదితమ్ ॥ ౧౭ ॥ కరణగ్రామతద్ధేతుత్రిగుణప్రసక్తౌ అతీన్ద్రియం గుణాతీతం నిర్గుణమ్, యదా స్వాతిరిక్తకలనోజ్జీవకమనో లీనం భవేత్తదా తదనూపమం నిరూపమమ్, చిన్మాత్రత్వాత్ శివమ్, శాన్తస్వాతిరిక్తం యత్ బ్రహ్మ అవశిష్యతే సదా తన్నిర్వికల్పకయోగయుక్తో విశేత్ ॥ ౧౮ ॥ యద్యోగయుక్తో జన్తుః తన్మయో భూత్వా స్వకారణభూతే కులే స్వావిద్యాద్వయత్కార్యే శనైః శనైః ముఞ్చేత్ అథ యచ్చిరం చిన్మాత్రం భవేత్। కోఽయం ఏవమధికారీత్యాహ- సంస్థిత ఇతి। యోగచారేణ యోగాభ్యాసేన సమ్యక్ స్థితః। అన్తర్బాహ్యకలనాసఙ్గినో యోగాభ్యాసేచ్ఛా కుత ఇత్యత ఆహ- సర్వసఙ్గవివర్జితః ఇతి ॥ ౧౯ ॥ అతో యోగీ విమలాన్తరో భూత్వా విలీనస్వబన్ధనహేతుస్వాతిరిక్తపాశః సన్ విదేహకైవల్యకమలయా ప్రభవతీతి ప్రభుః పరమానన్దం యః స్వేన అనుష్ఠితః తేనైవ బ్రహ్మభావేన సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి జ్ఞానయోగేన అశ్నుతే, కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

జ్ఞానినః ప్రారబ్ధకర్మభావాభావవిచారః

ఆత్మానం సతతం జ్ఞాత్వా కాలం నయ మహామతే।

ప్రారబ్ధమఖిలం భుఞ్జన్నోద్వేగం కర్తుమర్హసి ॥ ౨౧ ॥

ఉత్పన్నే చాత్మవిజ్ఞానే ప్రారబ్ధం నైవ ముఞ్చతి ।
తత్త్వజ్ఞానోదయాదూర్ధ్వం ప్రారబ్ధం నైవ విద్యతే ॥ ౨౨ ॥

దేహాదీనామసత్త్వాత్తు యథా స్వప్నో విబోధతః ।
కర్మ జన్మాన్తరీయం యత్ ప్రారబ్ధమితి కీర్తితమ్ ॥ ౨౩ ॥

యత్తు జన్మాన్తరాభావాత్ పుంసో నైవాస్తి కర్హిచిత్ ।
స్వప్నదేహో యథాధ్యస్తస్తథైవాయం హి దేహకః ॥ ౨౪ ॥

అధ్యస్తస్య కుతో జన్మ జన్మాభావే కుతః స్థితిః ।
ఉపాదానం ప్రపఞ్చస్య మృద్భాణ్డస్యేవ పశ్యతి ॥ ౨౫ ॥

అజ్ఞానం చేతి వేదాన్తైస్తస్మిన్ నష్టే క్వ విశ్వతా ।
యథా రజ్జుం పరిత్యజ్య సర్పం గృహ్ణాతి వై భ్రమాత్ ॥ ౨౬ ॥

తద్వత్ సత్యమవిజ్ఞాయ జగత్ పశ్యతి మూఢధీః ।
రజ్జుఖణ్డే పరిజ్ఞాతే సర్పరూపం న తిష్ఠతి ॥ ౨౭ ॥

అధిష్ఠానే తథా జ్ఞాతే ప్రపఞ్చే శూన్యతాం గతే ।
దేహస్యాపి ప్రపఞ్చత్వాత్ ప్రారబ్ధావస్థితిః కుతః ॥ ౨౮ ॥

అజ్ఞానజనబోధార్థం ప్రారబ్ధమితి చోచ్యతే ।
తతః కాలవశాదేవ ప్రారబ్ధే తు క్షయం గతే ॥ ౨౯ ॥

బ్రహ్మప్రణవసంధాననాదో జ్యోతిర్మయః శివః ।
స్వయమావిర్భవేదాత్మా మేఘాపాయేంఽశుమానివ ॥ ౩౦ ॥

కంచనాపక్వజ్ఞానినముద్ధిశ్యేదమాహ- ఆత్మానమితి । సతతం
శ్రుత్యాచార్యప్రసాదలబ్ధశ్రవణాదిసాధనేన స్వాత్మానం బ్రహ్మేతి
జ్ఞాత్వా హే మహామతే ఆయుః- శేషకాలం నయ
ఇచ్ఛానిచ్ఛాపరేచ్ఛాప్రభవసుఖదుఃఖతన్మిశ్రప్రారబ్ధమఖిలం
భుఞ్జన్ నోద్వేగం సంతాపం కర్తుమర్హసి ॥ ౨౧ ॥ తవ ఏవముత్పన్నే
చాత్మవిజ్ఞానే నైవ ప్రారబ్ధం త్వాం ముఞ్చతి । యది తే
బ్రహ్మమాత్రతత్త్వజ్ఞానం జాయతే తదా న హి తే ప్రారబ్ధం కర్మ
అస్తీత్యాహ- తత్త్వజ్ఞానేతి ॥ ౨౨ ॥ ప్రారబ్ధసంభవే హేతుమాచష్టే-
దేహాదీనామితి । యత్ జన్మాన్తరీయం కర్మ సుఖాదిభోగప్రదం
ప్రారబ్ధం తత్తు ప్రబోధాత్ స్వప్నవత్ తత్త్వజ్ఞానేన నశ్యత్యేవ । తత్ర
హేతుః- వస్తుతో దేహాదీనామసత్త్వాత్ ॥ ౨౩ ॥ ఏవం దేహాదీనామసత్త్వే పుంసో
జన్మాన్తరాభావాత్ యత్ ప్రారబ్ధమితి మన్యసే తత్తు

కర్హిచిదపి నైవాస్తీతి నిశ్చిన్విత్యర్థః ।
ప్రారబ్ధాయత్తదేహస్యాసత్త్వం స్ఫుటయతి సదృష్టాన్తం- స్వప్నేతి ॥ ౨౪-౨౫ ॥
స్వాజ్ఞానమ్ అధ్యాసహేతుః । తస్మిన్ వేదాన్తైః
తత్రత్యభవజ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యగ్జ్ఞానైః అభావపదం గతే క్వ
తత్కార్యవిశ్వతా సేద్ధుం పారయతి, దేహాదేః విశ్వాన్తఃపతిత్వాత్ । న
కదాపి ప్రారబ్ధాదికర్మత్రయం విద్యత ఇత్యర్థః । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ ౨౬-
౨౮ ॥ తథా చేత్ కథం ప్రారబ్ధకల్పనేత్యత ఆహ- అజ్ఞానేతి । స్వజ్ఞానేన

స్వాజ్ఞానతత్కార్యే నష్టే కథం తే దేహో విద్యేత ఇతి
స్వాజ్ఞానానురోధమాక్షిపన్తి, తద్వాగ్బన్ధనాయేయం
ప్రారబ్ధకల్పనేత్యర్థః । తతః కిమిత్యత ఆహ- తత ఇతి । తతః
సమ్యగ్జ్ఞానాదూర్ధ్వం కాలవశాత్ ఈశ్వరప్రసాదాదేవ
ప్రారబ్ధకర్మోపలక్షితస్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమే క్షయమ్ అపహ్నవం గతే సతి
॥ ౨౯ ॥ అథ పురా బ్రహ్మప్రణవానుసంధానప్రభవప్రబోధః పునః
స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమం న దదాతి, జ్యోతిర్మయః శివో నాదః తుర్యతుర్యో
భూత్వా మేఘాపాయే అంశుమానివ స్వయమ్ ఆవిర్భవేత్ ఆత్మా
స్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥

తురీయతురీయాధిగమోపాయభూతం నాదానుసంధానమ్

సిద్ధాసనస్థితో యోగీ ముద్రాం సంధాయ వైష్ణవీమ్ ।
శృణుయాద్దక్షిణే కర్ణే నాదమన్తర్గతం సదా ॥ ౩౧ ॥

అభ్యస్యమానో నాదోఽయం బాహ్యమావృణుతే ధ్వనిమ్ ।
పక్షాద్విపక్షమఖిలం జిత్వా తుర్యపదం వ్రజేత్ ॥ ౩౨ ॥

శ్రూయతే ప్రథమాభ్యాసే నాదో నానావిధో మహాన్ ।
వర్ధమానస్తథాభ్యాసే శ్రూయతే సూక్ష్మసూక్ష్మతః ॥ ౩౩ ॥

ఆదౌ జలధిజీమూతభేరీనిర్ఝరసంభవః ।
మధ్యే మర్దలశబ్దాభో ఘణ్టాకాహలజస్తథా ॥ ౩౪ ॥

అన్తే తు కిఙ్కిణీవంశవీణాభ్రమరనిస్వనః ।

ఇతి నానావిధా నాదాః శ్రూయన్తే సూక్ష్మసూక్ష్మతః || ౩౫ ||

మహతి శ్రూయమాణే తు మహాభేర్యాదికధ్వనౌ |
తత్ర సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం నాదమేవ పరామృశేత్ || ౩౬ ||

ఘనముత్సృజ్య వా సూక్ష్మే సూక్ష్మముత్సృజ్య వా ఘనే |
రమమాణమపి క్షిప్తం మనో నాన్యత్ర చాలయేత్ || ౩౭ ||

యత్ర కుత్రాపి వా నాదే లగతి ప్రథమం మనః |
తత్ర తత్ర స్థిరీభూత్వా తేన సార్ధం విలీయతే || ౩౮ ||

విస్మృత్య సకలం బాహ్యం నాదే దుగ్ధామ్బువన్మనః |
ఏకీభూయాథ సహసా చిదాకాశే విలీయతే || ౩౯ ||

ఉదాసీనస్తతో భూత్వా సదాభ్యాసేన సంయమీ |
ఉన్మనీకారకం సద్యో నాదమేవావధారయేత్ || ౪౦ ||

సర్వచిన్తాం సముత్సృజ్య సర్వచేష్టావివర్జితః |
నాదమేవానుసందధ్యాన్నాదే చిత్తం విలీయతే || ౪౧ ||

బ్రహ్మప్రణవార్థతుర్యతుర్యాధిగమోపాయతయా
నాదానుసంధానప్రకారమాహ- సిద్ధాసనేతి ||

గుదం వామేన సంపీడ్య మేఢ్రాదుపరి దక్షిణమ్ |
ఋజుకాయత్రిబన్ధాభ్యాం సిద్ధాసనమిదం భవేత్ ||

ఇతి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధసిద్ధాసనే స్థితో యోగీ,

అన్తర్లక్ష్యం బహిర్దృష్టిః నిమేషోన్మేషవర్జితా।
ఏషా సా వైష్ణవీ ముద్రా సర్వతన్త్రేషు గోపితా॥

ఇతి శ్రుతిసిద్ధవైష్ణవీం ముద్రామనుసంధాయ స్వాన్తరనాహతగతం నాదం దక్షిణకర్ణే సదా శృణుయాత్ ॥ ३१ ॥ ఏవం నాదశ్రవణతః కిం స్యాదిత్యత ఆహ- అభ్యస్యమాన ఇతి । ఏవమభ్యస్తో నాదః స్వావారకబాహ్యశబ్దాదికమావృత్య పక్షమాత్రేణ స్వవిపక్షభూతస్వాతిరిక్తాస్తిత్వం నిర్మూల్య నాదసాధనో యోగీ తుర్యతుర్యపదం స్వమాత్రమితి బ్రజేత్ ॥ ३२ ॥ నాదేయత్తాం తదభ్యాసానుభవం చ ప్రకటయతి- శ్రూయత ఇతి ॥ ३३ ॥ కథమ్ ? ఆదౌ ॥ ३४-३५ ॥ తత్ కిం గ్రాహ్యమిత్యత ఆహ- మహతీతి ॥ ३६ ॥ యథాకథంచిత్ నాదాత్ న చాలయేదిత్యాహ- ఘనమితి ॥ ३७ ॥ జలధ్యాదిభ్రమరనిస్వనాన్తనాదేషు యత్ర కుత్ర వా మనః స్థిరీభవేత్ తేన నాదేన సాకం చిదాకాశే విలీయత ఇత్యాహ- యత్రేతి ॥ ३८-३९ ॥ తదితరకార్యేషు ఉదాసీనః ॥ ४० ॥ యతో నాదాభ్యాసః క్షిప్రఫలదః అత ఏవ సర్వచిన్తామ్ ॥ ४१ ॥

నాదస్య మనోనియమనసామర్థ్యమ్

మకరన్దం పిబన్ భృఙ్గో గన్ధాన్ నాపేక్షతే యథా।
నాదాసక్తం సదా చిత్తం విషయం న హి కాఙ్క్షతే ॥ ४२ ॥

బద్ధః సునాదగన్ధేన సద్యఃసంత్యక్తచాపలమ్ ।
నాదగ్రహణతశ్చిత్తమన్తరఙ్గభుజగమమ్ ॥ ४३ ॥

విస్మృత్య విశ్వమేకాగ్రం కుత్రచిత్ హి ధావతి ।
మనోన్మత్తగజేన్ద్రస్య విషయోద్యానచారిణః ॥ ४४ ॥

నియామనసమర్థోఽయం నినాదో నిశితాఙ్కుశః ।
నాదోఽన్తరఙ్గసారఙ్గబన్ధనే వాగురాయతే ॥ ४५ ॥

అన్తరఙ్గతరఙ్గస్య రోధే వేలాయతేఽపి చ ।

నాదాసక్తం చిత్తం సదతిరిక్తవిషయం న కాఙ్క్షతీతి
సదృష్టాన్తమాహ- మకరన్దమితి ॥ ४२ ॥ నాదపాశనిరుచ్ఛ్వాసబద్ధం
చిత్తమ్ అచలం సత్ స్వబాహ్యాభ్యన్తరం విస్మృత్య స్తబ్ధీభవతీత్యాహ-
బద్ధ ఇతి ॥ ४३ ॥ స్వాన్తర్బాహ్యం విస్మృత్య స్వస్మిన్నేవ స్థిరం సత్ న కుత్రచిత్
పరిధావతీత్యర్థః । నాదాఙ్కుశో మనోగజనియమనదక్ష ఇత్యాహ- మన ఇతి
॥ ४४ ॥ నాదోఽన్తరఙ్గవిహఙ్గమతరఙ్గరోధనజాలవేలేన దక్ష ఇత్యాహ-
నాద ఇతి ॥ ४५ ॥

ఉపేయనాదస్వరూపమ్

బ్రహ్మప్రణవసంలగ్ననాదో జ్యోతిర్మయాత్మకః ॥ ४६ ॥

మనస్తత్ర లయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ।
తావదాకాశసంకల్పో యావచ్ఛన్దః ప్రవర్తతే ॥ ४७ ॥

నిఃశబ్దం తత్ పరం బ్రహ్మ పరమాత్మా సమీర్యతే ।
నాదో యావన్మనస్తావన్నాదాన్తే తు మనోన్మనీ ॥ ౪౮ ॥

సశబ్దశ్చాక్షరే క్షీణే నిఃశబ్దం పరమం పదమ్ ।
సదా నాదానుసంధానాత్ సంక్షీణా వాసనా భవేత్ ॥ ౪౯ ॥

నిరఞ్జనే విలీయేతే మనోవాయూ న సంశయః ।
నాదకోటిసహస్రాణి బిన్దుకోటిశతాని చ ॥ ౫౦ ॥

సర్వే తత్ర లయం యాన్తి బ్రహ్మప్రణవనాదకే ।

ఉపాయనాదస్వరూపముక్త్వా ఫలాత్మకోపేయనాదస్వరూపం తజ్జ్ఞానఫలం చ ప్రకటయతి- బ్రహ్మేతి । అకారస్థూలాంశాదిప్రవిభక్త-జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తకలనోపబృంహణాత్ బ్రహ్మ యస్మిన్ షోడశమాత్రాత్మకప్రణవే విరాజతే స బ్రహ్మప్రణవః తత్సలగ్నః తదభిన్నః స చాసౌ స్వజ్ఞానాం పరాగ్భావం న దదాతీతి నదః స ఏవ నాదః ప్రత్యగాత్మా స్వయంప్రకాశకతయా జ్యోతిర్మయాత్మకో భవతి ॥ ౪౬ ॥ యన్మనః పరాక్ప్రత్యగ్విభాగహేతుః తత్ర ప్రత్యగభిన్నపరబ్రహ్మణి లయం యాతి, మనౌపలక్షితస్యావిద్యాపదాధికరణం యత్ తస్య విష్ణోః తద్విష్ణోః వ్యాప్యసాపేక్షవ్యాపనశీలస్య
వ్యాప్యసాపేక్షవ్యాపకతాభావే
యద్వ్యాప్యవ్యాపకకలనావిరలమవశిష్యతే, తదేవ పరమం నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషం తన్మాత్రతయా పద్యత్ ఇతి పదం

వికలేబరకైవల్యమిత్యర్థః। కిం సదా బ్రహ్మప్రణవానుసంధానం కర్తవ్యమిత్యవధిమాహ- తావదితి। యావద్బాహ్యాన్తఃశబ్దకామాదిప్రతీతి తావదాకాశసంకల్పః స్వాతిరిక్తశబ్దాదిప్రపఞ్చోఽస్తి నాస్తీతి విభ్రమసంకల్పవిరలో భవేత్॥ ౪౭॥ తతోఽయం నిఃశబ్దతయా విభాతి పరమాత్మేతి సమ్యగీయతే। నాదానుసంధానావధిం తత్ఫలం చాహ- నాద ఇతి॥ ౪౮-౪౯॥ బ్రహ్మప్రణవనాదస్య సర్వాపవాదాధికరణతామాహ- నాదేతి నాదస్య సర్వసాక్షిణోఽధిగమే యాన్యుపాయతయా కోటిసహస్రాణి సాధనాని సన్తి యాని బిన్దోః ఈశ్వరస్య అధిగమే సాలోక్యాదితత్ఫదాప్తిసాధనాని కోటిశతాని సన్తి తాని సర్వాణి॥ ౫౦॥ చశబ్దాత్ యే యే స్వాజ్ఞవికల్పితాః వికారాః సన్తి తే సర్వే తత్ర బ్రహ్మప్రణవనాదకే ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి లయం యాన్తి। తతః ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ స్వాధిష్ఠేయాభావాత్ నిరధిష్ఠానం సత్ స్వమాత్రమవశిష్యత ఇతి భావః॥

నాదారూఢయోగినాం విదేహముక్తిలాభః

సర్వావస్థావినిర్ముక్తః సర్వచిన్తావివర్జితః॥ ౫౧॥

మృతవత్తిష్ఠతే యాగా స ముక్తో నాత్ర సంశయః।
శఙ్ఖదున్దుభినాదం చ న శృణోతి కదాచన॥ ౫౨॥

కాష్ఠవజ్జాయతే దేహ ఉన్మన్యావస్థయా ధ్రువమ్।
న జానాతి స శీతోష్ణం న దుఃఖం న సుఖం తథా॥ ౫౩॥

న మానం నావమానం చ సంత్యక్త్వా తు సమాధినా ।
అవస్థాత్రయమన్వేతి న చిత్తం యోగినః సదా ॥ ౫౪ ॥

జాగ్రన్నిద్రావినిర్ముక్తః స్వరూపావస్థతామియాత్ ॥ ౫౫ ॥

దృష్టిః స్థిరా యస్య వినా సదృశ్యం
వాయుః స్థిరో యస్య వినా ప్రయత్నమ్ ।
చిత్తం స్థిరం యస్య వినావలమ్బం
స బ్రహ్మతారాన్తరనాదరూపః ॥ ౫౬ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

ఏవం బ్రహ్మప్రణవనాదారూఢయోగినాం స్థితిం తత్కృత్యకృత్యతాం విశదీకరోతి- సర్వేతి ॥ ౫౧-౫౨ ॥ బ్రహ్మమాత్రభావమాపన్నో యోగీ బ్రహ్మాతిరిక్తకలనాం న జానాతి బ్రహ్మాతిరిక్తయోః నిష్ప్రతియోగికభావాభావరూపత్వాత్ ఇత్యర్థః ॥ ౫౩-౫౫ ॥ తస్య బ్రహ్మప్రణవనాదరూపతాం దర్శయన్ ఉపసంహరతి- దృష్టిరితి । యస్య దృష్టివాయుచిత్తాని దృశ్యప్రయత్నావలమ్బకలనాం వినా స్థిరీభూత్వా బ్రహ్మప్రణవపర్యవసన్నా భవన్తి సోఽయం విద్వాన్ బ్రహ్మతారాన్తరతుర్యతుర్యాభిధాననాదరూపతయా అవశిష్యతే, విదేహముక్తో భవతీత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దో నాదబిన్దూపనిషత్సమాప్త్యర్థో ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।

లిఖితం స్యాద్వివరణం నాదబిన్దోః స్ఫుటం లఘు ।
నాదబిన్దువివరణం పఞ్చాశదధికం శతమ్ ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
అష్టత్రింశత్సంఖ్యాపూరకం నాదబిన్దూపనిషద్వివరణం
సంపూర్ణమ్

పాశుపతబ్రహ్మోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః- ఇతి శాన్తిః

పూర్వకాణ్డః

జగన్నియన్తృవిషయాః సప్త ప్రశ్నాః

అథ హ వై స్వయంభూర్బ్రహ్మా ప్రజాః సృజానీతి కామకామో జాయతే
కామేశ్వరో వైశ్రవణః ॥ ౧ ॥ వైశ్రవణో బ్రహ్మపుత్రో వాలఖిల్యః
స్వయంభువం పరిపృచ్ఛతి- జగతాం కా విద్యా కా దేవతా
జాగ్రత్తురీయయోరస్య కో దేవో యాని కస్య వశాని కాలాః కియత్ప్రమాణాః
కస్యాజ్ఞయా రవిచన్ద్రగ్రహాదయో భాసన్తే కస్య మహిమా గగనస్వరూప
ఏతదహం శ్రోతుమిచ్ఛామి నాన్యో జానాతి త్వం బ్రూహి బ్రహ్మన్ ॥ ౨ ॥

వివరణమ్

పాశుపతబ్రహ్మవిద్యాసంవేద్యం పరమాక్షరమ్ ।

పరమానన్దసంపూర్ణం రామచన్ద్రపదం భజే ||

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం పాశుపతబ్రహ్మోపనిషత్ హంససూత్రస్వరూపప్రకటనవ్యగ్రా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే | అస్యాః సంక్షేపతో

వివరణమారభ్యతే |

వాలఖిల్యస్వయంభూప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా | ఆఖ్యాయికామవతారయతి- అథేతి | అథ ప్రాణ్యదృష్టపరిపాకానన్తరమ్ | హ వా ఇతి వృత్తార్థస్మరణార్థౌ నిపాతౌ | స్వయమేవ భవతీతి స్వయంభూః బ్రహ్మ తస్య ప్రజాః సృజేయమితి కామం కామః కామకామో జాయతే ప్రాదుర్బభూవ | తత్సంకల్పానురోధేన కామేశ్వరో రుద్రః, లలాటాత్ క్రోధజో రుద్రోఽజాయత ఇతి శ్రుతేః, వైశ్రవణశ్చ || ౧ || వైశ్రవణనామకః బ్రహ్మపుత్రః వాలఖిల్యః ఋషిపూగశ్చ స్వయంభువం పరిచ్ఛతి | కిమితి ? జగతాం కా విద్యేత్యాది సప్తధా ప్రశ్నః కృతః | ఏతదహం త్వత్తః సకాశాత్ శ్రోతుమిచ్ఛామి | త్వద్వినైతద్వక్తా న హి కోఽపి విద్యతే | అతో బ్రహ్మన్ త్వం బ్రూహి || ౨ ||

సప్తప్రశ్నానాముత్తరాణి

స్వయంభూరువాచ- కృత్స్నజగతాం మాతృకా విద్యా || 3 || ద్విత్రివర్ణసహితా ద్వివర్ణమాతా త్రివర్ణసహితా చతుర్మాత్రాత్మకోంకారో మమ ప్రాణాత్మికా దేవతా || ౪ || అహమేవ జగత్త్రయస్యైకః పతిః || ౫ || మమ వశాని సర్వాణి యుగాన్యపి చ || ౬ || అహోరాత్రాదిమతిసంవర్ధితాః కాలాః ||

౭ || మమ రూపా రవేస్తేజశ్చన్ద్రనక్షత్రగ్రహతేజాంసి || ౮ || గగనో మమ త్రిశక్తిమాయాస్వరూపః నాన్యో మదస్తి || ౯ || తమోమాయాత్మకో రుద్రః సాత్త్వికమాయాత్మకో విష్ణూ రాజసమాయాత్మకో బ్రహ్మా | ఇన్ద్రాదయస్తామసరాజసాత్మికా న సాత్త్వికః కోఽపి అఘోరః సాధారణస్వరూపః || ౧౦ ||

ఇతి పృష్టో భగవాన్ స్వయంభూరువాచ | కిమితి ? జగతాం కా విద్యా ఇత్యాద్యప్రశ్నమపాకరోతి- కృత్స్నజగతాం మాతృకా అకారాదిక్షకారాన్తరూపిణీ విద్యా, తస్యా వైఖరీప్రపఞ్చనిర్వాహకత్వాత్ || ३ || కా దేవతా ఇతి ద్వితీయప్రశ్నమపాకరోతి- ద్విత్రివర్ణేతి | పదరూపేణ ద్విత్రివర్ణసహితా స్వయమకారోకారాఖ్యద్వివర్ణతో మీయత ఇతి ద్వివర్ణమాతా మకారేణ సహ త్రివర్ణసహితా స్థూలమేతద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుతమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన య ఓంకారః చతుర్మాత్రాత్మకో భవతి సోఽయం మమ ప్రాణాత్మికా దేవతా || ४ || జాగ్రత్తురీయయోరస్య కో దేవః ఇతి ప్రశ్నమపాకరోతి- అహమేవేతి | అస్య జాగ్రదాదితురీయాన్తకలనాకలితస్య జగత్త్రయస్య అహమేక ఏవ దేవః, మమ సూత్రాదిరూపేణ జగత్త్రయచాలకత్వాత్ || ౫ || యాని కస్య వశాని ఇతి ప్రశ్నమపాకరోతి- మమేతి | కృతాదియుగాని, అపిచశబ్దాభ్యాం స్థావరజఙ్గమాత్మకం జగచ్చ మద్వశే వర్తత ఇత్యర్థః || ౬ || కాలాః కియత్ప్రమాణాః ఇతి ప్రశ్నమపాకరోతి- అహోరాత్రేతి | నిమేషాహోరాత్రాదిమత్యా సంవర్ధితాః కల్పావసానాః కాలాః || ౭ || కస్యాజ్ఞయా రవిచన్ద్రగ్రహాదయో భాసన్తే ఇతి ప్రశ్నమపాకరోతి- మమ రూపా ఇతి |

యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్ |

యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్ ||

ఇతి స్మృతేః || ౮ || కస్య మహిమా గగనస్వరూపః ఇతి చరమప్రశ్నమపాకరోతి- గగన ఇతి | గగనః గగనమ్ | క్రియాజ్ఞానేచ్ఛారూపేణ దుర్గాలక్ష్మీసరస్వతీరూపేణ వా మాయామయాః తిస్రః శక్తయః తత్కార్యజాతం చ మన్మహిమాస్వరూపమిత్యర్థః | అహమేతాదృశః పరమేశ్వరః, మదతిరేకేణ న కించిదస్తీత్యాహ- నాన్య ఇతి || ౯ || రుద్రాదయః కింగుణవిశిష్టా ఇత్యత ఆహ- తమ ఇతి | తస్య సర్వసంహారకతయా తామసగుణోపాధిత్వాత్ | విష్ణ్వతిరేకేణ న సాత్త్వికః కోఽపి, తస్య సర్వమర్యాదాపాలకతయా శుద్ధసత్త్వరూపత్వాత్ | అత ఏవాఽయం అఘోరః సర్వసాధారణస్వరూపః సత్త్వగుణావష్టమ్భతః శాన్తరూపేణ భక్తకోటిసాధారణత్వాత్ || ౧౦ ||

సృష్టియజ్ఞే కర్త్రాదినిరూపణమ్

సమస్తయాగానాం రుద్రః పశుకర్తా రుద్రో యాగదేవో
విష్ణురధ్వర్యుర్హోతేన్ద్రో దేవతా యజ్ఞభుజ్ మానసం బ్రహ్మ మహేశ్వరం
బ్రహ్మ || ౧౧ ||

సృష్టియజ్ఞే రుద్రాదయః కీదృశాః సన్తః కిం కుర్వన్తి ఇత్యత ఆహ- సమస్తేతి | తత్ర రుద్రస్తు అగ్నిష్టోమాదివాజిమేధాన్తసమస్తయాగానాం విశసనకర్మణి పశూన్ కరోతీతి పశుకర్తా యాగసామాన్యస్య పశుప్రధానత్వాత్ రుద్రః | యాగదేవః, యాగప్రధానాహుతిద్రవ్యస్య విష్ణ్వాయత్తత్వాత్, విష్ణుః అధ్వర్యుః అన్యూనాధికతయా తత్ పాలయన్ |

చాలకత్వాత్ హోతా ఇన్ద్రః, స్తుతశస్త్రకృత్త్వాత్ | తత్తద్దేవతారూపేణ పశుపతిరేవ యజ్ఞభుక్ | మానసం బ్రహ్మ- వాఙ్మౌనపూర్వం మానసం మనసా సర్వర్త్విజ్నిర్వర్త్యప్రయోగద్రష్టృత్వేన యజ్ఞోపబృంహణాత్- మహేశ్వరం బ్రహ్మ బ్రహ్మణః సర్వద్రష్టృతయా బ్రహ్మ బ్రహ్మాణం మహేశ్వరం విద్ధి || ౧౧ ||

నాదానుసంధానయజ్ఞః

మానసో హంసః సోఽహం హంస ఇతి తన్మయం యజ్ఞో నాదానుసంధానమ్ | తన్మయవికారో జీవః || ౧౨ ||

కోఽయం యజ్ఞ ఇత్యత్ర నాదానుసంధానమ్ ఇత్యాహ- మానస ఇతి | హంసః- సోఽహమితి చిరభావనాతః తన్మయం తద్భావసాధనం యత్ నాదానుసంధానం తదేవ మానసో యజ్ఞో భవతీత్యర్థః | ఏవమనుసంధాతా జీవస్తు ఉచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసవద్యన్మనః తన్మయవికారః | జీవస్య ప్రాణమన-ఉపాధికత్వాత్ తద్వికారత్వం యుజ్యత ఇత్యర్థః || ౧౨ ||

పరమాత్మనో హంసత్వనిరూపణమ్

పరమాత్మస్వరూపో హంసః | అన్తర్బహిశ్చరతి హంసః | అన్తర్గతోఽనవకాశాన్తర్గతసుపర్ణస్వరూపో హంసః || ౧3 ||

హంసస్తు స్వతత్త్వజ్ఞానేన స్వాతిరిక్తభ్రమం హన్తి అపహ్నవం కరోతీతి హంసః పరమాత్మా భవతి | స కుత్ర ఆసనమర్హతీత్యత్ర- సోఽయం

హంసః ప్రాణాపానోపాధియోగాత్ అన్తర్బహిశ్చరతి । యద్వా-
సర్వప్రాణ్యన్తర్బహిశ్చరతి ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపేణ ఉపలభ్యతే,
అన్తర్బహిశ్చ తత్ సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః ఇతి శ్రుతేః ।
సర్వప్రాణ్యన్తః కామాదయో వర్తన్తే, బాహ్యే శబ్దాదివిషయాశ్చ, తథా సతి
స్వవ్యాప్తేః అనవకాశాత్ కథమన్తర్గతో బహిర్గతో వా భవితుర్మహతీత్యత్ర-
సర్వప్రాణ్యన్తర్బాహ్యగతకామశబ్దాదివిషసర్వగ్రాససుపర్ణస్వరూపో
హంసః । ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి సమ్యగ్జ్ఞానస్య
స్వాన్తర్బాహ్యకలనావిలయపూర్వకత్వాత్ హంసః స్వాన్తర్బహిః వ్యాప్య
పరిపూర్ణో భవతీత్యర్థః । తథాచ స్మృతిః-

విషయా బాహ్యదేశస్థా దేహస్యాన్తరహంకృతిః ।
సర్వగ్రహోపసంశాన్తౌ స్వయమేవావశిష్యతే ॥

ఇతి ॥ ౧౩ ॥

యజ్ఞసూత్రబ్రహ్మసూత్రయోః సామ్యమ్

షణ్ణవతితత్త్వతన్తువద్వ్యక్తం చిత్సూత్రత్రయచిన్మయలక్షణం
నవతత్త్వత్రిరావృతం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాత్మకమగ్నిత్రయకలోపేతం
చిద్గ్రన్థిబన్ధనమ్ అద్వైతగ్రన్థిః ॥ ౧౪ ॥ యజ్ఞసాధారణాఙ్గం
బహిరన్తర్జ్వలనం యజ్ఞాఙ్గలక్షణబ్రహ్మస్వరూపో హంసః ॥ ౧౫ ॥

బాహ్యాన్తర్బాసమానయజ్ఞబ్రహ్మసూత్రయోః సామ్యమాహ-
షణ్ణవతీతి । చతురఙ్గులమానేన షణ్ణవతిసంఖ్యావిశిష్టం

యజ్ఞసూత్రం యథా వ్యక్తం భవతి తథా షణ్ణవతితత్త్వతన్తువిశిష్టం

బ్రహ్మసూత్రం వ్యక్తం భవతి। యజ్ఞసూత్రం తు

సూత్రత్రయవిశిష్టతన్తులక్షణం, బ్రహ్మసూత్రం తు ద్వితుర్యావికల్పాత్మనా

చిత్సూత్రత్రయచిన్మయలక్షణం భవతి। యథా యజ్ఞసూత్రం సూత్రత్రయం

త్రిరావృతం యది తదా నవసూత్రం భవతి తథా బ్రహ్మసూత్రమపి

ద్వితుర్యావికల్పత్రయం త్రిరావృతం చేత్ నవమహాతత్త్వాత్మకం భవతి।

యద్వా- తుర్యవిశ్వవిరాడోత్రాదిభేదేన నవతత్త్వం

తుర్యప్రాజ్ఞబీజానుజ్ఞైకరసాత్మనా త్రిరావృతం

తృతీయపాదపర్యవసన్నం భవతి। యద్వా- నవతత్త్వత్రిరావృతం బ్రహ్మసూత్రం బ్రహ్మవిష్ణు

మహేశ్వరాత్మకం గార్హపత్యాద్యగ్నిత్రయకలోపేతం వా భవతి। ఏవం

త్రిధాభిన్నబ్రహ్మసూత్రైక్యోపాయస్తు చిన్మాత్రాదతిరిక్తం త్రిధా విభక్తం

న కించిదస్తీతి చిద్గ్రన్థిబన్ధనమ్।

వ్యష్టిసమష్టితదైక్యావభాసకచితామైక్యం గ్రన్థిబన్ధనతః

కథమిత్యత్ర- అద్వైతగ్రన్థిః తదైక్యగ్రన్థేః తద్భేదగ్రాసత్వాత్

అద్వైతగ్రన్థిః అద్వితీయపరమాత్మా భవతీత్యర్థః। యదా

యజ్ఞసూత్రబ్రహ్మగ్రన్థిః తదైక్యహేతుః తథా అత్రాపీత్యర్థః॥ ౧౪॥

బాహ్యాన్తఃసూత్రయోః సామానాధికరణ్యమాహ- యజ్ఞేతి। యజ్ఞసూత్రం

బహిః జ్వలతీతి యథా బాహ్యయజ్ఞసాధారణాఙ్గం భవతి తథా

బ్రహ్మసూత్రమన్తర్జ్వలతీత్యన్తర్యజ్ఞసాధారణాఙ్గం భవతీతి జ్ఞేయమ్।

హంసస్తు అన్తర్యజ్ఞాఙ్గలక్షణబ్రహ్మస్వరూపో భవతి॥ ౧౫॥

బ్రహ్మయజ్ఞో బ్రాహమణాధికారికః

ఉపవీతలక్షణసూత్రబ్రహ్మగా యజ్ఞాః। బ్రహ్మాఙ్గలక్షణయుక్తో

యజ్ఞసూత్రమ్ | తద్బ్రహ్మసూత్రమ్ | యజ్ఞసూత్రసంబన్ధీ బ్రహ్మయజ్ఞః తత్స్వరూపః || ౧౬ ||

బాహ్యయజ్ఞాస్తు ఉపవీతలక్షణసూత్రవద్బ్రహ్మగా బ్రహ్మణాశ్రయా భవన్తి | యజ్ఞసూత్రం బ్రహ్మాఙ్గలక్షణయుక్తో వేదాఙ్గలక్షణయుక్తో బ్రాహ్మణో భజతి | తత్ బ్రహ్మసూత్రమపి స ఏవ భజతి | తత్ కథమిత్యత్ర-యజ్ఞసూత్రవద్బ్రాహ్మణసంబన్ధీ బ్రహ్మయజ్ఞః, బ్రహ్మనిష్ఠాయా బ్రాహ్మణనిర్వర్త్యత్వాత్ | యో యన్నిష్ఠః స తత్స్వరూపో భవతి || ౧౬ ||

ప్రణవహంసస్య బ్రహ్మయజ్ఞత్వమ్

అఙ్గాని మాత్రాణి | మనోయజ్ఞస్య హంసో యజ్ఞసూత్రమ్ | ప్రణవం బ్రహ్మసూత్రం బ్రహ్మయజ్ఞమయమ్ | ప్రణవాన్తర్వతీం హంసో బ్రహ్మసూత్రమ్ | తదేవ బ్రహ్మయజ్ఞమయం మోక్షక్రమమ్ || ౧౭ ||

యత్రప్రణవనిష్ఠః ప్రణవో భవతి తదఙ్గాని కానీత్యత్ర- మాత్రాణి అకారాదిమాత్రాః | అఙ్గిప్రణవస్వరూపం కీదృశమిత్యత్ర- మనోయజ్ఞస్య అన్తర్యజ్ఞస్య ఫలత్వేన యో విరాజతే హంసః తత్స్వరూపమేవ యజ్ఞసూత్రమ్ | ప్రణవం ప్రణవః బ్రహ్మసూత్రమయం బ్రహ్మయజ్ఞశ్చ | యత ఏవమ్ అతో హంస ఏవ సర్వం, తదతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇత్యర్థః | యో హంసః ప్రణవార్థతయా ప్రణవాన్తరుపలభ్యతే స ఏవ బ్రహ్మసూత్రమ్ | ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ యత్ బ్రహ్మసూత్రం తదేవ బ్రహ్మయజ్ఞమయం నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమ్ | తదేవ మోక్షక్రమం స్వాతిరిక్తభ్రమమోక్షణస్య స్వమాత్రజ్ఞానమేవ సాధనం,

తదతిరిక్తసాధనజాలస్య తన్మోక్షణేఽకించిత్కరత్వాత్ । అయమేవ హి క్రమః ;
నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే ఇతి శ్రుతేః ॥ ౧౭ ॥

బ్రహ్మసంధ్యాక్రియారూపో మనోయాగః

బ్రహ్మసంధ్యాక్రియా మనోయాగః । సంధ్యాక్రియా మనోయాగస్య
లక్షణమ్ ॥ ౧౮ ॥

మనోయాగః కీదృశ ఇత్యత ఆహ- బ్రహ్మేతి । తత్ త్వమసి అహం
బ్రహ్మాస్మి ఇతి ప్రత్యక్పరబ్రహ్మణోరైక్యమేవ సంధ్యాక్రియా మనోయాగ
ఉచ్యతే । తయోః సంధ్యాక్రియా హి మనోయాగస్య లక్షణమ్ ఇత్యత్ర-
జీవాత్మపరమాత్మనోః ఏకత్వజ్ఞానేన తయోః భేద ఏవ విభగ్నః, సా
సంధ్యేతి-

నోదకైర్జాయతే సంధ్యా న మన్త్రోచ్చారణేన తు ।
సంధౌ జీవాత్మనోరైక్యం సా సంధ్యా సద్భిరుచ్యతే ।

ఇతి శ్రుతేః స్మృతేశ్చ ॥ ౧౮ ॥

హంసప్రణవాభేదానుసంధానం అన్తర్యాగః

యజ్ఞసూత్రం ప్రణవమ్ । బ్రహ్మయజ్ఞక్రియాయుక్తో బ్రాహ్మణః ।
బ్రహ్మచర్యేణ చరన్తి దేవాః । హంససూత్రచర్యా యజ్ఞాః ।
హంసప్రణవయోరభేదః ॥ ౧౯ ॥

హంసస్య ప్రార్థనాస్త్రికాలాః । త్రికాలాస్త్రివర్ణాః ।
త్రేతాగ్న్యనుసంధానో యాగః ।
త్రేతాగ్న్యాత్మాకృతివర్ణోంకారహంసానుసంధానోఽన్తర్యాగః ॥ ౨౦ ॥
చిత్స్వరూపవత్తన్మయం తురీయస్వరూపమ్ । అన్తరాదిత్యే జ్యోతిఃస్వరూపో
హంసః ॥ ౨౧ ॥ యజ్ఞాఙ్గం బ్రహ్మసంపత్తిః ।
బ్రహ్మప్రవృత్తితత్ప్రణవహంససూత్రేణైవ ధ్యానమాచరన్తి ॥ ౨౨ ॥

హంసప్రణవయోః అభేదం వక్తుం భూమికాం కరోతి-
యజ్ఞసూత్రమితి । యజ్ఞత్వేన సూచనాత్ యజ్ఞసూత్రం బ్రహ్మప్రణవం
ప్రణవః, యజ్ఞస్య విష్ణోః ప్రణవార్థత్వాత్ బ్రహ్మయజ్ఞక్రియా
నిష్కామకర్మానిష్ఠానసహకృతధ్యానసమాధిః, తదనుష్ఠాతా
బ్రాహ్మణః, తస్య పరాపరబ్రహ్మవిత్త్వాత్ । బ్రహ్మభావే మనశ్చారో
బ్రహ్మచర్యం విదుర్బుధాః ఇతి శ్రుత్యనురోధేన దేవా ఇన్ద్రాదయోఽపి సదా
బ్రహ్మచర్యేణ చరన్తి, తేషాం ప్రజాపతిశిష్యత్వేన బ్రహ్మవిత్త్వాత్ । యజ్ఞా
అపి హంససూత్రచర్యాః అన్తర్యజ్ఞానాం
ప్రత్యాహారధారణాధ్యానసమాధీనాం
హంససూత్రచర్యాభిర్వావ హేతుత్వాత్ । ఆత్మమన్త్రస్య హంసస్య
పరస్పరసమన్వయాత్ ఇతి స్మృతిసిద్ధః హంసప్రణవయోరభేదః,
వాచ్యవాచకయోరేకత్వాత్ ॥ ౧౯ ॥ హంసప్రణవయోరేకత్వం కథమిత్యత్రాహ-
హంసస్యేతి । ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మనో హంసస్య ఆప్త్యుపాయభూతాః
ప్రార్థనాః శ్రణవాదయః । తే త్రికాలాః, శ్రవణాదీనాం
కాలపరిచ్ఛేద్యత్వాత్ । భూతాదిత్రికాలా ఏవ అకారాదిత్రివర్ణాః ।
విశ్వవిరాడోత్రాదిత్రేతాగ్న్యనుసంధానోఽనుసంధానమన్తర్యాగః । తత్
కథమిత్యత్ర- విశ్వాదిత్రేతాగ్న్యాత్మనాం ద్వితుర్యావికల్పపర్యవసన్నా-

నాం వ్యష్టిసమష్టితదుభయైక్యాకారాద్యాకృతివర్ణపదోంకారార్థ-
నిష్పత్తియోగికతుర్యతుర్యహంసః
స్వమాత్రమిత్యనుసంధానోఽనుసంధానమన్తర్యాగః || ౨౦ ||
విశ్వవిరాడోత్రాదిచిత్స్వరూపవత్తన్మయం తద్గత హేయాంశాపాయసిద్ధం
తుర్యప్రవిభక్తతురీయస్వరూపమ్ | తద్వికల్పితాన్తరాదిత్యే
స్వాన్తఃకామాదివృత్త్యవభాసకప్రత్యక్సూర్యే తదభేదేన
విద్యోతమానజ్యోతిఃస్వరూపో హంసః పరమాత్మా || ౨౧ ||
తదనుసంధానాత్మకాన్తర్యజ్ఞాభిధానాఙ్గం
సమ్యగ్జ్ఞానమఙ్గిబ్రహ్మసంపత్తి హేతుః,
స్వాప్తేస్వాతిరిక్తాసంభవసిద్ధస్వజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ |

అత ఏవ బ్రహ్మవిదాదయః పరాక్ప్రవృత్తినిరసనపూర్వకం
ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగోచరా ప్రవృత్తిః తదాలమ్బనభూతః ప్రణవః
తదర్థభూతప్రత్యక్పరవిభాగైక్యాసహతుర్యతుర్యహంసరూపేణ
తురీయోంకారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతుర్యం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి
ఇత్యాదిశ్రుతితతిసూచనాత్ హంససూత్రం మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే
ఇతి నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానం తేనైవ హంసః స్వమాత్రమితి
ధ్యానమాచరన్తి | ఏవంనిష్ఠాః తత్స్వరూపా ఏవ భవన్తీత్యర్థః || ౨౨ ||

షణ్ణవతిహంససూత్రాణి

ప్రోవాచ పునః స్వయంభువం ప్రతిజానీతే బ్రహ్మపుత్రో
ఋషిర్వాలఖిల్యః | హంససూత్రాణి కతిసంఖ్యాని కియద్వా ప్రమాణమ్ || ౨౩ ||
హృదాదిత్యమరీచీనాం పదం షణ్ణవతిః | చిత్సూత్రాఘ్రాణయోః

స్వర్నిర్గతా ప్రణవాధారా షడ్గ్ఙులదశాశీతిః || ౨౪ ||

బాలఖిల్యః స్వయంభూముఖాత్ ఏవమవగమ్య పునః
స్వావగతిదార్ఢ్యాయ బ్రహ్మయజ్ఞసూత్రేయత్తాం పృచ్ఛతీత్యాహ- ప్రోవాచేతి |
వాలఖిల్యో మునిః పునః స్వయంభువం ప్రతి హే భగవన్- భవాన్ సర్వం
ప్రతిజానీతే, తవ నిరఙ్కుశసర్వజ్ఞత్వాత్- హంసస్య పరమాత్మనః
ప్రాపకతయా సూచనాత్ సూత్రాణి కతిసంఖ్యాకాని కియద్వా తత్ప్రమాణం
తదియత్తేతి తద్బుభుత్సయా ప్రోవాచ పృష్టవాన్ || ౨౩ || ప్రశ్నోత్తరం
భగవానాహ- హృదీతి | హృది
విలసితకామాదివృత్తిసహస్రభావాభావప్రకాశచిదాదిత్యమరీచీనాం
తత్త్వకిరణానాం వరాహోపనిషత్ప్రకాశితానాం పదం స్వరూపం
షణ్ణవతిః, కార్పాసకయజ్ఞసూత్రషణ్ణవతితుల్యమిత్యర్థః
షణ్ణవతిసంఖ్యాకచిత్తత్త్వమరీచయః క్వ ఆవిర్భూతా ఇత్యత్ర-
చిత్సూత్రోపలబ్ధిహేతుహృదయాద్యాఘ్రాణయోః విశ్వకాయవిరాడ్హృదయే
తత్సంకల్పత ఆవిర్భూయ- ఆఘ్రాణ ఇత్యత్రాకారః ఛాన్దసః- ఘ్రాణయోః
ఘ్రాణాభ్యాం అకారాదిస్వరాత్మకోచ్ఛ్వాసరూపేణ బహిర్నిర్గతాని
తత్త్వాని తేషాం భేదాః | కిమాధారా ఇత్యత్ర
పరాపరబ్రహ్మాధిష్ఠితప్రణవాధారాః సన్తః అద్యాపి వర్తన్తే |
కతివిధా ఇత్యత్ర షడఙ్గులదశాశీతిః షణ్ణవతివిధా భవన్తి | యద్వా-
షణ్ణవత్యఙ్గులపరిమితషణ్ణవతితత్త్వాత్మకా భవన్తి || ౨౪ ||

హంసాత్మవిద్యైవ ముక్తిః

వామబాహుదక్షిణకట్యోరన్తశ్చరతి హంసః పరమాత్మా

బ్రహ్మగుహ్యప్రకారో నాన్యత్ర విదితః || ౨౫ || యే జానన్తి తేఽమృతఫలకాః |
సర్వకాలం హంసం న ప్రకాశకమ్ | ప్రణవహంసాన్తర్ధ్యానప్రకృతిం
వినా న ముక్తిః || ౨౬ ||

ఇత్థంభూతవిరాట్చరీరవామబాహుదక్షిణకట్యోరన్తశ్చరతి
హంసః పరమాత్మా యథా యజ్ఞసూత్రం వామబాహుదక్షిణకట్యన్తం
విరాజతే తథా వామబాహుదక్షిణకట్యుపలక్షితసర్వాఙ్గం
స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతం తదన్తర్బహిశ్చ
విశ్వవిశ్వాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తభేదేన చరతి | వస్తుతస్తు హంసః
తత్సర్వాపహ్నవసిద్ధపరమాత్మరూపేణ అవశిష్యత ఇతి యోఽర్థః
సోఽయమర్థో బ్రహ్మగుహ్యప్రకారః నాన్యత్ర విదితః, అత్రైవ విశేషతః
ప్రకటితత్వాత్ || ౨౫ || విద్యాఫలమాహ- య ఇతి | కిం సర్వేఽప్యేవం హంసం
ఆత్మతయా విదిత్వా తద్వేదనఫలం అమృతత్వం నాప్నుయుః ఇత్యత ఆహ- సర్వేతి
|

శ్రుతిః స్మృతిర్మమైవాజ్ఞా యస్తాముల్లఙ్ఘ్య వర్తతే |
ఆజ్ఞాచ్చేదీ మమ ద్రోహీ మద్భక్తోఽపి న వైష్ణవః ||

ఇతి స్మృతిసిద్ధస్వాజ్ఞారూపశ్రుతిస్మృతిమార్గోల్లఙ్ఘకానాం
నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రం భావరూపం
బ్రహ్మాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతమపి నిష్ప్రతియోగికాభావరూపం
నానయోః వాచ్యవాచకకార్యకారణాధారాధేయత్వమ్ అస్తీతి సర్వకాలం
సదా న ప్రకాశకం

హంసమాత్మానం, విద్ధీతి శేషః | తేషాం

స్వాపరాధదోషావృతత్వాత్ దివాభీతసూర్యవదాత్మా స్వరూపప్రకాశకో న భవతీత్యర్థః | సత్త్వకృతేః ముక్తిః నేతరస్యేత్యాహ- ప్రణవేతి | ప్రణవహంసః స్వాన్తఃప్రణవార్థతుర్యతుర్యహంసః సోఽహమితి ధ్యానప్రకృతిః ధ్యానశీలో జీవన్ముక్తః | తస్య ముక్తిః కరస్థా | తం వినా న కస్యాపిముక్తిరస్తి || ౨౬ ||

బాహ్యాపేక్షయా ఆన్తరయాగస్య శ్రేష్ఠత్వమ్

నవసూత్రాన్ పరిచర్చితాన్ | తేఽపి యద్బ్రహ్మ చరన్తి | అన్తరాదిత్యం న జ్ఞాఅతం మనుష్యాణామ్ || ౨౭ || జగదాదిత్యో రోచన ఇతి జ్ఞాత్వా తే మర్త్యా విబుధాస్తపనప్రార్థనాయుక్తా ఆచరన్తి || ౨౮ || వాజపేయః పశుహర్తా అధ్వర్యురిన్ద్రో దేవతా అహింసా ధర్మయాగః పరమహంసోఽధ్వర్యుః పరమాత్మా దేవతా పశుపతిః || ౨౯ || బ్రహ్మోపనిషదో బ్రహ్మ | ద్వాధ్యాయయుక్తా బ్రహ్మణాశ్చరన్తి || ౩౦ ||

యే తు పునః విశ్వవిరాడోత్రాదిప్రాజ్ఞబీజానుజ్ఞైకరసాన్తతయా మిథో భిదాచర్చితాన్ పరస్పరభేదేన వ్యాహృతాన్ నవసూత్రాన్ ఆత్మేతి భజన్తి తేఽపి యత్ బ్రహ్మేతి వదన్తి తదేవ చరన్తి భజన్తి, విశ్వాదినవకగత హేయాంశాపాయే తేషామపి బ్రహ్మరూపత్వాత్ | తథాపి తే యథావత్ న జానన్తీత్యాహ- అన్తరితి | మనుష్యాణాం మనుష్యైః స్వాన్తర్విలసితచిదాదిత్యస్వరూపం న జ్ఞాతం, తేషాం స్వాజ్ఞానావృతత్వాత్ || ౨౭ || తేషాం కుత్ర రుచిః ? జగదాత్మకాదిత్యో రోచతే, తేషాం నామరూపమోహితదృష్టిత్వాత్ | తే పరమార్థాత్ హీయన్త ఇత్యర్థః | కేచన ఏవం జ్ఞాత్వా మర్త్యా విబుధాశ్చ

స్వాజ్ఞానజస్వాతిరిక్తధ్వాన్తగ్రాసచిత్తపనప్రార్థనాయుక్తాః
చిదాదిత్యోఽస్మీతి నిత్యానుసంధానశీలాః పరమార్థతత్త్వమాచరన్తి || ౨౮ ||
కిమాచరన్తీత్యత్ర అన్తర్యాగమిత్యాహ- వాజపేయ ఇతి | వాజం
స్వాతిరిక్తాన్నరసం పిబతీతి

వాజపేయో నిర్విశేషజ్ఞానయజ్ఞః |
దేహాదావాత్మాత్మీయాభిమతిపశుం హరతీతి పశుహర్తా | య ఇన్ద్రః
పరమేశ్వరో దేవతాత్వేన అభిమతః స ఏవ అధ్వర్యుః భూత్వా
జ్ఞానయజ్ఞచాలకో భవతి | బాహ్యయజ్ఞాపేక్షయా అస్య శ్రైష్ఠ్యే హేతుః
అహింసాత్మకోఽయం మోక్షధర్మయాగః | జ్ఞానయాగనిర్వాహకోఽధ్వర్యుః
పరమహంసపరివ్రాజక ఏవ | యజ్ఞదేవతా తు పశుపతిః పరమాత్మైవ
దేవతా || ౨౯ || ఇత్థంభూతబ్రహ్మోపనిషదః పరమతాత్పర్యార్థస్తు
బ్రహ్మైవ నేతరత్, బ్రహ్మణో వేదవేదాన్తార్థత్వాత్ | కే ఏవం ఆచరన్తీత్యత్ర-
స్వాధ్యాయయుక్తా వేదవేదాన్తార్థపారీణాః బ్రాహ్మణాః ఆచరన్తి,
తేషాం జ్ఞానయజ్ఞే ముఖ్యాధికారిత్వాత్ || ౩౦ ||

జ్ఞానయజ్ఞరూపోఽశ్వమేధః

అశ్వమేధో మహాయజ్ఞకథా | తద్రాజ్ఞా బ్రహ్మచర్యమాచరన్తి |
సర్వేషాం పూర్వోక్తబ్రహ్మయజ్ఞక్రమం ముక్తిక్రమమితి || ౩౧ ||

మహాయజ్ఞకథా కీదృశీ ఇత్యత్ర- స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చపశుమేధనం
విశసనం అపహ్నవః, శ్వః పరశ్వో వా భవత్వితి
విశ్వాసానర్హోఽశ్వమేధః స్వజ్ఞానసమకాలమేవ

స్వాతిరిక్తసామాన్యస్య అపహ్నోతుం యుక్తత్వాత్ । ఇయమేవ హి నిర్విశేషమహాజ్ఞానయజ్ఞకథా ఖ్యాతిరిత్యర్థః । తాదృశాశ్వమేధమహాయజ్ఞే నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా రాజత ఇతి తద్రాజా తేన తద్రాజ్ఞా స్వకృతసాధనానుష్ఠానేన యే అనుగృహీతాః కృతార్థా భవన్త్వితి తే హి ద్వివిధబ్రహ్మచర్యమాచరన్తి బ్రహ్మచర్యస్య తత్ప్రసాదబహిర్భూతానాం సుదుర్లభత్వాత్ ఇతి యత్ తత్ సర్వేషాం ముముక్షూణాం యో బ్రహ్మప్రాపకమార్గోఽస్తి తం పూర్వోక్తబ్రహ్మయజ్ఞక్రమం ముక్తిక్రమం చేతి విద్ధి ॥ ३०॥

తారకహంసజ్యోతిః

బ్రహ్మపుత్రః ప్రోవాచ । ఉదితో హంస ఋషిః । స్వయంభూస్తిరోదధే । రుద్రో బ్రహ్మోపనిషదో హంసజ్యోతిః పశుపతిః ప్రణవస్తారకః స ఏవం వేద ॥ ३१॥

ఇతి స్వయంభువా అనుగృహీతః బ్రహ్మపుత్రః వాలఖిల్యగణః ప్రోవాచ । కిమితి ? భగవదుపదేశమహిమ్నా ఉదితో హంస ఋషిః సర్వాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా హంసః పరమాత్మా ప్రాదుర్భూతః, తేన అహం కృతకృత్యోఽస్మీతి శిష్యోక్తిమాకర్ణ్య అతీవ హర్షితః సన్ స్వయంభూస్తిరోదధే । స్వస్వరూపం గతవానిత్యర్థః । రుద్రో వైశ్రవణోఽప్యేవం వేదేత్యాహ- రుద్ర ఇతి । వైశ్రవణేన సాకం రుద్రోఽపి స్వయంభూముఖతః బ్రహ్మోపనిషదః పరమాశయో బ్రహ్మతారకార్థః పశుపతిః హంసజ్యోతిరస్మీత్యేవం విదితవానిత్యర్థః ॥ ३१॥

ఉత్తరకాణ్డః

అఖణ్డవృత్త్యా బ్రహ్మసంపత్తిః

హంసాత్మమాలికా వర్ణబ్రహ్మకాలప్రచోదితా।
పరమాత్మా పుమానితి బ్రహ్మసంపత్తికారిణీ।
అధ్యాత్మబ్రహ్మకల్పస్య ఆకృతిః కీదృశీ కథా ॥ ౧ ॥

కథం ఏవం విదితవానిత్యత ఆహ- హంసేతి। అభిధేయరూపస్య
హంసాత్మనో మాలికావర్ణోఽభిధానాత్మకోఽయమోంకారః
తదర్థరూపం బ్రహ్మైవ కాలేశ్వరస్వరూపమాసాద్య ఏవం
కర్తవ్యమేవమకర్తవ్యమితి సర్వప్రాణిహితాహితవిషయప్రచోదితా ప్రచోదయితా
ప్రేరకో భవతి। స్వేన రూపేణ పుమాన్ ఈశ్వరః స్వగతవిశేషాపాయే
నిష్ప్రతియోగికపరమాత్మా స్వమాత్రమవశిష్యత ఇతి యా
సంవిదఖణ్డాకారవృత్తిరుదేతి సేయం బ్రహ్మసంపత్తిం కరోతీతి
బ్రహ్మసంపత్తికారిణీ భవతి ఇతి యో బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి
ఇత్యాదివేదాన్తప్రసిద్ధా సైవాధ్యాత్మబ్రహ్మకల్పస్యాష్టావాకృతిః
నిరఙ్కుశోపాయభూతేత్యర్థః। ఉక్తార్థదార్ఢ్యాయ చోదయత్యేవమ్- కీదృశీ
కథేతి ॥ ౧ ॥

పరమాత్మని జగదావిర్భావో మాయికః

బ్రహ్మజ్ఞానప్రభా సంధ్యా కాలో గచ్ఛతి ధీమతామ్
హంసాఖ్యో దేవమాత్మాఖ్యమాత్మతత్త్వప్రజా కథమ్ ॥ ౨ ॥

అన్తఃప్రణవనాదాఖ్యో హంసః ప్రత్యయబోధకః।
అన్తర్గతప్రమాగూఢం జ్ఞాననాలం విరాజితమ్ ॥ ३ ॥

శివశక్త్యాత్మకం రూపం చిన్మయానన్దవేదితమ్।
నాదబిన్దుకలా త్రీణి నేత్రవిశ్వవిచేష్టితమ్ ॥ ४ ॥

త్రియఙ్గాని శిఖా త్రీణి ద్విత్రీణి సంఖ్యమాకృతిః।
అన్తర్గూఢప్రమా హంసః ప్రమాణాన్నిర్గతం బహిః ॥ ५ ॥

బ్రహ్మాకారవృత్తికథా కీదృశీ ఇత్యత్ర- బ్రహ్మజ్ఞానసూర్యప్రభా ప్రత్యక్పరచిత్సిద్ధిమైక్యం కరోతీతి సంధ్యేత్యుచ్యతే। తయా హి ఖలు ధీమతాం జీవన్ముక్తానాం కాలో గచ్ఛతి, జీవన్ముక్తానాం నిర్విశేషబ్రహ్మసమాధిక్షపితకాలత్వాత్। స్వాతిరిక్తపరాక్ప్రపఞ్చగ్రాసహంసాఖ్యః ప్రత్యగ్దేవం స్వప్రకాశచిన్మాత్రం పరమాత్మానం భజతి చేత్ తదా స్వాత్మతత్త్వే కథం విశ్వవిరాడోత్రాదిప్రజా జాయతే ॥ ၃ ॥ ఇత్యత్ర- పరమార్థతః స్వాతిరేకేణ కాపి ప్రజా న జాయతే, మాయయా పునః ప్రత్యగాదిభావమేత్య యదా భాసతే తదా తద్బాహ్యవర్గోఽపి జాత ఇవ లక్ష్యత ఇత్యాహ- అన్తరితి। నారదపరివ్రాజకోపనిషద్యష్టమాత్రాత్మకోఽన్తఃప్రణవః సమ్యక్ ప్రపఞ్చితః। తత్రాన్తఃప్రణవనాదావభాసకః ప్రత్యక్ హంసః స్వాన్తర్బాహ్యవికల్పితపరాక్ప్రత్యయకదమ్బబోధకోఽవభాసకో భవతి। తథా చేత్ కిం తత్ ప్రత్యక్తత్త్వం న దృశ్యత ఇత్యత్ర- పరాగ్దృశామన్తర్గతప్రమయా గూఢం భాతి

తద్దృష్ట్యా జ్ఞాననాలం సర్వప్రకాశకజ్ఞానప్రత్యగ్రూపేణ ప్రకాశితుం నాలం నాలం, సమర్థమివ న హి స్థితమిత్యర్థః। కిం తదప్రకాశాత్మకమ్ ? ఇత్యత్ర- స్వేన రూపేణ విరాజితం తస్య స్వయంప్రకాశత్వేన సర్వప్రకాశకత్వాత్ ॥ ౩ ॥ కైః ఏవం విదితమ్ ఇత్యత్ర- ప్రత్యగ్దృష్టిభిః యత్ శివశక్త్యాత్మకం శబలరూపం తదేవ స్వగతవిశేషాంశాపాయతః సచ్చిదానన్దోఽస్మీతి వేదితం భవతీత్యత్ర

ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రాకాశతే।
దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః॥

ఇతి శ్రుతేః। పునః స్వాజ్ఞదృష్ట్యా నాదబిన్దుకలా ఇతి ప్రణవావయవాః తత్కార్యాణి అనుగ్రహోపసంహారతిరోధానాని త్రీణి సదాశివాద్యధిష్ఠితాని ఏతద్వికల్పజాతం దక్షిణాక్షిముఖే విశ్వః ఇతి, నేత్రస్థం జాగరితం విద్యాత్ ఇతి చ, శ్రుతిసిద్ధనేత్రాదిచతుర్దశకరణ-నిర్వర్త్యజాగ్రదవస్థాభిమానివిశ్వవిచేష్టితం వికల్పితమిత్యర్థః॥ ౪ ॥ విశ్వేన కాని కాని వికల్పితానీత్యత్ర- స్థూలసూక్ష్మకారణభేదేన త్ర్యఙ్గాని శరీరాణి తదారూఢవిశ్వతైజసప్రాజ్ఞాఖ్యశిఖారూపాణి త్రీణి ద్విత్రీణి పఞ్చభూతతత్కార్యభౌతికాని సంఖ్యం సంఖ్యాని యాని సంఖ్యావాచకాని సర్వత్ర ఆకృతిః నామరూపవికృతిశ్చ ఉక్తాని అనుక్తాని చ సర్వాణి విశ్వస్వాజ్ఞానవికల్పితానీత్యర్థః।
ఏవంవికల్పకవిశ్వగతవికల్పాపాయే స ఏవ ప్రత్యక్ భవతీత్యాహ- అన్తరితి। యః పురా సర్వప్రాణ్యన్తర్గూఢప్రమారూపేణ హంసో వర్తతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఇత్యాదిశ్రుతిప్రమాణాత్

ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మతత్త్వం బహిర్నిర్గతం ప్రకాశితం భవతి । యదేవం శ్రుతిప్రమాణసిద్ధం తదేవ సచ్చిదానన్దమాత్మానమద్వితీయం బ్రహ్మ భావయేత్ ॥ ౫ ॥

హంసార్కప్రణవధ్యానవిధిః

బ్రహ్మసూత్రపదం జ్ఞేయం బ్రాహ్మ్యం విధ్యుక్తలక్షణమ్ ।
హంసార్కప్రణవధ్యానమిత్యుక్తో జ్ఞానసాగరే ॥ ౬ ॥

ఏతద్విజ్ఞానమాత్రేణ జ్ఞానసాగరపారగః ।

ఆత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మి ఇతి విధిచ్ఛాయాపహ్నవ[పన్న]వాక్యోక్తలక్షణం బ్రాహ్మ్యం బ్రహ్మమాత్రతయా సూచనాత్ బ్రహ్మసూత్రం స్వావశేషతయా పద్యత ఇతి పదం సదైకరూపేణ విజృమ్భత ఇతి జ్ఞేయమ్ । ఏవం హంసార్కప్రణవధ్యానం యః కరోతి సోఽయం జ్ఞానసాగరే బ్రహ్మణి సమాప్తో భవేదిత్యుక్తో భవతి ॥ ౬ ॥ యః కోఽపి ముముక్షుః ఏతదుక్తలక్షణం బ్రహ్మాహమస్మీతి విజ్ఞానమాత్రేణ స్వాన్తర్బాహ్యవిజృమ్భితస్వాతిరిక్త-జ్ఞానాజ్ఞానతత్కార్యభ్రమసాగరపారనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రా-వస్థానలక్షణవికలేబరకైవల్యతో భవతీత్యర్థః ॥

పరచిత ఏవ కరణప్రేరకత్వమ్

స్వతః శివః పశుపతిః సాక్షీ సర్వస్య సర్వదా ॥ ౭ ॥

సర్వేషాం తు మనస్తేన ప్రేరితం నియమేన తు ।
విషయే గచ్ఛతి ప్రాణశ్చేష్టతే వాగ్వదత్యపి ॥ ౮ ॥

చక్షుః పశ్యతి రూపాణి శ్రోత్రం సర్వం శృణోత్యపి ।
అన్యాని ఖాని సర్వాణి తేనైవ ప్రేరితాని తు ॥ ౯ ॥

స్వం స్వం విషయముద్దిశ్య ప్రవర్తన్తే నిరన్తరమ్ ।
ప్రవర్తకత్వం చాప్యస్య మాయయా న స్వభావతః ॥ ౧౦ ॥

శ్రోత్రమాత్మని చాధ్యస్తం స్వయం పశుపతిః పుమాన్ ।
అనుప్రవిశ్య శ్రోతస్య దదాతి శ్రోత్రతాం శివః ॥ ౧౧ ॥

మనః స్వాత్మని చాధ్యస్తం ప్రవిశ్య పరమేశ్వరః ।
మనస్త్వం తస్య సత్త్వస్థో దదాతి నియమేన తు ॥ ౧౨ ॥

స ఏవ విదితాదన్యస్తథైవావిదితాదపి ।
అన్యేషామిన్ద్రియాణాం తు కల్పితానామపీశ్వరః ॥ ౧౩ ॥

తత్తద్రూపమనుప్రాప్య దదాతి నియమేన తు ।

స్వాజ్ఞవికల్పితకరణగ్రామసత్త్వే తచ్చాలకః కః ? ఇత్యత ఆహ- స్వత ఇతి ॥ ౭ ॥ స్వస్వవిషయే ॥ ౮-౯ ॥ న స్వభావతః, స్వతో నిర్వికారత్వాత్ ॥ ౧౦-౧౨ ॥ స్వస్యైవ కరణత్వం కరణగ్రామచాలకత్వం యది తదా అయం సంసారీ స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్రాత్మాత్మీయాభిమానాభావాత్ తద్విలక్షణతో న సంసారీత్యాహ- స ఏవేతి । యః కరణజాతస్వరూపీ సన్ తచ్చాలకోఽపి భవతి స

ఏవ || ౧౩-౧౪ ||

ఆత్మాన్యస్య మాయాకల్పితత్వమ్

తతశ్చక్షుశ్చ వాక్ చైవ మనశ్చాన్యాని ఖాని చ || ౧౪ ||

న గచ్ఛన్తి స్వయంజ్యోతిఃస్వభావే పరమాత్మని |
అకర్తృవిషయప్రత్యక్ప్రకాశం స్వాత్మనైవ తు || ౧౫ ||

వినా తర్కప్రమాణాభ్యాం బ్రహ్మ యో వేద వేద సః |

ఇత్యాది కేనోపనిషది సమ్యక్ ప్రపఞ్చితమిత్యర్థః |
సమానప్రకరణత్వాత్ ప్రత్యక్త్వమపి మాయికమిత్యత్రాహ- అకర్తృవిషయేతి || ౧౫
||

వస్తుతః స్వాత్మని మాయాసంభవః

ప్రత్యగాత్మా పరం జ్యోతిర్మాయా సా తు మహత్తమః || ౧౬ ||

తథా సతి కథం మాయాసంభవః ప్రత్యగాత్మని |
తస్మాత్ తర్కప్రమాణాభ్యాం స్వానుభూత్యా చ చిద్ఘనే || ౧౭ ||

స్వప్రకాశైకసంసిద్ధే నాస్తి మాయా పరాత్మని |
వ్యావహారికదృష్ట్యేయం విద్యావిద్యా న చాన్యథా || ౧౮ ||

తత్త్వదృష్ట్యా తు నాస్త్యేవ తత్త్వమేవాస్తి కేవలమ్ ।
వ్యావహారికదృష్టిస్తు ప్రకాశావ్యభిచారతః ॥ ౧౯ ॥

ప్రకాశ ఏవ సతతం తస్మాదద్వైత ఏవ హి ।
అద్వైతమితి చోక్తిశ్చ ప్రకాశావ్యభిచారతః ॥ ౨౦ ॥

ప్రకాశ ఏవ సతతం తస్మాన్మౌనం హి యుజ్యతే ।

వస్తుతః స్వాత్మని మాయాసంభవమాహ- ప్రత్యగితి ॥ ౧౬ ॥
యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౧౭-౧౮ ॥ స్వాతిరేకేణ వ్యావహారికదృష్టిరపి
నాస్తీత్యాహ- వ్యావహారికేతి ॥ ౧౯ ॥ అద్వైతమిత్యుక్తిరపి న తాత్త్వికీత్యాహ-
అద్వైతమితి, తద్ద్వైతసాపేక్షా అద్వైతమితి చోక్తిః ॥ ౨౦ ॥

ఆత్మజ్ఞానినః బ్రహ్మాత్మత్వమ్

అయమర్థో మహాన్ యస్య స్వయమేవ ప్రకాశితః ॥ ౨౧ ॥

న స జీవో న చ బ్రహ్మా న చాన్యదపి కించన ।
న తస్య వర్ణా విద్యన్తే నాశ్రమాశ్చ తథైవ చ ॥ ౨౨ ॥

న తస్య ధర్మోఽధర్మశ్చ న నిషేధో విధిర్న చ ।
యదా బ్రహ్మాత్మకం సర్వం విభాతి స్వత ఏవ తు ॥ ౨౩ ॥

తదా దుఃఖాదిభేదోఽయమాభాసోఽపి న భాసతే ।
జగజ్జీవాదిరూపేణ పశ్యన్నపి పరాత్మవిత్ ॥ ౨౪ ॥

న తత్ పశ్యతి చిద్రూపం బ్రహ్మవస్త్వేవ పశ్యతి ।
ధర్మధర్మిత్వవార్తా చ భేదే సతి హి భిద్యతే ॥ ౨౫ ॥

భేదా[దోఽ]భేదస్తథా భేదాభేదః సాక్షాత్ పరాత్మనః ।
నాస్తి స్వాత్మాతిరేకేణ స్వయమేవాస్తి సర్వదా ॥ ౨౬ ॥

బ్రహ్మైవ విద్యతే సాక్షాద్వస్తుతోఽవస్తుతోఽపి చ ।
తథైవ బ్రహ్మవిజ్ఞానీ కిం గృహ్ణాతి జహాతి కిమ్ ॥ ౨౭ ॥

అధిష్ఠానమనౌపమ్యమవాఙ్మనసగోచరమ్ ।
యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రం రూపవర్జితమ్ ॥ ౨౮ ॥

అచక్షుఃశ్రోత్రమత్యర్థం తదపాణిపదం తథా ।
నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం చ తదవ్యయమ్ ॥ ౨౯ ॥

బ్రహ్మైవేదమమృతం తత్ పురస్తాద్
బ్రహ్మానన్దం పరమం చైవ పశ్చాత్ ।
బ్రహ్మానన్దం పరమం దక్షిణే చ
బ్రహ్మానన్దం పరమం చోత్తరం చ ॥ ౩౦ ॥

స్వాత్మన్యేవ స్వయం సర్వం సదా పశ్యతి నిర్భయః ।
తదా ముక్తో న ముక్తశ్చ బద్ధస్యైవ విముక్తతా ॥ ౩౧ ॥

ఏవంజ్ఞానీ శివ ఏవేత్యాహ- అయమితి ॥ ౨౧ ॥ బ్రహ్మా చతుర్ముఖః ॥ ౨౨-

౨౫ || భేదాభేదః సాక్షాత్ పరాత్మనః- సాపేక్ష భేదాభేదయోః
సవిశేషత్వాత్- నాస్తి || ౨౬-౨౮ || తదపాణిపదం తథా- ఇత్యాది
ముణ్డకోపనిషత్సమానప్రకరణమిత్యర్థః || ౨౯-3౫ ||

సత్యాది పరవిద్యాసాధనమ్

ఏవంరూపా పరా విద్యా సత్యేన తపసాపి చ |
బ్రహ్మచర్యాదిభిర్ధర్మైర్లభ్యా వేదాన్తవర్త్మనా || 3౨ ||

స్వశరీరే స్వయంజ్యోతిఃస్వరూపం పారమార్థికమ్ |
క్షీణదోషాః ప్రపశ్యన్తి నేతరే మాయయావృతాః || 33 ||

స్వజ్ఞస్య క్వచిత్ గమనాభావః

ఏవం స్వరూపవిజ్ఞానం యస్య కస్యాస్తి యోగినః |
కుత్రచిద్గమనం నాస్తి తస్య సంపూర్ణరూపిణః || 3౪ ||

ఆకాశమేకం సంపూర్ణం కుత్రచిన్న హి గచ్ఛతి |
తద్వద్బ్రహ్మాత్మవిచ్ఛ్రేష్ఠః కుత్రచిన్నైవ గచ్ఛతి || 3౫ ||

బ్రహ్మజ్ఞానినః అభక్ష్యాభావః

అభక్ష్యస్య నివృత్త్యా తు విశుద్ధం హృదయం భవేత్ |
ఆహారశుద్ధౌ చిత్తస్య విశుద్ధిర్భవతి స్వతః || 3౬ ||

చిత్తే శుద్ధే క్రమాజ్జ్ఞానం త్రుట్యన్తే గ్రన్థయః స్ఫుటమ్ ।
అభక్ష్యం బ్రహ్మవిజ్ఞానవిహీనస్యైవ దేహినః ॥ ३८ ॥

న సమ్యగ్జ్ఞానినస్తద్వత్ స్వరూపం సకలం ఖలు ।
అహమన్నం సదాన్నాద ఇతి హి బ్రహ్మవేదనమ్ ॥ ३७ ॥

బ్రహ్మవిద్ గ్రసతి జ్ఞానాత్ సర్వం బ్రహ్మాత్మనైవ తు ।
బ్రహ్మక్షత్రాదికం సర్వం యస్య స్యాదోదనం సదా ॥ ३९ ॥

యస్యోపసేచనం మృత్యుస్తజ్జ్ఞానీ తాదృశః ఖలు ।
బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాజ్జగద్భోజ్యం భవేత్ ఖలు ॥ ४० ॥

జగదాత్మతయా భాతి యదా భోజ్యం భవేత్ తదా ।
బ్రహ్మస్వాత్మతయా నిత్యం భక్షితం సకలం తదా ॥ ४१ ॥

యదాభానేన రూపేణ జగద్భోజ్యం భవేత్తు తత్ ।
మానతః స్వాత్మనా భాతం భక్షితం భవతి ధ్రువమ్ ॥ ४२ ॥

స్వస్వరూపం స్వయం భుఙ్క్తే నాస్తి భోజ్యం పృథక్ స్వతః ।
అస్తి చేదస్తితారూపం బ్రహ్మైవాస్తిత్వలక్షణమ్ ॥ ४३ ॥

ఆహారశుద్ధిః చిత్తశుద్ధిద్వారా జ్ఞానహేతుః స్వాజ్ఞానామ్ ।
స్వజ్ఞానీ తు స్వాతిరిక్తం సర్వం స్వమాత్రతయా గ్రసతీత్యాహ- అభక్ష్యస్యేతి
॥ ३६ ॥ జ్ఞానం జాయతే తేన త్రుట్యన్తే ॥ ३८-४४ ॥

జ్ఞానినః స్వసర్వాత్మత్వదర్శనమ్

అస్తితాలక్షణా సత్తా సత్తా బ్రహ్మ న చాపరా।
నాస్తి సత్తాతిరేకేణ నాస్తి మాయా చ వస్తుతః॥ ౪౪॥

యోగినామాత్మనిష్ఠానాం మాయా హ్యాత్మని కల్పితా।
సాక్షిరూపతయా భాతి బ్రహ్మజ్ఞానేన బాధితా॥ ౪౫॥

బ్రహ్మవిజ్ఞానసంపన్నః ప్రతీతమఖిలం జగత్।
పశ్యన్నపి సదా నైవ పశ్యతి స్వాత్మనః పృథక్॥ ౪౬॥

ఇత్యుపనిషత్॥

సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికం స్వమాత్రమవశిష్యతే
న కదాచిత్ తదతిరిక్తమస్తీతి బ్రహ్మవిజ్ఞానసంపన్నో యోగీ
స్వాజ్ఞదృష్టిప్రతీతమ్ అఖిలం జగత్

మరుమరీచితుల్యతయా కదాచిత్ పశ్యన్నపి సదా తత్ స్వాత్మనః పృథక్
నైవ పశ్యతి। బ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేన బ్రహ్మాతిరిక్తమస్తి నాస్తీతి
నహి విభ్రమావకాశోఽస్తీత్యర్థః॥ ౪౬॥ ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః
ప్రకృతోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
పాశుపతోపనిషదో వ్యాఖ్యానం లిఖితం లఘు।
పాశుపతీయవివృతిః ద్విశతగ్రన్థభూషితా॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
సప్తసప్తతిసంఖ్యాపూరకం పాశుపతబ్రహ్మోపనిషద్వివరణం
సంపూర్ణమ్

బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

బ్రహ్మవిద్యారహస్యార్థప్రణవబ్రహ్మసూచనమ్

అథ బ్రహ్మవిద్యోపనిషదుచ్యతే-

ప్రసాదాద్బ్రహ్మణస్తస్య విష్ణోరద్భుతకర్మణః ।
రహస్యం బ్రహ్మవిద్యాయాం ధ్రువాగ్నిః సంప్రచక్షతే ॥ ౧ ॥

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ యదుక్తం బ్రహ్మవాదిభిః ।
శరీరం తస్య వక్ష్యామి స్థానం కాలత్రయం తథా ॥ ౨ ॥

తత్ర దేవాస్త్రయః ప్రోక్తా లోక వేదాస్త్రయోఽగ్నయః ।
తిస్రో మాత్రార్ధమాత్రా చ త్ర్యక్షరస్య శివస్య తు ॥ 3 ॥

వివరణమ్

స్వావిద్యాతత్కార్యజాతం యద్విద్యాపహ్నవం గతమ్ ।

తద్ధంసవిద్యానిష్పన్నం రామచన్ద్రపదం భజే ||

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్
ప్రణవహంసవిద్యాతద్వేద్యబ్రహ్మానుభూతిం ప్రకటయన్తీ
బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజృమ్భతే | అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో

ప్. ౨౫౦) వివరణమారభ్యతే | ఉపేద్ఘాతాదికమస్యాః కఠవల్ల్యాదిసమమ్ |
బ్రహ్మవిష్ణుప్రసాదలభ్యేయమితి విద్యా స్తూయతే | శ్రుతిరేవ స్వాజ్ఞజనాన్
ప్రత్యేవమాహ- అథేత్యాదినా | అథ స్వాజ్ఞానాం
బ్రహ్మవిద్యోచితసాధనసంపత్త్యనన్తరమ్ ఇయం బ్రహ్మవియోపనిషదుచ్యతే |
తత్ కథమ్ ? యః సర్వలోకస్రష్టా పాలయితా చ భవతి తస్య బ్రహ్మణః
అఘటితఘటనాఘటనపటుతరశక్తేరద్భుతకర్మణో విష్ణోశ్చ ప్రసాదాత్
బ్రహ్మవిద్యాయాం యత్ రహస్యం, అనధికారిణే గోపనీయత్వాత్,
స్వాజ్ఞానతత్కార్యస్వాతిరిక్తప్రపఞ్చతూలాచలభస్మీకరణపటుత్వాత్
ధ్రువాగ్నిః ప్రత్యక్ తదభిన్నపరమాత్మేతి సమ్యక్ ప్రచక్షతే || ౧ || కిం
తత్స్వరూపమిత్యాకాఙ్క్షాయామ్-

సర్వే వేదా యత్ పదమామనన్తి
తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి |
యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి
తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతత్ ||

ఇత్యాదిశ్రుత్యనురోధేన సప్రకారం బ్రహ్మలమ్భనభూతప్రణవస్వరూపం
విశదీకరోతి- ఓమితి || ౨-3 ||

ప్రణవమాత్రాచతుష్టయప్రపఞ్చనమ్

ఋగ్వేదో గార్హపత్యం చ పృథివీ బ్రహ్మ ఏవ చ ।
అకారస్య శరీరం తు వ్యాఖ్యాతం బ్రహ్మవాదిభిః ॥ ౪ ॥

యజుర్వేదోఽన్తరిక్షం చ దక్షిణాగ్నిస్తథైవ చ ।
విష్ణుశ్చ భగవాన్ దేవ ఉకారః పరికీర్తితః ॥ ౫ ॥

సామవేదస్తథా ద్యౌశ్చాహవనీయస్తథైవ చ ।
ఈశ్వరః పరమో దేవో మకారః పరికీర్తితః ॥ ౬ ॥

సూర్యమణ్డలమధ్యేఽథ హ్యకారః శఙ్ఖమధ్యగః ।
ఉకారశ్చన్ద్రసంకాశస్తస్య మధ్యే వ్యవస్థితః ॥ ౭ ॥

మకారస్త్వగ్నిసంకాశో విధూమో విద్యుతోపమః ।
తిస్రో మాత్రాస్తథా జ్ఞేయాః సోమసూర్యాగ్నిరూపిణః ॥ ౮ ॥

శిఖా తు దీపసంకాశా తస్మిన్నుపరి వర్తతే ।
అర్ధమాత్రా తథా జ్ఞేయా ప్రణవస్యోపరి స్థితా ॥ ౯ ॥

సూత్రార్థం వ్యాకరోతి- ఋగ్వేద ఇతి । బ్రహ్మ ఏవ చ, బ్రహ్మ ఇత్యర్థః ॥ ౪-౬ ॥ అకారాదేః స్థానం వర్ణం చాహ- సూర్యేతి ॥ ౭-౮ ॥ ఏవం మాత్రాత్రయం ప్రపఞ్చయిత్వా అథ అర్ధమాత్రాం ప్రపఞ్చయతి- శిఖా త్వితి । యథా దీపే దీపశిఖా వర్తతే తథా ప్రణవోపరి అర్ధమాత్రా వర్తత

ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥

సుషుమ్నా యోగేన నాడీశూర్యయోః భేదనమ్

పద్మసూత్రనిభా సూక్ష్మా శిఖా సా దృశ్యతే పరా ।
సా నాడీ సూర్యసంకాశా సూర్యం భిత్త్వా తథా పరా ॥ ౧౦ ॥

ద్విసప్తతిసహస్రాణి నాడీం భిత్త్వా చ మూర్ధని ।
వరదా సర్వభూతానాం సర్వం వ్యాప్యేవ తిష్ఠతి ॥ ౧౧ ॥

సుషుమ్నాస్వరూపకథనం ప్రణవానుసంధానవిధానం
తత్సర్వావపాదాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానఫలం చాహ- పద్మేతి ।
సుషుమ్నాయాః సూర్యనాడిత్వేన తద్ద్వారోత్క్రాన్తస్య మూర్ధ్ని బ్రహ్మరన్ధ్రే
లక్ష్యానుసంధానం కుర్వతః ద్విసప్తతిసహస్రనాడీభేదనం
సూర్యమణ్డలభేదనం చ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః ॥ ౧౦-౧౧ ॥

ప్రణవనాదలయేన మోక్షప్రాప్తిః

కాంస్యఘణ్టానినాదస్తు యథా లీయతి శాన్తయే ।
ఓంకారస్తు తథా యోజ్యః శాన్తయే సర్వమిచ్ఛతా ॥ ౧౨ ॥

యస్మిన్ స లీయతే శబ్దస్తత్పరం బ్రహ్మ గీయతే ।
ధియం హి లీయతే బ్రహ్మ సోఽమృతత్వాయ కల్పతే ॥ ౧౩ ॥

ఏవం యోగాభ్యాసమకుర్వతోఽపి ప్రణవాలమ్బనేన తత్ఫలం

ప్రాప్తుం శక్యమిత్యాహ- కాంస్యేతి।
హేమమూలికాషోడశవారసంస్కృతకాంస్యఘణ్టానాదశాన్తివత్ షోడశమాత్రాకాలోచ్చారితప్రణవనాదలయకృత్ యోగీ య ఏవం ప్రణవజపం కరోతి ॥ ౧౨ ॥ యస్య- ధియమితి విభక్తివ్యత్యయః, ప్రథమార్థే ద్వితీయా- ధీః అన్తఃకరణం ప్రణవనాదేన సాకం విలీయతే సోఽయం యోగీ తల్లయాధికరణబ్రహ్మభూయాయ అమృతత్వాయ స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమమోక్షాయ కల్పతే ॥ ౧౩ ॥

జీవస్వరూపనిరూపణమ్

వాయుస్తేజస్తథాకాశస్త్రివిధో జీవసంజ్ఞకః।
స జీవః ప్రాణ ఇత్యుక్తో వాలాగ్రశతకల్పితః ॥ ౧౪ ॥

నాభిస్థానే స్థితం విశ్వం శుద్ధతత్త్వం సునిర్మలమ్।
ఆదిత్యమివ దీప్యన్తం రశ్మిభిశ్చాఖిలం శివమ్ ॥ ౧౫ ॥

హంసవిద్యాప్రకటనాయ తద్విద్యానుష్ఠాతారం జీవం నిరూపయతి- వాయురితి ॥ ౧౪ ॥ తస్య స్థానం నిర్దిశతి- నాభీతి। విశ్వం వైశ్వానరాంశం వస్తుతః స్వగతహేయాంశాపాయే శుద్ధతత్త్వమ్। శివం ప్రత్యఞ్చమాత్మానమ్ అన్తఃకరణయోగతో జీవం పశ్యన్తి ॥ ౧౫ ॥

బన్ధమోక్షకారణనిరూపణమ్

సకారం చ హకారం చ జీవో జపతి సర్వదా।
నాభిదేశాద్వినిష్క్రాన్తం విషయవ్యాప్తివర్జితమ్ ॥ ౧౬ ॥

తేనేదం నిష్కలం విద్యాత్ క్షీరాత్ సర్పిర్యథా తథా |
కారణేనాత్మనా యుక్తః ప్రాణాయామైశ్చ పఞ్చభిః || ౧౭ ||

సతుష్కలాసమాయుక్తో భ్రామ్యతే చ హృది స్థితః |
గోలకస్తు యదా దేహే క్షీరదణ్డేన వాహతః || ౧౮ ||

ఏతస్మిన్ వసతే శీఘ్రమవిశ్రామం మహాఖగః |
యావన్నిశ్వసితో జీవస్తావన్నిష్కలతాం గతః || ౧౯ ||

నభఃస్థం నిష్కలం ధ్యాత్వా ముచ్యతే భవబన్ధనాత్ |
అనాహతధ్వనియుతం హంసం యో వేద హృద్గతమ్ || ౨౦ ||

స్వప్రకాశచిదానన్దం స హంస ఇతి గీయతే |

సోఽయం జీవః ఉచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసచ్ఛలేన సకారం చ |
నిష్క్రమణవేలాయాం విషయవ్యాప్తివర్జితమ్ || ౧౬ || యేన హేతునా విషయవిరలః
స్యాత్ తేనేదం నిష్కలమ్ | యథా క్షీరాత్ కారణాత్ సర్పిః కార్యతో భిన్నమపి
కారణావస్థాయాం క్షీరమేవ భవతి తథా అయం సర్పిఃస్థానీయో జీవః
క్షీరస్థానీయకారణేనాత్మనా యుక్తో భవతి |
స్వకారణభావాపత్తిసాధనం కిమిత్యత్ర- ప్రాణాయామైశ్చ పఞ్చభిః
ప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణాధ్యానసమాధిభిః || ౧౭ ||
విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతుర్యభేదేన చతుష్కలాసమాయుక్తో భవతి | ఏవం హృది
స్థితః సన్ బన్ధమోక్షతత్కార్యకలనాసు భ్రామ్యతే చేత్యర్థః | యావత్

బ్రహ్మనాడీం న ప్రవిశతి తావత్ అవిశ్రాన్తం సంసరతీత్యాహ- గోలకస్త్వితి | యదా యస్మిన్ కాలే స్థూలదేహే విద్యమానమూలాధారత్రికోణాగ్రవిలసత్సుషుమ్నాగోలకస్తు క్షీరదణ్డేన క్షీరవద్ధవలదణ్డవత్ భోగవిశిష్టకుణ్డలినీశక్తితత్త్వేన ప్రాణేన వా యావత్ అహత అనాక్రాన్తో భవతి || ౧౮ || తదా ఏతస్మిన్ దేహే మహాఖగో హంసః ప్రాణాధారో జీవః అవిశ్రామమ్ అవిశ్రాన్తం

ప్. ౨౫౪) యథా భవతి తథా యత్ స్వజ్ఞానవాశ్యం శీఘ్రం స్వాజ్ఞానమవలమ్బ్య వసతే వసతి, అభూతసంప్లవం స్వజ్ఞానావధి సంసరతీత్యర్థః | కదా తత్సంసృతినివృత్తిరిత్యత ఆహ- యావదితి | అయం జీవః ప్రాణాదివృత్తిమవష్టభ్య యావన్నిశ్వసితో న శ్వసితః ప్రాణనాదివ్యాపారవిరలో భవతి తావత్ సర్వకరణవ్యాపృత్యుపరమణలక్షణనిర్వికల్పకావస్థాయాం నిష్కలతాం గతో భవతి || ౧౯ || హృదయనభసి తిష్ఠతి ఉపలభ్యత ఇతి నభఃస్థం ప్రాణాదినామాన్తకలాభావాత్ నిష్కలమాత్మానం ధ్యాత్వా భవబన్ధనాత్ ముచ్యతే నివృత్తసంసారః కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః | హంసజ్ఞానీ హంస ఏవేత్యాహ- అనాహతేతి | అనాహతధ్వనియుతం హృదయవిభాతనాదోపాధికమిత్యర్థః || ౨౦ ||

హంసవిద్యయైవ పరమేశ్వరప్రాప్తిః

రేచకం పూరకం ముక్త్వా కుమ్భకేన స్థితః సుధీః || ౨౧ ||

నాభికన్దే సమం కృత్వా ప్రాణాపానౌ సమాహితః |

మస్తకస్థామృతాస్వాదం పీత్వా ధ్యానేన సాదరమ్ ॥ ౨౨ ॥

దీపాకారం మహాదేవం జ్వలన్తం నాభిమధ్యమే ।
అభిషిచ్యామృతేనైవ హంసహంసేతి యో జపేత్ ॥ ౨౩ ॥

జరామరణరోగాది న తస్య భువి విద్యతే ।
ఏవం దినే దినే కుర్యాదణిమాదివిభూతయే ॥ ౨౪ ॥

ఈశ్వరత్వమవాప్నోతి సదాభ్యాసరతః పుమాన్ ।
బహవో నైకమార్గేణ ప్రాప్తా నిత్యత్వమాగతాః ॥ ౨౫ ॥

హంసవిద్యామృతే లోకే నాస్తి నిత్యత్వసాధనమ్ ।

కేవలకుమ్భకే పరమేశ్వరం ధ్యాయతః తదాప్తిమాహ- రేచకమితి ॥
౨౧-౨౪ ॥ హంసవిద్యామృతే ముక్తిసాధనం న కించిదస్తీతి విద్యాం స్తౌతి-
బహవ ఇతి ॥ ౨౫ ॥

హంసవిద్యాగురుభక్తివిధిః

యో దదాతి మహావిద్యాం హంసాఖ్యాం పావనీం పరామ్ ॥ ౨౬ ॥

తస్య దాస్యం సదా కుర్యాత్ ప్రజ్ఞయా పరయా సహ ।
శుభం వాశుభమన్యద్వా యదుక్తం గురుణా భువి ॥ ౨౭ ॥

తత్కుర్యాదవిచారేణ శిష్యః సంతోషసంయుతః ।

హంసవిద్యామిమాం లబ్ధ్వా గురుశుశ్రూషయా నరః || ౨౮ ||

ఆత్మానమాత్మనా సాక్షాద్బ్రహ్మ బుద్ధ్వా సునిశ్చలమ్ |
దేహజాత్యాదిసంబన్ధాన్ వర్ణాశ్రమసమన్వితాన్ || ౨౯ ||

వేదశాస్త్రాణి చాన్యాని పాదపాంసుమివ త్యజేత్ |
గురుభక్తిం సదా కుర్యాచ్ఛ్రేయసే భూయసే నరః || ౩౦ ||

గురురేవ హరిః సాక్షాన్నాన్య ఇత్యబ్రవీచ్ఛ్రుతిః || ౩౧ ||

హంసవిద్యోపదేష్టారమ్ ఈశ్వరం మత్వా తదాజ్ఞానువర్తీ యోగీ తత్ప్రసాదతః ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి నిశ్చిత్య స్వాతిరిక్తమఖిలం త్యక్త్వా యావదుపాధి గురుదైవతైక్యం భావయేదిత్యాహ- యో దదాతీతి || ౨౬-౨౯ || యావదుపాధిపర్యన్తం తావచ్ఛుశ్రూషయేత్ గురూన్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన గురుభక్తిం సదా కుర్యాత్ || ౩౦ || గురుః సాక్షాత్ ఆదినారాయణ ఏవ ఇతి శ్రుతిః || ౩౧ ||

ఆత్మనః శ్రుత్యాచార్యైకగమ్యత్వమ్

శ్రుత్యా యదుక్తం పరమార్థమేతత్
తత్సంశయో నాత్ర తతః సమస్తమ్ |

శ్రుత్యా విరోధే న భవేత్ ప్రమాణం
భవేదనర్థాయ వినా ప్రమాణమ్ || ౩౨ ||

దేహస్థః సకలో జ్ఞేయో నిష్కలో దేహవర్జితః |
ఆప్తోపదేశగమ్యోఽసౌ సర్వతః కిమవస్థితః || ౩౩ ||

హంసహంసేతి యో బ్రూయాద్ధంసో బ్రహ్మా హరిః శివః |
గురువక్త్రాత్తు లభ్యేత ప్రత్యక్షం సర్వతోముఖమ్ || ౩౪ ||

తిలేషు చ యథా తైలం పుష్పే గన్ధ ఇవాస్థితః |
పురుషస్య శరీరేఽస్మిన్ స బాహ్యాభ్యన్తరే స్థితః || ౩౫ ||

శ్రుత్యుక్తం ప్రమాణమ్ | తదతిరిక్తమప్రమాణమ్ |
ప్రమాణాప్రమాణానుష్ఠానతః స్వార్థానర్థౌ స్యాతామిత్యాహ- శ్రుత్యేతి
|| ౩౨ || దేహయోగాయోగాభ్యాం సకలత్వనిష్కలత్వం నిష్కలస్య
దేశికోపదేశగమ్యత్వం చాహ- దేహస్థ ఇతి | సర్వవ్యాపకోఽపి నిష్కలః
స్వాచార్యోపదేశేన గమ్యః నాన్యథేత్యర్థః || ౩౩ || ఆచార్యః క ఇత్యత ఆహ-
హంసేతి | ఉక్తార్థమేతత్ || ౩౪ || హంసస్య సదృష్టాన్తం
సర్వవ్యాపకతామాహ- తిలేష్వితి || ౩౫ ||

సకలనిష్కలదేవతావివేకః

ఉల్కాహస్తో యథా కశ్చిత్ ద్రవ్యమాలోక్య తాం త్యజేత్ |
జ్ఞానేన జ్ఞేయమాలోక్య పశ్చాజ్జ్ఞానం పరిత్యజేత్ || ౩౬ ||

పుష్పవత్ సకలం విద్యాద్గన్ధస్తస్య తు నిష్కలః |
వృక్షస్తు సకలం విద్యాచ్ఛాయా తస్య తు నిష్కలా || ౩౭ ||

ప్. ౨౫౭) నిష్కలః సకలో భావః సర్వత్రైవ వ్యవస్థితః।
ఉపాయః సకలస్తద్వదుపేయశ్చైవ నిష్కలః॥ ౩౮॥

సకలే సకలో భావో నిష్కలే నిష్కలస్తథా।
ఏకమాత్రో ద్విమాత్రశ్చ త్రిమాత్రశ్చైవ భేదతః॥ ౩౯॥

అర్ధమాత్రా పరా జ్ఞేయా తత ఊర్ధ్వం పరాత్పరమ్।
పఞ్చధా పఞ్చదైవత్యం సకలం పరిపఠ్యతే॥ ౪౦॥

బ్రహ్మణో హృదయస్థానం కణ్ఠే విష్ణుః సమాశ్రితః।
తాలుమధ్యే స్థితో రుద్రో లలాటస్థో మహేశ్వరః॥ ౪౧॥

నాసాగ్రే అచ్యుతం విద్యాత్తస్యాన్తే తు పరం పదమ్।
పరత్వాత్తు పరం నాస్తీత్యేవం శాస్త్రస్య నిర్ణయః॥ ౪౨॥

దేహాతీతం తు తం విద్యాన్నాసాగ్రే ద్వాదశాఙ్గులమ్।
తదన్తం తం విజానీయాత్ తత్రస్థో వ్యాపయేత్ ప్రభుః॥ ౪౩॥

కైవల్యాప్తావపి తదుపకారకజ్ఞానం న త్యాజ్యమిత్యత్రాహ- ఉల్కేతి॥ ౩౬॥ దృశ్యాదృశ్యయోః సకలనిష్కలత్వం చాహ- పుష్పవదితి। వృక్షః స్వావిద్యాపాదః। స్వజ్ఞానవ్రశ్చనాత్ వృక్షత్వం, తద్ధేతుమాయాయాః తచ్ఛాదకత్వాత్ ఛాయాత్వమ్ ఇత్యర్థః॥ ౩౭॥ ఏవం నిష్కలసకలభావః సర్వత్ర వర్తత ఇత్యాహ- నిష్కల ఇతి। స్వాతిరిక్తకలావిశిష్టస్వావిద్యాపదే సకలభావః। తదపవాదాధికరణే నిష్కలే సకలసాపేక్షతః

సప్రతియోగికనిష్కలే
సాపేక్షప్రభవసప్రతియోగికనిష్కలగతసవిశేషాపహ్నవాత్
నిష్ప్రతియోగికనిష్కలాత్మా అవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥
అకారాదిమాత్రాచతుష్టయాత్ పరం బ్రహ్మేత్యాహ- ఏకమాత్ర ఇతి ॥ ౩౯ ॥
అకారాదిమాత్రాత్రయాపేక్షయా అర్ధమాత్రా।
హృదయాదిపఞ్చస్థానాసనపఞ్చబ్రహ్మాతీతం పరం బ్రహ్మైవ, తస్య
సర్వపరత్వేన తత్పరం నాస్తీత్యాహ- పఞ్చధేతి ॥ ౪౦-౪౧ ॥ అచ్యుతం
సదాశివమ్ ॥ ౪౨ ॥

తస్య దేహాతీతత్వం వ్యాపకత్వం చాహ- దేహేతి। ప్రాణలయస్థానం
నాసాగ్రద్వాదశాఙ్గులం యః తల్లయాధారః తం దేహాతీతం
ప్రత్యగాత్మానం విద్యాత్। యః ప్రత్యగ్భావవిరలః తదన్తం తం
పరమాత్మానం జానీయాత్। సోఽయం పరమాత్మా ప్రభుః తత్రస్థః
సర్వాతీతపదే స్థితోఽపి స్వవికల్పితం విశ్వం విశ్వవిరాడోత్రాద్యాత్మనా
వ్యాపయేత్ ॥ ౪౩ ॥

యోగస్య పరమగోప్యత్వమ్, ఉత్తమాధికారిణ ఏవ దాతవ్యత్వం చ

మనోఽప్యన్యత్ర నిక్షిప్తం చక్షురన్యత్ర పాతితమ్।
తథాపి యోగినాం యోగో హ్యవిచ్ఛిన్నః ప్రవర్తతే ॥ ౪౪ ॥

ఏతత్తు పరమం గుహ్యమేతత్తు పరమం శుభమ్।
నాతః పరతరం కించిన్నాతః పరతరం శుభమ్ ॥ ౪౫ ॥

శుద్ధజ్ఞానామృతం ప్రాప్య పరమాక్షరనిర్ణయమ్ ।
గుహ్యాద్గుహ్యతమం గోప్యం గ్రహణీయం ప్రయత్నతః ॥ ౪౬ ॥

నాపుత్రాయ ప్రదాతవ్యం నాశిష్యాయ కదాచన ।
గురుదేవాయ భక్తాయ నిత్యం భక్తిపరాయ చ ॥ ౪౭ ॥

ప్రదాతవ్యమిదం శాస్త్రం నేతరేభ్యః ప్రదాపయేత్ ।
దాతాస్య నరకం యాతి సిధ్యతే న కదాచన ॥ ౪౮ ॥

యోగినాం కరణగ్రామస్య స్వస్వవ్యాపారవ్యగ్రత్వేన యోగవిచ్ఛిత్తిః
స్యాదిత్యాహ- మనోఽపీతి । మనస్తు స్వాత్మనోఽన్యత్ర నాదే నిక్షిప్తం తథా
చక్షురపి నాసాగ్రే పాతితం సంకల్పరూపాదివిషయాదుపరతమ్ ।
స్వాన్తర్బాహ్యయోగవిఘ్నాభావాత్ యోగియోగస్య అవిచ్ఛిన్నత్వం యుజ్యత
ఇత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ యత్ యోగముఖ్యఫలం తదతిరిక్తరహస్యం నాస్తీత్యాహ-
ఏతదితి ॥ ౪౫ ॥ సర్వమన్యత్ పరిత్యజ్య పరమాక్షరజ్ఞానమేవ సదా గ్రాహ్యమ్ ఇత్యాహ- శుద్ధేతి ॥
పరమాక్షరనిర్ణయాత్మకం జ్ఞానం ప్రయత్నాద్దేశికముఖేన
గ్రహణీయం గ్రాహ్యమ్ ॥ ౪౬ ॥ యదేవం గుహ్యతమం తత్ ఉత్తమాధికారిణే
దాతవ్యం తదితరేభ్యో న దాతవ్యమ్ । యది దద్యాత్ తదా దాతుః నరకపాతః
స్యాదిత్యాహ- నేతి ॥ ౪౭-౪౮ ॥

కేవలశాస్త్రజ్ఞానవతోఽపి పాపపుణ్యలేపాభావః

గృహస్థో బ్రహ్మచారీ వా వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః ।
యత్ర తత్ర స్థితో జ్ఞానీ పరమాక్షరవిత్ సదా ॥ ౪౯ ॥

విషయీ విషయాసక్తో యాతి దేహాన్తరే శుభమ్ ।
జ్ఞానాదేవాస్య శాస్త్రస్య సర్వావస్థోఽపి మానవః ॥ ౫౦ ॥

బ్రహ్మహత్యాశ్వమేధాద్యైః పుణ్యపాపైర్న లిప్యతే ।

యః కోఽపి వా వృత్త్యాదిజ్ఞానాదేవ కృతార్థో భవతి తస్య న పుణ్యపాపలేపోఽస్తీత్యాహ- గృహస్థ ఇతి । ఆభాసతోఽపి విషయాసక్తిదర్శనాత్ అయం సవిశేషజ్ఞానీ ॥ ౪౯ ॥ తస్య దేహావసానసమయే విషయాసక్తివైరల్యాత్ శుభప్రాప్తిరిష్యత ఇత్యర్థః । కేవలశాస్త్రజన్యజ్ఞానాత్ ఆగామిపుణ్యపాపాలేపో భవతీత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥

త్రివిధా ఆచార్యాః

చోదకో బోధకశ్చైవ మోక్షదశ్చ పరః స్మృతః ॥ ౫౧ ॥

ఇత్యేషాం త్రివిధో జ్ఞేయ ఆచార్యస్తు మహీతలే ।
చోదకో దర్శయేన్మార్గం బోధకః స్థానమాదిశేత్ ॥ ౫౨ ॥

మోక్షదస్తు పరం తత్త్వం యజ్జ్ఞాత్వామృతమశ్నుతే ।

చోదకాదిభేదేన దేశికత్రైవిధ్యం తజ్జ్ఞానతః కృతకృత్యతాం చాహ- చోదక ఇతి ॥ ౫౧ ॥ అహం బ్రహ్మాస్మి ఇత్యనుసంధానం కుర్యాదితి స్వాజ్ఞం బ్రహ్మాభిముఖ్యేన చోదయతీతి చోదకో వేదాన్తః, మార్గదర్శకత్వాత్ । తత్ త్వమేవ త్వమేవ తత్ ఇతి స్వాజ్ఞం బోధయతీతి బోధకో

దేశికః, బ్రహ్మప్రాపకత్వాత్ || ౫౨ || మత్స్వరూపమేవ సర్వం మామేవ ప్రాప్స్యసి మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే ఇతి పరమోపదేశేన స్వాతిరిక్తభ్రమమోక్షం దదాతీతి మోక్షదః పరమేశ్వరః, పరతత్త్వస్వరూపత్వాత్ | యజ్జ్ఞానాత్ ముముక్షుః అమృతో భవతి సోఽయమ్ ఈశ్వర ఇత్యర్థః ||

ప్రణవహంసానుసంధానాత్మకం ప్రత్యక్షయజనమ్

ప్రత్యక్షయజనం దేహే సంక్షేపాచ్ఛృణు గౌతమ || ౫౩ ||

తేనేష్ట్వా స నరో యాతి శాశ్వతం పదమవ్యయమ్ |
స్వయమేవ కృతః పశ్యేద్దేహే బిన్దుం చ నిష్కలమ్ || ౫౪ ||

అయనే ద్వే చ విషువే సదా పశ్యతి మార్గవిత్ |
కృత్వా యామం పురా వత్స రేచపూరకకుమ్భకాన్ || ౫౫ ||

పూర్వం చోభయముచ్చార్య అర్చయేత్తు యథాక్రమమ్ |
నమస్కారేణ యోగేన ముద్రయారభ్య చార్చయేత్ || ౫౬ ||

సూర్యస్య గ్రహణం వత్స ప్రత్యక్షయజనం స్మృతమ్ |

కిం తత్ ప్రత్యక్షయజనమిత్యత్ర శృణ్వేతత్ ఇత్యాహ- ప్రత్యక్షేతి || ౫౩ || యదా ప్రాణః పిఙ్గలయా కుణ్డలినీస్థానం ప్రవిశతి తదేవ సూర్యగ్రహణం, యేనేష్ట్వా మునిః బ్రహ్మపదమ్ ఏతి తత్ ప్రత్యక్షయజనమిత్యాహ- స్వయమేవేతి | ఇడాపిఙ్గలయోః పిఙ్గలేడయోః

క్రమణమ్ ఉత్తరాయణదక్షిణాయనే భవతః తథా మూలాధారే మూర్ధని
చ

యదా ప్రాణః ప్రవిశతి తదా ద్వే విషువే భవతః ।
ఏవమనయవిషువద్వయే చ ప్రాణమార్గవిత్ స్వయమేవ దేహే బిన్దుం సకలం నిష్కలం చ సదా పశ్యేత్ పశ్యతి । హే వత్స పురా ఆదౌ రేచకపూరకకుమ్భకాన్ సహితాన్ కేవలాన్ వా అహరహః యామమాత్రం కృత్వా ॥ ౫౪-౫౫ ॥ ఓమ్ ఇతి హంస ఇతి చ యన్మన్త్రద్వయం పూర్వముక్తం తదుభయం చార్థానుసంధానపూర్వకముచ్చార్య యః ప్రణవార్థో హంసః సోఽహమిత్యనుసంధానం నమస్కారయోగః, ఐక్యానుసంధానస్య నమస్కారయోగత్వాత్ నమస్త్వైక్యం ప్రవదేత్ ఇతి శ్రుతేః । తేన నమస్కారయోగేన స్వాతిరిక్తం నేతి చిన్ముద్రయా శాంభవీఖేచరీముద్రయా వా యుక్తః సన్ యథాక్రమమాత్మానమ్ అర్చయేత్, సదా సోఽహమస్మీతి ధ్యాయేత్, సోఽహంభావేన పూజయేత్ ఇతి శ్రుతేః ॥ ౫౬ ॥ ఇదమేవ హి ప్రత్యక్షయజనం విజ్ఞేయం ॥

హంసయోగలబ్ధజ్ఞానాత్ సాయుజ్యప్రాప్తిః

జ్ఞానాత్ సాయుజ్యమేవోక్తం తోయే తోయం యథా తథా ॥ ౫౭ ॥

ఏతే గుణాః ప్రవర్తన్తే యోగమార్గకృతశ్రమైః ।
యస్మాద్యోగం సమాదాయ సర్వదుఃఖబహిష్కృతః ॥ ౫౮ ॥

యోగధ్యానం సదా కృత్వా జ్ఞానం తన్మయతాం వ్రజేత్ ।

జ్ఞానాత్ స్వరూపం పరమం హంసమన్త్రం సముచ్చరేత్ || ౫౯ ||

బ్రహ్మజ్ఞానాత్ జలే జలయోగవత్ సాయుజ్యం ప్రత్యక్పరైక్యముక్తం
యోగిభిః || ౫౭ || ఏవం జీవన్ముక్తగుణాః ప్రవర్తన్తే | యస్మాత్ ఏవం
యోగాభ్యాసతః సర్వదుఃఖబహిష్కృతో భవతి తస్మాత్ యోగధ్యానం సదా
కృత్వా తత్ప్రభవవిజ్ఞానమవాప్య జ్ఞానసమకాలం
బ్రహ్మమాత్రతామిత్యాదిత్యర్థః || ౫౮ || యద్యత్ అన్తర్బాహ్యావిలసితం తత్తత్
హంస ఏవ, హంసాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి జ్ఞానీ పరమహంసః
పరమాత్మా భవతీత్యాహ- జ్ఞానాదితి | హంసః సోఽహమితి యః సదా
హంసమన్త్రముచ్చరేత్ సోఽయం

సోఽహమితి జ్ఞానాత్ హంసస్య యత్ పరమం స్వరూపం యత్
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమ్ అవశిష్యతే తదేవ భవతీత్యర్థః || ౫౯ ||

హంసోపలబ్ధిస్థానమ్

ప్రాణినాం దేహమధ్యే తు స్థితో హంసః సదాచ్యుతః |
హంస ఏవ పరం సత్యం హంస ఏవ తు సత్యకమ్ || ౬౦ ||

హంస ఏవ పరం వాక్యం హంస ఏవ తు వైదికమ్ |
హంస ఏవ పరో రుద్రో హంస ఏవ పరాత్పరమ్ || ౬౧ ||

సర్వదేవస్య మధ్యస్థో హంస ఏవ మహేశ్వరః |
పృథివ్యాదిశివాన్తం తు అకారాద్యాశ్చ వర్ణకాః || ౬౨ ||

కూటాన్తా హంస ఏవ స్యాన్మాతృకేతి వ్యవస్థితాః |

స కుత్రోపలభ్యత ఇత్యత ఆహ- ప్రాణినామితి | నిత్యానుసంధానాత్ స్వమాత్రాచ్యుతో హంసః హృద్యేవోపలభ్యతే ఇత్యర్థః | హంసస్య సార్వాత్మ్యమాహ- హంస ఏవేతి | అక్షాక్షాధిపాన్తర్యామిత్వాత్ || ౬౦-౬౧ || అభిధేయమభిధానం చ హంస ఏవేత్యాహ- పృథివ్యాదీతి || ౬౨ || కూటశబ్దేన క్షకార ఉచ్యతే ||

హంసమాత్రానుస్మరణపూర్వకసమాధ్యభ్యాసః

మాతృకారహితం మన్త్రమాదిశ్యన్తే న కుత్రచిత్ || ౬౩ ||

హంసజ్యోతిరనూపమ్యం దేవమధ్యే వ్యవస్థితమ్ |
దక్షిణాముఖమాశ్రిత్య జ్ఞానముద్రాం ప్రకల్పయేత్ || ౬౪ ||

సదా సమాధిం కుర్వీత హంసమన్త్రమనుస్మరన్ |
నిర్మలస్ఫటికాకారం దివ్యరూపమనూపమమ్ || ౬౫ ||

మధ్యదేశే పరం హంసం జ్ఞానముద్రాత్మరూపకమ్ |

మాతృకామన్త్రయోరైక్యం హంసజ్యోతిరవగమ్య జ్ఞానముద్రామాబధ్య స్వాత్మమన్త్రం స్మరన్ సదా సమాధిం కుర్వీతేత్యాహ- మాతృకేతి | అనూపమ్యమ్ అనూపమం నిరూపమం సర్వదేవమధ్యే దక్షిణాభిముఖం దేవమాశ్రిత్య || ౬౩-౬౪ || దేవం కీదృశమిత్యత్ర నిర్మలేతి || ౬౫ ||

హంసస్యాసననిరూపణమ్

ప్రాణాపానసమానాశ్చోదానవ్యానౌ చ వాయవః ॥ ౬౬ ॥

పఞ్చకర్మేన్ద్రియైర్యుక్తాః క్రియాశక్తిబలోద్యతాః ।
నాగః కూర్మశ్చ కృకరో దేవదత్తో ధనంజయః ॥ ౬౭ ॥

పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియైర్యుక్తా జ్ఞానశక్తిబలోద్యతాః ।
పావకః శక్తిమధ్యే తు నాభిచక్రే రవిః స్థితః ॥ ౬౮ ॥

బద్ధముద్రా కృతా యేన నాసాగ్రే తు స్వలోచనే ।

హంసః క్వ ఆసనమర్హతీత్యత్ర నాభిచక్రే నాసాగ్రే నేత్రయోశ్చ
వ్యవస్థిత ఇత్యాహ- ప్రాణేతి ॥ ౬౬-౬౭ ॥ శక్తిద్వయమధ్యే
మూలాధారస్థపావకరూపేణ హంస ఏవ స్థితః । యేన నాసాగ్రే స్వలోచనే
చ బద్ధఖేచరీముద్రా కృతా సోఽయం హంసో రవిర్భూత్వా నాభిచక్రే
నాసాగ్రే లోచనయోశ్చ స్థిత ఇత్యర్థః ॥ ౬౮ ॥

హంసయోగాభ్యాసక్రమః

అకారే బహ్నిరిత్యాహురుకారే హృది సంస్థితః ॥ ౬౯ ॥

మకారే చ భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణశక్త్యా ప్రబోధయేత్ ।
బ్రహ్మగ్రన్థిరకారే చ విష్ణుగ్రన్థిర్హృది స్థితః ॥ ౭౦ ॥

రుద్రగ్రన్థిర్భ్రువోర్మధ్యే భిద్యతేఽక్షరవాయునా ।
అకారే సంస్థితో బ్రహ్మా ఉకారే విష్ణురాస్థితః ॥ ౭౧ ॥

మకారే సంస్థితో రుద్రస్తతోఽస్యాన్తః పరాత్పరః ।
కణ్ఠం సంకుచ్య నాడ్యాదౌ స్తమ్భితే యేన శక్తితః ॥ ౭౨ ॥

రసనా పీడ్యమానేయం షోడశీవోర్ధ్వగామినీ ।
త్రికూటం త్రివిధం చైవ గోలాఖం నిఖరం తథా ॥ ౭౩ ॥

త్రిశంఖం వజ్రమోంకారమూర్ధ్వనాలం భ్రువోర్ముఖమ్ ।
కుణ్డలీం చాలయన్ ప్రాణాన్ భేదయన్ శశిమణ్డలమ్ ॥ ౭౪ ॥

సాధయన్ వజ్రకుమ్భాని నవ ద్వారాణి బన్ధయేత్ ।
సుమనఃపవనారూఢః సరాగో నిర్గుణస్తథా ॥ ౭౫ ॥

బ్రహ్మస్థానే తు నాదః స్యాచ్ఛంకిన్యమృతవర్షిణీ ।
షట్చక్రమణ్డలోద్ధారం జ్ఞానదీపం ప్రకాశయేత్ ॥ ౭౬ ॥

సర్వభూతస్థితం దేవం సర్వేశం నిత్యమర్చయేత్ ।
ఆత్మరూపం తమాలోక్య జ్ఞానరూపం నిరామయమ్ ॥ ౭౭ ॥

దృశ్యం తం దివ్యరూపేణ సర్వవ్యాపీ నిరఞ్జనః ।
హంస హంస వదేద్వాక్యం ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః ।
స ప్రాణాపానయోర్గ్రన్థిరజపేత్యభిధీయతే ॥ ౭౮ ॥

సహస్రమేకం ద్వ్యయుతం షట్ శతం చైవ సర్వదా।
ఉచ్చరన్ పతితో హంసః సోఽహమిత్యభిధీయతే॥ ౭౯॥

పూర్వభాగే హ్యధోలిఙ్గం శిఖిన్యాం చైవ పశ్చిమమ్।
జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయేత్ సదా యతిః॥ ౮౦॥

విరాడాదిరూపేణాకారాదిమాత్రాత్రయే యో వసేత్ తం ప్రాణశక్త్యా బోధయేదిత్యాహ- అకార ఇతి। అకారే మూలాధారే చ వహ్నిః వైశ్వానరో వర్తత ఇత్యాహుః। శిష్టం స్పష్టమ్॥ ౬౯॥
యథోక్తస్థానవిశిష్టాకారాదిమాత్రాత్రయే యత్ విద్యతే గ్రన్థిత్రయం తద్ధంసజ్ఞానవాయునా భిద్యతే। తత అకారాదౌ బ్రహ్మాదయః ప్రకాశన్తే। తద్దేహకలనాపాయే నిర్విశేషపరమాత్మా స్వమాత్రం ప్రకాశత ఇత్యాహ- బ్రహ్మేతి॥ ౭౦-౭౧॥
తద్దర్శనగ్రన్థిత్రయభేదనోపాయతయా యోగముపదిశతి- కణ్ఠమితి। జాలన్ధరబన్ధేన కణ్ఠం సంకుచ్య సిద్ధాసనారూఢేన యేన యోగినా నాడ్యాదౌ సుషుమ్నామూలే కుణ్డలినీశక్తితః కుణ్డలినీశక్త్యా సహ దృష్టిప్రాణాదౌ స్తమ్భితే సతి॥ ౭౨॥ అథ ఊర్ధ్వమున్నమత ఇత్యోంకారః ఇతి శ్రుత్యనురోధేనాకారాదిపరాన్తషోడశావయవా యస్య సః షోడశీప్రణవ ఇవ ఉర్ధ్వగామినీ ఘణ్టికాకుహరగామినీ ఇయం జిహ్వా పీడ్యమానా భవతి తనుతామేత్య బ్రహ్మబిలం ప్రవిశతి। తదా తిస్రో నాడ్యో యత్రైక్యం భజన్తి తం త్రికూటం భ్రూమధ్యం మూలాధారవిశుద్ధ్యాదిభేదేన తత్ త్రివిధం విరాజతే। తత్ర గోశబ్దేన పృథివ్యాదిభూతపఞ్చకతత్కార్యముచ్యతే, తన్నిత్యాదిప్రలయే యదాత్మనా

లీయతే సేయం గోలా అవ్యక్తశక్తిః, తదాత్మకం ఖ గోలాఖమ్
అవ్యాకృతాకాశం యస్మాత్ నిర్గతం
వ్యాకృతావ్యాకృతాకాశాదిపృథివ్యన్తం తన్నిఖరం చిదాకాశం
యోగిరమణస్థానం బ్రహ్మ చ విద్యత ఇత్యర్థః। యద్వా- గోశబ్దేన
జిహ్వోచ్యతే। తథా చ హఠతన్త్రే ఆమ్నాయతే- గోమాంసం భక్షయేత్
ఇత్యంశవివరణే గోశబ్దేనేరితా జిహ్వా ఇత్యుక్తత్వాత్। శిష్టం సమానమ్॥ ౭౩॥
పునః త్రికూటవిశేషణమేతత్-
ఇచ్ఛానిచ్ఛాపరేచ్ఛాప్రభవస్వాన్తరుపలభ్యమానం త్రిశం
సుఖదుఃఖత్రయం ఖాదతీతి త్రిశంఖమ్, అయోగిభిః

కదాపి దుర్భేద్యత్వాత్ వజ్రమ్, ఓంకారమ్
అకారాదిమాత్రాత్రయావసానస్థానత్వాత్, ఊర్ధ్వనాలం భ్రువోర్ముఖం
భ్రూమధ్యమ్। యది తత్ర యోగీ జ్యోతిర్లిఙ్గం ద్రష్టుమిచ్ఛతి తదా
శక్తిచాలనాద్యుపాయతో జ్ఞానదీపం పశ్యతీత్యాహ- కుణ్డలీమితి॥ ౭౪॥
సూర్యోజ్జ్యాయిశీతల్యాదీని వజ్రకుమ్భకాని, తేషాం
గ్రన్థిత్రయభేదనపటుత్వాత్। తతో నాదః ఆవిర్భవతీత్యాహ- సుమన ఇతి।
సుమనః మనోజ్ఞత్వాత్ పవనారూఢః ప్రాణోపాధికత్వాత్ సరాగో
నైసర్గికత్వాత్ తథా నిర్గుణః తమ-ఆదిగుణత్రయాస్పృష్టత్వాత్॥ ౭౫॥
దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ ఇతి శ్రుతిసిద్ధబ్రహ్మస్థానే నాదావిర్భావః
స్యాత్। శం సుధాం కిరతీతి శంకినీ చాన్ద్రీ కలా అమృతవర్షిణీ భవతి।
తతో యోగీ ప్రత్యగ్రూపేణ ప్రకాశయేదిత్యాహ- షడితి।
మూలాధారాదిషట్చక్రమణ్డలమ్ అధోముఖమ్ ఊర్ధ్వం ధరతీతి
షట్చక్రమణ్డలోద్ధారం జ్ఞానాజ్ఞానవృత్తిం దీపయతీతి జ్ఞానదీపం
ప్రత్యక్తత్త్వం, తద్రూపేణ విద్వాన్ ప్రకాశయేదిత్యర్థః॥ ౭౬॥ ప్రత్యఞ్చం

సర్వాన్తరత్వేన భావయేదిత్యాహ- సర్వేతి । తతః ప్రత్యగభిన్నపరం బ్రహ్మాస్మీతి ధ్యాయేదిత్యాహ- ఆత్మేతి ॥ ౭౭ ॥ జ్ఞానిభిః దివ్యరూపేణ దృశ్యం తం పరమాత్మానం ప్రత్యగభేదేన యో జానాతి సోఽయం మునిః సర్వవ్యాపీ నిరఞ్జనో భూత్వా । హంసహంసేతి వీప్సయా హంసః సోఽహమ్ ఇతి వాక్యం వదేదితి ద్యోత్యతే । యోఽయం హంసానుసంధానవ్యాపారః సః ॥ ౭౮ ॥ అజపాజపసంఖ్యేయత్తామాహ- సహస్రమితి ॥ ౭౯ ॥ ఏవం హంసయోగినా యతినా ప్రత్యహం యత్ కర్తవ్యం తదాహ- పూర్వేతి । సుషుమ్నాయాః పూర్వభాగే మూలాధారచక్రే హ్యధోలిఙ్గ వరాజతత్త్వం ధ్యాయేత్ । తస్య మధ్యే మహానగ్నిర్విశ్వార్చిర్విశ్వతోముఖః ఇతి శ్రుత్యనురోధేన అనాహతస్థశిఖిన్యాం పావకజ్వాలాయాం పశ్చిమం సూత్రం ప్రత్యగాత్మలిఙ్గం వా అహమస్మీతి ధ్యాయేత్ । భ్రువోరాజ్ఞాచక్రమధ్యే తు బ్రహ్మమాత్రభావాపత్తౌ యతత ఇతి యతిః మునిః జ్యోతిరైశ్వరం నిత్యం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రలిఙ్గం వా సదా ధ్యాయేత్ అహమస్మీత్యనుసంధానం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౮౦ ॥

హంసయోగినా అనుసంధేయమాత్మస్వరూపమ్

అచ్యుతోఽహమచిన్త్యోఽహమతర్క్యోఽహమజోఽస్మ్యహమ్ ।
అప్రణోఽహమకాయోహ మనఙ్గోఽస్మ్యభయోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౮౧ ॥

అశబ్దోఽహమరూపోఽహమస్పర్శోఽస్మ్యహమద్వయః ।
అరసోఽహమగన్ధోఽహమనాదిరమృతోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౮౨ ॥

అక్షయోఽహమలిఙ్గోఽహమజరోఽస్మ్యకలోఽస్మ్యహమ్ ।

అప్రాణోఽహమమూకోఽహమచిన్త్యోఽస్మ్యకృతోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౮౩ ॥

అన్తర్యామ్యహమగ్రాహ్యోఽనిర్దేశ్యోఽహమలక్షణః ।
అగోత్రోఽహమగాత్రోఽహమచక్షుష్కోఽస్మ్యవాగహమ్ ॥ ౮౪ ॥

అద్రేశ్యోఽహమవర్ణోఽహమఖణ్డోఽస్మ్యహమద్భుతః ।
అశ్రుతోఽహమదృష్టోఽహమన్వేష్టవ్యోఽమరోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౮౫ ॥

అవాయురప్యనాకాశోఽతేజసోఽవ్యభిచార్యహమ్ ।
అమతోఽహమజాతోఽహమతిసూక్ష్మోఽవికార్యహమ్ ॥ ౮౬ ॥

అరజస్కోఽతమస్కోఽహమసత్త్వోఽస్మ్యగుణోఽస్మ్యహమ్ ।
అమాయోఽనుభవాత్మాహమనన్యోఽవిషయోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౮౭ ॥

అద్వైతోఽహమపూర్ణోఽహమబాధ్యోఽహమనన్తరః ।
అశ్రోత్రోఽహమదీర్ఘోఽహమవ్యక్తోఽహమనామయః ॥ ౮౮ ॥

అద్వయానన్దవిజ్ఞానఘనోఽస్మ్యహమవిక్రియః ।
అనిచ్ఛోఽహమలేపోఽహమకర్తాస్మ్యహమద్వయః ॥ ౮౯ ॥

అవిద్యాకార్యహీనోఽహమవాఙ్మనసగోచరః ।
అనల్పోఽహమశోకోఽహమవికల్పోఽస్మ్యవిజ్వలన్ ॥ ౯౦ ॥

ఆదిమధ్యాన్తహీనోఽహమాకాశసదృశోఽస్మ్యహమ్ ।
ఆత్మచైతన్యరూపోఽహమహమానన్దచిద్ఘనః ॥ ౯౧ ॥

ఆనన్దామృతరూపోఽహమాత్మసంస్థోఽహమన్తరః |
ఆత్మకామోఽహమాకాశాత్ పరమాత్మేశ్వరోఽస్మ్యహమ్ || ౯౨ ||

ఈశానోఽస్మ్యహమీడ్యోఽహమహముత్తమపూరుషః |
ఉత్కృష్టోఽహముపద్రష్టాహముత్తరతరోఽస్మ్యహమ్ || ౯౩ ||

కేవలోఽహం కవిః కర్మాధ్యక్షోఽహం కరణాధిపః |
గుహాశయోఽహం గోప్తాహం చక్షుషశ్చక్షురస్మ్యహమ్ || ౯౪ ||

చిదానన్దోఽస్మ్యహం చేతాశ్చిద్ఘనశ్చిన్మయోఽస్మ్యహమ్ |
జ్యోతిర్మయోఽస్మ్యహం జ్యాయాన్ జ్యోతిషాం జ్యోతిరస్మ్యహమ్ || ౯౫ ||

తమసః సాక్ష్యహం తుర్యతుర్యోఽహం తమసః పరః |
దివ్యో దేవోఽస్మి దుర్దర్శో దృష్టాధ్యాయో ధ్రువోఽస్మ్యహమ్ || ౯౬ ||

నిత్యోఽహం నిరవద్యోఽహం నిష్క్రియోఽస్మి నిరఞ్జనః |
నిర్మలో నిర్వికల్పోఽహం నిరాఖ్యాతోఽస్మి నిశ్చలః || ౯౭ ||

నిర్వికారో నిత్యపూతో నిర్గుణో నిఃస్పృహోఽస్మ్యహమ్ |
నిరిన్ద్రియో నియన్తాహం నిరపేక్షోఽస్మి నిష్కలః || ౯౮ ||

పురుషః పరమాత్మాహం పురాణః పరమోఽస్మ్యహమ్ |
పరావరోఽస్మ్యహం ప్రాజ్ఞః ప్రపఞ్చోపశమోఽస్మ్యహమ్ || ౯౯ ||

పరామృతోఽస్మ్యహం పూర్ణః ప్రభురస్మి పురాతనః |
పూర్ణానన్దైకబోధోఽహం ప్రత్యగేకరసోఽస్మ్యహమ్ || ౧౦౦ ||

ప్రజ్ఞాతోఽహం ప్రశాన్తోఽహం ప్రకాశః పరమేశ్వరః |
ఏకధా చిన్త్యమానోఽహం ద్వైతాద్వైతవిలక్షణః || ౧౦౧ ||

బుద్ధోఽహం భూతపాలోఽహం భారూపో భగవానహమ్ |
మహాదేవో మహానస్మి మహాజ్ఞేయో మహేశ్వరః || ౧౦౨ ||

విముక్తోఽహం విభురహం వరేణ్యో వ్యాపకోఽస్మ్యహమ్ |
వైశ్వానరో వాసుదేవో విశ్వతశ్చక్షురస్మ్యహమ్ || ౧౦౩ ||

విశ్వాధికోఽహం విశదో విష్ణుర్విశ్వకృదస్మ్యహమ్ |
శుద్ధోఽస్మి శుక్రః శాన్తోఽస్మి శాశ్వతోఽస్మి శివోఽస్మ్యహమ్ || ౧౦౪ ||

సర్వభూతాన్తరాత్మాహమహమస్మి సనాతనః |
అహం సకృద్విభాతోఽస్మి స్వే మహిమ్ని సదా స్థితః || ౧౦౫ ||

సర్వాన్తరః స్వయంజ్యోతిః సర్వాధిపతిరస్మ్యహమ్ |
సర్వభూతాధివాసోఽహం సర్వవ్యాపీ స్వరాడహమ్ || ౧౦౬ ||

సమస్తసాక్షీ సర్వాత్మా సర్వభూతగుహాశయః |
సర్వేన్ద్రియగుణాభాసః సర్వేన్ద్రియవివర్జితః || ౧౦౭ ||

స్థానత్రయవ్యతీతోఽహం సర్వానుగ్రాహకోఽస్మ్యహమ్ |

సచ్చిదానన్దపూర్ణాత్మా సర్వప్రేమాస్పదోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౧౦౮ ॥

సచ్చిదానన్దమాత్రోఽహం స్వప్రకాశోఽస్మి చిద్ఘనః ।
సత్త్వస్వరూపసన్మాత్రసిద్ధసర్వాత్మకోఽస్మ్యహమ్ ॥ ౧౦౯ ॥

సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్రః సర్వబన్ధహరోఽస్మ్యహమ్ ।
సర్వగ్రాసోఽస్మ్యహం సర్వద్రష్టా సర్వానుభూరహమ్ ॥ ౧౧౦ ॥

ఏవం యో వేద తత్త్వేన స వై పురుష ఉచ్యతే ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

యథా యథా యతిభిః అనుసంధేయం తదేవాహ- అచ్యుతోఽహమిత్యాదినా । అచ్యుతోఽహమ్, అచ్యుతస్వభావాత్, అచిన్త్యః చిత్తవృత్త్యభావాత్, అతర్క్యః అనిర్వాచ్యత్వాత్, అజః జన్మాద్యభావాత్ । అవ్రణ ఇత్యాదివిశేషణత్రయం శరీరత్రయప్రతిషేధార్థమ్ । అభయః, భయహేతుద్వైతాభావాత్ ॥ ౮౧ ॥ కిం చ- అశబ్దోఽహమిత్యాది । పఞ్చతన్మాత్రవైరల్యాత్ శబ్దాదిప్రతిషేధసిద్ధోఽస్మి । అద్వయః, ద్వైతాభావాత్ । అనాదిరమృతః, సంభూతిప్రలయాభావాత్ ॥ ౮౨ ॥ కిం చ- అక్షయోఽహమిత్యాది । అక్షయోఽహం, క్షయిష్ణుస్థూలశరీరాభావాత్ । అలిఙ్గః, అచిహ్నత్వాత్ । అజరః, జరాదిషడూర్మ్యభావాత్ । అప్రాణోఽహమమూకోఽహం సప్రాణవాగిన్ద్రియాభావాత్ । అకృతః, కృతిహేత్వభావాత్ ॥ ౮౩ ॥ కిం చ- అన్తర్యామ్యహమిత్యాది । అన్తర్యామీ, సర్వాన్తరత్వాత్ । అగ్రాహ్యః కరణైః । అనిర్దేశ్యః అనిదంస్వరూపత్వాత్ అలక్షణః, లక్షణాత్రయాభావాత్ ।

అగోత్రః, కులగోత్రవివర్జితత్వాత్ | అచక్షుష్కః, జ్ఞానాక్షాభావాత్ | అవాక్, కర్మాక్షాభావాత్ || ౮౪ || కిం చ- అద్రేశ్యోఽహమిత్యాది | దృశ్యాభావాత్ అద్రేశ్యః | అవర్ణః వర్ణాశ్రమాభావాత్ | అఖణ్డః పూర్ణత్వాత్ | అద్భుతః- స్వస్య నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వేఽపి స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యనురోధేన జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తవత్ భానాత్ అద్భుతత్వం యుజ్యతే | వేదాన్తవాక్యేషు ముముక్షుభిః అన్వేష్టవ్యః | అమరః పారమార్థికనిత్యత్వాత్ || ౮౫ || కిం చ- అవాయురిత్యాది | వాయవాకాశతేజోగ్రహణం జలపృథివ్యుపలక్షణమ్ | అతేజస ఇతి షష్ఠీ ప్రథమార్థా | అవ్యభిచారీ సదేకరూపత్వాత్ | అన్తఃకరణవృత్తిభిః అమతః అజాతః

అజత్వాత్ | అతిసూక్ష్మః కేశకోట్యంశైకభాగసూక్ష్మావ్యక్తాదపి సూక్ష్మత్వాత్ | అవికారీ వికారకలనావైరల్యాత్ || ౮౬ || కిం చ- అరజస్క ఇత్యాది | గుణత్రయగుణసామ్యాభావతో నిర్గుణత్వాత్ | అమాయః నిర్మాయత్వాత్ | అనుభవాత్మా విజ్ఞానగమ్యత్వాత్ | అనన్యః బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ | అవిషయః నిర్విషయత్వాత్ || ౮౭ || అద్వైతః నిష్ప్రతియోగికత్వాత్ | అపూర్ణః జీవాత్మనా పరిచ్ఛిన్నదృష్టిత్వాత్ | యద్వా- అకారవాచ్యవిష్ణ్వాత్మనా సర్వత్ర పూర్ణత్వాత్ | అబాహ్యోఽహమనన్తరః స్వబాహ్యాన్తఃకలనావైరల్యాత్ | అకరణత్వాత్ పరిమాణాభావాత్ అదృశ్యత్వాత్ అస్నావిరత్వాచ్చ అశ్రోత్రాదివిశేషణచతుష్టయముపపద్యతే || ౮౮ || కిం చ- అద్వయేతి | పూర్ణానన్దబోధస్వరూపత్వాత్ అనిచ్ఛః || ౮౯ || అనల్పః అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ | అశోకోఽహం నిరహంకృతిత్వాత్ | అవికల్పః నిర్వికల్పత్వాత్ | అవిజ్వలన్ నిరగ్నిత్వాత్ || ౯౦ || ఆదిమధ్యాన్తశూన్యః ఉత్పత్తిస్థితిప్రలయాభావాత్ | ఆకాశసదృశః చిదాకాశత్వాత్ || ౯౧ || ఆత్మసంస్థః స్వే మహిమ్ని

స్థితత్వాత్ | అన్తరః సర్వాన్తరత్వాత్ || ౯౨ || ఉత్తమపూరుషః క్షరాక్షరాకలనావిరలపురుషోత్తమత్వాత్, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః ఇతి స్మృతేః | సర్వస్మాత్ ఉత్కృష్టః | ఉపద్రష్టా సర్వసాక్షిస్వరూపత్వాత్ | ఉత్తరతరః సర్వోత్తరత్వాత్ || ౯౩ || కేవలః అశేషవిశేషాభావాత్ | కవిః క్రాన్తదర్శిత్వాత్ | కర్మాధ్యక్షః కర్మిణాం కర్మఫలదాతృత్వాత్ | కరణాధిపః దిగ్వాతాదిరూపత్వాత్ | గుహాశయః సర్వప్రత్యక్స్వరూపత్వాత్ | గోప్తా విష్ణుత్వాత్ | చక్షుషశ్చక్షుః చక్షురాదీన్ద్రియప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ || ౯౪ || అచేతనచేతయితృత్వాత్ చేతాః | జ్యాయాన్ పృథివ్యాదేః | జ్యోతిషాం జ్యోతిః సూర్యాదిప్రకాశకత్వాత్ || ౯౫ || ధ్రువః శాశ్వతత్వాత్ || ౯౬ || నిరఞ్జనః అసఙ్గత్వాత్ || ౯౭-౧౦౦ || ఏకధా చిన్త్యమానోఽహం సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ, నిష్ప్రతియోగికైకరూపేణ చిన్తనీయత్వాత్ | సాపేక్షద్వైతాద్వైతవిలక్షణః నిష్ప్రతియోగికపరమాద్వైతరూపత్వాత్ || ౧౦౧-౧౦౩ || శివః స్వాతిరిక్తాశివగ్రాసత్వాత్ || ౧౦౪ || సకృద్విభాతః నిరావృతప్రకాశః || ౧౦౫ || స్వరాట్ స్వమాత్రతయా రాజమానత్వాత్ || ౧౦౬ || సర్వేన్ద్రియగుణాభాసః సర్వేన్ద్రియవివర్జితః, స్వాజ్ఞస్వజ్ఞదృష్టిభ్యామిత్యర్థః || ౧౦౭ || జాగ్రదాదిస్థానత్రయవ్యతీతోఽహమ్ || ౧౦౮-౧౧౦ ||

విద్యాఫలమాహ- ఏవమితి | అచ్యుతోఽహమిత్యాదిసర్వానుభూరిత్యన్తస్వానుభూతివాక్యాని స్వానుభూతిమహావాక్యరత్నావలీప్రభాలోచనే ప్రాయశో వ్యాఖ్యాతాని ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్సమాప్త్యర్థః ||

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |

బ్రహ్మవిద్యోపనిషదో వ్యాఖ్యేయం లిఖితా లఘు ।
ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యా సప్తత్యధిశతద్వయమ్ ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
చత్వారింశత్సంఖ్యాపూరకం బ్రహ్మవిద్యోపనిషద్వివరణం
సంపూరణమ్

మణ్డలబ్రాహ్మణోపనిషత్

పూర్ణమదః- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమం బ్రాహ్మణమ్

ఆత్మతత్త్వజిజ్ఞాసా

యాజ్ఞవల్క్యో హ వై మహామునిరాదిత్యలోకం జగామ । తమాదిత్యం
నత్వా భో భగవన్నాదిత్యాత్మతత్త్వమనుబ్రూహీతి ॥ ౧ ॥

వివరణమ్

బాహ్యాన్తస్తారకాకారం వ్యోమపఞ్చకవిగ్రహమ్ ।
రాజయోగైకసంసిద్ధం రామచన్ద్రముపాస్మహే ॥

అథ ఖలు శుక్లయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం మణ్డలబ్రాహ్మణోపనిషత్
సూక్ష్మాష్టాఙ్గయోగప్రకటనపూర్వక

లక్ష్యత్రయవ్యోమపఞ్చకతారకద్వయాదిప్రకాశకరాజయోగసర్వస్వం ప్రకాశయన్తీ విజృమ్భతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। యాజ్ఞవల్క్యాదిత్యప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి- యాజ్ఞవల్క్య ఇతి ॥ ౧ ॥

సూక్ష్మాష్టాఙ్గయోగప్రతిజ్ఞా

స హోవాచ నారాయణః। జ్ఞానసహితయమాద్యష్టాఙ్గయోగ ఉచ్యతే ॥ ౨ ॥

యాజ్ఞవల్క్యేన ఏవం పృష్టః తత్రప్రశ్నమఙ్గీకృత్య స హోవాచ। ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ సర్వలోకపరాయణరూపోఽసౌ యాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నోత్తరమాహేత్యర్థః। కిం తదిత్యాకాఙ్క్షాయాం తత్పృష్టాత్మతత్త్వోపాయతయా యమాద్యష్టాఙ్గయోగమాదావాహ- జ్ఞానేతి। బ్రహ్మైవ సర్వమ్, బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి జ్ఞానమ్ ఉపేయం తత్సహితః తద్గర్భిత ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥

చతుర్విధయమః

శీతోష్ణాహారనిద్రావిజయః సర్వదా శాన్తిర్నిశ్చలత్వం విషయేన్ద్రియనిగ్రహశ్చైతే యమాః ॥ 3 ॥

అష్టాఙ్గేషు చతుర్ధాభిన్నయమలక్షణమాహ- శీతేతి। దేహాదావాత్మాత్మీయాభిమానత్యాగతః శీతాదివినివృత్తిః భవతి। స్వాప్రాప్తం వస్తు నేతీతి జ్ఞానాత్ సర్వదా శాన్తిః భవతి।

స్వాభిలషితలక్ష్యే మనసో నిశ్చలత్వమ్ । ఇన్ద్రియేన్ద్రియార్థేషు వస్తుచిన్తనమ్
ఇన్ద్రియేన్ద్రియార్థనిగ్రహో భవతి । చశబ్దః సముచ్చయార్థః । ఏతే
చతుష్ప్రకారా యమా ఇత్యర్థః ॥ ३ ॥

నవవిధనియమః

గురుభక్తిః సత్యమార్గానురక్తిః సుఖాగతవస్త్వనుభవశ్చ
తద్వస్త్వనుభవేన తుష్టిర్నిఃసఙ్గతా ఏకాన్తవాసో మనోనివృత్తిః
ఫలానభిలాషో వైరాగ్యభావశ్చ నియమాః ॥ ४ ॥

నవధా భిన్న నియమ ఉచ్యతే- గుర్వితి । నిత్యం అమాయయా
స్వాజ్ఞానమోచకగురుభజనం గురుభక్తిః, గురుభక్తిం సదా కుర్యాత్
శ్రేయసే ఇతి శ్రుతేః । సత్యం బ్రహ్మ తత్ప్రాపకమార్గః తద్బోధః
తత్రానురక్తిః ఆసక్తిః । నిరతిశయసుఖరూపతయా
శ్రుత్యాచార్యప్రసాదాదాగతబ్రహ్మవస్త్వనుభవశ్చ ।
తద్వస్త్వనుభవేనైవ తుష్టిః న బాహ్యవిషయానుభవతః । తుష్టావపి
నిఃసఙ్గతా । సదా ఆదిమధ్యాన్తభేదేన ఏకాన్తత్రయే వాసః- విజనే
ప్రయత్నపూర్వకం మనోనియమనమ్ ఆద్యైకాన్తం, విజనే

సజనే వాపి ప్రయత్నపూర్వకమనోనియమనం మధ్యైకాన్తం, విజనే
సజనే వా ప్రదేశే అప్రయత్నేన మనోనియమనమ్ అన్త్యైకాన్తం, యస్య యేన
యదా ఏకాన్తం సాధితం స తత్రైవ వసేదిత్యర్థః । స్వాతిరేకేణ మనో
నాస్తీతి దృఢాభిసంధిః మనోనివృత్తిః ।
స్వానుష్ఠితకర్మఫలానభిలాషః । స్వాతిరిక్తవిషయసామాన్యే

వాన్తాశనమూత్రపురీషవదిచ్చారాహిత్యం సర్వత్ర వైరాగ్యభావశ్చ ।
సర్వత్ర సముచ్చయార్థం చశబ్దద్వయమ్ । ఏతే నియమా నవవిధాః ॥ ४ ॥

ఆసనాదిషడఙ్గవివరణమ్

సుఖాసనవృత్తిశ్చిరవాసశ్చైవమాసననియమో భవతి ॥ ५ ॥
పూరకకుమ్భకరేచకైః షోడశచతుష్షష్టిద్వాత్రింశత్సంఖ్యయా
యథాక్రమం ప్రాణాయామః ॥ ६ ॥ విషయేభ్య ఇన్ద్రియార్థేభ్యో
మనోనిరోధనం ప్రత్యాహారః ॥ ७ ॥ విషయవ్యావర్తనపూర్వకం చైతన్యే
చేతఃస్థాపనం ధారణం భవతి ॥ ८ ॥ సర్వశరీరేషు చైతన్యైకతానతా
ధ్యానమ్ ॥ ९ ॥ ధ్యానవిస్మృతిః సమాధిః ॥ १० ॥

ఆసననియమ ఉచ్యతే- సుఖేతి । యత్ర సుఖేనాఖణ్డాకారాత్మికా
వృత్తిరుదేతి సా సుఖాసనవృత్తిః । నిరాయాసేన యత్ర చిరం వసతి స
చిరాసనవాసః ॥ ५ ॥ ప్రాణాయామలక్షణమాహ- పూరకేతి ।
షోడశమాత్రాకాలపరిమితం పూరక, కుమ్భక తచ్చతుర్గుణితం, రేచకం
తదర్ధమిత్యర్థః ॥ ६ ॥ ప్రత్యాహారలక్షణమాహ- విషయేభ్య ఇతి ॥ ७ ॥
ధారణాధ్యానసమాధిలక్షణమాహ- విషయేతి । సర్వత్ర విషయేతి ॥ ८ ॥
అనేకఘటశరావాదిషు భిద్యమానేష్వపి యథా తదవచ్ఛిన్నవ్యోమ్న
ఏకత్వం తథేత్యర్థః ॥ ९ ॥ సమాధిః నిర్వికల్పకసమాధిః
త్రిపుటీగ్రాసత్వాత్ ॥ १० ॥

సూక్ష్మయోగాష్టాఙ్గజ్ఞానఫలమ్

ఏవం సూక్ష్మాఙ్గాని । య ఏవం వేద స ముక్తిభాగ్ భవతి ॥ ౧౧ ॥

ప్. ౨౭౬) ఏవం అష్టాఙ్గయోగజ్ఞానఫలమాహ- ఏవమితి । సూక్ష్మ- అష్ట-
అఙ్గాని । స్వాత్మజ్ఞానానురోధేన స ముక్తిభాగ్ భవతి ॥ ౧౧ ॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

దేహపఞ్చదోషనిరసనమ్

దేహస్య పఞ్చ దోషా భవన్తి కామక్రోధనిశ్వాసభయనిద్రాః ॥ ౧ ॥

తన్నిరాసస్తు నిఃసఙ్కల్పక్షమాలఘ్వాహారాప్రసాదతాతత్త్వసేవనమ్ ॥ ౨ ॥

పఞ్చదోషవద్దేహావచ్ఛిన్నస్య ముక్తిభాక్త్వం కథమిత్యాశఙ్క్య
తన్నిరసనోపాయసత్త్వాత్ తత్సిద్ధిః స్యాదిత్యాహ- దేహస్యేతి । కే తే ఇత్యత్ర-
కామేతి ॥ ౧ ॥ క్రమేణ తన్నిరాసస్తు- నిఃసఙ్కల్పతః కామాదినివృత్తిః,
క్షమాతః క్రోధనివృత్తిః, లఘ్వాహారోపలక్షితప్రాణాయామతః
శ్వాసస్థిరత్వం, సర్వత్ర ద్వైతధీత్యాగతో భయనివృత్తిః,
పరమార్థతత్త్వసేవనతః స్వాజ్ఞాననిద్రానివృత్తిః । ఏవం
పఞ్చదోషశాన్తితో ముక్తిభాక్త్వం స్యాదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥

తారకావలోకనం తత్ఫలం చ

నిద్రాభయసరీసృపం హింసాదితరఙ్గం తృష్ణావర్తం దారపఙ్కం సంచారవార్ధిం తర్తుం సూక్ష్మమార్గమవలమ్బ్య సత్త్వాదిగుణానతిక్రమ్య తారకమవలోకయేత్ || ३ || భ్రూమధ్యే సచ్చిదానన్దతేజఃకూటరూపం తారకం బ్రహ్మ || ४ ||

అపారదుస్తారసంసారవారిధేః సత్త్వాత్ తత్తరణోపాయో నాస్తీత్యాశఙ్క్య లక్ష్యత్రయగోచరతారకనౌకాసత్త్వాత్ తదాశ్రిత్య తద్వారిధిః తరితుం శక్య ఇత్యాహ-

ప్. ౨౭౭) నిద్రేతి | సంసృతేః సాగరత్వం కథమిత్యత్ర నిద్రేత్యాది | ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం సంసారవార్ధిం తర్తుం తరితుం వక్ష్యమాణసూక్ష్మమార్గమ్ || ३ || కిం తత్తారకమిత్యత్ర భ్రూమధ్య ఇతి | నాసాగ్రదర్శినో భ్రూమధ్యే జ్యోతిర్దృశ్యతే, సచ్చిదానన్దస్య సర్వవ్యాపకత్వేన చక్షుర్మనోవికల్పితతేజఃకూటరూపేఽపి వ్యాప్తత్వాత్ | భ్రూమధ్యవిలసితసచ్చిదానన్దతేజఃకూటరూపస్య పరమేశ్వరరూపత్వేన స్వభజద్భక్తపటలస్వాతిరిక్తాస్తిత్వలక్షణసంసారసాగరసంతారణాత్ తారకత్వమ్ | వస్తుతః స్వమాత్రతయా బృంహణాత్ తారకం బ్రహ్మేతి వ్యపదిశ్యతే || ४ ||

లక్ష్యత్రయావలోకనేన తారకప్రాప్తిః

తదాప్త్యుపాయం తక్ష్యత్రయావలోకనమ్ || ౫ ||

తదుపాయః క ఇత్యేపేక్షాయామాహ- తదాప్త్యుపాయమితి | విద్ధి ఇత్యర్థః

|| ౫ ||

అన్తర్లక్ష్యదర్శనమ్

మూలాధారాదాబ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం సుషుమ్నా సూర్యాభా |
తన్మధ్యే తటిత్కోటిసమా మృణాలతన్తుసూక్ష్మా కుణ్డలినీ | తత్ర
తమోనివృత్తిః | తద్దర్శనాత్ సర్వపాపనివృత్తిః || ౬ ||
తర్జన్యగ్రోన్మీలితకర్ణరన్ధ్రద్వయే ఫుత్కారశబ్దో జాయతే | తత్ర స్థితే
మనసి చక్షుర్మధ్యనీలజ్యోతిః పశ్యతి | ఏవం హృదయేఽపి || ౭ ||

లక్ష్యత్రయం కిమ్ ఇత్యత్ర అన్తర్బాహ్యమధ్యభేదేన తత్ త్రివిధమ్ | తత్ర
అన్తర్లక్ష్యలక్షణం తత్ఫలం చాహ- మూలేతి | వీణాదణ్డమాశ్రిత్య
సుషుమ్నా వర్తతే | తటిత్కోటిసమాభా కుణ్డలీశక్తిరస్తి | తత్ర మనసి
స్థిరీభూతే స్వాజ్ఞానతమోనివృత్తిః | కుణ్డలినీమధ్యే యదాకాశం
విద్యతే తద్దర్శనాత్ సర్వపాపనివృత్తిః

భవతి || ౬ || కర్ణద్వయాన్తః తర్జనీద్వయప్రవేశో ముకున్దముద్రా
తయా, తర్జనీతి | తర్జనీభ్యాం కర్ణద్వయపిధానాత్ తత్ర
ఫూత్కారాదినాదః ఉదేతి | తత్ర స్థితే మనసి సాధకః చక్షురిత్యాది | న
కేవలం నాదే, కిం తు ఏవం హృదయేఽపి పశ్యతి || ౭ ||

బహిర్లక్ష్యదర్శనమ్

బహిర్లక్ష్యం తు నాసాగ్రే చతుఃషడష్టదశద్వాదశాఙ్గులీభిః
క్రమాన్నీలద్యుతిశ్యామత్వసదృగ్రక్తభఙ్గీస్ఫురత్పీతవర్ణద్వయోపేతం

వ్యోమత్వం పశ్యతి స తు యోగీ ॥ ౮ ॥ చలదృష్ట్యా వ్యోమభాగవీక్షితుః
పురుషస్య దృష్ట్యగ్రే జ్యోతిర్మయూఖా వర్తన్తే । తద్దృష్టిః స్థిరా భవతి ॥ ౯ ॥
శీర్షోపరిద్వాదశాఙ్గులిమానజ్యోతిః పశ్యతి తదామృతత్వమేతి ॥ ౧౦ ॥

అన్తర్లక్ష్యేయత్తాముక్త్వా బహిర్లక్ష్యేయత్తామనుక్రామతి- బహిరితి । యోగీ
స్వదృష్టీ సమే కృత్వా స్వనాసాగ్రే స్వకృతాభ్యాసానురోధేన
క్రమాచ్చతురాదిద్వాదశాఙ్గులిపర్యన్తం వ్యోమత్వం వ్యోమభావం
పశ్యతి । కింవిశిష్టం వ్యోమేత్యత్ర దృశ్యమాననీలద్యుతిః
ఈషచ్ఛ్యామత్వగుణసదృశా ఆపాతతో రక్తభఙ్గీ చ
స్ఫురత్పీతవర్ణవిశిష్టా । తత్ర నీలపీతవర్ణౌ ప్రధానౌ ।
శ్యామాదివర్ణస్తు ఉపసర్జనభూతః । ఏవం వర్ణద్వయవిశిష్టం
వ్యోమేత్యర్థః । యదా ఏవం పశ్యతి తదా అయం యోగీ భవతి ॥ ౮ ॥
ఏవందర్శనాన్మనోఽనుగృహీతదృష్టిః స్థిరా భవతీత్యాహ- చలేతి ।
స్వదృశ్యగ్రే । మయూఖాః కిరణాః । ఉద్దృష్టిః తత్ర సమారోపితా తద్దృష్టిః
॥ ౯ ॥ మస్తకోపరి జ్యోతిర్దర్శనం అమృతత్వఫలకమిత్యాహ- శీర్షేతి । యదా
అయం యోగీ శీర్షోపరి ॥ ౧౦ ॥

మధ్యలక్ష్యదర్శనమ్

మధ్యలక్ష్యం తు
ప్రాతశ్చిత్రాదివర్ణసూర్యచన్ద్రవహ్నిజ్వాలావలీవత్తద్విహీనాన్తరిక్షవత్
పశ్యతి ॥ ౧౧ ॥ తదాకారాకారీ భవతి ॥ ౧౨ ॥

అభ్యాసాన్నిర్వికారం గుణరహితాకాశం భవతి ।

విస్ఫురత్తారకాకారగాఢతమోపమం పరాకాశం భవతి ।
కాలానలసమద్యోతమానం మహాకాశం భవతి ।
సర్వోత్కృష్టపరమాద్వితీయప్రద్యోతమానం తత్త్వాకాశం భవతి ।
కోటిసూర్యప్రకాశసంకాశం సూర్యాకాశం భవతి ॥ ౧౩ ॥
ఏవమభ్యాసాత్ తన్మయో భవతి । య ఏవం వేద ॥ ౧౪ ॥

అన్తర్బాహ్యలక్షణముక్త్వా మధ్యలక్ష్యలక్షణం ప్రకటయతి-
మధ్యేతి । యోగీ నాతిదూరదేశపురోభాగాన్తరిక్షే ప్రాతరిత్యాది ॥ ౧౧ ॥
ఏవందర్శనతః కిం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తన్మయత్వం
వ్యోమపఞ్చకదర్శనం తద్భావాపత్తిరపి స్యాదిత్యాహ- తదాకారేతి ॥ ౧౨-౧౩
॥ అభ్యాసజ్ఞానఫలమాహ- ఏవమితి ॥ ౧౪ ॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

తారకామనస్కభేదేన ద్వివిధో యోగః

తద్యోగం చ ద్విధా విద్ధి పూర్వోత్తరవిధానతః ।
పూర్వం తు తారకం విద్యాదమనస్కం తదుత్తరమితి ॥

తారకం ద్వివిధమ్ । మూర్తితారకమమూర్తితారకమితి ।
యదిన్ద్రియాన్తం తన్మూర్తితారకమ్ । యద్భ్రూయుగాతీతం
తదమూర్తితారకమితి ॥ ౧ ॥

వ్యోమపఞ్చకాభ్యాసతః కిం స్యాదిత్యత్ర పర్యవసానే
తారకామనస్కసిద్ధిః స్యాదిత్యాహ- తదితి | యద్వ్యోమపఞ్చకాభ్యాసయోగః
ఉక్తః పర్యవసానే తద్యోగమ్ |

కిం మూర్తితారకం కిమమూర్తితారకమ్ ఇత్యత్ర
మూలాధారమారభ్యాజ్ఞాచక్రపర్యన్తం మూర్తితారకమ్,
ఆజ్ఞాచక్రమారభ్య సహస్రారాన్తమ్ అమూర్తితారకమిత్యాహ- యదితి || ౧ ||

మనోయోగవిధిః

ఉభయమపి మనోయుక్తమభ్యసేత్ |
మనోయుక్తాన్తరదృష్టిస్తారకప్రకాశాయ భవతి || ౨ ||

లక్ష్యదర్శనస్య చక్షురధీనత్వాత్ కిం మనసేత్యాశఙ్క్య
మనోఽనుగృహీతదృష్టిః అన్తర్దృష్టిర్భూత్వా తారకగ్రాహీ భవతి న
కేవలదృష్టిరిత్యాహ- మన ఇతి || ౨ ||

పూర్వతారకమ్

భ్రూయుగమధ్యబిలే తేజస ఆవిర్భావః | ఏతత్ పూర్వతారకమ్ || 3 ||

పూర్వతారకస్వరూపమాహ- భ్రూయుగేతి || 3 ||

ఉత్తరతారకమ్

ఉత్తరం త్వమనస్కమ్ । తాలుమూలోర్ధ్వభాగే మహజ్జ్యోతిర్విద్యతే ।
తద్దర్శనాదణిమాదిసిద్ధిః ॥ ౪ ॥

సఫలోత్తరతారకస్వరూపమాహ- ఉత్తరం త్వితి । సిద్ధిః భవతి ॥ ౪ ॥

ఉత్తరతారకస్య శాంభవీపర్యవసానమ్

లక్ష్యేఽన్తర్బాహ్యాయాం దృష్టౌ నిమేషోన్మేషవర్జితాయాం చ ఇయం
శాంభవీ ముద్రా భవతి । సర్వతన్త్రేషు గోప్యా మహావిద్యా భవతి ।
తజ్జ్ఞానేన సంసారనివృత్తిః । తత్పూజనం మోక్షఫలదమ్ ॥ ౫ ॥

ఉత్తరతారకమేవ పర్యవసానే ముక్తిఫలప్రదశాంభవీముద్రా
భవతీత్యాహ- లక్ష్య ఇతి । తథా చ శ్రుత్యన్తరమ్-

అన్తర్లక్ష్యం బహిర్దృష్టిః నిమేషోన్మేషవర్జితా ।
ఏషా సా శాంభవీముద్రా సర్వతన్త్రేషు గోపితా ॥

ఇతి । శాంభవీజ్ఞానం సంసారనివర్తకం, తద్యోగిపూజనం
ముక్తిఫలదం భవేదిత్యాహ- తదితి ॥ ౫ ॥

అన్తర్లక్ష్యలక్షణమ్

అన్తర్లక్ష్యం జలజ్యోతిఃస్వరూపం భవతి మహర్షివేద్యం
అన్తర్బాహ్యేన్ద్రియైరదృశ్యమ్ ॥ ౬ ॥

కిం పునః అన్తర్లక్ష్యమిత్యత్ర యత్కరణగ్రామాగోచరం తదేవ
అన్తర్లక్ష్యమిత్యాహ- అన్తరితి ॥ ౬ ॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

అన్తర్లక్ష్యే వాదివిప్రతిపత్తిః

సహస్రారే జలజ్యోతిరన్తర్లక్ష్యమ్ । బుద్ధిగుహాయాం
సర్వాఙ్గసున్దరం పురుషరూపమన్తర్లక్ష్యమిత్యపరే ।
శీర్షాన్తర్గతమణ్డలమధ్యగం పఞ్చవక్త్రముమాసహాయం
నీలకణ్ఠం ప్రసాన్తమన్తర్లక్ష్యమితి కేచిత్ । అఙ్గుష్ఠమాత్రః
పురుషోఽన్తర్లక్ష్యమిత్యేకే ॥ ౧ ॥

అన్తర్లక్ష్యవిషయే వాదివిప్రతిపత్తిం పరమార్థదృష్ట్యా
సర్వవాదివికల్పగోచరలక్ష్యస్యైకత్వం తద్దర్శనతో బ్రహ్మనిష్ఠత్వం
చాహ- సహస్రార ఇతి । యోగినః బుద్ధిగుహాయామ్, అపరే వైష్ణవాః । కేచిత్
శైవాః । ఏకే దహరవిద్యోపాసకాః ॥ ౧ ॥

సర్వలక్ష్యానుస్యూతాత్మదర్శనవిధిః

ఉక్తవికల్పం సర్వమాత్మైవ । తల్లక్ష్యం శుద్ధాత్మదృష్ట్యా వా
యః పశ్యతి స ఏవ బ్రహ్మనిష్ఠో భవతి ॥ ౨ ॥

పరమార్థదృష్ట్యా యోగ్యాదిభిః ఉక్తేతి । ఏవమన్తర్లక్ష్యైక్యదర్శీ
బ్రహ్మనిష్ఠః ఇత్యాహ- తల్లక్ష్యమితి ॥ ౨ ॥

ఆత్మనిష్ఠస్య బ్రహ్మభావప్రాప్తిః

జీవః పఞ్చవింశకః స్వకల్పితచతుర్వింశతితత్త్వం పరిత్యజ్య
షడ్వింశకః పరమాత్మాహమితి నిశ్చయాజ్జీవన్ముక్తో భవతి ॥ 3 ॥
ఏవమన్తర్లక్ష్యదర్శనేన జీవన్ముక్తిదశాయాం స్వయమన్తర్లక్ష్యో
భూత్వా పరమాకాశాఖణ్డమణ్డలో భవతి ॥ ४ ॥

స్వతత్త్వే స్థితో జీవః స్వన్యూనతత్త్వం పరిత్యజ్య
స్వాధికతత్త్వవేదనాన్ముక్తో భవతీత్యాహ- జీవ ఇతి ।
జ్ఞానకర్మాక్షప్రాణభూతపఞ్చకాని వింశతిః
అన్తఃకరణచతుష్టయం చేతి చతుర్వింశతితత్త్వాని । తదుపాధికో జీవః
పఞ్చవింశకః, పఞ్చవింశ ఆత్మా భవతి ఇతి శ్రుతేః ।
తత్సర్వోపాధిసంబన్ధరహితః షడ్వింశక ఇత్యర్థః ॥ 3 ॥ జీవన్ముక్తః
కాం గతిం భజతీత్యాశఙ్క్య జీవన్ముక్తాభిమతిత్యాగానన్తరం
బ్రహ్మైవ భవతీత్యాహ- ఏవమితి । భూత్వా తదభిమతిత్యాగసమకాలం
భవతి, పరమాత్మైవ భవతీత్యర్థః ॥ ४ ॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

ఇతి ప్రథమం బ్రాహ్మణమ్

ద్వితీయం బ్రాహ్మణమ్

సర్వాధారజ్యోతిరాత్మనః అన్తర్లక్ష్యత్వమ్

అథ హ యాజ్ఞవల్క్య ఆదిత్యమణ్డలపురుషం పప్రచ్ఛ ।
భగవన్నన్తర్లక్ష్యాదికం బహుధోక్తమ్ । మయా తన్న జ్ఞాతమ్ । తద్ బ్రూహి
మహ్యమ్ ॥ ౧ ॥ తదు హోవాచ పఞ్చభూతకారణం తటిత్కూటాభం
తద్వచ్చతుఃపీఠమ్ । తన్మధ్యే తత్త్వప్రకాశో భవతి । సోఽతిగూఢ
అవ్యక్తశ్చ ॥ ౨ ॥

జానన్నపి యాజ్ఞవల్క్యో మన్దబుద్ధ్యారోహాయ
పునరన్తర్లక్ష్యేయత్తాం పృచ్ఛతీత్యాహ- అథేతి । కిమితి ? భగవన్నితి ।
యథావత్ మయా ॥ ౧ ॥ తత్రప్రశ్నోత్తరం భగవానువాచ । కిమితి ? పఞ్చేతి ।
అన్తర్లక్ష్యాత్మనః పఞ్చభూత హేతుత్వాత్, ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః ఇతి
శ్రుతేః । తటిత్కూటాభం తేజః పుఞ్జరూపత్వాత్ । తద్వత్తేజోవదాత్మనః
స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యనురోధేన తమోరజఃసత్త్వగుణసామ్యరూపేణ
జాగ్రదాద్యవస్థాచతుష్టయభేదేన
స్వావిద్యాపదస్థూలాదిచతురంశభేదేన వా చత్వారి పీఠస్థానాని యస్య
తత్ తద్వత్ చతుష్పీఠం, జాగ్రదాదేః విశ్వవిరాడోత్రాద్యాసనత్వాత్ ।
స్వాధిష్ఠితావిద్యాపాదప్రకాశకః స్వయమేవేత్యాహ- తదితి । తస్య
అవిద్యాపాదస్య మధ్యే తద్గతవిశేషజాతం గ్రసిత్వా తత్త్వప్రకాశః
తుర్యతుర్యజ్యోతిః సదా భవతి । తాదృశశ్చేత్ ప్రకాశః కిం న దృశ్యత ఇత్యత
ఆహ- స ఇతి । స్వావృత్యావృతదృష్టేః సోఽతిగూఢ అవ్యక్తశ్చ భవతి ॥ ౨ ॥

జ్యోతిరాత్మజ్ఞానఫలమ్

తజ్జ్ఞానప్లవాధిరూఢేన జ్ఞేయమ్ | తద్బాహ్యాభ్యన్తర్లక్ష్యమ్ || ౩ ||
తన్మధ్యే జగల్లీనమ్ | తన్నాదబిన్దుకలాతీతమఖణ్డమణ్డలమ్ |
సగుణనిర్గుణస్వరూపమ్ | తద్వేత్తా విముక్తః || ౪ ||

తత్ కేన వా జ్ఞాతుం శక్యతే ఇత్యత ఆహ- తదితి |
జ్ఞానప్లవాధిరూఢేన స్వాజ్ఞానసాగరం తీర్త్వా తత్పారం యత్ తత్
స్వమాత్రమితి జ్ఞేయమ్ | తత్ కీదృశమిత్యత్ర తత్ బాహ్యాభ్యన్తర్లక్ష్యం,
బాహ్యాభ్యన్తఃకలనారోపాపవాదాధికరణతయా లక్షితత్వాత్ || ౩ || అత ఏవ
తన్మధ్యే జపల్లీనం, లయాధారత్వాత్ | లయాధారత్వే సవిశేషతా
స్యాదిత్యత ఆహ- తదితి యత్ సర్వాధికరణం తన్నాదేతి |
నాదాదివిశేషాపహ్నవసిద్ధం
నిష్ప్రతియోగికాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రమిత్యర్థః | సవిశేషం
తద్భిన్నమిత్యత ఆహ- సగుణేతి | తద్గతవిశేషావిశేషత్వం
స్వాజ్ఞాదిదృష్టినిష్ఠం న స్వనిష్ఠమితి | వేదనఫలమాహ- తద్వేత్తేతి || ౪ ||

శాంభవ్యా తదధిగమః

ఆదావగ్నిమణ్డలమ్ | తదుపరి సూర్యమణ్డలమ్ | తన్మధ్యే
సుధాచన్ద్రమణ్డలమ్ | తన్మధ్యేఽఖణ్డబ్రహ్మతేజోమణ్డలమ్ |
తద్విద్యుల్లేఖావచ్ఛుక్లభాస్వరమ్ | తదేవ శాంభవీలక్షణమ్ || ౫ ||

యద్వేత్తా ముక్తో భవతి తదధిగమోపాయమాహ- ఆదావితి |
సిద్ధాసనమారుహ్య షణ్ముఖీముద్రాభ్యాసయోగినః వహ్నిమణ్డలాది
క్రమేణ దృశ్యతే | పర్యవసానే తదేవోన్మన్యవస్థాజనకశాంభవీ
భవతీత్యర్థః || ౫ ||

పూర్ణిమాదృష్టివిధిః

తద్దర్శనే త్రయో (తిస్రో) దృష్టయ అమా ప్రతిపత్ పూర్ణిమా చేతి |
నిమీలితదర్శనమమాదృష్టిః | అర్ధోన్మీలితం ప్రతిపత్ | సర్వోన్మీలనం
పూర్ణిమా భవతి | తాసు పూర్ణిమాభ్యాసః కర్తవ్యః || ౬ || తల్లక్ష్యం
నాసాగ్రమ్ తదా తాలుమూలే గాఢతమో దృశ్యతే |
తదభ్యాసాదఖణ్డమణ్డలాకారజ్యోతిర్దృశ్యతే | తదేవ సచ్చిదానన్దం
బ్రహ్మ భవతి || ౭ ||

తద్దర్శనోపాయమాహ- తద్దర్శన ఇతి | కథం దృష్టేః
త్రైవిధ్యమిత్యత్ర అమేతి | తత్ర నిమీలితేతి || ౬ || దృష్టిత్రయలక్ష్యం కిమిత్యత్ర-
తల్లక్ష్యమితి | నాసాగ్రావలోకనతః కిం దృశ్యత ఇత్యత్ర- తదేతి | ఏవం
తదభ్యాసాత్ తద్దృష్ట్యా తదేవ | సచ్చిదానన్దబ్రహ్మాతిరిక్తస్య మృగ్యత్వాత్
సహజానన్దరూపం తదేవేత్యర్థః || ౭ ||

పూర్ణిమాదృష్టేః శాంభవీపర్యవసానమ్

ఏవం సహజానన్దే యదా మనో లీయతే తదా శాంభవీ భవతి |
తామేవ ఖేచరీమాహుః || ౮ ||

తత్ర మనోలయ ఏవ శాంభవీత్యాహ- ఏవమితి । పర్యవసానే శాంభవీఖేచర్యోః ఏకలక్ష్యసమాప్తత్వాత్ ॥ ౮ ॥

ముద్రాసిద్ధిః తచ్చిహ్నాని చ

తదభ్యాసాన్మనఃస్థైర్యమ్ । తతో బుద్ధిస్థైర్యమ్ ॥ ౯ ॥ తచ్చిహ్నాని । ఆదౌ తారకవద్ దృశ్యతే । తతో వజ్రదర్పణమ్ । తతః పరిపూర్ణచన్ద్రమణ్డలమ్ । తతో రత్నప్రభామణ్డలమ్ । తతో మధ్యాహ్నార్కమణ్డలమ్ । తతో వహ్నిశిఖామణ్డలం క్రమాద్ దృశ్యతే ॥ ౧౦ ॥

ముద్రాభ్యాసేన కిం స్యాదిత్యత ఆహ- తదితి ॥ ౯ ॥ తచ్చిహ్నాని తత్సిద్ధిచిహ్నాని । కానీత్యత ఆహ- ఆదావితి । తారకవత్ నక్షత్రవత్ । పరిష్కృతవజ్రవత్ దర్పణవచ్చేత్యర్థః । తథా చ శ్రుతిః-

నీహారధూమార్కానలానిలానాం ఖద్యోతవిద్యుత్స్ఫటికశశీనామ్ ।
ఏతాని రూపాణి పురఃసరాణి బ్రహ్మణ్యభివ్యక్తికరాణి యోగే ॥

ఇతి ॥ ౧౦ ॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

ప్రణవస్వరూపప్రత్యక్ప్రకాశానుభవః తచ్చిహ్నాని చ

తదా పశ్చిమాభిముఖప్రకాశః స్ఫటికధూమ్రబిన్దునాదకలా-
నక్షత్రఖద్యోతదీపనేత్రసువర్ణనవరత్నాదిప్రభా దృశ్యన్తే । తదేవ
ప్రణవరూపమ్ ॥ ౧ ॥

యద్యైవం చిహ్నాని దృష్టాని తదా ప్రత్యక్ప్రకాశానుభవో భవతి ।
తతః కాని చిహ్నాని దృశ్యన్త ఇత్యత్ర- స్ఫటికేతి । దృశ్యన్తే
ప్రణవానుసంధానం కుర్వతః । బిన్దుశబ్దేన మనస్తత్త్వం,
నాదశబ్దేన బుద్ధితత్త్వం, కలాశబ్దేన మహత్తత్త్వం, శిష్టం స్పష్టమ్ ।
తదేతదేవం దృష్టం తత్ సర్వం ప్రణవరూపమిత్యాహ- తదితి ॥ ౧ ॥

షణ్ముఖ్యా ప్రణవాధిగమః

ప్రాణాపానయోరైక్యం కృత్వా ఘృతకుమ్భకో
నాసాగ్రదర్శనదృఢభావనయా ద్వికరాఙ్గులిభిః షణ్ముఖీకరణేన
ప్రణవాదిధ్వని నిశమ్య మనస్తత్రలీనం భవతి ॥ ౨ ॥

షణ్ముఖ్యుపాయపూర్వకం మనస్తత్కార్యలయాధికరణం
ప్రణవార్థం బ్రహ్మేత్యాహ- ప్రాణేతి । హఠయోగరీత్యా ప్రాణేతి ।
ధృతకుమ్భకో యోగీ । తత్ర నాదావసానే బ్రహ్మణి ॥ ౨ ॥

ప్రణవవిదః కర్మలేపాభావః

తస్య న కర్మలేపః । రవేరుదయాస్తమయయోః కిల కర్మ కర్తవ్యమ్ ।

ఏవంవిదశ్చిదాదిత్యస్యోదయాస్తమయాభావాత్ సర్వకర్మాభావః || 3 ||

యస్య మనో బ్రహ్మణి లీయతే తస్య న కర్మలేపః, యోగినో నిర్లిప్తత్వాత్ |
కర్తవ్యకర్మసు సత్సు కథం తత్ర నిర్లేపతేత్యాశఙ్క్య
కర్మణామాదిత్యోదయాస్తమయనిమిత్తత్వేన
యోగ్యాత్మాదిత్యస్యోదయాస్తమయాభావాత్ తన్నిమిత్తకర్మాభావతో
నిర్లిప్తోఽయమిత్యుక్తిరపి గౌణీత్యాహ- రవేతిరి |

కర్మణా బధ్యతే జన్తుః విద్యయామృతమశ్నుతే |
తస్మాత్ కర్మ న కుర్వన్తి యతయః పారదర్శినః ||

ఇతి శ్రుతేః || 3 ||

ఉన్మన్యవస్థాద్వారా అమనస్కసిద్ధిః

శబ్దకాలలయేన దివారాత్ర్యతీతో భూత్వా
సర్వపరిపూర్ణజ్ఞానేనోన్మన్యవస్థావశేన బ్రహ్మైక్యం భవతి |
ఉన్మన్యా అమనస్కం భవతి || ४ ||

ఏవం ప్రణవనాదలయతః కిం స్యాదిత్యత్ర
సర్వకలనావిరలబ్రహ్మైక్యం భవతీత్యాహ- శబ్దేతి |
అభిధానాభిధేయాత్మకశబ్దకాలలయేన- శబ్దః అభిధానప్రపఞ్చః,
అభిధేయకలనాత్మకః కాలః, తయోః శ్రావణజ్ఞానతో మిథ్యాదృష్ట్యా
సత్తాబాధ ఏవ లయః | తతో విజ్ఞానం జాయతే | తేన బ్రహ్మాతిరేకేణ
దివారాత్ర్యుపలక్షితావస్థాత్రయం నాస్తీతి నిశ్చయజ్ఞానతః తదతీతో

భూత్వా తతో బ్రహ్మాతిరిక్తసామాన్యాసంభవపరిపూర్ణసమ్యగ్జ్ఞానేన ఉన్మన్యవస్థా జాయతే। ఉన్మనీ నామ తత్త్వజ్ఞానమ్। తేన సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి బ్రహ్మైక్యం భవతి। న హి పృథగ్భావం గతజీవేశయోరేకత్వమిత్యర్థః। ఉన్మన్యా కిం జాయత ఇత్యత ఆహ- ఉన్మన్యేతి। అమనస్కం స్వరూపం తన్న తత్ర కలనామలమ్ ఇతి శ్రుత్యా బ్రహ్మైవ అమనస్కశబ్దార్థః॥ ౪॥

అమనస్కపూజాప్రకారః

తస్య నిశ్చిన్తా ధ్యానమ్। సర్వకర్మనిరాకరణమావాహనమ్। నిశ్చయజ్ఞానమాసనమ్। ఉన్మనీభావః పాద్యమ్। సదామనస్కమర్ఘ్యమ్ ।

సదా దీప్తిరపారామృతవృత్తిః స్నానమ్। సర్వత్ర భావనా గన్ధః। దృక్స్వరూపావస్థానమక్షతాః। చిదాప్తిః పుష్పమ్। చిదగ్నిస్వరూపం ధూపః। చిదాదిత్యస్వరూపం దీపః। పరిపూర్ణచన్ద్రామృతస్యైకీకరణం నైవేద్యమ్। నిశ్చలత్వం ప్రదక్షిణమ్। సోఽహంభావో నమస్కారః। మౌనం స్తుతిః। సర్వసంతోషో విసర్జనమితి। య ఏవం వేద॥ ౫॥

యదమనస్కం బ్రహ్మ తస్య ధ్యానాద్యుపచారః కథమిత్యాశఙ్క్య సోఽహంభావేన పూజయేత్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన తదస్మీత్యనుసంధానమేవ తత్పూజేత్యాహ- తస్యేతి। దీప్తిమద్బ్రహ్మగోచరాఖణ్డాకారవృత్తిరేవ స్నానమిత్యర్థః। సర్వత్ర బ్రహ్మేతి భావనా। భ్రూమధ్యసహస్రారాన్త-రాలవిలసత్పరిపూర్ణచన్ద్రమణ్డలనిఃసృతామృతస్య ఏకీకరణమ్

అమృతసాగరరూపం నైవేద్యమ్ | సర్వదా సంతోషః | సోఽయమేవం బ్రహ్మానుసంధానతో బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః || ౫ ||

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

బ్రహ్మానుసంధానేన కైవల్యప్రాప్తిః

ఏవం త్రిపుట్యాం నిరస్తాయాం నిస్తరఙ్గసముద్రవన్నివాతస్థితదీప-వదచలసంపూర్ణభావాభావవిహీనకైవల్యజ్యోతిర్భవతి || ౧ ||

బ్రహ్మానుసంధానస్య త్రిపుటీకబలితత్వేన కథం యోగీ బ్రహ్మభావమేతీత్యాశఙ్క్య సర్వాపహ్నవసిద్ధ బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమిత్యనుసంధానాత్మకసమ్యగ్జ్ఞానస్య ధ్యాత్రాదిత్రిపుటీగ్రాసత్వాత్ బ్రహ్మభావాపత్తిరిష్యత ఇత్యాహ- ఏవమితి | స్వాతిరిక్తమస్తి నాస్తీతి భావాభావకలనాసంభవప్రబోధసిద్ధం కైవల్యజ్యోతిః స్వమాత్రమవశిష్యతే విద్వానిత్యర్థః || ౧ ||

బ్రహ్మవిత్స్వరూపమ్

జాగ్రన్నిద్రాన్తపరిజ్ఞానేన బ్రహ్మవిద్భవతి || ౨ ||

తస్య బ్రహ్మత్వం వినా బ్రహ్మవిత్త్వం కుత ఇత్యత్ర కృతస్నబ్రహ్మవేదనతః బ్రహ్మత్వం సిద్ధమేవ | అకృతస్నబ్రహ్మజ్ఞానతో

బ్రహ్మవిత్త్వం స్యాదిత్యాహ- జాగ్రదితి || ౨ ||

సుషుప్తిసమాధ్యోః భేదః

సుషుప్తిసమాధ్యోర్మనోలయావిశేషేఽపి మహదస్త్యుభయోర్భేదస్తమసి లీనత్వాన్ముక్తిహేతుత్వాభావాచ్చ || ౩ || సమాధౌ మృదితతమోవికారస్య తదాకారాకారితాఖణ్డాకారావృత్త్యాత్మకసాక్షిచైతన్యే ప్రపఞ్చలయః సంపద్యతే ప్రపఞ్చస్య మనఃకల్పితత్వాత్ || ౪ ||

సుషుప్తిసమాధ్యోః మనోలయసామ్యతః బన్ధముక్తిహేతుత్వమ్ ఉభయమపి స్యాదిత్యత ఆహ- సుషుప్తీతి | తత్ కథమ్ ? తమసీతి || ౩ || తత్ కథమ్ ? ప్రపఞ్చస్యేతి || ౪ ||

బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మభావః

తతో భేదాభావాత్ కదాచిద్బహిర్గతేఽపి మిథ్యాత్వభానాత్ | సకృద్విభాతసదానన్దానుభవైకగోచరో బ్రహ్మవిత్ తదేవ భవతి || ౫ ||

మనస్తత్కార్యాభావే తత్తదనుస్యూతచైతన్యస్య యత ఏకత్వం తతః బహిర్గతేఽపి మనసి తద్వికల్పితప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వభానాత్ | సర్వప్రకారేణ బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మైవ భవతీత్యాహ- సకృదితి | సదాద్యావృతిత్రయానావృతసకృదిత్యాది || ౫ ||

సంకల్పత్యాగపూర్వకపరమాత్మధ్యానేన ముక్తిసిద్ధిః

యస్య సంకల్పనాశః స్యాత్ తస్య ముక్తిః కరే స్థితా ।
తస్మాద్భావాభావౌ పరిత్యజ్య పరమాత్మధ్యానేన ముక్తో భవతి ॥ ౬ ॥
పునఃపునః సర్వావస్థాసు జ్ఞానజ్ఞేయౌ ధ్యానధ్యేయౌ లక్ష్యాలక్ష్యే
దృశ్యాదృశ్యే చోహాపోహాది పరిత్యజ్య జీవన్ముక్తో భవతి । య ఏవం వేద ॥ ౭ ॥

సంకల్పభావాభావౌ బన్ధముక్తిహేతూ స్యాతామిత్యాహ- యస్యేతి ।
యస్మాదేయం తస్మాత్ । సంకల్పోఽస్తి నాస్తీతి తద్భావాభావౌ ।
నిష్ప్రతియోగికపరమాత్మా స్వమాత్రమితి
జ్ఞానావిర్భూతపరమాత్మధ్యానేన ॥ ౬ ॥ ఇత్థంభూతజ్ఞానఫలమాహ-
పునరితి । స్వావశేషధియా బ్రహ్మణి జ్ఞాతేఽపి స్వాతిరిక్తధియా యది
జ్ఞానజ్ఞేయాదివృత్తిరుదేతి తదా పునఃపునరితి । తత్త్యాగాధికరణం
బ్రహ్మాస్మీతి య ఏవం వేద స విద్వాన్ జీవన్ముక్తో భవేదిత్యర్థః ॥ ౭ ॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

జాగ్రదాదిపఞ్చావస్థాః

పఞ్చావస్థాః జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయతురీయాతీతాః ॥ ౧ ॥

బన్ధమోక్షహేతుః కః ? ఇత్యత ఆహ- పఞ్చేతి । కాస్తా ఇతి ?- జాగ్రదితి ।
పఞ్చావస్థా ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ప్రవృత్తిసంకల్పః

జాగ్రతి ప్రవృత్తో జీవః ప్రవృత్తిమార్గాసక్తః పాపఫలనరకాది
మాస్తు శుభకర్మస్వర్గఫలమస్త్వితి కాఙ్క్షతే || ౨ ||

తత్ర జీవప్రవృత్తినివృత్తిసంకల్పౌ ప్రతిపాదయతి- జాగ్రతీతి |
శుభకర్మజస్వర్గఫలమ్ | ఏవం కాఙ్క్షన్ స్వాజ్ఞః సంసారబద్ధో
భవతి || ౨ ||

నివృత్తిసంకల్పః

ఏవం స చ స్వీకృతవైరాగ్యాత్ కర్మఫలజన్మాలం
సంసారబన్ధనమలమితి విముక్త్యభిముఖనివృత్తిమార్గప్రవృత్తో భవతి || 3
||

ఏవం స్థితేష్వనేకేషు
కశ్చిదనన్తకోటిజన్మస్వనుష్ఠితకర్మఫలార్పణసంతుష్టేశ్వరప్రసాదతః
నివృత్తిమార్గప్రవృత్తో భవతీత్యాహ- ఏవమితి | య ఏవంవిధసంసారనిర్విణ్ణో
భవతి సః | ఇతః కర్మఫలజన్మ || 3 ||

సంసారతరణమార్గః

స ఏవ సంసారతారణాయ గురుమాశ్రిత్య కామాది త్యక్త్వా
విహితకర్మాచరన్ సాధనచతుష్టయసంపన్నో హృదయకమలమధ్యే
భగవత్సత్తామాత్రాన్తర్లక్ష్యరూపమాసాద్య
సుషుప్త్యవస్థాయాముక్తబ్రహ్మానన్దస్మృతిం లబ్ధ్వా ఏక

ఏవాహమద్వితీయః కంచిత్కాలమజ్ఞానవృత్త్యా
విస్మృతజాగ్రద్వాసనానుఫలేన తైజసోఽస్మీతి తదుభయనివృత్త్యా ప్రాజ్ఞ
ఇదానీమస్మ్యహమేక ఏవ స్థానభేదాదవస్థాభేదస్య పరం తు న హి
మదన్యదితి జాతివివేకః శుద్ధాద్వైతబ్రహ్మాహమితి భిదాగన్ధం నిరస్య
స్వాన్తర్విజృమ్భితభానుమణ్డలధ్యానతదాకారాకారితపరంబ్రహ్మాకా-
రితముక్తిమార్గమారుఢః పరిపక్వో భవతి || ౪ ||

కామాది పరాగ్భావప్రవృత్తిం త్యక్త్వా | పురా స్వాజ్ఞదశాయాం
కంచిత్ కాలమ్ | తైజసోఽస్మీతి విశ్వభావగ్రాసతైజసభావమేత్య
తద్భోగక్షయతో యత్ జాగ్రత్స్వప్నకలనాన్వితం తదుభయేతి |
జాగ్రదాదిస్థానభేదాత్ అవస్థాభేదస్య స్వాజ్ఞానవికల్పితస్య
స్వజ్ఞానతః ప్రలయాత్ యదవశిష్యతే తత్ పరం తు బ్రహ్మ న హి మదన్యదితి
జాతివివేకః- బ్రహ్మాతిరేకేణ జాయతే ఇతి జాతిః జన్మాది న కదాపి మేఽస్తీతి
వివేకః- ఉదేతి | తతః కిమిత్యత ఆహ- శుద్ధేతి | బ్రహ్మాహమితి విజ్ఞానేన
వ్యావహారికభిదాగన్ధమ్ | యదా విజ్ఞానేన భిదాగన్ధనిరాసో భవతి
తదా స్వాన్తఃప్రత్యగ్భానుమణ్డలసాక్షాత్కారో భవతి |
తద్ధ్యానాభ్యాసతః బ్రహ్మాకారాకారితో యో ముక్తిమార్గః
సమ్యగ్జ్ఞానాఖ్యః తమవష్టభ్య పరిపక్వః కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః ||
౪ ||

మనసో బన్ధమోక్షహేతుత్వనిరూపణమ్

సంకల్పాదికం మనో బన్ధహేతుః | తద్వియుక్తం మనో మోక్షాయ
భవతి || ౫ || తద్వాంశ్చక్షురాదిబాహ్యప్రపఞ్చోపరతో

విగతప్రపఞ్చగన్ధః సర్వం జగదాత్మత్వేన పశ్యంస్త్యక్తాహంకారో బ్రహ్మాహమస్మీతి చిన్తయన్నిదం సర్వం యదయమాత్మేతి భావయన్ కృతకృత్యో భవతి ॥ ౬ ॥

స్వాజ్ఞాదిదశావిజృమ్భితబన్ధమోక్ష హేతుః మన ఏవేత్యాహ-సంకల్పాదికమితి ॥ ౫ ॥ ఏవం నిఃసంకల్పాన్తరో యోగీ స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమవిరలో భూత్వా బ్రహ్మమాత్రం నిష్ప్రతియోగికమితి వేదనసమకాలం కృతకృత్యో యోగీ భవతీత్యాహ- తద్వానితి । నిర్వికల్పకవృత్తిమాన్ జ్ఞానీ తద్వాన్ । బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన సర్వం భావయన్ జ్ఞానసహితభావనాతః ॥ ౬ ॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

నిర్వికల్పకసమాధ్యభ్యాసేన బ్రహ్మవిద్వరత్వప్రాప్తిః

సర్వపరిపూర్ణతురీయాతీతబ్రహ్మభూతో యోగీ భవతి । తం బ్రహ్మేతి స్తువన్తి ॥ ౧ ॥ సర్వలోకస్తుతిపాత్రం సర్వలోకసంచారశీలః పరమాత్మగమనే బిన్దుం నిక్షిప్య శుద్ధాద్వైతాజాడ్యసహజామనస్కయోగనిద్రాఖణ్డానన్దపదానువృత్త్యా జీవన్ముక్తో భవతి ॥ ౨ ॥

బ్రహ్మభూతః భూత్వా బ్రహ్మమాత్రయోగీ । బ్రహ్మవిదో య ఏవం విద్వాన్ తమ్ ॥ ౧ ॥ ఉక్తవిశేషణవిశిష్టో యోగీ పరమాత్మగగనే బిన్దుం

నిక్షిప్య చిదాకాశే మనోవిలయం కృత్వా తద్విలయాధికరణశుద్ధాద్వైతేతి
| మనోలయాధారశుద్ధాద్వైతే బ్రహ్మణి జాడ్యజాగ్రదాద్యవస్థావైరల్యాత్
అజాడ్యసహజామనస్కయోగనిద్రా నిర్వికల్పసమాధిః
తత్రాఖణ్డానన్దతయా పద్యత ఇత్యఖణ్డానన్దపదం తదనువృత్త్యా
అనవరతానుసంధానాత్ బ్రహ్మవిద్వరో భవతీత్యర్థః || ౨ ||

అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపబ్రహ్మావాప్తిః

తచ్చానన్దసముద్రమగ్నా యోగినో భవన్తి || 3 || తదపేక్షయా
ఇన్ద్రాదయః స్వల్పానన్దాః | ఏవం ప్రాప్తానన్దః పరమయోగీ
భవతీత్యుపనిషత్ || ౪ ||

యద్బ్రహ్మ నిస్తరఙ్గానన్దసముద్రతయా విఖ్యాతం తచ్చ || 3 ||
ఇన్ద్రాదిరస్మీత్యభిమానాత్ పరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం, తద్వైపరీత్యేన
అపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మభావారూఢతయా ఏవమ్ || ౪ ||

ఇతి పఞ్చమః ఖణ్డః

ఇతి ద్వితీయం బ్రాహ్మణమ్

తృతీయం బ్రాహ్మణమ్

శాంభవీముద్రాన్వితమ్ అమనస్కమ్

యాజ్ఞవల్క్యో మహామునిర్మణ్డలపురుషం పప్రచ్ఛ
స్వామిన్నమనస్కలక్షణముక్తమపి విస్మృతం పునస్తల్లక్షణం బ్రూహీతి ||
౧ || తథేతి మణ్డలపురుషోఽబ్రవీత్ | ఇదమమనస్కమతిరహస్యమ్ యజ్జ్ఞానేన
కృతార్థో భవతి తన్నిత్యం శాంభవీముద్రాన్వితమ్ || ౨ ||

యాజ్ఞవల్క్యో మన్దబుద్ధివైశద్యార్థం
అమనస్కలక్షణమాదిత్యం పృచ్ఛతీత్యాహ- యాజ్ఞవల్క్య ఇతి | కిమితి ?
స్వామిన్నితి || ౧ || తత్రప్రశ్నమఙ్గీకృత్య తదుత్తరం భగవానాహ- తథేతి | కిం
తదిత్యత్ర వక్ష్యమాణవిద్యాం స్తౌతి- ఇదమితి | మనో యత్ర విలీయతే
అమనీభావమేతి ఇదమ్ | యోగీ యజ్జ్ఞానేన || ౨ ||

పరమాత్మప్రత్యయలక్ష్యదర్శనేన అమనస్కప్రాప్తిః

పరమాత్మదృష్ట్యా తత్రప్రత్యయలక్ష్యాణి దృష్ట్వా తదను
సర్వేశమప్రమేయమజం శివం పరాకాశం నిరాలమ్బమద్వయం
బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాదీనామేకలక్ష్యం సర్వకారణం పరం
బ్రహ్మాత్మన్యేవ పశ్యమానో గుహావిహరణమేవం నిశ్చయేన జ్ఞాత్వా
భావాభావాదిద్వన్ద్వాతీతః సంవిదితమనోన్మన్యనుభవస్తదనన్తర-
మఖిలేన్ద్రియక్షయవశాదమనస్కసుఖబ్రహ్మానన్దసముద్రే
మనఃప్రవాహయోగరూపనివాతస్థితదీపవదచలం పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి
|| ३ ||

శాంభవీముద్రోపాయసిద్ధం తుర్యచైతన్యం పరమాత్మదృష్ట్యా |

బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాదీనామితి తృతీయార్థే షష్ఠీ, తైః సర్వాత్మైక్యధియా తక్షితత్వాత్ ।

గుహాశబ్దేన బుద్ధిగుహోచ్యతే । తత్ర తద్వృత్తిభాసకప్రత్యగ్రూపేణ విహరణాత్ గుహావిహరణం మనో యత్ర ఉన్మనీభావం నిఃసఙ్కల్పతామేతి తాదృశం బ్రహ్మాస్మీత్యనుభవో మనోన్మన్యనుభవః । శిష్టం స్పష్టం తత్ర తత్ర వ్యాఖ్యాతం చ ॥ ౩ ॥

తతః సంసారనివృత్తిః

తతః శుష్కవృక్షవన్మూర్చ్ఛానిద్రామయనిశ్వాసోఛ్వాసాభా-వాన్నష్టద్వన్ద్వః సదాచఞ్చలగాత్రః పరమశాన్తిం స్వీకృత్య మనః ప్రచారశూన్యం పరమాత్మని లీనం భవతి ॥ ౪ ॥

యోగీ స్వాత్మానమేవం జ్ఞాత్వా పరబ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యుక్తమ్ । తతః పరం యోగీ పూర్వవత్ కిం సంసరతీత్యాశఙ్క్య సంసారకలనానిర్వాహకమానసాభావాత్ బ్రహ్మైవ భవతీత్యాహ- తత ఇతి । ప్రాణాన్తఃకరణసరూపవిలయో మూర్చ్ఛ నిద్రావస్థేత్యర్థః । తన్మయః తద్వికారః మూర్చ్ఛస్వాపయోరివ నిశ్వాసోచ్ఛ్వసకామసంకల్పాదివ్యాపృత్యభావాత్ నష్టద్వన్ద్వః । బాహ్యాన్తర్వ్యాపారోపరమాత్ పరమశాన్తిం స్వీకృత్య బ్రహ్మభూతో విజయతే దీర్ఘనిర్వికల్పకసమాధిపరవశో భవతి । తదా తత్ మనః శూన్యం సత్ ॥ ౪ ॥

తారకమార్గేణ కరణవిలయద్వారా మనోనాశః

పయఃస్రావానన్తరం ధేనుస్తనక్షీరమివ సర్వేన్ద్రియవర్గే పరినష్టే
మనోనాశం భవతి తదేవామనస్కమ్ || ౫ || తదను నిత్యశుద్ధః
పరమాత్మాహమేవేతి తత్త్వమసీత్యుపదేశేన త్వమేవాహమహమేవ త్వమితి
తారకయోగమార్గేణాఖణ్డానన్దపూర్ణః కృతార్థో భవతి || ౬ ||

సమాధిస్థయోగినః ఇన్ద్రియగ్రామే సతి కథం మనోనాశ ఉపపద్యతే
ఇత్యత ఆహ- పయ ఇతి | భవతి ఇతి యత్ తదేవ || ౫ || యది కదాచిత్

విరూపలయమప్రాప్య సరూపలయమేత్య తన్మనో బహిః నిఃసరతి తదా
తదను | తారకయోగమార్గేణ యోగీ కరణగ్రామవిరూపవిలయమేవ భజతి |
తతో యోగీ అఖణ్డేతి | బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః || ౬ ||

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

ఉన్మనీప్రాప్త్యా యోగినో బ్రహ్మాత్మభవనమ్

పరిపూర్ణపరమాకాశమగ్నమనాః ప్రాప్తోన్మన్యవస్థః
సంన్యస్తసర్వేన్ద్రియవర్గః అనేకజన్మార్జితపుణ్యపుఞ్జపక్వకైవల్య-
ఫలోఽఖణ్డానన్దనిరస్తసర్వక్లేశకశ్మలో బ్రహ్మాహమస్మీతి కృతకృత్యో
భవతి || ౧ ||

త్వమేవాహం న భేదోఽస్తి పూర్ణత్వాత్ పరమాత్మనః।
ఇత్యుచ్చరన్సమాలిఙ్గ్య శిష్యం జ్ఞప్తిమనీనయత్॥ ౨॥

కథం పునః యోగీ కృతార్థో భవతీత్యత ఆహ- పరిపూర్ణేతి।
ప్రాప్తోన్మన్యవస్థః సంప్రాప్తదీర్ఘనిర్వికల్పకావస్థః॥ ౧॥
బ్రాహ్మణోక్తార్థం మన్త్రోఽపి అనువదతి- త్వమేవేతి। మణ్డలపురుషో
యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి హే యాజ్ఞవల్క్య పరమాత్మనో మమ పూర్ణరూపత్వాత్
త్వమేవాహం నావయోః భేదోఽస్తి ఇత్యుచ్చరన్ స్వశిష్యం యాజ్ఞవల్క్యం
గాఢం సమాలిఙ్గ్య స్వఈయాం జ్ఞప్తిం బ్రహ్మైవ అస్మీతి
ప్రజ్ఞామనీనయత్॥ ౨॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

ఇతి తృతీయం బ్రాహ్మణమ్

చతుర్థం బ్రాహ్మణమ్

వ్యోమపఞ్చకజ్ఞానం తత్ఫలం చ

అథ హ యాజ్ఞవల్క్యో మణ్డలపురుషం పప్రచ్ఛ
వ్యోమపఞ్చకలక్షణం విస్తరేణానుబ్రూహీతి॥ ౧॥ స హోవాచాకాశం
పరాకాశం మహాకాశం సూర్యాకాశం పరమాకాశమితి పఞ్చ
భవన్తి॥ ౨॥ సబాహ్యాభ్యన్తరమన్ధకారమయమాకాశమ్।

సబాహ్యాభ్యన్తరే కాలానలసదృశం పరాకాశమ్ |
సబాహ్యాభ్యన్తరేఽపరిమితద్యుతినిభం తత్త్వం మహాకాశమ్ |
సబాహ్యాభ్యన్తరే సూర్యనిభం సూర్యాకాశమ్ | అనిర్వచనీయజ్యోతిః
సర్వవ్యాపకం నిరతిశయానన్దలక్షణం పరమాకాశమ్ || ३ ||
ఏవమన్తర్లక్ష్యదర్శనాత్ తద్రూపో భవతి || ४ ||

పునః యాజ్ఞవల్క్యో మన్దబుద్ధ్యనుకమ్పయా
వ్యోమపఞ్చకలక్షణం పృచ్ఛతీత్యాహ- అథేతి | కిమితి ? వ్యోమేతి || ౧ || స
హోవాచ కిం తదితి- ఆకాశమిత్యాది || ౨ || తత్ర ఆకాశం కీదృశమిత్యత్ర
జడభూతిరిత్యాహ- సబాహ్యేతి | పరాకాశం కిమిత్యత్ర
జడభూతిగ్రాసమోహభూతిరిత్యాహ- సబాహ్యేతి | మోహభూతేః
కృత్స్నజడభూతివ్యాపకత్వేన తత్పరతయా చ కాశమానత్వాత్
పరాకాశత్వమ్ | మహాకాశం కిమిత్యత్ర
జడమోహభూతిగ్రాసలీలాభూతిరిత్యాహ- సబాహ్యేతి | లీలాభూతేః
జడమోహభూతిభ్యాం వ్యాపకత్వేన తదపేక్షయా
అపరిమితద్యుతినిభతత్త్వరూపేణ కాశమానత్వాత్ | సూర్యాకాశం కిమిత్యత్ర
జడాదిభూతిత్రయగ్రాసనిత్యభూతిరిత్యాహ- సబాహ్యేతి | నిత్యవిభూతేః
లీలాదిభూతిత్రయవ్యాపకత్వేన సర్వావభాసకసూర్యవత్ కాశమానత్వాత్ |
పరమాకాశస్వరూపం కిమిత్యత్ర నిత్యభూత్యాదివ్యాపకత్వేన
అనిర్వచనీయేతి | త్రిపాద్భూతేః
నిత్యాదిభూతిచతుష్టయగతహేయాంశాపహ్నవసిద్ధత్వాత్

నిరతిశయాదివిశేషణతా ఉపపద్యత ఇత్యర్థః || ३ ||
వ్యోమపఞ్చకాత్మకభూతిపఞ్చకజ్ఞానఫలమాహ- ఏవమితి || ४ ||

రాజయోగసర్వస్వక్రోడీకరణమ్

నవచక్రం షడాధారం త్రిలక్ష్యం వ్యోమపఞ్చకమ్ |
సమ్యగేతన్న జానాతి స యోగీ నామతో భవేత్ || ౫ ||

రాజయోగసర్వస్వం క్రోడీకృత్యోపసంహరతి- నవచక్రమితి |
మూలాధారాదిషట్చక్రం తాల్వాకాశభ్రూచక్రభేదాత్ చక్రత్రయమ్;
ఆహత్య నవచక్రమ్ | లక్ష్యత్రయం వ్యోమపఞ్చకం చ వ్యాఖ్యాతమ్ |
సమ్యగేతత్ సర్వం యో న జానాతి తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానాత్
కేవలగ్రన్థార్థజ్ఞానమాత్రతో నామమాత్రయోగీ భవతి | యస్తు యథావత్
జానాతి స యోగీ కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః || ౫ ||

ఇతి చతుర్థం బ్రాహ్మణమ్

పఞ్చమం బ్రాహ్మణమ్

పరమాత్మని మనోలయాభ్యాసవిధిః

సవిషయం మనో బన్ధాయ నిర్విషయం ముక్తయే భవతి || ౧ ||

అతః సర్వం చిత్తగోచరమ్ | తదేవ చిత్తం నిరాశ్రయం
మనోన్మన్యవస్థాపరిపక్వం లయయోగ్యం భవతి || ౨ || తల్లయం పరిపూర్ణే

మయి సమభ్యసేత్ | మనోలయకారణమహమేవ || ౩ ||

అనాహతస్య శబ్దస్య తస్య శబ్దస్య యో ధ్వనిః |
ధ్వనేరన్తర్గతం జ్యోతిర్జ్యోతిరన్తర్గతం మనః || ౪ ||

యన్మనస్త్రిజగత్సృష్టిస్థితివ్యసనకర్మకృత్ |
తన్మనో విలయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ || ౫ ||

బన్ధమోక్షహేతుః కిమిత్యాశఙ్క్య విషయసఙ్గాసఙ్గమన
ఏవేత్యాహ- సవిషయమితి || ౧ || యతః ఏవమ్ అతః | యచ్చితం యోగాభ్యాసతః
శుద్ధం భవతి తదేవ నిరాశ్రయం విషయసంబన్ధవిరలమ్ || ౨ ||
లయాధికరణం కిమిత్యత్ర తల్లయమితి || ౩ || యత్ సర్వలయాస్పదమ్
ఆధేయసాపేక్షాధారగతవిశేషాపాయే తదేవ
నిర్విశేషపరమపదమిత్యాహ- అనాహతస్యేతి |
అనాహతభవనాదాన్తర్గతప్రత్యగ్జ్యోతిర్వికల్పితం
స్వాతిరిక్తసృష్టిస్థితినాశనిర్వర్తకం మనో యత్ర విలీయతే తత్
లయాధికరణం పరమార్థదృష్ట్యా నిరధికరణవైష్ణవపదరూపేణ
అవశిష్యత ఇత్యర్థః || ౪-౫ ||

అమనస్కాభ్యాసేన బ్రహ్మావస్థానసిద్ధిః

తల్లయాచ్ఛుద్ధాద్వైతసిద్ధిర్భేదాభావాత్ | ఏతదేవ పరమతత్త్వమ్ || ౬
|| స తజ్జ్ఞో బలోన్మత్తపిశాచవజ్జడవృత్త్యా లోకమాచరేత్ || ౭ ||
ఏవమమనస్కాభ్యాసేనైవ నిత్యతృప్తిరల్పమూత్రపురీషమితభోజన-

దృఢాఙ్గాజాడ్యనిద్రాదిగ్వాయుచలనాభావబ్రహ్మదర్శనాజ్ఞాతసుఖ-
స్వరూపసిద్ధిర్భవతి ॥ ౮ ॥

యన్మనో ద్వైతహేతుః తల్లయాత్ । తదా ప్రత్యక్పరయోః భేదాభావాత్ ।
యత్ త్వయా పరమతత్త్వమనుబ్రూహీతి పృష్టమ్ ఏతదేవ ॥ ౬ ॥ మదుక్తప్రకారేణ
య ఏవం పరమతత్త్వం జానాతి స తజ్జ్ఞః । ఆచరేత్
స్వమాహాత్మ్యఖ్యాపనప్రయోజనాభావాత్ ॥ ౭ ॥

ఏవమమనస్కాభ్యాసతః కా సిద్ధిరుదేతీత్యత ఆహ- ఏవమితి । యదా
యోగీ నిర్వికల్పకసమాధ్యారూఢో భవతి తదా అతృప్తిహేతువృత్త్యనుదయాత్
నిత్యతృప్తిః సమాధితో వ్యుత్థానేఽపి కేవలకుమ్భకతో మూత్రపురీషాదేః
శోషితత్వాత్ మూత్రాదేరల్పత్వమ్, ఉదరే నిరవకాశతోఽల్పభోజనం, తథాఽపి
యోగమహిమ్నా దృఢాఙ్గత్వం, పదే పదే జాడ్యనిద్రాభావాదజాడ్యనిద్రో
నిర్వికల్పకసమాధిః । తత్ర దృగ్వాయుచలనాభావతో
నిశ్చలబ్రహ్మదర్శనసంజాతమ్ అవాఙ్మనసగోచరతయా
అజ్ఞాతసుఖస్వరూపబ్రహ్మమాత్రావస్థానరూపిణీ సిద్ధిః భవతి ।
విద్వాన్ తద్రూపేణ అవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౮ ॥

అమనస్కసిద్ధస్య మహిమా

ఏవం చిరసమాధిజనితబ్రహ్మామృతపానపరాయణోఽసౌ సంన్యాసీ
పరమహంసః అవధూతో భవతి । తద్దర్శనేన సకలం జగత్ పవిత్రం
భవతి । తత్సేవాపరోఽజ్ఞోఽపి ముక్తో భవతి । తత్కులమేకోత్తరశతం తారయతి ।
తన్మాతృపితృజాయాపత్యవర్గం చ ముక్తం భవతీత్యుపనిషత్ ॥ ౯ ॥

యః ఏవంవిత్ స ఏవ ముఖ్యావధూతః, తద్దృష్టిపథం గతమ్ అఖిలమ్ అఖిలతామేతి, తత్సేవయా అజ్ఞోఽపి ముచ్యతే, తత్కులమపి కృతార్థత్వం భజతీతి శాస్త్రముపసంహరతి- ఏవమితి । ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః ప్రకృతోపనిషత్సమాప్త్యర్థః ॥ ౯ ॥

ఇతి పఞ్చమ బ్రాహ్మణమ్

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।
మణ్డలబ్రాహ్మణవ్యాఖ్యా లిఖితా బ్రహ్మగోచరా ।
మణ్డలబ్రాహ్మణవ్యాఖ్యాగ్రన్థస్తు త్రిశతం స్మృతః ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే అష్టచత్వారింశత్సంఖ్యాపూరకం మణ్డలబ్రాహ్మణోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

మహావాక్యోపనిషత్

యన్మహావాక్యసిద్ధాన్తమహావిద్యాకలేవరమ్ ।
వికలేవరకైవల్యం రామచన్ద్రపదం భజే ॥
ఓం భద్రం కర్ణేభిః శ్రుణుయామ దేవాః
భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః ।
స్థిరైరఙ్గైస్తుష్టువా{\మ్+}సస్తనూభిః
వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః ॥
ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః ॥

హరిః ఓం ॥

అథ హోవాచ భగవాన్బ్రహ్మాపరోక్షానుభవపరోపనిషదం
వ్యాఖ్యాస్యామః । గుహ్యాద్గుహ్యపరమేషా న ప్రాకృతాయోపదేష్టవ్యా ।
సాత్వికాయాన్తర్ముఖాయ పరిశుశ్రూషవే । అథ
సంసృతిబన్ధమోక్షయోర్విద్యావిద్యే చక్షుషీ ఉపసంహృత్య
విజ్ఞాయావిద్యాలోకాణ్డస్తమోదృక్ । తమో హి
శారీరప్రపఞ్చమాబ్రహ్మస్థావరాన్తమనన్తాఖిలాజాణ్డభూతమ్ ।
నిఖిలనిగమోదితసకామకర్మవ్యవహారో లోకః ।
నైషోఽన్ధకారోఽయమాత్మా ।విద్యా హి కాణ్డాన్తరాదిత్యో
జ్యోతిర్మణ్డలం గ్రాహ్యం నాపరమ్ । అసావాదిత్యో బ్రహ్మేత్యజపయోపహితం
హంసః సోఽహమ్ । ప్రాణాపానాభ్యాం ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం
సముపలభ్యైవం సా చిరం లబ్ధ్వా త్రివృదాత్మని
బ్రహ్మణ్యభిధ్యాయమానే సచ్చిదానన్దః పరమాత్మావిర్భవతి ।
సహస్రభానుమచ్ఛురితాపూరితత్వాదలిప్యా పారావారపూర ఇవ ।
నైషా సమాధిః । నైషా యోగసిద్ధిః । నైషా మనోలయః ।
బ్రహ్మైక్యం తత్ । ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే ।
సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః । నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే ।
ధాతా పురస్తాద్యముదాజహార । శక్రః ప్రవిద్వాన్ప్రదిశశ్చతస్రః ।
తమేవ విద్వానమృత ఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే ।
యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాః । తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్ ।
తే హ నాకం మహిమానః సచన్తే । యత్ర పూర్వే సాధ్యాః సన్తి దేవాః ।
సోఽహమర్కః పరం జ్యోతిరర్కజ్యోతిరహం శివః ।

ఆత్మజ్యోతిరహం శుక్రః సర్వజ్యోతిరసావదోమ్ ।
య ఏతదథర్వశిరోఽధీతే । ప్రాతరధీయానో రాత్రికృతం
పాపం నాశయతి । సాయమధీయానో దివసకృతం పాపం నాశయతి ।
తత్సాయం ప్రాతః ప్రయుఞ్జానః పాపోఽపాపో భవతి ।
మధ్యన్దినమాదిత్యాభిముఖోఽధీయానః
పఞ్చమహాపాతకోపపాతకాత్ప్రముచ్యతే ।
సర్వవేదపారాయణపుణ్యం లభతే ।
శ్రీమహావిష్ణుసాయుజ్యమవాప్నోతీత్యుపనిషత్ ॥
ఓం భద్రం కర్ణేభిః శ్రుణుయామ దేవాః
భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః ।
స్థిరైరఙ్గైస్తుష్టువా{\మ్+}సస్తనూభిః
వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః ॥
ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః । హరిః ఓం తత్సత్
ఇతి మహావాక్యోపనిషత్సమాప్తా ॥

యోగకుణ్డల్యుపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

వాయుజయోపాయత్రయమ్

హేతుద్వయం హి చిత్తస్య వాసనా చ సమీరణః।
తయోర్వినష్ట ఏకస్మింస్తద్ద్వావపి వినశ్యతః॥౧॥

తయోరాదౌ సమీరస్య జయం కుర్యాన్నరః సదా।
మితాహారశ్చాసనం చ శక్తిచాలస్తృతీయకః॥ ౨॥

వివరణమ్

యోగకుణ్డల్యుపనిషద్యోగసిద్ధహృదాసనమ్।
నిర్విశేషబ్రహ్మతత్త్వం స్వమాత్రమితి చిన్తయే॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం యోగకుణ్డల్యుపనిషత్
హఠలమ్బికాయోగప్రకటనవ్యగ్రా నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా
విజయతే। అస్యాః సంక్షేపతో వివరణమారభ్యతే।
ఆదావవాన్తరవాక్యరూపేణ హఠయోగమవతారయతి-
హేతుద్వయమిత్యాదినా। వాసనాప్రాణరోధాభ్యాం చిత్తచలనాచలనే భవతః।
ఏతదన్యతరరోధేఽపి ద్వయమపి నిరుద్ధం భవతీత్యర్థః॥ ౧॥ తదుపాయతయా
మితాహార ఇత్యాది॥ ౨॥

మితాహారః

ఏతేషాం లక్షణం వక్ష్యే శృణు గౌతమ సాదరమ్।
సుస్నిగ్ధమధురాహారశ్చతుర్థాంశావశేషకః॥ ३॥

భుజ్యతే శివసంప్రీత్యై మితాహారః స ఉచ్యతే।

తత్ర సుస్నిగ్ధేతి॥ ३-४॥

పద్మవజ్రాసనే

ఆసనం ద్వివిధం ప్రోక్తం పద్మం వజ్రాసనం తథా ॥ ౪ ॥

ఊర్ధ్వోరుపరి చేద్ధత్తే ఉభే పాదతలే యథా ।
పద్మాసనం భవేదేతత్ సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ ౫ ॥

వామాఙ్ఘ్రిమూలం కన్దాధః అన్యం తదుపరి క్షిపేత్ ।
సమగ్రీవశిరఃకాయో వజ్రాసనమితీరితమ్ ॥ ౬ ॥

తత్ర పద్మాసనలక్షణం తు ఊర్ధ్వోరితి ॥ ౫-౬ ॥

శక్తిచాలనం తత్సాధనద్వయం చ

కుణ్డల్యేవ భవేచ్ఛక్తిస్తాం తు సంచాలయేద్ బుధః ।
స్వస్థానాదాభ్రువోర్మధ్యం శక్తిచాలనముచ్యతే ॥ ౭ ॥

తత్సాధనే ద్వయం ముఖ్యం సరస్వత్యాస్తు చాలనమ్ ।
ప్రాణరోధమథాభ్యాసాద్ ఋజ్వీ కుణ్డలినీ భవేత్ ॥ ౮ ॥

కిం తచ్ఛక్తిచాలనమిత్యత్ర కుణ్డల్యేవ ॥ ౭ ॥ తత్సాధనం కిమిత్యత్ర తత్సాధనే ఇతి ॥ ౮-౧౪ ॥

సరస్వతీచాలనమ్

తయోరాదౌ సరస్వత్యాశ్చాలనం కథయామి తే।
అరున్ధత్యైవ కథితా పురావిద్భిః సరస్వతీ ॥ ౯ ॥

యస్యాః సంచాలనే నైవ స్వయం చలతి కుణ్డలీ।
ఇడాయాం వహతి ప్రాణే బద్ధ్వా పద్మాసనం దృఢమ్ ॥ ౧౦ ॥

ద్వాదశాఙ్గులదైర్ఘ్యం చ అమ్బరం చతురఙ్గులమ్।
విస్తీర్య తేన తన్నాడీం వేష్టయిత్వా తతః సుధీః ॥ ౧౧ ॥

అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాం తు హస్తాభ్యాం ధారయేద్ దృఢమ్।
స్వశక్త్యా చాలయేద్వామే దక్షిణేన పునః పునః ॥ ౧౨ ॥

ముహూర్తద్వయపర్యన్తం నిర్భయాచ్చాలయేత్ సుధీః।
ఊర్ధ్వమాకర్షయేత్ కించిత్ సుషుమ్నాం కుణ్డలీగతామ్ ॥ ౧౩ ॥

తేన కుణ్డలినీ తస్యాః సుషుమ్నాయా ముఖం వ్రజేత్।
జహాతి తస్మాత్ ప్రాణోఽయం సుషుమ్నాం వ్రజతి స్వతః ॥ ౧౪ ॥

తున్దే తు తాణం కుర్యాచ్చ కణ్ఠసంకోచనే కృతే।
సరస్వత్యాశ్చాలనేన వక్షః స్యాదూర్ధ్వగో మరుత్ ॥ ౧౫ ॥

సూర్యేణ రేచయేద్వాయుం సరస్వత్యాస్తు చాలనే।
కణ్ఠసంకోచనం కృత్వా వక్షః స్యాదూర్ధ్వగో మరుత్ ॥ ౧౬ ॥

తస్మాత్ సంచాలయేన్నిత్యం శబ్దగర్భాం సరస్వతీమ్ ।
యస్యాః సంచాలనేనైవ యోగీ రోగైః ప్రముచ్యతే ॥ ౧౭ ॥

గుల్మం జలోదరప్లీహా యే చాన్యే తున్దమధ్యగాః ।
సర్వే తే శక్తిచాలేన రోగా నశ్యన్తి నిశ్చయమ్ ॥ ౧౮ ॥

మూలాదిబన్ధత్రయపూర్వకం సరస్వతీచాలనతః వక్షః వక్షసః
ఉర్ధ్వగో మరుత్ స్యాత్ ॥ ౧౫ ॥ ఉక్తార్థమేతత్ ॥ ౧౬ ॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౧౭-

ప్రాణాయామభేదాః

ప్రాణరోధమథేదానీం ప్రవక్ష్యామి సమాసతః ।

ప్రాణశ్చ దేహగో వాయురాయామః కుమ్భకః స్మృతః ॥ ౧౯ ॥

స ఏవ ద్వివిధః ప్రోక్తః సహితః కేవలస్తథా ।
యావత్ కేవలసిద్ధిః స్యాత్ తావత్ సహితమభ్యసేత్ ॥ ౨౦ ॥

సూర్యోజ్జాయీ శీతలీ చ భస్త్రీ చైవ చతుర్థికా ।
భేదైరేవ సమం కుమ్భో యః స్యాత్ సహితకుమ్భకః ॥ ౨౧ ॥

సూర్యకుమ్భకః

పవిత్రే నిర్జనే దేశే శర్కరాదివివర్జితే ।
ధనుఃప్రమాణపర్యన్తే శీతాగ్నిజలవర్జితే ॥ ౨౨ ॥

పవిత్రే నాత్యుచ్చనీచే హ్యాసనే సుఖదే సుఖే ।
బద్ధపద్మాసనం కృత్వా సరస్వత్యాస్తు చాలనమ్ ॥ ౨౩ ॥

దక్షనాడ్యా సమాకృష్య బహిష్ఠం పవనం శనైః ।
యథేష్టం పూరయేద్వాయుం రేచయేదిడయా తతః ॥ ౨౪ ॥

కపాలశోధనే వాపి రేచయేత్ పవనం శనైః ।
చతుష్కం వాతదోషం తు కృమిదోషం నిహన్తి చ ॥ ౨౫ ॥

పునః పునరిదం కార్యం సూర్యభేదముదాహృతమ్ ।

చతుష్కం చతుర్విధమ్ ॥ ౨౫-౪౨ ॥

ఉజ్జాయీకుమ్భకః

ముఖం సంయమ్య నాడీభ్యామాకృష్య పవనం శనైః ॥ ౨౬ ॥

యథా లగతి కణ్ఠాత్తు హృదయావధి సస్వనమ్ ।
పూర్వవత్ కుమ్భయేత్ ప్రాణం రేచయేదిడయా తతః ॥ ౨౭ ॥

శీర్షోదితానలహరం గలశ్లేష్మహరం పరమ్ ।
సర్వరోగహరం పుణ్యం దేహానలవివర్ధనమ్ ॥ ౨౮ ॥

నాడీజలోదరం ధాతుగతదోషవినాశనమ్ ।

గచ్ఛతస్తిష్ఠతః కార్యముజ్జాయయాఖ్యం తు కుమ్భకమ్ ॥ ౨౯ ॥

శీతలీకుమ్భకః

జిహ్వయా వాయుమాకృష్య పూర్వవత్ కుమ్భకాదను ।
శనైస్తు ఘ్రాణరన్ధ్రాభ్యాం రేచయేదనిలం సుధీః ॥ ౩౦ ॥

గుల్మప్లీహాదికాన్ దోషాన్ క్షయం పిత్తం జ్వరం తృషామ్ ।
విషాణి శీతలీ నామ కుమ్భకోఽయం నిహన్తి చ ॥ ౩౧ ॥

భస్త్రకుమ్భకః

తతః పద్మాసనం బద్ధ్వా సమగ్రీవోదరః సుధీః ।
ముఖం సంయమ్య యత్నేన ప్రాణం ఘ్రాణేన రేచయేత్ ॥ ౩౨ ॥

యథా లగతి కణ్ఠాత్తు కపాలే సస్వనం తతః ।
వేగేన పూరయేత్ కించిద్ధృత్పద్మావధి మారుతమ్ ॥ ౩౩ ॥

పునర్విరేచయేత్ తద్వత్ పూరయేచ్చ పునః పునః ।
యథైవ లోహకారాణాం భస్త్రావేగేన చాల్యతే ॥ ౩౪ ॥

తథైవ స్వశరీరస్థం చాలయేత్ పవనం శనైః ।
యథా శ్రమో భవేద్దేహే తథా సూర్యేణ రేచయేత్ ॥ ౩౫ ॥

యథోదరం భవేత్ పూర్ణం పవనేన తథా లఘు ।

ధారయన్నాసికామధ్యం తర్జనీభ్యాం వినా దృఢమ్ || ౩౬ ||

కుమ్భకం పూర్వవత్ కృత్వా రేచయేదిడయానిలమ్ |
కణ్ఠోత్థితానలహరం శరీరాగ్నివివర్ధనమ్ || ౩౭ ||

కుణ్డలీబోధకం పుణ్యం పాపఘ్నం శుభద సుఖమ్ |
బ్రహ్మనాడీముఖాన్తస్థకఫాద్యర్గలనాశనమ్ || ౩౮ ||

గుణత్రయసముద్భూతగ్రన్థిత్రయవిభేదకమ్ |
విశేషేణైవ కర్తవ్యం భస్త్రాఖ్యం కుమ్భకం త్విదమ్ || ౩౯ ||

బన్ధత్రయవిధిః

చతుర్ణామపి భేదానాం కుమ్భకే సముపస్థితే |
బన్ధత్రయమిదం కార్యం యోగిభిర్వీతకల్మషైః || ౪౦ ||

ప్రథమో మూలబన్ధస్తు ద్వితీయోడ్డీయణాభిధః |
జాలంధరస్తృతీయస్తు తేషాం లక్షణముచ్యతే || ౪౧ ||

మూలబన్ధః

అధోగతిమపానం వై ఊర్ధ్వగం కురుతే బలాత్ |
ఆకుఞ్చనేన తం ప్రాహుర్మూలబన్ధోఽయముచ్యతే || ౪౨ ||

అపానే చోర్ధ్వగే యాతే సంప్రాప్తే వహ్నిమణ్డలే |

తతోఽనలశిఖా దీర్ఘా వర్ధతే వాయునా హతా ॥ ౪౩ ॥

తతో యాతౌ వహ్న్యపానౌ ప్రాణముష్ణస్వరూపకమ్ ।
తేనాత్యన్తప్రదీప్తేన జ్వలనో దేహజస్తథా ॥ ౪౪ ॥

తేన కుణ్డలినీ సుప్తా సంతప్తా సంప్రబుధ్యతే ।
దణ్డాహతభుజఙ్గీవ నిశ్వస్య ఋజుతాం వ్రజేత్ ॥ ౪౫ ॥

బిలప్రవేశతో యత్ర బ్రహ్మనాడ్యన్తరం బ్రజేత్ ।
తస్మాన్నిత్యం మూలబన్ధః కర్తవ్యో యోగిభిః సదా ॥ ౪౬ ॥

హతా చలితా ॥ ౪౩-౬౨ ॥

ఉడ్డియాణబన్ధః

కుమ్భకాన్తే రేచకాదౌ కర్తవ్యస్తూడ్డియాణకః ।
బన్ధో యేన సుషుమ్నాయాం ప్రాణస్తూడ్డీయతే యతః ॥ ౪౭ ॥

తస్మాదుడ్డీయణాఖ్యోఽయం యోగిభిః సముదాహృతః ।
సతి వజ్రాసనే పాదౌ కరాభ్యాం ధారయేద్ దృఢమ్ ॥ ౪౮ ॥

ప్. ౩౧౪) గుల్ఫదేశసమీపే చ కన్దం తత్ర ప్రపీడయేత్ ।
పశ్చిమం తాణముదరే ధారయేద్ధృదయే గలే ॥ ౪౯ ॥

శనైః శనైర్యదా ప్రాణస్తున్దసంధిం నిగచ్ఛతి ।

తున్దదోషం వినిర్ధూయ కర్తవ్యం సతతం శనైః ॥ ౫౦ ॥

జాలంధరబన్ధః

పూరకాన్తే తు కర్తవ్యో బన్ధో జాలంధరాభిధః ।
కణ్ఠసంకోచరూపోఽసౌ వాయుమార్గనిరోధకః ॥ ౫౧ ॥

అధస్తాత్ కుఞ్చనేనాశు కణ్ఠసంకోచనే కృతే ।
మధ్యే పశ్చిమతాణేన స్యాత్ ప్రాణో బ్రహ్మనాడిగః ॥ ౫౨ ॥

పూర్వోక్తేన క్రమేణైవ సమ్యగాసనమాస్థితః ।
చాలనం తు సరస్వత్యాః కృత్వా ప్రాణం నిరోధయేత్ ॥ ౫౩ ॥

అభ్యాసకుమ్భకసంఖ్యానియమః

ప్రథమే దివసే కార్యం కుమ్భకానాం చతుష్టయమ్ ।
ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాకం ద్వితీయే పఞ్చభిస్తథా ॥ ౫౪ ॥

వింశత్యలం తృతీయేఽహ్ని పఞ్చవృద్ధ్యా దినే దినే ।
కర్తవ్యః కుమ్భకో నిత్యం బన్ధత్రయసమన్వితః ॥ ౫౫ ॥

యోగాభ్యాసవిఘ్నాః, తత్త్యాగశ్చ

దివా సుప్తిర్నిశాయాం తు జాగరాదతిమైథునాత్ ।
బహుసంక్రమణం నిత్యం రోధాన్మూత్రపురీషయోః ॥ ౫౬ ॥

విషమాసనదోషాశ్చ ప్రయాసప్రాణచిన్తనాత్ ।
శీఘ్రముత్పద్యతే రోగః స్తమ్భయేద్యది సంయమీ ॥ ౫౭ ॥

యోగాభ్యాసేన మే రోగ ఉత్పన్న ఇతి కథ్యతే ।
తతోఽభ్యాసం త్యజేదేవం ప్రథమం విఘ్నముచ్యతే ॥ ౫౮ ॥

ద్వితీయం సంశయాఖ్యం చ తృతీయం చ ప్రమత్తతా ।
ఆలస్యాఖ్యం చతుర్థం చ నిద్రారూపం తు పఞ్చమమ్ ॥ ౫౯ ॥

షష్ఠం తు విరతిర్భ్రాన్తిః సప్తమం పరికీర్తితమ్ ।
విషయం చాష్టమం చైవ అనాఖ్యం నవమం స్మృతమ్ ॥ ౬౦ ॥

అలబ్ధిర్యోగతత్త్వస్య దశమం ప్రోచ్యతే బుధైః ।
ఇత్యేతద్విఘ్నదశకం విచారేణ త్యజేద్ బుధః ॥ ౬౧ ॥

యోగాభ్యాసేన కుణ్డలినీబోధః

ప్రాణాభ్యాసస్తతః కార్యో నిత్యం సత్త్వస్థయా ధియా ।
సుషుమ్నా లీయతే చిత్తం న చ వాయుః ప్రధావతి ॥ ౬౨ ॥

శుష్కే మలే తు యోగీ చ స్యాద్ గతిశ్చలితా తతః ।
అధోగతిమపానం వై ఊర్ధ్వగం కురుతే బలాత్ ॥ ౬౩ ॥

ఆకుఞ్చనేన తం ప్రాహుర్మూలబన్ధోఽయముచ్యతే ।

అపానశ్చోర్ధ్వగో భూత్వా వహ్నినా సహ గచ్ఛతి ॥ ౬౪ ॥

ప్రాణస్థానం తతో వహ్నిః ప్రాణాపానౌ చ సత్వరమ్ ।
మిలిత్వా కుణ్డలీం యాతి ప్రసుప్తా కుణ్డలాకృతిః ॥ ౬౫ ॥

తేనాగ్నినా చ సంతప్తా పవనేనైవ చాలితా ।
ప్రసార్య స్వశరీరం తు సుషుమ్నావదనాన్తరే ॥ ౬౬ ॥

ఏవం సత్త్వాస్థయా ప్రాణాయామం కుర్వతః చిత్తాదికం న చలతి । న చ కదాపి వాయుః ప్రధావతి । కేవలకుమ్భకతో నాడీగతమలే శుష్కే సత్యథ సుషుమ్నాయాం ప్రాణగతిః చాలితా స్తమ్భితా యది తదా తతోఽయం యోగీ స్యాదిత్యర్థః ॥ ౬౩-౬౪ ॥ యాతి యాతః ॥ ౬౫ ॥ చాలితా కుణ్డలినీ ॥ ౬౬-౬౭ ॥

గ్రన్థిత్రయభేదేన కుణ్డలిన్యాః సహస్రారగమనమ్

బ్రహ్మగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా రజోగుణసముద్భవమ్ ।
సుషుమ్నావదనే శీఘ్రం విద్యుల్లేఖేవ సంస్ఫురేత్ ॥ ౬౭ ॥

విష్ణుగ్రన్థిం ప్రయాత్యుచ్చైః సత్వరం హృది సంస్థితా ।
ఊర్ధ్వం గచ్ఛతి యచ్చాస్తే రుద్రగ్రన్థిం తదుద్భవమ్ ॥ ౬౮ ॥

భ్రువోర్మధ్యం తు సంభిద్య యాతి శీతాంశుమణ్డలమ్ ।
అనాహతాఖ్యం యచ్చక్రం దలైః షోడశభిర్యుతమ్ ॥ ౬౯ ॥

తత్ర శీతాంశుసంజాతం ద్రవ శోషయతి స్వయమ్ ।

చలితే ప్రాణవేగేన రక్తం పిత్తం రవిర్గ్రహేత్ ॥ ౨౦ ॥

యాతేన్దుచక్రం యత్రాస్తే శుద్ధశ్లేష్మద్రవాత్మకమ్ ।
(తత్ర సిక్తం గ్రసత్యుష్ణం కథం శీతస్వభావకమ్) ॥ ౨౧ ॥

తథైవ రభసా శుక్లం చన్ద్రరూపం హి తప్యతే ।
ఊర్ధ్వం ప్రవహతి క్షుబ్ధా తదైవం స్రవతేతరామ్ ॥ ౨౨ ॥

తస్యాస్వాదవశాచ్చిత్తం బహిష్ఠం విషమేషు యత్ ।
తదేవ పరమం భుక్త్వా స్వస్థస్యాత్మరతో యువా ॥ ౨౩ ॥

తదుద్భవమ్ ఆజ్ఞాచక్రమూలోద్భవం రుద్రగ్రన్థిమ్ ॥ ౧౮ ॥ దలైః షోడశభిర్యుతమ్- ప్రధానదలాన్యష్టౌ, తథా ఉపదలాని, ఆహత్య షోడశ ॥ ౧౯ ॥ యదా ప్రాణో హృదయే శీతాంశుజం ద్రవం శోషయతి తదా తత్రత్యరక్తాదౌ ప్రాణవేగేన చలితే సతి రవిః రక్తపిత్తాదికం గ్రహేత్ గ్రసేత్ శోషయేదిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ తతః ప్రాణే యాతేన్దుచక్రమితి ॥ ౨౧ ॥ స్రవతేతరాం- అమృతధారేత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ అస్యా అమృతధారాయాః ఆస్వాదవశాత్ యచ్చిత్తం విషమేషు విషయేషు ఉదాసీనతయా బహిష్ఠం బహిర్భూతం భవతి తద్వానాత్మరతో మునిః తదేవ పరమమ్ అమృతాఖ్యం హవిర్భుక్త్వా స్వస్థః స్యాత్ స్వస్థస్యాత్మరత ఇత్యత్ర విసర్గతకారాకారాణాం లోపః ॥ ౨౩ ॥

ప్రాణాదివిలయః, విలీనానాం బహిఃప్రసరశ్చ

ప్రకృత్యష్టకరూపం చ స్థానం గచ్ఛతి కుణ్డలీ।
క్రోడీకృత్య శివం యాతి క్రోడీకృత్య విలీయతే॥ ౭౪॥

ఇత్యధోర్ధ్వరజఃశుక్లే శివే తదను మారుతః।
ప్రాణాపానౌ సమౌ యాతి సహ జాతౌ తథైవ చ॥ ౭౫॥

భూతేఽల్పే చ మనోల్పే వా వాచకే త్వతివర్ధతే।
ధావయత్యఖిలా వాతా అగ్నిమూషాహిరణ్యవత్॥ ౭౬॥

తతః కిమిత్యత ఆహ- ప్రకృతీతి।

భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ।
అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా॥

ఇతి స్మృత్యనురోధేన హిత్వా స్వాత్త్ప్రకృత్యష్టకరూపమ్। సహస్రారస్థానమ్।
దృఙ్మనఃప్రాణాదికం క్రోడీకృత్య॥ ౭౪॥ యదా కుణ్డలినీ సర్వం
క్రోడీకృత్య సహస్రారే విలీయతే ఇత్యధోర్ధ్వరజఃశుక్లే శివే ఇత్యత్ర
కుణ్డలినీవిలయాదధోర్ధ్వక్షణం సౌరం ప్రాకృతం జీవతత్త్వం రజశ్చ
చాన్ద్రమ్ ఐశ్వరం శుక్లం చ రజఃశుక్లే సహస్రారాలంకారే
స్వాతిరిక్తాశివగ్రాసే శివే పరమాత్మని విలీయతే తదను తదుత్తరక్షణం
మారుతోఽపి విలీయతే। సహజప్రాణాదేః కథం విలయ ఇత్యత్ర యథా అహోరాత్రే
సహజే సంధ్యయోః సమే భవతః తథైవ సహజాతౌ సహజౌ
తుర్యస్వరూపావస్థానలక్షణనిర్వికల్పకావస్థాయాం ప్రాణాపానౌ సమౌ
ఊర్ధ్వాధోగతివిరలౌ నిర్వ్యాపారతాం యాతి యాతః। అయమేవ ప్రాణాదివిలయ

ఇత్యర్థః || ౭౫ || ఏవం విలీనప్రాణమనోవాగాదిః కథమన్తర్బాహ్యే ప్రసరతీత్యత్ర బాహ్యే స్వాతిరేకేణ ఘటాద్యత్యల్పం భవతీతి భూతమల్పం తస్మిన్ భూతే అల్పే చ స్మృతే ప్రాణః ప్రసరతి | స్వాతిరేకేణ అల్పం వా కించిదస్తీతి యన్మనుతే తన్మనల్పం మనోల్పం తస్మిన్ మనోల్పే సంకల్పితే సంకల్పవికల్పాత్మకం మనః ప్రసరతి | స్వాతిరేకేణ వాచకే తు స్మృతే తదా వాగ్వృత్తిః ప్రసరతి | ఏవం ప్రాణమనోవాగాదిరుత్పన్నః సన్ వర్ధతే | ఏవం ప్రాణాదినిష్పత్తౌ సత్యాం మూషానిషిక్తద్రుతసువర్ణవదాపాదమస్తకమఖిలాః ప్రాణాదివాతా ధావయతి ధావన్తి ఆపాదమస్తకం వ్యాప్య వర్తన్తే ఇత్యర్థః || ౭౬ ||

సమాధౌ సర్వస్య చిన్మాత్రత్వానుభవః

ఆధిభౌతికదేహం తు ఆధిదైవికవిగ్రహే |
దేహోఽతివిమలం యాతి చాతివాహికతామియాత్ || ౭౭ ||

జాడ్యభావవినిర్ముక్తమమలం చిన్మయాత్మకమ్ |
తస్యాతివాహికం ముఖ్యం సర్వేషాం తు మదాత్మకమ్ || ౭౮ ||

జాయాభవవినిర్ముక్తిః కాలరూపస్య విభ్రమః |
ఇతి తం స్వస్వరూపా హి మతీ రజ్జుభుజఙ్గవత్ || ౭౯ ||

మృషైవోదేతి సకలం మృషైవ ప్రవిలీయతే |
రౌప్యబుద్ధిః శుక్తికాయాం స్త్రీపుంసోర్భ్రమతో యథా || ౮౦ ||

పిణ్డబ్రహ్మాణ్డయోరైక్యం లిఙ్గసూత్రాత్మనోరపి |

స్వాపావ్యాకృతయోరైక్యం స్వప్రకాశచిదాత్మనోః ॥ ౮౧ ॥

పునః సమాహితావస్థాయాం ఏతత్ సర్వం చిన్మాత్రపర్యవసన్నం భవతీత్యాహ- ఆధిభౌతికేతి । స్వాజ్ఞవికల్పితభౌతికదేహమధికృత్య భవతీత్యాధిభౌతికదేహః తం తు ఆధిభౌతికదేహమ్ ఆత్మానం ప్రత్యఞ్చం దేవమధికృత్య భవతీత్యాధిదైవికవిగ్రహః తస్మిన్ ఆధిదైవికవిగ్రహే ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మని తన్మాత్రతయా ప్రవిలాపయేత్ । తతః పూర్వాధిష్ఠితదేహః మలవద్దేహాదిభావం విహాయ విమలబ్రహ్మభావమేవ యాతి స్వాజ్ఞవికల్పితప్రపఞ్చాధారతయా సమన్తాద్వహతీత్యాతివాహికతాం బ్రహ్మతామియాదిత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥ యత్ స్వాతిరిక్తజడశరీరాదికమనుభూతం తత్ సర్వం జాడ్యభావవినిర్ముక్తమమలం చిన్మయాత్మకమ్ । యత్ సర్వేషాం దేహాదీనాం అధిష్ఠేయానాం ఆరోపాపవాదాధిష్ఠానం మదాత్మకమ్ అస్మత్ప్రత్యయాలమ్బనభూతప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ తస్యాతివాహికత్వమేవ ముఖ్యం వాస్తవమిత్యర్థః ॥ ౭౮ ॥ యది తే పరాకాఙ్క్షాపేక్షప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి సవిశేషధీః జాయతే తదా జనిత్వా భవతీతి తజ్జాయాభావః సవిశేషత్వస్ఫూర్తిః । తదపహ్నవసిద్ధిః తద్వినిర్ముక్తిః । ఏవం సవిశేషాపహ్నవోక్తిరపి కాలరూపస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానవిభ్రమః సర్వాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేన స్వాతిరిక్తమస్తి నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవోక్తిరప్యపహ్నవతామర్హతీతి భావః ।

ఇత్యేవం యోఽవశిష్యతే తం స్వావశేషధియా విదిత్వా వేదనసమకాలం యా హి స్వస్వరూపావస్థితిః తన్మతిరేవ ముక్తిః ॥ ౭౯ ॥ తదతిరేకేణ స్వాజ్ఞదశాయాం యద్యదనుభూతం రజ్జుభుజఙ్గవత్,

శుక్తికాయాం యథా అనుభూతమ్ ఇదం రజతమితి విపరీతభ్రమతః స్త్రీపుంసోః
రౌప్యబుద్ధివచ్చ, మృషైవోదేతి సకలం మృషైవ ప్రవిలీయతే।
వస్తుతః స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి బ్రహ్మమాత్రం
నిష్ప్రతియోగికమవశిష్యత ఇతి ఫలితోఽర్థః ॥ ౮౦ ॥ కథం పునః
బ్రహ్మమాత్రమవశిష్యత ఇత్యుక్తమ్ ?
వ్యష్టిసమష్టివిభాగసిద్ధవిశ్వాది-
భేదం మన్యసే తదా
వ్యష్టిసమష్టిప్రపఞ్చతదారోపాపవాదాధారవిశ్వాదితురీయాన్తస్య
విరాడాదితుర్యాన్తైనైక్యం విచిన్తయేదిత్యాహ- పిణ్డేతి। ఐక్యం
విశ్వవిరాడైక్యోఫలక్షణార్థమ్।
భేదసాపేక్షతదైక్యగతసవిశేషతాపాయే బ్రహ్మ
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమవశిష్యతే ఇత్యర్థః ॥ ౮౧ ॥

సమాధియోగః

శక్తిః కుణ్డలినీ నామ విసతన్తునిభా శుభా।
మూలకన్దం ఫణాగ్రేణ కమలకన్దవత్ ॥ ౮౨ ॥

ముఖేన పుచ్ఛం సంగృహ్య బ్రహ్మరన్ధ్రసమన్వితా।
పద్మాసనగతః స్వస్థో గుదమాకుఞ్చ్య సాధకః ॥ ౮౩ ॥

వాయుమూర్ధ్వగతం కుర్వన్ కుమ్భకావిష్టమానసః।
వాయవాఘాతవశాదగ్నిః స్వాధిష్ఠానగతో జ్వలన్ ॥ ౮౪ ॥

జ్వలనాఘాతపవనా ఘాతోరున్నిద్రితోఽహిరాట్ ।
బ్రహ్మగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా విష్ణుగ్రన్థిం భినత్త్యతః ॥ ౮౫ ॥

రుద్రగ్రన్థిం చ భిత్త్వైవ కమలాని భినత్తి షట్ ।
సహస్రకమలే శక్తిః శివేన సహ మోదతే ॥ ౮౬ ॥

సైవావస్థా పరా జ్ఞేయా సైవ నిర్వృతికారణా ॥ ౮౭ ॥

ఇతి ।

ఇత్థంభూతజ్ఞానోపాయతయా సమాధియోగమాచష్టే- శక్తిరితి ॥
౮౨-౮౪ ॥ ఘాతేనేత్యత్ర ఘాతోరితి ఛాన్దసః ॥ ౮౫ ॥
షట్చక్రాలంకారగ్రన్థిత్రయభేదనానన్తరమ్ ఇయం కుణ్డలినీశక్తిః శివేన
సహ సహస్రారే మోదతే ॥ ౮౬ ॥ స్వవికల్పితభేదప్రపఞ్చం గ్రసిత్వా
నిర్విశేషబ్రహ్మవిద్యారూపమాసాద్య స్వయమపి
నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నేతి యావస్థోక్తా సైవావస్థా పరా
విదేహముక్తిరితి జ్ఞేయా । సైవ నిర్వృతికారణా, తస్యాః
పరమానన్దావిర్భావహేతుత్వాత్ । ఇతిశబ్దో హఠయోగసమాప్త్యర్థః,
అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థశ్చ ॥ ౮౭ ॥

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఖేచరీవిద్యా

అథాహం సంప్రవక్ష్యామి విద్యాం ఖేచరిసంజ్ఞికామ్ ।
యథా విజ్ఞాతవానస్య లోకేఽస్మిన్నజరామరః ॥ ౧ ॥

మృత్యువ్యాధిజరాగ్రస్తో దృష్ట్వా విద్యామిమాం మునే ।
బుద్ధిం దృఢతరాం కృత్వా ఖేచరీం తు సమభ్యసేత్ ॥ ౨ ॥

జరామృత్యుగదఘ్నో యః ఖేచరీం వేత్తి భూతలే ।
గ్రన్థతశ్చార్థతశ్చైవ తదభ్యాసప్రయోగతః ॥ ౩ ॥

తం మునే సర్వభావేన గురుం మత్వా సమాశ్రయేత్ ।
దుర్లభా ఖేచరీ విద్యా తదభ్యాసోఽపి దుర్లభః ॥ ౪ ॥

అభ్యాసం మేలనం చైవ యుగపన్నైవ సిధ్యతి ।
అభ్యాసమాత్రనిరతా న విన్దన్తే హ మేలనమ్ ॥ ౫ ॥

అభ్యాసం లభతే బ్రహ్మన్ జన్మజన్మాన్తరే క్వచిత్ ।
మేలనం జన్మనాం తత్తు శతాన్తేఽపి న లభ్యతే ॥ ౬ ॥

అభ్యాసం బహుజన్మాన్తే కృత్వా తద్భావసాధితమ్ ।
మేలనం లభతే కశ్చిద్యోగీ జన్మాన్తరే క్వచిత్ ॥ ౭ ॥

యదా తు మేలనం యోగీ లభతే గురువక్త్రతః ।
తదా తత్సిద్ధిమాప్నోతి యదుక్తా శాస్త్రసంతతౌ ॥ ౮ ॥

గ్రన్థతశ్చార్థతశ్చైవ మేలనం లభతే యదా।
తదా శివత్వమాప్నోతి నిర్ముక్తః సర్వసంసృతేః ॥ ౯ ॥

శాస్త్రం వినాపి సంబోద్ధుం గురవోఽపి న శక్నుయుః।
తస్మాత్ సుదుర్లభతరం లభ్యం శాస్త్రమిదం మునే ॥ ౧౦ ॥

యావన్న లభ్యతే శాస్త్రం తావద్గాం పర్యటేద్యతిః।
యదా సంలభ్యతే శాస్త్రం తదా సిద్ధిః కరే స్థితా ॥ ౧౧ ॥

న శాస్త్రేణ వినా సిద్ధిర్దృష్టా చైవ జగత్త్రయే।
తస్మాన్మేలనదాతారం శాస్త్రదాతారమచ్యుతమ్ ॥ ౧౨ ॥

తదభ్యాసప్రదాతారం శివం మత్వా సమాశ్రయేత్।
లబ్ధ్వా శాస్త్రమిదం మహ్యమన్యేషాం న ప్రకాశయేత్ ॥ ౧౩ ॥

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన గోపనీయం విజానతా।
యత్రాస్తే చ గురుర్బ్రహ్మన్ దివ్యయోగప్రదాయకః ॥ ౧౪ ॥

తత్ర గత్వా చ తేనోక్తవిద్యాం సంగృహ్య ఖేచరీమ్।
తేనోక్తః సమ్యగభ్యాసం కుర్యాదాదావతన్ద్రితః ॥ ౧౫ ॥

అనయా విద్యయా యోగీ ఖేచరీసిద్ధిభాగ్భవేత్।
ఖేచర్యా ఖేచరీం యుఞ్జన్ ఖేచరీబీజపూరయా ॥ ౧౬ ॥

ఖేచరాధిపతిర్భూత్వా ఖేచరేషు సదా వసేత్।

జ్ఞానసహితహఠయోగసర్వస్వం ప్రతిపాద్య సప్రపఞ్చం
లమ్బికాయోగమాచష్టే- అథేతి। యథా యథావత్॥ ౧-౧౨॥ మహ్యం
మత్తః॥ ౧౩-౧౪॥ హ్రీమిత్యాదిఖేచరీబీజపూరయా

అన్తర్లక్ష్యవిలీనచిత్తపవనో యోగీ సదా వర్తతే
దృష్ట్యా నిశ్చలతారయా బహిరధః పశ్యన్నపశ్యన్నపి।
ముద్రయం ఖలు ఖేచరీ భవతి సా లక్ష్యైకతానా శివా
శూన్యాశూన్యవివర్జితం స్ఫురతి సా తత్త్వం పదం వైష్ణవి॥

ఇతి శ్రుతిసిద్ధఖేచరీముద్రయా ఖేచరీయోగం యుఞ్జన్ యః కాలం నయతి॥ ౧౬॥
స యోగీ దేహాన్తే ఖేచరాధిపతిః సూర్యో భూత్వా ఖేచరేషు ఖేచరణీయలోకేషు
సదా వసేత్॥

ఖేచరీమన్త్రరాజోద్ధారః

ఖేచరావసథం వహ్నిమమ్బుమణ్డలభూషితమ్॥ ౧౭॥

ఆఖ్యాతం ఖేచరీబీజం తేన యోగః ప్రసిధ్యతి।
సోమాంశనవకం వర్ణం ప్రతిలోమేన చోద్ధరేత్॥ ౧౮॥

తస్మాత్ త్ర్యంశకమాఖ్యాతమక్షరం చన్ద్రరూపకమ్।
తస్మాదప్యష్టమం వర్ణం విలోమేనాపరం మునే॥ ౧౯॥

తథా తత్పరమం విద్ధి తదాదిరపి పఞ్చమా।

ఇన్దోశ్చ బహుభిన్నం చ కూటో౽యం పరికీర్తితః || ౨౦ ||

మేలనమన్త్రరాజముద్ధరతి- ఖేచరేతి | ఖవాచకతయా చరతీతి
ఖేచరః హకారః ఆవసథమితి ధారణాశక్తిరీకారః రేతి వహ్నిః
అమ్బుమణ్డలమితి బిన్దుః | ఏతత్ సర్వం మిలిత్వా భూషితం హ్రీమితి || ౧౭ ||
ఖేచరీబీజమాఖ్యాతమ్ | తేనైవ లమ్బికాయోగః ప్రసిధ్యతి |
శిష్టబీజషట్కమప్యమ్బుమణ్డలభూషితమితి జ్ఞేయమ్ | సోమాంశః
సకారః చన్ద్రబీజం తత్ప్రతిలోమేన తన్నవకం వర్ణముద్ధరేత్ భమితి || ౧౮ ||
తస్మాత్ భకారాదనులోమేన త్ర్యంశకం చన్ద్రబీజమాఖ్యాతం సమితి |
తస్మాత్ సకారాత్ విలోమేన అపరమష్టమం వర్ణముద్ధరేత్ మమితి || ౧౯ || తథా
మకారాత్ విలోమేన అపరం పఞ్చమవర్ణం పమితి విద్ధి | పునరిన్దోశ్చ
బీజం సమిత్యుద్ధరేత్ | బహుభిః కకారషకారబిన్దుభిః యుక్తో౽యం కూటః
క్షమితి | ఆహత్య బీజాని సప్త- హ్రీం, భం, సం, మం,
పం, సం, క్షం, ఇతి || ౨౦-౨౧ ||

మన్త్రజపాత్ ఖేచరీసిద్ధిః

గురూపదేశలభ్యం చ సర్వయోగప్రసిద్ధిదమ్ |
యత్తస్య దేహజా మాయా నిరుద్ధకరణాశ్రయా || ౨౧ ||

స్వప్నే౽పి న లభేత్ తస్య నిత్యం ద్వాదశజప్యతః |
య ఇమాం పఞ్చ లక్షాణి జపేదపి సుయన్త్రితః || ౨౨ ||

తస్య శ్రీఖేచరీసిద్ధిః స్వయమేవ ప్రవర్తతే |

నశ్యన్తి సర్వవిఘ్నాని ప్రసీదన్తి చ దేవతాః || ౨౩ ||

వలీపలితనాశశ్చ భవిష్యతి న సంశయః |
ఏవం లబ్ధ్వా మహావిద్యామభ్యాసం కారయేత్ తతః || ౨౪ ||

అన్యథా క్లిశ్యతే బ్రహ్మన్న సిద్ధిః ఖేచరీపథే |
యదభ్యాసవిధౌ విద్యాం న లభేద్యః సుధామయీమ్ || ౨౫ ||

తతః సంమేలకాదౌ చ లబ్ధ్వా విద్యాం సదా జపేత్ |
నాన్యథా రహితో బ్రహ్మన్న కించిత్ సిద్ధిభాగ్ భవేత్ || ౨౬ ||

యదిదం లభ్యతే శాస్త్రం తదా విద్యాం సమాశ్రయేత్ |
తతస్తదోదితాం సిద్ధిమాశు తాం లభతే మునిః || ౨౭ ||

నిత్యం ద్వాదశవారం యో జపతి స మాయాతీతో భవతీత్యర్థః || ౨౨-

ఖేచర్యభ్యాసక్రమః

తాలుమూలం సముత్కృష్య సప్తవాసరమాత్మవిత్ |
స్వగురూక్తప్రకారేణ మలం సర్వం విశోధయేత్ || ౨౮ ||

స్నుహిపత్రనిభం శస్త్రం సుతీక్ష్ణం స్నిగ్ధనిర్మలమ్ |
సమాదాయ తత స్తేన లోమమాత్రం సముచ్ఛినేత్ || ౨౯ ||

హిత్వా సైన్ధవపథ్యాభ్యాం చూర్ణితాభ్యాం ప్రకర్షయేత్ |

పునః సప్తదినే ప్రాప్తే రోమమాత్రం సముచ్చినేత్ ॥ ౩౦ ॥

ఏవం క్రమేణ షాణ్మాసం నిత్యోద్యుక్తః సమాచరేత్ ।
షాణ్మాసాద్రసనామూలం సిరాబన్ధం ప్రణశ్యతి ॥ ౩౧ ॥

అథ వాగీశ్వరీధామశిరో వస్త్రేణ వేష్టయేత్ ।
శనైరుత్కర్షయేద్యోగీ కాలవేలావిధానవిత్ ॥ ౩౨ ॥

పునః షాణ్మాసమాత్రేణ నిత్యం సంఘర్షణాన్మునే ।
భ్రూమధ్యావధి చాప్యేతి తిర్యక్కర్ణబిలావధి ॥ ౩౩ ॥

అధశ్చ చుబుకం మూలం ప్రయాతి క్రమచారితా ।
పునః సంవత్సరాణాం తు తృతీయాదేవ లీలయా ॥ ౩౪ ॥

కేశాన్తమూర్ధ్వం క్రమతి తిర్యక్శాఖావధిర్మునే ।
అధస్తాత్ కణ్ఠకూపాన్తం పునర్వర్షత్రయేణ తు ॥ ౩౫ ॥

బ్రహ్మరన్ధ్రం సమావృత్య తిష్ఠేదేవ న సంశయః ।
తిర్యక్ చూలితలం యాతి అధః కణ్ఠబిలావధిః ॥ ౩౬ ॥

శనైః సనైర్మస్తకాచ్చ మహావజ్రకవాటభిత్ ।
పూర్వం బీజయుతా విద్యా హ్యాఖ్యాతా యాతి దుర్లభామ్ ॥ ౩౭ ॥

తస్యాః షడఙ్గం కుర్వీత తయా షట్స్వరభిన్నయా ।
కుర్యాదేవం కరన్యాసం సర్వసిద్ధ్యాదిహేతవే ॥ ౩౮ ॥

శనైరేవం ప్రకర్తవ్యమభ్యాసం యుగపన్న హి |
యుగపద్వర్తతే యస్య శరీరం విలయం వ్రజేత్ || ౩౯ ||

తస్మాచ్ఛనైః శనైః కార్యమభ్యాసం మునిపుంగవ |
యదా చ బాహ్యమార్గేణ జిహ్వా బ్రహ్మవిలం బ్రజేత్ || ౪౦ ||

తదా బ్రహ్మార్గలం బ్రహ్మన్ దుర్భేద్యం త్రిదశైరపి |
అఙ్గుల్యగ్రేణ సంఘృష్య జిహ్వామాత్రం నివేశయేత్ || ౪౧ ||

ఏవం వర్షత్రయం కృత్వా బ్రహ్మద్వారం ప్రవిశ్యతి |
బ్రహ్మద్వారే ప్రవిష్టే తు సమ్యఙ్మథనమాచరేత్ || ౪౨ ||

మథనేన వినా కేచిత్ సాధయన్తి విపశ్చితః |
ఖేచరీమన్త్రసిద్ధస్య సిధ్యతే మథనం వినా || ౪౩ ||

జపం చ మథనం చైవ కృత్వా శీఘ్రం ఫలం లభేత్ |
స్వర్ణజాం రౌప్యజాం వాపి లోహజాం వా శలాకికామ్ || ౪౪ ||

నియోజ్య నాసికారన్ధ్రం దుగ్ధసిక్తేన తన్తునా |
ప్రాణాన్ నిరుధ్య హృదయే సుఖమాసనమాత్మనః || ౪౫ ||

శనైః సుమథనం కుర్యాద్ భ్రూమధ్యే న్యస్తచక్షుషి |
షాణ్మాసాన్మథనావస్థాభావేనైవ ప్రజాయతే || ౪౬ ||

యథా సుషుప్తిర్బాలానాం యథా భావస్తథా భవేత్ ।
న సదా మథనం శస్తం మాసే మాసే సమాచరేత్ ॥ ౪౭ ॥

సదా రసనయా యోగీ మార్గం న పరిసంక్రమేత్ ।
ఏవం ద్వాదశవర్షాన్తే సంసిద్ధిర్భవతి ధ్రువా ॥ ౪౮ ॥

శరీరే సకలం విశ్వం పశ్యత్యాత్మావిభేదతః ।
బ్రహ్మాణ్డోఽయం మహామార్గో రాజదన్తోర్ధ్వకుణ్డలీ ॥ ౪౯ ॥

ఇతి ॥

అభ్యాసక్రమమాహ- తాల్వితి ॥ ౨౮-౨౯ ॥ కార్యాన్తరం హిత్వేతి । హరీతకీ పథ్యాశబ్దార్థః ॥ ౩౦-౩౧ ॥ వాగీశ్వరీధామశిరః జిహ్వాగ్రమ్ ॥ ౩౨-౩౪ ॥ తిర్యక్చాచ్ఛాఖావధిః శిఖామూలమిత్యర్థః ॥ ౩౫-౩౬ ॥ దుర్లభాం దుర్లభతామ్ ॥ ౩౭ ॥ షట్స్వరభిన్నయా హ్రాం హ్రీం ఇత్యాదినేత్యర్థః ॥ ౩౮-౪౦ ॥ బ్రహ్మార్గలమ్ అన్తర్జిహ్వాసుషిరమ్ ॥ ౪౧-౪౭ ॥ ఏవం గురుముఖాత్ లమ్బికావిద్యామ్ అభ్యస్య ద్వాదశవర్షానుష్ఠానాత్ లమ్బికాయోగసిధిః భవతి ॥ ౪౮ ॥ శరీరే సకలం విశ్వం పశ్యతీత్యనేన విరాట్సూత్రబీజతుర్యరూపం క్రమేణ ప్రతిపద్యతే । యత్ర సహస్రారే రాజదన్తోర్ధ్వకుణ్డలీ జిహ్వా ప్రసరతి సోఽయం మార్గః బ్రహ్మాణ్డనిభో భవతి, సుపథత్వాత్ । ఇతిశబ్దః లమ్బికాయోగసమాప్త్యర్థః, ద్వితీయాధ్యాయసమాప్త్యర్థశ్చ భవతి ॥ ౪౯ ॥

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

మేలనమన్త్రః

హ్రీం భం సం మం పం సం క్షమ్ ।

మేలనమనుం కణ్ఠతః పఠతి- హ్రీమితి ।

అమావాస్యాప్రతిపత్పూర్ణిమాభేదేన దృష్టిభేదః

పద్మజ ఉవాచ-

అమావాస్యా చ ప్రతిపత్ పౌర్ణమాసీ చ శంకర ।
అస్యాః కా వర్ణ్యతే సంజ్ఞా ఏతదాఖ్యాహి తత్త్వతః ॥ ౧ ॥

[శివ ఉవాచ-]

ప్రతిపద్దినతోఽకాలే అమావాస్యా తథైవ చ ।
పౌర్ణమాస్యాం స్థిరీకుర్యాత్ స చ పన్థా హి నాన్యథా ॥ ౨ ॥

దృష్టిత్రయతల్లక్ష్యయాథార్థ్యబుభుత్సయా శివం ప్రతి బ్రహ్మా
పృచ్ఛతీత్యాహ- పద్మజ ఇతి ॥ ౧ ॥ ప్రశ్నోత్తరం భగవానాహ-
ప్రతిపదితి । బాహ్యమధ్యాన్తర్లక్ష్యదర్శనకరణం
మనఃసహకృతదృష్టిః । అమాదిభేదేన సేయం త్రిధా భిద్యతే । తత్ర

గాఢనిమీలనదృష్టిరమా, అర్ధోన్మీలనదృష్టిః ప్రతిపత్,
సర్వోన్మీలనదృష్టిః పూర్ణిమా భవతి। లక్ష్యదర్శనే పూర్ణిమాదృష్టిః
ప్రశస్యతే। అభ్యాసకాలే యది నేత్రశ్రమో భవతి తదా ప్రతిపద్దినతోఽకాలే
ప్రతిపద్ధృష్ట్యావలోకయేత్ అమాదృష్ట్యా వా। యదా జితశ్రమో భవతి తదా
పూర్ణిమాదృష్టిమేవ స్థిరీకుర్యాత్,

కదాచిత్ పూర్ణిమాదృష్ట్యా కదాచిత్ ప్రతిపద్ధృశా।
అమాదృష్ట్యా కదాచిచ్చ నిర్విఘ్నేనావలోకయేత్॥

ఇతి బ్రహ్మప్రణవోక్తేః। ప్రాణాపానా[ణాయామా]ద్యపేక్షయా
అయమేవ పన్థా వరీయానిత్యర్థః॥ ౨॥

పూర్ణిమాదృష్టివిధిః

కామేన విషయాకాఙ్క్షీ విషయాత్ కామమోహితః।
ద్వావేవ సంత్యజేన్నిత్యం నిరఞ్జనముపాశ్రయేత్॥ ౩॥

అపరం సంత్యజేత్ సర్వం యదిచ్ఛేదాత్మనో హితమ్।
శక్తిమధ్యే మనః కృత్వా మనః శక్తేశ్చ మధ్యగమ్॥ ౪॥

మనసా మన ఆలోక్య తత్ త్యజేత్ పరమం పదమ్।
మన ఏవ హి బిన్దుశ్చ ఉత్పత్తిస్థితికారణమ్॥ ౫॥

మనసోత్పద్యతే బిన్దుర్యథా క్షీరం ఘృతాత్మకమ్।
న చ బన్ధనమధ్యస్థం తద్వై కారణమానసమ్॥ ౬॥

చన్ద్రార్కమధ్యమా శక్తిర్యత్రస్థా తత్ర బన్ధనమ్ |
జ్ఞాత్వా సుషుమ్నాతద్భేదం కృత్వా వాయుం చ మధ్యగమ్ || ౭ ||

స్థిత్వాసౌ వైన్దవస్థానే ఘ్రాణరన్ధ్రే నిరోధయేత్ |
వాయుం బిన్దుం సమాఖ్యాతం సత్త్వం ప్రకృతిమేవ చ || ౮ ||

షట్ చక్రాణి పరిజ్ఞాత్వా ప్రవిశేత్ సుఖమణ్డలమ్ |
మూలాధారం స్వాధిష్ఠానం మణిపూరం తృతీయకమ్ || ౯ ||

అనాహతం విశుద్ధిం చ ఆజ్ఞాచక్రం చ షష్ఠకమ్ |
ఆధారం గుదమిత్యుక్తం స్వాధిష్ఠానం తు లైఙ్గికమ్ || ౧౦ ||

మణిపూరం నాభిదేశే హృదయస్థమనాహతమ్ |
విశుద్ధిః కణ్ఠమూలే చ ఆజ్ఞాచక్రం చ మస్తకమ్ || ౧౧ ||

విషయవిషయికలనాత్యాగపూర్వకం పూర్ణిమాదృష్ట్యా బ్రహ్మాహమితి
లక్షయేత్ ఇత్యాహ- కామేనేతి || ౩ || కించ- శక్తిమధ్యే |
కుణ్డలినీశక్తిమధ్యే పూర్ణిమాదృష్టికలితం మనః కృత్వా పునః
శక్తేశ్చ మధ్యగం మనోఽపి కృత్వా

బ్రహ్మాకారపరిణతమనసా మనస్తత్కార్యాపవాదాధికరణం
బ్రహ్మాస్మీత్యాలోక్య ఏవమాలోకనవృత్తిమపి సంత్యజేదితి యత్ తదేవ హి
పరమం పదం కైవల్యమిత్యర్థః || ౪ || కిం తన్మనః ఇత్యత ఆహ- మన
ఇతి | మనసః వ్యష్టిప్రపఞ్చోత్పత్త్యాదికారణత్వాత్ తదేవ బిన్దురీశ్వరః,

బిన్దురీశ్వరసంజ్ఞః ఇతి శ్రుతేః || ౫ || యద్వా- మనసోత్పద్యతే బిన్దుః బిన్ద్వాదికల్పనాయా మనోహేతుకత్వాత్ మనఃకార్యత్వమ్, సేశం మయా కల్పితమ్ ఇతి భగవత్పాదాచార్యోక్తేః | యథా క్షీరం ఘృతాత్మకం తథా బిన్దుః మన-ఆత్మకమిత్యర్థః | మనోబద్ధమీశ్వరతత్త్వమిత్యత్రాహ- బన్ధనమధ్యస్థం మనసో మృషాత్వాత్ | నాపి తద్వై తదేవ స్వకారణమానసవత్ భవతి, మానసాపాయే బిన్దోః ఈశ్వరస్య నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రత్వాత్ || ౬ || ఈశ్వరాదతిరిక్తమేవ బన్ధనమిత్యాహ- చన్ద్రేతి | బ్రహ్మరన్ధ్రమూలాధారాసనచన్ద్రార్కమధ్యమా శక్తిః కుణ్డలినీ యత్ర తిష్ఠతి తత్ర బన్ధనం మనోఽస్తీతి జ్ఞాత్వా | స్వాతిరిక్తకుణ్డలీకార్యం మనోబన్ధనమితి జ్ఞాత్వా తదున్మూలనాయ యత్ సుషుమ్నాయాం గ్రన్థిత్రయం విద్యతే తద్భేదం కృత్వా ప్రాణాదికమపి తత్సుషుమ్నామధ్యగం కృత్వా || ౭ || బైన్దవస్థానే భ్రూమధ్యాదౌ బిన్ద్వాఖ్యేశ్వరోఽస్మీతి స్థిత్వా వాయుం స్థిరీకృత్య ప్రాణరన్ధ్రే నిరోధయేత్ కేవలకుమ్భకమేవ కుర్యాత్ ఇత్యర్థః | ప్రాణాదీన్ జ్ఞాత్వా యోగానన్దం విశేదిత్యాహ- వాయుమితి || ౮ || కాని షట్ చక్రాణీత్యత ఆహ- మూలేతి || ౯-౧౨ ||

ప్రాణాభ్యాసాత్ విరాడ్రూపాపత్తిః

షట్ చక్రాణి పరిజ్ఞాత్వా ప్రవిశేత్ సుఖమణ్డలే |
ప్రవిశేద్వాయుమాకృష్య తయైవోర్ధ్వం నియోజయేత్ || ౧౨ ||

ఏవం సమభ్యసేద్వాయుం స బ్రహ్మాణ్డమయో భవేత్ |
వాయుం బిన్దుం తథా చక్రం చిత్తం చైవ సమభ్యసేత్ || ౧౩ ||

ఏవం ప్రాణాభ్యాసాత్ విరాడ్రూపో భవతీత్యర్థః।
చిత్తప్రాణావేకీకృత్య షట్చక్రేషు బిన్దుధ్యానపూర్వకం
యోగమభ్యసేదిత్యర్థః ॥ ౧౨-౧౩ ॥

అభ్యాసయోగేన వినా న స్వాత్మప్రకాశః

సమాధిమేకేన సమమమృతం యాన్తి యోగినః।
యథాగ్నిర్దారుమధ్యస్థో నోత్తిష్ఠేన్మథనం వినా ॥ ౧౪ ॥

వినా చాభ్యాసయోగేన జ్ఞానదీపస్తథా న హి।
ఘటమధ్యగతో దీపో బాహ్యే నైవ ప్రకాశతే ॥ ౧౫ ॥

భిన్నే తస్మిన్ ఘటే చైవ దీపజ్వాలా చ భాసతే।
స్వకాయం ఘటమిత్యుక్తం యథా దీపో హి తత్పదమ్ ॥ ౧౬ ॥

ఏకేన నిర్వికల్పయోగేన సమం సర్వసామ్యం సమాధిం బ్రహ్మ
అమృతం యోగినో యాన్తి। ఏవమభ్యాసయోగం వినా స్వాత్మా న ప్రకాశతే ఇతి
సదృష్టాన్తమాహ- యథేతి ॥ ౧౪-౧౫ ॥ స్వకాయో ఘటస్థానీయ
ఇత్యుక్తః ॥ ౧౬ ॥

గురూపదేశాత్ బ్రహ్మజ్ఞానమ్

గురువాక్యసమాభిన్నే బ్రహ్మజ్ఞానం స్ఫుటీభవేత్।
కర్ణధారం గురుం ప్రాప్య కృత్వా సూక్ష్మం తరన్తి చ ॥ ౧౭ ॥

అభ్యాసవాసనాశక్త్యా తరన్తి భవసాగరమ్ ।

గురువాక్యసమాభిన్నే స్వాజ్ఞానావరణే అథ బ్రహ్మజ్ఞానమ్ । గురుం
ప్రాప్య తదుపదిష్టార్థం నౌకాం కృత్వా ॥ ౧౭ ॥

వాగ్వృత్త్యధిష్ఠానం బ్రహ్మ

పరాయామఙ్కురీభూయ పశ్యన్త్యాం ద్విదలీకృతా ॥ ౧౮ ॥

మధ్యమాయాం ముకులితా వైఖర్యాం వికసీకృతా ।
పూర్వం యథోదితా యా వాగ్ విలోమేనాస్తగా భవేత్ ॥ ౧౯ ॥

తస్యా వాచః పరో దేవః కూటస్థో వాక్ప్రబోధకః ।
సోఽహమస్మీతి నిశ్చిత్య యః సదా వర్తతే పుమాన్ ॥ ౨౦ ॥

శబ్దైరుచ్చావచైర్నీచైర్భాషితోఽపి న లిప్యతే ।

వ్యవహారికప్రపఞ్చదృష్టీనాం భవసాగరతారణం కథమిత్యా-
వ్యావహారికప్రపఞ్చనిర్వాహకవాగ్వృత్తిసంభూతిస్థితిప్రలయా-
భవసాగరపారబ్రహ్మపదం యాన్తీత్యాహ- పరాయామితి । వాగ్వృత్తిః

చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని
తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః ।
గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి

తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి ||

ఇతి శ్రుత్యనురోధేన మూలాధారస్థపరాయాం అఙ్కురీభూయ |
అనాహతస్థపశ్యన్త్యామ్ || ౧౮ || విశుద్ధిచక్రస్థమధ్యమాయామ్,
ఆస్యస్థవైఖర్యామ్ || ౧౯-౨౦ ||

విశ్వాదిప్రపఞ్చాధిష్ఠానం బ్రహ్మ

విశ్వశ్చ తైజసశ్చైవ ప్రాజ్ఞశ్చేతి చ తే త్రయః || ౨౧ ||

విరాడ్ఢిరణ్యగర్భశ్చ ఈశ్వరశ్చేతి తే త్రయః |
బ్రహ్మాణ్డం చైవ పిణ్డాణ్డం లోకా భూరాదయః క్రమాత్ || ౨౨ ||

స్వస్వోపాధిలయాదేవ లీయన్తే ప్రత్యగాత్మని |
అణ్డం జ్ఞానగ్నినా తప్తం లీయతే కారణైః సహ || ౨౩ ||

పరమాత్మని లీనం తత్పరం బ్రహ్మైవ జాయతే |

వ్యష్టిసమష్టిప్రపఞ్చసాపేక్షవిశ్వవిరాడాదిభేదే సతి కథం
విద్వాన్ భవసాగరపారబ్రహ్మతయా అవశిష్యతే ఇత్యాశఙ్క్య యది తే
స్వాతిరేకేణ సాధారవ్యావహారికప్రపఞ్చోఽస్తీతి భ్రాన్తిస్తదా స్వజ్ఞానతః
స్వాజ్ఞానప్రపఞ్చో విలీయతే, తద్విలయాధికరణం
స్వాతిరిక్తాసంభవబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానేన నిరధికరణం సత్
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమవశిష్యతే ఇత్యాహ- విశ్వశ్చేతి || ౨౧-౨౩ ||
స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితస్వాతిరిక్తం స్వజ్ఞదృష్ట్యా విలీనం సత్

పరమార్థదృష్ట్యా బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః ||

నిష్ప్రతియోగికం బ్రహ్మ

తతః స్తిమితగమ్భీరం న తేజో న తమస్తతమ్ || ౨౪ ||

అనాఖ్యమనభివ్యక్తం సత్ కించిదవశిష్యతే |

పరమార్థదృష్ట్యా కథం తద్బ్రహ్మ భవతీత్యత్రాహ- తత ఇతి |
యతః స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చః తదపవాదోఽపి భవతి తతో
వస్తుయాథార్థ్యదర్శనాత్ నిర్గుణనిరవయవవ్యోమవత్ స్తిమితగమ్భీరం
భూతభౌతికతేజస్తమఃపరిచ్ఛేదాసంభవాత్ న తేజో న తమస్తతమ్ || ౨౪ ||
తథా నామరూపాసంభవాద్ అనాఖ్యమనభివ్యక్తం స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే
సత్యసతి సత్ కించిదవశిష్యతే, బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి ఇతి శ్రుతేః ||

బ్రహ్మసిద్ధ్యుపాయభూతం ధ్యానమ్

ధ్యాత్వా మధ్యస్థమాత్మానం కలశాన్తరదీపవత్ || ౨౫ ||

అఙ్గుష్ఠమాత్రమాత్మానమధూమజ్యోతిరూపకమ్ |
ప్రకాశయన్తమన్తఃస్థం ధ్యాయేత్ కూటస్థమవ్యయమ్ || ౨౬ ||

విజ్ఞానాత్మా తథా దేహే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితః |
మాయయా మోహితః పశ్చాద్బహుజన్మాన్తరే పునః || ౨౭ ||

సత్కర్మపరిపాకాత్తు స్వవికారం చికీర్షతి |
కోఽహం కథమయం దోషః సంసారాఖ్య ఉపాగతః || ౨౮ ||

జాగ్రత్స్వప్నే వ్యవహరన్త్సుషుప్తౌ క్వ గతిర్మమ |
ఇతి చిన్తాపరో భూత్వా స్వభాసా చ విశేషతః || ౨౯ ||

అజ్ఞానాత్తు చిదాభాసో బహిస్తాపేన తాపితః |
దగ్ధం భవత్యేవ తదా తూలపిణ్డమివాగ్నినా || ౩౦ ||

దహరస్థః ప్రత్యగాత్మా నష్టే జ్ఞానే తతః పరమ్ |
వితతో వ్యాప్య విజ్ఞానం దహత్యేవ క్షణేన తు || ౩౧ ||

మనోమయజ్ఞానమయాన్ సమ్యగ్ దగ్ధ్వా క్రమేణ తు |
ఘటస్థదీపవచ్ఛశ్వదన్తరేవ ప్రకాశతే || ౩౨ ||

ఏవం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రసిద్ధ్యుపాయమాహ- ధ్యాత్వేతి || ౨౫-౨౬ || స్వేన రూపేణ విజ్ఞానాత్మా పరమాత్మాపి స్వాతిరిక్తాత్మాత్మీయాభిమానతః సంసరతి, అనేకకోటిజన్మసుకృతపరిపాకవశాత్ ప్రత్యగభిముఖో భవతి, తతః స్వాజ్ఞవికల్పితప్రపఞ్చకలనావిరలవిదేహముక్తాత్మరూపతయా అవశిష్యతే ఇత్యాహ- విజ్ఞానాత్మేతి || ౨౭-33 ||

జీవన్ముక్తివిదేహముక్తీ

ధ్యాయన్నాస్తే మునిశ్చైవమా సుప్తేరా మృతేస్తు యః |

జీవన్ముక్తః స విజ్ఞేయః స ధన్యః కృతకృత్యవాన్ ॥ ౩౩ ॥

జీవన్ముక్తపదం త్యక్త్వా స్వదేహే కాలసాత్కృతే ।
విశత్యదేహముక్తత్వం పవనోఽస్పన్దతామివ ॥ ౩౪ ॥

అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్ ।
అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం తదేవ శిష్యత్యమలం నిరామయమ్ ॥
౩౫ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

స్వదేహే రూఢమూలదేహాభిమానే కాలసాత్కృతే విరూపవిలయం గతే
సత్యథ దేహాదావాత్మాత్మీయాభిమానసంభవప్రబోధసమకాల -
స్వమాత్రమవశిష్యతే ఇత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ శబ్దాదిప్రపఞ్చే సతి విదేహముక్తస్య
స్వాత్మమాత్రతా కథమిత్యత ఆహ- అశబ్దమితి ।
సర్వాపహ్నవసిద్ధవిదేహముక్తస్వరూపం బ్రహ్మ
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమిత్యత్ర న వివాదః । యది స్వాజ్ఞదృష్ట్యా
శబ్దాదివికారః స్యాత్ తదా స్వజ్ఞదృష్ట్యా
శబ్దాదివిలయాధికరణమశబ్దాదివిశేషవిశిష్టం భవతి, తదేవ
పరమార్థదృష్ట్యా నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమ్ । అవశిష్యతే ఇత్యర్థః ॥ ౩౫ ॥
ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః యోగకుణ్డల్యుపనిషత్సమాప్త్యర్థః ॥

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
యోగకుణ్డల్యుపనిషద్వ్యాఖ్యానం లిఖితం స్ఫుటమ్।
కుణ్డల్యుపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్తు ద్విశతం స్మృతః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
షడశీతిసంఖ్యాపూరకం యోగకుణ్డల్యుపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

యోగచూడామణ్యుపనిషత్

ఆప్యాయన్తు- ఇతి శాన్తిః

యోగాఙ్గషట్కమ్

యోగచూడామణిం వక్ష్యే యోగినాం హితకామ్యయా।
కైవల్యసిద్ధిదం గూఢం సేవితం యోగవిత్తమైః॥ ౧॥

ఆసనం ప్రాణసంరోధః ప్రత్యాహారశ్చ ధారణా।
ధ్యానం సమాధిరేతాని యోగాఙ్గాని భవన్తి షట్॥ ౨॥

ఏకం సిద్ధాసనం ప్రోక్తం ద్వితీయం కమలాసనమ్।

వివరణమ్

మూలాధారాదిషట్చక్రసహస్రారోపరిస్థితమ్।
యోగజ్ఞానముఖ్యఫలం రామచన్ద్రపదం భజే॥

ఇహ ఖలు సామవేదప్రవిభక్తేయం యోగచూడామణ్యుపనిషత్ షడఙ్గయోగోపాయప్రదర్శనపూర్వక నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే | అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే | స్వాజ్ఞలోకముద్దిశ్య శ్రుతిరేవమాహ- యోగేతి | యోగచూడామణిం యోగశ్రేష్ఠమిత్యర్థః | కథమస్య చూడామణిత్వమ్ ? చూడామణిత్వం యుజ్యతే ఇత్యర్థః || ౧ ||

యమనియమసాధనసంపన్నానాం షడఙ్గయోగః ఉచ్యతే- ఆసనమితి || ౨ || ఆదావాసనముద్దిశతి- ఏకమితి | ప్రోక్తం- సిద్ధపద్మాసనలక్షణస్య త్రిశిఖిబ్రాహ్మణోపనిషది ప్రకాశితత్వాత్ ||

యోగసిద్ధయే ఆవశ్యకం దేహతత్త్వజ్ఞానమ్

షట్చక్రం షోడశాధారం త్రిలక్ష్యం వ్యోమపఞ్చకమ్ || 3 ||

స్వదేహే యో న జానాతి తస్య సిద్ధిః కథం భవేత్ |

దేహతత్త్వజ్ఞానం వినా దేహే సిద్ధిః కథం స్యాదిత్యాక్షిపతి- షట్చక్రమితి | మూలాధారాదిషట్చక్రమ్ | మూలాధారత్రికోణమారభ్య షోడశాన్తావధి షోడశాధారం విద్యతే | తద్రాజయోగసారే ప్రసిద్ధమ్ | బాహ్యమధ్యాన్తర్భేదేన త్రిలక్ష్యమ్ | ఆకాశాదిపరమాకాశాన్తం వ్యోమపఞ్చకమ్ || 3 || శిష్టం స్పష్టమ్ ||

మూలాధారాదిచక్రాణి

చతుర్దలం స్యాదాధారం స్వాధిష్ఠానం చ షడ్దలమ్ ॥ ౪ ॥

నాభౌ దశదలం పద్మం హృదయం ద్వాదశారకమ్ ।
షోడశారం విశుద్ధాఖ్యం భ్రూమధ్యే ద్విదలం తథా ॥ ౫ ॥

సహస్రదలసంఖ్యాతం బ్రహ్మరన్ధ్రే మహాపథి ।

యత్ త్వయా పృష్టం తత్
మూలాధారాదిసహస్రారాన్తేష్వన్తర్భవతీత్యాహ- చతుర్దలమితి ॥ ౪-౫ ॥

యోనిస్థానే పరమజ్యోతిర్దర్శనమ్

ఆధారం ప్రథమం చక్రం స్వాధిష్ఠానం ద్వితీయకమ్ ॥ ౬ ॥

యోనిస్థానం ద్వయోర్మధ్యే కామరూపం నిగద్యతే ।
కామాఖ్యం తు గుదస్థానే పఙ్కజం తు చతుర్దలమ్ ॥ ౭ ॥

తన్మధ్యే ప్రోచ్యతే యోనిః కామాఖ్యా సిద్ధవన్దితా ।
తస్య మధ్యే మహాలిఙ్గం పశ్చిమాభిముఖం స్థితమ్ ॥ ౮ ॥

నాభౌ తు మణివద్బిమ్బం యో జానాతి స యోగవిత్ ।
తప్తచామీకరాభాసం తడిల్లేఖేవ విస్ఫురత్ ॥ ౯ ॥

త్రికోణం తత్పురం వహ్నేరధోమేఢ్రాత్ ప్రతిష్ఠితమ్ ।

సమాధౌ పరమం జ్యోతిరనన్తం విశ్వతోముఖమ్ ॥ ౧౦ ॥

తస్మిన్ దృష్టే మహాయోగే యాతాయాతో న విద్యతే ।

ప్రథమద్వితీయచక్రతయా నామోద్ధిశ్య క్రమేణ వివృణోతి-
ఆధారమితి ॥ ౬ ॥ యోనిస్థానం కిమిత్యత్ర- యోనిస్థానమితి । ద్వయోః
మూలాధారస్వాధిష్ఠానయోః । యోగసిద్ధేః తత్పీడనపూర్వకత్వాత్ తదేవ
విశదయతి- కామాఖ్యమితి । యోగసిద్ధికామాఖ్యమ్ ॥ ౭ ॥ యోనిః
కుణ్డలినీశక్తిః । అస్యా జగత్ప్రసూతిహేతుత్వాత్ యోనిత్వముపపద్యతే । అత ఏవ
కామాఖ్యా । తస్య సుషుమ్నామధ్యవిలసితకుణ్డలినీభోగస్య మధ్యే
వాయవ్యం పశ్చిమాభిముఖం మహాలిఙ్గం కేవలకుమ్భకే
యోగిప్రత్యక్షతయా స్థితం భవతి ॥ ౮ ॥ ఏవంజ్ఞానవదభ్యాసఫలమాహ-
తప్తేతి ॥ ౯ ॥ యస్య ఏవం యోగకాలే పావకీ జ్వాలా దృశ్యతే తస్య
పునరిడాదిమార్గేణ యాతాయాతో న విద్యతే ఇత్యాహ- సమాధావితి ॥ ౧౦ ॥

స్వాధిష్ఠానాదిచక్రలక్షణమ్

స్వశబ్దేన భవేత్ ప్రాణః స్వాధిష్ఠానం తదాశ్రయమ్ ॥ ౧౧ ॥

స్వాధిష్ఠానాశ్రయాదస్మాన్మేఢ్రమేవాభిధీయతే ।
తన్తునా మణివత్ ప్రోతో యోఽత్ర కన్దః సుషుమ్నయా ॥ ౧౨ ॥

తన్నాభిమణ్డలే చక్రం ప్రోచ్యతే మణిపూరకమ్ ।
ద్వాదశారే మహాచక్రే పుణ్యపాపవివర్జితే ॥ ౧౩ ॥

తావజ్జీవో భ్రమత్యేవం యావత్తత్త్వం న విన్దతి ।

స్వాఅధిష్ఠానలక్షణమాహ- స్వేతి ॥ ౧౧ ॥ మేఢ్రస్య ప్రాణనాడిత్వాత్ స్వాధిష్ఠానాశ్రయత్వం యుజ్యతే । మణిపూరకలక్షణం కిమిత్యత్ర తన్తునేతి ॥ ౧౨ ॥ స్వాజ్ఞానావధి జీవో హృదాసనః సన్ సంసారమణ్డలే పరిభ్రమతీత్యాహ- ద్వాదశార ఇతి । పుణ్యపాపవివర్జితే- తత్ర ప్రత్యగ్దృష్టేః పుణ్యపాపసంబన్ధాభావాత్ ॥ ౧౩ ॥

నాడిమహాచక్రమ్

ఊర్ధ్వం మేఢ్రాదధోనాభేః కన్దయోనిః ఖగాణ్డవత్ ॥ ౧౪ ॥

తత్ర నాడ్యః సముత్పన్నాః సహస్రాణి ద్విసప్తతిః ।
తేషు నాడీసహస్రేషు ద్విసప్తతిరుదాహృతా ॥ ౧౫ ॥

ప్రధానాః ప్రాణవాహిన్యో భూయస్తాసు దశ స్మృతాః ।
ఇడా చ పిఙ్గలా చైవ సుషుమ్నా చ తృతీయగా ॥ ౧౬ ॥

గాన్ధారీ హస్తిజిహ్వా చ పూషా చైవ యశస్వినీ ।
అలమ్బుసా కుహూశ్చైవ శఙ్ఖినీ దశమీ స్మృతా ॥ ౧౭ ॥

ఏతన్నాడీమహాచక్రం జ్ఞాతవ్యం యోగిభిః సదా ।

నాడీకన్దం తద్గతనాడీభేదం చాహ- ఊర్ధ్వమితి ॥ ౧౪-౧౫ ॥

దశనాడీనాం స్థానాని నిర్దిశతి- ఇడేతి ॥ ౧౬-౧౭ ॥

నాడీస్థానాని

ఇడా వామే స్థితా భాగే దక్షిణే పిఙ్గలా స్థితా ॥ ౧౮ ॥

సుషుమ్నా మధ్యదేశే తు గాన్ధారీ వామచక్షుషి ।
దక్షిణే హస్తిజిహ్వా చ పూషా కర్ణే తు దక్షిణే ॥ ౧౯ ॥

యశస్వినీ వామకర్ణే చాననే చాప్యలమ్బుసా ।
కుహూశ్చ లిఙ్గదేశే తు మూలస్థానే తు శఙ్ఖినీ ॥ ౨౦ ॥

ఏవం ద్వారం సమాశ్రిత్య తిష్ఠన్తే నాడయః క్రమాత్ ।

మధ్యస్థసుషుమ్నాయాః ఇడా వామే స్థితా ॥ ౧౮-౨౦ ॥

నాడీసంచారివాయవః తద్వ్యాపారశ్చ

ఇడాపిఙ్గలసౌషుమ్నాః ప్రాణమార్గే చ సంస్థితాః ॥ ౨౧ ॥

సతతం ప్రాణవాహిన్యః సోమసూర్యాగ్నిదేవతాః ।
ప్రాణాపానసమానాఖ్యా వ్యానోదానౌ చ వాయవః ॥ ౨౨ ॥

నాగః కూర్మోఽథ కృకరో దేవదత్తో ధనంజయః ।
హృది ప్రాణః స్థితో నిత్యమపానో గుదమణ్డలే ॥ ౨౩ ॥

సమానో నాభిదేశే తు ఉదానః కణ్ఠమధ్యగః ।
వ్యానః సర్వశరీరే తు ప్రధానాః పఞ్చ వాయవః ॥ ౨౪ ॥

ఉద్గారే నాగ ఆఖ్యాతః కూర్మ ఉన్మీలనే తథా ।
కృకరః క్షుత్కరో జ్ఞేయో దేవదత్తో విజృమ్భణే ॥ ౨౫ ॥

న జహాతి మృతం వాపి సర్వవ్యాపీ ధనంజయః ।
ఏతే నాడీషు సర్వాసు భ్రమన్తే జీవజన్తవః ॥ ౨౬ ॥

తత్ర అయోగియోగిభేదేన ఇడేతి ॥ ౨౧ ॥ నాడీగతప్రాణాదిస్వరూపం తద్వ్యాపారం చాహ- ప్రాణేతి ॥ ౨౨-౨౫ ॥ జీవజన్తవః- జీవరూపిణ ఇత్యర్థః, తేషాం జీవాధారత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥

ప్రాణచలనాచలనాభ్యాం జీవచలనాచలనే

ఆక్షిప్తో భుజదణ్డేన యథోచ్చలతి కన్దుకః ।
ప్రాణాపానసమాక్షిప్తస్తథా జీవో న తిష్ఠతి ॥ ౨౭ ॥

ప్రాణాపానవశో జీవో హ్యధశ్చోర్ధ్వం చ ధావతి ।
వామదక్షిణమార్గాభ్యాం చఞ్చలత్వాన్న దృశ్యతే ॥ ౨౮ ॥

రజ్జుబద్ధో యథా శ్యేనో గతోఽప్యాకృష్యతే పునః ।
గుణబద్ధస్తథా జీవః ప్రాణాపానేన కర్షతి ॥ ౨౯ ॥

ప్రాణాపానవశో జీవో హ్యధశ్చోర్ధ్వం చ గచ్ఛతి।
అపానః కర్షతి ప్రాణం ప్రాణోఽపానేన కర్షతి॥ ౩౦॥

ఊర్ధ్వాధఃసంస్థితావేతౌ యో జానాతి స యోగవిత్।

ప్రాణచలనాచలనసాపేక్షం జీవచలనాచలనమిత్యాహ- ఆక్షిప్త ఇతి ॥ ౨౭॥ తదేవ విశదయతి- ప్రాణేతి॥ ౨౮-౩౦॥

అజపాగాయత్ర్యా అనుసంధానమ్

హకారేణ బహిర్యాతి సకారేణ విశేత్ పునః॥ ౩౧॥

హంసహంసేత్యముం మన్త్రం జీవో జపతి సర్వదా।
షట్శతాని దివా రాత్రౌ సహస్రాణ్యేకవింశతిః॥ ౩౨॥

ఏతత్సంఖ్యాన్వితం మన్త్రం జీవో జపతి సర్వదా।
అజపా నామ గాయత్రీ యోగినాం మోక్షదా సదా॥ ౩౩॥

అస్యాః సంకల్పమాత్రేణ సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే।
అనయా సదృశీ విద్యా అనయా సదృశో జపః॥ ౩౪॥

అనయా సదృశం జ్ఞానం న భూతం న భవిష్యతి।
కుణ్డలిన్యాం సముద్భూతా గాయత్రీ ప్రాణధారిణీ॥ ౩౫॥

ప్రాణవిద్యా మహావిద్యా యస్తాం వేత్తి స వేదవిత్।

ప్రాణాపానోచ్ఛ్వాసాదివ్యాపృతిరేవ హంసమనుః అజపాగాయత్రీ జీవనిర్వర్త్యా భవతీతి అజపేయత్తాం తజ్జ్ఞానఫలం చాహ- హకారేణేతి || ౩౧-౩౩ || ఉచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసయోః హంసః సోఽహమిత్యజపానుసంధానేన జీవః సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే | అజపాం స్తౌతి- అనయేతి || ౩౪ || అజపా కుణ్డలినీజన్యేతి జ్ఞానఫలమాహ కుణ్డలిన్యామితి || ౩౫ ||

కుణ్డలిన్యా మోక్షద్వారభేదనమ్

కన్దోర్ధ్వే కుణ్డలీశక్తిరష్టధా కుణ్డలాకృతిః || ౩౬ ||

బ్రహ్మద్వారముఖం నిత్యం ముఖేనాచ్ఛాద్య తిష్ఠతి |
యేన ద్వారేణ గన్తవ్యం బ్రహ్మద్వారమనామయమ్ || ౩౭ ||

ముఖేనాచ్ఛాద్య తద్ద్వారం ప్రసుప్తా పరమేశ్వరీ |
ప్రబుద్ధా వహ్నియోగేన మనసా మరుతా సహ || ౩౮ ||

సుచీవద్గాత్రమాదాయ వ్రజత్యూర్ధ్వం సుషుమ్నయా |
ఉద్ఘాటయేత్ కవాటం తు యథా కుఞ్చికయా గృహమ్ |
కుణ్డలిన్యా తథా యోగీ మోక్షద్వారం ప్రభేదయేత్ || ౩౯ ||

కృత్వా సంపుటితౌ కరౌ దృఢతరం బద్ధ్వాథ పద్మాసనం
గాఢం వక్షసి సంనిధాయ చుబుకం ధ్యానం చ తచ్చేష్టితమ్ |
వారంవారమపానమూర్ధ్వమనిలం ప్రోచ్చారయేత్ పూరితం
ముఞ్చన్ ప్రాణముపైతి బోధమతులం శక్తిప్రభావాన్నరః || ౪౦ ||

అఙ్గానాం మర్దనం కృత్వా శ్రమసంజాతవారిణా।
కట్వమ్లలవణత్యాగీ క్షీరభోజనమాచరేత్॥ ౪౧॥

బ్రహ్మచారీ మితాహారీ యోగీ యోగపరాయణః।
అబ్దాదూర్ధ్వం భవేత్ సిద్ధో నాత్ర కార్యా విచారణా॥ ౪౨॥

సుస్నిగ్ధమధురాహారశ్చతుర్థాంశావశేషితః।
భుఞ్జతే శివసంప్రీత్యా మితాహారీ స ఉచ్యతే॥ ౪౩॥

కన్దోర్ధ్వే కుణ్డలీశక్తిరష్టధా కుణ్డాకృతిః।
బన్ధనాయ చ మూఢానాం యోగినాం మోక్షదా సదా॥ ౪౪॥

సర్వప్రాణ్యాధారకుణ్డలినీస్వరూపం తద్వ్యాపృతిం చాహ-
కన్దేతి॥ ౩౬॥ సుషుమ్నాఖ్యం బ్రహ్మద్వారముఖమ్॥ ౩౭॥ అయోగినాం
మూలాధారప్రదేశే ప్రసుప్తా। యోగినాం యోగకాలే ప్రబుద్ధా॥ ౩౮॥ యతః
ఇయం మోక్షద్వారభేదనపటుః అతః కుఞ్చికయా దేవాలయకవాటమివ యోగీ
తయా మోక్షద్వారం విభేదయేదిత్యాహ- ఉద్ఘాటయేదితి॥ ౩౯॥
తద్భేదనోపాయం తత్ఫలం చాహ- కృత్వేతి। నరో యోగీ
స్వహృదయసమం స్వకరౌ సంపుటితౌ కృత్వా పద్మాసనం బద్ధ్వా
గాఢం వక్షసి సంనిధాయ చుబుకం
కణ్ఠసంకోచలక్షణజాలంధరబన్ధమారోప్య మూలబన్ధేన
వారంవారమ్ అపానమ్ ఊర్ధ్వమ్ అనిలపూరితం ప్రోచ్చారయేత్ ఊర్ధ్వం
ప్రాణేనైక్యం నయేత్। ఐక్యానన్తరం కేవలకుమ్భకమాస్థాయ

కుణ్డలినీశక్తిప్రభావాత్ తత్కుణ్డలినీచేష్టితం ప్రాణాదివ్యాపారం ముఞ్చన్ శరీరత్రయకలనావిరలం బ్రహ్మాస్మీతి మననం ధ్యానం చ కృత్వా సమ్యక్ ప్రబోధమేత్య తత్సమకాలం ప్రాణం పరమాత్మానమ్ ఉపైతి ॥ ౪౦ ॥ ఏవం సాధనానుష్ఠానవాన్ యోగీ అచిరాత్ సిద్ధో భవతీత్యాహ- అఙ్గానామితి । యద్యభ్యాసకాలే స్వేదో జాయతే తదా అఙ్గానాం వారిణా దృఢకాయో భవేదిత్యర్థః । యోగానుకూలాహారనియమమాహ- కట్వీతి ॥ ౪౧-౪౩ ॥ అయోగియోగినాం ఇయం శక్తిః బన్ధమోక్ష హేతుః స్యాదిత్యాహ- కన్దేతి । కన్దాధోభాగే యది స్థితా తదా బన్ధనాయ । యది సుషుమ్నామార్గేణ కన్దోర్ధ్వమార్గం గతా తదా యోగినాం మోక్షదా ॥ ౪౪ ॥

బన్ధత్రయమ్

మహాముద్రా నభోముద్రా ఓడ్యాణం చ జలంధరమ్ ।
మూలబన్ధం చ యో వేత్తి స యోగీ ముక్తిభాజనమ్ ॥ ౪౫ ॥

పార్ష్ణిఘాతేన సంపీడ్య యోనిమాకుఞ్చయేద్ దృఢమ్ ।
అపానమూర్ధ్వమాకృష్య మూలబన్ధోఽయముచ్యతే ॥ ౪౬ ॥

అపానప్రాణయోరైక్యం క్షయాన్మూత్రపురీషయోః ।
యువా భవతి వృద్ధోఽపి సతతం మూలబన్ధనాత్ ॥ ౪౭ ॥

ఓడ్యాణం కురుతే యస్మాదవిశ్రాన్తం మహాఖగః ।
ఓడ్డియాణం తదేవ స్యాన్మృత్యుమాతఙ్గకేసరీ ॥ ౪౮ ॥

ఉదరాత్ పశ్చిమం తాణమధోనాభేర్నిగద్యతే ।
ఓడ్యాణముదరే బన్ధస్తత్ర బన్ధో విధీయతే ॥ ౪౯ ॥

బధ్నాతి హి శిరోజాతమధోగామి నభోజలమ్ ।
తతో జాలంధరో బన్ధః కణ్ఠదుఃఖౌఘనాశనః ॥ ౫౦ ॥

జాలంధరే కృతే బన్ధే కణ్ఠదుఃఖౌఘనాశనే ।
న పీయూషం పతత్యగ్నౌ న చ వాయుః ప్రధావతి ॥ ౫౧ ॥

వక్ష్యమాణమహాముద్రాదిజ్ఞానతో ముక్తిభాక్ భవతీత్యాహ-
మహాముద్రేతి ॥ ౪౫ ॥ మూలబన్ధాదిలక్షణమాహ- పార్ష్ణీతి ॥ ౪౬ ॥
తత్ఫలమేతత్- అపానేతి ॥ ౪౭-౫౨ ॥

ఖేచరీముద్రా

కపాలకుహరే జిహ్వా ప్రవిష్టా విపరీతగా ।
భ్రువోరన్తర్గతా దృష్టిర్ముద్రా భవతి ఖేచరీ ॥ ౫౨ ॥

న రోగో మరణం తస్య న నిద్రా న క్షుధా తృషా ।
న చ మూర్చా భవేత్ తస్య యో ముద్రాం వేత్తి ఖేచరీమ్ ॥ ౫౩ ॥

పీడ్యతే న చ రోగేణ లిప్యతే న స కర్మభిః ।
బధ్యతే న చ కేనాపి యో ముద్రాం వేత్తి ఖేచరీమ్ ॥ ౫౪ ॥

చిత్తం చరతి ఖే యస్మాజ్జిహ్వా చరతి ఖే యతః ।

తేనేయం ఖేచరీ ముద్రా సర్వసిద్ధనమస్కృతా || ౫౫ ||

బిన్దుమూలశరీరాణి సిరా యత్ర ప్రతిష్ఠితాః |
భావయన్తి శరీరాణి అపాదతలమస్తకమ్ || ౫౬ ||

ఖేచర్యా ముద్రితం యేన వివరం లమ్బికోర్ధ్వతః |
న తస్య క్షీయతే బిన్దుః కామిన్యాలిఙ్గితస్య చ || ౫౭ ||

యావద్బిన్దుః స్థితో దేహే తావన్మృత్యుభయం కుతః |
యావద్బద్ధా నభోముద్రా తావద్బిన్దుర్న గచ్ఛతి || ౫౮ ||

తత్ఫలమేతత్ న రోగ ఇతి || ౫౩-౫౫ || ఖేచరీముద్రారూఢాః యోగినః శరీరే సర్వం పశ్యన్తీత్యాహ- విన్ద్వితి | సిరాశబ్దేన నాడ్యః ఉచ్యన్తే | తదుపలక్షితచతుర్దశభువనాని యత్ర ప్రతిష్ఠితాని తద్బిన్దుః ఈశ్వరః ఏవ మూలం యేషాం అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డానాం తాని బిన్దుమూలాని తాని చ శరీరాణి అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని ఖేచరీముద్రారూఢయోగినః స్వాధిష్ఠితాపాదతలమస్తకం స్వశరీరం భావయన్తి మహావిరాడ్భావం నయన్తీత్యర్థః || ౫౬ || కించ- ఖేచర్యేతి || ౫౭ || నభోముద్రా ఖేచరీత్యర్థః || ౫౮ ||

వజ్రోల్యాదియోగిలక్షణమ్

జ్వలితోఽపి యథా బిన్దుః సంప్రాప్తశ్చ హుతాశనమ్ |
వ్రజత్యూర్ధ్వం గతః శక్త్యా నిరుద్ధో యోనిముద్రయా || ౫౯ ||

స పునర్ద్వివిధో బిన్దుః పాణ్డరో లోహితస్తథా।
పాణ్డరం శుక్లమిత్యాహుర్లోహితాఖ్యం మహారజః॥ ౬౦॥

సిన్దూరవ్రాతసంకాశం రవిస్థానస్థితం రజః।
శశిస్థానస్థితం శుక్లం తయోరైక్యం సుదుర్లభమ్॥ ౬౧॥

బిన్దుర్బ్రహ్మ రజః శక్తిర్బిన్దురిన్దూ రజో రవిః।
ఉభయోః సంగమాదేవ ప్రాప్యతే పరమం పదమ్॥ ౬౨॥

వాయునా శక్తిచాలేన ప్రేరితం చ యథా రజః।
యాతి బిన్దుః సదైకత్వం భవేద్దివ్యవపుస్తదా॥ ౬౩॥

శుక్లం చన్ద్రేణ సంయుక్తం రజః సూర్యసమన్వితమ్।
తయోః సమరసైకత్వం యో జానాతి స యోగవిత్॥ ౬౪॥

వజ్రోల్యాదియోగిలక్షణమాహ- జ్వలితోఽపీతి। యథా లోహద్రావకబిన్దుః లోహసంనిధ్యాత్ జ్వలతి తథాయం బిన్దుః యోషిత్సాంనిధ్యాత్ జ్వలితోఽపి పురుషేణ హుతం రేతః అశ్నాతీతి హుతాశనం యోషిద్యోనిమణ్డలం సంప్రాప్తోఽపి లిఙ్గాకుఞ్చనలక్షణయా యోనిముద్రయా శక్త్యా యథాబలం నిరుద్ధః సన్ ఊర్ధ్వమేవ వ్రజతి నాధః పతతీత్యర్థః। అస్యామరోలియోగసిద్ధత్వాత్ తద్బిన్దుః కదాపి న క్షరతీతి భావః॥ ౫౯-౬౦॥
భ్రూమణ్డలోర్ధ్వవామదక్షిణభాగయోః రవిశశిస్థానే భవతః।
రజఃశుక్లరూపయోః సూర్యాచన్ద్రమసో ఐక్యం యోగినో వినా యస్య కస్యాపి దుర్లభమిత్యర్థః॥ ౬౧॥ కించ- బిన్దురితి॥ ౬౨॥ కేన రవీన్ద్వోరైక్యం

తేన కిం జాయతే ఇత్యత ఆహ- వాయునేతి। యథా స్వశక్తిచాలేన ప్రచణ్డవాయునా ప్రేరితం సద్రజో రవినైకత్వమాయాతి తథా వాయునా సహ కుణ్డలినీశక్తిచాలేన ప్రేరితం శశిమణ్డలస్థం రజః, బిన్దురితి తృతీయార్థే ప్రథమా, బిన్దునా రవిణా

సదా ఏకత్వం యాతి। యదా సూర్యాచన్ద్రమసోరైక్యం భవతి తదా అయం యోగీ దివ్యవపుః భవేత్ ॥ ౬౩-౬౪ ॥

మహాముద్రా

శోధనం నాడిజాలస్య చాలనం చన్ద్రసూర్యయోః।
రసానాం శోషణం చైవ మహాముద్రాభిధీయతే ॥ ౬౫ ॥

వక్షోన్యస్తహనుః ప్రపీడ్య సుచిరం యోనిం చ వామాఙ్ఘ్రిణా
హస్తాభ్యామనుధారయన్ ప్రసరితం పాదం తథా దక్షిణమ్।
ఆపూర్య శ్వసనేన కుక్షియుగలం బద్ధ్వా శనై రేచయే-
దేతద్వ్యాధివినాశినీ సుమహతీ ముద్రా నృణాం ప్రోచ్యతే ॥ ౬౬ ॥

చన్ద్రాంశేన సమభ్యస్య సూర్యాంశేనాభ్యసేత్ పునః।
యా తుల్యా తు భవేత్ సంఖ్యా తతో ముద్రాం విసర్జయేత్ ॥ ౬౭ ॥

నహి పథ్యమపథ్యం వా రసాః సర్వేఽపి నీరసాః।
అతిభుక్తం విషం ఘోరం పీయూషమివ జీర్యతే ॥ ౬౮ ॥

క్షయకుష్ఠగుదావర్తగుల్మాజీర్ణపురోగమాః।

తస్య రోగాః క్షయం యాన్తి మహాముద్రాం తు యోఽభ్యసేత్ || ౬౯ ||

కథితేయం మహాముద్రా మహాసిద్ధికరీ నృణామ్ |
గోపనీయా ప్రయత్నేన న దేయా యస్య కస్యచిత్ || ౭౦ ||

మహాముద్రాస్వరూపం తత్ఫల చాహ- శోధనమితి |
యన్నాడీశుద్ధికరం చన్ద్రసూర్యయోరపి చాలకం
శరీరస్థదుష్టవాతపిత్తాదిరసానాం శోషణకరం భవతి తదేవ
మహాముద్రేత్యభిధీయతే || ౬౫ || తదభ్యాసప్రకారస్తు- ఆదౌ

జాలంధరబన్ధమారోప్య వామపాదతలేన యోనిం నిపీడ్య బహిః
ప్రసారితదక్షిణచరణం హస్తాభ్యాం ధారయన్
చన్ద్రనాడీసముద్భవశ్వసనేన వామదక్షిణకుక్షియుగలమాపూర్య
నిరుచ్ఛ్వాసం బద్ధ్వా కుమ్భకాన్తే పిఙ్గలయా శనైరేవ రేచయేదితి యదేతత్
సైషా నృణాం సర్వవ్యాధివినాశినీ మహాముద్రా భవతి || ౬౬ || ఏవం
చన్ద్రాంశేనేతి || ౬౭-౭౦ ||

ప్రణవజపః

పద్మాసనం సమారుహ్య సమకాయశిరోధరః |
నాసాగ్రదృష్టిరేకాన్తే జపేదోంకారమవ్యయమ్ || ౭౧ ||

ఏవం మహాముద్రామభ్యస్య తతో యథోక్తవిధినా
ప్రణవార్థానుసంధానపూర్వకం ప్రణవం సదా జపేదిత్యాహ- పద్మేతి
|| ౭౧ ||

ప్రణవార్థరూపం బ్రహ్మ

ఓం నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం నిర్వికల్పం నిరఞ్జనం
నిరాఖ్యాతమనాదినిధనమేకం తురీయం యద్భూతం భవద్భవిష్యత్
పరివర్తమానం సర్వదానవచ్ఛిన్నం పరం బ్రహ్మ। తస్మాజ్జాతా పరా
శక్తిః స్వయం జ్యోతిరాత్మికా। ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః
। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ। తేషాం పఞ్చభూతానాం
పతయః పఞ్చ సదాశివేశ్వరరుద్రవిష్ణుబ్రహ్మాణశ్చేతి। తేషాం
బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాశ్చోత్పత్తిస్థితిలయకర్తారః। రాజసో బ్రహ్మా సాత్త్వికో
విష్ణుస్తామసో రుద్ర ఇతి। ఏతే త్రయో గుణయుక్తాః। బ్రహ్మా దేవానాం ప్రథమః
సంబభూవ। ధాతా చ సృష్టౌ విష్ణుశ్చ స్థితౌ రుద్రశ్చ నాశే భోగాయ
చేన్ద్రః ప్రథమజా బభూవుః। ఏతేషాం బ్రహ్మణో లోకా
దేవతిర్యఙ్నరస్థావరాశ్చ జాయన్తే। తేషాం మనుష్యాదీనాం

ప్. ३७८) పఞ్చభూతసమవాయః శరీరమ్। జ్ఞానకర్మేన్ద్రియైర్జ్ఞాన-
సోఽపి స్థూలప్రకృతిరిత్యుచ్యతే। జ్ఞానకర్మేన్ద్రియైర్జ్ఞానవిషయైః
ప్రాణాదిపఞ్చవాయుమనోబుద్ధిభిశ్చ సూక్ష్మస్థోఽపి లిఙ్గమేవేత్యుచ్యతే।
గుణత్రయయుక్తం కారణమ్। సర్వేషామేవం త్రీణి శరీరాణి వర్తన్తే।
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయాశ్చేత్యవస్థాశ్చతస్రః।
తాసామవస్థానామధిపతయశ్చత్వారః పురుషా
విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాత్మానశ్చేతి॥

విశ్వో హి స్థూలభుఙ్నిత్యం తైజసః ప్రవివిక్తభుక్।

ఆనన్దభుక్ తథా ప్రాజ్ఞః సర్వసాక్షీత్యతః పరః || ౨౨ ||

ప్రణవః సర్వదా తిష్ఠేత్ సర్వజీవేషు భోగతః |
అభిరామస్తు సర్వాసు హ్యవస్థాసు హ్యధోముఖః || ౨౩ ||

ఓంకరార్థచైతన్యం కిమిత్యత్ర బ్రహ్మేత్యాహ- ఓమితి |
నిత్యశుద్ధాదిపదానాం నృసింహతాపిన్యాం పదశో వ్యాఖ్యాతత్వాత్ |
భూతమితి భూతాదికాలత్రయేఽపి స్వయం ఏకరూపేణావస్థితమ్,
ఉత్పత్తిప్రలయవైరల్యాదనాదినిధనమ్, అనవచ్ఛిన్నం పరిచ్ఛేదరహితం
యత్ తదేవ ప్రణవార్థచైతన్యం బ్రహ్మేత్యర్థః | బ్రహ్మణో
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వే అవ్యక్తాదిస్థావరాన్తసృష్టిః కుతః ?
ఇత్యాశఙ్క్య తదజ్ఞానాదేతత్ సర్వం తస్మాత్ జాతవత్ భాతీత్యాహ-
తస్మాదితి | స్వాజ్ఞదృష్ట్యా యన్నిర్విశేషం బ్రహ్మ
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రం తస్మాన్నిర్విశేషబ్రహ్మణః సకాశాత్
చిత్సామాన్యాత్మికా పరా శక్తిః స్వారోపాపవాదాధికరణసాంనిధ్యాత్
స్వయంజ్యోతిరాత్మికా జాతేవ జాతా న వస్తుత ఇత్యర్థః | ఏవం
స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితావ్యక్తమహత్తత్త్వోపాధికాత్ ఆత్మనః | ఏవం ఆత్మనః
సకాశాత్ క్రమేణ పఞ్చభూతాని జాతాని, తేషామ్ ఇత్యాది |
సృష్ట్యాదికర్తృత్వం గుణత్రయయోగనిమిత్తం తత్ కథమ్ ? రాజస ఇతి |

సృష్ట్యాదికర్తారో బ్రహ్మాదయః ప్రథమజపదం గతా
ఇత్యాహ- బ్రహ్మేతి | సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ హిరణ్యగర్భః
సమవర్తతాగ్రే ఇతి శ్రుతేః | తత్ర ధాతేత్యాది | యదేకమేవాగ్రే సచ్చైతన్యం
సమవర్తత తదేవ సృష్ట్యాదికార్యభేదానురోధేన

బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రతాం ప్రాప్తవత్ భాతీతి తేషాం ప్రథమజత్వమ్ ఉక్తమిత్యర్థః। ఏతేషాం మధ్యే బ్రహ్మణ ఇత్యాది। బ్రహ్మణః సకాశాత్ భూరాదిచతుర్దశలోకాః తన్నివాసినో దేవతిర్యఙ్నరాః తద్భోజ్యతయా స్థావరాశ్చ స్థావరాణి చ జాయన్తే। తేషాం శరీరం భౌతికమిత్యాహ- తేషామితి। శరీరం భవతి। జాగ్రదాద్యవస్థారూఢజీవాపేక్షయా తత్తదవస్థానురోధేన శరీరత్రయం ప్రదర్శయతి- జ్ఞానేతి। విషయైః సహ స్థూలకల్పితైః పఞ్చీకృతభూతకార్యైః యో విశిష్టః సోఽపి జీవః। జాగ్రదవస్థాభిమానిస్థూలశరీరోపాధికో విశ్వ ఇత్యర్థః। తైజసభోగ్యలిఙ్గశరీరమాహ- జ్ఞానేతి। అపఞ్చీకృతభూతకార్యైః జ్ఞాన విషయైః సహ ప్రాణాది బుద్ధిభిశ్చ యుక్తస్తైజసః స్వప్నావస్థాయాం సూక్ష్మస్థోఽపి సూక్ష్మశరీరస్థోఽపి తదభేదేన అయం లిఙ్గమేవేత్యుచ్యతే। స్వాపాభిమానిప్రాజ్ఞనిర్వర్త్యం యత్ తత్ గుణత్రయయుక్తం కారణం కారణశరీరం భవతి। విశ్వాదిత్రయస్య స్థూలాదిభుక్త్వం తురీయస్య తద్రాహిత్యం చాహ- విశ్వ ఇతి ॥ ౭౨ ॥

తుర్యప్రణవస్య సర్వవ్యాపకత్వమాహ- ప్రణవ ఇతి। ప్రణవః తురీయోంకారస్తురీయః సాక్షీ స్థూలప్రవిభక్తాదిభోగాభిమానతః విశ్వాదిభావం గతేషు సర్వజీవేషు సర్వదా ప్రత్యగ్రూపేణ తిష్ఠేత్। అభితః పరితో రాజతే మహీయతే ఇత్యభిరామః। తురీయస్తు సర్వాసు జాగ్రదాద్యవస్థాసు మిథ్యాత్వదృష్ట్యా అధోముఖః పరాఙ్ముఖః ఉదాసీనో భవతి, విశ్వాదివత్ జాగ్రదాదిసంముఖో న కదాపి భవతీత్యర్థః ॥ ౭౩ ॥

ప్రణవావయవానాం ప్రత్యేకమర్థః

అకార ఉకారో మకారశ్చేతి త్రయో వర్ణాస్త్రయో వేదాస్త్రయో లోకాస్త్రయో

గుణాస్త్రయోఽక్షరాణి ఏవం ప్రణవః ప్రకాశతే |

అకారో జాగ్రతి నేత్రే వర్తతే సర్వజన్తుషు |
ఉకారః కణ్ఠతః స్వప్నే మకారో హృది సుప్తితః || ౭౪ ||

ప్. ౩౫౩) విరాడ్విశ్వః స్థూలశ్చాకారః | హిరణ్యగర్భస్తైజసః
సూక్ష్మశ్చ ఉకారః | కారణావ్యాకృతప్రాజ్ఞశ్చ మకారః |

అకారో రాజసో రక్తో బ్రహ్మ చేతన ఉచ్యతే |
ఉకారః సాత్త్వికః శుక్లో విష్ణురిత్యభిధీయతే || ౭౫ ||

మకారస్తామసః కృష్ణో రుద్రశ్చేతి తథోచ్యతే |
ప్రణవాత్ ప్రభవో బ్రహ్మ ప్రణవాత్ ప్రభవో హరిః || ౭౬ ||

ప్రణవాత్ ప్రభవో రుద్రః ప్రణవో హి పరో భవేత్ |
అకారే లీయతే బ్రహ్మ ఉకారే లీయతే హరిః || ౭౭ ||

మకారే లీయతే రుద్రః ప్రణవో హి ప్రకాశతే |

స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చజాతం ప్రణవావయవసంభూతమిత్యాహ- అకార
ఇతి | త్రయః త్రీణి అక్షరాణి | ఏవం వస్తుతః సదా ప్రణవః ప్రకాశతే |
కథమకారాదీనాం సర్వవ్యాపకత్వమిత్యత్ర- అకార ఇతి || ౭౪-౭౫ ||
బ్రహ్మాద్యారోపాపవాదాధారస్తురీయోంకార ఏవేత్యాహ- ప్రణవాదితి || ౭౬ ||
రుద్రః, తతః ప్రణవః || ౭౭ ||

తురీయోంకారాగ్రవిద్యోతబ్రహ్మ

జ్ఞానినామూర్ధ్వగో భూయాదజ్ఞానీనామధోముఖః ॥ ౭౮ ॥

ఏవం వై ప్రణవస్తిష్ఠేద్యస్తం వేద స వేదవిత్ ।
అనాహతస్వరూపేణ జ్ఞానినామూర్ధ్వగో భవేత్ ॥ ౭౯ ॥

తైలధారామివాచ్ఛిన్నం దీర్ఘఘణ్టానినాదవత్ ।
ప్రణవస్య ధ్వనిస్తద్వత్ తదగ్రం బ్రహ్మ చోచ్యతే ॥ ౮౦ ॥

జ్యోతిర్మయం తదగ్రం స్యాదవాచ్యం బుద్ధిసూక్ష్మతః ।
దదృశుర్యే మహాత్మానో యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ ౮౧ ॥

స్వజ్ఞస్వాజ్ఞదృష్ట్యా ఊర్ధ్వాధోముఖతయా ప్రణవ ఏవ ప్రకాశత ఇతి యో వేద స వేదవిత్ భవతీత్యాహ- జ్ఞానినామితి । జ్ఞానిదృష్ట్యా అనాహతవిలసత్ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపేణ తురీయోంకారాగ్రవిద్యోతబ్రహ్మమాత్రతయా సర్వోర్ధ్వం ప్రణవో విభాతి, అజ్ఞానామధోముఖాకారాదితయా విభాతీత్యర్థః ॥ ౭౮-౭౯ ॥ కించ- తైలేతి ॥ ౮౦-౮౧ ॥

ప్రణవార్థతురీయహంసః

జాగ్రన్నేత్రద్వయోర్మధ్యే హంస ఏవ ప్రకాశతే ।
సకారః ఖేచరీ ప్రోక్తస్త్వంపదం చేతి నిశ్చితమ్ ॥ ౮౨ ॥

హకారః పరమేశః స్యాత్ తత్పదం చేతి నిశ్చితమ్ ।
సకారో ధ్యాయతే జన్తుర్హకారో హి భవేద్ ధ్రువమ్ ॥ ౮౩ ॥

ఇన్ద్రియైర్బధ్యతే జీవ ఆత్మా చైవ న బధ్యతే ।
మమత్వేన భవేజ్జీవో నిర్మమత్వేన కేవలః ॥ ౮౪ ॥

ప్రణవార్థతురీయహంసః క్వ ఆసనమాసాద్య ప్రకాశతే ఇత్యత ఆహ- ఆధారాధేయతా శ్రూయతే । ఏవమ్ ఆధారాధేయాత్మకజాగ్రన్నేత్రద్వయయోః మధ్యే తదారోపాపవాదాధికరణతయా హంసః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మైవ ప్రకాశతే । హంసస్య ప్రత్యక్త్వం పరత్వం తయోః ఐక్యసిద్ధత్వం వా కుత ఇత్యత ఆహ- సకార ఇతి । సర్వప్రాణిహృదయే విద్యమానే ఖే అవ్యాకృతాకాశే తత్రత్యపరాగ్రూపలిఙ్గశరీరప్రాతిలోమ్యేన చరతీతి ఖేచరీ సకార ఇతి ప్రోక్తః సకారస్య ఖేచరీబీజత్వాత్, స త్వంపదార్థః ఇతి ప్రభోక్తేః । అతః సకారబీజం త్వంపదార్థప్రత్యక్చైతన్యమితి నిశ్చితమ్ ॥ ౮౨ ॥ హకారార్థః పరమేశః పరమాత్మా స్యాత్ । అతః హకారబీజార్థభూతం తత్పదలక్ష్యపరమాత్మచైతన్యమితి

నిశ్చితమ్ । ఏవం సకారవాచ్యో జన్తుః జీవః స్వగతజీవత్వమపాస్య సోఽహంశబ్దలక్ష్యప్రత్యగభిన్నపరమాత్మాస్మీతి యద్యాత్మానం ధ్యాయతే జానాతి తదా హకారార్థః పరమాత్మైవ భవేదితి యత్ తత్ ధ్రువం సత్యమ్ ఇత్యర్థః, బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి ఇతి శ్రుతేః ॥ ౮౩ ॥ దేహేన్ద్రియాదౌ అహంమమాభిమానభావాభావౌ జీవపరభేదాభేదహేతూ భవత ఇత్యాహ-

కేవలాత్మప్రకాశకప్రణవజపః

భూర్భువః స్వరిమే లోకాః సోమసూర్యాగ్నిదేవతాః।
యస్య మాత్రాసు తిష్ఠన్తి తత్పరం జ్యోతిరోమితి ॥ ౮౫ ॥

ఇచ్ఛా క్రియా తథా జ్ఞానం బ్రాహ్మీ రౌద్రీ చ వైష్ణవీ।
త్రిధా మాత్రాస్థితిర్యత్ర తత్పరం జ్యోతిరోమితి ॥ ౮౬ ॥

వచసా తజ్జపేన్నిత్యం వపుషా తత్ సమభ్యసేత్।
మనసా తజ్జపేన్నిత్యం తత్పరం జ్యోతిరోమితి ॥ ౮౭ ॥

శుచిర్వాప్యశుచిర్వాపి యో జపేత్ ప్రణవం సదా।
న స లిప్యతి పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసా ॥ ౮౮ ॥

కేవలాత్మప్రకాశకప్రణవస్వరూపం నిర్దిశతి- భూరితి ॥ ౮౫-
ప్రణవార్థపరంజ్యోతిరిత్యాహ- వచసేతి ॥ ౮౭ ॥ ప్రణవజపస్య
శుచ్యాదినియమాభావప్రకటనపూర్వకం తత్ఫలమాహ- శుచిరితి ॥ ౮౮ ॥

ప్రణవానుష్ఠాయినోఽపి ప్రాణజయ ఆవశ్యకః

చలే వాతే చలో బిన్దుర్నిశ్చలే నిశ్చలో భవేత్।
యోగీ స్థాణుత్వమాప్నోతి తతో వాయుం నిరున్ధయేత్ ॥ ౮౯ ॥

యావద్వాయుః స్థితో దేహే తావజ్జీవో న ముఞ్చతి।
మరణం తస్య నిష్క్రాన్తిస్తతో వాయుం నిరున్ధయేత్ ॥ ౯౦ ॥

యావద్ బద్ధో మరుద్ దేహే తావజ్జీవో న ముఞ్చతి |
యావద్ దృష్టిర్భ్రువోర్మధ్యే తావత్ కాలభయం కుతః || ౯౧ ||

అల్పకాలభయాద్ బ్రహ్మా ప్రాణాయామపరో భవేత్ |
యోగినో మునయశ్చైవ తతః ప్రాణాన్నిరోధయేత్ || ౯౨ ||

ప్రణవానుష్ఠానేన పురుషార్థసిద్ధేః కిం ప్రాణజయేనేత్యాశఙ్క్య బిన్దుప్రాణయోః అన్యోన్యాశ్రయతః జీవనహేతుబిన్దుజయార్థం ప్రాణజయః కర్తవ్య ఇత్యాహ- చల ఇతి || ౮౯-౯౧ || అత ఏవ బ్రహ్మాదయోఽపి ప్రాణాయామపరా భవన్తీత్యాహ- అల్పేతి | యతః ప్రాణాయామపరా భవన్తి తతః తస్మాత్ || ౯౨ ||

నాడీశుద్ధితః ప్రాణాయామసిద్ధిః

షడ్వింశదఙ్గులీర్హంసః ప్రయాణం కురుతే బహిః |
వామదక్షిణమార్గేణ ప్రాణాయామో విధీయతే || ౯౩ ||

శుద్ధిమేతి యదా సర్వం నాడీచక్రం మలాకులమ్ |
తదైవ జాయతే యోగీ ప్రాణసంగ్రహణక్షమః || ౯౪ ||

ప్రాణగతినిరోధనమేవ ప్రాణాయామ ఇత్యాహ- షడ్వింశదితి | ఇడాపిఙ్గలామార్గమాశ్రిత్య బహిః షడ్వింశత్యఙ్గులపర్యన్తం ప్రాణః ప్రసరతి, తద్గతికుణ్ఠనాయ ప్రాణాయామో విధీయతే ఇత్యర్థః || ౯౩ || నాడీశుద్ధ్యనన్తరం కేవలకుమ్భకశక్తిః భవతీత్యాహ- శుద్ధిమితి

|| ౯౪ ||

ప్రాణాయామలక్షణమ్

బద్ధపద్మాసనో యోగీ ప్రాణం చన్ద్రేణ పూరయేత్ ।
ధారయేద్వా యథాశక్త్యా భూయః సూర్యేణ రేచయేత్ ॥ ౯౫ ॥

అమృతోదధిసంకాశం గోక్షీరధవలోపమమ్ ।
ధ్యాత్వా చన్ద్రమసం బిమ్బం ప్రాణాయామే సుఖీ భవేత్ ॥ ౯౬ ॥

స్ఫురత్ప్రజ్వలసజ్జ్వాలాపూజ్యమాదిత్యమణ్డలమ్ ।
ధ్యాత్వా హృది స్థితం యోగీ ప్రాణాయామే సుఖీ భవేత్ ॥ ౯౭ ॥

ప్రాణాయామలక్షణం తత్ర ధ్యేయబిమ్బద్వయం చాహ- బద్ధేతి ॥ ౯౫-

నాడీశోధనమ్

ప్రాణం చేదిడయా పిబేన్నియమితం భూయోఽన్యథా రేచయేత్
పీత్వా పిఙ్గలయా సమీరణమథో బద్ధ్వా త్యజేద్ వామయా ।
సూర్యాచన్ద్రమసోరనేన విధినా బిన్దుద్వయం ధ్యాయతః
శుద్ధా నాడిగణా భవన్తి యమినో మాసద్వయాదూర్ధ్వతః ॥ ౯౮ ॥

యథేష్టధారణ వాయోరనలస్య ప్రదీపనమ్ ।
నాదాభివ్యక్తిరారోగ్యం జాయతే నాడిశోధనాత్ ॥ ౯౯ ॥

నాడీశుద్ధ్యుపాయమాహ- ప్రాణమితి || ౯౮ || తత్ఫలం- యథేష్టేతి ||
౯౯ ||

మాత్రానియమపూర్వకః ప్రాణాయామః

ప్రాణో దేహస్థితో యావదపానం తు నిరున్ధయేత్ |
ఏకశ్వాసమయీ మాత్రా ఊర్ధ్వాధో గగనే స్థితిః || ౧౦౦ ||

రేచకః పూరకశ్చైవ కుమ్భకః ప్రణవాత్మకః |
ప్రాణాయామో భవేదేవం మాత్రాద్వాదశసంయుతః || ౧౦౧ ||

మాత్రాద్వాదశసంయుక్తౌ నిశాకరదివాకరౌ |
దోషాజాలమబధ్నన్తౌ జ్ఞాతవ్యౌ యోగిభిః సదా || ౧౦౨ ||

పూరకం ద్వాదశం కుర్యాత్ కుమ్భకం షోడశం భవేత్ |
రేచకం దశ చోంకారః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే || ౧౦౩ ||

అధమే ద్వాదశా మాత్రా మధ్యమే ద్విగుణా మతా |
ఉత్తమే త్రిగుణా ప్రోక్తా ప్రాణాయామస్య నిర్ణయః || ౧౦౪ ||

అధమే స్వేదజననం కమ్పో భవతి మధ్యమే |
ఉత్తమే స్థానమాప్నోతి తతో వాయుం నిరున్ధయేత్ || ౧౦౫ ||

బద్ధపద్మాసనో యోగీ నమస్కృత్య గురుం శివమ్ |
నాసాగ్రదృష్టిరేకాకీ ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్ || ౧౦౬ ||

ద్వారాణాం నవ సంనిరుధ్య మరుతం బద్ధ్వా దృఢాం ధారణాం
నీత్వా కాలమపానవహ్ని సహితం శక్త్యా సమం చాలితమ్ ।
ఆత్మధ్యానయుతస్త్వనేన విధినా విన్యస్య మూర్ధ్ని స్థిరం
యావత్ తిష్ఠతి తావదేవ మహతాం సఙ్గో న సంస్తూయతే ॥ ౧౦౭ ॥

ప్రాణాయామో భవేదేవం పాతకేన్ధనపావకః ।
భవోదధిమహాసేతుః ప్రోచ్యతే యోగిభిః సదా ॥ ౧౦౮ ॥

మూలబన్ధావధిం, మాత్రాలక్షణం, భఙ్గ్యన్తరేణ ప్రాణాయామలక్షణం చాహ- ప్రాణ ఇతి । సహజోచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసకాలో మాత్రాకాల ఇత్యర్థః ॥ ౧౦౦-౧౦౧ ॥

యోగినా ద్వాదశమాత్రాలంకారచన్ద్రసూర్యౌ ధ్యేయావిత్యాహ- మాత్రాకాలః । తత్సంయుక్తౌ నిశాకరదివాకరౌ చన్ద్రసూర్యనాడీభ్యాం గమనాగమనం కుర్వన్తౌ । దోషాగ్రహణమహ్నశ్చాప్యుపలక్షణార్థమ్ । దోషాజాలమబధ్నన్తౌ అహోరాత్రమవిశ్రాన్తౌ యోగిభిః ఆదౌ జ్ఞాతవ్యౌ । చన్ద్రసూర్యనాడీగతిం జ్ఞాత్వా యదా యా నాడీ ప్రవహతి తదా తయా పూరకం నిరుద్ధయా అన్యయా రేచకం కుర్యాత్ । ఏవం కృతే వాయోః నాడీద్వయేఽపి ప్రాణస్య సమగతిః స్యాత్ । తతః ప్రాణాయామో నిరాయాసేన భవేదితి భావః ॥ ౧౦౨ ॥ తతః పూరకం ద్వాదశం ద్వాదశమాత్రాకాలం కుర్యాత్ । దశ చోంకార ఇతి దశమాత్రాకాలః ఇత్యర్థః ॥ ౧౦౩ ॥ కించ- అధమే ॥ ౧౦౪- సంనిరుధ్య అపానవహ్ని సహితం కుణ్డలినీశక్త్యా సమం చాలితం మారుతం బద్ధ్వా మూలాధారాదిషట్చక్రేషు క్రమాత్ నీత్వా అనేన విధినా కాలం

తుర్యాత్మానం మూర్ధ్ని సహస్రారచక్రే విన్యస్య స్థిరం సంభావ్య యావన్మూర్ధ్ని స్థిరం తిష్ఠతి తావదేవ మహతాం సఙ్గో న సంస్తూయతే మూర్ధ్ని సాక్షాత్కృతతుర్యతత్త్వస్య కృతకృత్యత్వేన నహి సఙ్గకాఙ్క్షా అస్తి। యావత్సహస్రారే తుర్యాత్మానం న పశ్యతి తావన్మహతాం సఙ్గః స్తూయత ఇత్యర్థః॥ ౧౦౬-౧౦౭॥ ప్రాణాయామం స్తౌతి- ప్రాణేతి। మహాసేతుః ఇతి ప్రోచ్యతే॥ ౧౦౮॥

యోగాఙ్గానాం ప్రత్యేకం ఫలం తత్తారతమ్యం చ

ఆసనేన రుజం హన్తి ప్రాణాయామేన పాతకమ్।
వికారం మానసం యోగీ ప్రత్యాహారేణ ముఞ్చతి॥ ౧౦౯॥

ధారణాభిర్మనోధైర్యం యాతి చైతన్యమద్భుతమ్।
సమాధౌ మోక్షమాప్నోతి త్యక్త్వా కర్మ శుభాశుభమ్॥ ౧౧౦॥

ప్రాణాయామద్విషట్కేన ప్రత్యాహారః ప్రకీర్తితః।
ప్రత్యాహారద్విషట్కేన జాయతే ధారణా శుభా॥ ౧౧౧॥

ధారణా ద్వాదశ ప్రోక్తం ధ్యానం యోగవిశారదైః।
ధ్యానద్వాదశకేనైవ సమాధిరభిధీయతే॥ ౧౧౨॥

సమాధౌ పరమం జ్యోతిరనన్తం విశ్వతోముఖమ్।
తస్మిన్ దృష్టే క్రియాకర్మ యాతాయాతో న విద్యతే॥ ౧౧౩॥

ప్రతిస్వికేన షడఙ్గయోగఫలమాహ- ఆసనేనేతి॥ ౧౦౯॥ ధ్యానేన

యాతి ॥ ౧౧౦ ॥ ఆసనజయాపేక్షయా ప్రాణాయామాదేః ద్వాదశగుణాధిక్యం దర్శయతి- ప్రాణేతి ॥ ౧౧౧-౧౧౨ ॥ సమాధిసిధ్యనన్తరం కృతకృత్యతా స్యాదిత్యాహ- సమాధావితి । విశ్వతోముఖం బ్రహ్మ విజయతే అయమహమస్మీతి ॥ ౧౧౩ ॥

షణ్ముఖీముద్రాభ్యాసేన నాదాభివ్యక్తిః

సంబద్ధ్వాసనమేఢ్రమఙ్ఘ్రియుగలం కర్ణాక్షినాసాపుట-
ద్వారానఙ్గులిభిర్నియమ్య పవనం వక్త్రేణ వా పూరితమ్ ।
బద్ధ్వా వక్షసి బహ్వపానసహితం మూర్ధ్ని స్థితం ధారయే-
దేవం యాతి విశేషతత్త్వసమతాం యోగీశ్వరస్తన్మనాః ॥ ౧౧౪ ॥

గగనం పవనే ప్రాప్తే ధ్వనిరుత్పద్యతే మహాన్ ।
ఘణ్టాదీనాం ప్రవాద్యానాం నాదసిద్ధిరుదీరితా ॥ ౧౧౫ ॥

ఏవం సమాధిః కేన సిధ్యతీత్యత్రాహ- సంబద్ధ్వేతి । యోగీ సమ్యక్ సిద్ధాసనం బద్ధ్వా మధ్యే మేఢ్రం తదధోర్ధ్వమఙ్ఘ్రియుగలం చ బద్ధ్వేత్యర్థః । షణ్ముఖీముద్రయా వక్త్రేణ వాయుమాపూర్య బన్ధత్రయపూర్వకం మూర్ధ్ని సహస్రారే తుర్యే తుర్యాతీతే వా మనో ధారయేత్ । ఏవం ధారణా యోగీశ్వరో విశేషతత్త్వసమతామ్ అవశిష్టతత్త్వతుర్యాతీతభావ యాతీత్యర్థః ॥ ౧౧౪ ॥
షణ్ముఖీముద్రాభ్యాససిద్ధిః నాదాభివ్యక్తిరిత్యాహ- గగనమితి । హృదయావచ్ఛిన్నావ్యాకృతగగనమ్ ॥ ౧౧౫ ॥

ప్రాణాభ్యాసః సర్వరోగనిరాసకః

ప్రాణాయామేన యుక్తేన సర్వరోగక్షయో భవేత్ ।
ప్రాణాయామవియుక్తేభ్యః సర్వరోగసముద్భవః ॥ ౧౧౬ ॥

హిక్కా కాసస్తథా శ్వాసః శిరఃకర్ణాక్షివేదనాః ।
భవన్తి వివిధా రోగాః పవనవ్యత్యయక్రమాత్ ॥ ౧౧౭ ॥

యథా సింహో గజో వ్యాఘ్రో భవేద్వశ్యః శనైః శనైః ।
తథైవ సేవితో వాయురన్యథా హన్తి సాధకమ్ ॥ ౧౧౮ ॥

యుక్తంయుక్తం త్యజేద్వాయుం యుక్తంయుక్తం ప్రపూరయేత్ ।
యుక్తంయుక్తం ప్రబధ్నీయాదేవం సిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ ౧౧౯ ॥

విధివత్ ప్రాణాభ్యాసః సర్వరోగనిరాసకః విపరీతే విపరీతఫలదో భవతీత్యాహ- ప్రాణాయామేనేతి ॥ ౧౧౬-౧౧౭ ॥ యతః ఏవమ్ అతః యథాశాస్త్రం గురూక్తప్రకారేణ ప్రాణాభ్యాసో విశిష్టఫలదః ఇత్యాహ-

ప్రాణాభ్యాసే ఇన్ద్రియప్రత్యాహార ఆవశ్యకః

చరతాం చక్షురాదీనాం విషయేషు యథాక్రమమ్ ।
తత్ప్రత్యాహరణం తేషాం ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే ॥ ౧౨౦ ॥

యథా తృతీయకాలే తు రవిః ప్రత్యాహరేత్ ప్రభామ్ ।
తృతీయాఙ్గస్థితో యోగీ వికారం మానసం హరేత్ ॥ ౧౨౧ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ||

ఇన్ద్రియాణామిన్ద్రియార్థపరవశతయా స్థితత్వాత్ కథమ్ అభ్యాససిద్ధిరిత్యత్ర తత్ప్రత్యాహరణాదభ్యాసః సఫలో భవేదిత్యాహ-చరతామితి || ౧౨౦ || కథం

ప్రత్యాహరణం కర్తవ్యమ్ ఇత్యత్ర సదృష్టాన్తం తదాహ-
యథేతి | యథా రవిః తృతీయకాలే సాయాహ్నే స్వప్రభాం ప్రత్యాహరేత్ తథా బాల్యయౌవనకౌమారభేదేన స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరభేదేన తమోరజఃసత్త్వభేదేన వ్రతికామివనిభేదేన వా తత్రాప్యసఙ్గతయా తృతీయాఙ్గస్థితో యోగీ సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి బోధేన మానసం తద్వికారం సంకల్పాదిం చ హరేత్ విలాపయేత్ అపహ్నవం కుర్యాదిత్యర్థః | ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః యోగచూడామణ్యుపనిషత్సమాప్త్యర్థః || ౧౨౧ ||

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |
లిఖితం స్యాద్వివరణం యోగచూడామణేః స్ఫుటమ్ ||
చూడామణివివరణమశీత్యధిశతద్వయమ్ ||

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే షట్చత్వారింశత్సంఖ్యాపూరకం యోగచూడామణ్యుపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

యోగతత్త్వోపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

అష్టాఙ్గయోగజిజ్ఞాసా

యోగతత్త్వం ప్రవక్ష్యామి యోగినాం హితకామ్యయా।
యచ్ఛ్రుత్వా చ పఠిత్వా చ సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే॥ ౧॥

విష్ణుర్నామ మహాయోగీ మహాభూతో మహాతపాః।
తత్త్వమార్గే యథా దీపో దృశ్యతే పురుషోత్తమః॥ ౨॥

తమారాధ్య జగన్నాథం ప్రణిపత్య పితామహః।
పప్రచ్ఛ యోగతత్త్వం మే బ్రూహి చాష్టాఙ్గసంయుతమ్॥ 3॥

వివరణమ్

యోగైశ్వర్యం చ కైవల్యం జాయతే యత్ప్రసాదతః।
తద్వైష్ణవం యోగతత్త్వం రామచన్ద్రపదం భజే॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం యోగతత్త్వోపనిషత్
మన్త్రలయరాజయోగవిశిష్టారమ్భఘటపరిచయనిష్పత్తిచైత్యావస్థోపేతయ-
బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విరాజతే। అస్యాః ఉపనిషదః సంక్షేపతో
వివరణమారభ్యతే। సృష్టిస్థితికర్తృబ్రహ్మవిష్ణ్వాఖ్యాయికా తు
విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆదౌ తావత్
వక్ష్యమాణయోగతత్త్వోపనిషచ్ఛ్రవణపఠనఫలం

ప్రకటయతి- యోగతత్త్వమితి । ప్రత్యక్పరయోః యోగః తత్త్వం ప్రత్యక్పరవిభాగైక్యాసహం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రం యస్యాముపనిషది ప్రతిపాద్యతే సేయం యోగతత్త్వోపనిషత్ । కేవలం తచ్ఛ్రవణపఠనతః సర్వపాపనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ఏతద్విద్యాచార్యస్వరూపం విశదయతి- విష్ణురితి । తత్త్వజ్ఞానయోగమార్గే యోగిభిః యథా దీపః తథా పురుషోత్తమో విష్ణుః దృశ్యతే సాక్షాత్క్రియత ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ తం బ్రహ్మ పృచ్ఛతీత్యాహ- తమితి ॥ ౩ ॥

యోగతత్త్వస్య దుర్లభత్వమ్

తమువాచ హృషీకేశో వక్ష్యామి శృణు తత్త్వతః ।
సర్వే జీవాః సుఖైర్దుఃఖైర్మాయాజాలేన వేష్టితాః ॥ ౪ ॥

తేషాం ముక్తికరం మార్గం మాయాజాలనికృన్తనమ్ ।
జన్మమృత్యుజరావ్యాధినాశనం ముక్తితారకమ్ ॥ ౫ ॥

నానామార్గైస్తు దుష్ప్రాపం కైవల్యం పరమం పదమ్ ।
పతితాః శాస్త్రజాలేషు ప్రజ్ఞయా తేన మోహితాః ॥ ౬ ॥

అనిర్వాచ్యపదం వక్తుం న శక్యం తైః సురైరపి ।
స్వాత్మప్రకాశరూపం తత్ కిం శాస్త్రేణ ప్రకాశ్యతే ॥ ౭ ॥

ఏవం పృష్టో భగవాన్ ప్రశ్నోత్తరమాహ- తమితి ।
స్వవక్తవ్యరహస్యార్థస్య నానామార్గాలంకారనానాశాస్త్రతత్ప్రవర్తకైరపి

దుష్ప్రాపతామాహ- సర్వ ఇతి | మాయాజాలేన వేష్టితాః మాయాతత్కార్యపఞ్చైః
ఆవృతాః ఇత్యర్థః || ౪-౫ || కైవల్యమార్గస్య జ్ఞానేతరసాధనేన
దుష్ప్రాపత్వే నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే ఇతి శ్రుతేః | శాస్త్రజాలమోహితైః
యన్మయోచ్యమానం తద్వక్తుం న శక్యమిత్యాహ- పతితా ఇతి | తేన
స్వాజ్ఞానేన చ మోహితాః || ౬ || సూర్యాదిఘటాన్తాః యేన ప్రకాశ్యన్తే

యేన వేదశాస్త్రాణ్యర్థవన్తి తత్ కదాపి శాస్త్రప్రకాశ్యం న
భవతి, బ్రహ్మణః స్వప్రకాశమాత్రత్వేన
వ్యావిద్ధపదవాక్యార్థత్వాత్ || ౭ ||

పరస్యైవ జీవత్వమ్

నిష్కలం నిర్మలం శాన్తం సర్వాతీతం నిరామయమ్ |
తదేవ జీవరూపేణ పుణ్యపాపఫలైర్వృతమ్ || ౮ ||

పరమాత్మపదం నిత్యం తత్ కథం జీవతాం గతమ్ |
సర్వభావపదాతీతం జ్ఞానరూపం నిరఞ్జనమ్ || ౯ ||

వారివత్ స్ఫురితం తస్మింస్తత్రాహంకృతిరుత్థితా |
పఞ్చాత్మకమభూత్ పిణ్డం ధాతుబద్ధం గుణాత్మకమ్ || ౧౦ ||

సుఖదుఃఖైః సమాయుక్తం జీవభావనయా కురు |
తేన జీవాభిధా ప్రోక్తా విశుద్ధే పరమాత్మని || ౧౧ ||

జీవః పరస్మాత్ భిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య యన్నిర్విశేషం తదేవ జీవతాం

గచ్ఛతీవ భాతీత్యాహ- నిష్కలమితి ॥ ౮ ॥ తత్ కథం జీవతామర్హతి ఇత్యాక్షిపతి- పరమాత్మేతి । ప్రశ్నోత్తరమాహ- సర్వేతి । వస్తుతో బ్రహ్మ సర్వభావపదాతీతమ్ । స్వాతిరిక్తభావః శశవిషాణవత్ నాస్త్యేవ । యది స్వాజ్ఞదృష్ట్యా స్యాత్తదా స్వజ్ఞదృష్ట్యా సర్వభావపదాతీతం జ్ఞానరూపం జ్ఞప్తిమాత్రత్వాత్, నిరఞ్జనం సర్వత్రాసఙ్గమిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ యత్ స్వమాత్రమ్ అవశిష్టం తత్ర స్వాజ్ఞః స్వాతిరిక్తమ్ అధ్యస్థతీత్యాహ- మన్దవాతేరితవారివత్ స్ఫురితం తత్ర గుణాసామ్యాత్మికా మూలప్రకృతివాచ్యా అహంకృతిరుత్థితా । తతః పఞ్చతన్మాత్రాణి, తతః పఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతాని, తతః సప్తధాతుబద్ధం త్రిగుణాత్మకం పఞ్చాత్మకం పిణ్డమభూత్ ॥ ౧౦ ॥ తత్ర సుఖదుఃఖసమాయుక్తం యచ్చైతన్యం తత్

జీవభావనయా కురు । సర్వభావాతీతవిశుద్ధే పరమాత్మని తేన ప్రాకృతగుణయోగేన నిర్విశేషబ్రహ్మణ ఏవ జీవాభిధా ప్రోక్తా ॥ ౧౧ ॥

ప్రాకృతగుణవియుక్తస్య జీవస్య పరమాత్మత్వమ్

కామక్రోధభయం చాపి మోహలోభమదో రజః ।
జన్మ మృత్యుశ్చ కార్పణ్యం శోకస్తన్ద్రా క్షుధా తృషా ॥ ౧౨ ॥

తృష్ణా లజ్జా భయం దుఃఖం విషాదో హర్ష ఏవ చ ।
ఏభిర్దోషైర్వినిర్ముక్తః స జీవః కేవలో మతః ॥ ౧౩ ॥

యదా ప్రాకృతగుణవియుక్తో భవతి తదా జీవ ఏవ కేవలపరమాత్మా

భవతీత్యాహ- కామేతి | అత్ర వచనలిఙ్గవ్యత్యయః ఛాన్దసః || ౧౨-

జ్ఞానయోగయోః యుగపదభ్యాసః

తస్మాద్దోషవినాశార్థముపాయం కథయామి తే |
యోగహీనం కథం జ్ఞానం మోక్షదం భవతి ధ్రువమ్ || ౧౪ ||

యోగోఽపి జ్ఞానహీనస్తు న క్షమో మోక్షకర్మణి |
తస్మాజ్జ్ఞానం చ యోగం చ ముముక్షుర్దృఢమభ్యసేత్ || ౧౫ ||

యస్మాదేవం తస్మాత్ | కేవలనిర్విశేషజ్ఞానస్య మోక్షదత్వేఽపి సవిశేషజ్ఞానస్య తదభావాత్ యోగాకాఙ్క్షా భవేదితి జ్ఞానయోగౌ యుగపదభ్యసేదిత్యాహ- యోగహీనమితి || ౧౪ || యస్మాదేవం తస్మాత్ || ౧౫ ||

జ్ఞానస్వరూపమ్

అజ్ఞానాదేవ సంసారో జ్ఞానాదేవ విముచ్యతే |
జ్ఞానస్వరూపమేవాదౌ జ్ఞానం జ్ఞేయైకసాధనమ్ || ౧౬ ||

జ్ఞాతం యేన నిజం రూపం కైవల్యం పరమం పదమ్ |
నిష్కలం నిర్మలం సాక్షాత్ సచ్చిదానన్దరూపకమ్ || ౧౭ ||

ఉత్పత్తిస్థితిసంహారస్ఫూర్తిజ్ఞానవివర్జితమ్ |
ఏతజ్జ్ఞానమితి ప్రోక్తమథ యోగం బ్రవీమి తే || ౧౮ ||

బన్ధమోక్ష హేతూ స్వాజ్ఞానస్వజ్ఞానే ఇత్యాహ- అజ్ఞానాదితి | తత్ర

జ్ఞానం కీదృశమ్ ఇత్యాహ- జ్ఞానేతి || ౧౬-౧౭ || స్వాతిరేకేణ

ఇదముత్పన్నం స్థితం ఉపసంహృతం ఇతి యా స్ఫూర్తిః తజ్జ్ఞానవివర్జితం

తదేవ నిర్విశేషజ్ఞానమితి ప్రోక్తమ్ | నహి తత్ స్వఫలాప్తౌ

యోగాదిసాధనమపేక్షతే | యద్యపరబ్రహ్మగోచరం సవిశేషజ్ఞానం

స్వగతవిశేషతాశాన్తయే తదేవ యోగమపేక్షతే | యత్ సవిశేషజ్ఞానేన

సముచ్చిచీషితం తత్ బ్రవీమీత్యాహ- అథేతి | అథ

సవిశేషజ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం తన్నిర్విశేషతాహేతుయోగం శృణ్విత్యర్థః ||

౧౮ ||

మన్త్రయోగాదిః చతుర్విధో యోగః

యోగో హి బహుధా బ్రహ్మన్ భిద్యతే వ్యవహారతః |

మన్త్రయోగో లయశ్చైవ హఠోఽసౌ రాజయోగకః || ౧౯ ||

సోఽయం యోగః కీదృశ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం పారమార్థికయోగ ఏకోఽపి

సాధనవైచిత్ర్యాత్ బహుధా భిద్యతే ఇత్యాహ- యోగో హీతి | తత్ కథమిత్యత్ర

మన్త్రేతి | ఇతి ప్రధానయోగాః చత్వారః || ౧౯ ||

ఆరమ్భాదయో యోగావస్థాః

ఆరమ్భశ్చ ఘటశ్చైవ తథా పరిచయః స్మృతః |

నిష్పత్తిశ్చేత్యవస్థా చ సర్వత్ర పరికీర్తితా || ౨౦ ||

అఙ్గయోగాస్తు- ఆరమ్భశ్చేతి || ౨౦ ||

మన్త్రయోగలక్షణమ్

ఏతేషాం లక్షణం బ్రహ్మన్ వక్ష్యే శృణు సమాసతః |
మాతృకాదియుతం మన్త్రం ద్వాదశాబ్దం తు యో జపేత్ || ౨౧ ||

క్రమేణ లభతే జ్ఞానమణిమాదిగుణాన్వితమ్ |
అల్పబుద్ధిరిమం యోగం సేవతే సాధకాధమః || ౨౨ ||

ఇతి సూత్రవాక్యాని, ఏతేషామ్ | తత్రాదౌ మన్దానుకమ్పయా
మన్త్రయోగమాహ- మాతృకేతి || ౨౧-౨౨ ||

లయయోగలక్షణమ్

లయయోగశ్చిత్తలయః కోటిశః పరికీర్తితః |
గచ్ఛంస్తిష్ఠన్ స్వపన్ భుఞ్జన్ ధ్యాయేన్నిష్కలమీశ్వరమ్ || ౨3 ||

స ఏవ లయయోగః స్యాద్ధఠయోగమతః శృణు |

లయయోగప్రకారమాహ- లయేతి | తత్రాయం సారతరో గచ్ఛన్నితి || ౨3 ||

హఠయోగాఙ్గాని

యమశ్చ నియమశ్చైవ హ్యాసనం ప్రాణసంయమః || ౨౪ ||

ప్రత్యాహారో ధారణా చ ధ్యానం భ్రూమధ్యమే హరిమ్ ।
సమాధిః సమతావస్థా సాష్టాఙ్గో యోగ ఉచ్యతే ॥ ౨౫ ॥

మహాముద్రా మహాబన్ధో మహావేధశ్చ ఖేచరీ ।
జాలంధరోడ్డియాణశ్చ మూలబన్ధస్తథైవ చ ॥ ౨౬ ॥

దీర్ఘప్రణవసంధానం సిద్ధాన్తశ్రవణం తథా ।
వజ్రోలీ చామరోలీ చ సహజోలీ త్రిధా మతా ॥ ౨౭ ॥

అష్టాఙ్గవిశిష్టహఠయోగమాహ- హఠేతి ॥ ౨౪-౨౫ ॥ పునః
ద్వాదశాఙ్గయోగమాచష్టే- మహాముద్రేతి ॥ ౨౬-౨౭ ॥

యమనియమాసనేషు ప్రధానాఙ్గాని

ఏతేషాం లక్షణం బ్రహ్మన్ ప్రత్యేకం శృణు తత్త్వతః ।
లఘ్వాహారో యమేష్వేకో ముఖ్యో భవతి నేతరః ॥ ౨౮ ॥

అహింసా నియమేష్వేకా ముఖ్యా వై చతురానన ।
సిద్ధం పద్మం తథా సింహం భద్రం చేతి చతుష్టయమ్ ॥ ౨౯ ॥

ఆహత్య అయం యోగో వింశత్యఙ్గవిశిష్టః । ఏతేషామఙ్గానాం
పృథగ్లక్షణమాహ- ఏతేషామితి । దశయమేషు
ప్రధానసాధనమాహ- లఘ్వితి ॥ ౨౮ ॥ తథా దశనియమేషు
ముఖ్యసాధనమాహ అహింసేతి । ఆసనాని అనన్తాని । తేషు అశీత్యాసనాని

ముఖ్యాని। తేష్వపి సిద్ధాద్యాసనచతుష్టయం ముఖ్యమ్ ఇత్యాహ-
సిద్ధమితి ॥ ౨౯ ॥

యోగాభ్యాసవిఘ్నత్యాగః

ప్రథమాభ్యాసకాలే తు విఘ్నాః స్యుశ్చతురానన।
ఆలస్యం కత్థనం ధూర్తగోష్ఠీ మన్త్రాదిసాధనమ్ ॥ ౩౦ ॥

ధాతుస్త్రీలౌల్యకాదీని మృగతృష్ణామయాని వై।
జ్ఞాత్వా సుధీస్త్యజేత్ సర్వాన్ విఘ్నాన్ పుణ్యప్రభావతః ॥ ౩౧ ॥

యోగాభ్యాసకాలప్రాదుర్భూతవిఘ్నజాలం త్యజేదిత్యాహ- ప్రథమేతి
॥ ౩౦-౩౧ ॥

ప్రాణాయామోచితమఠాసనయోః స్వరూపమ్

ప్రాణాయామం తతః కుర్యాత్ పద్మాసనగతః స్వయమ్।
సుశోభనం మఠం కుర్యాత్ సూక్ష్మద్వారం తు నిర్వ్రణమ్ ॥ ౩౨ ॥

సుష్ఠు లిప్తం గోమయేన సుధయా వా ప్రయత్నతః।
మత్కుణైర్మశకైర్లూకైర్వర్జితం చ ప్రయత్నతః ॥ ౩౩ ॥

దినే దినే చ సంమృష్టం సంమార్జన్యా విశేషతః।
వాసితం చ సుగన్ధేన ధూపితం గుగ్గులాదిభిః ॥ ౩౪ ॥

నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్ ।
తత్రోపవిశ్య మేధావీ పద్మాసనసమన్వితః ॥ ౩౫ ॥

తతః కిమిత్యత ఆహ- ప్రాణాయామమితి ।
ప్రాణాయామోచితమఠలక్షణమాహ- సుశోభనమితి ॥ ౩౨-౩౪ ॥
యోగినో లక్షణమాహ- తత్రేతి ॥ ౩౫ ॥

ప్రాణాయామారమ్భప్రకారః

ఋజుకాయః ప్రాఞ్జలిశ్చ ప్రణమేదిష్టదేవతామ్ ।
తతో దక్షిణహస్తస్య అఙ్గుష్ఠేనైవ పిఙ్గలామ్ ॥ ౩౬ ॥

నిరుధ్య పూరయేద్వాయుమిడయా తు శనైః శనైః ।
యథాశక్త్యవిరోధేన తతః కుర్యాచ్చ కుమ్భకమ్ ॥ ౩౭ ॥

పునస్త్యజేత్ పిఙ్గలయా శనైరేవ న వేగతః ।
పునః పిఙ్గలయాపూర్య పూరయేదుదరం శనైః ॥ ౩౮ ॥

ధారయిత్వా యథాశక్తి రేచయేదిడయా శనైః ।
యయా త్యజేత్ తయాపూర్య ధారయేదవిరోధతః ॥ ౩౯ ॥

యోగారమ్భసమయే ప్రణమేత్ । తతః కిమిత్యత్ర
ప్రాణాయామానుష్ఠానక్రమమాహ- తత ఇతి ॥ ౩౬-౩౯ ॥

మాత్రానియమపూర్వకః ప్రాణాయామః

జాను ప్రదక్షిణీకృత్య న ద్రుతం న విలమ్బితమ్ ।
అఙ్గులిస్ఫోటనం కుర్యాత్ సా మాత్రా పరిగీయతే ॥ ४० ॥

ఇడయా వాయుమాపూర్య శనైః షోడశమాత్రయా ।
కుమ్భయేత్ పూరితం పశ్చాచ్చతుఃషష్ట్యా తు మాత్రయా ॥ ४१ ॥

రేచయేత్ పిఙ్గలానాడ్యా ద్వాత్రింశన్మాత్రయా పునః ।
పునః పిఙ్గలయాపూర్య పూర్వవత్ సుసమాహితః ॥ ४२ ॥

ప్రాతర్మాధ్యందినే సాయమర్ధరాత్రే చ కుమ్భకాన్ ।
శనైరశీతిపర్యన్తం చతుర్వారం సమభ్యసేత్ ॥ ४3 ॥

సామాన్యప్రాణాయామలక్షణముక్త్వా అథ
మాత్రాకాలప్రదర్శనపూర్వకం విశేషప్రాణాయామలక్షణమాహ-
జాన్వితి ॥ ४०-४२ ॥ ప్రత్యహం ప్రాణాయామకాలసంఖ్యేయత్తామాహ-
ప్రాతరితి ॥ ४3 ॥

ఆన్తరాలికఫలం నాడీశుద్ధిః తచ్చిహ్నాని చ

ఏవం మాసత్రయాభ్యాసాన్నాడీశుద్ధిస్తతో భవేత్ ।
యదా తు నాడీశుద్ధిః స్యాత్ తదా చిహ్నాని బాహ్యతః ॥ ४४ ॥

జాయన్తే యోగినో దేహే తాని వక్ష్యామ్యశేషతః ।
శరీరలఘుతా దీప్తిర్జాఠరాగ్నివివర్ధనమ్ ॥ ४५ ॥

కృశత్వం చ శరీరస్య తదా జాయేత నిశ్చితమ్ ।

ఏవమభ్యాసాన్తరాలికఫలమాహ- ఏవమితి । నాడీశుద్ధిచిహ్నాని
కానీత్యత ఆహ- యదేతి ॥ ౪౪-౪౭ ॥

యోగాభ్యాసకాలే ఆహారాదినియమః

యోగవిఘ్నకరాహారం వర్జయేద్యోగవిత్తమః ॥ ౪౬ ॥

లవణం సర్షపం చామ్లముష్ణం రూక్షం చ తీక్ష్ణకమ్ ।
శాకజాతం రామఠాది బహ్నిస్త్రీపథిసేవనమ్ ॥ ౪౭ ॥

ప్రాతఃస్నానోపవాసాదికాయక్లేశాంశ్చ వర్జయేత్ ।
అభ్యాసకాలే ప్రథమం శస్తం క్షీరాజ్యభోజనమ్ ॥ ౪౮ ॥

గోధూమముద్గశాల్యన్నం యోగవృద్ధికరం విదుః ।

కేవలకుమ్భకసిద్ధిః

తతః పరం యథేష్టం తు శక్తః స్యాద్వాయుధారణే ॥ ౪౯ ॥

యథేష్టధారణాద్వాయోః సిద్ధ్యేత్ కేవలకుమ్భకః ।
కేవలే కుమ్భకే సిద్ధే రేచపూరవివర్జితే ॥ ౫౦ ॥

న తస్య దుర్లభం కించిత్ త్రిషు లోకేషు విద్యతే ।

తతః కిమిత్యత్ర ఆహ- తతః ఇతి ॥ ౪౯ ॥ తేన కిం స్యాదిత్యత ఆహ-
యథేష్టేతి ॥ ౫౦ ॥

ప్రస్వేదాదిసిద్ధయః

ప్రస్వేదో జాయతే పూర్వం మర్దనం తేన కారయేత్ ॥ ౫౧ ॥

తతోఽపి ధారణాద్వాయోః క్రమేణైవ శనైః శనైః ।
కమ్పో భవతి దేహస్య ఆసనస్థస్య దేహినః ॥ ౫౨ ॥

తతోఽధికతరాభ్యాసాత్ దర్దరీ స్వేన జాయతే ।
యదా చ దర్దరో భావ ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛతి ॥ ౫౩ ॥

పద్మాసనస్థితో యోగీ తథా గచ్ఛతి భూతలే ।
తతోఽధికతరాభ్యాసాద్భూమిత్యాగశ్చ జాయతే ॥ ౫౪ ॥

పద్మాసనస్థ ఏవాసౌ భూమిముత్సృజ్య గచ్ఛతి ।
అతిమానుషచేష్టాది తథా సామర్థ్యముద్భవేత్ ॥ ౫౫ ॥

న దర్శయేచ్చ సామర్థ్యం దర్శనం వీర్యవత్తరమ్ ।
స్వల్పం వా బహుధా దుఃఖం యోగీ న వ్యథతే తదా ॥ ౫౬ ॥

అల్పమూత్రపురీషశ్చ స్వల్పనిద్రశ్చ జాయతే ।

కీలవో దూషికా లాలా స్వేదదుర్గన్ధతాననే || ౫౭ ||

ఏతాని సర్వథా తస్య న జాయన్తే తతః పరమ్ |
తతోఽధికతరాభ్యాసాద్ బలముత్పద్యతే బహు || ౫౮ ||

యేన భూచరసిద్ధిః స్యాద్భూచరాణాం జయే క్షమః |
వ్యాఘ్రో వా శరభో వాపి గజో గవయ ఏవ వా || ౫౯ ||

సింహో వా యోగినా తేన మ్రియన్తే హస్తతాడితాః |
కందర్పస్య యథా రూపం తథా స్యాదపి యోగినః || ౬౦ ||

తద్రూపవశగా నార్యః కాఙ్క్షన్తే తస్య సంగమమ్ |
యది సఙ్గం కరోత్యేష తస్య బిన్దుక్షయో భవేత్ || ౬౧ ||

వర్జయిత్వా స్త్రియాం సఙ్గం కుర్యాదభ్యాసమాదరాత్ |
యోగినోఽఙ్గే సుగన్ధశ్చ జాయతే బిన్దుధారణాత్ || ౬౨ ||

పాదార్ధత్రిపాదపూర్ణాభ్యాసతః ప్రస్వేదాద్యతిమానుషచేష్టాన్త-
పాదప్రాణాయామతః ప్రస్వేదః || ౫౧-౫౫ || దుఃఖం ప్రాప్యాపి || ౫౬ ||
ఏవమభ్యాసం కుర్వతో యోగినో మానుషవికారరాహిత్యపూర్వకం మహాబలం
సౌన్దర్యం స్త్ర్యాదిపరాఙ్ముఖత్వం స్వాఙ్గదివ్యసుగన్ధశ్చ జాయత
ఇత్యాహ- అల్పేతి | స్వదేహజకీలం సంధిబన్ధముద్బధ్నన్తీతి కీలవో
వాయుబన్ధాః | శరీరం దూషయతి కార్శ్యభావం కరోతీతి దూషికా
క్షయాది, నేత్రమలం వా | శిష్టం స్పష్టమ్ || ౫౭ || కించ- తత ఇతి || ౫౮

|| తత్ కథమ్ ? వ్యాఘ్ర ఇతి || ౫౯-౬౨ ||

యోగప్రతిబన్ధనాశాయ ప్రణవజపః ఆరమ్భావస్థా

తతో రహస్యుపావిష్టః ప్రణవం ప్లుతమాత్రయా ।
జపేత్ పూర్వార్జితానాం తు పాపానాం నాశహేతవే || ౬౩ ||

సర్వవిఘ్నహరో మన్త్రః ప్రణవః సర్వదోషహా ।
ఏవమభ్యాసయోగేన సిద్ధిరారమ్భసంభవా || ౬౪ ||

యది ప్రతిబన్ధకవశాత్ యోగో న సిధ్యతి తదా తచ్ఛాన్త్యై
ప్రణవజపః కార్యః ఇత్యాహ- తత ఇతి || ౬౩ || ప్రస్వేదాదిసుగన్ధశ్చ జాయతే
ఇత్యన్తసిద్ధేరారబ్ధత్వాదయమారమ్భః ఇత్యాహ- ఏవమితి || ౬౪ ||

ఘటావస్థా

తతో భవేద్ఘటావస్థా పవనాభ్యాసతత్పరా ।
ప్రాణోఽపానో మనో బుద్ధిర్జీవాత్మపరమాత్మనోః || ౬౫ ||

అన్యోన్యస్యావిరోధేన ఏకతాం ఘటతే యదా ।
ఘటావస్థేతి సా ప్రోక్తా తచ్చిహ్నాని బ్రవీమ్యహమ్ || ౬౬ ||

పూర్వం యః కథితోఽభ్యాసశ్చతుర్థాంశం పరిగ్రహేత్ ।
దివా వా యది వా సాయమేకకాలం సమభ్యసేత్ || ౬౭ ||

ఏకవారం ప్రతిదినం కుర్యాత్ కేవలకుమ్భకమ్ ।

ఘటయోగమాహ- తత ఇతి ॥ ౬౫-౬౭ ॥

ప్రత్యాహారలక్షణమ్

ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్యో యత్ప్రత్యాహరణం స్ఫుటమ్ ॥ ౬౮ ॥

యోగీ కుమ్భకమాస్థాయ ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే ।

ప్రత్యాహారస్వరూపమాహ- ఇన్ద్రియాణీతి ॥ ౬౮ ॥

ధారణాస్వరూపమ్

యద్యత్ పశ్యతి చక్షుర్భ్యాం తత్తదాత్మేతి భావయేత్ ॥ ౬౯ ॥

యద్యచ్ఛృణోతి కర్ణాభ్యాం తత్తదాత్మేతి భావయేత్ ।
లభతే నాసయా యద్యత్ తత్తదాత్మేతి భావయేత్ ॥ ౭౦ ॥

జిహ్వయా యద్రసం హ్యత్తి తత్తదాత్మేతి భావయేత్ ।
త్వచా యద్యత్ స్పృశేద్యోగీ తత్తదాత్మేతి భావయేత్ ॥ ౭౧ ॥

ఏవం జ్ఞానేన్ద్రియాణాం తు తత్తదాత్మని ధారయేత్ ।

ధారణాలక్షణమాహ- యద్యదితి ॥ ౬౯-౭౧ ॥

చక్షురాదీన్ద్రియేన్ద్రియార్థజాతం స్వాజ్ఞదశాయామబ్రహ్మతయా వికల్పితం
స్వజ్ఞదశాయాం తత్ బ్రహ్మేతి ప్రతీచి ధారయేదిత్యర్థః ||

ధారణాసిద్ధయః తద్గోపనవిధిశ్చ

యామమాత్రం ప్రతిదినం యోగీ యత్నాదతన్ద్రితః || ౭౨ ||

యథా వా చిత్తసామర్థ్యం జాయతే యోగినో ధ్రువమ్ |
దూరశ్రుతిర్దూరదృష్టిః క్షణాద్దూరాగమస్తథా || ౭౩ ||

వాక్సిద్ధిః కామరూపత్వమదృశ్యకరణీ తథా |
మలమూత్రప్రలేపేన లోహాదేః స్వర్ణతా భవేత్ || ౭౪ ||

ఖే గతిస్తస్య జాయేత సంతతాభ్యాసయోగతః |
సదా బుద్ధిమతా భావ్యం యోగినా యోగసిద్ధయే || ౭౫ ||

ఏతే విఘ్నా మహాసిద్ధేర్న రమేత్ తేషు బుద్ధిమాన్ |
న దర్శయేత్ స్వసామర్థ్యం యస్య కస్యాపి యోగిరాట్ || ౭౬ ||

యథా మూఢో యథా మూర్ఖో యథా బధిర ఏవ వా |
తథా వర్తేత లోకస్య స్వసామర్థ్యస్య గుప్తయే || ౭౭ ||

ప్. ౩౭౭) శిష్యాశ్చ స్వస్వకార్యేషు ప్రార్థయన్తి న సంశయః |
తత్తత్కర్మకరవ్యగ్రః స్వాభ్యాసే విస్మృతో భవేత్ || ౭౮ ||

సర్వవ్యాపారముత్సృజ్య యోగనిష్ఠో భవేద్యతిః |
అవిస్మృత్య గురోర్వాక్యమభ్యసేత్ తదహర్నిశమ్ || ౭౯ ||

ఏవం భవేత్ ఘటావస్థా సంతతాభ్యాసయోగతః |
అనభ్యాసవతశ్చైవ వృథాగోష్ఠ్యా న సిధ్యతి || ౮౦ ||

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన యోగమేవ సదాభ్యసేత్ |

తతః కిం జాయతే ఇత్యత ఆహ- యామమాత్రమితి || ౭౨ || కిం తత్ ?
దూరశ్రుతిరితి || ౭౩-౭౪ || యతః స్వాత్తసిద్ధిప్రకటనాద్యోగాన్తరాయో భవతి
తస్మాత్ సిద్ధిజాలోపేక్షాపూర్వకం స్వసామర్థ్యం గోపయన్ యోగమేవాభ్యసేత్
ఇత్యాహ- ఏత ఇతి || ౭౬-౭౭ || తత్తత్కర్మకరవ్యగ్రః తత్తత్కర్మకరణే
వ్యగ్రచిత్తో భవతి | తతః స్వాభ్యాసే || ౭౮-౭౯ || అభ్యాసత ఏవ ఇయం
ఘటావస్థా సిధ్యతి నాన్యథేత్యాహ- ఏవమితి || ౮౦ ||

పరిచయావస్థా

తతః పరిచయావస్థా జాయతేఽభ్యాసయోగతః || ౮౧ ||

వాయుః పరిచితో యత్నాదగ్నినా సహ కుణ్డలీమ్ |
భావయిత్వా సుషుమ్నాయాం ప్రవిశేదనిరోధతః || ౮౨ ||

వాయునా సహ చిత్తం చ ప్రవిశేచ్చ మహాపథమ్ |
యస్య చిత్తం స్వపవనః సుషుమ్నాం ప్రవిశేదిహ || ౮౩ ||

పరిచయస్వరూపమాహ- తత ఇతి ॥ ౮౧ ॥ తత్ కథమ్ ? వాయురితి ॥ ౮౨ ॥ మహాపథం సుషుమ్నాద్వారమిత్యర్థః । తథా సేయం పరిచయావస్థేత్యుచ్యతే ॥ ౮3 ॥

పఞ్చభూతమణ్డలేషు పఞ్చబ్రహ్మధారణాని

భూమిరాపోఽనలో వాయురాకాశశ్చేతి పఞ్చకః ।
యేషు పఞ్చసు దేవానాం ధారణా పఞ్చధోచ్యతే ॥ ౮౪ ॥

పాదాదిజానుపర్యన్తం పృథివీస్థానముచ్యతే ।
పృథివీ చతురశ్రం చ పీతవర్ణం లవర్ణకమ్ ॥ ౮౫ ॥

పార్థివే వాయుమారోప్య లకారేణ సమన్వితమ్ ।
ధ్యాయంశ్చతుర్భుజాకారం చతుర్వక్త్రం హిరణ్మయమ్ ॥ ౮౬ ॥

ధారయేత్ పఞ్చ ఘటికాః పృథ్వీజయమాప్నుయాత్ ।
పృథివీయోగతో మృత్యుర్న భవేదస్య యోగినః ॥ ౮౭ ॥

ఆ జానోః పాయుపర్యన్తమపాం స్థానం ప్రకీర్తితమ్ ।
అపోఽర్ధచన్ద్రం శుక్లం చ వంబీజం పరికీర్తితమ్ ॥ ౮౮ ॥

వారుణే వాయుమారోప్య వకారేణ సమన్వితమ్ ।
స్మరన్ నారాయణం దేవం చతుర్బాహుం కిరీటినమ్ ॥ ౮౯ ॥

శుద్ధస్ఫటికసంకాశం పీతవాససమచ్యుతమ్ ।

ధారయేత్ పఞ్చ ఘటికాః సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ ౯౦ ॥

తతో జలాద్భయం నాస్తి జలే మృత్యుర్న విద్యతే।
ఆ పాయోర్హృదయాన్తం చ వహ్నిస్థానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ ౯౧ ॥

వహ్నిస్త్రికోణం రక్తం చ రేఫాక్షరసముద్భవమ్।
వహ్నౌ చానిలమారోప్య రేఫాక్షరసముజ్జ్వలమ్ ॥ ౯౨ ॥

త్రియక్షం వరదం రుద్రం తరుణాదిత్యసంనిభమ్।
భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గం సుప్రసన్నమనుస్మరన్ ॥ ౯౩ ॥

ధారయేత్ పఞ్చ ఘటికా వహ్నినాసౌ న దహ్యతే।
న దహ్యతే శరీరం చ ప్రవిష్టస్యాగ్నికుణ్డకే ॥ ౯౪ ॥

ఆ హృదయాద్ భ్రువోర్మధ్యం వాయుస్థానం ప్రకీర్తితమ్।
వాయుః షట్కోణకం కృష్ణం యకారాక్షరభాసురమ్ ॥ ౯౫ ॥

మారుతం మరుతాం స్థానే యకారాక్షరభాసురమ్।
ధారయేత్ తత్ర సర్వజ్ఞమీశ్వరం విశ్వతోముఖమ్ ॥ ౯౬ ॥

ధారయేత్ పఞ్చ ఘటికా వాయువద్వ్యోమగో భవేత్।
మరణం న తు వాయోస్తు భయం భవతి యోగినః ॥ ౯౭ ॥

ఆ భ్రూమధ్యాత్తు మూర్ధాన్తమాకాశస్థానముచ్యతే।
వ్యోమ వృత్తం చ ధూమ్రం చ హకారాక్షరభాసురమ్ ॥ ౯౮ ॥

ఆకాశే వాయుమారోప్య హకారోపరి శంకరమ్ ।
బిన్దురూపం మహాదేవం వ్యోమాకారం సదాశివమ్ ॥ ౯౯ ॥

శుద్ధస్ఫటికసంకాశం ధృతబాలేన్దుమౌలినమ్ ।
పఞ్చవక్త్రయుతం సౌమ్యం దశబాహుం త్రిలోచనమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

సర్వాయుధైర్ధృతాకారం సర్వభూషణభూషితమ్ ।
ఉమార్ధదేహం వరదం సర్వకారణకారణమ్ ॥ ౧౦౧ ॥

ఆకాశధారణాత్ తస్య ఖేచరత్వం భవేద్ ధ్రువమ్ ।
యత్ర కుత్ర స్థితో వాపి సుఖమత్యన్తమశ్నుతే ॥ ౧౦౨ ॥

ఏవం ధారణాః పఞ్చ కుర్యాద్యోగీ విచక్షణః ।
తతో దృఢశరీరః స్యాన్మృత్యుస్తస్య న విద్యతే ॥ ౧౦౩ ॥

బ్రహ్మణః ప్రలయేనాపి న సీదతి మహామతిః ।

తతః స్వావయవప్రవిభక్తపఞ్చభూతమణ్డలే
పఞ్చబ్రహ్మధారణమాహ- భూమిరితి । దేవానాం
బ్రహ్మాదిసదాశివాన్తానామ్ ॥ ౮౪ ॥ తత్రాదౌ పాదాదీతి । పృథివీశబ్దేన
పార్థివమణ్డలముచ్యతే ॥ ౮౫ ॥ తతః పార్థివే ॥ ౮౬-౮౭ ॥ అస్మణ్డలే
విష్ణుధ్యానం తత్ఫలం చాహ- ఆ జానోరితి ॥ ౮౮-౯౦ ॥ వహ్నిమణ్డలే
రుద్రధ్యానం తత్ఫలం చాహ- ఆ పాయోరితి ॥ ౯౧-౯౪ ॥ వాయుమణ్డలే
ఈశ్వరధ్యానం తత్ఫలం చాహ- ఆ హృదయాదితి ॥ ౯౫-౯౭ ॥

ఆకాశమణ్డలే సదాశివధ్యానం తత్ఫలం చాహ- ఆ భ్రూమధ్యాదితి
|| ౯౮-౧౦౩ ||

సగుణధ్యానమ్

సమభ్యసేత్ తథా ధ్యానం ఘటికాషష్టిమేవ చ || ౧౦౪ ||

వాయుం నిరుధ్య చాకాశే దేవతామిష్టదామితి |
సగుణధ్యానమేతత్ స్యాదణిమాదిగుణప్రదమ్ |

సగుణనిర్గుణభేదేన ద్విప్రకారం ధ్యానమాహ- సమభ్యసేదితి
|| ౧౦౪ ||

నిర్గుణధ్యానతః సమాధిసిద్ధిః

నిర్గుణధ్యానయుక్తస్య సమాధిశ్చ తతో భవేత్ || ౧౦౫ ||

దినద్వాదశకేనైవ సమాధిం సమవాప్నుయాత్ |
వాయుం నిరుధ్య మేధావీ జీవన్ముక్తో భవత్యయమ్ || ౧౦౬ ||

సమాధిః సమతావస్థా జీవాత్మపరమాత్మనోః |

బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి తత్స్వరూపేణావస్థానం
సమాధిరిత్యర్థః || ౧౦౫ || తథావిధం దినద్వాదకేనైవ || ౧౦౬ ||
సమాధిశబ్దం వ్యుత్పాదయతి- సమాధిరితి | జీవాత్మపరమాత్మనోః

వాచ్యార్థవైషమ్యత్యాగపూర్వకం తయోః లక్ష్యరూపేణ సమతావస్థైవ సమాధిరిత్యర్థః ||

సిద్ధయోగస్య స్వేచ్ఛయా దేహత్యాగాత్యాగౌ

యది స్వదేహముత్స్రష్టుమిచ్ఛా చేదుత్సృజేత్ స్వయమ్ || ౧౦౭ ||

పరబ్రహ్మణి లీయేత న తస్యోత్క్రాన్తిరిష్యతే |
అథ నో చేత్ సముత్స్రష్టుం స్వశరీరం ప్రియం యది || ౧౦౮ ||

సర్వలోకేషు విహరన్నణిమాదిగుణాన్వితః |
కదాచిత్ స్వేచ్ఛయా దేవో భూత్వా స్వర్గే మహీయతే || ౧౦౯ ||

మనుష్యో వాపి యక్షో వా స్వేచ్ఛయాపి క్షణాద్భవేత్ |
సింహో వ్యాఘ్రో గజో వాశ్వః స్వేచ్ఛయా బహుతామియాత్ || ౧౧౦ ||

యథేష్టమేవ వర్తేత యోగీ యద్వా మహేశ్వరః |
అభ్యాసభేదతో భేదః ఫలం తు సమమేవ హి || ౧౧౧ ||

యః స్వాతిరేకేణాభాసతోఽపి శరీరత్రయమస్తీతి మన్యతే సోఽయం యోగీ తత్ త్యక్త్వా పరబ్రహ్మణి లీయతే | యద్యేవం నహి త్యక్తుమిచ్ఛతి విచిత్రశక్తిం ప్రకటయన్ ఆభూతసంప్లవమ్ అస్మిన్ లోకే విహరేదిత్యాహ- యదీతి || ౧౦౭- ముఖ్యఫలం కైవల్యం సమమేవేత్యర్థః || ౧౧౧ ||

మహాబన్ధలక్షణమ్

పార్ష్ణిం వామస్య పాదస్య యోనిస్థానే నియోజయేత్ |
ప్రసార్య దక్షిణం పాదం హస్తాభ్యాం ధారయేద్ దృఢమ్ || ౧౧౨ ||

చుబుకం హృది విన్యస్య పూరయేద్వాయునా పునః |
కుమ్భకేన యథాశక్త్యా ధారయిత్వా తు రేచయేత్ || ౧౧౩ ||

వామాఙ్గేన సమభ్యస్య దక్షాఙ్గేన సమభ్యసేత్ |
ప్రసారితస్తు యః పాదస్తమురూపరి మానయేత్ || ౧౧౪ ||

అయమేవ మహాబన్ధ ఉభయత్రైవమభ్యసేత్ |

మహాముద్రాలక్షణం అన్యత్రామ్నాయతే-

వక్షోన్యస్తహనుర్నిపీడ్య సుషిరం యోనేశ్చ వామాఙ్ఘ్రిణా
హస్తాభ్యామనుధారయన్ ప్రసరితం పాదం తథా దక్షిణమ్ |
ఆపూర్య శ్వసనేన కుక్షియుగలం మూర్ధ్ని స్థితం ధారయే-
దేషా పాతకనాశనీ నను మహాముద్రా నృణాం ప్రోచ్యతే ||

ఇతి | మహాబన్ధలక్షణమాహ- పార్ష్ణిమితి || ౧౧౨-౧౧౩ || మానయేత్
సమర్పయేత్ ఆరోపయేదిత్యర్థః || ౧౧౪ || అభ్యసేత్ వామాఙ్గవత్
దక్షాఙ్గేఽపీత్యర్థః |

మహావేధలక్షణమ్

మహాబన్ధస్థితో యోగీ కృత్వా పూరకమేకధీః || ౧౧౫ ||

వాయూనాం గతిమావృత్య నిభృతం కణ్ఠముద్రయా |
పుటద్వయం సమాక్రమ్య వాయుః స్ఫురతి సత్వరమ్ || ౧౧౬ ||

అయమేవ మహావేధః సిద్ధైరభ్యస్యతేఽనిశమ్ |

వేధస్వరూపమాహ- మహాబన్ధేతి || ౧౧౫ ||
ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరేచకపూరకవాయూనాం గతిమ్ ఆవృత్య ఆచ్ఛాద్య
కణ్ఠముద్రయా జాలంధరబన్ధేన నిరుధ్య తతః ప్రాణవాయుః
ఇడాపిఙ్గలాపుటద్వయం సమ్యగాక్రమ్య అతిక్రమ్య సత్వరం సుషుమ్నాయాం
స్ఫురతీతి యత్ అయమేవ || ౧౧౬ ||

ఖేచరీస్వరూపమ్

అన్తః కపాలకుహరే జిహ్వాం వ్యావృత్య ధారయేత్ || ౧౧౭ ||

భ్రూమధ్యదృష్టిరప్యేషా ముద్రా భవతి ఖేచరీ |

ఖేచరీస్వరూపమాహ- అన్తరితి || ౧౧౭ ||

బన్ధత్రయస్వరూపం తత్ఫలం చ

కణ్ఠమాకుఞ్చ్య హృదయే స్థాపయేద్ దృఢయా ధియా || ౧౧౮ ||

బన్ధో జాలంధరాఖ్యోఽయం మృత్యుమాతఙ్గకేసరీ।
బన్ధో యేన సుషుమ్నాయాం ప్రాణస్తూడ్డీయతే యతః॥ ౧౧౯॥

ఉడ్యాణాఖ్యో హి బన్ధోఽయం యోగిభిః సముదాహృతః।
పార్ష్ణిభాగేన సంపీడ్య యోనిమాకుఞ్చయేద్ దృఢమ్॥ ౧౨౦॥

అపానమూర్ధ్వముత్థాప్య యోనిబన్ధోఽయముచ్యతే।
ప్రాణాపానౌ నాదబిన్దూ మూలబన్ధేన చైకతామ్॥ ౧౨౧॥

గత్వా యోగస్య సంసిద్ధిం యచ్ఛతో నాత్ర సంశయః।

బన్ధత్రయస్వరూపం తత్ఫలం చాహ- కణ్ఠమితి॥ ౧౧౮-౧౨౧॥

ప్. ౩౮౪) విపరీతకరణీలక్షణం తత్ఫలం చ

కరణీ విపరీతాఖ్యా సర్వాధివ్యాధినాశినీ॥ ౧౨౨॥

నిత్యమభ్యాసయుక్తస్య జాఠరాగ్నివివర్ధనీ।
ఆహారా బహవస్తస్య సంపాద్యాః సాధకస్య చ॥ ౧౨౩॥

అల్పాహారా యది భవేదగ్నిర్దేహం హరేత్ క్షణాత్।
అధఃశిరశ్చోర్ధ్వపాదః క్షణం స్యాత్ ప్రథమే దినే॥ ౧౨౪॥

క్షణాత్తు కించిదధికమభ్యసేత్తు దినే దినే।
వలీ చ పలితం చైవ షణ్మాసార్ధాన్న దృశ్యతే॥ ౧౨౫॥

యామమాత్రం తు యో నిత్యమభ్యసేత్ స తు కాలజిత్ ।

విపరీతకరణీం తత్ఫలం చాహ- కరణీతి ॥ ౧౨౨-౧౨౩ ॥
స్వస్థితివిపరీతం క్రియత ఇతి విపరీతకరణీ । తదేవ ప్రపఞ్చయతి- అథ ఇతి ॥
౧౨౪-౧౨౫ ॥

వజ్రోలీస్వరూపమ్

వజ్రోలీమభ్యసేద్యస్తు స యోగీ సిద్ధిభాజనమ్ ॥ ౧౨౬ ॥

లభ్యతే యది తస్యైవ యోగసిద్ధిః కరే స్థితా ।
అతీతానాగతం వేత్తి ఖేచరీ చ భవేద్ ధ్రువమ్ ॥ ౧౨౭ ॥

వజ్రోల్యాదిస్వరూపం తత్ఫలం చాహ- వజ్రోలీమితి । కిం నామ వజ్రోలీ
? కాంస్యపాత్రే గోక్షీరం నిక్షిప్య వజ్రోలీతుల్యలిఙ్గనాలేన గ్రసిత్వా
పునర్విరేచ్య

పునర్గ్రసనాదికమభ్యస్యాథ స్త్రీయోనిమణ్డలే రేతో విసృజ్య
తచ్ఛోణితేన సాకం గ్రసేదితి యత్ సైవ వజ్రోలీత్యుచ్యతే । యస్తామభ్యస్యతి స తు
సిద్ధో భవతీత్యాహ- లభ్యత ఇతి । సోఽయం యోగీ అతీతానాగతం వేత్తి । తస్యైవ
ఖేచరీ ॥ ౧౨౬-౧౨౭ ॥

అమరోలీస్వరూపమ్

అమరీం యః పిబేన్నిత్యం నస్యం కుర్వన్ దినే దినే।
వజ్రోలీమభ్యసేన్నిత్యమమరోలీతి కథ్యతే॥ ౧౨౮॥

అమరోలీస్వరూపమాహ- అమరీమితి। అమరీశబ్దేన మూత్రముచ్యతే। తత్ర ప్రథమాన్త్యధారే విహాయ మధ్యధారాం హస్తే పాత్రే వా గృహీత్వా యోఽయం యోగీ తత్త్రిభాగం దినే దినే పిబన్ నాసాపుటయోః నస్యం కుర్వన్ నిత్యం వజ్రోలీమభ్యసేత్ ఇతి యత్ సైవ అమరోలీతి కథ్యతే। తథా చ హఠయోగతన్త్రే అభిహితమ్-

పిత్తోల్బణాత్వాత్ ప్రథమాం చ ధారాం
విహాయ నిఃసారతయాన్త్యధారామ్।
నిషేవ్యతే శీతలమధ్యధారా
వజ్రోలిసిద్ధైరమరోలిసిద్ధ్యై॥

ఇతి। ఏవమమరోలీసిద్ధస్యామరీపాననస్యం వినా యా సిద్ధిరుదేతి సైవ సహజోలీత్యుచ్యతే॥ ౧౨౮॥

రాజయోగనిష్పత్తిః

తతో భవేద్రాజయోగో నాన్తరా భవతి ధ్రువమ్।
యదా తు రాజయోగేన నిష్పన్నా యోగిభిః క్రియాః॥ ౧౨౯॥

తదా వివేకవైరాగ్యం జాయతే యోగినో ధ్రువమ్।
విష్ణుర్నామ మహాయోగీ మహాభూతో మహాతపాః॥ ౧౩౦॥

తత్త్వమార్గే యథా దీపో దృశ్యతే పురుషోత్తమః|

రాజయోగస్వరూపమాహ- తత ఇతి| న హి
వింశత్యవయవహఠాభ్యాసమన్తరా రాజయోగో భవతీత్యర్థః || ౧౨౯ ||
హఠయోగసిద్ధోఽయం రాజయోగః యోగరాజత్వాత్| తత్రైవ హి భగవాన్
దృశ్యతే ఇత్యాహ- విష్ణురితి| క్షరాక్షరకలనావిరలపురుషోత్తమతత్త్వస్య
సోఽహమస్మీతి రాజయోగేనైవ లక్షితత్వాత్ || ౧౩౦ ||

వైరాగ్యహేతునిరూపణమ్

యః స్తనః పూర్వపీతస్తం నిష్పీడ్య ముదమశ్నుతే || ౧౩౧ ||

యస్మాజ్జాతో భగాత్ పూర్వం తస్మిన్నేవ భగే రమన్|
యా మాతా సా పునర్భార్యా యా భార్యా మాతరేవ హి || ౧౩౨ ||

యః పితా స పునః పుత్రో యః పుత్రః స పునః పితా|
ఏవం సంసారచక్రేణ కూపచక్రే ఘటా ఇవ || ౧౩౩ ||

భ్రమన్తో యోనిజన్మాని శ్రుత్వా లోకాన్ సమశ్నుతే|

పురుషోత్తమత్వాతిరిక్తదారాదిబాహ్యవైరాగ్యహేతవే ఇదమామ్నాయతే-
యః స్తన ఇతి| తం తాదృశమిత్యర్థః || ౧౩౧ || తస్మిన్నేవ తథావిధే భగే
రమన్ రమమాణో ముదమశ్నుతే| అస్మిన్ జన్మని యా మాతా సా పునః
భవాన్తరే భార్యా భవతి, యా భార్యా సా భవాన్తరే మాత్రైవ
భవతీత్యాహ- యా మాతేతి| మాతరేవ మాత్రైవేత్యర్థః || ౧౩౨ || ఏవం

పురుషోత్తమతత్త్వాతిరిక్తం కించిదప్యస్తీతి పశ్యన్తః కూపచక్రే ఘటా ఇవ-పరిభ్రమన్తో నానాయోనిషు జన్మమృతీ భజన్తే । యతః ఏవం అతః బ్రహ్మైవ సర్వమ్ బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి శ్రుత్యాచార్యముఖతః శ్రుత్వా ముముక్షురుత్తమలోకాన్ బ్రహ్మాద్యావాసభూతాన్ సమశ్నుతే । యావద్బ్రహ్మోపాధి తావదుషిత్వా తేన సాకం కైవల్యం లభన్తే ॥

హృత్పద్మే ప్రణవోపాసనమ్

త్రయో లోకాస్త్రయో వేదాస్త్రిస్రః సంధ్యాస్త్రయః స్వరాః ॥ ౧౩౪ ॥

త్రయోఽగ్నయశ్చ త్రిగుణాః స్థితాః సర్వే త్రయాక్షరే ।
త్రయాణామక్షరాణాం చ యోఽధీతేఽప్యర్ధమక్షరమ్ ॥ ౧౩౫ ॥

తేన సర్వమిదం ప్రోతం తత్ సత్యం తత్ పరం పదమ్ ।
పుష్పమధ్యే యథా గన్ధః పయోమధ్యే యథా ఘృతమ్ ॥ ౧౩౬ ॥

తిలమధ్యే యథా తైలం పాషాణేష్వివ కాఞ్చనమ్ ।
హృది స్థానే స్థితం పద్మం తస్య వక్త్రమధోముఖమ్ ॥ ౧౩౭ ॥

ఊర్ధ్వనాలమధోబిన్దుస్తస్య మధ్యే స్థితం మనః ।
అకారే రేచితం పద్మముకారేణైవ భిద్యతే ॥ ౧౩౮ ॥

మకారే లభతే నాదమర్ధమాత్రా తు నిశ్చలా ।
శుద్ధస్ఫటికసంకాశం నిష్కలం పాపనాశనమ్ ॥ ౧౩౯ ॥

లభతే యోగయుక్తాత్మా పురుషస్తత్పరం పదమ్ |

తదుపాయత్వేన పరాపరబ్రహ్మగోచరాకారాదిమాత్రాచతుష్టయ-
ప్రణవావయవాకారాదిత్ర్యక్షరే క్రమేణ భూరాదయః త్రయో లోకాః,
ఋగాదయః త్రయో వేదాః, ప్రాతఃసంధ్యాదిసంధ్యాః తిస్రః,
అకారోకారమకారభేదేన త్రయః స్వరాః || ౧౩౪ || గార్హపత్యాదిభేదేన
అగ్నయః త్రయః, సత్త్వాదిత్రిగుణాశ్చ సర్వే స్థితాః ప్రతిష్ఠితా ఇత్యర్థః |
అకారాదిత్రయాణామక్షరాణాం తదారోపాధికరణవిశ్వవిరాడోత్రాది-
శ్రుత్యాచార్యముఖతో జానాతి || ౧౩౫ || తేన తుర్యభావమాపన్నేన

యోగినా సర్వమిదం ప్రపఞ్చజాతం ప్రోతమ్ అహమేవేదం సర్వమితి
వ్యాప్తమ్ | యద్వ్యాప్యసాపేక్షవ్యాపకతాపహ్నవసిద్ధం తత్ సత్యమ్ | యత్
సత్తామాత్రం తదేవ పరం నిరతిశయం స్వావశేషతయా పద్యత ఇతి పదం
బ్రహ్మమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః | కథం పునః తుర్యస్య
సర్వప్రోతత్వమిత్యత్ర దృష్టాన్తచతుష్టయమాచష్టే- పుష్పేతి || ౧౩౬ ||
యథా హేమనిమిల[బిడ]శిలాయాం నిర్విశేషతయా కాఞ్చనం తత్
సర్వం వ్యాప్య వర్తతే తథా ఇత్యర్థః | యదేవం వ్యాపకచైతన్యం
తదుపలబ్ధిస్థాననిర్దేశపూర్వకం తత్స్వరూపం తజ్జ్ఞానఫలం చ
విశదయతి- హృదిస్థాన ఇతి | హృదిస్థానే ఉరోభాగే
కదలీపుష్పవదూర్ధ్వ-నాలం అధోవక్త్రం హృత్పద్మం స్థితం భవతి
|| ౧౩౭ || తదధోభాగే బిన్ద్వవ్యాకృతాకాశం విద్యతే | తస్య మధ్యే మన-
తద్వృత్తిసహస్రభావాభావప్రకాశకతయా ప్రత్యక్చైతన్యం స్థిత భవతి |
తదూర్ధ్వనయనార్థం వికసనార్థం తద్గతచైతన్యసాక్షాత్కారార్థం
చోపాయమాహ- అకార ఇతి | అకారే విశ్వవిరాడోతృచైతన్యే సాక్షాత్కృతే

సతి హృత్పద్మమూర్ధ్వముఖతయా రేచితమ్ ఉత్థితం భవతి।
ఉకారతదధ్యక్షతైజససూత్రానుజ్ఞాతృచైతన్య-సాక్షాత్కారేణ తత్
పద్మం భిద్యతే వికాసమేతి॥ ౧౩౮॥
మకారతదధ్యక్షప్రాజ్ఞబీజానుజ్ఞైకరసచైతన్యే సాక్షాత్కృతే సతి
నాదమీశ్వరతత్త్వం తదాత్మకప్రణవనాదో విజృమ్భతే।
అకారాదిమాత్రాత్రయప్రపఞ్చపర్యవసానార్ధమాత్రా తు
ద్వితుర్యావికల్పాధిష్ఠితా నిశ్చలా భవతి। తత్ర యదుపలభ్యతే
యదనుసంధానతః పుణ్యపాపజాలం నశ్యతి తత్
శుద్ధస్ఫటికసంకాశం పాపనాశనం వస్తుతో నిష్ప్రతియోగికనిష్కలం
యత్ స్వమాత్రమవశిష్యతే॥ ౧౩౯॥ యథోక్తయోగయుక్తాత్మా పురుషః తత్ పరం
పదం లభతే కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః॥

సర్వకరణవ్యాపారోపరతిః ఆత్మావగత్యుపాయః

కూర్మః స్వపాణిపాదాదిశిరశ్చాత్మని ధారయేత్॥ ౧౪౦॥

ఏవం ద్వారేషు సర్వేషు వాయుపూరితరేచితః।
నిషిద్ధే తు నవద్వారే ఊర్ధ్వం ప్రాఙ్ నిఃశ్వాసస్తథా॥ ౧౪౧॥

ఘటమధ్యే యథా దీపో నివాతం కుమ్భకం విదుః।
నిషిద్ధైర్నవభిర్ద్వారైర్నిర్జనే నిరుపద్రవే॥ ౧౪౨॥

నిశ్చితం త్వాత్మమాత్రేణావశిష్టం యోగసేవయా॥

ఇత్యుపనిషత్॥

తదవగత్యుపాయస్తు సర్వకరణవ్యాపృత్యుపరతిరేవేత్యాహ- కూర్మ ఇతి। యథా కూర్మః స్వాఙ్గాన్యుపసంహృత్య శిలావత్ వర్తతే ॥ ౧౪౦ ॥ ఏవం యోగీ నవద్వారేషు సర్వేషు నాడీద్వారేషు చ వాయుపూరితరేచితః పూరకరేచకావస్థాయాం వాయునా పూరితరేచితనాడీసుషిరావచ్ఛిన్ననిర్- సుషుమ్నామార్గేణ ఊర్ధ్వనిఃశ్వాసో భవేదిత్యాహ- నిషిద్ధ ఇతి। నవద్వారే నిషిద్ధే నిరుద్ధే సత్యథ సుషుమ్నాయాః ప్రాక్ పూర్వద్వారం మూలాధారస్థం భిత్త్వా అథోర్ధ్వం నిఃశ్వాసః నిర్గతశ్వాసవ్యాపారో భవేత్, కేవలకుమ్భకేన తిష్ఠేదిత్యర్థః ॥ ౧౪౧ ॥ కుమ్భకలక్షణమాహ ఘటమధ్య ఇతి। ఏవం కేవలకుమ్భకయోగేన ఆత్మతత్త్వమవగమ్య కృతార్థో భవేదిత్యుపసంహరతి- నిషిద్ధైరితి। స్వస్వవ్యాపృతినిషిద్ధైః నిరుద్ధైః నవద్వారైః విశిష్టదేహో యోగీ నిర్జనే నిరుపద్రవే ప్రదేశే సిద్ధాద్యాసనమాస్థాయ ॥ ౧౪౨ ॥ నిర్వికల్పకయోగసేవయా కైవల్యనాడీం భిత్త్వా తత్ర ఆత్మమాత్రేణావశిష్టమితి తత్త్వజ్ఞానేన నిశ్చితం వికలేబరకైవల్యం భజేదితి శేషః। తుశబ్దోఽవధారణార్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దౌ యోగతత్త్వోపనిషత్సమాప్త్యర్థౌ ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
లిఖితం స్యాద్వివరణం యోగతత్త్వస్య సుస్ఫుటమ్ ॥
యోగతత్త్వవివరణం షష్ఠ్యుత్తరశతద్వయమ్ ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
ఏకచత్వారింశత్సంఖ్యాపూరకం యోగతత్త్వోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

యోగశిఖోపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

ముక్తిమార్గజిజ్ఞాసా

సర్వే జీవాః సుఖైర్దుఃఖైర్మాయాజాలేన వేష్టితాః |
తేషాం ముక్తిః కథం దేవ కృపయా వద శంకర || ౧ ||

సర్వసిద్ధికరం మార్గం మాయాజాలనికృన్తనమ్ |
జన్మమృత్యుజరావ్యాధినాశనం సుఖదం వద || ౨ ||

ఇతి ||

వివరణమ్

యోగజ్ఞానే యత్పదాప్తిసాధనత్వేన విశ్రుతే |
తత్ త్రైపదం బ్రహ్మతత్త్వం స్వమాత్రమవశిష్యతే ||

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం యోగశిఖోపనిషత్ ససాధనజ్ఞానయోగసర్వస్వప్రకటనవ్యగ్రా బ్రహ్మమాత్రవిశ్రాన్తా విజయతే | అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే | శిష్యాచార్యభావం- విద్యాస్తుత్యర్థా | ఆదౌ ఆఖ్యాయికామవతారయతి- సర్వ ఇతి || ౧ || కిం

తదిత్యత్ర- సర్వేతి ॥ ౨ ॥

ముక్తిమార్గస్య దుర్లభత్వమ్

హిరణ్యగర్భః పప్రచ్ఛ స హోవాచ మహేశ్వరః ।
నానామార్గైస్తు దుష్ప్రాపం కైవల్యం పరమం పదమ్ ॥ 3 ॥

సిద్ధిమార్గేణ లభతే నాన్యథా పద్మసంభవ ।

లోకోపకార్థం మహేశ్వరం ప్రతి హిరణ్యగర్భః పప్రచ్ఛ ।
తత్ప్రశ్నమఙ్గీకృత్య స హోవాచ । కిం తదువాచేత్యత్ర వక్ష్యమాణార్థం
ప్రకాశయన్ స్తౌతి- నానేతి । నిర్విశేషజ్ఞానైకగమ్యత్వాత్ ॥ 3 ॥ నాన్యః
పన్థాః అయనాయ విద్యతే ఇతి శ్రుతిసిద్ధసిద్ధిమార్గేణ ।
కైవల్యసిద్ధిప్రదోఽయం మార్గో నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానరూపః తేనైవ
కైవల్యం లభతే నాన్యథేత్యర్థః ॥

బ్రహ్మ కేవలశాస్త్రాగమ్యమ్

పతితాః శాస్త్రజాలేషు ప్రజ్ఞయా తేన మోహితాః ॥ ౪ ॥

స్వాత్మప్రకాశరూపం తత్ కిం శాస్త్రేణ ప్రకాశ్యతే ।
నిష్కలం నిర్మలం శాన్తం సర్వాతీతం నిరామయమ్ ॥ ౫ ॥

తదేవ జీవరూపేణ పుణ్యపాపఫలైర్వృతమ్ ।
పరమాత్మపదం నిత్యం తత్ కథం జీవతాం గతమ్ ॥ ౬ ॥

తత్త్వాతీతం మహాదేవ ప్రసాదాత్ కథయేశ్వర |

ఉన్మార్గగామిన ఆభాసజ్ఞానినో విడమ్బయతి- పతితా ఇతి | బ్రహ్మచర్యగురుకులవాససాధనచతుష్టయాదికం విస్మృత్య తన్త్రత్రయం మయాధీతం నాధీతం తుర్యతన్త్రకమ్ ఇత్యాదిస్వరూపదర్శనసిద్ధాజ్ఞ- బ్రహ్మణో వ్యావిద్ధపదవాక్యార్థత్వేన స్వయం ప్రకాశరూపత్వాత్, యేనార్థవన్తి తం కిం తు విజ్ఞాతారం ప్రకాశయేత్ |

ప్. ३౯౨) స్వాత్మప్రకాశరూపం బ్రహ్మ కీదృశమ్ ఇత్యత్ర- నిష్కలమితి | ప్రాణాదినామాన్తషోడశకలాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికనిష్కలం బ్రహ్మమాత్రమిత్యర్థః || ४ || నిష్కలస్య బ్రహ్మమాత్రత్వే జీవజాతం తద్భిన్నమిత్యత ఆహ- తదేవేతి | యత్ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా స్వమాత్రమ్ అవశిష్టం స్వాజ్ఞదృష్ట్యా తదేవ | కథం పునః బ్రహ్మ జీవత్వం భజతీత్యాక్షిపతి- పరమాత్మేతి || ६ || తత్ కీదృశమ్ ? తత్త్వాతీతమ్ ||

బ్రహ్మణో జీవభావః

సర్వభావపదాతీతం జ్ఞానరూపం నిరఞ్జనమ్ || ౭ ||

వాయువత్ స్ఫురితం స్వస్మింస్తత్రాహంకృతిరుత్థితా |
పఞ్చాత్మకమభూత్ పిణ్డం ధాతుబద్ధం గుణాత్మకమ్ || ८ ||

సుఖదుఃఖైః సమాయుక్తం జీవభావనయా కురు |

తేన జీవాభిధా ప్రోక్తా విశుద్ధే పరమాత్మని ॥ ౯ ॥

ప్రశ్నోత్తరం భగవానాహ- సర్వేతి ॥ ౭ ॥ తదేవ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా వ్యోమ్ని వాయువత్ ఇతి । తత్సకాశాత్ పఞ్చాత్మకమభూత్ పిణ్డమ్ । యన్నిప్రప్రతియోగికస్వమాత్రమవశిష్టం తదేవ స్వజ్ఞాదిదృష్ట్యా కించిత్ స్ఫురితం సత్ సాక్షిభావం భజతి । త్రిపాద్భూతిరేవ నిత్యభూతితయా చకాస్తి । నిత్యభూతిరేవ పూర్ణాహంభావమేత్య లీలాభూతిః భవతి । లీలాభూతిరపి పరిచ్ఛిన్నపిణ్డాభిమానాత్ మోహభూతిః । సాపి పిణ్డాదిరూపేణ జడభూతిరపి భవతీత్యర్థః ॥ ౮-౯ ॥

కామాదిదోషవిముక్తజీవస్య శివత్వమ్

కామక్రోధభయం చాపి మోహలోభమథో రజః ।
జన్మ మృత్యుశ్చ కార్పణ్యం శోకస్తన్ద్రా క్షుధా తృషా ॥ ౧౦ ॥

తృష్ణా లజ్జా భయం దుఃఖం విషాదో హర్ష ఏవ చ ।
ఏభిర్దోషైర్వినిర్ముక్తః స జీవః శివ ఉచ్యతే ॥ ౧౧ ॥

త్రిపాదేవ పరిచ్ఛిన్నపిణ్డాభిమానాత్ మోహభూతిత్వం భజతీత్యుక్తం పునర్మోహభూతేః లీలాదిభూతిత్వం కథమిత్యత్ర త్రిపాదస్మీతి ప్రబోధతః పిణ్డాద్యభిమతిమూలకామాదివృత్తిత్యాగసమ-కాలం త్రిపాద్భూతిరేవ భవతీత్యాహ- కామేతి ॥ ౧౦ ॥ కామాదివృత్తిపరిగ్రహ ఏష దోషః, త్రిపాద్భూతేః మోహభూతిప్రాపకత్వాత్ ॥ ౧౧ ॥

జ్ఞానయోగాభ్యాం దోషవినాశః

తస్మాద్ధోషవినాశార్థముపాయం కథయామి తే |
జ్ఞానం కేచిద్వదన్త్యత్ర కేవలం తన్న సిద్ధయే || ౧౨ ||

యోగహీనం కథం జ్ఞానం మోక్షదం భవతీహ భో |
యోగోఽపి జ్ఞానహీనస్తు న క్షమో మోక్షకర్మణి || ౧౩ ||

తస్మాజ్జ్ఞానం చ యోగం చ ముముక్షుర్దృఢమభ్యసేత్ |

యస్మాదేవం కామాదివృత్తిసఙ్ఘాదనర్థో జాతః తస్మాత్ | మోహభూతేస్త్రిపాద్భూతిత్వప్రాపకోపాయః కః ఇత్యత్ర పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి, బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి, ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధస్వాతిరిక్తాసత్ప్రపఞ్చాపహ్నవజ్ఞానప్రాదుర్భూత-త్రైపదబ్రహ్మమాత్రావస్థానలక్షణవికలేబరకైవల్య స్యాదిత్యత్ర న వివాదః, స్వాజ్ఞానప్రభవజీవత్వాదేః స్వజ్ఞానవధికత్వాత్ తజ్జ్ఞానస్య చరమజన్మాశ్రయత్వాత్ | తద్వినా సవిశేషాభాసజ్ఞానం కేచిదితి || ౧౨-౧౩ ||
యథోక్తసాధనవికలబద్ధచిత్తాశ్రితాభాససవిశేష-జ్ఞానస్య స్వఫలసాధనానీశత్వాత్ వివిధఫల్గుసిద్ధిప్రాపకాభాస-యోగస్యాపి ముఖ్యయోగఫలప్రాపణానీశత్వాచ్చ యస్మాదేతావాభాసజ్ఞానయోగౌ ప్రతిస్వికేన స్వఫలసాధనానీశౌ

ప్. ౩౯౪) భవతః తస్మాత్ జ్ఞానయోగౌ సముచ్చిత్య ముముక్షుః

దృఢమభ్యసేత్ । తేనాభాసజ్ఞానయోగౌ స్వగతాభాసతాం విహాయ నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానపర్యవసన్నౌ భవతః । తథా చ శ్రుతిః శామ్యతి హ్యస్త్రమస్త్రేణ మలేన క్షాల్యతే మలమ్ ఇత్యాది । తత్ర యోగాభాసస్తు ఆభాసజ్ఞానగతాభాసత్వం నిర్మూల్య నిర్విశేషజ్ఞానపర్యవసన్నో భవతి ॥

జ్ఞానస్వరూపం తత్ఫలం చ

జ్ఞానస్వరూపమేవాదౌ జ్ఞేయం జ్ఞానైకసాధనమ్ ॥ ౧౪ ॥

అజ్ఞానం కీదృశం చేతి ప్రవిచార్యం ముముక్షుణా ।
జ్ఞాతం యేన నిజం రూపం కైవల్యం పరమం పదమ్ ॥ ౧౫ ॥

అసౌ దోషైర్వినిర్ముక్తః కామక్రోధభయాదిభిః ।
సర్వదోషైర్వృతో జీవః కథం జ్ఞానేన ముచ్యతే ॥ ౧౬ ॥

స్వాత్మరూపం యథా జ్ఞానం పూర్ణం తద్వ్యాపకం తథా ।
కామక్రోధాదిదోషాణాం స్వరూపాన్నాస్తి భిన్నతా ॥ ౧౭ ॥

పశ్చాత్ తస్య విధిః కిం ను నిషేధోఽపి కథం భవేత్ ।
వివేకీ సర్వదా ముక్తః సంసారభ్రమవర్జితః ॥ ౧౮ ॥

పరిపూర్ణస్వరూపం తత్ సత్యం కమలసంభవ ।
సకలం నిష్కలం చైవ పూర్ణత్వాచ్చ తదేవ హి ॥ ౧౯ ॥

యత ఏవమతో నిర్విశేషజ్ఞానం స్వఫలసాధనసమర్థం స్యాదేవేతి మనసి నిధాయ ముముక్షుభిః జ్ఞానాజ్ఞానేయత్తా జ్ఞాతవ్యేత్యాహ- జ్ఞానేతి ॥ ౧౪ ॥ తత్ర నిర్విశేషజ్ఞానస్వరూపమాహ- జ్ఞాతమితి । తదేవ యథోక్తజ్ఞానమిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ య ఏవం

ప్. ౩౯౫) జ్ఞానీ సోఽయమ్ అసౌ కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః ।
పునరాభాసజ్ఞా-నాభిప్రాయేణాక్షిపతి । కిమితి ?
కామక్రోధాదిసర్వదోషైరితి । కామక్రోధా-దయో దోషాః
స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితాః ॥ ౧౬ ॥ సర్వదోషగ్రాసస్వజ్ఞానే వా తదేకసిద్ధే
స్వాత్మని సోడాసంభవం ప్రకటయన్ పరిహరతి- స్వాత్మేతి । యథా
స్వాత్మరూపం సర్వపరిపూర్ణం వ్యాప్యసత్త్వే వ్యాపకమపి భవతి తథా
తద్గోచరజ్ఞానస్య తన్మాత్రపర్యవసన్నత్వాన్న తత్ భిద్యతే । స్వాత్మాతిరేకేణ
జ్ఞానాభావేఽపి కామాదిదోషాః తద్భిన్నా భవేయురిత్యత ఆహ- కామేతి ।
న హి నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రే కామాదిదోషపూగః స్యాన్న వేతి స్మృతిర్వా
కథం సేద్ధుం పారయతి బ్రహ్మమాత్రగతనిష్ప్రతియోగికతాయాః
స్వాతిరిక్తమస్తి నాస్తీతి గన్ధాసహత్వాత్ ॥ ౧౭ ॥ ఏవం జ్ఞానీ కృతకృత్యో
భవతీత్యాహ- వివేకీతి ॥ ౧౮ ॥ తస్యైవ బ్రహ్మత్వమాహ- పరిపూర్ణేతి ।
సంసారికభ్రమవిరలబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మత్వాత్ యత్ సత్యమితి ఖ్యాతం తదేవ
స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా సకలాదిభావం భజతీత్యాహ- సకలమితి ॥ ౧౯ ॥

ఆభాసజ్ఞాన్యజ్ఞానినోరవిశేషః

కలినా స్ఫూర్తిరూపేణ సంసారభ్రమతాం గతమ్ ।
నిష్కలం నిర్మలం సాక్షాత్ సకలం గగనోపమమ్ ॥ ౨౦ ॥

ఉత్పత్తిస్థితిసంహారస్ఫూర్తిజ్ఞానవివర్జితమ్ ।
ఏతద్రూపం సమాయాతః స కథం మోహసాగరే ॥ ౨౧ ॥

నిమజ్జతి మహాబాహో త్యక్త్వా విద్యాం పునఃపునః ।
సుఖదుఃఖాదిమోహేషు యథా సంసారిణాం స్థితిః ॥ ౨౨ ॥

తథా జ్ఞానీ యదా తిష్ఠేద్వాసనావాసితస్తదా ।
తయోర్నాస్తి విశేషోఽత్ర సమా సంసారభావనా ॥ ౨౩ ॥

జ్ఞానం చేదీదృశం జ్ఞాతమజ్ఞానం కీదృశం పునః ।

ప్. ౩౯౬) అప్రకాశకల్యన్తఃకరణయోగాత్ సంసారిత్వం భజతీవేత్యాహ-
యన్నిష్కలమిత్యాదివిశేషణవిశిష్టమేతద్రూపం
చిత్తశుద్ధిసాధనచతుష్టయసంపత్త్యభావేఽపి యేన కేనోపాయేన సమాయాతో
యది జ్ఞానీ తదా కృతకృత్యో భవేత్, స కథం స్వాత్మజ్ఞానం విహాయ
స్వాజ్ఞవన్మోహసాగరే నిమజ్జతీతి ప్రశ్నోత్తరం భగవానాహ- సుఖేతి ॥
౨౧-౨౨ ॥ తథా అయమాభాసజ్ఞానీ । స్వాజ్ఞానేనాస్యాపి సమా ॥ ౨౩ ॥
ఆభాసజ్ఞానినః జ్ఞానమ్ ।
ఆభాసజ్ఞానాజ్ఞానయోరవిరోధాదేకార్థపర్యవసాయిత్వం యుజ్యతే ఇత్యర్థః ।

ఆభాసజ్ఞానినో యోగేన వినా న మోక్షసిద్ధిః

జ్ఞాననిష్ఠోఽవిరక్తోఽపి ధర్మజ్ఞోఽవిజితేన్ద్రియః ॥ ౨౪ ॥

వినా దేహేఽపి యోగేన న మోక్షం లభతే విధే।
అపక్వాః పరిపక్వాశ్చ దేహినో ద్వివిధాః స్మృతాః॥ ౨౫॥

అపక్వా యోగహీనాస్తు పక్వా యోగేన దేహినః।
సర్వో యోగాగ్నినా దేహో హ్యజడః శోకవర్జితః॥ ౨౬॥

జడస్తు పార్థివో జ్ఞేయో హ్యపక్వో దుఃఖదో భవేత్।

తస్య యోగం వినా అకించిత్కరతామాహ- జ్ఞానేతి। స్వారోపితజ్ఞాననిష్ఠః। శాస్త్రతో ధర్మజ్ఞః। స్వయం అవిజితేన్ద్రియః॥ ౨౪ ॥ అయమాభాసజ్ఞానీ యోగేన వినా స్వాత్తజ్ఞానగతాభాసమలం సంక్షాల్య శుద్ధం జ్ఞానం ప్రాప్య తత్సమకాలం న కదాపి మోక్షం లభతే, యోగోదకస్య చిత్తమలశోధకత్వాత్। నహ్యశుద్ధచిత్తాసాదితజ్ఞానం కార్యకారి భవతీత్యర్థః। ఆభాసపారమార్థికభేదేన జ్ఞానినౌ ద్వివిధావిత్యాహ- అపక్వ ఇతి॥ ౨౫॥ కేవలాభాసజ్ఞానినః అపక్వాః అశుద్ధాన్తరత్వాత్। యోగేన పక్వాః పారమార్థికజ్ఞానినః ఇత్యర్థః। శుద్ధాశుద్ధజ్ఞానినోరధిష్ఠితదేహాదేః జడాజడతామాహ- సర్వ ఇతి। జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకల్మషత్వాత్ జ్ఞానిదేహాదేరజడత్వం యుజ్యతే ఇత్యత్ర యథైవ మృన్మయః కుమ్భః తద్వద్దేహోఽపి చిన్మయః ఇతి శ్రుతేః॥ ౨౬॥

ప్. ౩౮౭)   ఆభాసజ్ఞానినాం దుఃఖానివృత్తిః

ధ్యానస్థోఽసౌ తథాప్యేవమిన్ద్రియైర్వివశో భవేత్॥ ౨౭॥

తాని గాఢం నియమ్యాపి తథాప్యన్యైః ప్రబాధ్యతే |
శీతోష్ణసుఖదుఃఖాద్యైర్వ్యాధిభిర్మానసైస్తథా || ౨౮ ||

అన్యైర్నానావిధైర్జీవైః శాస్త్రాగ్నిజలమారుతైః |
శరీరం పీడ్యతే తైస్తైశ్చిత్తం సంక్షుభ్యతే తతః || ౨౯ ||

తథా ప్రాణవిపత్తౌ తు క్షోభమాయాతి మారుతః |
తతో దుఃఖశతైర్వ్యాప్తం చిత్తం క్షుబ్ధం భవేన్నృణామ్ || ౩౦ ||

దేహావసానసమయే చిత్తే యద్యద్విభావయేత్ |
తత్తదేవ భవేజ్జీవ ఇత్యేవం జన్మకారణమ్ || ౩౧ ||

దేహాన్తే కిం భవేజ్జన్మ తన్న జానన్తి మానవాః |
తస్మాజ్జ్ఞానం చ వైరాగ్యం జీవస్య కేవలం శ్రమః || ౩౨ ||

పిపీలికా యథా[దా?] లగ్నా దేహే ధ్యానాద్విముచ్యతే |
అసౌ కిం వృశ్చికైర్దృష్టో దేహాన్తే వా కథం సుఖీ || ౩౩ ||

తస్మాన్మూఢా న జానన్తి మిథ్యాతర్కేణ వేష్టితాః |

యద్యాభాసజ్ఞానీ శుద్ధజ్ఞానివత్ ధ్యానస్థః | వివశో భవేత్ బ్రహ్మాతిరేకేణ ఇన్ద్రియాదికం నాస్తీత్యసమాహితకరణగ్రామత్వాత్ || ౨౭ || యథాబలం తాని || ౨౮-౨౯ || నరాణాం నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానీతరాణామ్ || ౩౦-౩౧ || యస్మాదాభాసజ్ఞానినః ఏవం న విదుః తస్మాత్ ఆభాసజ్ఞానమ్ | నిర్విశేషజ్ఞానినోఽప్యేవం న విదురితి చేత్, సత్యం బ్రహ్మాతిరేకేణ దేహః

తదవసానసమయో వా అస్తి చేత్ జానన్తి, నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రావగతేః దేహాద్యుపలక్షితావిద్యాపదతత్కార్యజాతమస్తి

నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవపూర్వకత్వాత్ I తస్మాదాభాసజ్ఞానీ అత్ర విషయో భవతీతి మన్తవ్యమ్ I జ్ఞానియోగిశబ్దేన ముఖ్యజ్ఞానియోగినౌ గృహీతౌ చేత్ మూలశ్రుత్యనురూపం భవేదితి చేన్న ; మూలశ్రుతేరప్యాభాసజ్ఞాన్యాదివిషయతాత్పర్యత్వాత్, చతుర్థాధ్యాయే శుద్ధజ్ఞానిసమాచారస్య స్ఫుటీకృతత్వాచ్చ I న హి కదాపి శ్రుతిర్విరుద్ధార్థం వదతి తస్మాదాభాసపారమార్థికజ్ఞానినౌ మిథోవివిక్తం శ్రుతిరనువదతీతి వక్తుం యుక్తమిత్యర్థః II ౩౨ II ఆభాసజ్ఞానీ అస్మిన్ ప్రకరణే విశేషితవ్యః ఇతి స ఏవ విశేష్యతే- పిపీలికేతి II ౩౩ II యస్మాదేవం బ్రహ్మాతిరేకేణ స్వదేహధ్యానతద్విరోధాదికమస్తీతి భ్రాన్తిః తస్మాత్ II

అహంభావ ఏవ సర్వానర్థమూలమ్

అహంకృతిర్యదా యస్య నష్టా భవతి తస్య వై II ౩౪ II

దేహస్త్వపి భవేన్నష్టో వ్యాధయశ్చాస్య కిం పునః I
జలాగ్నిశస్త్రఖాతాదిబాధా కస్య భవిష్యతి II ౩౫ II

యదా యదా పరిక్షీణా పుష్టా చాహంకృతిర్భవేత్ I
తమనేనాస్య నశ్యన్తి ప్రవర్తన్తే రుగాదయః II ౩౬ II

కారణేన వినా కార్యం న కదాచన విద్యతే |
అహంకారం వినా తద్వద్దేహే దుఃఖం కథం భవేత్ || ౩౭ ||

స్వాజ్ఞవికల్పితదేహాదౌ అహంకృతిః || ౩౪ || జ్ఞానినో విదేహత్వాత్ యద్యపి స్వాజ్ఞదృష్ట్యా దేహోఽస్తు శస్త్రఖాతాదిః తస్యైవాస్తు జ్ఞానినో న కాచిత్ క్షతిరస్తీత్యర్థః || ౩౫ || యది పునరస్య దేహాదావహంభావః ఉదేతి తదా స్వాజ్ఞవత్ సర్వానర్థో భవతీత్యాహ- యదేతి | అనేన దేహాభిమానదోషేణ అస్య బ్రహ్మాస్మీత్యాదివృత్తయో నశ్యన్తి తిరోభవన్తి | కించ తం దేహాభిమానినం ప్రతి రుగాదయః ప్రవర్తన్తే || ౩౬ || అహంభావ ఏవ సర్వానర్థమూలమిత్యాహ- కారణేనేతి || ౩౭ ||

ప్. ౩౯౯)   యోగసిద్ధస్య ఈశ్వరత్వం జీవన్ముక్తత్వం చ

శరీరేణ జితాః సర్వే శరీరం యోగిభిర్జితమ్ |
తత్ కథం కురుతే తేషాం సుఖదుఃకాదికం ఫలమ్ || ౩౮ ||

ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిః కామక్రోధాదికం జితమ్ |
తేనైవ విజితం సర్వం నాసౌ కేనాపి బాధ్యతే || ౩౯ ||

మహాభూతాని తత్త్వాని సంహృతాని క్రమేణ చ |
సప్తధాతుమయో దేహో దగ్ధో యోగాగ్నినా శనైః || ౪౦ ||

దేవైరపి న లక్ష్యేత యోగిదేహో మహాబలః |
భేదబన్ధవినిర్ముక్తో నానాశక్తిధరః పరః || ౪౧ ||

యథాకాశస్తథా దేహ ఆకాశాదపి నిర్మలః ।
సూక్ష్మాత్ సూక్ష్మతరో దృశ్యః స్థూలాస్థూలో జడాజడః ॥ ४२ ॥

ఇచ్ఛారూపో హి యోగీన్ద్రః స్వతన్త్రస్త్వజరామరః ।
క్రీడతే త్రిషు లోకేషు లీలయా యత్రకుత్రచిత్ ॥ ४३ ॥

అచిన్త్యశక్తిమాన్ యోగీ నానారూపాణి ధారయేత్ ।
సంహరేచ్చ పునస్తాని స్వేచ్ఛయా విజితేన్ద్రియః ॥ ४४ ॥

నాసౌ మరణమాప్నోతి పునర్యోగబలేన తు ।
హతేన మృత ఏవాసౌ మృతస్య మరణం కుతః ॥ ४५ ॥

మరణం యత్ర సర్వేషాం తత్రాసౌ పరిజీవతి ।
యత్ర జీవన్తి మూఢాస్తు తత్రాసౌ మృత ఏవ వై ॥ ४६ ॥

ప్. ४००) కర్తవ్యం నైవ తస్యాస్తి కృతేనాసౌ న లిప్యతే ।
జీవన్ముక్తః సదా స్వచ్ఛః సర్వదోషవివర్జితః ॥ ४७ ॥

సర్వే స్వాజ్ఞాః । బ్రహ్మాత్మైక్యయోగిభిః ॥ ३८ ॥ బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి జ్ఞానఖడ్గేన ఇన్ద్రియాణి ॥ ३९ ॥ కించ- మహాభూతాని ॥ ४० ॥ సమ్యగ్జ్ఞానినః ఈశ్వరభావాపత్త్యా సత్యసంకల్పత్వాద్యది సమ్యగ్జ్ఞానయోగీ అయం దేహః సర్వాదృశ్యో భవతు ఈశ్వరాదిసామర్థ్యమీహతే తదా దేవైరపీతి ॥ ४१-४४ ॥ నాసౌ మరణమాప్నోతి మరణాదేః దేహనిష్ఠత్వేన యోగినో దేహాతీతత్వాత్, న

జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ ఇతి శ్రుతేః। బ్రహ్మాతిరేకేణ దేహాదికం నాస్తీతి బోధ ఏవ హఠః, హఠేన సమ్యగ్జ్ఞానేన మృత ఏవాసౌ దేహః॥ ౪౫॥ యా నిశా సర్వభూతానామ్ ఇత్యాదిస్మరణాత్॥ ౪౬-౪౭॥

ఆభాసజ్ఞానినాం విడమ్బనమ్

విరక్తా జ్ఞానినశ్చాన్యే దేహేన విజితాః సదా।
తే కథం యోగిభిస్తుల్యా మాంసపిణ్డాః కుదేహినః॥ ౪౮॥

దేహాన్తే జ్ఞానిభిః పుణ్యాత్ పాపాచ్చ ఫలమాప్యతే।
ఈదృశం తు భవేత్ తత్తద్ భుక్త్వా జ్ఞానీ పునర్భవేత్॥ ౪౯॥

యోగవ్యావిద్ధచిత్తమలనిర్విశేషజ్ఞానినమీశ్వరత్వేన జీవన్ముక్తత్వేన చ స్తుత్వా తదపేక్షయా ఆభాసజ్ఞానినో విడమ్బయతి- విరక్తా ఇతి। స్వాతిరిక్తవిషయే విశేషేణ రక్తాః విరక్తాః॥ ౪౮॥ ప్రారబ్ధాదికర్మఫలం భుక్త్వా జ్ఞానీ పునర్భవేత్। న హి పారమార్థికజ్ఞానినః పుణ్యపాపతత్ఫలోచ్చావచజన్మాదికమస్తి, ఆభాసజ్ఞానిని తు సర్వముపపద్యత ఇతి శ్రుతేరాశయః। అన్యథా బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి య ఏవం నిర్బీజం వేద నిర్బీజ ఏవ స భవతి, తమేవ విద్వానమృత

ప్. ౪౦౧) ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే ఇత్యాదయో వేదనసమకాలమేవ బ్రహ్మమాత్రావస్థానలక్షణవిదేహకైవల్యానువాది- పునర్భవోక్తిరాభాసజ్ఞానిని ష్ఠేతి॥ ౪౯॥

తేషాం సిద్ధసంగత్యా కృతకృత్యత్వమ్

పశ్చాత్ పుణ్యేన లభతే సిద్ధేన సహ సంగతిమ్ ।
తతః సిద్ధస్య కృపయా యోగీ భవతి నాన్యథా ॥ ౫౦ ॥

తతో నశ్యతి సంసారో నాన్యథా శివభాషితమ్ ।

తాదృశాభాసజ్ఞానినః సుకృతవిశేషాత్ జీవన్ముక్తసంగత్యా కృతకృత్యతా స్యాదిత్యాహ- పశ్చాదితి ॥ ౫౦ ॥

జ్ఞానయోగయోః మిథః కార్యకారణత్వమ్

యోగేన రహితం జ్ఞానం న మోక్షాయ భవేద్విధే ॥ ౫౧ ॥

జ్ఞానేనైవ వినా యోగో న సిధ్యతి కదాచన ।

ఆభాసజ్ఞానయోగసముచ్చయాభిప్రాయేణ ప్రాతిస్వికేన తయోః నిన్దోచ్యతే- యోగేనేతి ॥ ౫౧ ॥

యోగ ఏవ పరమో మోక్షమార్గః

జన్మాన్తరైశ్చ బహుభిర్యోగో జ్ఞానేన లభ్యతే ॥ ౫౨ ॥

జ్ఞానం తు జన్మనైకేన యోగాదేవ ప్రజాయతే ।

తస్మాద్యోగాత్ పరతరో నాస్తి మార్గస్తు మోక్షదః || ౫౩ ||

ప్రవిచార్య చిరం జ్ఞానం ముక్తోఽహమితి మన్యతే |
కిమసౌ మననాదేవ ముక్తో భవతి తత్క్షణాత్ || ౫౪ ||

పశ్చాజ్జన్మాన్తరశతైర్యోగాదేవ విముచ్యతే |
న తథా భవతో యోగాజ్జన్మమృత్యూ పునఃపునః || ౫౫ ||

ప్రాణాపానసమాయోగశ్చన్ద్రసూర్యైకతా భవేత్ |
సప్తధాతుమయం దేహమగ్నినా రఞ్జయేద్ ధ్రువమ్ || ౫౬ ||

వ్యాధయస్తస్య నశ్యన్తి ఛేదఖాతాది కా కథా |
తదసౌ పరమాకాశరూపో దేహ్యవతిష్ఠతి || ౫౭ ||

కిం పునర్బహునోక్తేన మరణం నాస్తి తస్య వై |
దేహివద్ దృశ్యతే లోకే దగ్ధకర్పూరవత్ స్వయమ్ || ౫౮ ||

తయోః మిథః కార్యకారణతామాహ- జన్మేతి || ౫౨ || యస్మాదేవం తస్మాత్ | నాస్తి ఆభాసజ్ఞానగతాభాసతాం గ్రసిత్వా శుద్ధజ్ఞానజనకత్వాత్ | అత ఏవ యోగమార్గస్తు జ్ఞానద్వారా మోక్షదః || ౫౩ || యోగాభావే జ్ఞానాభాసేనాపి ప్రవిచార్య | కదాచిత్కమననాదేవ || ౫౪ || యోగాదేవ విముచ్యతే ఇతి యోగం స్తౌతి | యథా ఆభాసజ్ఞానినాం జన్మమృత్యూ భవతః న తథా || ౫౫ || సప్తధాతుమయం దేహం- శుక్లాదయః సప్తధాతవః దేహస్య తన్మయత్వాత్ తమ్ || ౫౬-౫౮ ||

యోగసంస్కృతమనస్యేవ ఆత్మజ్ఞానోత్పత్తిః

చిత్తం ప్రాణేన సంబద్ధం సర్వజీవేషు సంస్థితమ్ ।
రజ్వ్వా యద్వత్ సుసంబద్ధః పక్షీ తద్వదిదం మనః ॥ ౫౯ ॥

నానావిధైర్విచారస్తు న బాధ్యం జాయతే మనః ।
తస్మాత్ తస్య జయోపాయః ప్రాణ ఏవ హి నాన్యథా ॥ ౬౦ ॥

తర్కైర్జల్పైః శాస్త్రజాలైర్యుక్తిభిర్మన్త్రభేషజైః ।
న వశో జాయతే ప్రాణః సిద్ధోపాయం వినా విధే ॥ ౬౧ ॥

ఉపాయం తమవిజ్ఞాయ యోగమార్గే ప్రవర్తతే ।
ఖణ్డజ్ఞానేన సహసా జాయతే క్లేశవత్తరః ॥ ౬౨ ॥

యోఽజిత్వా పవనం మోహాద్యోగమిచ్ఛతి యోగినామ్ ।
సోఽపక్వం కుమ్భమారుహ్య సాగరం తర్తుమిచ్ఛతి ॥ ౬౩ ॥

యస్య ప్రాణో విలీనోఽన్తః సాధకే జీవితే సతి ।
పిణ్డో న పతితస్తస్య చిత్తం దోషైః ప్రబాధతే ॥ ౬౪ ॥

సంస్థితం స్వాత్మానం విషయీకరోతీత్యర్థః । తద్వదిదం మనః, ప్రాణబన్ధనం హి సోమ్య మనః ఇతి శ్రుతేః ॥ ౫౯ ॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౬౦-౬౫ ॥

యోగాభ్యాస ఏవ ప్రథమకృత్యమ్

శుద్ధే చేతసి తస్యైవ స్వాత్మజ్ఞానం ప్రకాశతే ।
తస్మాజ్జ్ఞానం భవేద్యోగాజ్జన్మనైకేన పద్మజ ॥ ౬౫ ॥

తస్మాద్యోగం తమేవాదౌ సాధకో నిత్యమభ్యసేత్ ।
ముముక్షుభిః ప్రాణజయః కర్తవ్యో మోక్ష హేతవే ॥ ౬౬ ॥

ప్. ४०४) యోగాత్ పరతరం పుణ్యం యోగాత్ పరతరం శివమ్ ।
యోగాత్ పరతరం సూక్ష్మం యోగాత్ పరతరం న హి ॥ ౬౭ ॥

యోఽపానప్రాణయోరైక్యం రజసో రేతసస్తథా ।
సూర్యాచన్ద్రమసోర్యోగో జీవాత్మపరమాత్మనోః ॥ ౬౮ ॥

ఏవం హి ద్వన్ద్వజాలస్య సంయోగో యోగ ఉచ్యతే ।

యస్మాద్యోగ ఏవం ప్రభావవాన్ తస్మాత్ ॥ ౬౬-౬౮ ॥

యోగశిఖోపదేశః

అథ యోగశిఖాం వక్ష్యే సర్వజ్ఞానేషు చోత్తమామ్ ॥ ౬౯ ॥

యదానుధ్యాయతే మన్త్రం గాత్రకమ్పోఽథ జాయతే ।
ఆసనం పద్మకం బద్ధ్వా యచ్చాన్యదపి రోచతే ॥ ౭౦ ॥

నాసాగ్రే దృష్టిమారోప్య హస్తపాదౌ చ సంయతౌ ।

మనః సర్వత్ర సంగృహ్య ఓంకారం తత్ర చిన్తయేత్ ॥ ౭౧ ॥

ధ్యాయతే సతతం ప్రాజ్ఞో హృత్కృత్వా పరమేశ్వరమ్ ।
ఏకస్తమ్భే నవద్వారే త్రిస్థూణే పఞ్చదైవతే ॥ ౭౨ ॥

ఈదృశే తు శరీరే వా మతిమాన్నోపలక్షయేత్ ।
ఆదిత్యమణ్డలాకారం రశ్మిజ్వాలాసమాకులమ్ ॥ ౭౩ ॥

తస్య మధ్యగతం వహ్నిం ప్రజ్వలేద్దీపవర్తివత్ ।
దీపశిఖా తు యా మాత్రా సా మాత్రా పరమేశ్వరే ॥ ౭౪ ॥

ప్. ౪౦౫) ఇత్థం యోగం స్తుత్వా అథ అనన్తరం యోగసారభూతాం శిఖాం ప్రపఞ్చయతి- అథేతి । యోగమస్తకవిలసితత్వాత్ యోగశిఖా । ఆభాసాది- అశుద్ధచిత్తాశ్రయజ్ఞానగతాభాసగ్రాసత్-వాత్ । తాం తుభ్యం వక్ష్యే ఇత్యర్థః ॥ ౬౯ ॥ కిం తత్ ఇత్యత్ర తదియత్తాం తదభ్యాసక్రమం చాహ- యదేతి । మన్తారమ్ అనుసంధాతారం త్రాయతే ఇతి మన్త్రః నాదః । మన్త్రం మన్త్రో యదా అనుధ్యాయతే అనుసంధీయతే తదా అథ అనన్తరం యోగినో గాత్రకమ్పో జాయతే । తదుపశమనార్థం ఆసనమితి । యచ్చాన్యదపి రోచతే సిద్ధాసనాది ॥ ౭౦ ॥ ఏవమ్ ఆసనే స్థిత్వా నాసాగ్రే ఇతి ॥ ౭౧ ॥ తదానీం దేహదృష్టిః న కార్యేత్యాహ- ఏకేతి । వీణాదణ్డస్య శరీరమణ్డపాధారత్వాత్ । స్థూణశబ్దేన ఆగామ్యాదికర్మత్రయముచ్యతే । పఞ్చదైవత శబ్దేన బ్రహ్మాదిసదాశివాన్తపఞ్చబ్రహ్మాణ ఉచ్యన్తే ॥ ౭౨ ॥ ఏతత్సంఘాతే శరీరే స్వాత్మాత్మీయదృష్టిం న కుర్యాదిత్యర్థః । తతః కిం కర్తవ్యమిత్యత్ర స్వహృదయే ఆదిత్యేతి ॥ ౭౩ ॥ ప్రాణాయామానుకూలధ్యా-నేన

మూలాధారగతాగ్ని జ్వాలావలీయుతం భావయేదిత్యర్థః। తత్ర దీపశిఖారూపేణ పరమేశ్వరో భావనీయ ఇత్యాహ- దీపశిఖేతి। మూలాధారస్థదీపశిఖా తు యా మాత్రా నీవారశూకాదపి తన్వీ సా మాత్రా తదాకారేణ పరమేశ్వరే భావితే సతి ॥ ౭౪ ॥

యోగాభ్యాసాత్ పరమపదసాక్షాత్కారః

భిన్దన్తి యోగినః సూర్యం యోగాభ్యాసేన వై పునః।
ద్వితీయం సుషుమ్నాద్వారం పరిశుభ్రం సమర్పితమ్ ॥ ౭౫ ॥

కపాలసంపుటం పీత్వా తతః పశ్యతి తత్పదమ్।

అథ తత్రప్రసాదతో యోగినః యోగాభ్యాసబలేన సూర్యమణ్డలం భిత్త్వా తత్పదం యాన్తీత్యత్ర సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి ఇతి శ్రుతేః॥

సంన్యస్తం పురుషం దృష్ట్వా స్థానాచ్చలతి భాస్కరః।
ఏష మే మణ్డలం భిత్త్వా పరం బ్రహ్మ ప్రయాస్యతి॥

ప్. ౪౦౬) ఇతి స్మృత్యనురోధేన సంన్యాసయోగినః సూర్యమణ్డలం భిత్త్వా తత్పదం యాన్తీత్యుక్తమ్। కేవలయోగినస్తు ద్వితీయం సుషుమ్నాద్వారం కుణ్డలిన్యా విభిద్య ॥ ౭౫ ॥ తన్మార్గేణ కలాలసంపుటం సహస్రారచక్రం ప్రవిశ్య తత్ర రవీన్ద్వగ్నిజమమృతం పీత్వా తతః తత్పదం తత్రత్యతూరీయం తురీయాతీతం వా సోఽహమితి పశ్యతి పశ్యన్తి। తతః తదాత్మజ్ఞానానురోధేన సవిశేషం నిర్విశేషం వా బ్రహ్మ ప్రయాన్తీత్యర్థః॥

ధ్యానాశక్తస్య పుణ్యలోకప్రాప్తిః

అథ తద్ ధ్యాయతే జన్తురాలస్యాచ్చ ప్రమాదతః || ౭౬ ||

యది త్రికాలమాగచ్ఛేత్ స గచ్ఛేత్ పుణ్యసంపదమ్ |
పుణ్యమేతత్ సమాసాద్య సంక్షిప్య కథితం మయా || ౭౭ ||

ఏవం ధ్యాతుమశక్తానాం పుణ్యలోకాప్తిమాహ- అథేతి | యది యో జన్తుః యథావత్ ధ్యానకలనాయామాలస్యాత్ ప్రమాదతశ్చ భేదధియా తత్ బ్రహ్మ ధ్యాయతే ధ్యాయతి || ౭౬ || ఏవమ్ అహరహః త్రికాలం ధ్యానమాగచ్ఛేత్ ధ్యానం కరోతి సోఽయం మునిః స్వభావనానురోధేన పుణ్యసంపదం బ్రహ్మేన్ద్రాద్యైశ్వర్యం గచ్ఛేత్ ప్రాప్నుయాత్ | ఏతత్పుణ్యానురోధేన సంక్షేపేణ మయోక్తమిత్యర్థః || ౭౭ ||

లబ్ధయోగస్య స్వాత్మబోధః

లబ్ధయోగోఽథ బుధ్యేత ప్రసన్నం పరమేశ్వరమ్ |
జన్మాన్తరసహస్రేషు యదా క్షీణం తు కిల్బిషమ్ || ౭౮ ||

తదా పశ్యతి యోగేన సంసారోచ్ఛేదనం మహత్ |

వక్ష్యమాణరీత్యా లబ్ధయోగః స్వాత్మానం బుధ్యతే ఇత్యాహ- లబ్ధేతి | సోఽహమితి బుధ్యేత | కిల్బిషవతాం స్వాతిరిక్తకలనోచ్ఛేదనేశ్వరసాక్షాత్కారః కుత ఇత్యత్ర ఆహ- జన్మాన్తరేతి | నిత్యాదికర్మఫలసమర్పణసంతుష్టేశ్వరప్రసాదతః యదా ||

౭౮ ||

ప్. ౪౦౭)			యోగాభ్యాసార్థం జితప్రాణగురూపసదనమ్

అధునా సంప్రవక్ష్యామి యోగాభ్యాసస్య లక్షణమ్ || ౭౯ ||

మరుజ్జయో యస్య సిద్ధః సేవయేత్ తం గురుం సదా |
గురువక్త్రప్రసాదేన కుర్యాత్ ప్రాణజయం బుధః || ౮౦ ||

తదా పశ్యతి యోగేనేత్యుక్తం, సోఽయం యోగః కీదృశః ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం తదియత్తాం ససాధనాం సఫలామాచష్టే- అధునేతి || ౭౯ || తత్ గురుముఖేనైవ జ్ఞేయమిత్యాహ- మరుదితి || ౮౦ ||

సరస్వతీచాలనమ్

వితస్తిప్రమితం దైర్ఘ్యం చతురఙ్గులవిస్తృతమ్ |
మృదులం ధవలం ప్రోక్తం వేష్టనామ్బరలక్షణమ్ || ౮౧ ||

ఆదౌ సరస్వతీనాడీచాలనపురఃసరం కుణ్డలినీస్థితిం తచ్చాలనోపాయం చాహ- వితస్తీతి | సరస్వతీనాడీమస్తకముక్తలక్షణలక్షితవస్త్రేణావేష్ట్య బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ ముహూర్తపర్యన్తం నిర్భయాచ్చాలయేత్ || ౮౧ ||

కుణ్డలీచాలనేన గ్రన్థిత్రయభేదః

నిరుధ్య మారుతం గాఢం శక్తిచాలనయుక్తితః |
అష్టధా కుణ్డలీభూతామృజ్వీం కుర్యాత్తు కుణ్డలీమ్ || ౮౨ ||

పాయోరాకుఞ్చనం కుర్యాత్ కుణ్డలీం చాలయేత్ తదా |
మృత్యువక్త్రగతస్యాపి తస్య మృత్యుభయం కుతః || ౮౩ ||

ఏతదేవ పరం గుహ్యం కథితం తు మయా తవ |
వజ్రాసనగతో నిత్యమూర్ధ్వాకుఞ్చనమభ్యసేత్ || ౮౪ ||

ప్. ౪౦౮) వాయునా జ్వలితో వహ్నిః కుణ్డలీమనిశం దహేత్ |
సంతప్తా సాగ్నినా జీవా శక్తిస్త్రైలోక్యమోహినీ || ౮౫ ||

ప్రవిశేచ్చన్ద్రదణ్డే తు సుషుమ్నావదనాన్తరే |
వాయునా వహ్నినా సార్ధం బ్రహ్మగ్రన్థిం భినత్తి సా || ౮౬ ||

విష్ణుగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా రుద్రగ్రన్థౌ చ తిష్ఠతి |
తతస్తు కుమ్భకైర్గాఢం పూరయిత్వా పునః పునః || ౮౭ ||

సరస్వతీనాడీచాలనానన్తరం నిరుధ్య || ౮౨ || తదా పాయోః |
కుణ్డలినీచాలనతోఽస్య విమృత్యుత్వమాహ- మృత్యువక్త్రేతి || ౮౩ ||
కుణ్డలీం చాలయేదితి యదుక్తం సోపాయం తదాహ- వజ్రేతి || ౮౪ ||
ఆకుఞ్చనోత్థవాయునా | తేన దాహేన సంతప్తా || ౮౫ || తతః సా కిం కరోతీత్యత్ర
ప్రవిశేత్ ఇతి | సుషుమ్నాయాః చన్ద్రవత్ శీతలత్వాత్ కుణ్డలీతాపశాన్తికరత్వం
యోగ్యనుభవసిద్ధమిత్యర్థః | దృక్ప్రాణవాయునా |

మూలాధారప్రవేశమార్గకవాటాభం బ్రహ్మగ్రన్థిమ్ ॥ ౮౬ ॥
అనాహతకవాటం విష్ణుగ్రన్థిమ్ । ఆజ్ఞాకవాటే రుద్రగ్రన్థౌ ।
రుద్రగ్రన్థిభేదనోపాయమాహ- తత ఇతి ॥ ౮౭ ॥

కుమ్భకచతుష్టయాభ్యాసవిధిః

అథాభ్యసేత్ సూర్యభేదముజ్జాయీం చాపి శీతలీమ్ ।
భస్త్రాం చ సహితో నామ స్యాచ్చతుష్టయకుమ్భకః ॥ ౮౮ ॥

బన్ధత్రయేణ సంయుక్తః కేవలప్రాప్తికారకః ।

కుమ్భకభేదమాహ- అథేతి ॥ ౮౮-౮౯ ॥

ప్. ४౮౯)   సూర్యకుమ్భకలక్షణమ్

అథాస్య లక్షణం సమ్యక్ కథయామి సమాసతః ॥ ౮౯ ॥

ఏకాకినా సముపగమ్య వివిక్తదేశం
ప్రాణాదిరూపమమృతం పరమార్థతత్త్వమ్ ।
లధ్వాశినా ధృతిమతా పరిభావితవ్యం
సంసారరోగహరమౌషధమద్వితీయమ్ ॥ ౯౦ ॥

సూర్యనాడ్యా సమాకృష్య వాయుమభ్యాసయోగినా ।
విధివత్ కుమ్భకం కృత్వా రేచయేచ్ఛీతరశ్మినా ॥ ౯౧ ॥

ఉదరే బహురోగఘ్నం క్రిమిదోషం నిహన్తి చ।
ముహుర్ముహురిదం కార్యం సూర్యభేదముదాహృతమ్ ॥ ౬౨ ॥

ఆదౌ సముదాయలక్షణముచ్యతే- ఏకాకినేతి ॥ ౬౦ ॥ తతః
సూర్యభేదలక్షణం తత్ఫలం చాహ- సూర్యేతి ॥ ౬౧-౬౨ ॥

ఉజ్జాయీకుమ్భకలక్షణమ్

నాడీభ్యాం వాయుమాకృష్య కుణ్డల్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్।
ధారయేదుదరే పశ్చాద్రేచయేదిడయా సుధీః ॥ ౬౩ ॥

కణ్ఠే కఫాదిదోషఘ్నం శరీరాగ్నివివర్ధనమ్।
నాడీజలాపహం ధాతుగతదోషవినాశనమ్ ॥ ౬౪ ॥

గచ్ఛతస్తిష్ఠతః కార్యముజ్జాయయాఖ్యం తు కుమ్భకమ్।

ఉజ్జాయీకుమ్భకలక్షణమాహ- నాడీభ్యామితి ॥ ౬౩-౬౪ ॥

ప్. ౪౧౦) శీతలీకుమ్భకలక్షణమ్

ముఖేన వాయుం సంగృహ్య ఘ్రాణరన్ధ్రేణ రేచయేత్ ॥ ౬౫ ॥

శీతలీకరణం చేదం హన్తి పిత్తం క్షుధాం తృషమ్।

శీతలీలక్షణమాహ- ముఖేనేతి ॥ ౬౫ ॥

భస్త్రికాకుమ్భకలక్షణమ్

స్తనయోరథ భస్త్రేవ లోహకారస్య వేగతః ॥ ౯౬ ॥

రేచయేత్ పూరయేద్వాయుమాశ్రమం దేహగం ధియా ।
యథా శ్రమో భవేద్దేహే తథా సూర్యేణ పూరయేత్ ॥ ౯౭ ॥

కణ్ఠసంకోచనం కృత్వా పునశ్చన్ద్రేణ రేచయేత్ ।
వాతపిత్తశ్లేష్మహరం శరీరాగ్నివివర్ధనమ్ ॥ ౯౮ ॥

కుణ్డలీబోధకం వక్త్రదోషఘ్నం శుభదం సుఖమ్ ।
బ్రహ్మనాడీముఖాన్తఃస్థకఫాద్యర్గలనాశనమ్ ॥ ౯౯ ॥

సమ్యగ్బన్ధసముద్భూతం గ్రన్థిత్రయవిభేదకమ్ ।
విశేషేణైవ కర్తవ్యం భస్త్రాఖ్యం కుమ్భకం త్విదమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

భస్త్రికాకుమ్భకలక్షణమాహ- స్తనయోరితి ।
భస్త్రికాచాలకస్తనయోః సమమ్ అథ ॥ ౯౬-౯౯ ॥ భస్త్రికాకుమ్భకాత్
రుద్రగ్రన్థిరపి భిద్యతే ఇత్యర్థః ॥ ౧౦౦ ॥

బన్ధత్రయవిధిః

బన్ధత్రయమథేదానీం ప్రవక్ష్యామి యథాక్రమమ్ ।
నిత్యం కృతేన తేనాసౌ వాయోర్జయమవాప్నుయాత్ ॥ ౧౦౧ ॥

ప్. ౪౧౧) చతుర్ణామపి భేదానాం కుమ్భకే సముపస్థితే।
బన్ధత్రయమిదం కార్యం వక్ష్యమాణం మయా హి తత్ ॥ ౧౦౨ ॥

ప్రథమో మూలబన్ధస్తు ద్వితీయోడ్డీయణాభిధః।
జాలంధరస్తృతీయస్తు లక్షణం కథయామ్యహమ్ ॥ ౧౦౩ ॥

కుమ్భకచతుష్టయాఙ్గతయా బన్ధత్రయలక్షణమాహ- బన్ధేతి ॥ ౧౦౧-౧౦౪ ॥

మూలబన్ధః

గుదం పార్ష్ణ్యా తు సంపీడ్య వాయుమాకుఞ్చయేద్ బలాత్।
వారం వారం యథా చోర్ధ్వం సమాయాతి సమీరణః ॥ ౧౦౪ ॥

ప్రాణాపానౌ నాన్దబిన్దూ మూలబన్ధేన చైకతామ్।
గత్వా యోగస్య సంసిద్ధిం యచ్ఛతో నాత్ర సంశయః ॥ ౧౦౫ ॥

నాదబిన్దుశబ్దేన బుద్ధిమనసీ ఉచ్యేతే ॥ ౧౦౫-౧౦౭ ॥

ఉడ్డియాణబన్ధః

కుమ్భకాన్తే రేచకాదౌ కర్తవ్యస్తూడ్డియాణకః।
బన్ధో యేన సుషుమ్నాయాం ప్రాణస్తూడ్డీయతే యతః ॥ ౧౦౬ ॥

తస్మాదుడ్డీయణాఖ్యోఽయం యోగిభిః సముదాహృతః |
ఉడ్డియాణం తు సహజం గురుణా కథితం సదా || ౧౦౭ ||

అభ్యసేత్ తదతన్ద్రస్తు వృద్ధోఽపి తరుణో భవేత్ |
నాభేరూర్ధ్వమధశ్చాపి తాణం కుర్యాత్ ప్రయత్నతః || ౧౦౮ ||

షాణ్మాసమభ్యసేన్మృత్యుం జయత్యేవ న సంశయః |

ప్. ౪౧౨) తాణమ్ ఆకుఞ్చనమ్ || ౧౦౮-౧౧౧ ||

జాలంధరబన్ధః

పూరకాన్తే తు కర్తవ్యో బన్ధో జాలంధరాభిధః || ౧౦౯ ||

కంఠసంకోచరూపోఽసౌ వాయుమార్గనిరోధకః |
కణ్ఠమాకుఞ్చ్య హృదయే స్థాపయేద్ దృఢమిచ్ఛయా || ౧౧౦ ||

బన్ధో జాలంధరాఖ్యోఽయమమృతాప్యాయకారకః |
అధస్తాత్ కుఞ్చనేనాశు కణ్ఠసంకోచనే కృతే || ౧౧౧ ||

మధ్యే పశ్చిమతాణేన స్యాత్ ప్రాణో బ్రహ్మనాడిగః |

కుణ్డల్యా గ్రన్థిత్రయవిభేదనేన నిర్వికల్పకప్రాప్తిః

వజ్రాసనస్థితో యోగీ చాలయిత్వా తు కుణ్డలీమ్ || ౧౧౨ ||

కుర్యాదనన్తరం భస్త్రీం కుణ్డలీమాశు బోధయేత్ ।
భిద్యన్తే గ్రన్థతో వంశే తప్తలోహశలాకయా ॥ ౧౧౩ ॥

తథైవ పృష్ఠవంశే స్యాద్ గ్రన్థిభేదస్తు వాయునా ।
పిపీలికాయాం లగ్నాయాం కణ్డూస్తత్ర ప్రవర్తతే ॥ ౧౧౪ ॥

సుషుమ్నాయాం తథాభ్యాసాత్ సతతం వాయునా భవేత్ ।
రుద్రగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా తతో యాతి శివాత్మకమ్ ॥ ౧౧౫ ॥

చన్ద్రసూర్యౌ సమౌ కృత్వా తయోర్యోగః ప్రవర్తతే ।
గుణత్రయమతీతం స్యాద్ గ్రన్థిత్రయవిభేదనాత్ ॥ ౧౧౬ ॥

శివశక్తిసమాయోగే జాయతే పరమా స్థితిః ।

ప్. ౪౧౩) బన్ధత్రయముక్తో యోగీ వజ్రాసనేతి ॥ ౧౧౭-౧౧౬ ॥
బ్రహ్మరన్ధ్రగతతురీయ ఏవ శివః, శక్తిస్తు కుణ్డలినీ,
తయోర్యోగాదేవ పరమా స్థితిః సహజనిర్వికల్పకావస్థా జాయతే ఇత్యర్థః ॥

సుషుమ్నాయాః మోక్షమార్గత్వం కాలభోక్తృత్వం చ

యథా కరీ కరేణైవ పానీయం ప్రపిబేత్ సదా ॥ ౧౧౭ ॥

సుషుమ్నావజ్రనాలేన పవమానం గ్రసేత్ తథా ।
వజ్రదణ్డసముద్భూతా మణయశ్చైకవింశతిః ॥ ౧౧౮ ॥

సుషుమ్నాయాం స్థితాః సర్వే సూత్రే మణిగణా ఇవ।
మోక్షమార్గే ప్రతిష్ఠానా సుషుమ్నా విశ్వరూపిణీ॥ ౧౧౯॥

యథైవ నిశ్చితః కాలశ్చన్ద్రసూర్యనిబన్ధనాత్।
ఆపూర్య కుమ్భితో వాయుర్బహిర్నో యాతి సాధకే॥ ౧౨౦॥

పునఃపునస్తద్వదేవ పశ్చిమద్వారలక్షణమ్।
పూరితస్తు స తద్ద్వారైరీషత్కుమ్భకతాం గతః॥ ౧౨౧॥

ప్రవిశేత్ సర్వగాత్రేషు వాయుః పశ్చిమమార్గతః।
రేచితః క్షీణతాం యాతి పూరితః పోషయేత్ తతః॥ ౧౨౨॥

సుషుమ్నయా ప్రాణోదకం పిబేదిత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ- యథేతి॥ ౧౧౭॥ వజ్రదణ్డో నామ సుషుమ్నాశ్రయో వీణాదణ్డః తత్ర భవా ఏకవింశతిమణయశ్చణకవన్మాంసపిణ్డాః సుషుమ్నామార్గగతధ్వాన్తగ్రాసత్వాత్ దీపవత్ ప్రకాశరూపేణ మూలాధారమారభ్య బ్రహ్మరన్ధ్రాన్తం సుషుమ్నా వేణుపర్వవత్ విద్యన్తే యోగిప్రత్యక్షాః భవన్తీత్యర్థః॥ ౧౧౮॥ తథావిధసుషుమ్నాయా మోక్షమార్గత్వం కాలభోక్తృత్వం చాహ- మోక్షేతి।

ప్. ౪౧౪) విశ్వరూపిణీ విశ్వాధారబ్రహ్మాశ్రయత్వాత్॥ ౧౧౯॥ నిమిషాదికల్పాన్తకాలః యత్ర విలీయతే సేయం సుషుమ్నా కాలభోక్త్రీత్యర్థః। సాధకే యోగిని యా సుషుమ్నా వర్తతే తయా ఆపూర్య కుమ్భితో వాయుః ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపేణ నిమేషాదికల్పాన్తకాలకలనానిర్వాహకః

ప్రాణవాయుః సహసా బహిః నో యాతి। అతః కాలభోక్తృత్వం సుషుమ్నాయాః సిద్ధమిత్యర్థః॥ ౧౨౦। యది ప్రమాదతః సుషుమ్నాయా బహిః నిర్గచ్ఛతి తదా పునః పునః తద్వత్ పూర్వవదేవ। సుషుమ్నయా ప్రాణమాపూర్య కుమ్భయేదితి యత్తత్ పశ్చిమద్వారలక్షణం భవతి। సోఽయం ప్రాణః తద్ద్వారైః తద్ద్వారేణ పూరితః సన్నాదావీషత్కుమ్భకతాం భజతి॥ ౧౨౧॥ తతః ప్రాణవాయుః పశ్చిమమార్గతః సర్వగాత్రేషు ప్రవిశేత్। యది కాలకర్మసంయోగతః సుషుమ్నయా రేచితో వాయుః క్షీణతాం యాతి తతః తదా పూరితః శరీరం పోషయేత్ పుష్టిం కుర్యాదిత్యర్థః॥ ౧౨౨॥

సుషుమ్నాయోగేన బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధిః

యత్రైవ జాతం సకలేబరం మన-
స్తత్రైవ లీనం కురుతే స యోగాత్।
స ఏవ ముక్తో నిరహంకృతిః సుఖీ
మూఢా న జానన్తి హి పిణ్డపాతినః॥ ౧౨3॥

చిత్తం వినష్టం యది భాసితం స్యాత్
తత్ర ప్రతీతో మరుతోఽపి నాశః।
న చేద్యది స్యాన్న తు తస్య శాస్త్రం
నాత్మప్రతీతిర్న గురుర్న మోక్షః॥ ౧౨౪॥

జమ్బుకో రుధిరం యద్వద్ బలాదాకృష్యతి స్వయమ్।
బ్రహ్మనాడీ తథా ధాతూన్ సంతతాభ్యాసయోగతః॥ ౧౨౫॥

ప్. ౪౧౫) అనేనాభ్యాసయోగేన నిత్యమాసనబన్ధతః ।
చిత్తం విలీనతామేతి బిన్దుర్నో యాత్యధస్తథా ॥ ౧౨౬ ॥

స్వాతిరిక్తమనస్తత్కార్యజాతారోపాపవాదాధిష్ఠానాత్మజ్ఞానం యస్యాస్తి స ఏవ ముక్త ఇత్యాహ- యత్రేతి । స్వాతిరిక్తభ్రమతో ముక్తః । ఏవమ్ అధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానం యే న జానన్తి తే మూఢాః తేషామావృతిత్రయావృతదృష్టిత్వాత్ మూఢత్వం సిద్ధమిత్యర్థః ॥ ౧౨౩ ॥ యస్య ఏవమధిష్ఠానజ్ఞానం నోదేతి తద్దృష్ట్యా శ్రుత్యాచార్యతత్ప్రభవజ్ఞానతత్ఫలమోక్షాదికం నాస్తీత్యాహ - చిత్తమితి । తజ్జన్మ వ్యర్థమిత్యర్థః ॥ ౧౨౪ ॥ యతః అయమ్ అధిష్ఠానజ్ఞానాభావోఽనర్థహేతుః అతః తత్ప్రబోధార్థమ్ ఉత్తరో గ్రన్థ ఆరభ్యతే । బ్రహ్మాతిరిక్తధాతుషు సత్సు బ్రహ్మజ్ఞానం కథం భవతీత్యత్ర జమ్బూకో రుధిరమివ ధాతూన్ సుషుమ్నా గ్రసతి తతో బ్రహ్మజ్ఞానం జాయతే ఇత్యాహ- జమ్బుక ఇతి । బ్రహ్మనాడీ తథా ధాతూన్ బహిఃపదార్థతత్ప్రబోధాన్ గ్రసత్యేవ । తతో బ్రహ్మజ్ఞానముదేతి తత్సమకాలం స్వాతిరిక్తభ్రమముక్తిశ్చ భవతి । ఏవం సిద్ధావుపాయస్తు- సంతతేతి । యోగతః ఉక్తార్థసిద్ధిః స్యాదిత్యర్థః ॥ ౧౨౫ ॥ అభ్యాసతః కిం స్యాదిత్యత్ర అనేనేతి ॥ ౧౨౬ ॥

యోగాభ్యాసేన స్వరూపావస్థితిసిద్ధిక్రమః

రేచకం పూరకం ముక్త్వా వాయునా స్థీయతే స్థిరమ్ ।
నానానాదాః ప్రవర్తన్తే సంస్రవేచ్చన్ద్రమణ్డలమ్ ॥ ౧౨౭ ॥

నశ్యన్తి క్షుత్పిపాసాద్యాః సర్వదోషాస్తతస్తదా।
స్వరూపే సచ్చిదానన్దే స్థితిమాప్నోతి కేవలమ్ ॥ ౧౨౮ ॥

కథితం తు తవ ప్రీత్యా హ్యేతదభ్యాసలక్షణమ్।

తతః కిం స్యాదిత్యత్ర రేచకమితి। యదా వాయుః స్థిరో భవతి తదా నానానాదాః ॥ ౧౨౭ ॥ ఏవమ్ అమృతాస్వాదనతః, బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి ప్రబోధాచ్చ నశ్యన్తి ఇత్యాది ॥ ౧౨౮ ॥

ప్. ౪౧౬) మన్త్రాదియోగచతుష్టయాత్మకో మహాయోగః

మన్త్రో లయో హఠో రాజయోగాన్తా భూమికాః క్రమాత్ ॥ ౧౨౯ ॥

ఏక ఏవ చతుర్ధాయం మహాయోగోఽభిధీయతే।

పునస్తే మహాయోగం కథయామిత్యాహ- మన్త్ర ఇతి ॥ ౧౨౯ ॥

మన్త్రయోగః

హకారేణ బహిర్యాతి సకారేణ విశేత్ పునః ॥ ౧౩౦ ॥

హంసహంసేతి మన్త్రోఽయం సర్వైర్జీవైశ్చ జప్యతే।
గురువాక్యాత్ సుషుమ్నాయాం విపరీతో భవేజ్జపః ॥ ౧౩౧ ॥

సోఽహం సోఽహమితి యః స్యాన్మన్త్రయోగః స ఉచ్యతే।

ఆదౌ మన్త్రయోగలక్షణమాహ- హకారేణేతి || ౧౩౦ || మన్త్రోఽయం సదావశాదుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపేణ సర్వైః జప్యతే | అయోగినామేవ భవతీత్యర్థః | యోగినాం తు గురువాక్యాత్ ఇతి || ౧౩౧ ||

హఠయోగః

ప్రతీతిమన్త్రయోగాచ్చ జాయతే పశ్చిమే పథి || ౧౩౨ ||

హకారేణ తు సూర్యః స్యాత్ సకారేణేన్దురుచ్యతే |
సూర్యాచన్ద్రమసోరైక్యం హఠ ఇత్యభిధీయతే || ౧౩౩ ||

సూత్రవాక్యపఠితలయయోగం పశ్చాద్వివక్షన్ హఠయోగలక్షణమాహ- ప్రతీతీతి || ౧౩౨ || చన్ద్రసూర్యైక్యం జాయతే ఇత్యాహ- హకారేణేతి || ౧౩౩ ||

ప్. ౪౧౭)   లయయోగః

హఠేన గృహ్యతే జాడ్యం సర్వదోషసముద్భవమ్ |
క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మా చ తయోరైక్యం యదా భవేత్ || ౧౩౪ ||

తదైక్యే సాధితే బ్రహ్మంశ్చిత్తం యాతి విలీనతామ్ |
పవనః స్థైర్యమాయాతి లయయోగోదయే సతి || ౧౩౫ ||

లయాత్ సంప్రాప్యతే సౌఖ్యం స్వాత్మానన్దం పరం పదమ్ |

లయయోగలక్షణమాహ- హరేనేతి || ౧౩౪-౧౩౫ ||

రాజయోగః

యోనిమధ్యే మహాక్షేత్రే జపాబన్ధూకసంనిభమ్ || ౧౩౬ ||

రజో వసతి జన్తూనాం దేవీతత్త్వం సమావృతమ్ |
రజసో రేతసో యోగాద్రాజయోగ ఇతి స్మృతః || ౧౩౭ ||

అణిమాదిపదం ప్రాప్య రాజతే రాజయోగతః |

రాజయోగలక్షణమాహ- యోనీతి || ౧౩౬ || శశి[శిశ్న ?
శక్తిశివయోగాత్ రాజయోగః || ౧౩౭ ||

యోగసామాన్యస్వరూపమ్, యోగేన ముక్తిప్రాప్తిశ్చ

ప్రాణాపానసమాయోగో జ్ఞేయం యోగచతుష్టయమ్ || ౧౩౮ ||

సంక్షేపాత్ కథితం బ్రహ్మన్ నాన్యథా శివభాషితమ్ |
క్రమేణ ప్రాప్యతే ప్రాప్యమభ్యాసాదేవ నాన్యథా || ౧౩౯ ||

ప్. ౪౧౮) ఏకేనైవ శరీరేణ యోగాభ్యాసాచ్ఛనైః శనైః |
చిరాత్ సంప్రాప్యతే ముక్తిర్మర్కటక్రమ ఏవ సః || ౧౪౦ ||

మన్త్రాదియోగచతుష్టయస్యాపి ఏకార్థపర్యవసాయిత్వమాహ- ప్రాణేతి | యోగచతుష్టయేఽపి ప్రాణాపానయోగః సమాన ఇత్యర్థః || ౧౩౮ || ఏవం సంక్షేపాత్ స్వోక్తయోగఫలమాహ- క్రమేణేతి | నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానసమకాలప్రాప్యకైవల్యవద్యోగఫలస్య న హ్యచిరాత్ ప్రాప్తిరిష్యతే ఇత్యర్థః || ౧౩౯-౧౪౦ ||

అసిద్ధయోగస్య మృతస్య ఉత్తరజన్మని సిద్ధిప్రకారః

యోగసిద్ధిం వినా దేహః ప్రమాదాద్యది నశ్యతి |
పూర్వవాసనయా యుక్తః శరీరం చాన్యదాప్నుయాత్ || ౧౪౧ ||

తతః పుణ్యవశాత్ సిద్ధో గురుణా సహ సంగతః |
పశ్చిమద్వారమార్గేణ జాయతే త్వరితం ఫలమ్ || ౧౪౨ ||

పూర్వజన్మకృతాభ్యాసాత్ సత్వరం ఫలమశ్నుతే |

యోగాభ్యాసినో యోగఫలాప్తేః పురా యది దేహో నశ్యతి తదా తత్కృతశ్రమో నిష్ఫలో భవతీత్యత ఆహ- యోగేతి | తదాయం యోగీ పూర్వవాసనయా || ౧౪౧-౧౪౨ ||

అభ్యాసయోగాదేవ ముక్తిః

ఏతదేవ హి విజ్ఞేయం తత్ కాకమతముచ్యతే || ౧౪౩ ||

నాస్తి కాకమతాదన్యదభ్యాసాఖ్యమతః పరమ్ |

తేనైవ ప్రాప్యతే ముక్తిర్నాన్యథా శివభాషితమ్ ॥ ౧౪౪ ॥

ప్. ౪౧౯) తదేవ స్తౌతి- ఏతదితి । వస్తుతః అస్యాః స్థితిః
కేత్యాక్షేపార్థేన కింశబ్దేన మాయోచ్యతే । సా యస్య వశే వర్తతే సోఽయం
కాకో మాయీ మహేశ్వరః । మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు
మహేశ్వరమ్ ఇతి శ్రుతిసిద్ధకాకస్య
మహేశ్వరస్యాభ్యాసయోగాఖ్యమిదమేవ మతమ్ ॥ ౧౪౩ ॥
అజ్ఞానినామాభాసజ్ఞానినామపి తచ్చిత్తమాలిన్యసంక్షాలనద్వారా
నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వాత్ కలౌ తేనైవ ప్రాయశో ముక్తిః ప్రాప్యతే
నాన్యథేత్యర్థః ॥ ౧౪౪ ॥

యోగినః సర్వైశ్వర్యజీవన్ముక్త్యాదిసిద్ధిలాభః

హఠయోగక్రమాత్ కాష్ఠా సహ జీవలయాదికమ్ ।
నాకృతం మోక్షమార్గం స్యాత్ ప్రసిద్ధం పశ్చిమం వినా ॥ ౧౪౫ ॥

ఆదౌ రోగాః ప్రణశ్యన్తి పశ్చాజ్జాడ్యం శరీరజమ్ ।
తతః సమరసో భూత్వా చన్ద్రో వర్షత్యనారతమ్ ॥ ౧౪౬ ॥

ధాతూంశ్చ సంగ్రహేద్వహ్నిః పవనేన సమం తతః ।
నానానాదాః ప్రవర్తన్తే మార్దవం స్యాత్ కలేబరమ్ ॥ ౧౪౭ ॥

జిత్వా వృష్ట్యాదికం జాడ్యం ఖేచరః స భవేన్నరః ।
సర్వజ్ఞోఽసౌ భవేత్ కామరూపః పవనవేగవాన్ ॥ ౧౪౮ ॥

క్రీడతే త్రిషు లోకేషు జాయన్తే సిద్ధయోఽఖిలాః।
కర్పూరే లీయమానే కిం కాఠిన్యం తత్ర విద్యతే॥ ౧౪౯॥

అహంకారక్షయే తద్వద్దేహే కఠినతా కుతః।
సర్వకర్తా చ యోగీన్ద్రః స్వతన్త్రోఽనన్తరూపవాన్॥ ౧౫౦॥

జీవన్ముక్తో మహాయోగీ జాయతే నాత్ర సంశయః।

ప్. ౪౨౦) హఠయోగం స్తౌతి- హఠేతి। అకృతమకృత్రిమం తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్త్వమేతి సుషుమ్నా తు పరే లీనా విరజా బ్రహ్మరూపిణీ ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం యత్రార్థజాతం తత్తజ్జ్ఞానేన సహ జీవతో యోగినో లయాదికమశ్నుతే తదిదం హఠయోగక్రమాదనుష్ఠానాత్ సిద్ధం పశ్చిమం మోక్షమార్గం మహాపథం వినా యోగినాం కాపి కాష్ఠా న విద్యతే ఇత్యర్థః ॥ ౧౪౫॥ ఇత్థంభూతయోగప్రశంసాపూర్వకం నానావిధసిద్ధిభూషణం యోగినం జీవన్ముక్తత్వేన ఈశ్వరత్వేన చ స్తౌతి- ఆదావితి। ఆదౌ అభ్యాసదశాయామేవ సర్వం రోగాః। శరీరజమ్ ఆలస్యాది। ప్రాణాగ్నిసూర్యచన్ద్రశక్తిశివయోగతశ్చన్ద్రోఽనారతమన-వరతమ్ అమృతధారాం వర్షతి॥ ౧౪౬॥ తతో మూలాధారగతోఽగ్నిః పవనేన సమం స్థిత్వా ధాతూంశ్చ సంగ్రహేత్ బలవృద్ధిం వీర్యస్తమ్భనం చ కుర్యాదిత్యర్థః। మార్దవం బాలవత్ కోమలం భవతీత్యర్థః॥ ౧౪౭॥ జిత్వా అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి ఇత్యాదిజడతాం విహాయ తేజసా ఖేచరః స భవేన్నరః। ఏవమభ్యాసయోగీ సోఽయం సూర్యో భవతీత్యర్థః। కించ- సర్వజ్ఞః॥ ౧౪౮॥ స్వేచ్ఛామాత్రేణ జాయన్తే। కథం పునరస్య కలేబరం కాఠిన్యం విహాయ మార్దవం భజతీత్యత్ర సదృష్టాన్తముత్తరమాహ-

కర్పూర ఇతి । దీపకణికాయోగతః కర్పూరే ॥ ౧౪౯ ॥ యోగాగ్నినా అహంకారక్షయే ।
మార్దవదేహః ఆకాశదేహో వా భవేదయమిత్యర్థః । కించ- సర్వకర్తా ॥
౧౫౦ ॥

కృత్రిమాకృత్రిమసిద్ధీనాం గోపనవిధిః

ద్వివిధాః సిద్ధయో లోకే కల్పితాకల్పితాస్తథా ॥ ౧౫౧ ॥

రసౌషధిక్రియాజాలమన్త్రాభ్యాసాదిసాధనాత్ ।
సిధ్యన్తి సిద్ధయో యాస్తు కల్పితాస్తాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౧౫౨ ॥

అనిత్యా అల్పవీర్యాస్తాః సిద్ధయః సాధనోద్భవాః ।
సాధనేన వినాప్యేవం జాయన్తే స్వత ఏవ హి ॥ ౧౫౩ ॥

స్వాత్మయోగైకనిష్ఠేషు స్వాతన్త్ర్యాదీశ్వరప్రియాః ।
ప్రభూతాః సిద్ధయో యాస్తాః కల్పనారహితాః స్మృతాః ॥ ౧౫౪ ॥

సిద్ధా నిత్యా మహావీర్యా ఇచ్ఛారూపాః స్వయోగజాః ।
చిరకాలాత్ ప్రజాయన్తే వాసనారహితేషు చ ॥ ౧౫౫ ॥

తాస్తు గోప్యా మహాయోగాత్ పరమాత్మపదేఽవ్యయే ।
వినా కార్యం సదా గుప్తం యోగసిద్ధస్య లక్షణమ్ ॥ ౧౫౬ ॥

యోగజాః సిద్ధయః కతివిధాః ఇత్యత్ర కృత్రిమాకృత్రిమభేదేన
ద్వివిధా ఇత్యాహ- ద్వివిధా ఇతి ॥ ౧౫౧-౧౫౨ ॥ అకల్పితాస్తు సాధనేన ॥

౧౫౩-౧౫౪ || స్వేనైవ సిద్ధాః || ౧౫౫ || తాసాం గోపనీయతామాహ- తాస్త్వితి | మహాయోగాత్ పరమాత్మపదే స్థితేన యోగినా కార్యం వినా తాః సిద్ధయో గోపనీయాః | సదా సిద్ధిజాలం గుప్తం గోప్యం భవితవ్యమితి యత్ తద్యోగసిద్ధస్య లక్షణం సహజమిత్యర్థః || ౧౫౬ ||

యోగసిద్ధజీవన్ముక్తయోః సూచకమ్

యథాకాశం సముద్ధిశ్య గచ్ఛద్భిః పథికైః పథి |
నానాతీర్థాని దృశ్యన్తే నానామార్గాస్తు సిద్ధయః || ౧౫౭ ||

స్వయమేవ ప్రజాయన్తే లాభాలాభవివర్జితే |
యోగమార్గే తథైవేదం సిద్ధిజాలం ప్రవర్తతే || ౧౫౮ ||

పరీక్షకైః స్వర్ణకారైర్హేమ సంప్రోచ్యతే యథా |
సిద్ధిర్భిలక్షయేత్ సిద్ధం జీవన్ముక్తం తథైవ చ || ౧౫౯ ||

అలౌకికగుణస్తస్య కదాచిద్ దృశ్యతే ధ్రువమ్ |
సిద్ధిభిః పరిహీనం తు నరం బద్ధం తు లక్షయేత్ || ౧౬౦ ||

సిద్ధయో యోగినామేవ స్యుః ఇతి సంకల్పితా భవేయురిత్యత ఆహ- యథేతి | కార్యం సముద్ధిశ్య | తథా యదృచ్ఛయా యోగినో నానామార్గాః సిద్ధయో దృశ్యన్తే || ౧౫౭ || యోగిని స్వయమేవ | యథా ఆకాశమార్గే తీర్థాని దృశ్యన్తే యోగమార్గే || ౧౫౮ || స్వర్ణం స్వర్ణపరీక్షకవత్ సిద్ధం సిద్ధిభిః పరీక్ష్య తన్నికటే సిద్ధయో యది స్యుః తదా తం సిద్ధం ముక్తం

విద్యాత్ | యది తాః న స్యుః తదా తం బద్ధం విద్యాదిత్యాహ- పరీక్షకైరితి | యద్యయం జ్ఞానీ తదా తం జీవన్ముక్తమ్ || ౧౪౯ || తస్మిన్ యద్యస్తి తదా చిరపరిచయాత్ అలౌకికేతి | తస్య తస్మిన్ || ౧౬౦ ||

దేహే సత్యపి జ్ఞానినో విదేహముక్తిలాభః

అజరామరపిణ్డో యో జీవన్ముక్తః స ఏవ హి |
పశుకుక్కుటకీటాద్యా మృతిం సంప్రాప్నువన్తి వై || ౧౬౧ ||

తేషాం కిం పిణ్డపాతేన ముక్తిర్భవతి పద్మజ |
న బహిఃప్రాణ ఆయాతి పిణ్డస్య పతనం కుతః || ౧౬౨ ||

పిణ్డపాతేన యా ముక్తిః సా ముక్తిర్న తు హన్యతే |
దేహే బ్రహ్మత్వమాయాతే జలానాం సైన్ధవం యథా || ౧౬౩ ||

అనన్యతాం యదా యాతి తదా ముక్తః స ఉచ్యతే |
విమతాని శరీరాణి ఇన్ద్రియాణి తథైవ చ || ౧౬౪ ||

బ్రహ్మ దేహత్వమాపన్నం వారి బుద్బుదతామివ |

యద్యయం యోగసహితజ్ఞానీ తదా అజరేతి | అజరామరపిణ్డత్వం జ్ఞానయోగినః కథమ్ ? పిణ్డస్యాజరామరత్వే అస్య పిణ్డపాతలక్షణవిదేహముక్తిస్స్వప్నేఽపి దుర్లభః ఇత్యత ఆహ- పశ్చితి || ౧౬౧ || న బహిఃప్రాణ ఆయాతి యోగీ || ౧౬౨ || పిణ్డపాతేనోత్థా ముక్తిః హన్యతే నేతి కాక్వర్థః | కింతు హన్యత ఏవేత్యర్థః |

విదేహముక్తిః కథమిత్యత్ర దేహ ఇతి । జలానాం కార్యం సైన్ధవమ్ ॥ ౧౬౩ ॥ పరదృష్టిసమర్పితదేహాభాసాదావాత్మాత్మీయాభిమతివైరల్య-విదేహముక్తో భవతీత్యర్థః । విదేహముక్తేః స్వాతిరేకేణ కించిదస్తి నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవపూర్వకత్వాత్ స్వమాత్రాతిరేకేణ

దేహాసుభానం శివజీవభానం
జగద్విభానం పరమాత్మభానమ్ ।
నానావిభానం న హి భాతి యస్మిన్
స రామచన్ద్రోఽస్మి విదేహముక్తః ॥

ఇతి విదేహముక్తిమహావాక్యప్రభోక్తేః, ఆత్యన్తికదేహాద్యభిమానాసంభవజ్ఞాన్యేవ పరదృష్ట్యా దేహే సత్యపి విదేహముక్తో భవతీత్యర్థః । అన్యథా ఇదానీం మే దేహాదిః ఆత్మాత్మీయాభిమానతయా సత్యవత్ భాతి తేన జీవో బద్ధః స్యామ్, ఇదానీం దేహాదిః వ్యావహారికప్రాతిభాసికదృష్టిభ్యాం మిథ్యాత్వేన దృశ్యతే జీవన్ముక్తో వా స్యామ్, ఇతో వర్తమానదేహపాతానన్తరం విదేహముక్తో భవిష్యామీతి స్వాతిరిక్తకలనావతాం విదేహముక్తిః భవితవ్యా స్యాత్ । న హి తేషాం స్వప్నేఽపి సా భవితుర్మర్హతి తేషాం స్వాతిరిక్తదేహాభాసానువర్తనాదిత్యత్ర

తస్మిన్ కాలే విదేహాతిదేహేస్మరణవర్జితః ।
ఈషన్మాత్రం స్మృతశ్చేద్యస్తదా సర్వసమన్వితః ॥

ఇతి ||

అణుమాత్రేఽపి వైధర్మ్యే జాయమానే విపశ్చితః |
అసంగతాపి నాస్త్యేవ కిముతావరణచ్యుతిః ||

ఇతి శ్రుతేః గౌడపాదాచార్యోక్తేశ్చ | యేషాం స్వాతిరేకేణ దేహాదికమస్తీతి భ్రాన్తిః తద్దృష్ట్యా దేహాపాయసిద్ధేయం విదేహముక్తిః స్యాదేవ | యేషాం పునః స్వాతిరిక్తదేహాద్యుపలక్షితస్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతమస్తి నాస్తీతి విభ్రమోక్తిరప్యపహ్నవతాం భజతి తదపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానసమకాలమేవ తే పరదృష్ట్యా దేహవన్త ఇవ భాతా అపి విదేహముక్తా ఏవ భవన్తీత్యత్ర న వివాద ఇతి సిద్ధమ్ | తథా చ స్మృతిః-

స్వకల్పితశరీరాదావాత్మాత్మీయాభిమానతః |
జీవత్వమేత్య చిన్మాత్రం బద్ధవత్ సంసరత్యహో ||
యది స్వజ్ఞానతో దేహః ప్రాతిభాసికతామియాత్ |
తదా జీవన్ముక్తవత్ తచ్చిన్మాత్రం ప్రతిభాతి హి ||
స్వమాత్రవ్యతిరేకేణ యదా దేహాది న స్ఫురేత్ |
తదా విదేహకైవల్యం చిన్మాత్రం ప్రాప్తవత్ భవేత్ ||
స్వకల్పితశరీరాదిః భాత్వా భాతు సదా స్వయమ్ |
చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమచిన్మాత్రం భవేత్ కథమ్ ||

ఇతి ||

ప్రకృతే తు పరదృష్ట్యా విమతాని । సన్తు న సన్తు వా ॥ ౧౬౪ ॥
సర్వప్రకారేణాపి బ్రహ్మ । యథా వార్యతిరిక్తం బుద్బుదాదికం నాస్తి తథా బ్రహ్మాతిరేకేణ దేహాదికం నాస్తీత్యర్థః ॥

పిణ్డాణ్డస్య శివాలయత్వవర్ణనమ్

దశద్వారపురం దేహం దశనాడీమహాపథమ్ ॥ ౧౬౫ ॥

దశభిర్వాయుభిర్వ్యాప్తం దశేన్ద్రియపరిచ్ఛదమ్ ।
షడాధారాపవరకం షడన్వయమహావనమ్ ॥ ౧౬౬ ॥

చతుఃపీఠసమాకీర్ణం చతురామ్నాయదీపకమ్ ।
బిన్దునాదమహాలిఙ్గం శివశక్తినికేతనమ్ ॥ ౧౬౭ ॥

దేహం శివాలయం ప్రోక్తం సిద్ధిదం సర్వదేహినామ్ ।

ఉత్తమాధికారిణాం బ్రహ్మయాథాత్మ్యం ప్రకటయిత్వా మధ్యమాధికారిణాం పిణ్డాణ్డేయత్తాం ప్రకటయతి- దశద్వారేతి ॥ ౧౬౫-౧౬౬ ॥ చతురామ్నాయదీపకం చతుర్వేదప్రకాశకమిత్యర్థః బిన్దునాదమహాలిఙ్గం విన్దుః మనః, నాదో బుద్ధిః,

తద్వృత్తిసహస్రభావాభావప్రకాశకమహాలిఙ్గం ప్రత్యక్చైతన్యం యత్ర తత్ తథోక్తమ్ । శివశక్తినికేతనమ్, జీవకుణ్డల్యాధారత్వాత్ దేహస్యేత్యర్థః ॥ ౧౬౭ ॥ దేహం శివాలయం ప్రోక్తమ్,

దేహో దేవాలయః ప్రోక్తః స జీవః కేవలః శివః।
త్యజేదజ్ఞాననిర్మాల్యం సోఽహంభావేన పూజయేత్॥

ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్॥

ఆధారషట్కపీఠచతుష్టయయోః వివరణమ్

గుదమేఢ్రాన్తరాలస్థం మూలాధారం త్రికోణకమ్॥ ౧౬౮॥

శివస్య జీవరూపస్య స్థానం తద్ధి ప్రచక్షతే।
యత్ర కుణ్డలినీ నామ పరా శక్తిః ప్రతిష్ఠితా॥ ౧౬౯॥

యస్మాదుత్పద్యతే వాయుర్యస్మాద్వహ్నిః ప్రవర్తతే।
యస్మాదుత్పద్యతే బిన్దుర్యస్మాన్నాదః ప్రవర్తతే॥ ౧౭౦॥

యస్మాదుత్పద్యతే హంసో యస్మాదుత్పద్యతే మనః।
తదేతత్ కామరూపాఖ్యం పీఠం కామఫలప్రదమ్॥ ౧౭౧॥

స్వాధిష్ఠానాహ్వయం చక్రం లిఙ్గమూలే షడశ్రకే।
నాభిదేశే స్థితం చక్రం దశారం మణిపూరకమ్॥ ౧౭౨॥

ద్వాదశారం మహాచక్రం హృదయే చాప్యనాహతమ్।
తదేతత్ పూర్ణగిర్యాఖ్యం పీఠం కమలసంభవ॥ ౧౭౩॥

కణ్ఠకూపే విశుద్ధ్యాఖ్యం యచ్చక్రం షోడశాశ్రకమ్ ।
పీఠం జాలన్ధరం నామ తిష్ఠత్యత్ర సురేశ్వర ॥ ౧౭౪ ॥

ఆజ్ఞా నామ భ్రువోర్మధ్యే ద్విదలం చక్రముత్తమమ్ ।
ఉడ్యాణాఖ్యం మహాపీఠముపరిష్టాత్ ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౧౭౫ ॥

చతురశ్రం ధరణ్యాదౌ బ్రహ్మా తత్రాధిదేవతా ।
అర్ధచన్ద్రాకృతిజలం విష్ణుస్తస్యాధిదేవతా ॥ ౧౭౬ ॥

త్రికోణమణ్డలం వహ్నే రుద్రస్తస్యాధిదేవతా ।
వాయోర్బిమ్బం తు షట్కోణమీశ్వరోఽస్యాధిదేవతా ॥ ౧౭౭ ॥

ఆకాశమణ్డలం వృత్తం దేవతాస్య సదాశివః ।
నాదరూపం భ్రువోర్మధ్యే మనసో మణ్డలం విదుః ॥ ౧౭౮ ॥

షడాధారాపవరకమిత్యంశం వివృణోతి- గుదేతి ॥ ౧౬౮-౧౭౦
॥ చతుష్పీఠసమాకీర్ణమిత్యంశం చ వివృణోతి- తదేతదితి ॥ ౧౭౧-
బ్రహ్మాస్మీతి విదుః, జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయేత్ సదా
యతిః ఇతి శ్రుతేః । ఏవం పిణ్డాణ్డయాథాత్మ్యం ప్రత్యఞ్చమాత్మానం యో
జానాతి సోఽయం మునిః బ్రహ్మాణ్డయాథాత్మ్యం బ్రహ్మ జానాతి
వ్యష్టిసమష్టిప్రపఞ్చాపవాదాధికరణప్రత్యక్పరచితోరేకత్వాత్ ।
కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః ॥ ౧౭౮ ॥

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

యోగజ్ఞానాధికారీ

పునర్యోగస్య మాహాత్మ్యం శ్రోతుమిచ్ఛామి శంకర |
యేన విజ్ఞానమాత్రేణ ఖేచరీసమతాం వ్రజేత్ || ౧ ||

శృణు బ్రహ్మన్ ప్రవక్ష్యామి గోపనీయం ప్రయత్నతః |
ద్వాదశాబ్దం తు శుశ్రూషాం యః కుర్యాదప్రమాదతః || ౨ ||

తస్మై వక్తా యథాతథ్యం దాన్తాయ బ్రహ్మచారిణే |
పాణ్డిత్యాదర్థలోభాద్వా ప్రమాదాద్యః ప్రయచ్ఛతి || 3 ||

తేనాధీతం శ్రుతం తేన తేన సర్వమనుష్ఠితమ్ |
మూలమన్త్రం విజానాతి యో విద్వాన్ గురుదర్శితమ్ || ४ ||

ఏవం ఈశ్వరముఖాత్ జ్ఞానయోగం శ్రుత్వాప్యతృప్త ఇవ చతురాననః పునర్యోగజ్ఞానమాహాత్మ్యం పృచ్ఛతీత్యాహ- పునరితి | ఖేచరసూర్యవదతితేజస్వీ భవేత్ || ౧ || ప్రశ్నోత్తరం భగవానాహ- శృణ్వితి || ౨ || మయా వక్ష్యమాణవిద్యాం తస్మై || 3 || అనధికారివిద్యాదానదోషేణ తత్ సర్వం హీయతే ఇత్యర్థః | యద్యధికారీ గురుముఖతో యథావత్ విజానాతి స కృతకృత్యో భవతీత్యాహ- మూలేతి || ४ ||

ప్రణవాఖ్యమూలమన్త్రమహిమా

శివశక్తిమయం మన్త్రం మూలాధారాత్ సముత్థితమ్ ।
తస్య మన్త్రస్య వై బ్రహ్మన్ శ్రోతా వక్తా చ దుర్లభః ॥ ౫ ॥

ఏతత్ పీఠమితి ప్రోక్తం నాదలిఙ్గం మదాత్మకమ్ ।
తస్య విజ్ఞానమాత్రేణ జీవన్ముక్తో భవేజ్జనః ॥ ౬ ॥

అణిమాదికమైశ్వర్యమచిరాదేవ జాయతే ।

తన్మన్త్రం స్తౌతి- శివేతి । స మన్త్రః ప్రణవో నాదో వా
భవితుమర్హతి । తదియత్తాం బుద్ధ్వా వక్తా శ్రోతా పరమేశ్వరోఽహమేవ । న హి
మద్వ్యతిరిక్తః కోఽపి

తదియత్తాజ్ఞో వక్తా శ్రోతా అస్తి ॥ ౫ ॥ తన్మన్త్రస్వరూపమాచష్ట-
సర్వాధికరణత్వాత్ పీఠత్వమ్ । యద్భజతాం స్వాతిరిక్తలిఙ్గజ్ఞానం న
దదాతి తన్నాదలిఙ్గమ్ । తత్ కిం త్వత్తోఽన్యదిత్యత్ర అహమేవాత్మా స్వరూపం
యస్య తత్ మదాత్మకమేవ అభిధానాభిధేయయోరేకత్వాత్ ।
తజ్జ్ఞానఫలమాహ- తస్యేతి ॥ ౬ ॥

మూలమన్త్రత్వనిర్వచనమ్

మననాత్ ప్రాణనాచ్చైవ మద్రూపస్యావబోధనాత్ ॥ ౭ ॥

మన్త్రమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మన్ మదధిష్ఠానతోఽపి వా ।
మూలత్వాత్ సర్వమన్త్రాణాం మూలాధారాత్ సముద్భవాత్ ॥ ౮ ॥

మూలస్వరూపలిఙ్గత్వాన్మూలమన్త్ర ఇతి స్మృతః।

తస్య మూలమన్త్రత్వం కుత ఇత్యత ఆహ- మననాదితి ॥ ౭ ॥ మన్త్రమితి విభక్తివ్యత్యయః। తద్యథా శఙ్కునా సర్వాణి పర్ణాని సన్తృణ్ణాని ఏవమేవోంకారేణ సర్వా వాక్ సన్తృణ్ణా ఓంకార ఏవేదం సర్వమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన మూలత్వాత్ ॥ ౮ ॥

నాదలిఙ్గత్వనిర్వచనమ్

సూక్ష్మత్వాత్ కారణత్వాచ్చ లయనాద్గమనాదపి ॥ ౯ ॥

లక్షణాత్ పరమేశస్య లిఙ్గమిత్యభిధీయతే।

పునస్తస్య లిఙ్గత్వం సూత్రత్వం చాహ- సూక్ష్మత్వాదితి ॥ ౯-౧౦ ॥

సూత్రత్వనిర్వచనమ్

సంనిధానాత్ సమస్తేషు జన్తుష్వపి చ సంతతమ్ ॥ ౧౦ ॥

సూచకత్వాచ్చ రూపస్య సూత్రమిత్యభిధీయతే।

ప్రణవస్య బిన్దుపీఠత్వమ్

మహామాయా మహాలక్ష్మీర్మహాదేవీ సరస్వతీ || ౧౧ ||

ఆధారశక్తిరవ్యక్తా యయా విశ్వం ప్రవర్తతే |
సూక్ష్మాభా బిన్దురూపేణ పీఠరూపేణ వర్తతే || ౧౨ ||

ప్రణవస్యైవ మూలమన్త్రత్వేన లిఙ్గత్వేన సూత్రత్వేన చ ప్రకృతత్వాత్ ప్రకృతిత్వమ్ ప్రణవత్వాత్ ప్రకృతిత్వం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ఇతి శ్రుతేః | సేయం ప్రకృతిః కీదృశీత్యత ఆహ- మహామాయేతి || ౧౧ || యయా ప్రణవప్రకృత్యా అభిధానాభిధేయాత్మకం విశ్వం ప్రవర్తతే, యా చ దుర్గాలక్ష్మీసరస్వతీత్వేన వ్యవహ్రియతే సేయమాధారశక్తిరవ్యక్తరూపా భవతి | కేన రూపేణ వ్యక్తావ్యక్తత్వమిత్యత్ర బిన్దుః మనస్తద్రూపేణ సూక్ష్మాభా | కామరూపాదిచుతుష్పీఠరూపేణ స్థూలత్వమ్ || ౧౨ ||

నిర్విశేషప్రణవబ్రహ్మావగత్యుపాయః

బిన్దుపీఠం వినిర్భిద్య నాదలిఙ్గముపస్థితమ్ |
ప్రాణేనోచ్చార్యతే బ్రహ్మన్ షణ్ముఖీకరణేన చ || ౧౩ ||

గురూపదేశమార్గేణ సహసైవ ప్రకాశతే |

ఏవం స్థూలసూక్ష్మాకారేణ యా వర్తతే తద్గతహేయాంశాపాయసిద్ధం బ్రహ్మ గురూపదేశతో నిర్విశేషం ప్రకాశతే ఇత్యాహ- బిన్ద్వితి | హే బ్రహ్మన్ యా ప్రాణాపానవ్యాపారతః సోఽహమోమిత్యుచ్చార్యతే తద్గతహేయాంశం బిన్దుపీఠం వ్యక్తావ్యక్తాత్మకం గురూపదేశమార్గేణ షణ్ముఖీకరణేన, చశబ్దతో నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానాసినా చ,

తిలశో వినిర్భిద్య వర్తమానస్య యోగినః యదుపస్థితం నాదలిఙ్గం
స్వాతిరిక్తబిన్దుపీఠోపలక్షితజాగ్రజ్జాగ్ర-
స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి కాలత్రయేఽపి యన్న దదాతి తుర్యతురీయం
బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా సహసైవ ప్రకాశతే ఇత్యర్థః || ౧౩ ||

స్థూలసూక్ష్మబీజరూపైః త్రివిధం బ్రహ్మ

స్థూలం సూక్ష్మం పరం చేతి త్రివిధం బ్రహ్మణో వపుః || ౧౪ ||

పఞ్చబ్రహ్మమయం రూపం స్థూలం వైరాజముచ్యతే |
హిరణ్యగర్భసూక్ష్మం తు నాదం బీజత్రయాత్మకమ్ || ౧౫ ||

యత్తుర్యతుర్యరూపేణ అవశిష్టం తదేవ
స్వాజ్ఞాదిదృష్టితారతమ్యానురోధేన స్థూలసూక్ష్మపరరూపేణ త్రిధా
విభాతీత్యాహ- స్థూలమితి || ౧౪ || తత్ర స్థూలం తు పఞ్చేతి | అపరం తు
హిరణ్యేతి | తుశబ్దాత్ బీజచైతన్యమపి గృహ్యతే | తత్తు
ఆకారాదిబీజత్రయాత్మకమ్ || ౧౫ ||

శుద్ధతత్త్వస్య ఆత్మమన్త్రాభ్యాసైకవేద్యత్వమ్

పరం బ్రహ్మ పరం సత్యం సచ్చిదానన్దలక్షణమ్ |
అప్రమేయమనిర్దేశ్యమవాఙ్మనసగోచరమ్ || ౧౬ ||

శుద్ధం సుక్ష్మం నిరాకారం నిర్వికారం నిరఞ్జనమ్ |
అనన్తమపరిచ్ఛేద్యమనూపమమనామయమ్ || ౧౭ ||

ఆత్మమన్త్రసదాభ్యాసాత్ పరతత్త్వం ప్రకాశతే ।

సర్వస్మాత్ పరం తు ఆత్మమన్త్రాభ్యాసేన ప్రకాశతే న స్వేనేత్యాహ-
ఆత్మమన్త్రశబ్దేన ప్రణవమహావాక్యజాతముంచ్యతే । సుప్తేరుత్థాయ
సుప్త్యన్తం బ్రహ్మైకం ప్రవిచిన్త్యతామ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన
శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానుసంధానం అభ్యాసః ॥

పరతత్త్వాభివ్యక్తిచిహ్నాని

తదభివ్యక్తిచిహ్నాని సిద్ధిద్వారాణి మే శృణు ॥ ౧౮ ॥

దీపజ్వాలేన్దుఖద్యోతవిద్యున్నక్షత్రభాస్వరాః ।
దృశ్యన్తే సూక్ష్మరూపేణ సదా యుక్తస్య యోగినః ॥ ౧౯ ॥

అణిమాదికమైశ్వర్యమచిరాత్ తస్య జాయతే ।

ఏవం పరతత్త్వసాక్షాత్కారాభివ్యక్తిచిహ్నాని కానీత్యత ఆహ- తదితి ॥
౧౮-౧౯ ॥ యదీచ్ఛా జాయతే తదా అణిమాదికమ్ ।

నాదానుసంధానమహిమా

నాస్తి నాదాత్ పరో మన్త్రో న దేవః స్వాత్మనః పరః ॥ ౨౦ ॥

నానుసంధేః పరా పూజా న హి తృప్తేః పరం సుఖమ్ ।

గోపనీయం ప్రయత్నేన సర్వదా సిద్ధిమిచ్ఛతా ॥ ౨౧ ॥

నాదాత్మానుసంధానతృప్తితుల్యం నాస్తీత్యాహ- నాస్తీతి ॥ ౨౦ ॥
ఏవంవిశేషణవిశిష్టస్యాత్మమన్త్రస్యాతిరహస్యార్థత్వేన
గోపనీయతామాహ- గోపనీయమితి ॥

గురుభగవద్భక్తేరేవ పరతత్త్వజ్ఞానసంభవః

మద్భక్త ఏతద్విజ్ఞాయ కృతకృత్యః సుఖీ భవేత్ ।
యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ ।
తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః ॥ ౨౨ ॥

ఇతి ॥

ఏతజ్జ్ఞానఫలమాహ- మద్భక్త ఇతి ॥ ౨౧ ॥
శ్రుత్యాచార్యభక్తస్యైవ ఉక్తార్థః ప్రకాశతే ఇత్యాహ- యస్యేతి ॥ ౨౨ ॥

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

నాదబ్రహ్మణః పరాపశ్యన్త్యాదిరూపచతుష్టయమ్

యన్నమస్యచిదాఖ్యాతం యత్ సిద్ధీనాం చ కారణమ్ ।
యేన విజ్ఞానమాత్రేణ జన్మబన్ధాత్ ప్రముచ్యతే ॥ ౧ ॥

అక్షరం పరమో నాదః శబ్దబ్రహ్మేతి కథ్యతే ।
మూలాధారగతా శక్తిః స్వాధారా బిన్దురూపిణీ ॥ ౨ ॥

తస్యాముత్పద్యతే నాదః సూక్ష్మబీజాదివాఙ్కురః ।
తాం పశ్యన్తీం విదుర్విశ్వం యయా పశ్యన్తి యోగినః ॥ ౩ ॥

హృదయే వ్యజ్యతే ఘోషో గర్జత్పర్జన్యసంనిభః ।
తత్ర స్థితా సురేశాన మధ్యమేత్యభిధీయతే ॥ ౪ ॥

ప్రాణఏన చ త్వరాఖ్యేన ప్రథితా వైఖరీ పునః ।

నాస్తి నాదాత్ పరో మన్త్రః ఇతి యదుక్తం
తద్వైఖరీప్రపఞ్చప్రపఞ్చనాయ తృతీయాధ్యాయ ఆరభ్యతే-
యన్నమస్యేతి । నమస్త్వైక్యం ప్రవదేత్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన యన్నమస్య
యదైక్యమనుభూయ యోగిభిః స్వశిష్యేభ్యః చిదతిరిక్తం న కించిదస్తి
ఇత్యాఖ్యాతమిత్యత్ర

చిదిహాస్తీతి చిన్మాత్రమిదం చిన్మయమేవ చ ।
చిత్త్వం చిదహమేతే చ లోకాశ్చిదితి భావయేత్ ॥

ఇత్యాది శ్రుతేః । యత్ సర్వసిద్ధినిదానం పర్యవసానం
చిన్మాత్రసిద్ధిసమకాలం సిద్ధిజాలస్యాసిద్ధిపదం గతత్వాత్
యద్విజ్ఞానమాత్రతః స్వాతిరిక్తభ్రమాత్ అజ్ఞోఽపి

ముచ్యతే స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితస్వాతిరిక్తవిభ్రమస్య
స్వజ్ఞానతః ప్రలయప్రమాణతః స్వయమేవ అవశిష్యతే ఇత్యత్ర స్మృతిః

స్వాజ్ఞానోత్థే స్వాతిరిక్తే స్వజ్ఞానాత్ ప్రలయం గతే |
ప్రతియోగివినిర్ముక్తం స్వమాత్రమవశిష్యతే ||

ఇతి || ౧ ||

యజ్జ్ఞానాత్ ముచ్యతే ఇత్యుక్తం తత్ స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమాశ్రిత్య
పరాపరరూపేణ ద్విధా భిద్యతే ఇత్యాహ- అక్షరమితి | అత్ర
స్వజ్ఞదృష్ట్యా అనుభూతం తు అక్షరం పరమః పరమాక్షరమిత్యర్థః |
స్వాజ్ఞదృష్ట్యనుభూతం తు నాదః నాదరూపం శబ్దబ్రహ్మ
పరమాక్షరావగత్యుపాయభూతమ్, శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం
బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ఇతి శ్రుతేః | తదేతదపరం బ్రహ్మ క్వ ఆవిర్భవతీత్యత
ఆహ- మూలేతి | మూలాధారగతా పరేతి చిత్సామాన్యాత్మికా
బిన్ద్వాఖ్యావ్యక్తరూపిణీ నాదాధారా కాచన శక్తిరస్తి || ౨ || తస్యామేవ
సూక్ష్మబీజాఙ్కురవన్నాద ఉత్పద్యతే ఇత్యత్ర

పరాయామఙ్కురీభూయ పశ్యన్త్యాం ద్విదలీకృతా |
మధ్యమాయాం ముకులితా వైఖర్యాం వికసీకృతా ||

ఇతి శ్రుతేః | యా పరాత్వేనాభిమతా తామేవ పశ్యన్తీం మధ్యమాం వైఖరీం
చ విదురిత్యాహ- తామితి || ౩ || మూలాధారస్థపరాయాం యోఽఙ్కురతాం గతః
సోఽయం నాదః అనాహతాఖ్యపశ్యన్త్యాం హృదయే || ౪ || సైవ ప్రాణేన || ౫-

శాఖాపల్లవరూపేణ తాల్వాదిస్థానఘట్టనాత్ ॥ ౫ ॥

అకారాదిక్షకారాన్తాన్యక్షరాణి సమీరయేత్ ।
అక్షరేభ్యః పదాని స్యుః పదేభ్యో వాక్యసంభవః ॥ ౬ ॥

సర్వే వాక్యాత్మకా మన్త్రా వేదశాస్త్రాణి కృత్స్నశః ।
పురాణాని చ కావ్యాని భాషాశ్చ వివిధా అపి ॥ ౭ ॥

సప్తస్వరాశ్చ గాథాశ్చ సర్వే నాదసముద్భవాః ।
ఏషా సరస్వతీ దేవీ సర్వభూతగుహాశ్రయా ॥ ౮ ॥

వాయునా వహ్నియుక్తేన ప్రేర్యమాణా శనైః శనైః ।
ద్విత్రివర్ణపదైర్వాక్యైరిత్యేవం వర్తతే సదా ॥ ౯ ॥

వైఖరీసాక్షాత్కారాత్ వాక్సిద్ధిః

య ఇమాం వైఖరీం శక్తిం యోగీ స్వాత్మని పశ్యతి ।
స వాక్సిద్ధిమవాప్నోతి సరస్వత్యాః ప్రసాదతః ॥ ౧౦ ॥

వేదశాస్త్రపురాణానాం స్వయం కర్తా భవిష్యతి ।

చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని
తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః ।

గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి
తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి ||

ఇతి శ్రుతిసిద్ధవైఖరీజ్ఞానఫలమాహ- య ఇతి || ౧౦ ||

పరమాక్షరస్వరూపమ్

యత్ర బిన్దుశ్చ నాదశ్చ సోమసూర్యాగ్నివాయవః || ౧౧ ||

ఇన్ద్రియాణి చ సర్వాణి లయం గచ్ఛన్తి సువ్రత |
వాయో యత్ర విలీయన్తే మనో యత్ర విలీయతే || ౧౨ ||

యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః |
యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే || ౧౩ ||

యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగసేవయా |
యత్ర చైవాత్మనాత్మానం పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి || ౧౪ ||

సుఖమాత్యన్తికం యత్తద్బుద్ధిగ్రాహ్యమతీన్ద్రియమ్ |
ఏతత్ క్షరాక్షరాతీతమనక్షరమితీర్యతే || ౧౫ ||

క్షరః సర్వాణి భూతాని సూత్రాత్మాక్షర ఉచ్యతే |
అక్షరం పరమం బ్రహ్మ నిర్విశేషం నిరఞ్జనమ్ || ౧౬ ||

అలక్షణమలక్ష్యం తదప్రతర్క్యమనూపమమ్ |

అపారపారమచ్చేద్యమచిన్త్యమతినిర్మలమ్ ॥ ౧౭ ॥

ఆధారం సర్వభూతానామనాధారమనామయమ్ ।
అప్రమాణమనిర్దేశ్యమప్రమేయమతీన్ద్రియమ్ ॥ ౧౮ ॥

అస్థూలమనణుహ్రస్వమదీర్ఘమజమవ్యయమ్ ।
అశబ్దస్పర్శరూపం తదచక్షుఃశ్రోత్రనామకమ్ ॥ ౧౯ ॥

సర్వజ్ఞం సర్వగం శాన్తం సర్వేషాం హృదయే స్థితమ్ ।
సుసంవేద్యం గురుమతాత్ సుదుర్బోధమచేతసామ్ ॥ ౨౦ ॥

నిష్కలం నిర్గుణం శాన్తం నిర్వికారం నిరాశ్రయమ్ ।
నిర్లేపకం నిరాపాయం కూటస్థమచలం ధ్రువమ్ ॥ ౨౧ ॥

పరమాక్షరం కిమిత్యాకాఙ్క్షాయాం యత్ సర్వాపవాదాధిష్ఠానం
స్వాధిష్ఠేయనిరూపితాధిష్ఠానతాపాయసిద్ధం తదేతదిత్యాహ-
యత్రేతి ॥ ౧౧ ॥ వాయో వాయవః ॥ ౧౨-౧౪ ॥ అనక్షరం పరమాక్షరమ్ ॥
౧౫-౧౯ ॥ గురుమతాత్ గురూక్తార్థానుష్ఠానాత్ ॥ ౨౦-౨౫ ॥

శబ్దబ్రహ్మభక్తిభావనాభ్యాం పరబ్రహ్మాధిగమః

జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతిస్తమఃపారే ప్రతిష్ఠితమ్ ।
భావాభావవినిర్ముక్తం భావనామాత్రగోచరమ్ ॥ ౨౨ ॥

భక్తిగమ్యం పరం తత్త్వమన్తర్లీనేన చేతసా ।

భావనామాత్రమేవాత్ర కారణం పద్మసంభవ || ౨౩ ||

యథా దేహాన్తరప్రాప్తికారణం భావనా నృణామ్ |
విషయం ధ్యాయతః పుంసో విషయే రమతే మనః || ౨౪ ||

మామనుస్మరతశ్చిత్తం మయయేవాత్ర విలీయతే |
సర్వజ్ఞత్వం పరేశత్వం సర్వసంపూర్ణశక్తితా || ౨౫ ||

అనన్తశక్తిమత్త్వం చ మమానుస్మరణాద్భవేత్ |

ఇతి ||

నిష్కామధియా శబ్దబ్రహ్మాభిధాననాదోపాసకానాం శబ్దబ్రహ్మప్రసాదతః సర్వాపవాదాధికరణం ఏతత్ క్షరాక్షరాతీతమనక్షరమ్ ఇత్యాదినా యత్ నిర్విశేషమ్ ఇత్యాది పరం తత్త్వమ్ ఇత్యన్తవిశేషణవిశిష్టం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రం స్వయమేవేతి ప్రసీదతి | యత ఏవమ్ అతః శబ్దబ్రహ్మపరబ్రహ్మణోరుపాయోపేయత్వం సిద్ధమిత్యర్థః |

యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యన్తే కలేబరమ్ |
తం తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః ||

ఇతి స్మృత్యనురోధేన యథా దేహాన్తరప్రాప్తికారణం భావనైవ తథా అస్మిన్ లోకే యే యే సవిశేషేణ నిర్విశేషేణ వా భావేన మాం భజన్తి తే తే పురుషాః సవిశేషం నిర్విశేషం వా బ్రహ్మ భవన్తీత్యత్ర తం యథా యథోపాసతే

తథైవ భవతి ఇతి శ్రుతేః। ఇతిశబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః॥

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః

చతుర్థోఽధ్యాయః

జీవత్వస్య అసత్యత్వమ్

చైతన్యస్యైకరూపత్వాద్భేదో యుక్తో న కర్హిచిత్।
జీవత్వం చ తథా జ్ఞేయం రజ్జ్వాం సర్పగ్రహో యథా॥ ౧॥

రజ్జ్వజ్ఞానాత్ క్షణేనైవ యద్వద్రజ్జుర్హి సర్పిణీ।
భాతి తద్వచ్చితిః సాక్షాద్విశ్వాకారేణ కేవలా॥ ౨॥

స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతం సర్వైరపి నానావిధభేదభిన్నం సత్ సత్యత్వేన అనుభూయతే। తత్ కథం భావనాశతేనాప్యభావపదం భజతీత్యాకాఙ్క్షాయాం- పరమార్థదృష్ట్యభాతత్వాత్ స్వాతిరిక్తం నాస్త్యేవ। న హి శశశృఙ్గవదవస్తుని భావనా ప్రసరతి। యత్ పరమార్థం వస్తు నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే తదేవ స్వాజ్ఞదృష్టేః స్వాతిరిక్తవదవభాసతే। యదా పునః స్వజ్ఞానేన స్వాజ్ఞానం నష్టం భవతి తదా బ్రహ్మాతిరిక్తం పరమార్థదృష్టేః బ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే ఇత్యేతదర్థప్రపఞ్చనార్థం చతుర్థాధ్యాయ ఆరమ్భతే- చైతన్యస్యేతి। ఘటశరావాద్యనుగతవ్యోమవత్ చైతన్యస్య। జీవత్వం వాస్తవమ్ ఇత్యత్ర సదృష్టాన్తముత్తరమాహ- జీవత్వమితి॥ ౧॥ బ్రహ్మాతిరేకేణ జగతో దృశ్యమానత్వాత్ తత్ సత్యమిత్యత్ర తత్సత్త్వస్య

స్వాజ్ఞానావధికత్వాత్ స్వజ్ఞానోదయే తజ్జగచ్చిదేవ భవతీతి
సదృష్టాన్తమాహ- రజ్జ్వజ్ఞానాదితి || ౨ ||

సర్వప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మత్వమ్

ఉపాదానం ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణోఽన్యన్న విద్యతే |
తస్మాత్ సర్వప్రపఞ్చోఽయం బ్రహ్మైవాస్తి న చేతరత్ || 3 ||

వ్యాప్యవ్యాపకతా మిథ్యా సర్వమాత్మేతి శాసనాత్ |
ఇతి జ్ఞాతే పరే తత్త్వే భేదస్యావసరః కుతః || ౪ ||

బ్రహ్మణః సర్వభూతాని జాయన్తే పరమాత్మనః |
తస్మాదేతాని బ్రహ్మైవ భవన్తీతి విచిన్తయ || ౫ ||

బ్రహ్మైవ సర్వనామాని రూపాణి వివిధాని చ |
కర్మాణ్యపి సమగ్రాణి బిభర్తీతి విభావయ || ౬ ||

సువర్ణాజ్జాయమానస్య సువర్ణత్వం చ శాశ్వతమ్ |
బ్రహ్మణో జాయమానస్య బ్రహ్మత్వం చ తథా భవేత్ || ౭ ||

కార్యకారణవ్యాప్యవ్యాపకకలనాసత్త్వాత్ ప్రపఞ్చోఽస్తీతి
మన్యమానమాలక్ష్యాహ- ఉపాదానమితి | యస్మాదేవం తస్మాత్ || 3-౪ ||
నామరూపకర్మవత్ భూతజాతస్య బ్రహ్మకార్యత్వహేతునా తద్బ్రహ్మైవేతి
సదృష్టాన్తమాహ- బ్రహ్మణ ఇతి | యస్మాత్ బ్రహ్మణః || ౫ || కించ-
బ్రహ్మైవ || ౬ || యథా సువర్ణాత్ || ౭ ||

బ్రహ్మాతిరిక్తదర్శనాత్ అనర్థప్రాప్తిః

స్వల్పమప్యన్తరం కృత్వా జీవాత్మపరమాత్మనోః।
యస్తిష్ఠతి విమూఢాత్మా భయం తస్యాపి భాషితమ్॥ ౮॥

యదజ్ఞానాద్ భవేద్ ద్వైతమితరత్ తత్ ప్రపశ్యతి।
ఆత్మత్వేన తదా సర్వం నేతరత్ తత్ర చాణ్వపి॥ ౯॥

ఈషదపి బ్రహ్మాతిరిక్తమస్తీతి పశ్యతోఽనర్థమాహ- స్వల్పమితి। యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి ఇతి శ్రుత్యన్తరేణాపి భయం భాషితమిత్యర్థః॥ ౮॥ స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితం ద్వైతం స్వాజ్ఞానేనాద్వైతం విభాతీత్యాహ- యదితి॥ ౯॥

వ్యావహారికప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వమ్

అనుభూతోఽప్యయం లోకో వ్యవహారక్షమోఽపి సన్।
సద్రూపో యథా స్వప్న ఉత్తరక్షణబాధితః॥ ౧౦॥

స్వప్నే జాగరితం నాస్తి జాగరే స్వప్నతా న హి।
ద్వయమేవ లయే నాస్తి లయోఽపి హ్యనయోర్న చ॥ ౧౧॥

త్రయమేవ భవేన్మిథ్యా గుణత్రయవినిర్మితమ్।
అస్య ద్రష్టా గుణాతీతో నిత్యో హ్యేష చిదాత్మకః॥ ౧౨॥

యద్వన్మృది ఘటభ్రాన్తిః శుక్తౌ హి రజతస్థితిః ।
తద్బ్రహ్మణి జీవత్వం వీక్షమాణే వినశ్యతి ॥ ౧౩ ॥

యదా మృది ఘటో నామ కనకే కుణ్డలాభిధా ।
శుక్తౌ హి రజతఖ్యాతిర్జీవశబ్దార్థతా పరే ॥ ౧౪ ॥

యథైవ వ్యోమ్ని నీలత్వం యథా నీరం మరుస్థలే ।
పురుషత్వం యథా స్థాణౌ తద్వద్విశ్వం చిదాత్మని ॥ ౧౫ ॥

యథైవ శూన్యే వేతాలో గన్ధర్వాణాం పురం యథా ।
యథాకాశే ద్విచన్ద్రత్వం తద్వత్ సత్యే జగత్స్థితిః ॥ ౧౬ ॥

యథా తరఙ్గకల్లోలైర్జలమేవ స్ఫురత్యలమ్ ।
ఘటనామ్నా యథా పృథ్వీ పటనామ్నా తన్తవః ॥ ౧౭ ॥

జగన్నామ్నా చిదాభాతి సర్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ।

స్వాతిరిక్తస్య వ్యావహారికసత్యత్వం మన్యమానం ప్రత్యాహ-
అనుభూత ఇతి ॥ ౧౦ ॥ జాగ్రదాద్యవస్థానాం మిథో వ్యభిచారిత్వం
తత్కల్పనాధారస్య నిత్యత్వం చాహ- స్వప్న ఇతి ॥ ౧౧-౧౨ ॥ జీవత్వాదికం
స్వాతిరిక్తయాథాత్మ్యజ్ఞానావధికమితి సదృష్టాన్తమాహ- యద్వదితి ॥
౧౩-౧౭ ॥

స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చస్య అత్యన్తాసంభవః

యథా వన్ధ్యాసుతో నాస్తి యథా నాస్తి మరౌ జలమ్ || ౧౮ ||

యథా నాస్తి నభోవృక్షస్తథా నాస్తి జగత్స్థితిః |
గృహ్యమాణే ఘటే యద్వన్మృత్తికా భాతి వై బలాత్ || ౧౯ ||

వీక్ష్యమాణే ప్రపఞ్చే తు బ్రహ్మైవాభాతి భాసురమ్ |

కిం బహునా వాతిరిక్తప్రపఞ్చస్యాత్యన్తాసంభవమాహ- యథేతి ||
౧౮-౧౯ ||

అజ్ఞానకృతః ఆత్మని దేహాద్యారోపః

సదైవాత్మా విశుద్ధోఽస్మి హ్యశుద్ధో భాతి వై సదా || ౨౦ ||

యథైవ ద్వివిధా రజ్జుర్జ్ఞానినోఽజ్ఞానినోఽనిశమ్ |
యథైవ మృన్మయః కుమ్భస్తద్వద్దేహోఽపి చిన్మయః || ౨౧ ||

ఆత్మానాత్మవివేకోఽయం ముధైవ క్రియతే బుధైః |
సర్పత్వేన యథా రజ్జూ రజతత్వేన శుక్తికా || ౨౨ ||

వినిర్ణీతా విమూఢేన దేహత్వేన తథాత్మతా |
ఘటత్వేన యథా పృథ్వీ జలత్వేన మరీచికా || ౨౩ ||

గృహత్వేన హి కాష్ఠాని ఖడ్గత్వేనైవ లోహతా |
తద్వదాత్మని దేహత్వం పశ్యత్యజ్ఞానయోగతః || ౨౪ ||

ఇతి ||

యత ఏవమతః సద్రైవేతి || ౨౦-౨౧ || తథా సతి ఆత్మేత్యాది | అనాత్మనో దుర్లభత్వాత్ సర్వత్వేన || ౨౨-౨౩ || వస్తుతస్తు సర్వాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికమేవేతి ఫలితోఽర్థః || ౨౪ || ఇతిశబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ||

ఇతి చతుర్థోఽధ్యాయః

పఞ్చమోఽధ్యాయః

దేహస్య విష్ణ్వాలయత్వమ్

పునర్యోగం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మస్వరూపకమ్ |
సమాహితమనా భూత్వా శృణు బ్రహ్మన్ యథాక్రమమ్ || ౧ ||

దశద్వారపురం దేహం దశనాడీమహాపథమ్ |
దశభిర్వాయుభిర్వ్యాప్తం దశేన్ద్రియపరిచ్ఛదమ్ || ౨ ||

షడాధారాపవరకం షడన్వయమహావనమ్ |
చతుష్పీఠసమాకీర్ణం చతురామ్నాయదీపకమ్ || ౩ ||

బిన్దునాదమహాలిఙ్గవిష్ణులక్ష్మీనికేతనమ్ |
దేహం విష్ణ్వాలయం ప్రోక్తం సిద్ధిదం సర్వదేహినామ్ || ౪ ||

ఉత్తమాధికారిణామేవం నిర్విశేషం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య
మధ్యమాధికారిణాం పురోక్తోఽపి యోగో భూయోఽపి సప్రకారం వక్తవ్య ఇతి
పఞ్చమాధ్యాయ ఆరభ్యతే- పునరితి || ౧-౨ || యోగాచార్యైః
భుసుణ్డప్రభృతిభిః మన్త్ర- లయ- హఠ- రాజ-
భావనాసహజయోగసంప్రదాయభేదేన

షడన్వయ ఏవ మహావనం యస్మిన్ తత్ తథోక్తమ్, ఏకైకస్య
అన్వయస్య సముద్రవదపారత్వాత్ || ౩ || పురా శివశక్తినికేతనం
శివాలయమిత్యుక్తం, పునఃవిష్ణులక్ష్మీనికేతనం విష్ణ్వాలయమిత్యుక్తిః
శివవిష్ణ్వోః భేదభ్రమనిరసనార్థేతి మన్తవ్యా || ౪-౧౫ ||

ఆధారషట్కపీఠచతుష్టయయోః వివరణమ్

గుదమేఢ్రాన్తరాలస్థం మూలాధారం త్రికోణకమ్ |
శివస్య జీవరూపస్య స్థానం తద్ధి ప్రచక్షతే || ౫ ||

యత్ర కుణ్డలినీ నామ పరా శక్తిః ప్రతిష్ఠితా |
యస్మాదుత్పద్యతే వాయుర్యస్మాద్వహ్నిః ప్రవర్తతే || ౬ ||

యస్మాదుత్పద్యతే బిన్దుర్యస్మాన్నాదః ప్రవర్తతే |
యస్మాదుత్పద్యతే హంసో యస్మాదుత్పద్యతే మనః || ౭ ||

తదేతత్ కామరూపాఖ్యం పీఠం కామఫలప్రదమ్ |
స్వాధిష్ఠానాహ్వయం చక్రం లిఙ్గమూలం షడశ్రకమ్ || ౮ ||

నాభిదేశే స్థితం చక్రం దశాస్రం మణిపూరకమ్ ।
ద్వాదశారం మహాచక్రం హృదయే చాప్యనాహతమ్ ॥ ౯ ॥

తదేతత్ పూర్ణగిర్యాఖ్యం పీఠం కమలసంభవ ।
కణ్ఠకూపే విశుద్ధాఖ్యం యచ్చక్రం షోడశాశ్రకమ్ ॥ ౧౦ ॥

పీఠం జాలంధరం నామ తిష్ఠత్యత్ర చతుర్ముఖ ।
ఆజ్ఞా నామ భ్రువోర్మధ్యే ద్విదలం చక్రముత్తమమ్ ॥ ౧౧ ॥

ఉడ్యాణాఖ్యం మహాపీఠముపరిష్టాత్ ప్రతిష్ఠితమ్ ।
స్థానాన్యేతాని దేహేఽస్మిఞ్ఛక్తిరూపం ప్రకాశతే ॥ ౧౨ ॥

చతురశ్రా ధరణ్యాదౌ బ్రహ్మా తత్రాధిదేవతా ।
అర్ధచన్ద్రాకృతి జలం విష్ణుస్తస్యాధిదేవతా ॥ ౧౩ ॥

త్రికోణమణ్డలం వహ్నే రుద్రస్తస్యాధిదేవతా ।
వాయోర్బిమ్బం తు షట్కోణం సంకర్షోఽత్రాధిదేవతా ॥ ౧౪ ॥

ఆకాశమణ్డలం వృత్తం శ్రీమన్నారాయణోఽత్రాధిదేవతా ।
నాదరూపం భ్రువోర్మధ్యే మనసో మణ్డలం విదుః ॥ ౧౫ ॥

శాంభవస్థానమేతత్తే వర్ణితం పద్మసంభవ ।

ఏతత్ ప్రథమాధ్యాయాన్తే ప్రాయశః ఉక్తమిత్యాహ- శాంభవేతి ॥

నాడీచక్రస్వరూపమ్

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి నాడీచక్రస్య నిర్ణయమ్ ॥ ౧౬ ॥

మూలాధారత్రికోణస్థా సుషుమ్నా ద్వాదశాఙ్గులా।
మూలార్ధచ్ఛిన్నవంశాభా బ్రహ్మనాడీతి సా స్మృతా ॥ ౧౭ ॥

ఇడా చ పిఙ్గలా చైవ తస్యాః పార్శ్వద్వయే గతే।
విలమ్బిన్యామనుస్యూతే నాడికాన్తముపాగతే ॥ ౧౮ ॥

ఇడాయాం హేమరూపేణ వాయుర్వామేన గచ్ఛతి।
పిఙ్గలాయాం తు సూర్యాత్మా యాతి దక్షిణపార్శ్వతః ॥ ౧౯ ॥

విలమ్బినీతి యా నాడీ వ్యక్తా నాభౌ ప్రతిష్ఠితా।
తత్ర నాడ్యః సముత్పన్నాస్తిర్యగూర్ధ్వమధోముఖాః ॥ ౨౦ ॥

తన్నాభిచక్రమిత్యుక్తం కుక్కుటాణ్డమివ స్థితమ్।
గాన్ధారీ హస్తిజిహ్వా చ తస్మాన్నేత్రద్వయం గతే ॥ ౨౧ ॥

పూషా చాలమ్బుసా చైవ శ్రోత్రద్వయముపాగతే।
శూరా నామ మహానాడీ తస్మాద్భ్రూమధ్యమాశ్రితా ॥ ౨౨ ॥

విశ్వోదరీ తు యా నాడీ సా భుఙ్క్తేఽన్నం చతుర్విధమ్।
సరస్వతీ తు యా నాడీ సా జిహ్వాన్తం ప్రసర్పతే ॥ ౨౩ ॥

రాకాహ్వయా తు యా నాడీ పీత్వా చ సలిలం క్షణాత్ ।
క్షుతముత్పాదయేద్ ఘ్రాణే శ్లేష్మాణం సంచినోతి చ ॥ ౨౪ ॥

కణ్ఠకూపోద్భవా నాడీ శఙ్ఖిన్యాఖ్యా త్వధోముఖీ ।
అన్నసారం సమాదాయ మూర్ధ్ని సంచినుతే సదా ॥ ౨౫ ॥

నాభేరధోగతాస్తిస్రో నాడయః స్యురధోముఖాః ।
మలం త్యజేత్ కుహూర్నాడీ మూత్రం ముఞ్చతి వారుణీ ॥ ౨౬ ॥

చిత్రాఖ్యా సీవినీ నాడీ శుక్లమోచనకారిణీ ।
నాడీచక్రమితి ప్రోక్తం బిన్దురూపమతః శృణు ॥ ౨౭ ॥

తతో నాడీచక్రస్వరూపమాహ- అత ఇతి ॥ ౧౬-౨౭ ॥

బిన్ద్వగ్నిసోమాత్మకం బ్రహ్మశరీరత్రయమ్

స్థూలం సూక్ష్మం పరం చేతి త్రివిధం బ్రహ్మణో వపుః ।
స్థూలం శుక్లాత్మకం బిన్దుః సూక్ష్మం పఞ్చాగ్నిరూపకమ్ ॥ ౨౮ ॥

సోమాత్మకః పరః ప్రోక్తః సదా సాక్షీ సదాచ్యుతః ।

కాలాగ్న్యాది పఞ్చాగ్నిరూపకమ్ ॥ ౨౮ ॥

పఞ్చాగ్నిభావనా, తత్ఫలం చ

పాతాలానామధోభాగే కాలాగ్నిర్యః ప్రతిష్ఠితః || ౨౯ ||

స మూలాగ్నిః శరీరేఽగ్నిర్యస్మాన్నాదః ప్రజాయతే |
బడబాగ్నిః శరీరస్థో హ్యస్థిమధ్యే ప్రవర్తతే || ౩౦ ||

కాష్ఠపాషాణయోర్వహ్నిర్హ్యస్థిమధ్యే ప్రవర్తతే |
కాష్ఠపాషాణజో వహ్నిః పార్థివో గ్రహణీగతః || ౩౧ ||

అన్తరిక్షగతో వహ్నిర్వైద్యుతః స్వాన్తరాత్మకః |
నభఃస్థః సూర్యరూపోఽగ్నిర్నాభిమణ్డలమాశ్రితః || ౩౨ ||

విషం వర్షతి సూర్యోఽసౌ స్రవత్యమృతమున్ముఖః |
తాలుమూలే స్థితశ్చన్ద్రః సుధాం వర్షత్యధోముఖః || ౩౩ ||

భ్రూమధ్యనిలయో బిన్దుః శుద్ధస్ఫటికసంనిభః |
మహావిష్ణోశ్చ దేవస్య తత్ సూక్ష్మం రూపముచ్యతే || ౩౪ ||

ఏతత్ పఞ్చాగ్నిరూపం యో భావయన్ బుద్ధిమాన్ ధియా |
తేన భుక్తం చ పీతం చ హుతమేవ న సంశయః || ౩౫ ||

క్రమాత్ పఞ్చాగ్నిస్వరూపమాహ- పాతాలానామితి |
అతలాదిపాతాలానాం పాతాలాన్తలోకానాం పాతాలానామ్ || ౨౯ || కాలాగ్నిరేవ
నాదాధారాగ్నిర్భూత్వా శరీరే వర్తతే || ౩౦ || తథా కాష్ఠేతి | గ్రహణీగతః-
పఞ్చాగ్నిభావనాఫలమాహ- ఏతదితి || ౩౫ ||

కుణ్డలినీప్రబోధనమ్

సుఖసంసేవితం స్వప్నం సుజీర్ణమితభోజనమ్ ।
శరీరశుద్ధిం కృత్వాదౌ సుఖమాసనమాస్థితః ॥ ౩౬ ॥

ప్రాణస్య శోధయేన్మార్గం రేచపూరకకుమ్భకైః ।
గుదమాకుఞ్చ్య యత్నేన మూలశక్తిం ప్రపూజయేత్ ॥ ౩౭ ॥

ఏవమాహారతః శరీరశుద్ధిమ్ । స్వస్య యేన సుఖధారణా స్యాత్ తత్ సుఖమాసనమ్ ॥ ౩౬ ॥ మూలశక్తిం ప్రపూజయేత్ కుణ్డలినీశక్తిం ప్రబోధయేదిత్యర్థః ॥ ౩౭-౪౨ ॥

ఖేచరీముద్రాభ్యాసః తత్ఫలం చ

నాభౌ లిఙ్గస్య మధ్యే తు ఉడ్యాణాఖ్యం చ బన్ధయేత్ ।
ఉడ్డీయ యాతి తేనైవ శక్తితోడ్యాణపీఠకమ్ ॥ ౩౮ ॥

కణ్ఠం సంకోచయేత్ కించిద్బన్ధో జాలంధరో హ్యయమ్ ।
బన్ధయేత్ ఖేచరీముద్రాం దృఢచిత్తః సమాహితః ॥ ౩౯ ॥

కపాలవివరే జిహ్వా ప్రవిష్టా విపరీతగా ।
భ్రువోరన్తర్గతా దృష్టిర్ముద్రా భవతి ఖేచరీ ॥ ౪౦ ॥

ఖేచర్యా ముద్రితం యేన వివరం లమ్బికోర్ధ్వతః ।

న పీయూషం పతత్యగ్నౌ న చ వాయుః ప్రధావతి ॥ ౪౧ ॥

న క్షుధా న తృషా నిద్రా నైవాలస్యం ప్రజాయతే ।
న చ మృత్యుర్భవేత్ తస్య యో ముద్రాం వేత్తి ఖేచరీమ్ ॥ ౪౨ ॥

సహస్రారే నారాయణభావనాతః కైవల్యసిద్ధిః

తతః పూర్వాపరే వ్యోమ్ని ద్వాదశాన్తేఽచ్యుతాత్మకే ।
ఉడ్యాణపీఠే నిర్ద్వన్ద్వే నిరాలమ్బే నిరఞ్జనే ॥ ౪౩ ॥

తతః పఙ్కజమధ్యస్థం చన్ద్రమణ్డలమధ్యగమ్ ।
నారాయణమనుధ్యాయేత్ స్రవన్తమమృతం సదా ॥ ౪౪ ॥

భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః ।
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరాబరే ॥ ౪౫ ॥

తతో యోగీ సహస్రారాకాశే స్రవదమృతం నారాయణం స్వాత్మతయా
ధ్యాయన్ గ్రన్థిసంశయకర్మాసంభవకైవల్యసిద్ధిమేతీత్యాహ- తత ఇతి
। సహస్రారే ఆజ్ఞాయాం వా ॥ ౪౩-౪౫ ॥

యథోక్తభావనాయుక్తస్య తత్తత్సిద్ధ్యుపాయాః

అథ సిద్ధిం ప్రవక్ష్యామి సుఖోపాయం సురేశ్వర ।
జితేన్ద్రియాణాం శాన్తానాం జితశ్వాసవిచేతసామ్ ॥ ౪౬ ॥

నాదే మనోలయం బ్రహ్మన్ దూరశ్రవణకారణమ్ ।
బిన్దౌ మనోలయం కృత్వా దూరదర్శనమాప్నుయాత్ ॥ ౪౭ ॥

కాలాత్మని మనో లీనం త్రికాలజ్ఞానకారణమ్ ।
పరకాయమనోయోగః పరకాయప్రవేశకృత్ ॥ ౪౮ ॥

అమృతం చిన్తయేన్మూర్ధ్ని క్షుత్తృషావిషశాన్తయే ।
పృథివ్యాం ధారయేచ్చిత్తం పాతాలగమనం భవేత్ ॥ ౪౯ ॥

సలిలే ధారయేచ్చిత్తం నామ్భసా పరిభూయతే ।
అగ్నౌ సంధారయేచ్చిత్తమగ్నినా దహ్యతే న సః ॥ ౫౦ ॥

వాయౌ మనోలయం కుర్యాదాకాశగమనం భవేత్ ।
ఆకాశే ధారయేచ్చిత్తమణిమాదికమాప్నుయాత్ ॥ ౫౧ ॥

విరాడ్రూపే మనో యుఞ్జన్ మహిమానమవాప్నుయాత్ ।
చతుర్ముఖే మనో యుఞ్జన్ జగత్సృష్టికరో భవేత్ ॥ ౫౨ ॥

ఇన్ద్రరూపిణమాత్మానం భావయన్ మర్త్యభోగవాన్ ।
విష్ణురూపే మహాయోగీ పాలయేదఖిలం జగత్ ॥ ౫౩ ॥

రుద్రరూపే మహాయోగీ సంహరత్యేవ తేజసా ।
నారాయణే మనో యుఞ్జన్ నారాయణమయో భవేత్ ।
వాసుదేవే మనో యుఞ్జన్ సర్వసిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ ౫౪ ॥

యథా సంకల్పయేద్యోగీ యోగయుక్తో జితేన్ద్రియః।
తథా తత్తదవాప్నోతి భావ ఏవాత్ర కారణమ్ ॥ ౫౫ ॥

ఏవం భావయతః తే నానావిధసిద్ధ్యుపాయం వదామీత్యాహ-
అథేతి ॥ ౪౬ ॥ బిన్దౌ చక్షుస్తారకే ॥ ౪౭-౬౧ ॥

గురుపూజావిధిః

గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవః సదాచ్యుతః।
న గురోరధికః కశ్చిత్ త్రిషు లోకేషు విద్యతే ॥ ౫౬ ॥

దివ్యజ్ఞానోపదేష్టారం దేశికం పరమేశ్వరమ్।
పూజయేత్ పరయా భక్త్యా తస్య జ్ఞానఫలం భవేత్ ॥ ౫౭ ॥

యథా గురుస్తథైవేశో యథైవేశస్తథా గురుః।
పూజనీయో మహాభక్త్యా న భేదో విద్యతేఽనయోః ॥ ౫౮ ॥

నాద్వైతవాదం కుర్వీత గురుణా సహ కుత్రచిత్।
అద్వైతం భావయేద్భక్త్యా గురోర్దేవస్య చాత్మనః ॥ ౫౯ ॥

యోగశిఖామహిమా

యోగశిఖాం మహాగుహ్యం యో జానాతి మహామతిః।
న తస్య కించిదజ్ఞాతం త్రిషు లోకేషు విద్యతే ॥ ౬౦ ॥

న పుష్యపాపే నాస్వర్థో న దుఃఖం న పరాజయః।
న చాస్తి పునరావృత్తిరస్మిన్ సంసారమణ్డలే ॥ ౬౧ ॥

సిద్ధిషు ఉపేక్షావిధిః

సిద్ధౌ చిత్తం న కుర్వీత చఞ్చలత్వేన చేతసః।
తథాపి జ్ఞాతతత్త్వోఽసౌ ముక్త ఏవ న సంశయః ॥ ౬౨ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

విజ్ఞాతస్వాత్మతత్త్వానాం యోగినాం సిద్ధిగోపనాగోపనతో న కాచిత్
క్షతిః లాభో వా అస్తీత్యర్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః
పఞ్చమాధ్యాయసమాప్త్యర్థః ॥ ౬౨ ॥

ఇతి పఞ్చమోఽధ్యాయః

షష్ఠోఽధ్యాయః

కుణ్డలినీశక్తేః ఉపాసనావిధిః

ఉపాసనాప్రకారం మే బ్రూహి త్వం పరమేశ్వర।
యేన విజ్ఞానమాత్రేణ ముక్తో భవతి సంసృతేః ॥ ౧ ॥

ఉపాసనాప్రకారం తే రహస్యం శ్రుతిసారకమ్।
హిరణ్యగర్భ వక్ష్యామి శ్రుత్వా సమ్యగుపాసయ ॥ ౨ ॥

సుషుమ్నాయై కుణ్డలిన్యై సుధాయై చన్ద్రమణ్డలాత్ ।
మనోన్మన్యై నమస్తుభ్యం మహాశక్త్యై చిదాత్మనే ॥ ३ ॥

స్వాజ్ఞలోకో యేన ముచ్యతే తదుపాయోపాసనాప్రకారం బ్రూహీతి
మహేశ్వరం ప్రతి చతుర్ముఖః పృచ్ఛతీత్యాహ- ఉపాసనేతి ॥ ౧ ॥
ప్రశ్నోత్తరం భగవానాహ- ఉపాసనేతి ॥ ౨ ॥ ఉపాసనామన్త్రతత్ప్రకారం
తత్ఫలం చాహ- సుషుమ్నాయా ఇతి ॥ ३ ॥

సుషుమ్నాస్వరూపమ్

శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్య-
స్తాసాం మూర్ధానమభినిఃసృతైకా ।
తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి
విష్వఙ్ఙ్న్యా ఉత్క్రమేణ భవన్తి ॥ ४ ॥

ఏకోత్తరం నాడిశతం తాసాం మధ్యే పరా స్మృతా ।
సుషుమ్నా తు పరే లీనా విరజా బ్రహ్మరూపిణీ ॥ ५ ॥

ఇడా తిష్ఠతి వామేన పిఙ్గలా దక్షిణేన తు ।
తయోర్మధ్యే పరం స్థానం యస్తద్వేద స వేదవిత్ ॥ ౬ ॥

ప్రాణాన్ సంధారయేత్ తస్మిన్ నాసాభ్యన్తరచారిణః ।
భూత్వా తత్రాయతప్రాణః శనైరేవ సమభ్యసేత్ ॥ ౭ ॥

గుదస్య పృష్ఠభాగేఽస్మిన్ వీణాదణ్డస్తు దేహభృత్ ।
దీర్ఘాస్థిదేహపర్యన్తం బ్రహ్మనాడీతి కథ్యతే ॥ ౮ ॥

తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం బ్రహ్మనాడీతి సూరిభిః ।
ఇడాపిఙ్గలయోర్మధ్యే సుషుమ్నా సూర్యరూపిణీ ॥ ౯ ॥

సుషుమ్నారూపం తన్మార్గగమనఫలం చాహ- శతమితి ॥ ౪-౧౫ ॥

సుషుమ్నాయాః సర్వాధారత్వమ్

సర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మిన్ సర్వగం సర్వతోముఖమ్ ।
తస్య మధ్యగతాః సూర్యసోమాగ్నిపరమేశ్వరాః ॥ ౧౦ ॥

భూతలోకా దిశః క్షేత్రాః సముద్రాః పర్వతాః శిలాః ।
ద్వీపాశ్చ నిమ్నగా వేదాః శాస్త్రవిద్యాకలాక్షరాః ॥ ౧౧ ॥

స్వరమన్త్రపురాణాని గుణాశ్చైతే చ సర్వశః ।
బీజం బీజాత్మకస్తేషాం క్షేత్రజ్ఞాః ప్రాణవాయవః ॥ ౧౨ ॥

సుషుమ్నాన్తర్గతం విశ్వం తస్మిన్ సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ।
నానానాడీప్రసవగం సర్వభూతాన్తరాత్మని ॥ ౧౩ ॥

ఊర్ధ్వమూలమధఃశాఖం వాయుమార్గేణ సర్వగమ్ ।
ద్విసప్తతిసహస్రాణి నాడ్యః స్యుర్వాయుగోచరాః ॥ ౧౪ ॥

సర్వమార్గేణ సుషిరాస్తిర్యఞ్చః సుషిరాత్మకాః।
అధశ్చోర్ధ్వం చ కుణ్డల్యాః సర్వద్వారనిరోధనాత్ ॥ ౧౫ ॥

పరాశక్తేః ఉద్వోధనమ్

వాయునా సహ జీవోర్ధ్వజ్ఞానాన్మోక్షమవాప్నుయాత్।
జ్ఞాత్వా సుషుమ్నా తద్భేదం కృత్వా వాయుం చ మధ్యగమ్ ॥ ౧౬ ॥

కృత్వా తు బైన్దవస్థానే ఘ్రాణరన్ధ్రే నిరోధయేత్।
ద్విసప్తతిసహస్రాణి నాడీద్వారాణి పఞ్జరే ॥ ౧౭ ॥

సుషుమ్నా సాంభవీ శక్తిః శేషాస్త్వన్యే నిరర్థకాః।
హృల్లేఖే పరమానన్దే తాలుమూలవ్యవస్థితే ॥ ౧౮ ॥

అత ఊర్ధ్వం నిరోధే తు మధ్యమం మధ్యమధ్యమమ్।
ఉచ్చారయేత్ పరాం శక్తిం బ్రహ్మరన్ధ్రనివాసినీమ్।
యది భ్రమరసృష్టిః స్యాత్ సంసారభ్రమణం త్యజేత్ ॥ ౧౯ ॥

జీవశక్తిః కుణ్డలినీత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ బైన్దవస్థానే భ్రూమధ్యే।
పఞ్జరే శరీరే ॥ ౧౭ ॥ హృల్లేఖే హ్రీంకారవాచ్యే పరమానన్దే ఈశ్వరతత్త్వే
తాలుమూలవ్యవస్థితే చిత్తాదికం నిరోధయేత్ ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమం తురీయం,
మధ్యమధ్యమం తుర్యతురీయం, తత్ర లక్ష్యం కృత్వా ఉచ్చారయేత్,
షోడశమాత్రాకాలం ప్రణవప్రకృతిముచ్చారయేత్।
బ్రహ్మరన్ధ్రనివాసినీమ్- షోడశసంఖ్యాపూరకమాత్రాయాః

పరాభూమిత్వేన బ్రహ్మరన్ధ్రాసనత్వాత్ । తత్ర యదీతి । స్వాతిరిక్తం వికల్ప్య
పరిభ్రమతీతి భ్రమరః కామసంకల్పాదిమనోవృత్తిపూగః, కామః
సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా అశ్రద్ధా ధృతిః అధృతిః హ్రీః ధీః భీః
ఇత్యేతత్ సర్వం మన ఏవ ఇతి శ్రుతేః । తత్సృష్టిః కల్పనా స్యాత్ । తత్ర కదాపి
కల్పనావకాశో నహ్యస్తి బ్రహ్మరన్ధ్రస్య నిర్బీజత్వాత్ । యది
భ్రూమధ్యాదధఃప్రదేశమేత్య విశుద్ధిచక్రే కామసంకల్పాదిసృష్టిః
స్యాత్ తదాజ్ఞాచక్రమవష్టభ్య స్వానర్థకారణం సంసారభ్రమణం
స్వాతిరిక్తవిషయపరిభ్రమణం స్వాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి ధైర్యేణ త్యజేత్
అపహ్నవం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥

పరమాత్మధ్యానమ్

గమాగమస్థం గమనాదిశూన్యం చిద్రూపదీపం తిమిరాన్ధకారమ్ ।
పశ్యామి తే సర్వజనాన్తరస్థం నమామి హంసం పరమాత్మరూపమ్ ॥ ౨౦ ॥

అనాహతస్య శబ్దస్య తస్య శబ్దస్య యో ధ్వనిః ।
ధ్వనేరన్తర్గతం జ్యోతిర్జ్యోతిరన్తర్గతం మనః ।
తన్మనో విలయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ ౨౧ ॥

తతః కిమిత్యత ఆహ- గమేతి ।
స్వాన్తఃకరణవృత్తికదమ్బగమనా-
వస్తుతః స్వాతిరిక్తాన్తఃకరణతత్కార్యాభావాత్ గమనాదిశూన్యమ్ । తతః
స్వాతిరిక్తం తిమిరాన్ధకారం చిద్రూపాగ్నిశిఖయా దీపయతి భస్మావశేషం
కరోతీతి చద్రూపదీపమ్ । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ ౨౦ ॥

అనాహతోపలక్షితమూలాధారాదివైఖర్యన్తప్రాదుర్-భూతశబ్దజ్యోతిః
ప్రపఞ్చకలనాకలితసవృత్తికమానసాసంభవప్రబో-ధసిద్ధం
విష్ణుపదమ్ అవశిష్యతే ఇత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥

ఆధారబ్రహ్మణి ప్రాణాదివిలయాన్ముక్తిః

కేచిద్వదన్తి చాధారం సుషుమ్నా చ సరస్వతీ ।
ఆధారాజ్జాయతే విశ్వం విశ్వం తత్రైవ లీయతే ॥ ౨౨ ॥

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన గురుపాదం సమాశ్రయేత్ ।
ఆధారశక్తినిద్రాయాం విశ్వం భవతి నిద్రయా ॥ ౨౩ ॥

తస్యాం శక్తిప్రబోధేన త్రైలోక్యం ప్రతిబుధ్యతే ।
ఆధారం యో విజానాతి తమసః పరమశ్నుతే ॥ ౨౪ ॥

తస్య విజ్ఞానమాత్రేణ నరః పాపైః ప్రముచ్యతే ॥ ౨౫ ॥

ఆధారచక్రమహసా విద్యుత్పుఞ్జసమప్రభా ।
తదా ముక్తిర్న సందేహో యది తుష్టః స్వయం గురుః ॥ ౨౬ ॥

ఆధారచక్రమహసా పుణ్యపాపే నికృన్తయేత్ ।
ఆధారవాతరోధేన లీయతే గగనాన్తరే ॥ ౨౭ ॥

ఆధారవాతరోధేన శరీరం కమ్పతే యథా ।
ఆధారవాతరోధేన యోగీ నృత్యతి సర్వదా ।

ఆధారవాతరోధేన విశ్వం తత్రైవ దృశ్యతే ॥ ౨౮ ॥

సృష్టిరాధారమాధారమాధారే సర్వదేవతాః ।
ఆధారే సర్వవేదాశ్చ తస్మాదాధారమాశ్రయేత్ ॥ ౨౯ ॥

ఆధారే పశ్చిమే భాగే త్రివేణీసంగమో భవేత్ ।
తత్ర స్నాత్వా చ పీత్వా చ నరః పాపాత్ ప్రముచ్యతే ॥ ౩౦ ॥

ఆధారే పశ్చిమం లిఙ్గం కవాటం తత్ర విద్యతే ।
తస్యోద్ఘాటనమాత్రేణ ముచ్యతే భవబన్ధనాత్ ॥ ౩౧ ॥

ఆధారపశ్చిమే భాగే చన్ద్రసూర్యౌ స్థిరౌ యది ।
తత్ర తిష్ఠతి విశ్వేశో ధ్యాత్వా బ్రహ్మమయో భవేత్ ॥ ౩౨ ॥

కేచిత్ నాదాధారప్రాణాదివిలయాత్ స్వాధేయాభావతో నిరాధారబ్రహ్మస్వరూపావస్థానలక్షణముక్తిః స్యాదితి వదన్తి । తదపి యుక్తమేవేత్యాహ- కేచిదితి । సుషుమ్నాసరస్వతీనాడ్యౌ యత్ర ప్రతిష్ఠితే తన్మూలాధారమిత్యర్థః । తస్య బ్రహ్మత్మనా విశ్వారోపాపవాదాధికరణతామప్యాహ- ఆధారాదితి ॥ ౨౨ ॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ । యేన మూలాధారయాథాత్మ్యం దర్శితం స గురుః పరమాత్మా స్వాజ్ఞానమోచకత్వాత్ ।

తత్పాదం తద్భావం సమాశ్రయేత్ । కించ- ఆధారేతి ।
ఆధారశక్తిః కుణ్డలినీ తస్యాః స్వాధారావస్థితిః నిద్రా తస్యాం సత్యాం

విశ్వం స్వాజ్ఞాననిద్రావిశిష్టం భవతి ॥ ౨౩ ॥ తత్రప్రబోధస్తు
సుషుమ్నాప్రవేశః। తేన త్రైలోక్యయాథాత్మ్యబోధో జాయతే। ఏవం
జ్ఞానఫలమాహ- ఆధారమితి ॥ ౨౪-౨౫ ॥ ముక్తేః
గురుప్రసాదైకలభ్యత్వాత్, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః ఇతి శ్రుతేః ॥
౨౬ ॥ కించ- ఆధారేతి। విశ్వం తత్రైవ దృశ్యతే- స్వాతిరిక్తం నేతి
ప్రకాశతే ఇత్యర్థః ॥ ౨౭-౨౮ ॥ ఆధారత్వం కథమిత్యత్ర యతః
స్వాతిరిక్తసృష్టిః స్వాధారమవష్టభ్యః ప్రవృత్తా యతః తదభావే న
సంభవతి, అతః సర్వాధారమధిష్ఠానం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్। తత్
కథమిత్యత్ర ఆధారే సతి సర్వదేవతాః ॥ ౨౯ ॥ ఇడా పిఙ్గలా సుషుమ్నా చేతి
త్రివేణీ ॥ ౩౦ ॥ పశ్చిమలిఙ్గం ప్రత్యక్చైతన్యం తత్కవాటమావారకం
గ్రన్థిత్రయమ్ ॥ ౩౧ ॥ ఆధారపశ్చిమే భాగే సుషుమ్నాయామ్ ॥ ౩౨ ॥

చక్రేషు బ్రహ్మాదిమూర్తిధ్యానేన బ్రహ్మరన్ధ్రప్రవేశః

ఆధారపశ్చిమే భాగే మూర్తిస్తిష్ఠతి సంజ్ఞయా।
షట్ చక్రాణి చ నిర్భిద్య బ్రహ్మరన్ధ్రాద్బహిర్గతమ్ ॥ ౩౩ ॥

వామదక్షే నిరుద్ధన్తి ప్రవిశన్తి సుషుమ్నయా।
బ్రహ్మరన్ధ్రం ప్రవిశ్యన్తి తే యాన్తి పరమాం గతిమ్ ॥ ౩౪ ॥

బ్రహ్మాదీనాం మూర్తిః। ఏవముపాసకాః
తత్తచ్చక్రాలఙ్కారమూర్తిధ్యానపురస్సరం షట్చక్రాణీతి। బ్రహ్మరన్ధ్రాత్
సుషుమ్నారన్ధ్రాత్ పురా బహిర్గతం ప్రాణమాదౌ యోగినో వామదక్షే
ఇడాపిఙ్గలే నిరుద్ధన్తి నిరోధం కుర్వన్తి। తతః తత్ప్రాణాదయః సహసా

సుషుమ్నాయా క్రమాత్ గ్రన్థిత్రయాలంకృతషట్చక్రాణి చ నిర్భిద్య చన్ద్రసూర్యాగ్న్యైక్యజమ్ అమృతమాస్వాద్య సహస్రారచక్రోజ్జ్వలత్తురీయం తురీయాతీతం వా ప్రవిశన్తి । యే ఏవం బ్రహ్మరన్ధ్రమ్ ॥ ౩౩-౩౪ ॥

బ్రహ్మరన్ధ్రవిలీనకరణస్య ముక్తిః

సుషుమ్నాయాం యదా హంసః అథ ఊర్ధ్వం ప్రధావతే ।
సుషుమ్నాయాం యదా ప్రాణం భ్రామయేద్యో నిరన్తరమ్ ॥ ౩౫ ॥

సుషుమ్నాయాం యదా ప్రాణః స్థిరో భవతి ధీమతామ్ ।
సుషుమ్నాయాం ప్రవేశేన చన్ద్రసూర్యౌ లయం గతౌ ॥ ౩౬ ॥

తదా సమరసం భావం యో జానాతి స యోగవిత్ ।
సుషుమ్నాయాం యదా యస్య మ్రియతే మనసో రయః ॥ ౩౭ ॥

సుషుమ్నాయాం యదా యోగీ క్షణైకమపి తిష్ఠతి ।
సుషుమ్నాయాం యదా యోగీ క్షణార్ధమధితిష్ఠతి ॥ ౩౮ ॥

సుషుమ్నాయాం యదా యోగీ సులగ్నో లవణామ్బువత్ ।
సుషుమ్నాయాం యదా యోగీ లీయతే క్షీరనీరవత్ ॥ ౩౯ ॥

భిద్యతే చ తదా గ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః ।
క్షీయన్తే పరమాకాశే తే యాన్తి పరమాం గతిమ్ ॥ ౪౦ ॥

యత్కరణపటలం సుషుమ్నాద్వారేణ బ్రహ్మరన్ధ్రే విలీయతే తే ముక్తా

భవన్తీత్యాహ- సుషుమ్నాయామితి । హంసః ప్రాణః ॥ ౩౫-౩౯ ॥ ఏవం సుషుమ్నావిలయఫలమాహ- భిద్యత ఇతి । జీవేశభేదగ్రన్థిః ॥ ౪౦ ॥

సుషుమ్నాయోగమహిమా

గఙ్గాయాం సాగరే స్నాత్వా నత్వా చ మణికర్ణికామ్ ।
మధ్యనాడీవిచారస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ ౪౧ ॥

శ్రీశైలదర్శనాన్ముక్తిర్వారాణస్యాం మృతస్య చ ।
కేదారోదకపానేన మధ్యనాడీప్రదర్శనాత్ ॥ ౪౨ ॥

అశ్వమేధసహస్రాణి వాజపేయశతాని చ ।
సుషుమ్నాధ్యానయోగస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ ౪౩ ॥

సుషుమ్నాయాం యదా గోష్ఠీం యః కశ్చిత్ కురుతే నరః ।
స ముక్తః సర్వపాపేభ్యో నిశ్రేయసమవాప్నుయాత్ ॥ ౪౪ ॥

సుషుమ్నైవ పరం తీర్థం సుషుమ్నైవ పరో జపః ।
సుషుమ్నైవ పరం ధ్యానం సుషుమ్నైవ పరా గతిః ॥ ౪౫ ॥

అనేకయజ్ఞదానాని వ్రతాని నియమాని చ ।
సుషుమ్నాధ్యానయోగస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ ౪౬ ॥

సుషుమ్నావిచారాదికం స్తౌతి- గఙ్గాయామితి ॥ ౪౧-౪౬ ॥

చిచ్ఛక్తిజీవయోః స్థానవివేకః

బ్రహ్మరన్ధ్రే మహాస్థానే వర్తతే సతతం శివా ।
చిచ్ఛక్తిః పరమా దేవీ మధ్యమే సుప్రతిష్ఠితా ॥ ౪౭ ॥

మాయాశక్తిర్లలాటాగ్రభాగే వ్యోమామ్బుజే తథా ।
నాదరూపా పరా శక్తిర్లలాటస్య తు మధ్యమే ॥ ౪౮ ॥

భాగే బిన్దుమయీ శక్తిర్లలాటస్యాపరాంశకే ।
బిన్దుమధ్యే చ జీవాత్మా సూక్ష్మరూపేణ వర్తతే ॥ ౪౯ ॥

హృదయే స్థూలరూపేణ మధ్యమే న తు మధ్యమే ॥ ౫౦ ॥

బ్రహ్మరన్ధ్రాదిస్థానేషు చిచ్ఛక్త్యాదయో వర్తన్తే ।
బిన్ద్వాదిమధ్యే జీవోఽపి వర్తతే । సోఽయం ప్రాణాపానవశతో
విశ్రాన్తిమలబ్ధ్వా ఉచ్ఛ్వాసాదివ్యాపారచ్ఛలేన హంసమనుజపనిష్ఠో
భవతీత్యాహ- బ్రహ్మరన్ధ్ర ఇతి । మధ్యమే భ్రూమధ్యే చ ॥ ౪౭ ॥
హృదయాకాశే చ తథా వర్తతే ఇత్యనుషజ్యతే ॥ ౪౮ ॥ బిన్దుమయీ మనోరూపిణీ ॥
౪౯ ॥ మధ్యమే హృదయే స్థూలరూపేణ జీవో వర్తతే, న తు మధ్యమే,
భ్రూమధ్యే సహస్రారే వా న తు జీవః సరతి । యది భ్రూమధ్యాదౌ గచ్ఛతి
తదా క్షరః పరమాక్షరో వా భవతీత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥

వాయువశస్య జీవస్య హంసమన్త్రజపప్రకారః

ప్రాణాపానవశో జీవో హ్యధశ్చోర్ధ్వం ప్రధావతి ।

వామదక్షిణమార్గేణ చఞ్చలత్వాన్న దృశ్యతే || ౫౧ ||

ఆక్షిప్తో భుజదణ్డేన యథోచ్చలతి కన్దుకః |
ప్రాణాపానసమాక్షిప్తస్తథా జీవో న విశ్రమేత్ || ౫౨ ||

అపానః కర్షతి ప్రాణం ప్రాణోఽపానం చ కర్షతి |
హకారేణ బహిర్యాతి సకారేణ విశేత్ పునః || ౫౩ ||

హంసహంసేత్యముం మన్త్రం జీవో జపతి సర్వదా |
తద్విద్వానక్షరం నిత్యం యో జానాతి స యోగవిత్ || ౫౪ ||

సోఽయం ప్రాణాపానేతి | కేన మార్గేణ యావద్[ధావన్న]
దృశ్యతే ఇత్యత్ర వామేతి || ౫౧ || తచ్చలనదృష్టాన్తమాహ- ఆక్షిప్త ఇతి ||
౫౨ || తత్ కథమ్ ? హకారేణేతి || ౫౩ || ఇత్థంభూతోఽపి జీవః స్వగతజీవత్వం
నిరస్యాక్షరోఽస్మీతి జ్ఞానాత్ తదేవ భవతీత్యాహ- తదితి || ౫౪ ||

కుణ్డల్యవస్థాభేదతో బన్ధముక్తివ్యవస్థా

కన్దోర్ధ్వే కుణ్డలీ శక్తిర్ముక్తిరూపాథ యోగినామ్ |
బన్ధనాయ చ మూఢానాం యస్తాం వేత్తి స యోగవిత్ || ౫౫ ||

కుణ్డలీ యది స్వస్థానాదూర్ధ్వం గచ్ఛతి తదాయం ముక్తో
భవతి, యది సా స్వస్థానం న ముఞ్చతి తదాయం బద్ధో
భవతీత్యాహ- కన్దేతి || ౫౫ ||

ప్రణవస్య సర్వాధారత్వమ్

భూర్భువః స్వరిమే లోకాశ్చన్ద్రసూర్యాగ్నిదేవతాః |
యాసు మాత్రాసు తిష్ఠన్తి తత్ పరం జ్యోతిరోమితి || ౫౬ ||

త్రయః కాలాస్త్రయో దేవాస్త్రయో లోకాస్త్రయః స్వరాః |
త్రయో వేదాః స్థితా యత్ర తత్ పరం జ్యోతిరోమితి || ౫౭ ||

భూరాదిలోకాధారః ప్రణవః ఇత్యాహ- భూరితి || ౫౬-౫౭ ||

చిత్తచలనాచలనాభ్యాం బన్ధముక్తీ

చిత్తే చలతి సంసారో నిశ్చలం మోక్ష ఉచ్యతే |
తస్మాచ్చిత్తం స్థిరీకుర్యాత్ ప్రజ్ఞయా పరయా విధే || ౫౮ ||

చిత్తం కారణమర్థానాం తస్మిన్ సతి జగత్త్రయమ్ |
తస్మిన్ క్షీణే జగత్ క్షీణం తచ్చికిత్స్యం ప్రయత్నతః || ౫౯ ||

యతః చిత్తచలనాచలనే బన్ధమోక్ష హేతూ అతః స్వాతిరేకేణ చిత్తం
నాస్తీత్యనుసంధేయమిత్యాహ- చిత్త ఇతి | యస్మాదేవం తస్మాత్ || ౫౮-౫౯ ||

చిత్తస్య స్వాత్మానతిరిక్తత్వానుసంధానేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారః

మనోఽహం గగనాకారం మనోఽహం సర్వతోముఖమ్ |
మనోఽహం సర్వమాత్మా చ న మనః కేవలః పరః || ౬౦ ||

మనః కర్మాణి జాయన్తే మనో లిప్యతి పాతకైః ।
మనశ్చేన్దున్మనీభూయాన్న పుణ్యం న చ పాతకమ్ ॥ ౬౧ ॥

మనసా మన ఆలోక్య వృత్తిశూన్యం యదా భవేత్ ।
తతః పరం పరబ్రహ్మ దృశ్యతే చ సుదుర్లభమ్ ॥ ౬౨ ॥

మనసా మన ఆలోక్య ముక్తో భవతి యోగవిత్ ।
మనసా మన ఆలోక్య ఉన్మన్యన్తం సదా స్మరేత్ ॥ ౬౩ ॥

మనసా మన ఆలోక్య యోగనిష్ఠః సదా భవేత్ ।
మనసా మన ఆలోక్య దశప్రత్యయదృశ్యతే ॥ ౬౪ ॥

యదా ప్రత్యయా దృశ్యన్తే తదా యోగీశ్వరో భవేత్ ॥ ౬౫ ॥

బిన్దునాదకలాజ్యోతిరబిన్దుర్ధ్రువతారకమ్ ।
శాన్తం చ తదతీతం చ పరం బ్రహ్మ తదుచ్యతే ॥ ౬౬ ॥

మనస్తు బ్రహ్మావరణం తన్మనసః సత్త్వాంశతః నష్టే నివారణం
బ్రహ్మ ప్రకాశత ఇత్యాహ- మన ఇతి ।
శుద్ధసత్త్వేశ్వరభావమాపన్నమనస్తు మనోఽహం గగనాకారం,
సంకల్పాదివృత్త్యభావాత్ । తథా చేత్ సత్త్వవృత్తిమన్మనో బ్రహ్మేత్యత
ఆహ- న మనః కేవలః పర ఇతి ॥ ౬౦ ॥ రజస్తమోవృత్తికం మనస్తు మనః
కర్మాణి జాయన్తే । యస్య మనశ్చేదున్మనీభూయాత్ ॥ ౬౧ ॥
సాత్త్వికభావాపన్నేన మనసా తమ ఆదిభావాపన్నం మన ఆలోక్య మిథ్యేతి

దృష్ట్వా ఏవం దర్శనతో వృత్తిశూన్యమ్ || ౬౨-౬౩ ||

ఆలోక్య స్థితస్య యోగినః దశప్రత్యయదృశ్యతే- దశమోఽసి
ఇతి బోధితస్య దశమోఽస్మి ఇతి ప్రత్యయవత్ తత్ త్వమసి ఇతి బోధితస్య బ్రహ్మాస్మి ఇతి
ప్రత్యయో దృశ్యతే | బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానముదేతీతి భావః || ౬౪-౬౫ ||
ప్రత్యయగోచరం బ్రహ్మ కీదృశమిత్యత్ర బిన్దునాదేతి | స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా
విరాడాదిరూపేణ బిన్దునాదకలాజ్యోతిః | ఓత్రాదేర్విరాడాదివిలక్షణత్వాత్
అబిన్దుః ఓతా, ధ్రువతారకమ్ అనుజ్ఞాతృచైతన్యం,
స్వకార్యాపేక్షయా స్వయం ధ్రువం సత్ స్వోపాసకభవసాగరసంతారణాత్ |
విరాడాద్యనుజ్ఞాత్రన్తకలనాశాన్తం అనుజ్ఞైకరసచైతన్యం,
తదతీతం త్వవికల్పచైతన్యమ్ | యత్ బిన్ద్వాది తదతీతాన్తం విభాతి వస్తుతః తత్
సర్వం పరం బ్రహ్మేత్యుచ్యతే |
స్వాతిరిక్తబిన్ద్వాదిగత హేయాంశాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా
బృంహణాత్ బ్రహ్మత్వం నిరంకుశమిత్యర్థః || ౬౬ ||

ప్రాణచిత్తయోరవినాభావః

హసత్యుల్లసతి ప్రీత్యా క్రీడతే మోదతే తదా |
తనోతి జీవనం బుద్ధ్యా బిభేతి సర్వతో భయాత్ || ౬౭ ||

రోధతే బుధ్యతే శోకే ముహ్యతే నవసంపదా |
కమ్పతే శత్రుకార్యేషు కామేన రమతే హసన్ || ౬౮ ||

స్మృత్యా కామరతం చిత్తం విజానీయాత్ కలేబరే |

యత్ర దేశే వసేద్వాయుశ్చిత్తం తద్వసతే ధ్రువమ్ || ౯౯ ||

మనశ్చన్ద్రో రవిర్వాయుర్దృష్టిరగ్నిరుదాహృతః |
బిన్దునాదకలా బ్రహ్మన్ విష్ణుబ్రహ్మేశదేవతాః || ౭౦ ||

బ్రహ్మాతిరేకేణ యచ్చిన్తనీయం తచ్చిత్తమిత్యాహ- హసతీతి || ౯౭-౯౮
|| ఏవం హసనాదికామరమణాన్తస్మృత్యా |
ప్రాణచిత్తయోరవినాభావతామాహ- యత్రేతి || ౯౯ ||

మనఃప్రాణదృష్టీనాం చన్ద్రార్కాగ్నితాం బిన్దునాదకలానాం
బ్రహ్మవిష్ణ్వీశతాం చాహ- మన ఇతి || ౭౦ ||

నాదానుసంధానం మనోలయహేతుః

సదా నాదానుసంధానాత్ సంక్షీణా వాసనా భవేత్ |
నిరఞ్జనే విలీయేతే మరున్మనసి పద్మజ || ౭౧ ||

యో వై నాదః స వై బిన్దుస్తద్వై చిత్తం ప్రకీర్తితమ్ |
నాదో బిన్దుశ్చ చిత్తం చ త్రిభిరైక్యం ప్రసాధయేత్ || ౭౨ ||

మన ఏవ హి బిన్దుశ్చ ఉత్పత్తిస్థితికారణమ్ |
మనసోత్పద్యతే బిన్దుర్యథా క్షీరం ఘృతాత్మకమ్ || ౭౩ ||

వాసనావన్మనోలయహేతుః కిమిత్యత్ర సదేతి | వాసనాక్షయసమకాలం
నిరఞ్జనే || ౭౧ || నాదబిన్దుచిత్తానామేకత్వం భావనీయమిత్యాహ- య ఇతి ||

౽౩ ॥ కథం పునః మనోబిన్ద్వోరేకత్వమిత్యత ఆహ- మన ఇతి ॥ ౽౩ ॥

మనోయుక్తప్రాణాభ్యాసవిధిః

షట్ చక్రాణి పరిజ్ఞాత్వా ప్రవిశేత్ సుఖమణ్డలమ్ ।
ప్రవిశేద్వాయుమాకృష్య తథైవోర్ధ్వం నియోజయేత్ ॥ ౽౪ ॥

వాయుం బిన్దుం తథా చక్రం చిత్తం చైవ సమభ్యసేత్ ।
సమాధినైకేన సమమమృతం యాన్తి యోగినః ॥ ౽౫ ॥

సర్వానర్థహేతుమనోవిలయార్థం షట్చక్రపరిజ్ఞానపూర్వకం
మనోయుక్తపవనాభ్యాసః కర్తవ్య ఇత్యాహ- షడితి । సుషుమ్నాన్తర్విలసితం
సుఖమణ్డలమ్ ॥ ౽౪ ॥ యోగినః సమాధిసమకాలం కృతకృత్యా
భవన్తీత్యాహ- సమాధినేతి ॥ ౽౫ ॥

గురూపదేశపూర్వకమభ్యాసం వినా న జ్ఞానోదయః

యథాగ్నిర్దారుమధ్యస్థో నోత్తిష్ఠేన్మథనం వినా ।
వినా చాభ్యాసయోగేన జ్ఞానదీపస్తథా న హి ॥ ౽౬ ॥

ఘటమధ్యే యథా దీపో బాహ్యే నైవ ప్రకాశతే ।
భిన్నే తస్మిన్ ఘటే చైవ దీపజ్వాలావభాసతే ॥ ౽౭ ॥

స్వకాయం ఘటమిత్యుక్తం యథా జీవో హి తత్పదమ్ ।
గురువాక్యసమం భిన్నే బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రకాశతే ॥ ౽౮ ॥

కర్ణధారం గురుం ప్రాప్య తద్వాక్యం ప్లవవద్ధృఢమ్ ।
అభ్యాసవాసనాశక్త్యా తరన్తి భవసాగరమ్ ॥ ౭౯ ॥

ఇత్యుపనిషత్ ॥

అభ్యాసం వినా జ్ఞానం నోదేతీత్యత్ర సదృష్టాన్తముత్తరమాహ-
యథేతి ॥ ౭౬ ॥ కించ- ఘటమధ్యే ॥ ౭౭ ॥ ఘటమిత్యుక్తమ్, అత్ర
ప్రథమార్థే ద్వితీయా । జీవో హి తత్పదం జీవగత హేయాంశాపాయే జీవస్య
తత్పదత్వాత్ । తద్గతస్వాజ్ఞానే గురువాక్యసమం భిన్నే ॥ ౭౮ ॥
నౌకాచాలకస్థానీయ ఆచార్యః ప్లవస్థానీయోఽయం తదుపదిష్టార్థః ।
సన్తస్తమాశ్రిత్య భవసాగరం తరన్తీత్యాహ- కర్ణేతి । శిష్యాః
శ్రుత్యాచార్యప్రసాదజజ్ఞానసమకాలం
నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రావస్థానలక్షణకైవల్యం యాన్తీత్యర్థః ॥ ౭౯ ॥
ఇతిశబ్దః షష్ఠాధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః । ఉపనిషచ్ఛబ్దస్తు
శాస్త్రపరిసమాప్త్యర్థః ॥

ఇతి షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।
యోగశిఖోపనిషదో వ్యాఖ్యానం లిఖితం స్ఫుటమ్ ।
శిఖోపనిషదో వ్యాఖ్యాగ్రన్థః సప్తశతం స్మృతః ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

త్రిషష్టిసంఖ్యాపూరకం యోగశిఖోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

వారాహోపనిషత్

సహ నావవతు- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

తత్త్వసంఖ్యావికల్పాః

అథ ఋభుర్వై మహామునిర్దేవమానేన ద్వాదశసంవత్సరం తపశ్చచార | తదవసానే వరాహరూపీ భగవాన్ ప్రాదురభూత్ | స హోవాచోత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ వరం వృణీష్వేతి | సోదతిష్ఠత్ | తస్మై నమస్కృత్యోవాచ భగవన్ కామిభిర్యద్యత్ కామితం తత్తత్ త్వత్సకాశాత్ స్వప్నేఽపి న యాచే | సమస్తవేదశాస్త్రేతిహాసపురాణాని సమస్తవిద్యాజాలాని బ్రహ్మాదయః సురాః సర్వే త్వద్రూపజ్ఞానాన్ముక్తిమాహుః | అతస్త్వద్రూపప్రతిపాదికాం బ్రహ్మవిద్యాం బ్రూహీతి హోవాచ | తథేతి స హోవాచ వరాహరూపీ భగవాన్ |

చతుర్వింశతితత్త్వాని కేచిదిచ్ఛన్తి వాదినః |
కేచిత్ షట్త్రింశత్తత్త్వాని కేచిత్ షణ్ణవతీతి చ || ౧ ||

తేషాం క్రమం ప్రవక్ష్యామి సావధానమనాః శృణు |

వివరణమ్

శ్రీమద్వరాహోపనిషద్వేద్యాఖణ్డసుఖాకృతి ।
త్రిపాన్నారాయణఖ్యాతరామచన్ద్రపదం భజే ॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం వరాహోపనిషత్
షణ్ణవతితత్త్వప్రకాశనపురస్సరం జ్ఞానయోగప్రకటనవ్యగ్రా
నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మప్రణవార్థతుర్యతుర్యపర్యవసన్నా విజయతే । అస్యాః
స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే । తపోబ్రహ్మచర్యదేవతాప్రసాదాది-
ఋభువరాహయోః నిదాఘ-ఋభ్వోశ్చ
ప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా బ్రహ్మవిద్యాస్తుత్యర్థా ।
ఆదావాఖ్యాయికామవతారయతి- అథేతి । తపశ్చచార ఏవమత్యుగ్రం తపః
కృతవాన్ । ప్రాదురభూత్ స్వపురతః ఆవిర్భూతవాన్ । ఏవమావిర్భూయ
తత్కృతతపఃఫలదిత్సయా స హోవాచ । ఇత్థం భగవద్వాక్యమాకర్ణ్య
సోదతిష్ఠత్ । ఉవాచ, కిమితి ? భగవన్నితి । పునరన్యత్ కిం వాఞ్ఛన్
తపశ్చరసి ఇత్యుక్తే సమస్తేతి । సర్వే త్వద్రూపాజ్ఞానప్రభవం బన్ధం
త్వద్రూపజ్ఞానాత్ ముక్తిం చ ఆహుః । ఋభుకృతప్రశ్నమఙ్గీకృత్య తథేతి
। ఆదౌ స్వాతిరిక్తతత్త్వేయత్తాపరిజ్ఞానాభావే న హి స్వమాత్రతత్త్వే
శిష్యబుద్ధిః ప్రసరేదితి స్వాతిరిక్తతత్త్వేయత్తామాచష్టే- చతురితి ॥ ౧ ॥

చతుర్వింశతితత్త్వాని

జ్ఞానేన్ద్రియాణి పఞ్చైవ శ్రోత్రత్వగ్లోచనాదయః ॥ ౨ ॥

కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చైవ వాక్పాణ్యఙ్ఘ్ర్యాదయః క్రమాత్ ।

ప్రాణాదయస్తు పఞ్చైవ పఞ్చ శబ్దాదయస్తథా || ౩ ||

మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చేతి చతుష్టయమ్ |
చతుర్వింశతితత్త్వాని తాని బ్రహ్మవిదో విదుః || ౪ ||

కిం తదిత్యత్ర- జ్ఞానేతి || ౨-౪ ||

షట్త్రింశత్తత్త్వాని

ఏతైస్తత్త్వైః సమం పఞ్చీకృతభూతాని పఞ్చ చ |
పృథివ్యాపస్తథా తేజో వాయురాకాశ ఏవ చ || ౫ ||

దేహత్రయం స్థూలసూక్ష్మకారణాని విదుర్బుధాః |
అవస్థాత్రితయం చైవ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తయః || ౬ ||

ఆహత్య తత్త్వజాతానాం షట్త్రింశన్మునయో విదుః |

షట్త్రింశత్తత్త్వాని కానీత్యత్ర- ఏతైరితి || ౫-౬ ||

షణ్ణవతితత్త్వాని

పూర్వోక్తైస్తత్త్వజాతైస్తు సమం తత్త్వాని యోజయేత్ || ౭ ||

షడ్భావవికృతిశ్చాస్తి జాయతే వర్ధతేఽపి చ |
పరిణామం క్షయం నాశం షడ్భావవికృతిం విదుః || ౮ ||

అశనా చ పిపాసా చ శోకమోహౌ జరా మృతిః ।
ఏతే షడూర్మయః ప్రోక్తాః షట్కోశానథ వచ్మి తే ॥ ౯ ॥

త్వక్ చ రక్తం మాంసమేదోమజ్జాస్థీని నిబోధత ।
కామక్రోధౌ లోభమోహౌ మదో మాత్సర్యమేవ చ ॥ ౧౦ ॥

ఏతేఽరిషట్కా విశ్వశ్చ తైజసః ప్రాజ్ఞ ఏవ చ ।
జీవత్రయం సత్త్వరజస్తమాంసి చ గుణత్రయమ్ ॥ ౧౧ ॥

ప్రారబ్ధాగామ్యర్జితాని కర్మత్రయమితీరితమ్ ।
వచనాదానగమనవిసర్గానన్దపఞ్చకమ్ ॥ ౧౨ ॥

సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ అభిమానోఽవధారణా ।
ముదితా కరుణా మైత్రీ ఉపేక్షా చ చతుష్టయమ్ ॥ ౧౩ ॥

దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీన్ద్రోపేన్ద్రమృత్యుకాః ।
తథా చన్ద్రశ్చతుర్వక్త్రో రుద్రః క్షేత్రజ్ఞ ఈశ్వరః ॥ ౧౪ ॥

ఆహత్య తత్త్వజాతానాం షణ్ణవత్యస్తు కీర్తితాః ।

షణ్ణవతితత్త్వాని కానీత్యత్ర- పూర్వోక్తైరితి ॥ ౭-౧౪ ॥

తత్త్వాతీతభగవద్భక్తేరేవ ముక్తిః

పూర్వోక్తతత్త్వజాతానాం వైలక్షణ్యమనామయమ్ ॥ ౧౫ ॥

వరాహరూపిణం మాం యే భజన్తి మయి తత్త్వతః ।
విముక్తాజ్ఞానతత్కార్యా జీవన్ముక్తా భవన్తి తే ॥ ౧౬ ॥

ఉక్తతత్త్వేషు త్వం కీదృశః త్వజ్ఞ్ానఫలం కిమ్ ఇత్యత ఆహ-
పూర్వోక్తేతి ॥ ౧౫-౧౬ ॥

తత్త్వజ్ఞానఫలమ్

యే షణ్ణవతితత్త్వజ్ఞా యత్ర కుత్రాశ్రమే రతాః ।
జటీ ముణ్డీ శిఖీ వాపి ముచ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ ౧౭ ॥

ఇతి ॥

విశిష్టతత్త్వజ్ఞానఫలమాహ- య ఇతి ।
సాంఖ్యపరిగృహీతషణ్ణవతితత్త్వాని శైవపరిగృహీతషట్త్రింశత్తత్త్వే
అన్తర్భవన్తి । తాని చ వేదాన్త్యేకదేశిపరిగృహీతచతుర్వింశతితత్త్వేషు

అన్తర్భవన్తి । పునస్తాన్యపి స్వాతిరిక్తమాయైకతత్త్వే
అన్తర్భవన్తి, సర్వస్య మాయాకార్యత్వాత్ । స్వాతిరిక్తమాయాతత్త్వస్య
నిప్రతియోగికాభావరూపతయా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మతత్త్వమాత్రమవశిష్యత
ఇతి సర్వవేదాన్తసిద్ధాన్తార్థః ॥ ౧౭ ॥ ఇతిశబ్దః అధ్యాయసమాప్త్యర్థః ॥

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

సాధనచతుష్టయసంపత్తిః

ఋభుర్నామ మహాయోగీ క్రోడరూపం రమాపతిమ్ ।
వరిష్ఠాం బ్రహ్మవిద్యాం త్వమధీహి భగవన్ మమ ॥ ౧ ॥

ఏవం స పృష్టో భగవాన్ ప్రాహ భక్తార్తిభఞ్జనః ।
స్వవర్ణాశ్రమధర్మేణ తపసా గురుతోషణాత్ ॥ ౨ ॥

సాధనం ప్రభవేత్ పుంసాం వైరాగ్యాదిచతుష్టయమ్ ।
నిత్యానిత్యవివేకశ్చ ఇహాముత్ర విరాగతా ॥ 3 ॥

శమాదిషట్కసంపత్తిర్ముముక్షా తాం సమభ్యసేత్ ।

ఏవం సామాన్యతః బ్రహ్మతత్త్వమవగమ్య విస్పష్టం ససాధనం బ్రహ్మతత్త్వం జ్ఞాతుమిచ్ఛన్ మునిః భగవన్తం పృచ్ఛతీత్యాహ- ఋభురితి ॥ ౧ ॥ కిం ప్రాహేత్యత్ర ఆదౌ సాధనానుష్ఠానం కర్తవ్యమిత్యాహ- స్వవర్ణేతి ॥ ౨ ॥ కిం తదభ్యసనీయచతుష్టయసాధనమిత్యత్రాహ- నిత్యేతి । బ్రహ్మైవ నిత్యం బ్రహ్మతిరిక్తమనిత్యమ్ ఇతి నిత్యానిత్యవివేకః ।

ఇహ స్రక్చన్దనవనితాదిషు అముత్ర స్వర్గాదిభోగేషు చ వాన్తాశనమూత్రపురీషాదిష్వివ ఇచ్ఛారాహిత్యం ఇహాముత్రవిరాగతా ॥ 3 ॥

శమః దమః ఉపరతిః తితిక్షా శ్రద్ధా సమాధానం చేతి శమాదిషట్కసంపత్తిః । అన్తఃకరణనిగ్రహః శమః, బాహ్యకరణనిగ్రహో దమః, ఉపరతిః సర్వకర్మసంన్యాసః, శీతోష్ణాదిద్వన్ద్వసహనం తితిక్షా, శ్రుత్యాచార్యవాక్యవిశ్వాసః శ్రద్ధా, చిత్తైకాగ్రతా సమాధానమ్ । స్వాతిరిక్తభ్రమతో మోక్తుమిచ్ఛా ముముక్షా । ఇత్థం సాధనచతుష్టయాభ్యాసతో జితేన్ద్రియో భవతీత్యర్థః ॥

బ్రహ్మాత్మజ్ఞాన్యేవ కృతకృత్యః

ఏవం జితేన్ద్రియో భూత్వా సర్వత్ర మమతామతిమ్ ॥ ४ ॥

విహాయ సాక్షిచైతన్యే మయి కుర్యాదహంమతిమ్ ।
దుర్లభం ప్రాప్య మానుష్యం తత్రాపి నరవిగ్రహమ్ ॥ ౫ ॥

బ్రాహ్మణ్యం చ మహావిష్ణోర్వేదాన్తశ్రవణాదినా ।
అతివర్ణాశ్రమం రూపం సచ్చిదానన్దలక్షణమ్ ॥ ౬ ॥

యో న జానాతి సోఽవిద్వాన్ కదా ముక్తో భవిష్యతి ।

బ్రహ్మాతిరిక్తత్యాగపూర్వకం బ్రహ్మమాత్రమతిం కుర్యాదిత్యాహ- ఏవమితి ॥ ४ ॥ ఏవం జ్ఞానసాధనబ్రాహ్మణాదిదేహమాశ్రిత్య యః స్వాత్మతత్త్వం న జానాతి స కదా ముక్తో భవతి ? న కదేత్యాహ- దుర్లభమితి ॥ ౫ ॥ వేదాన్తశ్రవణాదినిష్పన్నం మహావిష్ణోః వ్యక్తలిఙ్గం పారివ్రాజ్యమ్ అవ్యక్తలిఙ్గం అతివర్ణాశ్రమమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥

ఆత్మనః సుఖరూపత్వమ్

అహమేవ సుఖం నాన్యదన్యచ్చేన్నైవ తత్ సుఖమ్ ॥ ౭ ॥

అమదర్థం న హి ప్రేయో మదర్థం [తు] [తత్]
స్వతఃప్రియమ్ ।
పరప్రేమాస్పదతయా మా న భూవమహం సదా ॥ ౮ ॥

భూయాసమితి యో ద్రష్టా సోఽహం విష్ణుర్మునీశ్వర ।

స్వాత్మన ఏవ సర్వప్రేమాస్పదత్వమాహ- అహమితి । అహం ప్రత్యగేవ పరాభేదేన పరమసుఖం బ్రహ్మ భవామి నాన్యత్, బ్రహ్మాతిరిక్తాన్యస్య మృగ్యత్వాత్ । వస్తుతో యద్యన్యత్ తదా తద్బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికసుఖం నైవ భవతి, యో వై భూమా తత్ సుఖం ఇతి భూమబ్రహ్మణో నిష్ప్రతియోగికసుఖస్వరూపమాత్రతతావాదిశ్రుతేః ॥ ౭ ॥ అత ఏవ యత్ మదర్థం తదేవ సుఖమ్, అమదర్థం తు న హి సుఖం భవితుర్మర్హతి । మదర్థమపి న హి ప్రియం భవతీతి చేన్న ; తత్ స్వత ఏవ ప్రియం భవతీత్యర్థః । స్వాత్మానం సుఖరూపతయా యో జానాతి సోఽహం విష్ణురిత్యాహ- పరేతి । అహం నిర్విశేషసుఖరూపతయా మా భూవమితి న, కిం తు భూయాసమేవేత్యర్థః ॥ ౮ ॥

ఆత్మనః స్వయంప్రకాశత్వమ్

న ప్రకాశోఽహమిత్యుక్తిర్యత్ప్రకాశైకబన్ధనా ॥ ౯ ॥

స్వప్రకాశం తమాత్మానమప్రాకాశః కథం స్పృశేత్ ।
స్వయం భాతం నిరాధారం యే జానన్తి సునిశ్చితమ్ ॥ ౧౦ ॥

తే హి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః ।

సత్తామాత్రత్వాత్ యత్ సన్మాత్రం తదేవ స్వయంప్రకాశం బ్రహ్మేత్యాహ- నేతి । న ప్రకాశోఽహమితి యత్రప్రకాశతః పశ్యతి తత్స్వరూపం ప్రకాశమాత్రమ్ ॥ ౯ ॥ తస్యాప్రకాశగ్రాసత్వాత్ అప్రకాశస్పర్శో న యుజ్యత ఇత్యర్థః । ఏవం స్వయంప్రకాశమాత్మానం యే మన్యన్తే తే కృతకృత్యా ఇతి మన్యేఽహమిత్యాహ- స్వయమితి ॥ ౧౦ ॥

ఆత్మనః మాయాతత్కార్యవిలక్షణత్వమ్

స్వపూర్ణాత్మాతిరేకేణ జగజ్జీవేశ్వరాదయః ॥ ౧౧ ॥

న సన్తి నాస్తి మాయా చ తేభ్యశ్చాహం విలక్షణః ।
అజ్ఞానాన్ధతమోరూపం కర్మధర్మాదిలక్షణమ్ ॥ ౧౨ ॥

స్వయంప్రకాశమాత్మానం నైవ మాం స్ప్రష్టుమర్హతి ।

పరమార్థదృష్ట్యా స్వాతిరిక్తం న కించిదస్తి । యది స్వాజ్ఞదృష్ట్యా స్యాత్ తదా స్వజ్ఞదృష్ట్యా తద్విలక్షణోఽస్మీత్యాహ- స్వేతి ॥ ౧౧ ॥ స్వాతిరిక్తవిలక్షణమపి త్వాం స్వాతిరిక్తం స్పృశేదిత్యత ఆహ- అజ్ఞానేతి ॥ ౧౨ ॥

బ్రహ్మాత్మజ్ఞానినః బ్రహ్మభావః

సర్వసాక్షిణమాత్మానం వర్ణాశ్రమవిలక్షణమ్ ॥ ౧౩ ॥

బ్రహ్మరూపతయా పశ్యన్ బ్రహ్మైవ భవతి స్వయమ్ ।
భాసమానమిదం సర్వం భానరూపం పరం పదమ్ ॥ ౧౪ ॥

పశ్యన్ వేదాన్తమానేన సద్య ఏవ విముచ్యతే ।
దేహాత్మజ్ఞానవజ్జ్ఞానం దేహాత్మజ్ఞానబాధకమ్ ॥ ౧౫ ॥

ఆత్మన్యేవ భవేద్యస్య స నేచ్ఛన్నపి ముచ్యతే ।

ప్రత్యక్ప్రకాశమాత్మానం బ్రహ్మేతి యో జానాతి స ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవ భవతీత్యాహ- సర్వేతి ॥ ౧౩ ॥ భానాతిరేకేణ భాస్యం నేతి జ్ఞానీ భాస్యభావతో విముచ్యత ఇత్యాహ- భాసమానమితి ॥ ౧౪ ॥ ఏవం సమ్యగ్జ్ఞానీ స్వయమేవ ముచ్యత ఇత్యాహ- దేహేతి ॥ ౧౫ ॥

ఆత్మజ్ఞానినః కర్మబన్ధాభావః

సత్యజ్ఞానానన్దపూర్ణలక్షణం తమసః పరమ్ ॥ ౧౬ ॥

బ్రహ్మానన్దం సదా పశ్యన్ కథం బధ్యేత కర్మణా ।
త్రిధామసాక్షిణం సత్యజ్ఞానానన్దాదిలక్షణమ్ ॥ ౧౭ ॥

త్వమహంశబ్దలక్ష్యార్థమసక్తం సర్వదోషతః ।

స్వాత్మదర్శినః కర్మబన్ధాసంభవమాహ- సత్యేతి || ౧౬ ||
స్వాత్మనః కర్మబన్ధాభావే హేతుః అసక్తత్వమిత్యాహ- త్రిధామేతి || ౧౭ ||

అజ్ఞానిజ్ఞానినోః దర్శనస్థితివైలక్షణ్యమ్

సర్వగం సచ్చిదానన్దం జ్ఞానచక్షుర్నిరీక్షతే || ౧౮ ||

అజ్ఞానచక్షుర్నేక్షేత భాస్వన్తం భానుమన్ధవత్ |
ప్రజ్ఞానమేవ తద్బ్రహ్మ సత్యప్రజ్ఞానలక్షణమ్ || ౧౯ ||

ఏవం బ్రహ్మపరిజ్ఞానాదేవ మర్త్యోఽమృతో భవేత్ |
తద్బ్రహ్మానన్దమద్వన్ద్వం నిర్గుణం సత్యచిద్ఘనమ్ || ౨౦ ||

విదిత్వా స్వాత్మనో రూపం న బిభేతి కుతశ్చన |
చిన్మాత్రం సర్వగం నిత్యం సంపూర్ణం సుఖమవ్యయమ్ || ౨౧ ||

సాక్షాద్బ్రహ్మైవ నాన్యోఽస్తీత్యేవం బ్రహ్మవిదాం స్థితిః |
అజ్ఞస్య దుఃఖౌఘమయం జ్ఞస్యానన్దమయం జగత్ || ౨౨ ||

అన్ధం భువనమన్ధస్య ప్రకాశం తు సుచక్షుషామ్ |

జ్ఞానచక్షుః స్వాత్మానం సర్వాసక్తం పశ్యతి,
స్వాజ్ఞానచక్షుస్తు దివాన్ధవత్ భాస్వన్తమాత్మానం న పశ్యతీత్యాహ-
సర్వగమితి || ౧౮ || యాదృగ్బ్రహ్మజ్ఞానీ తాదృగ్బ్రహ్మైవ భవతీత్యాహ-

ప్రజ్ఞానమితి ॥ ౧౯ ॥ బ్రహ్మజ్ఞానీ కుతశ్చిత్ న బిభేదీత్యాహ- తదితి ॥ ౨౦ ॥
నిర్భయబ్రహ్మవిదాం స్థితిః కేత్యత ఆహ- చిన్మాత్రమితి ॥ ౨౧ ॥
స్వజ్ఞగృహీతం స్వాజ్ఞో విపరీతం పశ్యతీత్యాహ- అజ్ఞస్యేతి ॥ ౨౨ ॥

ఆత్మని వస్తుతో బన్ధముక్త్యభావః

అనన్తే సచ్చిదానన్దే మయి వారాహరూపిణి ॥ ౨౩ ॥

స్థితేఽద్వితీయభావః స్యాత్ కో బన్ధః కశ్చ ముచ్యతే ।
స్వస్వరూపం తు చిన్మాత్రం సర్వదా సర్వదేహినామ్ ॥ ౨౪ ॥

నైవ దేహాదిసంఘాతో ఘటవద్ దృశిగోచరః ।
స్వాత్మనోఽన్యతయా భాతం చరాచరమిదం జగత్ ॥ ౨౫ ॥

స్వాత్మమాత్రతయా బుద్ధ్వా తదస్మీతి విభావయ ।
స్వస్వరూపం స్వయం భుఙ్క్తే నాస్తి భోజ్యం పృథక్ స్వతః ॥ ౨౬ ॥

అస్తి చేదస్తితారూపం బ్రహ్మైవాస్తిత్వలక్షణమ్ ।
బ్రహ్మవిజ్ఞానసంపన్నః ప్రతీతమఖిలం జగత్ ॥ ౨౭ ॥

పశ్యన్నపి సదా నైవ పశ్యతి స్వాత్మనః పృథక్ ।
మత్స్వరూపపరిజ్ఞానాత్ కర్మభిర్న స బధ్యతే ॥ ౨౮ ॥

యః శరీరేన్ద్రియాదిభ్యో విహీనం సర్వసాక్షిణమ్ ।
పరమార్థైకవిజ్ఞానం సుఖాత్మానం స్వయంప్రభమ్ ॥ ౨౯ ॥

స్వస్వరూపతయా సర్వం వేద స్వానుభవేన యః।
స ధీరః స తు విజ్ఞేయః సోఽహం తత్త్వమృభో భవ॥ ३०॥

అతః ప్రపఞ్చానుభవః సదా న హి
స్వరూపబోధానుభవః సదా ఖలు।
ఇతి ప్రపశ్యన్ పరిపూర్ణవేదనో
న బన్ధముక్తో న చ బద్ధ ఏవ తు॥ ३१॥

వస్తుతో మమ నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయత్వేన న కోఽపి బద్ధో ముక్తో వా భవితుమర్హతీత్యాహ- అనన్త ఇతి॥ २३॥ అద్వితీయభావేన కో బన్ధః। చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమ్ ఇతి శ్రుత్యనురోధేన స్వస్వరూపమేవ చిన్మాత్రం న అన్యదిత్యాహ- స్వస్వరూపమితి॥ २४॥ స్వాతిరిక్తదేహాదికం స్వమాత్రమితి చిన్తయేత్యాహ- స్వాత్మన ఇతి॥ २५॥ స్వాతిరిక్తం నాస్త్యేవ। యద్యస్తీతి భ్రాన్తిస్తదా తదప్యస్తిత్వం బ్రహ్మేత్యాహ- స్వేతి॥ २६॥ స్వజ్ఞానీ స్వతిరిక్తం స్వాతిరిక్తత్వేన న పశ్యతి, కింతు స్వమాత్రతయా పశ్యతీత్యాహ- బ్రహ్మేతి॥ २७॥ కర్మబన్ధే సతి కథమేవం పశ్యతీత్యత్ర ఆహ- మదితి॥ २८॥ శరీరాదౌ సతి కథమేవం న బధ్యతే ఇత్యాశఙ్క్య తద్విలక్షణత్వేన ఆత్మానం యః పశ్యతి సోఽహమేవ స్యామిత్యాహ- య ఇతి॥ २९-३०॥ ఏవం మద్భావాపన్నస్య స్వాత్మానుభూతిం వినానాత్మప్రపఞ్చానుభూతిః నాస్తి। ఏవం స్వాత్మానుభూతియోగినో బన్ధమోక్షవిభ్రమో నాస్తీత్యాహ- అత ఇతి॥ ३१॥

బన్ధనివృత్తయే బ్రహ్మాత్మానుసంధానమ్

స్వస్వరూపానుసంధానాన్నృత్యన్తం సర్వసాక్షిణమ్ |
ముహూర్తం చిన్తయేన్మాం యః సర్వబన్ధైః ప్రముచ్యతే || ౩౨ ||

సర్వభూతాన్తరస్థాయ నిత్యముక్తచిదాత్మనే |
ప్రత్యక్చైతన్యరూపాయ మహ్యమేవ నమో నమః || ౩౩ ||

త్వం వాహమస్మి భగవోఽహం వై త్వమసి దేవతే |
తుభ్యం మహ్యమనన్తాయ మహ్యం తుభ్యం చిదాత్మనే || ౩౪ ||

నమో మహ్యం పరేశాయ నమస్తుభ్యం శివాయ చ |
కిం కరోమి క్వ గచ్ఛామి కిం గృహ్ణామి త్యజామి కిమ్ || ౩౫ ||

యన్మయా పూరితం విశ్వం మహాకల్పామ్బునా యథా |
అన్తఃఅఙ్గం బహిఃసఙ్గమాత్మసఙ్గం చ యస్త్యజేత్ |
సర్వసఙ్గనివృత్తాత్మా స మామేతి న సంసయః || ౩౬ ||

అహిరివ జనయోగం సర్వదా వర్జయేద్యః
కుణపమివ సునారీం త్యక్తకామో విరాగీ |
విషమివ విషయాదీన్ మన్యమానో దురన్తాన్
జగతి పరమహంసో వాసుదేవోఽహమేవ || ౩౭ ||

ఇదం సత్యమిదం సత్యం సత్యమేతదిహోచ్యతే |
అహం సత్యం బ్రహ్మ మత్తః కించిన్న విద్యతే || ౩౮ ||

బన్ధనివృత్తి హేతుః కిమిత్యాశఙ్క్య మచ్చిన్తనమిత్యాహ- స్వేతి ||
౩౨ || ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మానుసంధానప్రకారమాహ- సర్వేతి || ౩౩-౩౪
|| స్వస్యావిక్రియతాం పరిపూర్ణతామప్యాహ- కిం కరోమీతి || ౩౫ || తవ
విభుత్వేన సర్వేఽపి త్వామేవ ప్రతిపద్యన్తే ఇత్యత్ర- మాం నిత్యం ప్రాప్తా అపి
స్వాతిరిక్తసఙ్గినో మాం నాప్నువన్తి | తత్ర యః కశ్చిత్
స్వాన్తర్బాహ్యసఙ్గవిరలో భవతి స ఏవ మామేతీత్యాహ- అన్తరితి || ౩౬ ||
స్వాతిరిక్తసఙ్గత్యాగోపాయం తజ్జ్ఞానఫలం చాహ- అహిరితి || ౩౭ ||
అహమేవ వాసుదేవః సత్యం, మదతిరిక్తమ్ అసత్యం న విద్యతే,
మదతిరిక్తస్య మృగ్యత్వాదిత్యాహ- ఇదమితి || ౩౮ ||

బ్రహ్మాప్తిసాధనభూతస్యోపవాసస్య నిర్వచనమ్

ఉప సమీపే యో వాసో జీవాత్మపరమాత్మనోః |
ఉపవాసః స విజ్ఞేయో న తు కాయస్య శోషణమ్ || ౩౯ ||

కాయశోషణమాత్రేణ కా తత్ర హ్యవివేకినామ్ |
వల్మీకతాడనాదేవ మృతః కిం ను మహోరగః || ౪౦ ||

సత్యబ్రహ్మాప్త్యుపాయః క ఇత్యత్ర ఆహ- ఉపేతి || ౩౯-౪౦ ||

జీవన్ముక్తిసాధనమపరోక్షజ్ఞానమ్

అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద పరోక్షజ్ఞానమేవ తత్ |
అహం బ్రహ్మేతి చేద్వేద సాక్షాత్కారః స ఉచ్యతే || ౪౧ ||

యస్మిన్ కాలే స్వమాత్మానం యోగీ జానాతి కేవలమ్।
తస్మాత్ కాలాత్ సమారభ్య జీవన్ముక్తో భవేదసౌ॥ ४२॥

అహం బ్రహ్మేతి నియతం మోక్షహేతుర్మహాత్మనామ్।

పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానస్వరూపమాహ- అస్తీతి॥ ४१॥
అపరోక్షజ్ఞానసమకాలం జీవన్ముక్తో భవతీత్యాహ- యస్మిన్నితి॥ ४२॥
సదా అహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం మోక్షహేతురిత్యాహ- అహమితి॥

బాహ్యాన్తశ్చిన్తాత్యాగవిధిః

ద్వే పదే బన్ధమోక్షాయ నిర్మమేతి మమేతి చ॥ ४३॥

మమేతి బధ్యతే జన్తుర్నిర్మమేతి విముచ్యతే।
బాహ్యచిన్తా న కర్తవ్యా తథైవాన్తరచిన్తికా।
సర్వచిన్తాం సముత్సృజ్య స్వస్థో భవ సదా ఋభో॥ ४४॥

దేహాదావహంకారమమకారభావాభావౌ బన్ధమోక్షహేతూ
భవతః ఇత్యాహ- ద్వే ఇతి॥ ४३॥ అహంభావాద్యనుదయహేతుః
బాహ్యాన్తశ్చిన్తాత్యాగ ఏవేత్యాహ- బాహ్యేతి॥ ४४॥

భగవచ్చిన్తనమేవ సర్వచిన్తాత్యాగోపాయః

సంకల్పమాత్రకలనేన జగత్సమగ్రం
సంకల్పమాత్రకలనే హి జగద్విలాసః।

ప్. ४८८) సంకల్పమాత్రమిదముత్సృజ నిర్వికల్ప-
మాశ్రిత్య మామకపదం హృది భావయస్వ ॥ ४ॹ ॥

మచ్చిన్తనం మత్కథనమన్యోన్యం మత్ప్రభాషణమ్ ।
మదేకపరమో భూత్వా కాలం నయ మహామతే ॥ ४६ ॥

చిదిహాస్తీతి చిన్మాత్రమిదం చిన్మయమేవ చ ।
చిత్త్వం చిదహమేతే చ లోకాశ్చిదితి భావయ ॥ ४८ ॥

రాగం నిరాగతాం నీత్వా నిర్లేపో భవ సర్వదా ।

చిన్తామూలసంకల్పమున్మూల్య నిర్వికల్పం మామ్ ఆశ్రయేత్యాహ-
సంకల్పేతి ॥ ४ॹ ॥ సంకల్పత్యాగోపాయమాహ- మదితి ॥ ४६ ॥ త్వచ్చిన్తనం
కీదృశమ్ ఇత్యత్ర సర్వం చిన్మాత్రమితి చిన్తనమిత్యాహ- చిదితి ॥ ४८ ॥
స్వతిరిక్తవిషయే రాగమ్ ॥

సర్వకల్పనాతీతం బ్రహ్మైవ చిన్తనీయమ్

అజ్ఞానజన్యకర్త్రాదికారకోత్పన్నకర్మణా ॥ ४਼ ॥

శ్రుత్యుత్పన్నాత్మవిజ్ఞానప్రదీపో బాధ్యతే కథమ్ ।
అనాత్మతాం పరిత్యజ్య నిర్వికారో జగత్స్థితౌ ॥ ४९ ॥

ఏకనిష్ఠతయాన్తఃస్థసంవిన్మాత్రపరో భవ ।

ఘటాకాశమఠాకాశౌ మహాకాశే ప్రతిష్ఠితౌ || ౫౦ ||

ఏవం మయి చిదాకాశే జీవేశౌ పరికల్పితౌ |
యా చ ప్రాగాత్మనో మే మా తథాన్తే చ తిరస్కృతా || ౫౧ ||

బ్రహ్మవాదిభిరుద్గీతా సా మాయేతి వివేకతః |
మాయాతత్కార్యవిలయే నేశ్వరత్వం న జీవతా || ౫౨ ||

తతః శుద్ధశ్చిదేవాహం వ్యోమవన్నిరుపాధికః |
జీవేశ్వరాదిరూపేణ చేతనాచేతనాత్మకమ్ || ౫౩ ||

ఈక్షణాదిప్రవేశాన్తా సృష్టిరీశేన కల్పితా |
జాగ్రదాదివిమోక్షాన్తః సంసారో జీవకల్పితః || ౫౪ ||

త్రిణాచికాదియోగాన్తా ఈశ్వరభ్రాన్తిమాశ్రితాః |
లోకాయతాదిసాంఖ్యాన్తా జీవవిభ్రాన్తిమాశ్రితాః || ౫౫ ||

తస్మాన్ముముక్షుభిర్నైవ మతిర్జీవేశవాదయోః |
కార్యా కిం తు బ్రహ్మతత్త్వం నిశ్చలేన విచార్యతామ్ || ౫౬ ||

అద్వితీయబ్రహ్మతత్త్వం న జానన్తి యథా యథా |
భ్రాన్తా ఏవాఖిలాస్తేషాం క్వ ముక్తిః క్వేహ వా సుఖమ్ || ౫౭ ||

కర్మలేపస్యానివార్యత్వాత్ నిర్లేపత్వం కుతో మే స్యాదిత్యత ఆహ-
అజ్ఞానేతి || ౪౮ || అనాత్మని సతి స్వాత్మమాత్రజ్ఞానం కథముదేతీత్యత ఆహ-

స్యాదిత్యత ఆహ- ఘటేతి || ౫౦ || జీవేశాదికల్పనామూలమాయాయాః సత్త్వాత్ నిర్మాయభావః కథం మే స్యాత్ ఇత్యత్ర మాయామూలవిచారతో నిర్మాయం బ్రహ్మ ప్రసీదతీత్యాహ- యా చేతి || ౫౧-౫౨ || ఉక్తలక్షణలక్షితజీవేశాదినానాకల్పనాం హిత్వా నిర్వికల్పాద్వైతబ్రహ్మైవ సదా చిన్త్యమిత్యాహ- జీవేతి | జీవేశ్వరాదిరూపేణ ఇత్యాది నిశ్చలేన విచార్యతామ్ ఇత్యన్తం మహోపనిషది వ్యాఖ్యాతమ్ || ౫౩-౫౬ || ఏవమ్ అఖణ్డైకరసబ్రహ్మజ్ఞానినో భ్రాన్తా ఏవేత్యాహ- అద్వితీయేతి || ౫౭ ||

ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మ సర్వావస్థాతీతమ్

ఉత్తమాధమభావశ్చేత్ తేషాం స్యాదస్తి తేన కిమ్ |
స్వప్నస్థరాజ్యభిక్షాభ్యాం ప్రబుద్ధః స్పృశ్యతే ఖలు || ౫౮ ||

అజ్ఞానే బుద్ధివిలయే నిద్రా సా మణ్యతే బుధైః |
విలీనాజ్ఞానతత్కార్యే మయి నిద్రా కథం భవేత్ || ౫౯ ||

బుద్ధేః పూర్ణవికాసోఽయం జాగరః పరికీర్త్యతే |
వికారాదివిహీనత్వాజ్జాగరో మే న విద్యతే || ౬౦ ||

సూక్ష్మనాడిషు సంచారో బుద్ధేః స్వప్నః ప్రజాయతే |
సంచారధర్మరహితే మయి స్వప్నో న విద్యతే || ౬౧ ||

శివజీవాద్యుత్తమాధమభేదే సతి కథమ్ అద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానమ్ ఉదేతీత్యత్ర సదృష్టాన్తం తన్నిరాకరోతి | ఉత్తమేతి || ౫౮ ||

అవస్థాత్రయావృతస్య తుర్యానన్దానుభవః కుత ఇత్యత్ర ఆహ- అజ్ఞాన ఇతి ।
నిద్రా సుషుప్తిః ॥ ౫౯-౬౧ ॥

నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రహ్మభావః

సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమసావృతే ।
స్వరూపం మహదానన్దం భుఙ్క్తే దృశ్యవివర్జితః ॥ ౬౨ ॥

అవిశేషేణ సర్వం తు యః పశ్యతి చిదన్వయాత్ ।
స ఏవ సక్షాద్విజ్ఞానీ స శివః స హరిర్విధిః ॥ ౬౩ ॥

ఏవం స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చసుషుప్తికాలే ॥ ౬౨ ॥ చితః
సర్వావస్థానుస్యూతజ్ఞానీ చిదేవ భవతీత్యాహ- అవిశేషేణేతి ॥ ౬౩ ॥

జగద్విలాపనపురస్సరం బ్రహ్మైకత్వచిన్తనమ్

దీర్ఘస్వప్నమిదం యత్తద్దీర్ఘం వా చిత్తవిభ్రమమ్ ।
దీర్ఘం వాపి మనోరాజ్యం సంసారం దుఃఖసాగరమ్ ।
సుప్తేరుత్థాయ సుప్త్యన్తం బ్రహ్మైకం ప్రవిచిన్త్యతామ్ ॥ ౬౪ ॥

ఆరోపితస్య జగతః ప్రవిలాపనేన
చిత్తం మదాత్మకతయా పరికల్పితం నః ।
శత్రూన్ నిహత్య గురుషట్కగణాన్నిపాతాత్
గన్ధద్విపో భవతి కేవలమద్వితీయః ॥ ౬౫ ॥

అవస్థాత్రయసంసృతేః చిత్తవికల్పతామాహ- దీర్ఘేతి । దుఃఖసాగరం విద్ధీత్యర్థః । యత ఏవమ్ అతః తచ్ఛాన్తయే సుప్తేరుత్థాయ ॥ ౬౪ ॥ కేనోపాయేన బ్రహ్మైకమితి చిన్త్యమిత్యత ఆహ- ఆరోపితస్యేతి । స్వాజ్ఞదృష్ట్యా ఆరోపితస్య ప్రవిలాపనేన విలాపనాధిష్ఠానమవశిష్యతే । తత్రాఖణ్డాకారవృత్తిమత్ చిత్తం మత్స్వరూపమేవ భవతీత్యర్థః । శత్రూన్ సచ్చిదానన్దావరణాన్ కామాద్యరిషడ్వర్గాన్ వా గురుషట్కగణాత్ గణేన శమాదిషడ్గుణాసినా నిహత్య నిర్మూల్య ఇత్థం శత్రునిపాతాత్ నిపాతేన ఆత్మా గన్ధద్వీపో మత్తగజ ఇవ కేవలమ్ అద్వితీయః స్వాత్మా అవశిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౬౫ ॥

ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మవిషయకో విద్వదనుభవః

అద్యాస్తమేతు వపురాశశితారమాస్తాం
కస్తావతాపి మమ చిద్వపుషో విశేషః ।
కుమ్భే వినశ్యతి చిరం సమవస్థితే వా
కుమ్భామ్బరస్య న హి కోఽపి విశేషలేశః ॥ ౬౬ ॥

అహినిర్ల్వయినీ సర్పనిర్మోకో జీవవర్జితః ।
వల్మీకే పతితస్తిష్ఠేత్తం సర్పో నాభిమన్యతే ॥ ౬౭ ॥

ఏవం స్థూలం చ సూక్ష్మం చ శరీరం నాభిమన్యతే ।
ప్రత్యగ్జ్ఞానశిఖిధ్వస్తే మిథ్యాజ్ఞానే సహేతుకే ।
నేతి నేతీతి రూపత్వాదశరీరో భవత్యయమ్ ॥ ౬౮ ॥

శాస్త్రేణ నశ్యేత్ పరమార్థదృష్టిః
కార్యక్షమం నశ్యతి చాపరోక్ష్యాత్ ।
ప్రారబ్ధనాశాత్ ప్రతిభాననాశ
ఏవం త్రిధా నశ్యతి చాత్మమాయా ॥ ౬౯ ॥

బ్రహ్మత్వే యోజితే స్వస్మిన్ జీవభావో న గచ్ఛతి ।
అద్వైతే బోధితే తత్త్వే వాసనా వినివర్తతే ॥ ౭౦ ॥

ఆరబ్ధాన్తే దేహహానిర్మాయేత్థం క్షీయతేఽఖిలా ।
అస్తీత్యుక్తే జగత్ సర్వం సద్రసం బ్రహ్మ తద్భవేత్ ॥ ౭౧ ॥

భాతీత్యుక్తే జగత్ సర్వం భానం బ్రహ్మైవ కేవలమ్ ।
మరుభూమౌ జలం సర్వం మరుభూమాత్రమేవ తత్ ।
జగత్త్రయమిదం సర్వం చిన్మాత్రం స్వవిచారతః ॥ ౭౨ ॥

అజ్ఞానమేవ న కుతో జగతః ప్రసఙ్గో
జీవేశదేశికవికల్పకథాతిదూరే ।
ఏకాన్తకేవలచిదేకరసస్వభావే
బ్రహ్మైవ కేవలమహం పరిపూర్ణమస్మి ॥ ౭౩ ॥

బోధచన్ద్రమసి పూర్ణవిగ్రహే
మోహరాహుముషితాత్మతేజసి ।
స్నానదానయజనాదికాః క్రియా
మోచనావధి వృథైవ తిష్ఠతే ॥ ౭౪ ॥

మద్భావాపన్నవిద్వదనుభవ ఏవం భవతీత్యాహ- అద్యేతి | తత్ర దృష్టాన్తస్తు కుమ్భే వినశ్యతి || ౬౬ || విదుషోఽపి శరీరదర్శనాత్ అశరీరత్వం కుత ఇత్యాశఙ్క్య అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః ఇతి శ్రుత్యనురోధేన స్వాజ్ఞవికల్పితశరీరత్రయే స్వాత్మాత్మీయాభిమతికైవల్యమేవ అశరీరత్వమితి సదృష్టాన్తమాహ- అహినిర్ల్వయినీతి || ౬౭ || విద్వాన్ ఏవమ్ || ౬౮ || శరీరత్రయహేతుమాయాయాం సత్యాం కథమ్ అశరీరత్వమ్ ఇత్యాశఙ్క్య శాస్త్రజన్యజ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యక్తత్త్వజ్ఞానతో బ్రహ్మాతిరేకేణ మాయా నాస్తీతి మాయా నిర్మాయం పదం భజతి, తత్సమకాలం మాయాకార్యాగామ్యాదికర్మత్రయమపి సవాసనం క్షీయతే, తతో విద్వాన్ అశరీరబ్రహ్మమాత్రతయా అవశిష్యత ఇత్యాహ- శాస్త్రేణేతి | బ్రహ్మైవ సత్యం బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి శాస్త్రజన్యజ్ఞానాత్ మాయాయాః పరమార్థదృష్టిః నశ్యతి | తేన తద్బీజాంశప్రభవభ్రాన్తిజతాదాత్మ్యాస్పదాగామికర్మణోఽశ్లేషో భవతి | తదా స్వాతిరిక్తం వ్యావహారికం ప్రతిభాతి | పూర్వాభ్యస్తశాస్త్రజన్యజ్ఞానమనుభవారూఢం చేత్ విజ్ఞానపదం భజతి తేన యత్ కర్యక్షమం వ్యావహారికం తత్ నశ్యతి | తేన స్వాతిరిక్తం ప్రాతిభాసికం భాతి | తేన సహజతాదాత్మ్యాస్పదసంచితకర్మాపి నశ్యతి | విజ్ఞానినః ప్రారబ్ధకర్మ భోగేన క్షీయతే, న హి తదానీం నశ్యతి, ఆరబ్ధత్వాత్ | విజ్ఞానం దృఢానుభవకలితం చేత్ సమ్యగ్జ్ఞానపదం భజతి | తేన ప్రతిభాసికతయా భాతం స్వాతిరిక్తం శూన్యభావం భజతి | తేన కర్మజదాత్మ్యాస్పదమాయాస్థూలాంశారబ్ధం కర్మాపి నశ్యతి |

ప్రారబ్ధనాశసమకాలం మాయాయాః శూన్యతయా ప్రతిభాసోఽపి నశ్యతి | ఏవం మాయా త్రేధా వినశ్యతీత్యర్థః | యదా స్వాతిరిక్తసామాన్యమస్తి నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవో భవతి ఏవం స్వాతిరిక్తాపహ్నవవృత్తిః తత్త్వజ్ఞానపదం భజతి | తేన బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి విద్వాన్ అవశిష్యత ఇతి భావః || ౯౯ ||

ప్. ౪౮౩) ఉక్తార్థమేవ పునః దృఢయతి- బ్రహ్మత్వ ఇతి |
కేవలశాస్త్రజన్య-జ్ఞానేన బ్రహ్మత్వే యోజితే || ౭౦ ||
ఆత్యన్తికదేహాభిమానవృత్తిః మాయా | అస్తి భాతి ప్రియమితి యద్యత్ వ్యవహృతం తత్ సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మేత్యాహ- అస్తీతి || ౭౧ || యద్యత్ ప్రియం తదేవ బ్రహ్మ సుఖమితి బోధ్యమిత్యత్ర-

అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చేత్యంశపఞ్చకమ్ |
ఆద్యం త్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయమ్ ||

ఇతి శ్రుతేః | నామరూపసద్వితీయం బ్రహ్మేత్యత ఆహ- మరుభూమావితి || ౭౨ ||
కథం పునః చిన్మాత్రం నిష్ప్రతియోగికం, జీవేశాదివికల్పజుష్టజగతః సత్త్వాదిత్యత ఆహ- అజ్ఞానమితి | జగతః స్వాజ్ఞానకార్యత్వాత్ స్వజ్ఞానేన స్వాజ్ఞాననాశే తత్కార్యం జగత్ కుతః సత్పదమర్హతీత్యత్ర- కారణాభావతః కార్యం కథం సిద్ధిపదం భజేత్ ఇతి పరమాక్షరోక్తేః || ౭౩ || స్వాతిరిక్తకలనాముక్తే బ్రహ్మణి మూఢాః స్వాతిరిక్తం కల్పయిత్వా తచ్ఛాన్తయే ముధా వ్యాప్రియన్త ఇత్యాహ- బోధేతి || ౭౪ ||

సమాధిసాధనం నాదానుసంధానమ్

సలిలే సైన్ధవం యద్వత్ సామ్యం భజతి యోగతః |
తథాత్మమనసోరైక్యం సమాధిరితి కథ్యతే || ౭౫ ||

దుర్లభోవిషయత్యాగో దుర్లభం తత్త్వదర్శనమ్ |
దుర్లభా సహజావస్థా సద్గురోః కరుణాం వినా || ౭౬ ||

ఉత్పన్నశక్తిబోధస్య త్యక్తనిఃశేషకర్మణః |
యోగినః సహజావస్థా స్వయమేవ ప్రకాశతే || ౭౭ ||

రసస్య మనసశ్చైవ చఞ్చలత్వం స్వభావతః |
రసో బద్ధో మనో బద్ధం కిం న సిధ్యతి భూతలే || ౭౮ ||

ప్. ౪౮౪) మూర్చ్ఛితో హరతి వ్యాధిం మృతో జీవయతి స్వయమ్ |
బద్ధం ఖేచరతాం ధత్తే బ్రహ్మత్వం రసచేతసి || ౭౯ ||

ఇన్ద్రియాణాం మనో నాథో మనోనాథస్తు మారుతః |
మారుతస్య లయో నాథస్తన్నాథం లయమాశ్రయ || ౮౦ ||

నిశ్చేష్టో నిర్వికారశ్చ లయో జీవతి యోగినామ్ |
ఉచ్ఛిన్నసర్వసంకల్పో నిఃశేషాశేషచేష్టితః |
స్వావగమ్యో లయః కోఽపి మనసాం వాగగోచరః || ౮౧ ||

పుఞ్జానుపుఞ్జవిషయేక్షణతత్పరోఽపి
బ్రహ్మావలోకనధియం న జహాతి యోగీ |

సంగీతతాలలయవాద్యవశం గతాపి
మౌలిస్థకుమ్భపరిరక్షణధీర్నటీవ || ౮౨ ||

సర్వచిన్తాం పరిత్యజ్య సావధానేన చేతసా |
నాద ఏవానుసంధేయో యోగసామ్రాజ్యమిచ్ఛతా || ౮౩ ||

ఇతి ||

స్వాతిరిక్తాసంభవప్రబోధసిద్ధం బ్రహ్మాస్మీతి
బ్రహ్మమనసోరేకత్వం సమాధిరితి సదృష్టాన్తమాహ- సలిల ఇతి || ౭౫ ||
ఏవం తత్త్వదర్శనం గురుకటాక్షతో భవతీత్యాహ- దుర్లభః ఇతి || ౭౬ ||
కస్యేయం సహజావస్థా జాయత ఇత్యత ఆహ- ఉత్పన్నేతి |
జ్ఞానసహకృతయోగాభ్యాసపాటవేన ఉత్పన్నకుణ్డలినీశక్తిబోధస్య,
బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇత్యజడక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిబోధస్య,
సమ్యగ్జ్ఞానినో వా శక్తిబోధస్య || ౭౭ || బ్రహ్మాతిరేకేణ మనసః సత్త్వం యే
మన్యన్తే తద్దృష్టిమాశ్రిత్య

ప్. ౪౮౫) మనసః చలనాదిః బన్ధముక్తిహేతురితి సదృష్టాన్తమాహ-
రసస్యేతి || ౭౮-౭౯ || క్రమేణ ఇన్ద్రియమనఃప్రాణాదికం విలాప్య
తల్లయాధికరణం బ్రహ్మాస్మీత్యాశ్రయేత్యాహ- ఇన్ద్రియాణామితి || ౮౦ ||
కీదృశోఽయం లయ ఇత్యత్ర నిశ్చేష్ట ఇతి | కించ- ఉచ్ఛిన్నేతి | లయశబ్దేన
లయాధికరణం బ్రహ్మోచ్యతే ఇత్యర్థః || ౮౧ || విదుషో విషయేషు సత్సు
తల్లయాధికరణబ్రహ్మదృష్టిః కుత ఇత్యత్ర సదృష్టాన్తముత్తరమాహ-
పుఙ్ఖేతి || ౮౨ || స్వాతిరిక్తభ్రమాసంభవప్రబోధసిద్ధం పరమాత్మా

స్వావశేషధియా అనుసంధేయ ఇతి అధ్యాయార్థముపసంహరతి- సర్వేతి |
యోగసామ్రాజ్యం కైవల్యమిచ్ఛతా స్వాతిరిక్తావకాశం న దదాతీతి నదః స
ఏవ నాదః పరమాత్మైవ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమిత్యనుసంధేయః || ౮౩ ||
ఇతిశబ్దోఽధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ||

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

అద్వితీయపరమాత్మానుభవః

న హి నానాస్వరూపం స్యాదేకం వస్తు కదాచన |
తస్మాదఖణ్డ ఏవాస్మి యన్మదన్యన్న కించన || ౧ ||

దృశ్యతే శ్రూయతే యద్యద్ బ్రహ్మణోఽన్యన్న తద్భవేత్ |
నిత్యశుద్ధవిముక్తైకమఖణ్డానన్దమద్వయమ్ |
సత్యం జ్ఞానమనన్తం యత్ పరం బ్రహ్మ భవామి తత్ || ౨ ||

ఆనన్దరూపోఽహమఖణ్డబోధః
పరాత్పరోఽహం ఘనచిత్ప్రకాశః |

మేఘా యథా వ్యోమ న చ స్పృశన్తి
సంసారదుఃఖాని న మాం స్పృశన్తి || ౩ ||

సర్వం సుఖం విద్ధి సుదుఃఖనాశాత్

సర్వం చ సద్రూపమసస్యనాశాత్ ।
చిద్రూపమేవ ప్రతిభానయుక్తం
తస్మాదఖణ్డం మమ రూపమేతత్ ॥ ౪ ॥

న హి జనిర్మరణం గమనాగమౌ
న చ మలం విమలం న చ వేదనమ్ ।
చిన్మయం హి సకలం విరాజతే
స్ఫుటతరం పరమస్య తు యోగినః ॥ ౫ ॥

కథం త్వం నిష్ప్రతియోగికపరమాత్మాసి స్వప్రతియోగినానాత్వస్య విద్యమానత్వాదిత్యాశఙ్కమానమాలక్ష్య భగవాన్ స్వస్య నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయత్వస్థాపనాయ స్వానుభవం ప్రకటయతి- న హీతి । యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౧ ॥ స్వాన్యత్ దృశ్యతే శ్రూయతే చేదిత్యత్రాహ- దృశ్యత ఇతి । కీదృశం బ్రహ్మ త్వం భవసీత్యత్రాహ- నిత్యేతి ॥ ౨ ॥ జీవవద్దేహధారణసామాన్యాత్ త్వమపి సంసారదుఃఖీ భవసీత్యత ఆహ- ఆనన్దేతి ॥ 3 ॥ సచ్చిదానన్దాఖణ్డం మాం విద్ధీత్యాహ- సర్వమితి ॥ ౪ ॥ నిర్విశేషజ్ఞానయోగినో మద్రూపమేవ విభాతీత్యాహ- న హి జనిరితి । యోగీ స్వాత్మనో మమ జనిమృతిగమనాగమనాదివిక్రియా నాస్తీతి మత్వా సర్వత్ర మామేవ నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రం పశ్యతీత్యర్థః ॥ ౫ ॥

చిన్మాత్రభావాపత్తిసాధనమౌనవిధిః

సత్యచిద్ఘనమఖణ్డమద్వయం సర్వదృశ్యరహితం నిరామయమ్ ।
యత్ పదం విమలమద్వయం శివం తత్ సదాహమితి మౌనమాశ్రయ ॥ ౬ ॥

జన్మమృత్యుసుఖదుఃఖవర్జితం జాతినీతికులగోత్రదూరగమ్ |
చిద్వివర్తజగతోఽస్య కారణం తత్ సదాహమితి మౌనమాశ్రయ || ౭ ||

పూర్ణమద్వయమఖణ్డచేతనం విశ్వభేదకలనాదివర్జితమ్ |
అద్వితీయపరసంవిదంశకం తత్ సదాహమితి మౌనమాశ్రయ || ౮ ||

తవేశ్వరత్వేన నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రత్వం యుజ్యతే | మమానీశత్వేన
తద్భావాపత్త్యుపాయమాదిశేతి పృచ్ఛమానమాలక్ష్య భగవాన్
స్వభావాపత్త్యుపాయమాదిశతి- సత్యేతి || ౬-౮ ||

భగవతః సచ్చిదానన్దత్వమ్

కేనాప్యబాధితత్వేన త్రికాలేఽప్యేకరూపతః |
విద్యమానత్వమస్త్యేతత్ సద్రూపత్వం సదా మమ || ౯ ||

నిరుపాధికనిత్యం యత్ సుప్తౌ సర్వసుఖాత్ పరమ్ |
సుఖరూపత్వమస్త్యేతదానన్దత్వం సదా మమ || ౧౦ ||

ఏవం మునేః స్వభావాపత్త్యుపాయముపదిశ్య తద్దార్ఢ్యాయ
స్వాత్మనః సచ్చిదానన్దత్వం సాధనయతి- కేనేతి || ౯-౧౦ ||

భగవద్భక్తిరేవ మోక్షసాధనమ్

దినకరకిరణైర్హి శార్వరం తమో

నిబిడతరం ఝుటితి ప్రణాశమేతి |
ఘనతరభవకారణం తమో య-
ద్ధరిదినకృత్ప్రభయా న చాన్తరేణ || ౧౧ ||

మమ చరణస్మరణేన పూజయా చ
స్వకతమసః పరిముచ్యతే హి జన్తుః |
న హి మరణప్రభవప్రణాశహేతు-
ర్మమ చరణస్మరణాదృతేఽస్తి కించిత్ || ౧౨ ||

ఆదరేణ యథా స్తౌతి ధనవన్తం ధనేచ్ఛయా |
తథా చేద్విశ్వకర్తారం కో న ముచ్యేత బన్ధనాత్ || ౧౩ ||

మద్భావాపత్తిహేతుమద్భక్తిం వినా కోఽపి న ముచ్యత ఇతి సదృష్టాన్తముపపాదయతి- దినకరేతి | దినకృత్ప్రభయా వినాశమేతి || ౧౧-౧౨ || కశ్చిద్రాజసేవ్యపి దారిద్ర్యతో ముచ్యతే తథా మాముపాస్య కో వా స్వాతిరిక్తభ్రమతః న ముచ్యత ఇత్యాహ- ఆదరేణేతి || ౧౩ ||

ఈశ్వరస్య సర్వసమత్వమ్

ఆదిత్యసంనిధౌ లోకశ్చేష్టతే స్వయమేవ తు |
తథా మత్సంనిధావేవ సమస్తం చేష్టతే జగత్ || ౧౪ ||

శుక్తికాయాం యథా తారం కల్పితం మాయయా తథా |
మహదాది జగన్మాయామయం మయయేవ కేవలమ్ || ౧౫ ||

చణ్డాలదేహే పశ్వాదిస్థావరే బ్రహ్మవిగ్రహే।
అన్యేషు తారతమ్యేన స్థితేషు న తథా హ్యహమ్ ॥ ౧౬ ॥

వినష్టదిగ్భ్రమస్యాపి యథాపూర్వం విభాతి దిక్।
తథా విజ్ఞానవిధ్వస్తం జగన్మే భాతి తన్న హి ॥ ౧౭ ॥

న దేహో నేన్ద్రియప్రాణో న మనోబుద్ధ్యహంకృతిః।
న చిత్తం నైవ మాయా చ న చ వ్యోమాదికం జగత్ ॥ ౧౮ ॥

న కర్తా నైవ భోక్తా చ న చ భోజయితా తథా।
కేవలం చిత్సదానన్దబ్రహ్మైవాహం జనార్దనః ॥ ౧౯ ॥

స్వాజ్ఞాదిలోకప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తమప్యహమేవేత్యాహ-
ఆదిత్యేతి ॥ ౧౪ ॥ మదతిరిక్తం మయయేవ వికల్పితమ్। విషమేష్వపి
సమోఽహమేవేత్యాహ- శుక్తికాయామితి ॥ ౧౫-౧౬ ॥ మదజ్ఞానవికల్పితం
మజ్జ్ఞానతో న భాతీత్యాహ- వినష్టేతి। వినష్టదిగ్భ్రమస్యాపి
భ్రమాపాయే ॥ ౧౭ ॥ తవాపి జగదన్తఃపాతిదేహేన్ద్రియాదిసత్త్వాత్ కథం జగత్ న
భాతీత్యుచ్యతే ఇత్యత్రాహ- న దేహ ఇతి ॥ ౧౮-౧౯ ॥

చిత్తమేవ సంసారకారణమ్

జలస్య చఞ్చలాదేవ చఞ్చలత్వం యథా రవేః।
తథాహంకారసంబన్ధాదేవ సంసార ఆత్మనః ॥ ౨౦ ॥

చిత్తమూలం హి సంసారస్తత్ప్రయత్నేన శోధయేత్।

హన్త చిత్తమహత్తాయాం కైషా విశ్వాసతా తవ || ౨౧ ||

క్వ ధనాని మహీపానాం బ్రాహ్మణః క్వ జగన్తి వా |
ప్రాక్తనాని ప్రయాతాని గతాః సర్గపరంపరాః || ౨౨ ||

కోటయో బ్రహ్మణాం యాతా భూపా నష్టాః పరాగవత్ |
స చాధ్యాత్మాభిమానోఽపి విదుషోఽప్యాసురత్వతః || ౨౩ ||

విదుషోఽప్యాసురశ్చేత్ స్యాన్నిష్ఫలం తత్త్వదర్శనమ్ |

తవ ఈశ్వరస్య దేహాదివైరల్యమస్తు వస్తుతో
నిర్విశేషబ్రహ్మరూపత్వాత్ | జీవానాం బన్ధమోక్షహేతూ కావిత్యత్ర
అతస్మింస్తద్భావాతద్భావావిత్యాహ- జలస్యేతి || ౨౦ || ఏవం
సంసారమూలం కిమ్ ఇత్యత్ర చిత్తమిత్యాహ- చిత్తేతి | సంసారమూలచిత్తస్య
సత్త్వాత్ తద్వికల్పితం సర్వం సత్యమ్ ఇతి మన్యమానం ప్రత్యాహ- హన్తేతి |
చిత్తతత్కార్యస్య భ్రాన్త్యుజ్జీవకత్వాత్ తదపాయే యథాపూర్వమదర్శనాత్
చిత్తతత్కార్యకలనా నాస్త్యేవేత్యర్థః || ౨౧-౨౨ || విదుషోఽప్యేవం సత్యవత్
భాతం చేత్ తస్య వైదుష్యం నాస్తీత్యాహ- స చేతి | యః అనాత్మని
ఆత్మధీప్రభవః అవిద్వద్గోచరః స చాధ్యాత్మాభిమానః దేహాభిమానః
స్వాన్యత్ర మమతాపి విదుషోఽప్యనర్థకర ఏవ | కుతః ?
దేహాదావాత్మాత్మీయాభిమానస్య ఆసురత్వతః ఆసురకృత్యత్వాత్ || ౨౩ || అవిదుష
ఇవ విదుషోఽపి ఆసురశ్చేత్ తదార్జితతత్త్వదర్శనం నిష్ఫలమేవ స్యాత్ | తథా చ
శ్రుతిః-

జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః।
నచాస్తి కించిత్ కర్తవ్యమస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్॥

ఇతి॥

అనాత్మని రాగాద్యనుభవో విద్వల్లక్షణమ్

ఉత్పాద్యమానా రాగాద్యా వివేకజ్ఞానవహ్నినా॥ ౨౪॥

యథా తదైవ దహ్యన్తే కుత స్తేషాం ప్రరోహణమ్।
యథా సునిపుణః సమ్యక్ పరదోషేక్షణే రతః॥ ౨౫॥

తథా చేన్నిపుణః స్వేషు కో న ముచ్యేత బన్ధనాత్।
అనాత్మవిదముక్తోఽపి సిద్ధిజాలాని వాఞ్ఛతి॥ ౨౬॥

ద్రవ్యమన్త్రక్రియాకాలయుక్త్యాప్నోతి మునీశ్వర।
నాత్మజ్ఞస్యైష విషయ ఆత్మజ్ఞో హ్యాత్మమాత్రదృక్॥ ౨౭॥

ఆత్మనాత్మని సంతృప్తో నావిద్యామనుధావతి।
యే కేచన జగద్భావాస్తానవిద్యామయాన్ విదుః॥ ౨౮॥

కథం తేషు కిలాత్మజ్ఞస్త్యక్తావిద్యో విమజ్జతి।
ద్రవ్యమన్త్రక్రియాకాలయుక్తయః సాధుసిద్ధిదాః॥ ౨౯॥

పరమాత్మపదప్రాప్తౌ నోపకుర్వన్తి కాశ్చన।

సర్వేచ్ఛాకలనా శాన్తావాత్మలాభోదయాభిధః || ౩౦ ||

స కథం సిద్ధివాఞ్ఛాయాం కథమర్థత్యచిత్తకః ||

ఇతి ||

అవిద్వత్త్వేన్వ్యాసురభావస్య విద్వద్ధశాసమకాలమేవ జ్ఞానాగ్నిగ్ధత్వాత్ భస్మావశేషితస్య పునః ప్రరోహాసంభవమాహ- ఉత్పాద్యేతి || ౨౪ || పరదోషాన్వేషణవత్ స్వాసురభావోదితశ్చేత్ తతః కో వా న ముచ్యతే ఇత్యాహ- యథేతి || ౨౫ || అనాత్మజ్ఞోఽణిమాదిసిద్ధిం తదుచితసాధనతో గచ్ఛతి | ఆత్మజ్ఞస్తు తదనాత్మకార్యం మత్వా తత్రోపరమతే | తస్య తదిచ్ఛైవ నోదేతీత్యాహ- అనాత్మవిదితి || ౨౬-౨౭ || మహాన్తస్తు యే కేచన జగద్భావాః సిద్ధిరూపాః తాన్ || ౨౮ || ద్రవ్యాదయః సిద్ధిదా అపి బ్రహ్మభావాపత్తౌ నోపకుర్వన్తీత్యాహ- ద్రవ్యేతి || ౨౯ || జీవన్ముక్తస్య బ్రహ్మాతిరేకేణ వాఞ్ఛనీయాభావాన్న కిమపి అయం వాఞ్ఛతీత్యర్థః || ౩౦ || ఇతిశబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ||

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః

చతుర్థోఽధ్యాయః

౧. బ్రాహ్మణమ్

సప్తభూమికాసు జీవన్ముక్తిభూమికాచతుష్టయమ్

అథ హ ఋభుం భగవన్తం నిదాఘః పప్రచ్ఛ
జీవన్ముక్తిలక్షణమనుబ్రూహీతి || ౧ || తథేతి స హోవాచ | సప్తభూమిషు
జీవన్ముక్తాశ్చత్వారః || ౨ ||

శుభేచ్ఛా ప్రథమా భూమికా భవతి | విచారణా ద్వితీయా |
తనుమానసీ తృతీయా | సత్త్వాపత్తిస్తురీయా | అసంసక్తిః పఞ్చమీ |
పదార్థభావనా షష్ఠీ | తురీయగా సప్తమీ || ౩ ||

అచిత్తజీవన్ముక్తలక్షణం జిజ్ఞాసుః నిదాఘః ఋభుం తదియత్తాం
పృచ్ఛతీత్యాహ- అథేతి | పప్రచ్ఛ- కిమితి ?
జీవన్ముక్తిలక్షణమనుబ్రూహీతి || ౧ || కిం తదువాచేత్యత్ర- సప్తభూమిష్వితి ||
౨ || కీదృశ్యః భూమయః ఇత్యత్రాహ- శుభేతి || ౩ ||

ప్రణవవికృత్యకారాదేః చాతుర్విధ్యమ్

ప్రణవాత్మికా భూమికాః అకారోకారమకారార్ధమాత్రాత్మకాః || ౪ ||
స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభేదేనాకారాదయశ్చతుర్విధాః || ౫ ||

ప్రణవవికృతయస్తు అకారోకారమకారార్ధమాత్రాత్మకాః || ౪ ||
ప్రణవవికృత్యకారాదేః చాతుర్విధ్యమాహ- స్థూలేతి || ౫ ||

అకారస్థూలాదీనామధ్యక్షాః

తదవస్థా జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయాః || ౬ || అకారస్థూలాంశే
జాగ్రద్విశ్వః | సూక్ష్మాంశే తత్తైజసః | బీజాంశే తత్ప్రాజ్ఞః |

సాక్ష్యంశే తత్తురీయః || ౭ || ఉకారస్థూలాంశే స్వప్నవిశ్వః | సూక్ష్మాంశే తత్తైజసః | బీజాంశే తత్ప్రాజ్ఞః | సాక్ష్యంశే తత్తురీయః || ౮ || మకారస్థూలాంశే సుషుప్తవిశ్వః | సూక్ష్మాంశే తత్తైజసః | బీజాంశే తత్ప్రాజ్ఞః | సాక్ష్యంశే తత్తురీయః || ౯ || అర్ధమాత్రాస్థూలాంశే తురీయవిశ్వః | సూక్ష్మాంశే తత్తైజసః | బీజాంశే తత్ప్రాజ్ఞః | సాక్ష్యంశే తురీయతురీయః || ౧౦ ||

యా అకారాదిప్రవిభక్తాః తదవస్థాః || ౬ ||
అకారస్థూలాదిక్రమేణ తదధ్యక్షవిభాగమాహ- అకారేతి |
సమష్టిజాగ్రజ్జాగ్రదాద్యధ్యక్షా విరాడ్విరాడాదితుర్యబీజాన్తాః,
తద్వ్యష్టిసమష్ట్యైక్యాధ్యక్షాస్తు ఓత్రోత్రాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తా
భవన్తీతి జ్ఞాతవ్యాః || ౭-౯ ||
వ్యష్టిసమష్టికలనావిరలసాక్ష్యంశప్రవిభక్తసాక్ష్యంశేస్వాతిరిక్తవ్యష్ట్యాదికలనాకలితాకారస్థూలాంశాదిప్రవిభక్తజాగ్రజ్జాగ్రదాదిపఞ్చదశావస్థాతదధ్యక్షపటలాసంభవప్రబోధాదపి పరాభూమిరూపః
తురీయతురీయః విజయత ఇత్యర్థః || ౧౦ ||

ప్రణవావయవశః భూమికాభేదాః

అకారాదితురీయాంశాః ప్రథమద్వితీయతృతీయభూమికాః |
ఉకారతురీయాంశాః చతుర్థీ భూమికా | మకారతురీయాంశాః పఞ్చమీ |
అర్ధమాత్రాప్రవిభక్తప్రథమద్వితీయతృతీయాంశాః షష్ఠీ భూమికా |
తదతీతా సప్తమీ భూమికా || ౧౧ ||

తత్ర అకారాదితురీయాంశాః। తదతీతా సప్తమీ భూమికా భవతీత్యర్థః॥
౧౧॥

చతుర్విధాః జీవన్ముక్తాః

భూమిత్రయేషు విహరన్ ముముక్షుర్భవతి। తురీయభూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్భవతి। పఞ్చమభూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్వరో భవతి। షష్ఠభూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ భవతి। సప్తమభూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠో భవతి॥ ౧౨॥

జీవన్ముక్తచాతుర్విధ్యం కథమిత్యత్ర- భూమిత్రయేష్వితి॥ ౧౨॥

౨. మన్త్రః

సప్తభూమికానిర్దేశః

తత్రైతే శ్లోకా భవన్తి-

జ్ఞానభూమిః శుభేచ్ఛా స్యాత్ ప్రథమా సముదీరితా।
విచారణా ద్వితీయా తు తృతీయా తనుమానసీ॥ ౧॥

సత్త్వాపత్తిశ్చతుర్థీ స్యాత్ తతోఽసంసక్తినామికా।
పదార్థభావనా షష్ఠీ సప్తమీ తుర్యగా స్మృతా॥ ౨॥

అత్ర మన్త్రగ్రామానువాదం దర్శయతి- తత్రైతే శ్లోకా భవన్తీతి।

సంక్షేపతో భూమికానామాని ఉక్తాని ॥ ౧-౨ ॥

సప్తభూమికావివరణమ్

స్థితః కిం మూఢ ఏవాస్మి ప్రేక్ష్యోఽహం శాస్త్రసజ్జనైః ।
వైరాగ్యపూర్వమిచ్ఛేతి శుభేచ్ఛేత్యుచ్యతే బుధైః ॥ ३ ॥

శాస్త్రసజ్జనసంపర్కవైరాగ్యాభ్యాసపూర్వకమ్ ।
సదాచారప్రవృత్తిర్యా ప్రోచ్యతే సా విచారణా ॥ ౪ ॥

విచారణాశుభేచ్ఛాభ్యామిన్ద్రియార్థేషు రక్తతా ।
యత్ర సా తనుతామేతి ప్రోచ్యతే తనుమానసీ ॥ ౫ ॥

భూమికాత్రితయాభ్యాసాచ్చిత్తేఽర్థవిరతేర్వశాత్ ।
సత్త్వాత్మని స్థితే శుద్ధే సత్త్వాపత్తిరుదాహృతా ॥ ౬ ॥

దశాచతుష్టయాభ్యాసాదసంసర్గఫలా తు యా ।
రూఢసత్త్వచమత్కారా ప్రోక్తాసంసక్తినామికా ॥ ౭ ॥

భూమికాపఞ్చకాభ్యాసాత్ స్వాత్మారామతయా భృశమ్ ।
ఆభ్యన్తరాణాం బాహ్యానాం పదార్థానామభావనాత్ ॥ ౮ ॥

పరప్రయుక్తేన చిరం ప్రయత్నేనావబోధనమ్ ।
పదార్థభావనా నామ షష్ఠీ భవతి భూమికా ॥ ౯ ॥

భూమిషట్కచిరాభ్యాసాద్భేదస్యానుపలమ్భనాత్ ।
యత్స్వభావైకనిష్ఠత్వం సా జ్ఞేయా తుర్యగా గతిః ॥ ౧౦ ॥

తాసాం లక్షణమాహ- స్థిత ఇతి । ఇమాః శుభేచ్ఛేత్యాదిసప్తభూమికాః మహదన్నపూర్ణాక్ష్యుపనిషత్సు ప్రాయశో వ్యాఖ్యాతాః ॥ ౩-౧౭ ॥

సప్తభూమికాసు బుద్ధ్యవస్థాభేదనిరూపణమ్

శుభేచ్ఛాదిత్రయం భూమిభేదాభేదయుతం స్మృతమ్ ।
యథావద్వేద బుద్ధ్యేదం జగజ్జాగ్రతి దృశ్యతే ॥ ౧౧ ॥

అద్వైతే స్థైర్యమాయాతే ద్వైతే చ ప్రశమం గతే ।
పశ్యన్తి స్వప్నవల్లోకం తుర్యభూమిసుయోగతః ॥ ౧౨ ॥

విచ్ఛిన్నశరదభ్రాంశవిలయం ప్రవిలీయతే ।
సత్త్వావశేష ఏవాస్తే హే నిదాఘ దృఢీకురు ॥ ౧౩ ॥

పఞ్చభూమిం సమారుహ్య సుషుప్తిపదనామికామ్ ।
శాన్తాశేషవిశేషాంశస్తిష్ఠత్యద్వైతమాత్రకే ॥ ౧౪ ॥

అన్తర్ముఖతయా నిత్యం బహిర్వృత్తిపరోఽపి సన్ ।
పరిశ్రాన్తతయా నిత్యం నిద్రాలురివ లక్ష్యతే ॥ ౧౫ ॥

కుర్వన్నభ్యాసమేతస్యాం భూమ్యాం సమ్యగ్వివాసనః ।

సప్తమీ గూఢసుప్త్యాఖ్యా క్రమప్రాప్తా పురాతనా ॥ ౧౬ ॥

యత్ర నాసన్న సద్రూపో నాహం నాప్యనహంకృతిః ।
కేవలం క్షీణమనన ఆస్తేఽద్వైతేఽతినిర్భయః ॥ ౧౭ ॥

కేవలబ్రహ్మాత్మభావనావిధిః

అన్తఃశూన్యో బహిఃశూన్యః శూన్యకుమ్భ ఇవామ్బరే ।
అన్తఃపూర్ణో బహిఃపూర్ణః పూర్ణకుమ్భ ఇవార్ణవే ॥ ౧౮ ॥

మా భవ గ్రాహ్యభావాత్మా గ్రాహకాత్మా చ మా భవ ।
భావనామఖిలాం త్యక్త్వా యచ్ఛిష్టం తన్మయో భవ ॥ ౧౯ ॥

ద్రష్టృదర్శనదృశ్యాని త్యక్త్వా వాసనయా సహ ।
దర్శనప్రథమాభాసమాత్మానం కేవలం భజ ॥ ౨౦ ॥

హే నిదాఘ త్వమ్ అన్తర్బాహ్యకలనావిరలం బ్రహ్మ
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి భజేత్యాహ- అన్తరితి ॥ ౧౮ ॥
మనఃకల్పితభేదజాతం గ్రాహ్యం తద్గ్రాహకం మానసం తదుభయం మా
భవేత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ అన్తఃశూన్య ఇత్యాది కేవలం భజ ఇత్యన్తం
మైత్రేయోపనిషది వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౨౦ ॥

జీవన్ముక్తలక్షణమ్

యథాస్థితమిదం యస్య వ్యవహారవతోఽపి చ ।

అస్తంగతం స్థితం వ్యోమ స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౧ ||

నోదేతి నాస్తమాయాతి సుఖే దుఃఖే మనఃప్రభా |
యథాప్రాప్తస్థితిర్యస్య స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౨ ||

యో జాగర్తి సుషుప్తిస్థో యస్య జాగ్రన్న విద్యతే |
యస్య నిర్వాసనో బోధః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౩ ||

రాగద్వేషభయాదీనామనురూపం చరన్నపి |
యోఽన్తర్వ్యోమవదత్యచ్ఛః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౪ ||

యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే |
కుర్వతోఽకుర్వతో వాపి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౫ ||

యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః |
హర్షామర్షభయోన్ముక్తః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౬ ||

యః సమస్తార్థజాలేషు వ్యవహార్యపి శీతలః |
పరార్థేష్వివ పూర్ణాత్మా స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౭ ||

ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాంశ్చిత్తగతాన్ మునే |
మయి సర్వాత్మకే తుష్టః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౮ ||

చైత్యవర్జితచిన్మాత్రే పదే పరమపావనే |
అక్షుబ్ధచిత్తో విశ్రాన్తః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే || ౨౯ ||

ఇదం జగదహం సోఽయం దృశ్యజాతమవాస్తవమ్ ।
యస్య చిత్తే న స్ఫురతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే ॥ ౩౦ ॥

జీవన్ముక్తాః చత్వారః ఇత్యుక్తమ్ । తేషాం లక్షణమాహ- యథేత్యాది
। యథా ఘటశరావాదిసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం వ్యోమ యథాస్థితం వ్యోమైవ
భవతి తథా యస్య

ప్. ౪౮౮) తూష్ణీంభూతస్య వ్యవహారవతోఽపి చ స్వాపాద్యవస్థాత్రయే
మనోఽస్తం గతం స్థితం వాపి బ్రహ్మమాత్రగోచరం భవతి స జీవన్ముక్త
ఉచ్యతే ఇతి ॥ ౨౧ ॥ కించ- నోదేతీతి ॥ ౨౨ ॥ కించ- యో జాగర్తీతి ॥ ౨౩-౨౬
॥ శీతలః అన్తస్తాపవైరల్యాత్ ॥ ౨౭-౩౦ ॥

భూమబ్రహ్మనిష్ఠావిధిః

సద్బ్రహ్మణి స్థిరే స్ఫారే పూర్ణే విషయవర్జితే ।
ఆచార్యశాస్త్రమార్గేణ ప్రవిశ్యాశు స్థిరో భవ ॥ ౩౧ ॥

శివో గురుః శివో వేదః శివో దేవః శివః ప్రభుః ।
శివోఽస్మ్యహం శివః సర్వం శివాదన్యన్న కించన ॥ ౩౨ ॥

తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః ।
నానుధ్యాయాద్ బహూఞ్ఛబ్దాన్ వాచో విగ్లాపనం హి తత్ ॥ ౩౩ ॥

త్వమపి సద్బ్రహ్మణి । హే నిదాఘ సన్మాత్రే భూమబ్రహ్మణి

శ్రుత్యాచార్యోపదేశేన ప్రవిశ్య ఝటితి స్థిరో భవ। తన్మాత్రపదవీం భజస్వేత్యర్థః॥ ३१॥ స్వారానన్దాత్మా కీదృశ ఇత్యత ఆహ- శివ ఇతి॥ ३२॥ యః స్వాతిరిక్తాశివం గ్రసిత్వా స్వమాత్రమవశిష్యతే తమేవ। ఏతత్ బృహదారణ్యకే వ్యాఖ్యాతమ్॥ ३३॥

విహంగమపిపీలికామార్గవివేకః

శుకో ముక్తో వామదేవోఽపి ముక్త-
స్తాభ్యాం వినా ముక్తిభాజో న సన్తి।
శుకం మార్గం యేఽనుసరన్తి ధీరాః
సద్యోముక్తాస్తే భవన్తీహ లోకే॥ ३४॥

వామదేవం యేఽనుసరన్తి నిత్యం
మృత్వా జనిత్వా చ పునఃపునస్తత్।
తే వై లోకే క్రమముక్తా భవన్తి
యోగైః సాంఖ్యైః కర్మభిర్భక్తియుక్తైః॥ ३५॥

శుకశ్చ వామదేవశ్చ ద్వే సృతీ దేవనిర్మితే।
శుకో విహఙ్గమః ప్రోక్తో వామదేవః పిపీలికా॥ ३६॥

అతద్వ్యావృత్తిరూపేణ సాక్షాద్విధిముఖేన వా।
మహావాక్యవిచారేణ సాంఖ్యయోగసమాధినా॥ ३७॥

విదిత్వా స్వాత్మనో రూపమసంప్రజ్ఞాసమాధితః।

శుకమార్గేణ విరజాః ప్రయాన్తి పరమం పదమ్ || ౩౮ ||

యమాద్యాసనజాయాసహఠాభ్యాసాత్ పునఃపునః |
సంజాతవిఘ్నబాహుల్యః అణిమాదివశాదిహ || ౩౯ ||

అలబ్ధ్వాపి ఫలం సమ్యక్ పునర్భూత్వా మహాకులే |
పూర్వవాసనయైవాయం యోగాభ్యాసం పునశ్చరన్ || ౪౦ ||

అనేకజన్మాభ్యాసేన వామదేవేన వై పథా |
సోఽపి ముక్తిం సమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ || ౪౧ ||

ద్వావిమావపి పన్థానౌ బ్రహ్మప్రాప్తికరౌ శివౌ |
సద్యోముక్తిప్రదశ్చైకః క్రమముక్తిప్రదః పరః || ౪౨ ||

ప్. ౫౦౦) నను శుకో ముక్తో వామదేవోఽపి ముక్తః ఇత్యనేన ద్వావేవ ముక్తౌ భవతః | న హి తాభ్యాం తృతీయో ముక్తత్వేన పరిగణితో భవితుమర్హతి | తథా సతి కిమర్థం లోకే నిత్యాదికర్మచిత్తశుద్ధిసాధనచతుష్టయసంన్యాస-యతన్తే | తద్యత్నో న హి ఫలవాన్ భవితుమర్హతీతి చేన్న ; శుకో ముక్తో వామదేవోఽపి ముక్తః ఇతి శ్రుతేః అన్యార్థత్వేన విహంగమపిపీలికామార్గపరత్వాత్ | అతో జ్ఞానసాధనప్రవృత్తిః ఫలవతీ భవతీత్యాహ- శుక ఇతి | శుకో విహంగమమార్గానుసారీ సద్యోముక్తో భవతి | వామదేవః పిపీలికామార్గానుసార్యపి క్రమముక్తో భవతి | తాభ్యాం తౌ మార్గావతిక్రమ్య న హి కేఽపి ముక్తిభాజః సన్తి | ఇత్యేతదర్థం విస్పష్టం శ్రుతిరేవ ప్రకాశయతి- శుకమితి || ౩౪-౩౬ ||

శుకమార్గసాధనమాహ- అతదితి । నేతి నేతి న హ్యేతస్మాత్ ఇత్యాది
అతద్వ్యావృత్తిరూపేణ స్వాతిరిక్తకలనాసంభవసిద్ధం బ్రహ్మ
నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి సాక్షాద్విధిముఖేన వా ॥ ౩౭-౩౮ ॥
వామదేవమార్గస్వరూపమాహ- యమేతి ॥ ౩౯-౪౦ ॥ సోఽపి ముక్తిం
క్రమేణ సమాప్నోతి ॥ ౪౧ ॥ ఫలితార్థమాహ- ద్వావితి ॥ ౪౨ ॥

బ్రహ్మవిద్దృష్టిప్రసరస్య పావనత్వమ్

తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః ।
యస్యానుభవపర్యన్తా బుద్ధిస్తత్త్వే ప్రవర్తతే ॥ ౪౩ ॥

తద్దృష్టిగోచరాః సర్వే ముచ్యన్తే సర్వపాతకైః ।
ఖేచరా భూచరాః సర్వే బ్రహ్మవిద్దృష్టిగోచరాః ॥ ౪౪ ॥

సద్య ఏవ విముచ్యన్తే కోటిజన్మార్జితైరఘైః ॥

ఇతి ॥

యత్ సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్యోగైరపి గమ్యతే ।
ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥

ఇతి స్మృత్యనురోధేన మార్గద్వయప్రాప్యఫలయోః పర్యవసాన
ఏకత్వమిత్యర్థే- తత్రేతి । ఇత్థంభూతజ్ఞానిదృష్టిపూతోఽప్యశుభాత్
ముచ్యత ఇత్యాహ- యస్యేతి । బ్రహ్మవిత్ స్వాతిరిక్తం యద్యత్ పశ్యతి
తత్తద్బ్రహ్మాతిరిక్తం న పశ్యతి ॥ ౪౩ ॥ తత్పుణ్యప్రభావేన తద్దృష్టిపూతాః

కృతకృత్యా భవన్తీత్యర్థః || ౪౪ || ఇతిశబ్దః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః ||

ఇతి చతుర్థోఽధ్యాయః

పఞ్చమోఽధ్యాయః

యోగేచ్ఛోః దేహజ్ఞానమావశ్యకమ్

అథ హైనమ్ ఋభుం భగవన్తం నిదాఘః పప్రచ్ఛ
యోగాభ్యాసవిధిమనుబ్రూహీతి | తథేతి స హోవాచ |

పఞ్చభూతాత్మకో దేహః పఞ్చమణ్డలపూరితః |
కాఠిన్యం పృథివీమేకాం[హ్యేషా]పానీయం తద్ద్రవాకృతి || ౧ ||

దీపనం చ భవేత్ తేజః ప్రచారో వాయులక్షణమ్ |
ఆకాశః సత్త్వతః సర్వం జ్ఞాతవ్యం యోగమిచ్ఛతా || ౨ ||

దేశికముఖాత్ నిదాఘో జీవన్ముక్తిలక్షణం యథావదవగమ్య
జీవన్ముక్తిహేతునిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానోపాయభూతయోగాభ్యాసలక్షణ-
? యోగేతి | నిదాఘప్రశ్నమఙ్గీకృత్య తథేతి స హోవాచ |
యోగాభ్యాసస్య దేహనిర్వర్త్యత్వాదిత్యాదౌ దేహేయత్తామాహ- పఞ్చేతి |
దేహస్య పఞ్చభూతాత్మకతా కథమిత్యత ఆహ- కాఠిన్యమితి || ౧-౨ ||

శ్వాససంఖ్యా

షట్చతాన్యధికాన్యత్ర సహస్రాణ్యేకవింశతిః।
అహోరాత్రవహైః శ్వాసైర్వాయుమణ్డలఘాతకః॥ ౩॥

యావదహోరాత్రనిర్వర్త్యశ్వాససంఖ్యా కా ఇత్యత్రాహ- షడితి॥ ౩॥

దేహక్షయనివారణాయ భూతధారణవిధిః

తత్పృథ్వీమణ్డలే క్షీణే వలిరాయాతి దేహినామ్।
తద్వదాపోగణాపాయే కేశాః స్యుః పాణ్డరాః క్రమాత్॥ ౪॥

తేజఃక్షయే క్షుధా కాన్తిర్నశ్యతే మారుతక్షయే।
వేపథుః సంభవేన్నిత్యం నాభసే నైవ జీవతి॥ ౫॥

ఇత్థంభూతక్షయాన్నిత్యం జీవితం భూతధారణమ్।

దేహప్రవిభక్తపఞ్చభూతాంశాః యావన్న క్షీయన్తే తావదవికలో
దేహో భవతి। తత్క్షయే తు వికృతిమేతీత్యాహ- తదితి॥ ౪॥ నాభసే క్షీణే॥ ౫
॥ యతో భూతక్షయతో దేహః క్షీయతే అతో నిత్యం దేహస్య జీవితం ప్రతి
తత్తద్భూతధారణం కర్తవ్యమిత్యర్థః॥

భూతధారణాయ ఉడ్యాణబన్ధాభ్యాసః

ఉడ్యాణం కురుతే యస్మాదవిశ్రాన్తం మహాఖగః॥ ౬॥

ఉడ్యియాణం తదేవ స్యాత్ తత్ర బన్ధోఽభిధీయతే।

ఉడ్డియాణో హ్యసౌ బన్ధో మృత్యుమాతఙ్గకేసరీ ॥ ౭ ॥

తస్య భుక్తిస్తనోః కాయాత్ తస్య బన్ధో హి దుష్కరః ।
అగ్నౌ తు చలితే కుక్షౌ వేదనా జాయతే భృశమ్ ॥ ౮ ॥

న కార్యా క్షుధితేనాపి నాపి వుణ్మూత్రవేగినా ।
హితం మితం చ భోక్తవ్యం స్తోకంస్తోకమనేకధా ॥ ౯ ॥

భూతధారణానుకూలోడ్యాణబన్ధమాహ- ఉడ్యాణమితి ॥ ౬-౭ ॥ తస్యోడ్యాణబన్ధస్య ముక్తిః కాయాత్ కాయదార్ఢ్యాత్ భవతి । తస్య సదా కర్తుమశక్యత్వాత్ తస్య దుష్కరత్వమ్ । సదాకరణే కా హానిరిత్యత్రాహ- అగ్నావితి ॥ ౮ ॥ క్షుచ్ఛాన్తయే హితం మితం చ భోక్తవ్యమ్ ॥ ౯ ॥

లయమన్త్రహఠాఖ్యాస్త్రయో యోగాః

మృదుమధ్యమమన్త్రేషు క్రమాన్మన్త్రం లయం హఠమ్ ।
లయమన్త్రహఠా యోగా యోగో హ్యష్టాఙ్గసంయుతః ॥ ౧౦ ॥

ఏవం క్షుచ్ఛాన్తిం కృత్వా యోగాభ్యాసః కర్తవ్యః ఇత్యాహ- మృద్వితి । మృదుః లయః, మధ్యమో హఠః, మన్త్రో నాదానుసంధానం, నాదస్య సర్వమన్త్రమూలత్వాత్ । తేషు మృదుమధ్యమమన్త్రేషు క్రమాన్మన్త్రం నాదానుసంధానం, తతో లయం, తత్సాధనం హఠం విద్ధి । తత్ర లయహేతుః మన్త్రః,

తద్ధేతుః హఠః। ఏవం యోగాః త్రిప్రకారా భవన్తి। తత్ర ఆద్యహఠయోగస్తు యమాద్యష్టాఙ్గసంయుతో భవతీత్యర్థః॥ ౧౦॥

యోగాష్టాఙ్గాని

యమశ్చ నియమశ్చైవ తథా చాసనమేవ చ।
ప్రాణాయామస్తథా పశ్చాత్ ప్రత్యాహారస్తథా పరమ్॥ ౧౧॥

ధారణా చ తథా ధ్యానం సమాధిశ్చాష్టమో భవేత్।

కాని యోగాష్టాఙ్గాని ఇత్యత ఆహ- యమశ్చేతి॥ ౧౧॥

యమనియమభేదాః

అహింసా సత్యమస్తేయం బ్రహ్మచర్యం దయార్జవమ్॥ ౧౨॥

క్షమా ధృతిర్మితాహారః శౌచం చేతి యమా దశ।
తపః సంతోషమాస్తిక్యం దానమీశ్వరపూజనమ్॥ ౧౩॥

సిద్ధాన్తశ్రవణం చైవ హ్రీర్మతిశ్చ జపో వ్రతమ్।
ఏతే హి నియమాః ప్రోక్తా దశధైవం మహామతే॥ ౧౪॥

సంక్షేపతో యమాద్యష్టాఙ్గనామాని నిర్దిశతి- అహింసేతి॥ ౧౨-౧౬॥

ఏకాదశాసనాని

ఏకాదశాసనాని స్యుశ్చక్రాద్యా మునిసత్తమ ।
చక్రం పద్మాసనం కూర్మం మయూరం కుక్కుటం తథా ॥ ౧౫ ॥

వీరాసనం స్వస్తికం చ భద్రం సింహాసనం తథా ।
ముక్తాసనం గోముఖం చ కీర్తితం యోగవిత్తమైః ॥ ౧౬ ॥

చక్రసనలక్షణమ్

సవ్యోరు దక్షిణే గుల్ఫే దక్షిణం దక్షిణేతరే ।
నిదధ్యాదృజుకాయస్తు చక్రాసనమిదం మతమ్ ॥ ౧౭ ॥

తత్ర చక్రాసనలక్షణమాహ- సవ్యేతి ॥ ౧౭ ॥

ప్రాణాయామః

పూరకః కుమ్భకస్తద్వద్రేచకః పూరకః పునః ।
ప్రాణాయామాః స్వనాడీభిస్తస్మాన్నాడీః ప్రచక్షతే ॥ ౧౮ ॥

యమాదిప్రవిభక్తాహింసాదీని దర్శనాద్యుపనిషద్రీత్యా యోజనీయాని ।
అథ ప్రాణాయామమాహ- పూరక ఇతి ॥ ౧౮ ॥

దేహతదవయవమానాని

శరీరం సర్వజన్తూనాం షణ్ణవత్యఙ్గులాత్మకమ్ ।

తన్మధ్యే పాయుదేశాత్తు ద్వ్యఙ్గులాత్ పరతః పరమ్ ॥ ౧౯ ॥

మేఢ్రదేశాదధస్తాత్తు ద్వ్యఙ్గులాన్మధ్యముచ్యతే ।
మేఢ్రాన్నవాఙ్గులాదూర్ధ్వం నాడీనాం కన్దముచ్యతే ॥ ౨౦ ॥

చతురఙ్గులముత్సేధం చతురఙ్గులమాయతమ్ ।
అణ్డాకారం పరివృతం మేదోమజ్జాస్థిశోణితైః ॥ ౨౧ ॥

అథ దేహమానప్రకాశనపూర్వకం నాడీచక్రం వివేచయతి- శరీరమితి ॥
౧౯-౨౪ ॥

నాడీచక్రమ్

తత్రైవ నాడీచక్రం తు ద్వాదశారం ప్రతిష్ఠితమ్ ।
శరీరం ధ్రియతే యేన వర్తతే తత్ర కుణ్డలీ ॥ ౨౨ ॥

బ్రహ్మరన్ధ్రం సుషుమ్నా యా వదనేన పిధాయ సా ।
అలమ్బుసా సుషుమ్నాయాః కుహూర్నాడీ వసత్యసౌ ॥ ౨3 ॥

అనన్తరారయుగ్మే తు వారుణా చ యశస్వినీ ।
దక్షిణారే సుషుమ్నాయాః పిఙ్గలా వర్తతే క్రమాత్ ॥ ౨౪ ॥

తదన్తరారయోః పూషా వర్తతే చ పయస్వినీ ।
సుషుమ్నా పశ్చిమే చారే స్థితా నాడీ సరస్వతీ ॥ ౨౫ ॥

శఙ్ఖినీ చైవ గాన్ధారీ తదనన్తరయోః స్థితే।
ఉత్తరే తు సుషుమ్నాయా ఇడాఖ్యా నివసత్యసౌ॥ ౨౬॥

అనన్తరం హస్తిజిహ్వా తతో విశ్వోదరీ స్థితా।
ప్రదక్షిణక్రమేణైవ చక్రస్యారేషు నాడయః॥ ౨౭॥

వర్తన్తే ద్వాదశ హ్యేతా ద్వాదశానిలవాహకాః।
పటవత్సంస్థితా నాడ్యో నానావర్ణాః సమీరితాః॥ ౨౮॥

పటమధ్యం తు యత్స్థానం నాభిచక్రం తదుచ్యతే।
నాదాధారా సమాఖ్యాతా జ్వలన్తీ నాదరూపిణీ॥ ౨౯॥

పరరన్ధ్రా సుషుమ్నా చ చత్వారో రత్నపూరితాః।
కుణ్డల్యా పిహితం శశ్వద్బ్రహ్మరన్ధ్రస్య మధ్యమమ్॥ ౩౦॥

ఏవమేతాసు నాడీషు చరన్తి దశ వాయవః।

తదన్తరారయోః దలయోరన్తరా మధ్య ఇత్యర్థః॥ ౨౪-౩౨॥

తురీయదర్శనాభ్యాసవిధిః

ఏవం నాడీగతిం వాయుగతిం జ్ఞాత్వా విచక్షణః॥ ౩౧॥

సమగ్రీవశిరఃకాయః సంవృతాస్యః సునిశ్చలః।
నాసాగ్రే చైవ హృన్మధ్యే బిన్దుమధ్యే తురీయకమ్॥ ౩౨॥

స్రవన్తమమృతం పశ్యేన్నేత్రాభ్యాం సుసమాహితః।

కాలవఞ్చనోపాయభూతో యోగః

అపానం ముకులీకృత్య పాయుమాకృష్య చోన్ముఖమ్ ॥ ౩౩ ॥

ప్రణవేన సముత్థాప్య శ్రీబీజేన నివర్తయేత్।
స్వాత్మానం చ శ్రియం ధ్యాయేదమృతప్లావనం తతః ॥ ౩౪ ॥

కాలవఞ్చనమేతద్ధి సర్వముఖ్యం ప్రచక్షతే।
మనసా చిన్తితం కార్యం మనసా యేన సిధ్యతి ॥ ౩౫ ॥

జలేఽగ్నిజ్వలనాచ్చాఖాపల్లవాని భవన్తి హి।
నాధన్యం జాగతం వాక్యం విపరీతా భవేత్ క్రియా ॥ ౩౬ ॥

కాలవఞ్చనోపాయమాహ- అపానమితి ॥ ౩౩ ॥ ప్రణవేన అపానమూర్ధ్వముత్థాప్య శ్రీబీజేన ప్రాణమ్ అధో నివర్తయన్ అపానప్రాణయోః సంధిదేశస్థం స్వాత్మానం ముక్తిశ్రియం భావయిత్వా తతోఽమృతప్లావనమ్ అమృతాభిషేచనం కుర్యాత్ ॥ ౩౪ ॥ ఇతి యత్ తదేవ కాలవఞ్చనమాయుస్స్తమ్భనం, తదేవ యోగినాం ముఖ్యమ్ ఇత్యాచక్షతే। కాలవఞ్చనయోగఫలమాహ- మనసేతి ॥ ౩౫ ॥ కీదృశీ సిద్ధిః సిధ్యతి ఇత్యత్ర- జల ఇతి। తేన యద్యదుక్తం తత్తత్ నాధన్యమ్ ॥ ౩౬ ॥

కాయదార్ఢ్యబలాదిసాధనభూతాః యోగాః

మార్గే బిన్దుం సమాబధ్య వహ్నిం ప్రజ్వాల్య జీవనే ।
శోషయిత్వా తు సలిలం తేన కాయం దృఢం భవేత్ ॥ ౩౭ ॥

గుదయోనిసమాయుక్తమాకుఞ్చ్యైకకాలతః ।
అపానమూర్ధ్వగం కృత్వా సమానేన నియోజయేత్ ॥ ౩౮ ॥

స్వాత్మానం చ శ్రియం ధ్యాయేదమృతప్లావనం తతః ।
బలం సమారభేద్యోగీ మధ్యమద్వారభాగతః ॥ ౩౯ ॥

భావయేదూర్ధ్వగత్యర్థం ప్రాణాపానసుయోగతః ।
ఏష యోగవరో దేహే సిద్ధిమార్గప్రకాశకః ॥ ౪౦ ॥

సుషుమ్నామార్గే బిన్దుం మానసం సమాబధ్య ఆకుఞ్చనేన జీవనే మూలాధారే తత్రత్యవాయుం ప్రజ్వాల్య తేన ప్రాణసహితవహ్నినా సుషుమ్నానాడీగతవసాత్మకం శోషయిత్వా ప్రాణాదికం స్తమ్భయేత్ । తేన యోగీ దృఢకాయో భవేదిత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥ బలకృద్యోగవరమాహ- గుదేతి । యుగపత్ గుదం యోనిం చ ఆకుఞ్చ్య తతోఽపానమూర్ధ్వముత్థాప్య సమానేన నియోజ్య ॥ ౩౮ ॥ ప్రాణాపానసమానసంధిదేశాధికరణమ్ ఆత్మానం జ్ఞానశ్రియం ధ్యాత్వా అమృతేన అభిషిచ్య మధ్యమద్వారభాగతో యోగీ యథాబలం కుమ్భకం సమారభేత్ ॥ ౩౯ ॥ తతః ప్రాణాపానసుయోగతః ఊర్ధ్వగత్యర్థముదానసహితం ప్రాణ భావయేదితి యోఽభ్యాసోఽభిహితః స ఏవ యోగవరో దేహే సిద్ధిమార్గసూచకో భవతి । అయం యోగో బ్రహ్మలోకప్రాపక ఇత్యర్థః ॥ ౪౦ ॥

దేహచ్చాయాజ్ఞానవిధిః

యథైవాపాం గతః సేతుః ప్రవాహస్య నిరోధకః ।
తథా శరీరగా చ్చాయా జ్ఞాతవ్యా యోగిభిః సదా ॥ ౪౧ ॥

దేహావసానకాలజ్ఞానాయ స్వదేహచ్చాయా జ్ఞాతవ్యేత్యాహ-
యథేతి । యథా నదీగతపాషాణసేతుః ప్రవాహనిరోధకో భవతి తథా శరీరగా
చిచ్చాయా జీవశక్తిః తద్గతశక్త్యంశమపహాయ
ప్రత్యగభిన్నకాలాత్మాహమస్మీతి యోగిభిః ప్రత్యగభిన్నపరచిత్ సదా
జ్ఞాతవ్యా । తతో దేహాభిమానావసానాధికరణకాలజ్ఞానీ భూత్వా
కాలాత్మరూపేణ అవశిష్యతే । అయం చిచ్ఛక్తియోగయోగసేతుః
పరాప్రవాహనిరోధకో భవతీత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥

చతుష్పథబన్ధోపాయః సంపుటయోగః

సర్వాసామేవ నాడీనామేష బన్ధః ప్రకీర్తితః ।
బన్ధస్యాస్య ప్రసాదేన స్ఫుటీభవతి దేవతా ॥ ౪౨ ॥

ఏష చతుష్పథో బన్ధో మార్గత్రయనిరోధకః ।
ఏకం వికాసయన్ మార్గం యేన సిద్ధాః సుసంగతాః ॥ ౪౩ ॥

ఉదానమూర్ధ్వగం కృత్వా ప్రాణేన సహ వేగతః ।
బన్ధోఽయం సర్వనాడీనామూర్ధ్వం యాతి నిరోధకః ॥ ౪౪ ॥

అయం చ సంపుటో యోగో మూలబన్ధోఽప్యయం మతః |
బన్ధత్రయమనేనైవ సిధ్యత్యభ్యాసయోగతః || ४४ ||

చతుష్పథబన్ధోపాయరూపసంపుటయోగమాహ- సర్వాసామితి |
వక్ష్యమాణోఽయం సర్వాసామితి | అనేన కిం భవేదిత్యత్ర- బన్ధస్యేతి |
దేవతా ప్రత్యక్ చిత్ ప్రకాశత ఇత్యర్థః || ४२ || కించ- ఏష ఇతి | యత్ర
సుషుమ్నేడాపిఙ్గలాకుహూనాద్యః ఏకతాం గచ్ఛన్తి స ఏష చతుష్పథః
చతుర్ద్వారో మూలాధారాశ్రయో భవతి | తత్ర బన్ధో మూలబన్ధః
స[త్]దాకుఞ్చనాత్మకః | తత్ర యేన సుషుమ్నాబిలప్రవేశేన సిద్ధా
బ్రహ్మభావభావితాం సిద్ధిం భజన్తి తమేకం సుషుమ్నామార్గం
వికాసయన్ ఇడాపిఙ్గలాకుహూనాడీగతమార్గత్రయనిరోధకో భవతి |
కుహూశబ్దేన అపానబిలముచ్యత ఇత్యర్థః || ४३ || తత్ప్రకారమాహ-
ఉదానమితి | ప్రాణేన సహ వేగత ఉదానమూర్ధ్వగం యోగాభ్యాసేన కృత్వా
మూలబన్ధం జాలంధరం చ సమారోప్య బన్ధోఽయం సర్వనాడీనాం
మార్గనిరోధకః సన్ సంపుటవద్విరాజతే || ४४ || తదానీం ప్రాణః
కుణ్డలినీమనోదృష్ట్యగ్నిభిః సహ సుషుమ్నామార్గేణ ఊర్ధ్వం
సహస్రాచక్రం యాతీతి యత్ తదయం యోగః సంపుట ఇత్యభిధీయతే |
మూలబన్ధోఽప్యయమేవేత్యర్థః | ఏవమ్ అభ్యాసయోగతః అనేన సంపుటయోగేన
బన్ధత్రయమపి సిధ్యతి || ४४ ||

సంపుటాభ్యాసేన బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తిక్రమః

దివారాత్రమవిచ్ఛిన్నం యామే యామే యదా తదా |
అనేనాభ్యాసయోగేన వాయురభ్యసితో భవేత్ || ४६ ||

వాయావభ్యసితే వహ్నిః ప్రత్యహం వర్ధతే తనౌ ।
వహ్నౌ వివర్ధమానే తు సుఖమన్నాది జీర్యతే ॥ ४२ ॥

అన్నస్య పరిపాకేన రసవృద్ధిః ప్రజాయతే ।
రసే వృద్ధిం గతే నిత్యం వర్ధన్తే ధాతవస్తథా ॥ ४७ ॥

ధాతూనాం వర్ధనేనైవ ప్రబోధో వర్ధతే తనౌ ।
దహ్యన్తే సర్వపాపాని జన్మకోట్యర్జితాని చ ॥ ४८ ॥

యదా తదా దివారాత్రమవిచ్ఛిన్నం యామే యామే వా అనేన
అభ్యాసయోగేన ప్రాణోఽభ్యసితో భవేదిత్యర్థః ॥ ४६ ॥ అనేన అభ్యాసేన
క్రమేణ బ్రహ్మజ్ఞానమపి ప్రకాశత ఇత్యాహ- వాయావితి ॥ ४२-४७ ॥
నిఃశేషసర్వపాపనాశే బ్రహ్మాహమస్మీతి నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానముదేతి ।
తత్సమకాలం విద్వాన్ విముక్తో భవతీత్యర్థః ॥ ४८ ॥

శివశక్తిస్థాననిరూపణమ్

గుదమేఢ్రాన్తరాలస్థం మూలాధారం త్రికోణకమ్ ।
శివస్య బిన్దురూపస్య స్థానం తద్ధి ప్రకాశకమ్ ॥ ५० ॥

యత్ర కుణ్డలినీ నామ పరా శక్తిః ప్రతిష్ఠితా ।
యస్మాదుత్పద్యతే వాయుర్యస్మాద్వహ్నిః ప్రవర్ధతే ॥ ५१ ॥

యస్మాదుత్పద్యతే బిన్దుర్యస్మాన్నాదః ప్రవర్ధతే ।

యస్మాదుత్పద్యతే హంసో యస్మాదుత్పద్యతే మనః || ౫౨ ||

మూలాధారాదిషట్చక్రం శక్తిస్థానముదీరితమ్ |
కణ్ఠాదుపరి మూర్ధాన్తం శాంభవం స్థానముచ్యతే || ౫౩ ||

శివశక్తిస్వరూపమాహ- గుదేతి || ౫౦-౫౩ ||

బ్రహ్మానుసంధానసహితప్రాణాయామః

నాడీనామాశ్రయః పిణ్డో నాడ్యః ప్రాణస్య చాశ్రయాః |
జీవస్య నిలయః ప్రాణో జీవో హంసస్య చాశ్రయః || ౫౪ ||

హంసః శక్తేరధిష్ఠానం చరాచరమిదం జగత్ |
నిర్వికల్పః ప్రసన్నాత్మా ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్ || ౫౫ ||

సమ్యగ్గ్రన్థత్రయస్థోఽపి లక్ష్యలక్షణకారణమ్ |
వేద్యం సముద్ధరేన్నిత్యం సత్యసంధానమానసః || ౫౬ ||

రేచకం పూరకం చైవ కుమ్భమధ్యే నిరోధయేత్ |
దృశ్యమానే పరే లక్ష్యే బ్రహ్మణి స్వయమాశ్రితః || ౫౭ ||

స్వాన్తస్థవిషయం సర్వం రేచకః సముదాహృతః |
పూరకం శాస్త్రవిజ్ఞానం కుమ్భకం స్వగతం స్మృతమ్ || ౫౮ ||

ఏవమభ్యాసచిత్తశ్చేత్ స ముక్తో నాత్ర సంశయః |

కుమ్భకేన సదారోప్య కుమ్భకేనైవ పూరయేత్ || ౫౯ ||

కుమ్భేన కుమ్భయేత్ కుమ్భం తదన్తస్థః పరం శివమ్ |
పునరాస్ఫాలయేదద్య సుస్థిరం కణ్ఠముద్రయా || ౬౦ ||

వాయూనాం గతిమావృత్య ధృత్వా పూరకకుమ్భకౌ |

ఏవం జ్ఞాత్వా ప్రాణాయామం కుర్యాదిత్యాహ- నాడీనామితి || ౫౪ ||
హంసః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మా శక్తేరధిష్ఠానమ్ |
మాయాశక్తికార్యమేవ చరాచరమ్ || ౫౫ || ఏవం యథోక్తసాధనసంపన్నో యోగీ
స్వాతిరిక్తభ్రమతో ముక్తో భవతీత్యాహ- సమ్యగితి |
మూలోడ్యాణజాలంధరభేదేన సమ్యగ్బన్ధత్రయస్థోఽపి | వేద్యం
ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యమ్ || ౫౬ || వక్ష్యమాణలక్షణరేచకమ్ || ౫౭ ||
స్వాజ్ఞవికల్పితస్వాన్తస్థవిషయమ్ | స్వస్వరూపానుసంధానమేవ
కుమ్భకమిత్యర్థః || ౫౮ || ఇత్థంభూతేన కుమ్భకేన |
రేచపూరవిరలకేవలకుమ్భకమేవ బ్రహ్మస్వరూపానుసంధానపూర్వకం
సదా కుర్యాదిత్యర్థః || ౫౯ || యది చిత్తం బహిర్గతం స్యాత్ తదా పునరాస్ఫాలయేత్
| కేవలకుమ్భకతో యది ప్రాణః స్వపరికరేణ సాకం బహిః నిర్గచ్ఛతి తదా
జాలంధరబన్ధాఖ్యకణ్ఠముద్రయా అద్య సుస్థిరం యథా భవతి తథా
వాయూనాం ఊర్ధ్వాధోగతిమావృత్య ఆక్రమ్య పునః పూరకకుమ్భకౌ
ధృత్వా ఆస్ఫాలయేత్ అభ్యసేదిత్యర్థః || ౬౦ ||

వేధకయోగాభ్యాసక్రమః

సమహస్తయుగం భూమౌ సమం పాదయుగం తథా || ౬౧ ||

వేధకత్రయయోగేన చతుష్పీఠం తు వాయునా |
ఆస్ఫాలయేన్మహామేరుం వాయువక్త్రే ప్రకోటిభిః || ౬౨ ||

పుటద్వయం సమాకృష్య వాయుః స్ఫురతి సత్వరమ్ |
సోమసూర్యాగ్నిసంబన్ధాత్ జానీయాదమృతాయ వై || ౬౩ ||

మేరుమధ్యగతా దేవాశ్చలన్తే మేరుచాలనాత్ |
ఆదౌ సంజాయతే క్షిప్రం వేధోఽస్య బ్రహ్మగ్రన్థితః || ౬౪ ||

బ్రహ్మగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా విష్ణుగ్రన్థిం భినత్త్యసౌ |
విష్ణుగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా రుద్రగ్రన్థిం భినత్త్యసౌ || ౬౫ ||

రుద్రగ్రన్థిం తతో భిత్త్వా ఛిత్త్వా మోహమలం తథా |
అనేకజన్మసంస్కారగురుదేవప్రసాదతః || ౬౬ ||

యోగాభ్యాసాత్ తతో వేధో జాయతే తస్య యోగినః |
ఇడాపిఙ్గలయోర్మధ్యే సుషుమ్నానాడిమణ్డలే || ౬౭ ||

ముద్రాబన్ధవిశేషేణ వాయుమూర్ధ్వం చ కారయేత్ |

ఏవం వేధకయోగాభ్యాసక్రమమాహ- సమేతి | యోగీ
యోగమఠస్థసమభూమౌ పద్మాసనమారుహ్య సమహస్తపాదయుగం యథా
భవతి తథా నిశ్చేష్టో భూత్వా || ౬౧ || సపరికరేణ ప్రాణవాయునా

బ్రహ్మవిష్ణురుద్రగ్రన్థివేధనం కృత్వా, ఏవం వేధకత్రయయోగేన వాయువక్త్రే సుషుమ్నావదనే ప్రకోటిభిః స్వపరికరైః ప్రాణకుణ్డలినీ-త్వాసాద్య, తదుపరి విద్యమానమహామేరుం సహస్రారచక్రాసనతుర్యచైతన్యమ్ అహమస్మీత్యాస్ఫాలయేత్ ఆస్ఫారయేత్ సర్వవ్యాపకతయా ధ్యాయేదిత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥ తతః కిమిత్యత్ర యదా భ్రూమధ్యాఖ్యత్రికూటోపరి సోమసూర్యాగ్ని సంబన్ధాత్ సోమసూర్యకుణ్డల్యగ్నిపుటద్వయనిష్పన్నమమృతం సమాకృష్య గ్రసిత్వా సత్వరం యదా ప్రాణః స్ఫురతి తదా అమృతాయ అమృతత్వాయైవ ప్రాణాదిలయస్ఫూర్తిః భవతీతి జానీయాదిత్యర్థః ॥ ౬౩ ॥ విశ్వవిరాడోత్రాదయో బ్రహ్మాదయో వా దేవాః కూటస్థచైతన్యాత్మకమేరుమధ్యగతా భవన్తి। మేరావారోపితవిశేషాంశచాలనాత్ నిర్విశేషాపాదనాత్ తేఽపి చలన్తే నిర్విశేషా భవన్తీత్యర్థః। సహస్రారగతకూటస్థావగతేః గ్రన్థిత్రయభేదనపూర్వకత్వాదితి గ్రన్థిత్రయభేదనప్రకారమాహ-ఆదావితి। ఆదావస్య

యోగినః బ్రహ్మగ్రన్థితః బ్రహ్మగ్రన్థేః వేధో భేదనం జాయతే ॥ ౬౪-౬౫ ॥ తతః క్రమేణ బ్రహ్మాదిగ్రన్థిత్రయం స్వాజ్ఞానమలం చ భిత్త్వా బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి జ్ఞాత్వా తజ్జ్ఞానసమకాలం కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః। ఇత్థం ముక్తిప్రదవేధకయోగం స్తౌతి-అనేకేతి ॥ ౬౬ ॥
అనన్తకోటిజన్మసుకృతాసాదితశ్రుత్యాచార్యప్రసాదలబ్ధవేధకయోగా-వేధసిద్ధ్యుపాయస్తు- ఇడాపిఙ్గలయోర్మధ్యే విలసితసుషుమ్నానాడిమణ్డలే ఇత్యాది ॥ ౬౭ ॥ సుషుమ్నాయాం వాయుగత్యా ఉక్తలక్షణలక్షితవేధో భవతీత్యర్థః ॥

విఘ్నశాన్తయే ప్రణవజపః

హ్రస్వో దహతి పాపాని దీర్ఘో మోక్షప్రదాయకః || ౬౮ ||

ఆప్యాయనః ప్లుతో వాపి త్రివిధోచ్చారణేన తు |
తైలధారామివాచ్ఛిన్నం దీర్ఘఘణ్టానినాదవత్ || ౬౯ ||

అవాచ్యం ప్రణవస్యాగ్రం యస్తం వేద స వేదవిత్ |
హ్రస్వం బిన్దుగతం దైర్ఘ్యం బ్రహ్మరన్ధ్రగతం ప్లుతమ్ |
ద్వాదశాన్తగతం మన్త్రం ప్రసాదం మన్త్రసిద్ధయే || ౭౦ ||

సర్వవిఘ్నహరశ్చాయం ప్రణవః సర్వదోషహా |

వేధకోపాయభూతప్రాణోర్ధ్వయోగసిద్ధివిఘ్నశాన్తయే

ప్రణవాగ్రలక్ష్యధారణపూర్వకం చతుర్మాత్రాత్మకం ప్రణవజపం కుర్యాత్ ఇత్యాహ- హ్రస్వ ఇతి | ఏకమాత్రాప్రణవజపతః పాపహానిః భవతి || ౬౮ || ఆప్యాయనో నామ ద్విమాత్రాప్రణవః తజ్జపాదస్య శ్రీర్భవతి | దీర్ఘః త్రిమాత్రాత్మకః చతుర్మాత్రాత్మకః ప్లుతో వా మోక్షప్రదాయకో భవతి | ఏవం త్రివిధోచ్చారణేన యథోక్తఫలమ్ అశ్నుత ఇత్యత్ర యది హ్రస్వా భవతి సర్వం పాప్మానం దహతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి యది

దీర్ఘా భవతి మహతీం శ్రియం ఆప్నోతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి యది ప్లుతా

భవతి జ్ఞానవాన్ భవతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి ఇతి శ్రుతేః || ౬౯ || యతః

ఏవమ్ అతః ప్రణవానుష్ఠానం కర్తవ్యమిత్యాహ- హ్రస్వమితి | బిన్దుగతం

హృదయగతమ్ | ద్వాదశాన్తగతం బ్రహ్మరన్ధ్రోర్ధ్వభాగగతమ్ |

ప్రసాదం ప్రసాదకరం విద్ధి || ౭౦ || అతః సర్వేతి | సర్వదోషహా

భవతీత్యర్థః ||

ఆరమ్భాదియోగభూమికాచతుష్టయమ్

ఆరమ్భశ్చ ఘటశ్చైవ తథా పరిచయస్తథా || ౭౧ ||

నిష్పత్తిశ్చేతి కథితా శ్చతస్రస్తస్య భూమికాః |
కరణత్రయసంభూతం బాహ్యం కర్మ పరిత్యజన్ || ౭౨ ||

అన్తరం కర్మ కురుతే యత్రారమ్భః స ఉచ్యతే |
వాయుః పశ్చిమతో వేధం కుర్వన్నాపూర్య సుస్థిరమ్ || ౭౩ ||

యత్ర తిష్ఠతి సా ప్రోక్తా ఘటాఖ్యా భూమికా బుధైః |
న సజీవో న నిర్జీవః కాయే తిష్ఠతి నిశ్చలమ్ |
యత్ర వాయుః స్థిరః ఖే స్యాత్ సేయం ప్రచయభూమికా || ౭౪ ||

యత్రాత్మానం సృష్టిలయౌ జీవన్ముక్తిదశాం గతః |
సహజః కురుతే యోగం సేయం నిష్పత్తిభూమికా || ౭౫ ||

ఇతి ||

ఏవం ప్రణవజపశుద్ధాన్తరస్య మహావేధకయోగోపాయతయా
యోగభూమికాచతుష్టయమాహ- ఆరమ్భశ్చేతి || ౭౧ ||
తత్రారమ్భభూమికాలక్షణమాహ- కరణేతి |
మనోవాక్కాయాఖ్యకరణత్రయసంభూతమ్ || ౭౨ || ద్వితీయభూమికామాచ ష్టే-
యథా భవతి తథా గ్రన్థిత్రయం వేధం కుర్వన్ యత్రావతిష్ఠతి సేయం

ఘటభూమికా భవతీత్యర్థః ॥ ౭౩ ॥ ప్రచయభూమికాలక్షణమాహ- న
సేతి । చేష్టాభావాన్న సజీవః । సప్రాణత్వాన్న నిర్జీవః । యత్ర సహస్రారాకాశే
వాయుః స్థిరో భవతి సేయం ప్రచయభూమికేత్యర్థః ॥ ౭౪ ॥
నిష్పత్తిభూమికాలక్షణమాహ- యత్రేతి । యత్ర తురీయభూమికాయాం
ఈశ్వరాత్మనా యోగీ జాగ్రదాదిప్రపఞ్చసృష్టిలయౌ కృత్వా
జీవన్ముక్తిదశామేత్య సహజః సహజం యోగమ్ అసంప్రజ్ఞాతాఖ్యం కురుతే
సేయం నిష్పత్తిభూమికా భవతి ॥ ౭౫ ॥ ఇతిశబ్దో
భూమికాచతుష్టయసమాప్త్యర్థః ॥

ఏతద్విద్యాపఠనవేదనయోః ఫలమ్

ఏతదుపనిషదం యోఽధీతే సోఽగ్నిపూతో భవతి । స వాయుపూతో భవతి ।
సురాపానాత్ పూతో భవతి । స్వర్ణస్తేయాత్ పూతో భవతి । స జీవన్ముక్తో భవతి ॥ ౭౬
॥ తదేతదృచాభ్యుక్తమ్ । తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః ।
దివీవ చక్షురాతతమ్ । తద్విప్రాసో విపన్యయో జాగృవాంసః సమిన్ధతే ।
విష్ణోర్యత్పరమం పదమిత్యుపనిషత్ ॥ ౭౭ ॥

ఏతద్విద్యాపఠనఫలమాహ- ఏతదితి । ఏతదుపనిషదమ్
ఏతాముపనిషదం యోఽధీతే । వేదనఫలమాహ- స జీవన్ముక్త ఇతి ॥ ౭౬ ॥
అయం

మన్త్రః ఆరుణికోపనిషది వ్యాఖ్యాతః । ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దో
వరాహోపనిషత్పరిసమాప్త్యర్థః ॥ ౭౭ ॥

ఇతి పఞ్చమోఽధ్యాయః

శ్రీవాసుదేవన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
వరాహోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితా బ్రహ్మగోచరా।
వరాహోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థజాతం చతుశ్శతమ్॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
అష్టనవతిసంఖ్యాపూరకం వరాహోపనిషద్వివరణం
సంపూర్ణమ్

శాణ్డిల్యోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః- ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

యోగాష్టాఙ్గనిర్దేశః

శాణ్డిల్యో హ వా అథర్వాణం
పప్రచ్ఛాత్మలాభోపాయభూతమష్టాఙ్గయోగమనుబ్రూహీతి॥ ౧॥ స
హోవాచాథర్వా- యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణా-
ధ్యానసమాధయోఽష్టాఙ్గాని॥ ౨॥ తత్ర దశ యమాః। తథా నియమాః।
ఆసనాన్యష్టౌ। త్రిః ప్రాణాయామః। పఞ్చ ప్రత్యాహారాః। తథా
ధారణాః। ద్విప్రకారం ధ్యానమ్। సమాధిస్త్వేకరూపః॥ ३॥

శాణ్డిల్యోపనిషత్ప్రోక్తయమాద్యష్టాఙ్గయోగినః।
యద్బోధాద్యాన్తి కైవల్యం స రామో మే పరా గతిః॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం శాణ్డిల్యోపనిషత్ యమాద్యష్టాఙ్గయోగతద్గౌణముఖ్యసిద్ధిప్రకాశనవ్యగ్రా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజృమ్భతే। అస్యాః

స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే।
శాణ్డిల్యాథర్వప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా।
ఆఖ్యాయికామవతారయతి- శాణ్డిల్య ఇతి। కిమితి ? ఆత్మేతి॥ ౧॥ ఏవం శాణ్డిల్యేన పృష్టః స హోవాచ। కిం తత్ ? యోగోఽష్టాఙ్గ ఉచ్యతే- యమేతి॥ ౨-౧౪॥

దశవిధయమనిరూపణమ్

తత్రాహింసాసత్యాస్తేయబ్రహ్మచర్యదయార్జవక్షమాధృతిమితాహార-శౌచాని చేతి యమా దశ॥ ౪॥ తత్రాహింసా నామ మనోవాక్కాయకర్మభిః సర్వభూతేషు సర్వదాక్లేశజననమ్॥ ౫॥ సత్యం నామ మనోవాక్కాయకర్మభిర్భూతహితయథార్థాభిభాషణమ్॥ ౬॥ అస్తేయం నామ మనోవాక్కాయకర్మభిః పరద్రవ్యేషు నిఃస్పృహా॥ ౭॥ బ్రహ్మచర్యం నామ సర్వావస్థాసు మనోవాక్కాయకర్మభిః సర్వత్ర మైథునత్యాగః॥ ౮॥ దయా నామ సర్వభూతేషు సర్వత్రానుగ్రహః॥ ౯॥ ఆర్జవం నామ మనోవాక్కాయకర్మణాం విహితావిహితేషు జనేషు ప్రవృత్తౌ నివృత్తౌ వా ఏకరూపత్వమ్॥ ౧౦॥ క్షమా నామ ప్రియాప్రియేషు సర్వేషు తాడనపూజనేషు

సహనమ్ ॥ ౧౧ ॥ ఘృతిర్నామ్ర్థహానౌ స్వేష్టబన్ధుయోగే తత్ర్ప్రాప్తౌ సర్వత్ర చేతఃస్థాపనమ్ ॥ ౧౨ ॥ మితాహారో నామ చతుర్థాంశావశేషకసుస్నిగ్ధమధురాహారః ॥ ౧౩ ॥ శౌచం నామ ద్వివిధం బాహ్యమాన్తరం చేతి । తత్ర మృజ్జలాభ్యాం బాహ్యమ్ । మనఃశుద్ధిరాన్తరమ్ । తదధ్యాత్మవిద్యయా లభ్యమ్ ॥ ౧౪ ॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డ

దశవిధనియమనిరూపణమ్

తపఃసంతోషాస్తిక్యదానేశ్వరపూజనసిద్ధాన్తశ్రవణహ్రీమతిజప-వ్రతాని దశ నియమాః ॥ ౧ ॥ తత్ర తపో నామ విధ్యుక్తకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిభిః శరీరశోషణమ్ ॥ ౨ ॥ సంతోషో నామ యదృచ్ఛాలాభతుష్టిః ॥ ౩ ॥ ఆస్తిక్యం నామ వేదోక్తధర్మాధర్మేషు విశ్వాసః ॥ ౪ ॥ దానం నామ న్యాయార్జితధనధాన్యాదేః శ్రద్ధయార్థిభ్యః ప్రదానమ్ ॥ ౫ ॥ ఈశ్వరపూజనం నామ ప్రసన్నస్వభావేన యథాశక్తి విష్ణురుద్రాదిపూజనమ్ ॥ ౬ ॥ సిద్ధాన్తశ్రవణం నామ వేదాన్తార్థవిచారః ॥ ౭ ॥ హ్రీర్నామ వేదలౌకికమార్గకుత్సితకర్మణి లజ్జా ॥ ౮ ॥ మతిర్నామ వేదవిహితకర్మమార్గేషు శ్రద్ధా ॥ ౯ ॥ జపో నామ విధివద్గురూపదిష్టవేదావిరుద్ధమన్త్రాభ్యాసః । తద్ద్వివిధం వాచికం మానసం చేతి । మానసం తు మనసా ధ్యానయుక్తమ్ । వాచికం ద్వివిధముచ్చైరుపాంశుభేదేన । ఉచ్చైరుచ్చారణం యథోక్తఫలమ్ । ఉపాంశు సహస్రగుణమ్ । మానసం కోటిగుణమ్ ॥ ౧౦ ॥ వ్రతం నామ

వేదోక్తవిధినిషేధానుష్ఠాననైయత్యమ్ ॥ ౧౧ ॥

దశధా భిన్నయమస్వరూపముక్త్వా తథా నియమస్వరూపమాహ-
తప ఇతి ॥ ౧-౯ ॥ మన్త్రార్థానుసంధానం మానసమిత్యర్థః ॥ ౧౦-౧౧ ॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

అష్టవిధాసననిరూపణమ్

స్వస్తికగోముఖపద్మవీరసింహభద్రముక్తమయూరాఖ్యాన్యాసనా-
న్యష్టౌ ।

స్వస్తికం నామ-

జానూర్వోరన్తరే సమ్యక్కృత్వా పాదతలే ఉభే ।
ఋజుకాయః సమాసీనః స్వస్తికం తత్ప్రచక్షతే ॥ ౧ ॥

సవ్యే దక్షిణగుల్ఫం తు పృష్ఠపార్శ్వే నియోజయేత్ ।
దక్షిణేఽపి తథా సవ్యం గోముఖం గోముఖం యథా ॥ ౨ ॥

అఙ్గుష్ఠేన నిబధ్నీయాద్ధస్తాభ్యాం వ్యుత్క్రమేణ చ ।
ఊర్వోరుపరి శాణ్డిల్య కృత్వా పాదతలే ఉభే ।
పద్మాసనం భవేదేతత్ సర్వేషామపి పూజితమ్ ॥ 3 ॥

ఏకం పాదమథైకస్మిన్ విన్యస్యోరుణి సంస్థితః ।

ఇతరస్మింస్తథా చోరుం వీరాసనముదీరితమ్ ॥ ౪ ॥

దక్షిణం సవ్యగుల్ఫేన దక్షిణేన తథేతరమ్ ।
హస్తౌ చ జాన్వోః సంస్థాప్య స్వాఙ్గులీశ్చ ప్రసార్య చ ॥ ౫ ॥

వ్యాత్తవక్త్రో నిరీక్షేత నాసాగ్రం సుసమాహితః ।
సింహాసనం భవేదేతత్ పూజితం యోగిభిః సదా ॥ ౬ ॥

యోనిం వామేన సంపీడ్య మేఢ్రాదుపరి దక్షిణమ్ ।
భ్రూమధ్యే చ మనోలక్ష్యం సిద్ధాసనమిదం భవేత్ ॥ ౭ ॥

గుల్ఫౌ తు వృషణస్యాధః సీవన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్ ।
పాదపార్శ్వే తు పాణిభ్యాం దృఢం బద్ధ్వా సునిశ్చలమ్ ।
భద్రాసనం భవేదేతత్ సర్వవ్యాధివిషాపహమ్ ॥ ౮ ॥

సంపీడ్య సీవినీం సూక్ష్మాం గుల్ఫేనైవ తు సవ్యతః ।
సవ్యం దక్షిణగుల్ఫేన ముక్తాసనమిదం భవేత్ ॥ ౯ ॥

అవష్టభ్య ధరాం సమ్యక్ తలాభ్యాం తు కరద్వయోః ।
హస్తయోః కూర్పరౌ చాపి స్థాపయేన్నాభిపార్శ్వయోః ॥ ౧౦ ॥

సమున్నతశిరఃపాదో దణ్డవద్వ్యోమ్ని సంస్థితః ।
మయూరాసనమేతత్తు సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ ౧౧ ॥

శరీరాన్తర్గతాః సర్వరోగా వినశ్యన్తి । విషాణి జీర్యన్తే ॥ ౧౨ ॥ యేన

కేనాసనేన సుఖధారణం భవత్యశక్తస్తత్సమాచరేత్ ॥ ౧౩ ॥

స్వస్తికాద్యష్టాసనప్రకారమాహ- స్వస్తికేతి ॥ ౧ ॥
గోముఖాసనమాహ- సవ్య ఇతి ॥ ౨ ॥ పద్మాసనమాచష్టే- అఙ్గుష్ఠేనేతి ॥ ౩ ॥
వీరాసనలక్షణమాహ- ఏకమితి ॥ ౪ ॥ సింహాసనప్రకారమాహ- దక్షిణమితి
॥ ౫-౬ ॥ సిద్ధాసనస్వరూపమాహ- యోనిమితి ॥ ౭ ॥ భద్రాసనమాహ- గుల్ఫావితి
॥ ౮ ॥ ముక్తాసనప్రకారమాహ- సంపీడ్యేతి ॥ ౯ ॥ మయూరాసనమాహ-
అవష్టభ్యేతి ॥ ౧౦-౧౩ ॥

ఆసనజయఫలమ్

యేనాసనం విజితం జగత్త్రయం తేన విజితం భవతి ॥ ౧౪ ॥
యమనియమాసనాభ్యాసయుక్తః పురుషః ప్రాణాయామం చరేత్ । తేన
నాడయః శుద్ధా భవన్తి ॥ ౧౫ ॥

ఆసనజయఫలమాహ- యేనేతి ॥ ౧౪ ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ- యమేతి ॥ ౧౫ ॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

నాడీసంఖ్యాదిజిజ్ఞాసా

అథ హైనమథర్వాణం శాణ్డిల్యః పప్రచ్ఛ కేనోపాయేన నాడయః
శుద్ధాః స్యుః । నాడయః కతిసంఖ్యాకాః తాసాముత్పత్తిః కీదృశీ । తాసు

కతి వాయవస్తిష్ఠన్తి । తేషాం కాని స్థానాని । తత్కర్మాణి కాని । దేహే యాని యాని విజ్ఞాతవ్యాని తత్సర్వం మే బ్రూహీతి ॥ ౧ ॥

శాణ్డిల్యః ప్రశ్నబీజమవష్టభ్యాథర్వాణం పృచ్ఛతీత్యాహ-

అథేతి ॥ ౧ ॥

శరీరప్రాణప్రమాణమ్

స హోవాచాథర్వా । అథేదం శరీరం షణ్ణవత్యఙ్గులాత్మకం

భవతి । శరీరాత్ ప్రాణో ద్వాదశాఙ్గులాధికో భవతి ॥ ౨ ॥

శాణ్డిల్యేన ఏవం పృష్టః సః । స్వస్వాఙ్గులిమానేన షణ్ణవతీతి ॥ ౨ ॥

కుమ్భకవిధిః

శరీరస్థం ప్రాణమగ్నినా సహ యోగాభ్యాసేన సమం న్యూనం

వా యః కరోతి స యోగిపుఙ్గవో భవతి ॥ ౩ ॥

సమన్యూనశబ్దాభ్యాం కుమ్భకదీర్ఘకుమ్భకావుచ్యేతే ఇత్యర్థః ॥ ౩ ॥

మనుష్యాదీనామగ్నిస్థానమ్

దేహమధ్యే శిఖిస్థానం త్రికోణం తప్తజామ్బూనదప్రభం

మనుష్యాణామ్ । చతుష్పదాం చతురశ్రమ్ । విహగానాం వృత్తాకారమ్ ।

తన్మధ్యే శుభా తన్వీ పావకీ శిఖా తిష్ఠతి ॥ ౪ ॥

మనుష్యాదీనామగ్నిస్థానమాహ- దేహేతి || ౪ ||

మనుష్యాదిదేహమధ్యలక్షణమ్

గుహాద్ ద్వ్యఙ్గులాదూర్ధ్వం మేఢ్రాద్ ద్వ్యఙ్గులాదధో
దేహమధ్యం మనుష్యాణాం భవతి | చతుష్పదాం హృన్మధ్యమ్ |
విహగానాం తున్దమధ్యమ్ | దేహమధ్యం నవాఙ్గులం
చతురఙ్గులముత్సేధాయతమణ్డాకృతి || ౫ ||

మనుష్యాదిదేహమధ్యలక్షణమాహ- గుదాదితి || ౫-౭ ||

నాభిచక్రే జీవభ్రమణమ్

తన్మధ్యే నాభిః | తత్ర ద్వాదశారయుతం చక్రమ్ | తచ్చక్రమధ్యే
పుణ్యపాపప్రచోదితా జీవో భ్రమతి || ౬ || తన్తుపఞ్జరమధ్యస్థలూతికా
యథా భ్రమతి తథా చాసౌ తత్ర ప్రాణశ్చరతి | దేహేఽస్మిన్ జీవః
ప్రాణారూఢో భవేత్ || ౭ ||

కుణ్డలినీస్వరూపచేష్టాః

నాభేస్తిర్యగధోర్ధ్వం కుణ్డలినీస్థానమ్ |
అష్టప్రకృతిరూపాష్టధా కుణ్డలీకృతా కుణ్డలినీ శక్తిర్భవతి |
యథావద్వాయుసంచారం జలాన్నాదీని పరితః స్కన్ధపార్శ్వేషు
నిరుధ్యైనం ముఖేనైవ సమావేష్ట్య బ్రహ్మరన్ధ్రం

యోగకాలేఽపానేనాగ్నినా చ స్ఫురతి హృదయాకాశం మహోజ్జ్వలా జ్ఞానరూపా భవతి ॥ ౮ ॥

తత్స్వరూపం తచ్చేష్టాం చాహ- అష్టేతి । బ్రహ్మరన్ధ్రం పుచ్ఛేన చ ॥ ౮ ॥

చతుర్దశనాడ్యః

మధ్యస్థకుణ్డలినీమాశ్రిత్య ముఖ్యా నాడ్యశ్చతుర్దశ భవన్తి ।
ఇడా పిఙ్గలా సుషుమ్నా సరస్వతీ వారుణా పూషా హస్తిజిహ్వా యశస్వినీ
విశ్వోదరా కుహూః శఙ్ఖినీ పయస్వినీ అలమ్బుసా గాన్ధారీతి
నాడ్యశ్చతుర్దశ భవన్తి ॥ ౯ ॥

దేహమధ్యస్థేతి । కాన్తా ఇత్యత్ర ఇడేతి ॥ ౯ ॥

సుషుమ్నా నాడీ

తత్ర సుషుమ్నా విశ్వధారిణీ మోక్షమార్గేతి చాచక్షతే । గుదస్య
పృష్ఠభాగే వీణాదణ్డాశ్రితా మూర్ధపర్యన్తం బ్రహ్మరన్ధ్రేతి
విజ్ఞేయా వ్యక్తా సూక్ష్మా వైష్ణవీ భవతి ॥ ౧౦ ॥

సుషుమ్నాస్వరూపమాహ- గుదస్యేతి ॥ ౧౦ ॥

సుషుమ్నాపరితః ఇతరనాడీస్థానాని

సుషుమ్నాయాః సవ్యభాగే ఇడా తిష్ఠతి । దక్షిణభాగే పిఙ్గలా ।

ఇడాయాం చన్ద్రశ్చరతి। పిఙ్గలాయాం రవిః। తమోరూపశ్చన్ద్రః।

రజోరూపో రవిః। విషభాగో రవిః అమృతభాగశ్చన్ద్రమాః। తావేవ

సర్వకాలం ధత్తే। సుషుమ్నా కాలభోక్త్రీ భవతి।

సుషుమ్నాపృష్ఠపార్శ్వయోః సరస్వతీకుహూ భవతః।

యశస్వినీకుహూమధ్యే వారుణీ ప్రతిష్ఠితా భవతి। పూషాసరస్వతీమధ్యే

పయస్వినీ భవతి। గాన్ధారీసరస్వతీమధ్యే యశస్వినీ భవతి। కన్దమధ్యేఽలమ్బుసా భవతి। సుషుమ్నాపూర్వభాగే

మేఢ్రాన్తం కుహూర్భవతి। కుణ్డలిన్యా అధశ్చోర్ధ్వం వారుణీ

సర్వగామినీ భవతి। యశస్వినీ సౌమ్యా చ పాదాఙ్గుష్ఠాన్తమిష్యతే।

పిఙ్గలా చోర్ధ్వగా యామ్యనాసాన్తం భవతి। పిఙ్గలాయాః పృష్ఠతో

యామ్యనేత్రాన్తం పూషా భవతి। యామ్యకర్ణాన్తం యశస్వినీ భవతి।

జిహ్వాయా ఊర్ధ్వాన్తం సరస్వతీ భవతి। ఆసవ్యకర్ణాన్తమూర్ధ్వగా

శఙ్ఖినీ భవతి। ఇడాపృష్ఠభాగాత్ సవ్యనేత్రాన్తగా గాన్ధారీ భవతి।

పాయుమూలాదధోర్ధ్వగాలమ్బుసా భవతి। ఏతాసు చతుర్దశనాడీష్వన్యా

నాడ్యః సంభవన్తి। తాస్వన్యాస్తాస్వన్యా భవన్తీతి విజ్ఞేయాః।

యథాశ్వత్థాదిపత్రం సిరాభిర్వ్యాప్తమేవం శరీరం నాడీభిర్వ్యాప్తమ్

॥ ౧౧ ॥

సుషుమ్నాయాః పరితః ఇడాదినాడ్యస్తిష్ఠన్తీత్యాహ- సుషుమ్నాయా ఇతి

॥ ౧౧ ॥

ప్రాణాదిదశవాయుస్థానచేష్టాః

ప్రాణాపానసమానోదానవ్యానా నాగకూర్మకృకరదేవదత్త-

ధనంజయా ఏతే దశ వాయవః సర్వాసు నాడీషు చరన్తి ॥ ౧౨ ॥

ఆస్యనాసికాకణ్ఠనాభిపాదాఙ్గుష్ఠద్వయకుణ్డల్యధశ్చోర్ధ్వ-
భాగేషు ప్రాణః సంచరతి । శ్రోత్రాక్షికటిగుల్ఫఘ్రాణగలస్ఫిగ్దేశేషు
వ్యానః సంచరతి । గుదమేఢ్రోరుజానూదరవృషణకటిజఙ్ఘానాభి-
గుదాగ్న్యగారేష్వపానః సంచరతి । సర్వసంధిస్థ ఉదానః ।
పాదహస్తయోరపి సర్వగాత్రేషు సర్వవ్యాపీ సమానః । భుక్తాన్నరసాదికం
గాత్రేఽగ్నినా సహ వ్యాపయన్ ద్విసప్తతిసహస్రేషు నాడీమార్గేషు

చరన్ సమానవాయురగ్నినా సహ సాఙ్గోపాఙ్గకలేవరం వ్యాప్య-
నాగాదివాయవః పఞ్చ త్వగస్థ్యాదిసంభవాః తున్దస్థం జలమన్నం
చ రసాదిషు సమీరితం- తున్దమధ్యగతః ప్రాణస్తాని పృథక్కుర్యాత్ ।
అగ్నేరుపరి జలం స్థాప్య జలోపర్యన్నాదీని సంస్థాప్య స్వయమపానం
సంప్రాప్య తేనైవ సహ మారుతః ప్రయాతి దేహమధ్యగతం జ్వలనమ్ ।
వాయునా పతితో వహ్నిరపానేన శనైర్దేహమధ్యే జ్వలతి । జ్వలనో జ్వాలాభిః
ప్రాణేన కోష్ఠమధ్యగతం జలమత్యుష్ణమకరోత్ । జలోపరి సమర్పితం
వ్యఞ్జనసంయుక్తమన్నం వహ్నిసంయుక్తవారిణా పక్వమకరోత్ । తేన
స్వేదమూత్రజలరక్తవీర్యరూపరసపురీషాదికం ప్రాణః పృథక్కుర్యాత్ ।
సమానవాయునా సహ సర్వాసు నాడీషు రసం వ్యాపయన్ శ్వాసరూపేణ
దేహే వాయుశ్చరతి । నవభిర్వ్యోమరన్ధ్రైః శరీరస్య వాయవః కుర్వన్తి
విణ్మూత్రాదివిసర్జనమ్ । నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసకాసశ్చ ప్రాణకర్మోచ్యతే ।
విణ్మూత్రాదివిసర్జనమపానవాయుకర్మ । హానోపాదానచేష్టాది
వ్యానకర్మ । దేహస్యోన్నయనాదికముదానకర్మ । శరీరపోషణాదికం
సమానకర్మ । ఉద్గారాది నాగకర్మ నిమీలనాది కూర్మకర్మ ।
క్షుత్కరణం కృకరకర్మ । తన్ద్రీ దేవదత్తకర్మ । శ్లేష్మాది
ధనంజయకర్మ ॥ ౧౩ ॥

నాడీభేదముక్త్వా వాయుభేదమాహ- ప్రాణేతి ॥ ౧౨ ॥
ప్రాణాదిచేష్టామాచష్టే- ఆస్యేతి ॥ ౧౩-౧౪ ॥

నాడీశోధనవిధిః

ఏవం నాడీస్థానం వాయుస్థానం తత్కర్మ చ సమ్యగ్జ్ఞాత్వా
నాడీసంశోధనం కుర్యాత్ ॥ ౧౪ ॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

యోగాధికారియోగమఠయోః లక్షణమ్

యమనియమయుతః పురుషః సర్వసఙ్గవివర్జితః కృతవిద్యః
సత్యధర్మరతో జితక్రోధో గురుశుశ్రూషానిరతః పితృమాతృవిధేయః
స్వాశ్రమోక్తసదాచారవిద్వచ్ఛిక్షితః ఫలమూలోదకాన్వితం తపోవనం
ప్రాప్య రమ్యదేశే బ్రహ్మఘోషసమన్వితే స్వధర్మనిరతబ్రహ్మవిత్సమావృతే
ఫలమూలపుష్పవారిభిః సుసంపూర్ణే దేవాయతనే నదీతీరే గ్రామే నగరే
వాపి సుశోభనమఠం నాత్యుచ్చనీచాయతమల్పద్వారం గోమయాదిలిప్తం
సర్వరక్షాసమన్వితం కృత్వా తత్ర వేదాన్తశ్రవణం కుర్వన్ యోగం
సమారభేత్ ॥ ౧ ॥

సప్రకారం సోపాయం సామాన్యవిశేషప్రాణాయామలక్షణమాహ-

యమేతి | యోగాధికారిలక్షణముక్త్వా యోగమఠలక్షణమాహ- ఫలేతి | తత్ర యోగమఠే || ౧ ||

ప్రాణాయామారమ్భప్రకారః

ఆదౌ వినాయకం సంపూజ్య స్వేష్టదేవతాం నత్వా పూర్వోక్తాసనే స్థిత్వా ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వాపి మృద్వాసనేషు జితాసనగతో విద్వాన్ సమగ్రీవశిరోనాసాగ్రదృగ్భ్రూమధ్యే శశభృద్బిమ్బం పశ్యన్ నేత్రాభ్యామమృతం ద్వాదశమాత్రయా ఇడయా వాయుమాపూర్యోదరే స్థితం జ్వాలావలీయుతం రేఫబిన్దుయుక్తమగ్నిమణ్డలయుతం ధ్యాయేద్రేచయేత్ పిఙ్గలయా | పునః పిఙ్గలయాపూర్య కుమ్భిత్వా రేచయేదిడయా || ౨ ||

యోగారమ్భప్రకారమాహ- ఆదావితి | అమృతం స్రవన్తం చన్ద్రమణ్డలం పశ్యన్ || ౨ ||

నాడీశోధకప్రాణాయామాభ్యాసకాలావధిః

త్రిచతుస్త్రిచతుః సప్తత్రిచతుర్మాసపర్యన్తం త్రిసంధిషు తదన్తరాలే చ షట్కృత్వ ఆచరేన్నాడీశుద్ధిర్భవతి || 3 ||

కియన్తం కాలం కర్తవ్యమిత్యత్ర అవధిమాహ- త్రిచతురితి | త్రిచతుస్త్రిచత్వారింశద్దినపర్యన్తం వా, త్రిచతుస్త్రిమాసం చతుర్మాసం సప్తమాసం వా, త్రిచతుర్మాసపర్యన్తం సంవత్సరపర్యన్తం వా, ఏవం షట్కాలం ప్రాణాయామం కుర్వతో నాడీశుద్ధిః భవతి || 3 ||

నాడీశుద్ధిచిహ్నాని

తతః శరీరలఘుదీప్తివహ్నివృద్ధినాదాభివ్యక్తిర్భవతి ॥ ४ ॥

తతః కిమిత్యత ఆహ- తత ఇతి । యోగినః శరీరస్య లఘుత్వం దీప్తిమత్త్వం సౌన్దర్యాదిః జాయతే ఇత్యర్థః ॥ ४ ॥

ఇతి పఞ్చమః ఖణ్డః

ప్రణవాత్మకప్రాణాయామః

ప్రాణాపానసమాయోగః ప్రాణాయామో భవతి ।
రేచకపూరకకుమ్భకభేదేన స త్రివిధః ॥ ౧ ॥ తే వర్ణాత్మకాః । తస్మాత్
ప్రణవ ఏవ ప్రాణాయామః ॥ ౨ ॥

ప్రణవాత్మకప్రాణాయామస్వరూపమాహ- ప్రాణేతి ॥ ౧ ॥
రేచకాదయః తే । యస్మాత్ రేచకాదయః అకారోకారమకారాత్మకాః తస్మాత్ ॥
౨ ॥

ప్రణవవర్ణధ్యానప్రకారః

పద్మాద్యాసనస్థః పుమాన్నాసాగ్రశశభృద్బిమ్బజ్యోత్స్నాజాలవితానితాకారమూర్తి రక్తాఙ్గీ హంసవాహినీ దణ్డహస్తా బాలా గాయత్రీ భవతి । ఉకారమూర్తిః

శ్వేతాఙ్గీ తార్క్ష్యవాహినీ యువతీ చక్రహస్తా సావిత్రీ భవతి ।
మకారమూర్తిః కృష్ణాఙ్గీ వృషభవాహినీ వృద్ధా త్రిశూలధారిణీ
సరస్వతీ భవతీ ॥ ౩ ॥ అకారాదిత్రయాణాం సర్వకారణమేకాక్షరం
పరంజ్యోతిః ప్రణవం భవతి ॥ ౪ ॥

యథోక్తసాధనసంపన్నో యోగీ
అకారాదివర్ణత్రయవాచ్యగాయత్ర్యాదిమూర్తిత్రయధ్యానపూర్వకం
యథావిధి ప్రాణాయామం కుర్యాదిత్యాహ- పద్మేతి ॥ ౩ ॥
అకారాదిమాత్రాత్రయసమష్టిః ప్రణవో భవతీత్యాహ- అకారాదీతి ।
ప్రణవం ప్రణవస్వరూపమ్ ॥ ౪ ॥

ప్రాణాభ్యాసప్రకారః

ఇడయా బాహ్యాద్వాయుమాపూర్య షోడశమాత్రాభిరకారం చిన్తయన్
పూరితం వాయుం చతుఃషష్టిమాత్రాభిః కుమ్భయిత్వోంకారం ధ్యాయన్
పూరితం పిఙ్గలయా ద్వాత్రింశన్మాత్రయా మకారమూర్తిధ్యానేనైవం
క్రమేణ పునః పునః కుర్యాత్ ॥ ౫ ॥

ప్రాణాభ్యాసప్రకారమాహ- ఇడయేతి ॥ ౫ ॥

ఇతి షష్ఠః ఖణ్డః

సుషుమ్నామలశోధనార్థప్రాణాయామః

అథాసనదృఢో యోగీ వశీ మితహితాశనః
సుషుమ్నానాడీస్థమలశోషార్థం యోగీ బద్ధపద్మాసనో వాయుం
చన్ద్రేణాపూర్య యథాశక్తి కుమ్భయిత్వా సూర్యేణ రేచయిత్వా పునః
సూర్యేణాపూర్య కుమ్భయిత్వా చన్ద్రేణ విరేచ్య యయా త్యజేత్ తయా సంపూర్య
ధారయేత్ | తదేతే శ్లోకా భవన్తి-

ప్రాణం ప్రాగిడయా పిబేన్నియమితం భూయోఽన్యయా రేచయేత్
పీత్వా పిఙ్గలయా సమీరణమథో బద్ధ్వా త్యజేద్వామయా |
సూర్యాచన్ద్రమసోరనేన విధినాభ్యాసం సదా తన్వతాం
శుద్ధా నాడిగణా భవన్తి యమినాం మాసత్రయాదూర్ధ్వతః || ౧ ||

యోగీ సుషుమ్నాన్తర్గతమలశోధనార్థం పురోక్తరీత్యా
ప్రాణాయామం కుర్యాదిత్యాహ- అథేతి | ఉక్తార్థే వక్ష్యమాణాః శ్లోకాః
మన్త్రా భవన్తీత్యాహ- తదితి || ౧ ||

అహరహః కర్తవ్యప్రాణాయామసంఖ్యా

ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమర్ధరాత్రే తు కుమ్భకాన్ |
శనైరశీతిపర్యన్తం చతుర్వారం సమభ్యసేత్ || ౨ ||

అహరహః కతి ప్రాణాయామాః కర్తవ్యాః ఇత్యత ఆహ- ప్రాతరితి || ౨ ||

అభ్యాసోచితసిద్ధిభేదః

కనీయసి భవేత్ స్వేదః కమ్పో భవతి మధ్యమే ।
ఉత్తిష్ఠత్యుత్తమే ప్రాణరోధే పద్మాసనం భవేత్ ॥ ३ ॥

జలేన శ్రమజాతేన గాత్రమర్దనమాచరేత్ ।
దృఢతా లఘుతా చాపి తస్య గాత్రస్య జాయతే ॥ ४ ॥

అభ్యాసోచితసిద్ధిభేదమాచష్టే- కనీయసీతి ॥ ३ ॥ తేన కిం స్యాదిత్యత్ర జలేనేతి ॥ ४ ॥

అభ్యాసకాలే ఆహారనియమః

అభ్యాసకాలే ప్రథమం శస్తం క్షీరాజ్యభోజనమ్ ।
తతోఽభ్యాసే స్థిరీభూతే న తావన్నియమగ్రహః ॥ ५ ॥

ఆహారనియమమాహ- అభ్యాసేతి ॥ ५ ॥

అభ్యాసే సావధానతావిధిః

యథా సింహో గజో వ్యాఘ్రో భవేద్వశ్యః శనైః శనైః ।
తథైవ సేవితో వాయురన్యథా హన్తి సాధకమ్ ॥ ६ ॥

యుక్తంయుక్తం త్యజేద్వాయుం యుక్తంయుక్తం చ పూరయేత్ ।
యుక్తం యుక్తేన బధ్నీయాదేవం సిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ ७ ॥

యావత్ సుషుమ్నాప్రవేశః తావత్ సావధానతయా అభ్యాసః కార్యః

ఇత్యత్ర ఆహ- యథేతి ॥ ౬ ॥ తత్రోపాయస్తు యుక్తమితి। ఏవమ్ అభ్యాసం కుర్వతో నాడీశుద్ధిః భవతి ॥ ౭ ॥

నాడీశుద్ధితో మనోన్మన్యవస్థాప్రాప్తిః

యథేష్టధారణం వాయోరనలస్య ప్రదీపనమ్।
నాదాభివ్యక్తిరారోగ్యం జాయతే నాడిశోధనాత్ ॥ ౮ ॥

విధివత్ ప్రాణసంయామైర్నాడీచక్రే విశోధితే।
సుషుమ్నావదనం భిత్త్వా సుఖాద్విశతి మారుతః ॥ ౯ ॥

మారుతే మధ్యసంచారే మనఃస్థైర్యం ప్రజాయతే।
యో మనఃసుస్థిరీభావః సైవావస్థా మనోన్మనీ ॥ ౧౦ ॥

తతో వాయుః సుషుమ్నాం ప్రవిశ్య యోగినం మనోన్మన్యవస్థారూఢం కుర్యాదిత్యాహ- యథేష్టేతి ॥ ౮-౯ ॥ తేన కిం స్యాదిత్యత్ర- మారుత ఇతి ॥ ౧౦ ॥

బన్ధత్రయస్య కర్తవ్యతా

పూరకాన్తే తు కర్తవ్యో బన్ధో జాలంధరాభిధః।
కుమ్భకాన్తే రేచకాదౌ బన్ధో జాలంధరాభిధః ॥ ౧౧ ॥

అధస్తాత్కుఞ్చనేనాశు కణ్ఠసంకోచనే కృతే।
మధ్యే పశ్చిమతానేన స్యాత్ ప్రాణో బ్రహ్మనాడిగః ॥ ౧౨ ॥

బన్ధత్రయపూర్వకాభ్యాస ఏవ ఫలవానిత్యాహ- పూరకాన్త ఇతి || ౧౧-౧౨ ||

ప్రాణాపానయోగఫలమ్

అపానమూర్ధ్వముత్థాప్య ప్రాణం కణ్ఠాదధో నయన్ |
యోగీ జరావినిర్ముక్తం షోడశో వయసా భవేత్ || ౧౩ ||

ప్రాణాపానయోగఫలమాహ- అపానమితి || ౧౩ ||

కపాలశోధనోపాయః

సుఖాసనస్థో దక్షనాడ్యా బహిస్థం పవనం
సమాకృష్యాకేశమానఖాగ్రం కుమ్భయిత్వా సవ్యనాడ్యా రేచయేత్ | తేన
కపాలశోధనం వాతనాడీగతసర్వరోగవినాశనం భవతి || ౧౩-౧ ||

కపాలశోధనోపాయమాహ- సుఖేతి | యోగీ సుఖాసనస్థః |
కపాలశోధనం భవతి | తేన కిం భవతీత్యత్ర- వాతేతి || ౧౩-౧ ||

ఉజ్జాయీప్రాణాయామః

హృదయాదికణ్ఠపర్యన్తం సస్వనం నాసాభ్యాం శనైః
పవనమాకృష్య యథాశక్తి కుమ్భయిత్వా ఇడయా విరేచ్య గచ్ఛంస్తిష్ఠన్
కుర్యాత్ | తేన శ్లేష్మహరం జాఠరాగ్నివర్ధనం భవతి || ౧౩-౨ ||

శ్లేష్మహరోజ్జాయిలక్షణమాహ- హృదయాదీతి। తిష్ఠన్
ఉజ్జాయినామకం ప్రాణాయామం కుర్యాత్ ॥ ౧3-౨ ॥

సీత్కారప్రాణాయామః

వక్త్రేణ సీత్కారపూర్వకం వాయుం గృహీత్వా యథాశక్తి
కుమ్భయిత్వా నాసాభ్యాం రేచయేత్। తేన క్షుత్తృష్ణాలస్యనిద్రా న జాయన్తే ॥
౧3-3 ॥

సీత్కారప్రాణాయామమాహ- వక్త్రేణేతి ॥ ౧3-3 ॥

శీతలప్రాణాయామః

జిహ్వయా వాయుం గృహీత్వా యథాశక్తి కుమ్భయిత్వా నాసాభ్యాం
రేచయేత్। తేన గుల్మప్లీహజ్వరపిత్తక్షుధాది నశ్యతి ॥ ౧3-౪ ॥

శీతలీ తు జిహ్వయా ॥ ౧3-౪ ॥

ఉపాయోపేయకుమ్భకద్వయమ్

కుమ్భకః స ద్వివిధః సహితః కేవలశ్చేతి। రేచకపూరకయుక్తః
సహితః। తద్వివర్జితః కేవలః। కేవలసిద్ధిపర్యన్తం సహితమభ్యసేత్।

కేవలకుమ్భకే సిద్ధే త్రిషు లోకేషు న తస్య దుర్లభం భవతి।
కేవలకుమ్భకాత్ కుణ్డలినీబోధో జాయతే ॥ ౧3-౫ ॥

ఉపాయోపేయకుమ్భకద్వయమాహ- కుమ్భక ఇతి । తతః కిం జాయత
ఇత్యత్ర- కేవలేతి ॥ ౧౩-౫ ॥

కుమ్భకాభ్యాసఫలమ్

తతః కృశవపుః ప్రసన్నవదనో నిర్మలలోచనోఽభివ్యక్తనాదో
నిర్ముక్తరోగజాలో జితబిన్దుః పట్వగ్నిర్భవతి ॥ ౧౩-౬ ॥

తతః కిం స్యాదిత్యత్ర తతః ఇతి ॥ ౧౩-౬ ॥

వైష్ణవీముద్రాప్రాప్తిః

అన్తర్లక్ష్యం బహిర్దృష్టిర్నిమేషోన్మేషవర్జితా ।
ఏషా సా వైష్ణవీ ముద్రా సర్వతన్త్రేషు గోపితా ॥ ౧౪ ॥

తేన కిమిత్యాకాఙ్క్షాయామ్ అనేన యోగీ వైష్ణవీముద్రారూఢో
భవతీత్యాహ- అన్తర్లక్ష్యమితి । మూలాధారానాహతాజ్ఞాసహస్రారేషు
యథాక్రమం విరాట్ సూత్రం బీజం తురీయం వా అన్తర్లక్ష్యం
తదేకతానం మనః బహిర్దృష్టిస్తు అన్తర్దృష్టిర్భూత్వా యదా
నిమేషోన్మేషవర్జితా భవతి తదా దృష్టిరియం వైష్ణవీముద్రా
భవతీత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥

ఖేచరీప్రాప్త్యా బ్రహ్మదర్శనమ్

అన్తర్లక్ష్యవిలీనచిత్తపవనో యోగీ సదా వర్తతే
దృష్ట్యా నిశ్చలతారయా బహిరధః పశ్యన్నపశ్యన్నపి।
ముద్రేయం ఖలు ఖేచరీ భవతి సా లక్ష్యైకతానా శివా
శూన్యాశూన్యవివర్జితం స్ఫురతి సా తత్త్వం పదం వైష్ణవీ॥

అర్ధోన్మీలితలోచనః స్థిరమనా నాసాగ్రదత్తేక్షణ-
శ్చన్ద్రార్కావపి లీనతాముపనయన్నిష్యన్దభావోత్తరమ్।
జ్యోతీరూపమశేషబాహ్యరహితం దేదీప్యమానం పరం
తత్త్వం తత్పరమస్తి వస్తు విషయం శాణ్డిల్య విద్ధీహ తత్॥

యదా యోగీ వైష్ణవీముద్రారూఢో భవతి తదా ఇయం
వైష్ణవీముద్రా ఖేచరీపదవీమేత్య
తత్త్వంపదలక్ష్యైక్యప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగోచరా భవతీత్యాహ- అన్తరితి।
అన్తర్దృష్టిభావమాపన్ననిశ్చలబహిర్దృష్టిరేవ ముద్రేయమ్। శూన్యం
సుషుప్తిః అశూన్యం స్వప్నాదికం తదుభయవర్జితం యథా భవతి తథా
లక్ష్యైకతానా వైష్ణవీ స్ఫురతీత్యర్థః॥ ౧౫॥
ఖేచరీముద్రారూఢయోగినః స్థితిం తద్ధ్యేయస్వరూపం చాహ- అర్ధేతి।
అర్ధోన్మీలితలోచనః ఇత్యాదివిశేషణవిశిష్టో యోగీ చన్ద్రార్కౌ
ఇడాపిఙ్గలాగోచరవాయూ మనోదృష్ట్యగ్నిభిః సహ సుషుమ్నాయాం
లీనతాం లయభావం ఉపనయన్ యదా తిష్ఠతి తదా
స్వాన్తర్బాహ్యవిస్మారకబ్రహ్మానన్దనదీ ప్రవహతి। తతో
నిష్యన్దభావోత్తరం నితరాం స్రవదానన్దభావానుభవానన్తరం
తదనుభూత్యసంగతయా యద్వస్తు ప్రత్యగ్జ్యోతీరూపమ్
అశేషబాహ్యాన్తఃకలనావిరలం పరమాత్మాభేదేన దేదీప్యమానం పరో

దివో జ్యోతిర్దీప్యతే ఇతి శ్రుతిసిద్ధం పరం తత్త్వమస్తి హే శాణ్డిల్య
తద్విషయం తద్భావాపన్నం వస్తు బ్రహ్మాహమితి విద్ధి ॥ ౧౬ ॥

ఖేచర్యా ఉన్మనీభావాపత్తిః

తారం జ్యోతిషి సంయోజ్య కించిదున్నమయ భ్రువౌ ।
పూర్వాభ్యాసస్య మార్గోఽయమున్మనీకారకః క్షణాత్ ॥ ౧౭ ॥

తస్మాత్ ఖేచరీముద్రామభ్యసేత్ । తతోన్మనీ భవతి । తతో యోగనిద్రా
భవతి । లబ్ధయోగనిద్రస్య యోగినః కాలో నాస్తి ॥ ౧౭-౧ ॥

కథమేవం జ్ఞాతుం శక్యతే ఇత్యత్రోపాయమాహ- తారమితి ।
భ్రూమధ్యవిలసజ్జ్యోతిషి సమభావమాపన్నకృష్ణతారయుగలం దృఢం
సంయోజ్య అవలోక్య కించిత్

భ్రువౌ ఊర్ధ్వమున్నమయయ ఉర్ధ్వోత్క్షేపణం కృత్వా అథ
సహస్రారవిలసితతురీయం తత్కలనావిరలతురీయాతీతం వా స్వావశేషధియా
పశ్యేదితి శేషః । తారం జ్యోతిషి సంయోజ్య ఇతి యో దర్శితః అన్తర్లక్ష్యమ్
ఇత్యాదిపూర్వాభ్యాసస్య అయమేవ మార్గః క్షణాదున్మనీకారకః
నిర్వికల్పకబ్రహ్మభావాపత్తిహేతురిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ ।
తతోన్మనీభవతి నిర్వ్యాపారం మనో భవతీత్యర్థః । తతః కిమిత్యత ఆహ-
తత ఇతి । యోగనిద్రా నిర్వికల్పభావాపత్తిః తతో వ్యుత్థానశఙ్కాం వారయతి-
లబ్ధేతి । ఏవం లబ్ధయోగనిద్రస్య యోగినః నిర్వికల్పకతో వ్యుత్థాపకకాలో
నాస్తి ॥ ౧౭-౧ ॥

కాలాపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమ్

శక్తిమధ్యే మనః కృత్వా శక్తిం చ మనమధ్యగామ్ |
మనసా మన ఆలోక్య శాణ్డిల్యం త్వం సుఖీ భవ || ౧౮ ||

ఖమధ్యే కురు చాత్మానమాత్మమధ్యే చ ఖం కురు |
సర్వం చ ఖమయం కృత్వా న కించిదపి చిన్తయ || ౧౯ ||

కాలాపరిచ్ఛిన్ననిర్వికల్పకబ్రహ్మభావాపత్త్యుపాయమాహ-
కుణ్డలినీశక్తిమధ్యే మనః కృత్వా మనోలయం కృత్వా తతః
కుణ్డలినీశక్తిం, చశబ్దాత్ దృష్టిం, మనమధ్యగాం
మనఃప్రవృత్తినిమిత్తప్రత్యక్చైతన్యపర్యవసన్నాం కృత్వా
ప్రత్యగ్భావాపన్నేన మనసా మనః
మనోవృత్తిసహస్రభావాభావప్రకాశకప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ
అహభస్మీత్యాలోక్య హే శాణ్డిల్య త్వం
తన్మాత్రావస్థానలక్షణకైవల్యసుఖీ భవేత్యర్థః || ౧౮ ||
ప్రకారాన్తరమాహ- ఖమధ్య ఇతి | చిత్ఖమధ్యే ఆత్మానమన్తఃకరణం
కురు ఆత్మాన్తఃకరణమధ్యే చ ఖం కురు | ఏవ వ్యతిహారేణ సర్వం
చిత్ఖమయం కృత్వా చిదాకాశాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి చిన్తయ || ౧౯ ||

మనోవిలాపనేన కైవల్యప్రాప్తిః

బాహ్యచిన్తా న కర్తవ్యా తథైవాన్తరచిన్తికా |
సర్వచిన్తాం పరిత్యజ్య చిన్మాత్రపరమో భవ || ౨౦ ||

కర్పూరమనలే యద్వత్ సైన్ధవం సలిలే యథా।
తథా చ లీయమానం చ మనస్తత్త్వే విలీయతే॥ ౨౧॥

జ్ఞేయం సర్వప్రతీతం చ తజ్జ్ఞానం మన ఉచ్యతే।
జ్ఞానం జ్ఞేయం సమం నష్టం నాన్యః పన్థా ద్వితీయకః॥ ౨౨॥

జ్ఞేయవస్తుపరిత్యాగే విలయం యాతి మానసమ్।
మానసే విలయం యాతే కైవల్యమవశిష్యతే॥ ౨౩॥

బాహ్యాన్తర్వృత్త్యావృతస్య కథం చిదాకాశదృష్టిః ఉదేతీత్యత ఆహ-
బాహ్యేతి॥ ౨౦॥ నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రావగతేః
అన్తర్బాహ్యవిభాగకలనాపహ్నవపూర్వకత్వాత్
జ్ఞేయసామాన్యాసంభవప్రబోధసమకాలం యోగీ కైవల్యరూపేణ
అవశిష్యతే ఇత్యాహ- కర్పూరమితి। దగ్ధకర్పూరవత్
జలగతసైన్ధవపిణ్డవచ్చ జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయలీయమానం మనః
స్వరూపధ్యానసంస్కృతం సత్ప్రపఞ్చవిముఖం భూత్వా స్వతత్త్వే
బ్రహ్మణి లీయతే॥ ౨౧॥ ప్రపఞ్చతద్గోచరజ్ఞేయజ్ఞానసత్త్వాత్ కథం మనః
స్వతత్త్వే విలీయత ఇత్యత ఆహ- జ్ఞేయమితి। సర్వత్ర స్వాతిరేకేణ ప్రతీయత ఇతి
సర్వప్రతీతమ్। అవిద్యాపదశబ్దాత్ జాగ్రదాదితత్కార్యప్రపఞ్చ ఉచ్యతే। తత్
సర్వం జ్ఞేయశబ్దార్థః తద్గోచరం మనః జ్ఞానముచ్యతే।
బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి యజ్జ్ఞానసమకాలం జ్ఞానం జ్ఞేయం
సమం యుగపన్నష్టం భవతి అయమేవ అద్వితీయబ్రహ్మప్రాపకః పన్థాః
నాతోఽన్యః కశ్చిదస్తీత్యర్థః॥ ౨౨॥ యుగపత్ కథం లీయతే ఇత్యత ఆహ-
జ్ఞేయేతి॥ ౨౩॥

యోగజ్ఞానాభ్యాం మనోలయః

ద్వౌ క్రమౌ చిత్తనాశస్య యోగో జ్ఞానం మునీశ్వర |
యోగస్తు వృత్తిరోధో హి జ్ఞానం సమ్యగవేక్షణమ్ || ౨౪ ||

తస్మిన్నిరోధితే నూనముపశాన్తం మనో భవేత్ |
మనఃస్పన్దోపశాన్త్యాయాం సంసారః ప్రవిలీయతే || ౨౫ ||

సూర్యాలోకపరిస్పన్దశాన్తౌ వ్యవహృతిర్యథా |

కథం పునః మానసం విలీయతే ఇత్యాశఙ్క్య ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగోచరయోగజ్ఞానాభ్యాం మానసం విలీయత ఇతి సదృష్టాన్తమాహ- ద్వావితి | యోగస్తు స్వాతిరిక్తాస్తిత్వగోచరతచ్చిత్తవృత్తిరోధః, జ్ఞానం బ్రహ్మాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి సమ్యగవేక్షణమ్ || ౨౪ || యః స్వాతిరిక్తమస్తీతి భ్రమ ఉదేతి తస్మిన్ | సంసారే సతి కథం మనః శామ్యతీత్యత్ర- మన ఇతి | మనఃస్పన్దోపశాన్త్యాయామిత్యస్య మనఃస్పన్దోపశాన్తావిత్యర్థః | మనఃస్పన్దోపశాన్త్యాయమ్ ఇత్యేకం పాఠాన్తరమపి వర్తతే | సంసారః ప్రవిలీయతే, సంసారస్య మనఃకల్పితత్వాత్ కల్పకాభావే కల్ప్యాభావో యుజ్యతే ఇత్యర్థః || ౨౫ || అత్ర దృష్టాన్తః- సూర్యేతి ||

మనోలయాత్ ప్రాణస్పన్దనిరోధః

శాస్త్రసజ్జనసంపర్కవైరాగ్యాభ్యాసయోగతః || ౨౬ ||

అనాస్థాయాం కృతాస్థాయాం పూర్వం సంసారవృత్తిషు।
యథాభివాఞ్ఛితధ్యానాచ్చిరమేకతయోదితాత్॥ ౨౭॥

ఏకతత్త్వదృఢాభ్యాసాత్ ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే।

స్వాజ్ఞానవికల్పితమనఃస్పన్దస్య ప్రాణస్పన్దనపూర్వకత్వాత్। యత
ఏవమతః తచ్ఛాన్తావుపాయ ఉచ్యతే- శా్స్త్రేతి॥ ౨౬॥ అనాస్థాయాం
నివృత్తిమార్గే

కృతాస్థాయాం సత్యాం బ్రహ్మ సత్యం జగత్ మిథ్యేతి జ్ఞానముదేతి।
తతః యథేతి॥ ౨౭॥

ప్రాణస్పన్దనిరోధాత్ మనఃస్పన్దనిరోధః

పూరకాద్యనిలాయామాద్ దృఢాభ్యాసాదఖేదజాత్॥ ౨౮॥

ఏకాన్తధ్యానయోగాచ్చ మనఃస్పన్దో నిరుధ్యతే।

మనఃస్పన్దశాన్తిః కథమిత్యత్ర- పూరకేతి॥ ౨౮॥
ప్రాణస్పన్దశాన్తిసమకాలం మన ఇతి॥

ప్రాణస్పన్దనిరోధవివిధోపాయాః

ఓంకారోచ్చారణప్రాన్తశబ్దతత్త్వానుభావనాత్।

సుషుప్తే సంవిదో జాతే ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౨౯ ||

తాలుమూలగతాం యత్నాజ్జిహ్వయాక్రమ్య ఘణ్టికామ్ |
ఊర్ధ్వరన్ధ్రం గతే ప్రాణే ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౩౦ ||

ప్రాణే గలితసంవిత్తౌ తాలూర్ధ్వద్వాదశాన్తగే |
అభ్యాసాదూర్ధ్వరన్ధ్రేణ ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౩౧ ||

ద్వాదశాఙ్గులపర్యన్తే నాసాగ్రే విమలామ్బరే |
సంవిద్దృశి ప్రాశామ్యన్త్యాం ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౩౨ ||

భ్రూమధ్యే తారకాలోకశాన్తావన్తముపాగతే |
చైతనైకతనే బద్ధే ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౩౩ ||

ఓమిత్యేవ యదుద్భూతం జ్ఞానం జ్ఞేయాత్మకం శివమ్ |
అసంస్పృష్టవికారాంశం ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౩౪ ||

చిరకాలం హృదేకాన్తవ్యోమసంవేదనాన్మునే |
అవాసనమనోధ్యానాత్ ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే || ౩౫ ||

ఏభిః క్రమైస్తథాన్యైశ్చ నానాసంకల్పకల్పితైః |
నానాదేశికవక్త్రస్థైః ప్రాణస్పన్దో నిరుద్యతే || ౩౬ ||

ప్లుతప్రణవానుసంధానేనాపి ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యత ఇత్యాహ-
ఓంకారేతి | ఓంకార - - - భవనాత్ కాంస్యఘణ్టానినాదవత్

ప్రణవనాదానుసంధానాత్ । బాహ్యాన్తర్భవసంవిదో విషయజ్ఞానతతేః సుషుప్తే జాతే సతి అథ ప్రాణేతి ॥ ౨౯ ॥ లమ్బికయాపి ప్రాణస్పన్దశాన్తిః స్యాదిత్యాహ- తాల్వితి । తదుపాయతః ఊర్ధ్వరన్ధ్రం గతే ॥ ౩౦ ॥ రాజయోగాభ్యాసపాటవతః ప్రాణ ఇతి । షణ్ముఖీముద్రయా గలితసంవిత్తౌ విగలితబాహ్యాన్తః సంవిత్కలనాయాం సత్యామ్ అభ్యాసాత్ తాలూర్ధ్వరన్ధ్రేణ ప్రాణే తాలూర్ధ్వవిలసితద్వాదశాన్తం సహస్రారచక్రం గతే సతి అథ ప్రాణేతి ॥ ౩౧ ॥ బహిఃకుమ్భకేనాపి ప్రాణజయః స్యాదిత్యాహ- ద్వాదశేతి । సంవిద్దృశి ప్రాశామ్యన్త్యాం స్వాతిరిక్తవిషయవృత్తౌ నాష్టాయామ్ ॥ ౩౨ ॥ తారకానుసంధానతోఽపి భ్రూమధ్యే । తారకాలోకనశాన్తౌ సత్యామ్ । తారకాలోకనం కర్తవ్యమితి సంకల్పే అన్తముపాగతే అథ మనసి చేతనైకతానే, చేతనే ప్రతీచి ఏకతానే బద్ధే ఏకతానతయా బద్ధే మనోన్మనీభావం గతే సతి, అథ ప్రాణేతి ॥ ౩౩ ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేనాపి ప్రాణస్పన్దశాన్తిః స్యాదిత్యాహ- ఓమితి । తదేవ చాహం సకలం విముక్త ఓమితి ఓంకారార్థవిచారణసంజాతాసంస్పృష్టవికారాంశజ్ఞానసమకాలం ప్రాణేతి ॥ ౩౪ ॥ ధ్యానాత్ వాసనాక్షయాచ్చ ప్రాణస్పన్దశాన్తిః స్యాదిత్యాహ- చిరేతి । హృదా ఏకాన్తవ్యోమసంవేదనాత్ చిద్వ్యోమాతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి జ్ఞానాత్ వాసనా క్షీయతే । తతో ధ్యేయైకగోచరం మనో భవతి । ప్రాణస్పన్దశాన్తిః భవేదిత్యర్థః ॥ ౩౫ ॥ ఉక్తైరనుక్తైర్వా ఉపాయైః చిరానుష్ఠితైః ప్రాణస్పన్దశాన్తిః స్యాదిత్యాహ- ఏభిరితి ॥ ౩౬ ॥

కుమ్భకేన సుషుమ్నాభేదనద్వారా పరమపదగమనమ్

ఆకుఞ్చనేన కుణ్డలిన్యాః కవాటముద్ఘాట్య మోక్షద్వారం

విభేదయేత్ || ౩౬-౧ || యేన మార్గేణ గన్తవ్యం తద్ద్వారం ముఖేనాచ్ఛాద్య ప్రసుప్తా కుణ్డలినీ కుటిలాకారా సర్పవద్వేష్టితా భవతి || ౩౬-౨ || సా శక్తిర్యేన చాలితా స్యాత్ స తు ముక్తో భవతి | సా కుణ్డలినీ కణ్ఠోర్ధ్వభాగే సుప్తా చేద్యోగినాం ముక్తయే భవతి | బన్ధనాయాధో మూఢానామ్ || ౩౬-౩ || ఇడాదిమార్గద్వయం విహాయ సుషుమ్నామార్గేణ గచ్ఛేత్ తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ || ౩౬-౪ ||

ప్రాణస్పన్దనిరోధలక్షణకేవలకుమ్భకతో యోగీ కుణ్డలిన్యా సుషుమ్నావదనం భేదయేదిత్యాహ- ఆకుఞ్చనేనేతి | సుషుమ్నాకవాటమ్ | మోక్షద్వారం బ్రహ్మరన్ధ్రం విభేదయేత్ || ౩౬-౧ || మోక్షద్వారభేదకకుణ్డలినీస్వరూపం తచ్చాలనఫలం చాహ- యేనేతి || ౩౬-౨,౩ || యత్ ఏవమ్ అతః ఇడాదీతి | సుషుమ్నాయాః విష్ణుపదాప్తిద్వారత్వాత్ || ౩౬- ౪ ||

మనోయుక్తప్రాణస్య సుసుమ్నాప్రవేశనవిధిః

మరుదభ్యసనం సర్వం మనోయుక్తం సమభ్యసేత్ |
ఇతరత్ర న కర్తవ్యా మనోవృత్తిర్మనీషిణా || ౩౭ ||

దివా న పూజయేద్విష్ణుం రాత్రౌ నైవ ప్రపూజయేత్ |
సతతం పూజయేద్విష్ణుం దివారాత్రం న పూజయేత్ || ౩౮ ||

మనోయోగాభ్యాసః ఫలవానిత్యర్థః || ౩౭ || మనోయుక్తప్రాణమ్ ఇడాదిమార్గద్వయమప్రాపయిత్వా మహాపథవ్యాపృతం కుర్యాదిత్యాహ-

దివేతి। మనోయోగతో విష్ణుం ప్రాణం

దివా సూర్యనాడ్యాం న పూజయేత్ న వ్యాపారయేత్। తథా
చన్ద్రనాడ్యాం రాత్రౌ నైవ ప్రపూజయేత్। తతః అవ్యాకృతాకాశం తేన
పూరితం సతతం సుషుమ్నాఖ్యం మహాపథం ప్రతి విష్ణుం పూజయేత్।
కదాపి దివారాత్రం న పూజయేదిత్యర్థః॥ ౩౮॥

ఖేచరీముద్రాప్రాప్తిః

సుషిరో జ్ఞానజనకః పఞ్చస్రోతఃసమన్వితః।
తిష్ఠతే ఖేచరీ ముద్రా త్వం హి శాణ్డిల్య తాం భజ॥ ౩౯॥

సవ్యదక్షిణనాడీస్థో మధ్యే చరతి మారుతః।
తిష్ఠతే ఖేచరీ ముద్రా తస్మిన్ స్థానే న సంశయః॥ ౪౦॥

ఇడాపిఙ్గలయోర్మధ్యే శూన్యం చైవానిలం గ్రసేత్।
తిష్ఠన్తీ ఖేచరీ ముద్రా తత్ర సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్॥ ౪౧॥

సోమసూర్యద్వయోర్మధ్యే నిరాలమ్బతలే పునః।
సంస్థితా వ్యోమచక్రే సా ముద్రా నామ చ ఖేచరీ॥ ౪౨॥

సుషుమ్నాప్రవేశతః కిం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్ర ఖేచరీముద్రా
వర్తతే తత్సాక్షాత్కారాత్ కృతకృత్యో భవసీత్యాహ- సుషిర ఇతి। యత్ర
సుషుమ్నామధ్యే సుషిరః విరాడాదితురీయాతీతాన్తపఞ్చస్రోతస్సమన్వితః
సన్ మూలాధారానాహతాజ్ఞాసహస్రారేషు యోగినః క్రమేణ

విరాడాదిజ్ఞానజనకో భవతి తత్రైవ ఖేచరీముద్రా నిర్వికల్పకరూపిణీ వర్తతే | మత్ప్రసాదతః తాం త్వం భజేత్యర్థః || ౩౯ || ఉక్తార్థమేవ పునః పునః శబ్దాన్తరేణ విశదయతి- సవ్యేతి || ౪౦ || శూన్యశబ్దేన అవ్యాకృతమాకాశముచ్యతే, ఆకాశస్య వాయుగ్రాసత్వాత్ || ౪౧ || వ్యోమచక్రస్య నిరాలమ్బత్వాత్ || ౪౨ ||

బాహ్యఖేచరీసిద్ధ్యుపాయః

ఛేదనచాలనదోహైః కలాం పరాం జిహ్వాం కృత్వా దృష్టిం భ్రూమధ్యే స్థాప్య కపాలకుహరే జిహ్వా విపరీతగా యదా భవతి తదా ఖేచరీ ముద్రా జాయతే | జిహ్వా చిత్తం చ ఖేచరతి | తేనోర్ధ్వజిహ్వః పుమానమృతో భవతి || ౪౨-౧ ||

బాహ్యఖేచరీసిద్ధ్యుపాయమాహ- ఛేదనేతి | ప్రతిభానువాసరం షణ్మాసావధి స్నుహిపత్రనిభశస్త్రేణ రోమమాత్రం జిహ్వాసిరాచ్ఛేదనేన ప్రతిబ్రాహ్మే ముహూర్తే జిహ్వాచాలనతః ప్రాతః సైన్ధవపథ్యాచూర్ణతో దోహైః కలాం పరాం సూక్ష్మాం జిహ్వాం కృత్వా దృష్టియుగ్మం భ్రూమధ్యే స్థాప్య ఘణ్టికారన్ధ్రేణ కపాలకుహరే జిహ్వా విపరీతగా యదా భవతి తదా ఖేచరీముద్రా ఉదేతి | సహస్రారజిహ్వాప్రవేశతో యోగీ కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః || ౪౨-౧ ||

అభ్యాసకాలే ప్రాణజయోపాయః

వామపాదమూలేన యోనిం సంపీడ్య దక్షిణపాదం ప్రసార్య తం కరాభ్యాం ధృత్వా నాసాభ్యాం వాయుమాపూర్య కణ్ఠబన్ధం

సమారోప్యోర్ధ్వతో వాయుం ధారయేత్ | తేన సర్వక్లేశహానిః | తతః
పీయూషమివ విషం జీర్యతే | క్షయగుల్మగుదావర్తజీర్ణత్వగాదిదోషా
నశ్యన్తి | ఏష ప్రాణజయోపాయః సర్వమృత్యూపఘాతకః || ౪౨-౨ ||

అభ్యాసకాలే ప్రాణజయోపాయమాహ- వామేతి | మహాముద్రాభ్యాసేన
తేన || ౪౨-౨ ||

స్వాత్మాపరోక్షసిద్ధ్యుపాయః

వామపాదపార్ష్ణిం యోనిస్థానే నియోజ్య దక్షిణచరణం వామోరుపరి
సంస్థాప్య వాయుమాపూర్య హృదయే చుబుకం నిధాయ యోనిమాకుఞ్చ్య
మనోమధ్యే యథాశక్తి ధారయిత్వా స్వాత్మానం భావయేత్ |
తేనాపరోక్షసిద్ధిః || ౪౨-3 ||

స్వాత్మాపరోక్షసిద్ధ్యుపాయమాహ- వామేతి | స్వాత్మానం
బ్రహ్మాహమస్మీతి భావయేత్ | సిద్ధిః భవతి || ౪౨-3 ||

సర్వరోగవినిర్మోకసాధనం ధారణావిశేషః

బాహ్యాత్ ప్రాణం సమాకృష్య పూరయిత్వోదరే స్థితమ్ |
నాభిమధ్యే చ నాసాగ్రే పాదాఙ్గుష్ఠే చ యత్నతః || ౪3 ||

ధారయేన్మనసా ప్రాణం సన్ధ్యాకాలేషు వా సదా |
సర్వరోగవినిర్ముక్తో భవేద్యోగీ గతక్లమః || ౪౪ ||

ధారణావిశేషమాహ- బాహ్యేదితి || ౪౩-౪౪ ||

నాసాగ్రాదిషు సంయమేన వివిధసిద్ధయః

నాసాగ్రే వాయువిజయం భవతి | నాభిమధ్యే సర్వరోగవినాశః |
పాదాఙ్గుష్ఠధారణాచ్ఛరీరలఘుతా భవతి || ౪౪-౧ ||

రసనాద్వాయుమాకృష్య యః పిబేత్ సతతం నరః |
శ్రమదాహౌ తు న స్యాతాం నశ్యన్తి వ్యాధయస్తథా || ౪౫ ||

సంధ్యయోర్బ్రాహ్మణః కాలే వాయుమాకృష్య యః పిబేత్ |
త్రిమాసాత్ తస్య కల్యాణీ జాయతే వాక్ సరస్వతీ || ౪౬ ||

ఏవం షణ్మాసాభ్యాసాత్ సర్వరోగనివృత్తిః |
జిహ్వయా వాయుమానీయ జిహ్వామూలే నిరోధయేత్ |
యః పిబేదమృతం విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతే || ౪౭ ||

ఆత్మన్యాత్మానమిడయా ధారయిత్వా భ్రువోఽన్తరే |
విభేద్య త్రిదశాహారం వ్యాధిస్థోఽపి విముచ్యతే || ౪౮ ||

నాడీభ్యాం వాయుమారోప్య నాభౌ తున్దస్య పార్శ్వయోః |
ఘటికైకాం బహేద్యస్తు వ్యాధిభిః స విముచ్యతే || ౪౯ ||

మాసమేకం త్రిసంధ్యం తు జిహ్వయారోప్య మారుతమ్ |
విభేద్య త్రిదశాహారం ధారయేత్తున్దమధ్యమే || ౫౦ ||

జ్వరాః సర్వే వినశ్యన్తి విషాణి వివిధాని చ |
ముహూర్తమపి యో నిత్యం నాసాగ్రే మనసా సహ || ౫౧ ||

సర్వం తరతి పాప్మానం తస్య జన్మశతార్జితమ్ |

తారసంయమాత్ సకలవిషయజ్ఞానం భవతి | నాసాగ్రే
చిత్తసంయమాదిన్ద్రలోకజ్ఞానమ్ | తదధశ్చిత్తసంయమాదగ్నిలోకజ్ఞానమ్
| చక్షుషి చిత్తసంయమాత్ సర్వలోకజ్ఞానమ్ | శ్రోత్రే చిత్తస్య
సంయమాద్యమలోకజ్ఞానమ్ | తత్పార్శ్వే సంయమాన్నిర్-ఋతిలోకజ్ఞానమ్ |
పృష్ఠభాగే సంయమాద్వరుణలోకజ్ఞానమ్ | వామకర్ణే
సంయమాద్వాయులోకజ్ఞానమ్ | కణ్ఠే సంయమాత్ సోమలోకజ్ఞానమ్ |
వామచక్షుషి సంయమాచ్ఛివలోకజ్ఞానమ్ | మూర్ధ్ని
సంయమాద్బ్రహ్మలోకజ్ఞానమ్ | పాదాధోభాగే
సంయమాదతలలోకజ్ఞానమ్ | పాదే సంయమాద్వితలలోకజ్ఞానమ్ |
పాదసంధౌ సంయమాన్నితలలోకజ్ఞానమ్ | జఙ్ఘే
సంయమాత్సుతలలోకజ్ఞానమ్ | జానౌ సంయమాన్మహాతలలోకజ్ఞానమ్ |
ఊరౌ చిత్తసంయమాద్రసాతలలోకజ్ఞానమ్ |

కటౌ చిత్తసంయమాత్తలాతలలోకజ్ఞానమ్ | నాభౌ
చిత్తసంయమాద్భూలోకజ్ఞానమ్ | కుక్షౌ సంయమాద్భువర్లోకజ్ఞానమ్ |
హృది చిత్తసంయమాత్ స్వర్లోకజ్ఞానమ్ | హృదయోర్ధ్వభాగే
చిత్తసంయమాన్మహర్లోకజ్ఞానమ్ | కణ్ఠే చిత్తసంయమాజ్జనోలోకజ్ఞానమ్
| భ్రూమధ్యే చిత్తసంయమాత్తపోలోకజ్ఞానమ్ | మూర్ధ్ని చిత్తసంయమాత్

సత్యలోకజ్ఞానమ్ । ధర్మాధర్మసంయమాదతీతానాగతజ్ఞానమ్ । తత్తజన్తుధ్వనౌ చిత్తసంయమాత్ సర్వజన్తురుతజ్ఞానమ్ । సంచితకర్మణి చిత్తసంయమాత్ పూర్వజాతిజ్ఞానమ్ । పరచిత్తే చిత్తసంయమాత్ పరచిత్తజ్ఞానమ్ । కాయరూపే చిత్తసంయమాదన్యాదృశ్యరూపమ్ । బలే చిత్తసంయమాద్ధనుమదాదిబలమ్ । సూర్యే చిత్తసంయమాద్భువనజ్ఞానమ్ । చన్ద్రే చిత్తసంయమాత్తారవ్యూహజ్ఞానమ్ । ధ్రువే తద్గతిదర్శనమ్ । స్వార్థసంయమాత్ పురుషజ్ఞానమ్ । నాభిచక్రే కాయవ్యూహజ్ఞానమ్ । కణ్ఠకూపే క్షుత్పిపాసానివృత్తిః । కూర్మనాడ్యాం స్థైర్యమ్ । తారే సిద్ధదర్శనమ్ । కాయాకాశసంయమాదాకాశగమనమ్ । తత్తత్స్థానే సంయమాత్తత్తత్సిద్ధయో భవన్తి ॥ ౫౨ ॥

నాసాగ్రాదికాయాకాశాన్తసంయమాద్విచిత్రసిద్ధయో భవన్తీత్యాహ-నాసాగ్ర ఇతి । నాసాగ్రే వాయుధారణాత్ ॥ ४४-౧ ॥ రసనాత్ రసనయా ॥ ४५-४८ ॥ చన్ద్రమణ్డలం విభేద్య । త్రిదశాహారమ్ అమృతం పీత్వా ॥ ४౯-౫౦ ॥ మనసా సహ యో లక్ష్యం పశ్యతి ॥ ౫౧ ॥ తారసంయమాత్ తారకచిత్తసంయమాత్ భవతీతి సర్వత్రానువర్తతే । జజ్ఞే జజ్ఞాయామ్ । ఇత్థంభూతసిద్ధిః పురుషార్థసాధనమితి చేన్న, సిద్ధేః పురుషార్థపరిపన్థిత్వాత్ । న హి స్వాతిరేకేణ స్వపరశరీరచతుర్దశలోకతద్విషయకజ్ఞానం వాస్తి । తస్మాత్ ముముక్షుభిః సిద్ధిమార్గో నాదర్తవ్యః ఇత్యర్థః ॥ ౫౨ ॥

ఇతి సప్తమః ఖణ్డః

పఞ్చవిధప్రత్యాహారః

అథ ప్రత్యాహారః। స పఞ్చవిధః। విషయేషు విచరతామిన్ద్రియాణాం బలాదాహరణం ప్రత్యాహారః। యద్యత్ పశ్యతి తత్ సర్వమాత్మేతి ప్రత్యాహారః। నిత్యవిహితకర్మఫలత్యాగః ప్రత్యాహారః। సర్వవిషయపరాఙ్ముఖత్వం ప్రత్యాహారః। అష్టాదశసు మర్మస్థానేషు క్రమాద్ధారణం ప్రత్యాహారః॥ ౧॥ పాదాఙ్గుష్ఠగుల్ఫజఙ్ఘాజానూ-రుపాయుమేఢ్రనాభిహృదయకణ్ఠకూపతాలునాసాక్షిభ్రూమధ్యలలాట-మూర్ధ్ని స్థానాని। తేషు క్రమాదారోహావరోహక్రమేణ ప్రత్యాహరేత్॥ ౨॥

యమనియమాసనప్రాణాయామప్రాసఙ్గికపరమార్థోపదేశతత్ప్రతి-పన్థినానావిధసిద్ధీః ప్రతిపాద్య అథ యోగాఙ్గప్రకృతప్రత్యాహారమాచష్టే- అథేతి। స్వస్వవిషయతో బలాత్। క్రమాద్ధారణం, ధారణం హారణం సంక్రమణం ప్రత్యాహారః॥ ౧॥ మర్మస్థానాని కానీత్యత్ర పాదేతి॥ ౨॥

ఇత్యష్టమః ఖణ్డః

పఞ్చవిధాః ధారణాః

అథ ధారణాః। స పఞ్చవిధః। ఆత్మని మనోధారణం దహరాకాశే బాహ్యాకాశధారణం పృథివ్యప్తేజోవాయవాకాశేషు పఞ్చమూర్తిధారణం చేతి॥

స పఞ్చవిధః తాః పఞ్చవిధాః। పఞ్చబ్రహ్మ-

పఞ్చమూర్తిధారణమ్ ||

ఇతి నవమః ఖణ్డః

ద్వివిధం ధ్యానమ్

అథ ధ్యానమ్ | తద్ద్వివిధం సగుణం నిర్గుణం చేతి | సగుణం
మూర్తిధ్యానమ్ | నిర్గుణమాత్మయాథాత్మ్యమ్ ||

అనాత్మాపహ్నవసిద్ధాత్మమాత్రావశేషో హి ఆత్మయాథాత్మ్యమ్ ||

ఇతి దశమః ఖణ్డః

సమాధిస్వరూపమ్

అథ సమాధిః | జీవాత్మపరమాత్మైక్యావస్థా త్రిపుటీరహితా
పరమానన్దస్వరూపా శుద్ధచైతన్యాత్మికా భవతి ||

తూలావిద్యోపాధికో జీవః మూలావిద్యోపాధికః పరమాత్మా
తయోరౌపాధికవిశేషాంశాపాయాత్ ప్రత్యక్పరైక్యం యస్యామాభాతి
సేయం జీవాత్మపరమాత్మైక్యావస్థా నిర్వికల్పకరూపిణీత్యర్థః |
త్రిపుట్యాం సత్యాం నిర్వికల్పతా కుత ఇత్యత ఆహ- త్రిపుటీతి |
నిర్వికల్పకప్రకృతేః త్రిపుట్యాదివికృతిగ్రాసత్వాత్ త్రిపుట్యభావే దుఃఖరూపా

స్యాదిత్యత ఆహ- పరమానన్దేతి | త్రిపుటీదుఃఖగ్రాసనిర్వికల్పకస్థితేః పరమానన్దస్వరూపత్వాత్ ఐక్యావస్థాయా జడత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య అస్య అసంప్రజ్ఞాతసమాధిరూపతయా శుద్ధచైతన్యతామాహ- శుద్ధేతి | అత్ర జీవాత్మపరమాత్మైక్యావస్థాశబ్దేన అసంప్రజ్ఞాతసమాధిరుచ్యతే ఇత్యర్థః ||

ఇత్యేకాదశః ఖణ్డః

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూపమ్

అథ హ శాణ్డిల్యో హ వై బ్రహ్మ-ఋషిశ్చతుర్షు వేదేషు బ్రహ్మవిద్యామలభమానః కిం నామేత్యథర్వాణం భగవన్తముపసన్నః పప్రచ్ఛ అధీహి భగవన్ బ్రహ్మవిద్యాం యేన శ్రేయోఽవాప్స్యామీతి || ౧ || స హోవాచాథర్వా శాణ్డిల్య సత్యం విజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ || ౨ ||

అష్టాఙ్గయోగచ్ఛలేన స్వాత్మతత్త్వం శ్రుత్వాపి యథావదనధిగత-తయా నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానబుభుత్సయా శాణ్డిల్యః పునః అథర్వాణం పృచ్ఛతీత్యాహ- అథేతి | వేదేషు అర్థతోఽవధారితేష్వపి

నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రవిద్యామ్ | కిం నామ బ్రహ్మ | పప్రచ్ఛ- కిమితి ? అధీహి | యేన త్వదుపదేశేన || ౧ || శాణ్డిల్యేనైవం పృష్టః స హోవాచ | కిం నామ బ్రహ్మేతి ప్రశ్నోత్తరం- శాణ్డిల్యేతి | సత్యం విజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఇతి తైత్తిరీయకే సమ్యక్ వ్యాఖ్యాతమేతత్ || ౨ ||

బ్రహ్మణః అనిర్దేశ్యత్వమ్

యస్మిన్నిదమోతం చ ప్రోతం చ యస్మిన్నిదం సంచ విచైతి సర్వం యస్మిన్ విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి తదపాణిపాదమచక్షుః-శ్రోత్రమజిహ్వమశరీరమగ్రాహ్యమనిర్దేశ్యమ్ || 3 ||

యత్ సర్వాధికరణం తదనిర్దేశ్యమిత్యాహ- యస్మిన్నితి | ఇదమ్ అవిద్యాపదతత్కార్యజాతం యత్ర ఓతప్రోతభావమేత్య సంచ విచైతి సంకోచవికాసతాం భజతి, యన్మాత్రజ్ఞానతః ఇదం స్వాతిరిక్తం నేతి విజ్ఞాతం భవతి, తదేతత్పాణిపాదాదిమద్వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకశరీరా-పహ్నవసిద్ధం తత్త్వేన నిర్దేష్టుమశక్యత్వాత్ అనిర్దేశ్యమ్ || 3 ||

బ్రహ్మణః అవాఙ్మానసగోచరత్వమ్

యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ | యత్కేవలం జ్ఞానగమ్యమ్ | ప్రజ్ఞా చ యస్మాత్ ప్రసృతా పురాణీ | యదేకమద్వితీయమ్ | ఆకాశవత్ సర్వగతం సుసూక్ష్మం నిరఞ్జనం నిష్క్రియం సన్మాత్రం చిదానన్దైకరసం శివం ప్రశాన్తమమృతం తత్ పరం చ బ్రహ్మ | తత్త్వమసి తజ్జ్ఞానేన హి విజానీహి || ౪ ||

తస్యావాఙ్మానసగోచరత్వం జ్ఞానైకగమ్యత్వం
ప్రజ్ఞాజనకత్వమ్ అద్వితీయత్వం వస్తుతః సచ్చిదానన్దమాత్రత్వం చాహ-
యత ఇతి। కేవలం జ్ఞానగమ్యం జ్ఞానేతరసాధనైరగమ్యమిత్యర్థః,
నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ ఇతి శ్రుతేః। నిర్వికల్పా చ చిన్మాత్రా వృత్తిః
ప్రజ్ఞేతి కథ్యతే ఇతి శ్రుతిసిద్ధా ప్రజ్ఞా పురాణీ,
ఆకైవల్యభావస్థాయిత్వాత్। సా యస్మాత్ ప్రసృతా విజృమ్భితా।
యచ్చైతన్యమాత్రం ద్వైతాదివికృతిప్రసక్తౌ అద్వితీయమిత్యాదివిశేషణవత్
తదభావే సన్మాత్రమ్ అసదన్యత్ ఇతి శ్రుతేః
యత్సర్వాసదపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికసన్మాత్రమవశిష్యతే తత్। తదేవ
సర్వం తదతిరిక్తం నాస్తీతి బుధ్యస్వేత్యర్థః॥ ४॥

సర్వస్య పరమాత్మత్వమ్

య ఏకో దేవ ఆత్మశక్తిప్రధానః సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః
సర్వభూతాన్తరాత్మా సర్వభూతాధివాసః సర్వభూతనిగూఢో
భూతయోనిర్యోగైకగమ్యః। యశ్చ విశ్వం సృజతి విశ్వం బిభర్తి విశ్వం
భుఙ్క్తే స ఆత్మా। ఆత్మని తం తం లోకం విజానీహి॥ ५॥

కథం పునస్తద్ధియా సర్వం జ్ఞాతుం శక్యతే తద్బ్రహ్మాతిరేకేణ
విశ్వకృదీశ్వరసత్త్వాదిత్యాశఙ్క్య యః స్వాజ్ఞదృష్ట్యా
స్వాతిరిక్తేశ్వరవత్ భాతః స ఏవ స్వజ్ఞదృష్ట్యా

పరమాత్మతయా అవశిష్యతే ఇత్యాహ- య ఇతి।
యస్యానాత్మాపహ్నవసిద్ధాత్మమాత్రశక్తిః ప్రకృతిః ప్రధానా ముఖ్యా

భవతి సాక్షిత్వేశ్వరత్వాదిశక్తిస్తు ఉపసర్జనభూతా చ భవతి సోఽయమ్
ఆత్మశక్తిప్రధానః। ఉపసర్జనశక్తిమవష్టభ్య సర్వజ్ఞ ఇత్యాది।
ఈశ్వరసాక్షాత్కారస్య యోగైకసాధ్యత్వాత్ ఈశ్వరసద్భావలిఙ్గమాహ-
యశ్చేతి। యస్య లిఙ్గం ప్రపఞ్చం వా స మ ఆత్మా న సంశయః ఇతి
శ్రుతిసిద్ధతటస్థలక్షణేనేశ్వరాస్తిత్వమవగమ్య తస్మిన్
స్వాజ్ఞసమర్పితవిశేషాపాయే యో య ఈశ్వరః సాక్షీ జీవో జగదితి చ
వ్యపదిష్టః తం తం లోకం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమితి విజానీహి ॥ ౫ ॥

గురూపదేశతః సర్వాత్మత్వజ్ఞానప్రాప్తిః

మా శోచీరాత్మవిజ్ఞానీ శోకస్యాన్తం గమిష్యసి ॥ ౬ ॥

కథమ్ ఏవం జ్ఞాతుం శక్యమితి మా శుచః మదుపదేశమహిమ్నా
స్వాతిరిక్తాస్తితాప్రభవశోకాన్తబ్రహ్మ భవసీత్యాహ- మా శోచీరితి ॥ ౬ ॥

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

బ్రహ్మణో వస్తుతః నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వమ్

అథ హైనం శాణ్డిల్యోఽథర్వాణం పప్రచ్ఛ యదేకమక్షరం
నిష్క్రియం శివం సన్మాత్రం పరం బ్రహ్మ। తస్మాత్ కథమిదం విశ్వం

జాయతే కథం స్థీయతే కథమస్మింల్లీయతే । తన్మే సంశయం ఛేత్తుమర్హసీతి ॥ ౧ ॥ స హోవాచాథర్వా సత్యం శాణ్డిల్య పరబ్రహ్మ నిష్క్రియమక్షరమితి ॥ ౨ ॥

బ్రహ్మణో నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వముక్తం, తతో విశ్వం జాయతే ఇతి చ । నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వే విశ్వహేతుత్వం న సంభవతి, విశ్వహేతుత్వే నిష్ప్రతియోగికత్వం చ న సంభవతీతి బ్రహ్మాతిరిక్తేయత్తాబుభుత్సయా శాణ్డిల్యోఽథర్వాణం పృచ్ఛతీత్యాహ- అథేతి ॥ ౧ ॥ బ్రహ్మ తు సన్మాత్రప్రకృతికం తన్నిష్ప్రతియోగికస్వప్రకృతిం వినా జగజ్జనిస్థితిభఙ్గవికృతితాం నైతి । వతుయాథాత్మ్యజ్ఞానతో నిరతాం సంశయావిష్టశాణ్డిల్యప్రశ్నోత్తరం స హోవాచ । హే శాణ్డిల్య యన్మయోక్తం సన్మాత్రం పరం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికం స్వాతిరేకేణ అస్తీతి విశ్వసనీయవిశ్వోత్పాదస్థితిభఙ్గకార్యకారణవిక్రియాపహ్నవసిద్ధం పరమాక్షరమితి తదేవ సత్యమ్ । తస్య నిష్ప్రతియోగికత్వే న హి సంశయోఽస్తి స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి స్వస్యైకరూపతయా స్థితత్వాత్ ॥ ౨ ॥

బ్రహ్మణో రూపత్రయమ్

అథాప్యస్యారూపస్య బ్రహ్మణస్త్రీణి రూపాణి భవన్తి నిష్కలం సకలం సకలనిష్కలం చేతి ॥ ३ ॥

తథా చేద్విశ్వకారణతా కుత ఇత్యాశఙ్క్య పారమార్థికస్వజ్ఞస్వాజ్ఞదృష్టివైచిత్ర్యాత్ నిష్ప్రతియోగికనిష్కలమపి బ్రహ్మ సప్రతియోగికనిష్కలవత్ సకలవత్ సకలనిష్కలవచ్చ భాతీత్యాహ-

అథేతి || ౩ ||

నిష్కలం బ్రహ్మ

యత్సత్యం విజ్ఞానమానన్దం విష్క్రియం నిరఞ్జనం సర్వగతం సుసూక్ష్మం సర్వతోముఖమనిర్దేశ్యమమృతమస్తి తదిదం నిష్కలం రూపమ్ || ౪ ||

పరమార్థదృష్ట్యా యత్ నిష్ప్రతియోగికనిష్కలమిత్యుక్తం తత్ తిష్ఠతు, తదవగతేః సప్రతియోగికకలనాపహ్నవపూర్వకత్వాత్,

చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం రసమ్ |
సర్వవర్జితచిన్మాత్రం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి ||

ఇత్యాది శ్రుతేః | తత్ర ఆదౌ స్వజ్ఞదృష్టిమవష్టభ్య సప్రతియోగికనిష్కలస్వరూపం విశదయతి- యదితి | సత్యజ్ఞానానన్దాద్యుక్తవిశేషణానామనృతజడదుఃఖాదిప్రతిషేధకత్వే సప్రతియోగికత్వం యుజ్యతే, నిష్ప్రతియోగికపక్షే తు తద్దృష్ట్యా అపహ్నోతవ్యవిషయసామాన్యమస్తి నాస్తీతి విభ్రమస్యాప్యపహ్నవం గతత్వాత్ || ౪ ||

సకలం బ్రహ్మ

అథాస్య యా సహజాస్తి విద్యా మూలప్రకృతిర్మాయా లోహితశుక్లకృష్ణా తయా సహజవాన్ దేవః కృష్ణపిఙ్గలో మహేశ్వర ఈష్టే | తదిదమస్య సకలం

రూపమ్ || ౫ ||

సప్రతియోగికసకలరూపం స్పష్టయతి- అథేతి | య ఏష నిష్ప్రతియోగిక-
నిష్కలతయా అవశిష్టః స ఏవ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా సప్రతియోగికనిష్కల ఇతి
ఖ్యాతః | స ఏవాథ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా వికల్పానన్తరం సర్వేశ్వరో భవతి |
అస్యేశ్వరత్వహేతుః కేత్యత ఆహ- యేతి | స్వాజ్ఞదృష్టిసహజా యా
మూలప్రకృతిత్వేన ప్రకృతా త్రిగుణాత్మికా మాయాస్తి తయా సహజవాన్ దేవః
త్రిగుణయోగతః కృష్ణపిఙ్గలో మహేశ్వరః సర్వేశ్వరత్వమవలమ్బ్య
స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తస్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతమ్ ఈష్టే | తదిదమస్య
సకలం రూపమ్, ఈశ్వరస్య నిరావృతక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిమత్త్వేన
స్వదృష్ట్యేశితవ్యస్వావిద్యాపదతత్కార్యవైరల్యాత్ స్వస్యైవ నిష్ప్రతియోగిక-
నిష్కలత్వాత్ అస్య సకలత్వం స్వాజ్ఞదృష్టినిష్ఠమేవేత్యర్థః || ౫ ||

సకలనిష్కలం బ్రహ్మ

అథైష జ్ఞానమయేన తపసా చీయమానోఽకామయత బహు స్యాం
ప్రజాయేయేతి | అథైతస్మాత్ తప్యమానాత్ త్రీణ్యక్షరాణ్యజాయన్త |

తిస్రో వ్యాహృతయస్త్రిపదా గాయత్రీ త్రయో వేదాస్త్రయో దేవాస్త్రయో
వర్ణాస్త్రయోఽగ్నయశ్చ జాయన్తే | యోఽసౌ దేవో భగవాన్
సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతానాం హృదయే సంనివిష్టో
మాయావీ మాయయాకృతిః స బ్రహ్మా స విష్ణుః స రుద్రః స ఇన్ద్రః స సర్వే
దేవాః సర్వాణి భూతాని స ఏవ పురస్తాత్ స ఏవ పశ్చాత్ స ఏవోత్తరతః స ఏవ
దక్షిణతః స ఏవాధస్తాత్ స ఏవోపరిష్టాత్ స ఏవ సర్వమ్ | అథాస్య

దేవస్యాత్మశక్తిక్రీడస్య భక్తానుకమ్పినో దత్తాత్రేయరూపా సురూపా
తనూరవాసా ఇన్దీవరదలప్రాఖ్యా చతుర్బాహురఘోరాపాపకాశినీ ।
తదిదమస్య సకలనిష్కలం రూపమ్ ॥ ౬ ॥

అర్థస్వజ్ఞదృష్టిమవష్టభ్య సకలస్వరూపప్రపఞ్చనపూర్వకం సకలనిష్కలస్వరూపమాచష్టే- అథేతి । ఆద్యన్తయోః సకలం మధ్యే నిష్కలం యత్ర దృశ్యతే తత్ సకలనిష్కలస్వరూపమ్ । తత్రాదౌ ఈశ్వర ఏకోఽపి తపసా చీయమానో వర్ధమానః సన్ బహు స్యాం ప్రజాయేయ ఇతి బహుభు[భ]వనసంకల్పం కృతవాన్ । ఏవం సత్యసంకల్పాత్తస్మాదీశ్వరాత్ అకారోకారమకారభేదేన త్రీణ్యక్షరాణ్యజాయన్త- ఇతి సర్వత్ర వచనానురోధేన ఊహ్యమ్ । భూరాది భేదేన తిస్రో వ్యాహృతయః, పదత్రయాత్మికా గాయత్రీ, ఋగాదిభేదేన త్రయో వేదాః, బ్రహ్మాదిభేదేన త్రయో దేవాః, బ్రాహ్మణాదిభేదేన త్రయో వర్ణాః, గార్హపత్యాదిభేదేన త్రయోఽగ్నయశ్చ జాయన్తే । సోఽయమీశ్వరో నిరవధికవిభూతిసంపన్నః స్వేన అన్తర్యామిరూపేణ సర్వవ్యాపీ సర్వభూతహృదాసనః । తస్యాకృతిమత్వం మాయయా, న స్వతః, స్వతో నిరాకృతిత్వాత్ । బ్రహ్మాదిరూపేణాపి స ఏవ వర్తతే । దిగ్విదికధశ్చోర్ధ్వం చాపి స ఏవ । దత్తాత్రేయరూపేణాపి స ఏవ వర్తతే । సురూపా తనూ అవాసాః ఇతి విశేషణతోఽస్యా అవధూతత్వమవగమ్యతే, జడభరతదత్తాత్రేయరైవతక-ఋభునిదాఘ ఇతి శ్రుతేః । ఏవం అర్థస్వజ్ఞదృష్ట్యనురోధేన సకలనిష్కలస్వరూపం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

సన్మాత్రస్య పరబ్రహ్మత్వనిర్వచనమ్

అథ హైనమథర్వాణం శాణ్డిల్యః పప్రచ్ఛ భగవన్ సన్మాత్రం
చిదానన్దైకరసం కస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి || ౧ || స హోవాచాథర్వా
యస్మాచ్చ బృహతి బృంహయతి చ సర్వం తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి || ౨ ||

బ్రహ్మణః సన్మాత్రత్వం పరబ్రహ్మత్వమ్ ఆత్మత్వం
మహేశ్వరత్వం చ కథమితి శాణ్డిల్యోఽథర్వాణం పృచ్ఛతి,
భగవానథర్వాపి తత్రప్రశ్నపూరణం కృతవానిత్యాహ- అథేతి |
నిష్ప్రతియోగికసచ్చిదానన్దమాత్రం కస్మాత్ || ౧-౮ ||

సన్మాత్రస్య ఆత్మత్వనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే ఆత్మేతి || 3 || యస్మాత్ సర్వమాప్నోతి సర్వమాదత్తే
సర్వమత్తి చ తస్మాదుచ్యతే ఆత్మేతి || ౪ ||

సన్మాత్రస్య మహేశ్వరత్వనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే ఇతి || ౫ || యస్మాన్మహత ఈశః శబ్దధ్వన్యా
చాత్మశక్త్యా తస్మాదుచ్యతే మహేశ్వర ఇతి || ౬ ||

సన్మాత్రస్య దత్తాత్రేయత్వనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే దత్తాత్రేయ ఇతి || ౭ || యస్మాత్ సుదుశ్చరం
తపస్తప్యమానాయాత్రయే పుత్రకామాయాతితరాం తుష్టేన జ్యోతిర్మయేనాత్మైవ

దత్తో యస్మాచ్చానసూయాయామత్రేస్తనయోఽభవత్ తస్మాదుచ్యతే
దత్తాత్రేయ ఇతి || ౮ ||

నిరుక్తివేదనఫలమ్

అథ యోఽస్య నిరుక్తాని వేద స సర్వం వేద || ౯ || అథ యో హ వై
విద్వైనం పరముపాస్తే సోఽహమితి స బ్రహ్మవిద్భవతి || ౧౦ ||

అత్రైతే శ్లోకా భవన్తి-

దత్తాత్రేయం శివం శాన్తమిన్ద్రనీలనిభం ప్రభుమ్ |
ఆత్మమాయారతం దేవమవధూతం దిగమ్బరమ్ || ౧౧ ||

భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గం జటాజూటధరం విభుమ్ |
చతుర్బాహుముదారాఙ్గం ప్రఫుల్లకమలేక్షణమ్ || ౧౨ ||

జ్ఞానయోగనిధిం విశ్వగురుం యోగిజనప్రియమ్ |
భక్తానుకమ్పినం సర్వసాక్షిణం సిద్ధసేవితమ్ || ౧౩ ||

ఏవం యః సతతం ధ్యాయేద్దేవదేవం సనాతనమ్ |
స ముక్తః సర్వపాపేభ్యో నిఃశ్రేయసమవాప్నుయాత్ || ౧౪ ||

ఇత్యోం సత్యమిత్యుపనిషత్ || ౧౫ ||

ఉక్తనిరుక్తత్రయవేదనఫలమాహ- అథేతి | బ్రహ్మణః
సర్వవ్యాపకత్వేన బ్రహ్మవేదనతః సర్వవిత్త్వం స్యాదిత్యర్థః || ౯ || య
ఏతద్బ్రహ్మ విదిత్వోపాస్తే స తదేవ భవతీత్యాహ- అథేతి | విద్య విదిత్వేత్యర్థః ||
౧౦-౧౩ || య ఏవముక్తప్రకారేణ సదా దేవదేవం పరమాత్మానమ్
అయమహమస్మీతి విదిత్వా ధ్యాయేత్ స నిఃశ్రేయసం

తత్పదమాప్నుయాత్ || ౧౪ || యత్ సత్యమోంకారాగ్రవిద్యోతమానం తదేవ
భవతీత్యర్థః || ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః శాణ్డిల్యోపనిషత్సమాప్త్యర్థః || ౧౫ ||

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః సమాప్తః, తృతీయోఽధ్యాయశ్చ ||

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా |
శాణ్డిల్యోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితా బ్రహ్మగోచరా |
శాణ్డిల్యోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్తు త్రిశతం స్మృతః ||

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
అష్టపఞ్చాశత్సంఖ్యాపూరకం శాణ్డిల్యోపనిషద్వివరణం
సంపూర్ణమ్

హంసోపనిషత్

పూర్ణమదః- ఇతి శాన్తిః

బ్రహ్మవిద్యాసాధనహంసవిద్యాయా అతిగుహ్యత్వమ్

గౌతమ ఉవాచ-

భగవన్ సర్వధర్మజ్ఞ సర్వశాస్త్రవిశారద ।
బ్రహ్మవిద్యాప్రబోధో హి యేనోపాయేన జాయతే ॥ ౧ ॥

సనత్కుమార ఉవాచ-

విచార్య సర్వధర్మేషు మతం జ్ఞాత్వా పినాకినః ।
పార్వత్యా కథితం తత్త్వం శృణు గౌతమ తన్మమ ॥ ౨ ॥

అనాఖ్యేయమిదం గుహ్యం యోగినే కోశసంనిభమ్ ।
హంసస్యాకృతివిస్తారం భుక్తిముక్తిఫలప్రదమ్ ॥ ౩ ॥

వివరణమ్

హంసాఖ్యోపనిషత్ప్రోక్తనాదాలిర్యత్ర విశ్రమేత్ ।
తదాధారం నిరాధారం బ్రహ్మమాత్రమహం మహః ॥

ఇహ ఖలు హంసోపనిషదః శుక్లయజుర్వేదప్రవిభక్తత్వేన
ఈశావాస్యబృహదారణ్యకాదౌ య ఉపోద్ఘాతాః స ఏవ అత్రాపి ద్రష్టవ్యః ।
సనత్కుమారగౌతమప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా । తత్రాదౌ గౌతమః సనత్కుమారం బ్రహ్మజ్ఞానం

తదుపాయం చ పృచ్ఛతీత్యాహ- భగవన్నితి। హే భగవన్ షణ్ణుణైశ్వర్యసంపన్న, సర్వధర్మజ్ఞ, సర్వశాస్త్రవిశారద, ఇతి సంబోధనత్రయేణ త్వం సర్వజ్ఞోఽసి సర్వజ్ఞేశ్వరభావారూఢత్వాత్ యేనోపాయేన మే ఝటితి అనాయాసేన బ్రహ్మవిద్యాప్రబోధో హి నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానం జాయతే తదుపాయం కృపయా ఉపదిశ ॥ ౧ ॥ ఇతి గౌతమేన పృష్టః సనత్కుమారో మునిః శ్రోతుబుద్ధిప్రరోచనాయ వక్ష్యమాణవిద్యాం స్తువన్నిదమువాచేత్యాహ- సనత్కుమార ఉవాచేతి। హే గౌతమ సర్వేశితుః పినాకినో యన్మతం స్వాతిరిక్తసర్వకలనావిరలం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి తదేవ తన్ముఖతో జ్ఞాత్వా తదనురోధేన స్వాతిరిక్తాసదపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ సన్మాత్రమితి ధారణార్థో ధర్మో యేషు వేదాన్తేషు ధార్యతే తేషు సర్వధర్మేషు ఈశాద్యష్టోత్తరశతవేదాన్తేషు సమ్యక్ విచార్య నిశ్చిత్య లోకమాత్రా బ్రహ్మవిద్యారూపయా పార్వత్యా యత్ బ్రహ్మతత్త్వం మే కేవలకృపయా కథితం యత్ పినాకినోఽభిమతం తన్మతం సావధానమనా భూత్వా శృణు, శ్రుత్వా సమ్యగవధారయేత్యర్థః ॥ ౨ ॥ తత్ కీదృశమిత్యత ఆహ- అనాఖ్యేయమితి। యత్ మయా వక్ష్యమాణం బ్రహ్మవిజ్ఞానం తదిదం గుహ్యమ్ అయోగిషు గోపనీయమిత్యాహ- అనాఖ్యేయమితి। కదాపి న వక్తవ్యమిత్యర్థః। అనధికారిషు ఖ్యాపనే మహాననర్థో భవేదిత్యత్ర-

అజ్ఞస్యార్ధప్రబుద్ధస్య సర్వం బ్రహ్మేతి యో వదేత్।
మహానరకసామ్రాజ్యే స తేన వినియోజయేత్ ॥ ఇతి,
న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం జ్ఞానసఙ్గినామ్ ॥

ఇతి చ శ్రుతిస్మృతీ మానమ్। తర్హి ఇదం కస్మై ఆఖ్యేయమిత్యత ఆహ- యోగిన ఇతి।

స్వాశ్రమాచారపురస్సరం బ్రహ్మవిద్యోపయోగసాధనయుక్ యోగీ తస్మై యోగినే దేశికేన ఇదం వక్తవ్యమిత్యర్థః | తత్ కీదృశం కింఫలదమిత్యత్రాహ- హంసస్యేతి | స్వమాత్రప్రబోధేన స్వాతిరిక్తకలనాం హన్తి అపహ్నవం కరోతీతి హంసః పరమాత్మా తస్యాకృతివిస్తారో విశ్వవిరాడోత్రాదిః తం తదేవ బ్రహ్మ జ్ఞానరత్నకోశసంనిభం స్వాతిరిక్తముక్తేః స్వాజ్ఞతాయా ముక్తిః అపహ్నవః తతో యత్ ఫలం స్వమాత్రావస్థానలక్షణకైవల్యమవశిష్యతే తత్ఫలప్రదం, మయా ఉచ్యమానం శృణ్వితి పూర్వేణ అన్వయః || ౩ ||

హంసవిద్యాధికారిస్వరూపమ్

అథ హంసపరమహంసనిర్ణయం వ్యాఖ్యాస్యామో బ్రహ్మచారిణే దాన్తాయ గురుభక్తాయ హంసహంసేతి సదా ధ్యాయన్ || ౪ ||

హంసస్య ఆకృతివిస్తారః తదధికారీ వా కీదృశః కిం తద్విద్యాఫలం కిం తత్సాధనమిత్యాకాఙ్క్షాయాం యోగ్యాధికారిణముపలభ్య మునిః ఏతత్ సర్వమాచష్టే- అథేతి | అథ యథోక్తాధికారసంపత్త్యనన్తరం క్రమేణ జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయం హత్వా తుర్యపదం గచ్ఛతీతి హంసః వ్యష్టితుర్యః ప్రత్యగాత్మా, స ఏవ పరమః సర్వోత్కృష్టః సమష్ట్యవస్థాత్రయం హత్వా తత్తుర్యపదం గచ్ఛతీతి పరమహంసః తయోః హంసపరమహంసయోః ప్రత్యక్పరయోః నిర్ణయం యథాత్మ్యం ప్రత్యక్పరవిభాగైక్యాసహబ్రహ్మమాత్రజ్ఞానం విస్పష్టమాఖ్యాస్యామః వక్ష్యామః | కస్మై అధికారిణే వక్ష్యసీత్యత్ర హంసః సోఽహమిత్యర్థే హంసహంసేత్యావృత్తిః | యః సదైవం హంసః

సోఽహమిత్యనుసంధానపూర్వకం తత్స్వరూపం ధ్యాయన్ బ్రహ్మణి చరతి బ్రహ్మనిష్ఠామారోఢుమిచ్ఛతి స బ్రహ్మచారీ తస్మై బ్రహ్మచారిణే దాన్తాయ వశీకృతకరణగ్రామాయ పరమార్థోపదేష్టృగురుభక్తాయ గురూపదిష్టార్థశ్రద్ధాలవే తుభ్యం వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి పూర్వేణాన్వయః || ౪ ||

హంసస్వరూపం తజ్జ్ఞానఫలం చ

సర్వేషు దేహేషు వ్యాప్య వర్తతే యథా హ్యగ్నిః కాష్ఠేషు తిలేషు తైలమివ | తం విదిత్వా న మృత్యుమేతి || ౫ ||

స హంసః కింపరిచ్ఛిన్నః కుత్రాసనమర్హతీత్యత్ర సదృష్టాన్తమాహ- సర్వేష్వితి | యథా హ్యగ్నిః కాష్ఠేషు స్వావారకేషు స్వదాహ్యేషు చ వ్యాప్య వర్తతే తిలేషు తైలమివ చ తథా స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తసర్వేషు బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తదేహేషు సత్సు తదారోపాపవాదాధికరణజీవేశప్రత్యక్పరరూపేణ వ్యాప్య వర్తతే, స్వజ్ఞానేన స్వాజ్ఞానహానౌ సత్యాం

వ్యాప్యత్వసాపేక్షవ్యాపకత్వవైరల్యాత్ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే | తజ్జ్ఞానఫలమాహ- తమితి | తమేవం విదిత్వా వేదనసమకాలం మృత్యుం స్వాతిరిక్తాస్తితామోహం నైతి విద్వాన్ | స్వాతిరిక్తాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రతయా అవశిష్యతే ఇత్యర్థః || ౫ ||

హంసజ్ఞానోపాయో యోగః

గుదమవష్టభ్యాధారాద్వాయుముత్థాప్య స్వాధిష్ఠానం త్రిః ప్రదక్షిణీకృత్య మణిపూరకం గత్వా అనాహతమతిక్రమ్య శిశ్నాభే పార్శ్వే భవతః | విశుద్ధౌ ప్రాణాన్నిరుధ్యాజ్ఞామనుయాయన్ బ్రహ్మరన్ధ్రం ధ్యాయన్ త్రిమాత్రోఽహమిత్యేవం సర్వదా పశ్యత్యనాకారశ్చ భవతి || ౬ || ఏషోఽసౌ పరమహంసో భానుకోటిప్రతీకాశో యేనేదం సర్వం వ్యాప్తమ్ || ౭ ||

ఏవం సమ్యగ్జ్ఞానావాప్తౌ ఉపాయః కః ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం తదుపాయత్వేన యోగముపదిశతి- గుదమవష్టభ్యేతి | తం విదిత్వా న మృత్యుమేతీత్యుక్తితో వేదనాదేవ మృత్యుగ్రాసబ్రహ్మప్తిరవగమ్యతే | కేషాంచిన్మలినచిత్తానాం ముముక్షాయాం సత్యామపి కేవలవేదాన్త-శ్రవణతో మృత్యుగ్రాసబ్రహ్మజ్ఞానం నోదేతి | తత్రాన్తరాయో మలినచిత్తతా | యోగాఖ్యశుద్ధవారిణా యది సా శోధితా తదా పూర్వశ్రుతజ్ఞానమేవ స్వగతాభాసతాం విహాయ సమ్యగ్జ్ఞానపదవీం భజతి | తతః సమ్యగ్జ్ఞానసమకాలం మృత్యుగ్రాసబ్రహ్మప్తిరిష్యతే | తస్మాత్ బ్రహ్మప్తిహేతుజ్ఞానసాధనత్వేన అష్టాఙ్గయోగోఽభ్యసనీయః | కోఽయమష్టాఙ్గయోగః ? యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహార-ధారణాధ్యానసమాధయః ఇత్యష్టాఙ్గాని గురుసంనిధౌ యథావదభ్యస్య అథ సమాధ్యర్థం జనసంబాధరహితగుహాం ప్రవిశ్య యోగీ సిద్ధాసనారూఢః సన్ వామగుల్ఫేన గుదమవష్టభ్య నాసికాభ్యాం వక్త్రేణ వా వాయుమాపూర్య కుమ్భయిత్వా సమ్యగాకుఞ్చనేన మూలాధారాద్వాయుముత్థాప్య ప్రాణాపానయోరైక్యం కృత్వా అయం మూలాధారత్రికోణగతవహ్నిప్రాణాపానాన్ మిలిత్వా

కుణ్డలినీం బోధయిత్వా తయా

మూలాధారస్థసుషుమ్నాకవాటబ్రహ్మగ్రన్థిం విభిద్య చతుర్దలయుక్తం మూలాధారచక్రం ప్రవిశ్య విరాజం తత్తుర్యం వా ధ్యాత్వా అథ

స్వాధిష్ఠానం షడ్దలశోభితం త్రిః ప్రదక్షిణీకృత్య అథ

దశారశోభితం మణిపూరకం గత్వా అనాహతచక్రం ద్వాదశదలం

తన్మూలస్థవిష్ణుగ్రన్థిం విభిద్య అనాహతచక్రమధ్యే సూత్రం తత్తుర్యం

వా ధ్యాత్వా తత్ర నిర్వికల్పసమాధిమేత్య, అథ అనాహతమతిక్రమ్య, అథ

విశుద్ధిచక్రం షోడశదలం, తదధోభాగే శిశ్నాభే పార్శ్వే భవతః

విశుద్ధచక్రాధోభాగే లమ్బమానశిశ్నతుల్యమాంసఖణ్డే భవతః,

య ఏషః స్తన ఇవావలమ్బతే। సేన్ద్రయోనిః ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్। తత్పార్శ్వస్థ-

మార్గద్వయం విహాయ తన్మాంసఖణ్డమధ్యమార్గేణ విశుద్ధిచక్రం

ప్రవిశ్య తత్ర విశుద్ధౌ విశుద్ధిచక్రే ప్రాణాన్నిరుధ్య అథ భ్రూమధ్యే

ద్విదలాఢ్యమ్ ఆజ్ఞాచక్రం తన్మూలస్థరుద్రగ్రన్థిం విభిద్య

ఆజ్ఞాచక్రం ప్రవిశ్య తన్మధ్యే బీజం తత్తుర్యం వా అనుయాయన్ ధ్యాయన్

నిర్వికల్పకసమాధిమేత్య, అథ చన్ద్రసూర్యాగ్న్యైక్యసంజాతామృత-

మాస్వాద్య అజరామరపిణ్డో యోగీ సహస్రారశోభి బ్రహ్మరన్ధ్రం ప్రవిశ్య,

తత్రత్యత్రిమాత్రారోపాధికరణతుర్యస్త్రిమాత్రోఽహం, యద్వా త్రిపఞ్చమాత్రా

యత్రాపహ్నవం భజతి తత్తుర్యతుర్యం వాహమస్మీతి యది సర్వదా పశ్యతి

తదా యోగీ త్రిమాత్రాధికరణకించిత్సాకారవత్ తుర్యో వా, అనాకారవత్

తుర్యతుర్యో వా భవతి। తుర్యతుర్యస్య నిష్ప్రతియోగికత్వఖ్యాపకః చశబ్దః ॥

౬ ॥ యః తుర్యతురీయత్వేన ఉక్తః ఏషోఽసౌ పరమహంసః పరమాత్మా

స్వాంశజతుర్యాభేదేన భానుకోటిప్రతీకాశః

యుగపదుదితానన్తకోటిభానుసదృశప్రకాశః యేన తుర్యప్రకాశేన ఇదం

సర్వం జగత్ వ్యాప్తం కబలితమ్ ॥ ౭ ॥

హృత్పద్మే హంసభావనయా తుర్యాత్మదర్శనమ్

తస్యాష్టధా వృత్తిర్భవతి। పూర్వదలే పుణ్యే మతిః। ఆగ్నేయే నిద్రాలస్యాదయో భవన్తి। యామ్యే క్రౌర్యే మతిః। నైర్-ఋతే పాపే మనీషా। వారుణ్యాం క్రీడా। వాయవ్యాం గమనాదౌ బుద్ధిః। సౌమ్యేరతిప్రీతిః। ఈశాన్యే ద్రవ్యాదానమ్। మధ్యే వైరాగ్యమ్। కేసరే జాగ్రదవస్థా। కర్ణికాయాం స్వప్నమ్। లిఙ్గే సుషుప్తిః। పద్మత్యాగే తురీయమ్

యదా హంసే నాదో విలీనో భవతి తత్ తురీయాతీతమ్ ॥ ౮ ॥ అథో నాద ఆధారాద్ బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం శుద్ధస్ఫటికసంకాశః స వై బ్రహ్మ పరమాత్మేత్యుచ్యతే ॥ ౯ ॥

తస్యైవ పునర్వ్యష్టిప్రపఞ్చారోపాధికరణజీవభావమాపన్నస్య అష్టధా అష్టప్రకారా వృత్తిర్భవతి। కథమిత్యత్ర- తదధిష్ఠేయం హృత్పద్మం ద్వాదశదలయుక్తమ్ ఇత్యుక్తమ్। తత్ర దలచతుష్టయం హంసాస్పృశ్యం, శిష్టాష్టదలం వ్యవహారయోగ్యం భవతీతి కృత్వా తత్రప్రకార ఉచ్యతే। తత్ర హంసః ప్రాణోపాధికజీవః యదా పూర్వదలే ప్రవిశతి తదా పుణ్యే కర్మణి మతిః భవతి। యదా ఆగ్నేయదలే ప్రవిశతి తదా నిద్రాలస్యాదయో భవన్తి। యదా యామ్యదలే ప్రవిశతి తదా క్రౌర్యే కర్మణి మతిర్జాయతే। యదా నైర్-ఋతే దలే ప్రవిశతి తదా పాపే కర్మణి కర్తుం మనీషా ఉదేతి। యదా వారుణ్యాం దిశి విద్యమానదలే ప్రవిశతి తదా క్రీడావినోదమతిర్భవతి। వాయవ్యాం దిశి విద్యమానదలే యదా ప్రవిశతి తదా చలనగమనాదౌ బుద్ధిః ఉదేతి। యదా సౌమ్యే దలే ప్రవిశతి తదా విద్వదవిదుషోః ఆత్మానాత్మరతిప్రీతిః ఉదేతి। యదా ఈశాన్యే దలే

ప్రవిశతి తదా ఇహాముత్రోపయోగిద్రవ్యాదానమతిః జాయతే | యదా దలానాం మధ్యే ప్రవిశతి తదా స్వాతిరిక్తవిషయే వైరాగ్యముదేతి | యదా తత్కేసరే సంచరతి తదా జాగ్రదవస్థా భవతి | తదానీమహంకృతిః పూర్ణవికాసతామేతి | యదా తత్కర్ణికాయాం సంచరతి తదా స్వప్నం పశ్యతి | తదానీమహంకృతేః అర్ధవికాసో భవతి | తదన్తః సుషిరం తత్ర యదా ప్రవిశతి తదా సుషుప్తిః భవతి | యథోక్తలక్షణపద్మత్యాగే తురీయం తత్సాక్షాత్కారో భవతి | తదానీం హంసః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మతయా అవశిష్యతే | యదా హంసే ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మని నాదోఽర్ధమాత్రాత్-మకో విలీనో భవతి తదా స్వాధిష్ఠేయగుణసామ్యాదిప్రపఞ్చవైరల్యాత్ తన్నిరూపితాధిష్ఠానతావిరలం నిరధిష్ఠానం తురీయాతీతం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రం అవశిష్యతే || ౮ || ఏవం భావనావిశిష్టయోగినః స్వదేహే తుర్యాత్మా ప్రకాశత ఇత్యాహ- అథో ఇతి | అథో నిర్వికల్పకసమాధిసిద్ధ్యన్తరం యోగినో హృదయే నాదో

గుణసామ్యాసఙ్గచిద్ధాతుః తుర్యః ఆధారాత్ మూలాధారమారభ్య బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం తుర్యస్వరూపం శుద్ధస్ఫటికసంకాశం నిర్ఘృష్టస్ఫటికాచలవత్ శుక్లతేజోమయం బ్రహ్మ స వై నాదావభాసకపరమాత్మేత్యుచ్యతే || ౯ ||

అజపాహంసమన్త్రజపప్రకారః

అథ హంస ఋషిః | అవ్యక్తగాయత్రీ ఛన్దః | పరమహంసో దేవతా | హం బీజమ్ | సః శక్తిః | సోఽహం కీలకమ్ || ౧౦ || షట్సంఖ్యయా అహోరాత్రయోరేకవింశతిసహస్రాణి షట్చతాన్యధికాని భవన్తి | సూర్యాయ

సోమాయ నిరఞ్జనాయ నిరాభాసాయాతనుసూక్ష్మ ప్రచోదయాదితి || ౧౧ ||
అగ్నీషోమాభ్యాం వౌషట్ హృదయాద్యఙ్గన్యాసకరన్యాసౌ భవతః || ౧౨ ||
ఏవం కృత్వా హృదయే హంసమాత్మానం ధ్యాయేత్ || ౧౩ ||

ఇత్థంవిధతుర్యసాక్షాత్కారాత్మమన్త్రస్య
ఋషిఛన్దోదేవతాఙ్గన్యాసధ్యానసహితజపప్రకార ఉచ్యతే | అథ
శయనాదుత్థానానన్తరమహోరాత్రగణనీయశ్వాససంఖ్యయా
ముముక్షుభిః అజపానుసంధానం కర్తవ్యమ్ | తత ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాస ఏవ
ఆత్మమన్త్ర ఉచ్యతే | నిశ్వాస ఏవ సకారస్త్వంపదార్థః | ఉచ్ఛ్వాస ఏవ
సబిన్దుకవియదృ్బజం హమితి తత్పదార్థః | పునఃపునః తయోర్యోగ ఏవ
అసిపదార్థః ||

సకారః ఖేచరీ ప్రోక్తస్త్వంపదం చేతి నిశ్చితమ్ |
హకారః పరమేశః స్యాత్తత్పదం చేతి నిశ్చితమ్ |
సకారో ధ్యాయతే జన్తుః హకారో హి భవేత్ ధ్రువమ్ ||

ఇతి శ్రుతేః | అథ అజపాత్మమన్త్రస్య హంసః ప్రత్యగాత్మైవ ఋషిః |
అవ్యక్తగాయత్రీ ఛన్దః | పరమహంసః పరమాత్మా దేవతా | హం బీజమ్ |
సః శక్తిః | సోఽహం కీలకమ్ | హంసాత్మసాక్షాత్కారార్థే వినియోగః |
హంసామిత్యాదిషడఙ్గన్యాసః | ధ్యానమ్-

గమాగమస్థం గమనాదిశూన్యం చిద్రూపమేకం పరమాద్వితీయమ్ |
ధ్యాయన్తి యే సర్వజనాన్తరస్థం నమామి హంసం పరమాత్మరూపమ్ ||

ఇతి ||

లమిత్యాది పఞ్చపూజా | సోఽహమితి మన్త్రః |
నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసవర్తనమేవ హి జపః || ౧౦ || షట్సంఖ్యాకాః
షడాధారదేవతా గణేశాదయః జపసంఖ్యాకర్తారో భవన్తి |
అహోరాత్రవిభక్తశ్వాససంఖ్యా నిగద్యతే |
అహోరాత్రయోరేకవింశతిసహస్రాణి షట్చతాన్యధికాని భవన్తి | దినే దినే
షట్చతాధికైకవింశతిసహస్రసంఖ్యయా నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసాః సోఽహం
సోఽహమితి జపన్తి | అజపాం విశిష్టాం చతుర్ధా విభజ్య తత్రాద్యో భాగః
విరాడాత్మనే సూర్యాయ సమర్పయేత్ | ద్వితీయో భాగః
సూత్రభావమాపన్నాయ సోమాయ ప్రచోదయాత్ సమర్పయేత్ | తథా తృతీయో
భాగః అతనుసూక్ష్మాభిధవిరాట్సూత్రారోపాధికరణతయా
స్వాధిష్ఠేయనిరఞ్జనాయ సర్వేశ్వరాయ ప్రచోదయాత్ వినియోజయేత్ |
అవశిష్టతుర్యభాగస్తు స్వాతిరిక్తస్థూలసూక్ష్మబీజాభాసతదధ్యక్ష-
విరాడాదిగతహేయాంశాపవాదాధికరణతయా నిరాభాసాయ
ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మనే అతనుసూక్ష్మాదిప్రపఞ్చం ప్రచోదయాత్
విలాపయేత్ || ౧౧ || అగ్నీషోమాభ్యాం వౌషట్ హృదయాద్యఙ్గన్యాసకరన్యాసౌ
భవతః ఇతి | హంసౌం ఇతి దీర్ఘభాక్ షట్పర్యాయేషు, సంసౌం ఇతి
పఞ్చమపర్యాయస్థానే తదేవ, నో చేదగ్నీషోమాభ్యాం వౌషడితి వా
కుర్యాదిత్యర్థః || ౧౨ || ఏవమఙ్గన్యాసాదికం కృత్వైవ హృదయే
హంసమాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి ధ్యాయేత్ || ౧౩ ||

సగుణహంసధ్యానేన పరమాత్మదర్శనమ్

అగ్నీషోమౌ పక్షావోంకారః శిర ఉకారో బిన్దుస్త్రిణేత్రం ముఖం
రుద్రో రుద్రాణీ చరణౌ ద్వివిధం కణ్ఠతః కుర్యాదిత్యున్మనాః

అజపోపసంహార ఇత్యభిధీయతే || ౧౪ || ఏవం హంసవశాన్మనో
విచార్యతే || ౧౫ ||

ఏవం నిర్గుణధ్యానాశక్తస్య సగుణధ్యానప్రకార ఉచ్యతే-
అగ్నీషోమావితి | వైరాజభావమాపన్నహంసస్య అగ్నీషోమౌ
సూర్యాచన్ద్రమసౌ పక్షౌ బాహూ భవతః | అస్య శిరస్తు ఓంకారః | అస్య
త్రిణేత్రం సబిన్దుకాకారోకారమకారాః | అస్య ముఖం రుద్రః | అస్య
చరణౌ పాదౌ రుద్రాణీ గఙ్గా చ భవతః | ఏవం సగుణనిర్గుణభేదాత్
ద్వివిధం హంసధ్యానం కణ్ఠతః కణ్ఠరవేణ ముముక్షుః
నిశ్శఙ్కం కుర్యాత్ | ఇత్యేవం ప్రకారద్వయధ్యానేన ఉద్గతం నిరస్కృతం
మనః తత్కార్యం యస్య సోఽయమున్మనాః మునిః | అజపా హంసవిద్యా తస్యా
ఉపసంహారః విలాపనం యత్ర ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మని సోఽయమ్
అజపోపసంహారః పరమాత్మేత్యభిధీయతే || ౧౪ || ఏవం సోఽహమితి
హంసధ్యానవశాత్ హంసాతిరేకేణ మనస్తత్కార్యం నేతి నేతి ఇతి విచార్యతే
నిర్ధార్యతే || ౧౫ ||

అజపాజపేన దశనాదానుభవః

అస్యైవ జపకోట్యా నాదమనుభవతి | స చ దశవిధో జాయతే | చిణీతి
ప్రథమః చిణిచిణీతి ద్వితీయః | ఘణ్టానాదస్తృతీయః |
శఙ్ఖనాదశ్చతుర్థః | పఞ్చమస్తన్త్రీనాదః | షష్ఠస్తాలనాదః |

సప్తమో వేణునాదః। అష్టమో భేరీనాదః। నవమో మృదఙ్గనాదః।
దశమో మేఘనాదః॥ ౧౬॥

యది ముముక్షుః సగుణనిర్గుణధ్యానాశక్తో భవతి తదా
తూష్ణీమహోరాత్రనిర్వర్త్యనిశ్వాసోచ్ఛ్వాసరూపేణ
కేవలాజపాత్మహంసమన్త్రజపం కుర్వతః స్వానుభవజన్యనాదేయత్తం
తదనుసంధానావాన్తరఫలం పరమఫలం చాహ- అస్యైవేతి। ఏవం

యథోక్తస్య అస్యైవ హంసమనోర్జపకోట్యా
కోటిసంఖ్యాజపప్రభావేనాయం ముముక్షుః అనాహతచక్రే నాదబ్రహ్మ
అనుభవతి స్వానుభూతిప్రమాణతో జానాతి। యోఽయమనుభూతో నాదః స చ
దక్షిణకర్ణే దశవిధ ఉపజాయతే అభివ్యజ్యతే। క్రమశః
తత్రప్రకారమాహ- చిణితీతి। ప్రాథమికో నాదః చిణితిధ్వన్యాత్మకో భవతి।
ద్వితీయో నాదః చిణిచిణీతి ధ్వన్యాత్మకః। తృతీయో నాదః
ఘణ్టానాదసమో భవతి। చతుర్థస్తు శఙ్ఖనాదవదభివ్యక్తో భవతి।
పఞ్చమస్తు వీణాతన్త్రీనాదవదభివ్యజ్యతే। షష్ఠః తాలనాదనిభో
భవతి। సప్తమనాదస్తు సుస్వరవేణునాదసమానో భవతి।
భేరీనాదతుల్యోఽయమష్టమః। మృదఙ్గనాదనిభోఽయం నవమః।
దశమస్తు మేఘనాదసంనిభః॥ ౧౬॥

కేవలదశమనాదాభ్యాసవిధిః

నవమం పరిత్యజ్య దశమమేవాభ్యసేత్॥ ౧౭॥

ఏవం దశవిధనాదేషు ప్రథమాదినవమాన్తం పరిత్యజ్య
ముముక్షుః దశమమేవ అభ్యసేత్ || ౧౭ ||

తత్తన్నాదానుభవఫలమ్

ప్రథమే చిఞ్చిణీగాత్రం ద్వితీయే గాత్రభఞ్జనమ్ |
తృతీయే భేదనం యాతి చతుర్థే కమ్పతే శిరః || ౧౮ ||

పఞ్చమే స్రవతీ తాలూ షష్ఠేఽమృతనిషేవణమ్ |
సప్తమే గూఢవిజ్ఞానం పరావాచా తథాష్టమే || ౧౯ ||

అదృశ్యం నవమే దేహం దివ్యం చక్షుస్తథామలమ్ |
దశమం చ పరం బ్రహ్మ భవేద్బ్రహ్మాత్మసంనిధౌ || ౨౦ ||

చిణితి ప్రాథమికో నాదో య ఉక్తః తస్మిన్ ప్రథమే నాదే యథావదనుభూతే తదా స్వస్య చిఞ్చిణీగాత్రం ప్రతిభాతి | తథా ద్వితీయే తద్గాత్రభఞ్జనం భవతి | తృతీయే తు హృదయం భేదనం యాతి హృత్పద్మం వికాసమేతి | చతుర్థే తు స్వశిరః కమ్పతే- షణ్ముఖీముద్రారూఢస్య కుమ్భకావస్థాయాం వాయావాజ్ఞాచక్రం ప్రవిష్టే శిరః కమ్పయతీత్యర్థః || ౧౮ || పఞ్చమే తన్త్రినాదేఽభివ్యక్తే స్వతాలూ స్రవతీ | షష్ఠాఖ్యతాలనాదాభివ్యక్తౌ చన్ద్రసూర్యమణ్డలద్వయైక్యసంజాతా- మృతనిషేవణమమృతాస్వాదనం భవతి | సప్తమవేణునాదాభివ్యక్తౌ స్వాతిరిక్తజనానాం యత్ గూఢం బ్రహ్మ తద్విషయకవిజ్ఞానం జాయతే | అష్టమభేరీనాదాభివ్యక్తౌ సర్వవేదశాస్త్రరూపిణ్యా పరావాచా అయం

యోగీ విజృమ్భతే, సకలవిషయకశాస్త్రవిజ్ఞానీ సర్వజ్ఞో భవతి || ౧౯ ||
నావమికమృదఙ్గనాదాభివ్యక్తౌ దేహం పశ్యతామదృశ్యం భవతి
అన్తర్ధానాదిశక్తిమాన్ భవతి | నిర్మలదివ్యచక్షుః త్రికాలజ్ఞః ఈశ్వరో
భవతి | ప్రథమాదినవమాన్తనాదతద్భవనానావిధసిద్ధ్యుపేక్షా-
పూర్వకం దశమమేఘనాదాభివ్యక్తౌ బ్రహ్మాత్మసంనిధౌ
ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి స్వాజ్ఞాదిదృష్టిప్రసక్తతద్గతభేదైక్యకలనా-
పహ్నవసిద్ధబ్రహ్మ భవేత్, తన్మాత్రతయా అవశిష్యత ఇత్యర్థః || ౨౦ ||

మనోలయాత్ బ్రహ్మాత్మత్వప్రకాశః

తస్మాన్మనో విలీనే మనసి గతే సంకల్పవికల్పే దగ్ధే పుణ్యపాపే
సదాశివః శక్త్యాత్మా సర్వత్రావస్థితః స్వయంజ్యోతిః శుద్ధో బుద్ధో
నిత్యో నిరఞ్జనః శాన్తతమః ప్రకాశయతీతి వేదానువచనం
భవతీత్యుపనిషత్ || ౨౧ ||

కథం పునరేవ బ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే
స్వాతిరిక్తమనస్తత్కార్యసంకల్పపుణ్యపాపాదిసత్త్వాదిత్యత ఆహ- తస్మాదితి
| యస్మాత్ స్వాజ్ఞానవికల్పితోఽయం మన-ఆదివికారపూగః తస్మాత్
స్వజ్ఞానేన మనో మనసి విలీనే నిర్మూలభావం

గతే తత్కార్యసంకల్పవికల్పే తత్కార్యపుణ్యపాపాదావపి దగ్ధే
సమ్యగ్జ్ఞానాగ్నినా భస్మీకృతేఽథ స్వాతిరిక్తమనస్తత్కార్యారోపాప-
వాదాధికరణతయా (బ్రహ్మప్రణవార్థతుర్యతుర్యతయా) సదాశివః
పరమేశ్వరః తత్తత్పదార్థగతసర్వశక్త్యాత్మా సర్వత్ర వ్యక్తావ్యక్తప్ర-

పఞ్చే సచ్చిదానన్దాత్మనా అవస్థితః । జడప్రపఞ్చానుయోగతో జడత్వం స్యాదిత్యత్ర ఆహ- స్వయంజ్యోతిరితి । స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తజడప్రపఞ్చస్య స్వాజ్ఞదృష్ట్యా మిథ్యాత్వేన తదనుయోగస్యాపి తథాత్వాత్ స్వయంజ్యోతిరాత్మా హ్యజడాత్మకః । అత ఏవాయం శుద్ధః అశుద్ధమాయావైరల్యాత్ । మాయా-పాయే తదనుగతస్యాపి తదాత్వం స్యాదిత్యత ఆహ- నిత్య ఇతి । సత్తామాత్రత్వాత్ । మాత్రశబ్దస్యేతరవ్యవచ్ఛేదకత్వేన తత్రాఞ్జనతా స్యాదిత్యత ఆహ-నిరఞ్జన ఇతి । సత్తామాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేనేతరరఞ్జనతా కథం సేద్ధుం పారయతి ? స్వాతిరిక్తాస్తితాహేతుస్వాజ్ఞానహేతుతమఃసత్త్వే నిష్ప్రతియోగికసత్తామాత్రతా కుత ఇత్యత్ర ఆహ- శాన్తతమః ప్రకాశయతీతి । యదవగతిసమకాలం స్వాజ్ఞానతత్కార్యం తమోఽపహ్నవపదం భజతి సోఽయం శాన్తతమః అత ఏవాయం నిష్ప్రతియోగికతయా ప్రకాశయతి । అస్మిన్నర్థే పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి, అతోఽన్యదార్తం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి

సిద్ధాన్తోఽధ్యాత్మశాస్త్రాణాం సర్వాపహ్నవ ఏవ హి ।
నావిద్యాస్తీహ నో మాయా శాన్తం బ్రహ్మేదమక్లమమ్ ॥

ఇత్యాదివేదానువచనం భవతి । ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దౌ ఉపనిషత్పరిసమాప్త్యర్థౌ ॥ ౨౧ ॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా ।
లిఖితం స్యాద్వివరణం హంసోపనిషదః స్ఫుటమ్ ।
సంసోపనిషదో వ్యాఖ్యా సప్తత్యధిశతం స్మృతా ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే
పఞ్చదశసంఖ్యాపూరకం
హంసోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్